

CONSILIUL JUDEȚEAN BRAȘOV
MUZEUL „CASA MUREȘENILOR” BRAȘOV

ȚARA BÂRSEI
revistă de cultură

BRAȘOV
2009

ȚARA BĂRSEI (fondată în 1929)
Revistă de cultură editată de
Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov
Piața Sfântului nr. 25, cod 500025
Tel./fax: 0268-477864
e-mail: casa_muresenilor@yahoo.com
<http://www.muzeulmuresenilor.ro>

Colectivul de redacție: Valer Rus – redactor responsabil
Carmen Andrei
Ovidiu Savu
Mihai-Gavril Gorbonov
Cristina Seitz

Tipărit la:
S.C. GRAPHICA PRINT S.R.L.
Brașov, 500015 – str. Cerbului 26
Tel.: 0744 300505, 0722 210146
Tel./Fax: 0268 410146
www.graphicaprint.ro

Corectura: Carmen Andrei

ISSN 1583-3119

Autorii își asumă responsabilitatea pentru afirmațiile cuprinse în lucrările lor.

CUPRINS

Simpozion

„Centenarul nașterii academicianului Victor Tufescu”

<i>Centenarul nașterii academicianului Victor Tufescu</i>	7
Astrid TUFESCU-GIONEA	
<i>Tatăl meu, Victor Tufescu, personalitate complexă/Mein Vater Victor Tufescu war eine vielseitige Persönlichkeit</i>	8
Dan BĂLTEANU	
<i>Academicianul Victor Tufescu, personalitate marcantă a geografiei românești/Victor Tufescu, a Great Figure of the Romanian Geographic Academic World</i>	11
Marcian BLEAHU	
<i>Amintirile unui fost elev despre un profesor îndrăgit/Erinnerungen eines ehemaligen Schülers an einen beliebten Lehrer</i>	13
Theodor POPA	
<i>Începuturile activității didactice la Brașov ale profesorului Victor Tufescu/Les commencements de l'activité du professeur Victor Tufescu à Brașov</i>	15
Șerban DRAGOMIRESCU	
<i>Profesorul Victor Tufescu și Academia Română/Le professeur Victor Tufescu et l'Académie Roumaine</i>	21
Ion NICOLAE	
<i>Numele de locuri în opera profesorului Victor Tufescu/Les noms des lieux dans l'oeuvre du professeur Victor Tufescu</i>	27
Nicolae BĂCĂINȚAN	
<i>Profesorul Victor Tufescu, promotor al integrării studiilor geografice în cercetarea agro-silvică/Le professeur Victor Tufescu, promoteur de l'intégration des études géographiques dans la recherche agro sylvicole</i>	35
Mioara POPICA	
<i>Mesajul Societății de Geografie – Filiala Brașov – și al Inspectoratului Școlar al Județului Brașov</i>	38
Participarea elevilor brașoveni la concursuri naționale în anul școlar 2007-2008	39

Sesiunea științifică de comunicări „Țara Bârsei” – 7-8 mai 2009

„Învățământ și educație în secolele XIX-XX”

Istorie și Literatură

Ana-Maria ROMAN-NEGOI

<i>Ridicarea învățământului românesc din Transilvania Luminilor. Coordonatele directoratului lui Gheorghe Șincai/L'édification du système scolaire transylvain pendant le directorat illuministe de Gheorghe Șincai</i>	40
---	----

Laurențiu VLAD	
<i>Câteva date despre educația unui tânăr boier valah. Studiile lui Constantin N. Brăiloiu la Sibiu, Geneva și Paris în anii 1822-1832/Quelques données sur l'éducation d'un jeune boyard valaque. Les études de Constantin N. Brăiloiu à Sibiu, Genève et Paris entre 1822 et 1832 ...</i>	47
Constantin BĂJENARU	
<i>Școala românească făgărășeană în prima jumătate a secolului al XIX-lea/The Romanian School of Făgăraș County during the First Half of the 19th Century</i>	55
Valer RUS	
<i>„Gazeta Transilvaniei” – școală politică a românilor ardeleni în timpul primelor alegeri libere din secolul al XIX-lea/The ”Transylvania’s Gazette” – A Political School for Romanians during the First Free Elections from the 19th Century</i>	64
Livia IORGA	
<i>Educația la curtea Regelui Carol I/Education at the Court of King Charles I</i>	72
Mirela ANDREI	
<i>Formația intelectuală și teologică a clerului năsăudean în a doua jumătate a secolului al XIX-lea/The Theological and Intellectual Training of the Clergy from Năsăud County in the Second Half of the 19th Century</i>	80
Ionela-Simona MIRCEA	
<i>Conferințele învățătoresți din 1898 ținute în Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Transilvaniei/The 1898 Schoolmasters’ Conferences in Romanian Orthodox Archdiocese of Transylvania</i>	89
Nicolae TEȘCULĂ	
<i>Mișcare feministă și învățământ confesional la Sighișoara în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea/Feministische Bewegung und konfessioneller Unterricht in Schäßburg in der zweiten Hälfte des XIX Jahrhunderts und Anfang des zwanzigsten Jahrhunderts</i>	99
Gheorghe FARAON	
<i>Contribuții la istoria Țării Făgărașului. Apariția și dezvoltarea instituțiilor de învățământ în comuna Șercaia (jud. Brașov)/Contributions to the History of the Făgăraș County</i>	104
Gherghina BODA	
<i>Învățământul secundar din Deva de la mijlocul secolului al XIX-lea până în anul 1918/L’enseignement secondaire de Deva depuis la deuxième moitié du 19^e siècle et jusqu’en 1918</i>	110
Felicia-Aneta OARCEA	
<i>Rețeaua școlară a Comitatului Arad la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea/Le réseau scolaire du comitat d’Arad à la fin du 19^e et au début du 20^e siècle</i>	116
Ioana VASILESCU-COȘEREANU	
<i>Academia Mihăileană din Iași – începuturile învățământului superior în România/The Academy „Mihăileana” of Iași and the Beginning of the High Education System in Romania ...</i>	128
Valentin HĂNULESCU	
<i>Cultură și educație în familia Bălcescu/Culture and Education for the Bălcescus</i>	132
Doina IONESCU	
<i>Câteva considerații privind învățământul artistic românesc (1830-1930)/Sur l’enseignement roumain d’art (1830-1930)</i>	137

Lucia BUNACIU	
<i>Mureșenii și spiritul didactic/La famille Mureșianu et leur esprit didactique</i>	145
Lavinia-Dacia GHEORGHE	
<i>Unul dintre ctitorii învățământului românesc din Dobrogea înainte de 1878: dascălul Costache Petrescu/Costache Petrescu, one of the Founder of the Romanian Education System in Dobroudja before 1878</i>	151
Ciprian GLĂVAN	
<i>Aspecte ale învățământului în Voivodina sârbească și Banatul timișan/Merkmale des Unterrichtssystems aus der Wojwodschaft Serbien und dem Temescher Banat</i>	159
Marinela-Loredana BARNA	
<i>Reclama ca metodă de educare a consumatorului (a II-a jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)/Advertising as a Method of Educating Consumers</i>	162
Gernot NUSSBÄCHER	
<i>Michael Teutsch (1855-1940), autorul primului manual brașovean de limba română pentru germani/Michael Teutsch, der Verfasser des ersten Kronstädter Lehrbuchs der rumänischen Sprache</i>	165
Mariana BORCOMAN	
<i>Evoluția Gimnaziului de Stat din Rupea în primele decenii ale secolului al XX-lea/Die Entwicklung des Staatsgymnasiums in Reps in den ersten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts</i> ...	170
Cristina TĂNASE, Ionuț TĂNASE	
<i>Școala în timpul Primului Război Mondial. Studiu de caz: Școalele Centrale Greco-Orientale Române din Brașov/The Romanian Greek-Oriental Schools from Brașov during WW I</i>	174
Lucian ROBU	
<i>Configurația procesului educativ în Călimănești între 1965 și 1980. Caracteristici și provocări/The Configuration of the Official Communist Efforts to Monopolize the Public Education in Călimănești between 1965 and 1980. Realities and Ideological Challenges</i>	181
Ana-Maria STAN	
<i>Aspecte din activitatea francofonă și francofilă a «Cercului Ronsard» în Clujul interbelic/L'entre-deux-guerres «Cercle Ronsard» de Cluj</i>	195
Adrian MAJURU	
<i>Societatea primește un copil/A Retrospective Look at the Social Attitude towards Children</i> ...	200
George ANCA	
<i>Deșteptare și cnută via Andrei Mureșanu/Awakening and Knout via Andrei Mureșanu</i> ...	223
<i>Rostirea lui Onisifor Ghibu/About Onisifor Ghibu</i>	227
Laura MOLNAR	
<i>Ștefan Baciu, profesorul universitar/Le professeur universitaire Ștefan Baciu</i>	232

Muzică

Steffen SCHLANDT	
<i>Aportul familiei Schneider la dezvoltarea muzicală a Brașovului/Martin Schneider, ein Kantor der Schwarzen Kirche im 18. Jahrhundert</i>	241

Constantin CATRINA	
<i>Preliminarii la o problemă de muzicologie: învățământul muzical particular în Brașovul secolului al XIX-lea și până în prima jumătate a secolului al XX-lea/L'enseignement musical privé de Brașov au 19^e siècle et dans la première moitié du 20^e siècle</i>	246
Adrian SOLOMON	
<i>Serbările și concertele muzicale ale elevilor blăjeni/The Performances and Musical Concerts of the Students in Blaj</i>	256
Mihai-Gavril GORBONOV	
<i>Relația dintre text și muzică în creația lui Iacob Mureșianu/Das musikalische Werk des Kronstädter Komponisten Iacob Mureșianu (1857-1917)</i>	263
Petre-Marcel VĂRLAN	
<i>Tudor Ciortea – ipostază pedagogică/Tudor Ciortea – Pedagogical Aspects</i>	271
Claudia POP	
<i>Paul Richter, contemporanul lui Maurice Ravel și Arnold Schönberg/Paul Richter, the contemporary with Maurice Ravel and Arnold Schönberg</i>	277
Carmen SOLOMON	
<i>Preocupările celor dintâi profesori și elevi blăjeni pentru folclor și valorificarea lui/The Interest of the First Teachers and Students in Blaj in Folklore and in Enhancing its Value ...</i>	282
Petruța-Maria MĂNIUȚ	
<i>Monumentele teoretico-muzicale ale învățământului românesc din secolul al XX-lea: Valentin Timaru – conștiința de gen și conștiința de formă în tratatele sale analitice, în contextul general al analizei secolului al XX-lea/The Musical-Theoretical Monuments of the Romanian Education System in the 20th Century: Valentin Timaru – the Genre Conscience and the Form Conscience in his Analytical Treaties in the General Context of the 20th Analysis</i>	288
Liliana IACOBESCU	
<i>Maeștri ai pedagogiei muzicale brașovene – Mira Popescu/Maitres de la pédagogie musicale de Brașov – Mira Popescu</i>	295
Maria-Cristina BOSTAN	
<i>Repere și confluente muzicale în cadrul Muzeului „Casa Mureșenilor” și al Operei brașovene. „Recitalul de la ora cinci” și paradigma „Salonului muzical”/Die Zusammenarbeit zwischen dem Gedenkmuseum der Familie Muresianu und der Kronstädter Oper auf musikalischem Gebiet</i>	299
Lista autorilor	303

SIMPOZION „CENTENARUL NAȘTERII ACADEMICIANULUI VICTOR TUFESCU”

Cea de-a treia ediție a manifestărilor – devenite tradiționale – organizate în fiecare toamnă de Muzeul „Casa Mureșenilor”, în colaborare cu Inspectoratul Școlar al Județului Brașov și Filiala Brașov a Societății de Geografie din România, cinstind memoria adeseori uitată de urmași a unor personalități din domeniul științelor despre Pământ care s-au afirmat în spațiul geografic generos al Brașovului sau au contribuit la cunoașterea, la afirmarea lui, a fost consacrată în 2008 academicianului profesor **Victor Tufescu** (1908-2000). La omagiul adus acestui strălucit om



de știință și dascăl de mare har, în ziua de 23 octombrie 2008 a participat un numeros public avizat. Au fost prezenți și membri ai familiei sale.

Înscrierea și a Brașovului între orașele în care a fost cinstită memoria sa, în anul centenarului nașterii sale, se datorează faptului că în 1935 și-a început activitatea didactică la Liceul (astăzi Colegiul Național) „Dr. Ioan T. Meșotă”, școală de tradiție ce își va serba 140 de ani de existență în 2009, unde figurează până în 1938, timp în care și-a susținut și teza de doctorat la Universitatea din Iași.

În paginile ce urmează sunt redată toate comunicările rostite cu acest prilej, în cadrul atât de adecvat al Muzeului „Casa Mureșenilor”, de către foști elevi, discipoli și colegi, dintre care unii au urmat studiile liceale în Brașov sau păstrează afinități familiale cu urbea de la poalele Tâmppei. De asemenea, a fost inclus și mesajul de suflet trimis din Australia de fiica sa, Astrid Tufescu-Gionea, citit de nepotul de frate al profesorului, ing. Mihai Tufescu, el însuși brașovean.

Reuniunea a prevăzut și un moment muzical cu piese de virtuozitate violonistică de Brahms (*Dans ungar*) și Saint-Saëns (*Rondo capriccioso*) (se știe că profesorul Tufescu era, în tinerețe, și un înzestrat violonist), interpretate de elevi ai Liceului de Muzică „Tudor Ciortea” din localitate, Octavian Moașea și Alexandru Pârvu.

Potrivit tradiției instaurate încă de la prima ediție, marcând o necesară continuitate între generații, la sfârșitul manifestării au fost răsplățiți cu premii elevii din județul Brașov remarcăți la Olimpiada Națională de Geografie și la alte concursuri naționale de profil din anul 2008, precum și profesorii lor îndrumători. Premiile, constând în cărți și reviste, au fost oferite de „National Geographic” România, revista „Atlas De Agostini”, Institutul Goethe (toate din București) și Muzeul „Casa Mureșenilor”.

Pentru cea de-a cincea ediție a acestei manifestări, din 2010, au fost propuse numele profesorilor Nicolae M. Popp și Laurian Someșan, care, prin antecesorii sau prin propria lor activitate, au fost legați de viața culturală, științifică și educațională a Brașovului.

Șerban DRAGOMIRESCU

Astrid TUFESCU-GIONEA

TATĂL MEU, VICTOR TUFESCU, PERSONALITATE COMPLEXĂ

La aniversarea centenară a nașterii tatălui meu, consider că este potrivit ca personalitatea sa să fie portretizată nu numai prin prisma preocupărilor sale de om de știință și de cultură, dar și prin prisma celorlalte aspecte ale vieții sale, aceea de om de familie și de persoană de o caldă înțelegere umană și profundă apreciere a vieții.

Am avut norocul să mă numesc „fiica profesorului”, fapt care în copilărie mi s-a părut deosebit, dar învăluit într-un mister care m-a intrigat. Mai târziu, odată ce această noțiune a prins contur, am înțeles cu adevărat semnificația ei, semnificație ce aducea cu sine nu numai mândrie sufletească dar și anumite răspunderi morale.

Cele mai timpurii amintiri despre tatăl meu coincid cu vremurile întunecate de prigoana comunistă de la începutul anilor '50. Imaginile rămase pe retina memoriei mele sunt un amestec de caldă afecțiune părintească și de lipsuri și restrângeri dictate de acele vremuri. Gândindu-mă retrospectiv, realizez acum că părinții încercau din răspuțeri să mențină în casă o atmosferă de normalitate și nu numai atât, dar reușeau să recreeze un mediu de cultură, de demnitate și rafinament, așa cum existase și în casele părinților lor, bunicii mei. Uneori, duminicile, aveam plăcerea de a-l asculta pe tata exersând la vioară sau pe mama cântând cu frumoasa ei voce de mezzosoprană. Acest ritual a rămas pentru mulți ani în familie sub denumirea de „după-amiezile muzicale”. Mai târziu am aflat că tata studiasse vioara la Conservatorul din Iași.

Aceste încercări de a păstra obiceiurile, în ciuda restricțiilor vremii erau, poate, și mai pronunțate în perioada Crăciunului și a sărbătorilor de iarnă. Mai târziu l-am întrebat despre aceste sărbători, care nouă, copiilor, ne păreau ca oaze de viață idilică în mijlocul acelor vremuri aspre, și el mi-a răspuns: „*În viață trebuie să crezi evenimente care generează frumoase amintiri, căci doar cu acestea rămâi la sfârșit, nu cu bunurile materiale în sine*”.

Dar nu toate amintirile din acea perioadă sunt idilice. În toamna anului 1955, perioada întunecată de prigonire a intelectualității, am fost martoră la arestarea tatălui meu, iar amintirea acelei nopți a rămas adânc săpată în conștiința mea. Deși aveam numai patru ani, am înțeles perfect ce se întâmpla și, deși unele scene dintre cele petrecute atunci sunt prea dureroase spre a fi readuse din adâncurile memoriei, privirea blândă a tatălui meu, care încerca să ne liniștească, domină acele amintiri de un mare dramatism. Mult mai târziu am încercat să-l întreb despre acele momente și am realizat, după răspunsurile lui evazive, că prefera să nu discute acel subiect. Totuși, la întrebarea mea dacă îi urăște pe cei care l-au arestat, mi-a dat un răspuns care m-a surprins mult, spunându-mi: „*Acei oameni erau instruiți pentru acest gen de acțiuni, nu era vina lor, iar faptul că acționau atât de aspru era pentru că ei înșiși trăiseră într-un astfel de mediu și, astfel, nu are sens să îi urăsc, căci ura este un sentiment care îți otrăvește conștiința*”.

Anii de după revenirea tatei acasă au rămas ca o perioadă luminoasă a copilăriei, prezența sa aducând căldura părintească, dar și un permanent exemplu pozitiv în formarea mea și a fratelui meu. Multe dintre amintirile legate de acei ani sunt din vacanțele de familie și fiecare imagine din această întinsă pânză a trecutului poate fi privită ca o pildă de viață.

Verile la Brașov erau petrecute în casa unchiului meu, fratele tatei, inginerul Constantin Tufescu, împreună cu verii mei. Brașovul era orașul în care tata își începuse cariera ca profesor la Liceul Meșotă, având astfel o semnificație deosebită. La aceasta se adaugă și faptul că acolo, la Brașov, părinții mei își petrecuseră primul lor an de căsnicie, înainte de plecarea tatei la Paris, la specializare sub îndrumarea profesorului Emmanuel de Martonne. Excursiile din jurul Brașovului

erau nu numai momente de destindere, dar și de cunoaștere a naturii, ale cărei frumuseți îmi erau dezvăluite de tata cu mare dragoste și pasiune, în special colțuri de sălbăticie, mai în afara cărărilor turistice. Nu era ușor să ții pasul cu el, chiar cu diferența de vârstă de patruzeci de ani dintre noi, care ar fi trebuit să fie în favoarea mea. Deseori ne opream ca să admirăm minunatul peisaj montan și atunci tata scotea albumul de schițe panoramice în care, în scurtă vreme, mâna lui reproducea într-un stil personal, de o mare claritate și acuratețe, frumusețile naturii din fața ochilor noștri.

Atunci când timpul era prea scurt pentru o ieșire în munți, tata mă lua la o plimbare sub cetatea Brașovului. La Brașov, întrunirile de familie erau marcate de deosebitul simț al umorului împărtășit atât de tata, cât și de unchiul meu. În jurul mesei se spuneau glume și se aminteau întâmplări hazlii din familie, astfel încât rude pe care nu le cunoscusem, trecute în lumea de dincolo, ne apăreau ca persoane vii, iar istoria familiei prindea un contur real, cotidian. De obicei, aceste lungi prânzuri de duminică se încheiau cu o „după-amiază muzicală”, având pe tata și pe unchiul meu la vioară, iar mătușa mea, sora tatei, pianistă la Opera din Brașov, acompaniindu-i pe claviatură. Cântau piese dificile din literatura muzicii de cameră, ca și trio-sonate de Beethoven, dar și unele piese din clasicii mai ușori, printre care piesa favorită a tatei era *Serenada* de Toselli.

În anii mei de formare am avut în față exemplul vieții de o înaltă disciplină și ordine a tatei. Îl vedeam mereu lucrând la birou, un mobilier impunător, sculptat de mână, moștenit de la unchiul său, un cunoscut istoric al Iașilor. Îmi amintesc că, fiind elevă în ultimele clase de liceu, oricât de devreme mă sculam dimineața, îl găseam pe tata la birou. El susținea că dimineața devreme creierul este limpede și că ziua trebuie începută cu o riguroasă disciplină de lucru și de viață ordonată.

Deși un om extrem de ocupat, tata își găsea întotdeauna timp pentru a sta de vorbă cu mine sau cu fratele meu, atunci când aveam nevoie de sfatul său. În fața impunătorului său birou erau două fotolii, pe care mă invita să iau loc împreună cu el, dându-mi senzația că eram un personaj important, după care mă asculta cu cea mai mare atenție. De cele mai multe ori îmi arăta câteva soluții la întrebările mele, lăsându-mi însă mie dreptul de a alege una și mă îndemna să meditez asupra consecințelor deciziei mele, să încerc să învăț ceva dintr-o eventuală alegere eronată. Mă încuraja să privesc o greșeală ca pe o șansă de redirecționare a viitorului, nu ca pe o înfrângere. Spunea el: „*Edison, cunoscutul inventator, a fost odată întrebăat despre câte încercări greșite a făcut până a ajuns la o concluzie corectă. Edison a răspuns că multele lui experimente erau încercări reușite de a învăța cum să nu procedeze într-o anumită situație, nu greșeli*”. Cu un astfel de exemplu de extraordinară echitate în muncă, orele mele de studiu au devenit mai susținute și mai eficiente în ultimele clase de liceu și anii de Conservator.

În casa părinților mei ospitalitatea era un *modus vivendi*, aceasta fiind oferită cu multă generozitate și fără discriminare. Casa era întotdeauna plină, iar majoritatea vizitatorilor, fie ei doar în trecere, erau cel puțin tratați cu o cafea și o delicioasă prăjitură de-a mamei, sau chiar invitați la masă. Tatei îi plăcea să țină o casă îmbelșugată, atât cu bucate cât și cu flori, muzică, artă și o plăcută ambianță. La fiecare prânz de duminică aveam invitați, fie din familie sau dintre cunoștințe. Astfel, s-au perindat multe persoane prin casa părintească, studenți sau foști studenți de-ai tatei, doctoranzi, oameni de știință și cultură din țară și din străinătate, precum și membri apropiați sau îndepărtați de familie. Am avut ocazia să cunosc personalități de seamă, în special din lumea geografică românească, franceză, americană, germană, scandinavă, dar și oameni însemnați ai culturii din țară, muzicieni, literați, pictori și artiști.

În perioada de câteva luni petrecute la mine, în 1989-1990, la Perth (Australia), la îndemnul și rugămintele mele, tata a scris un text despre istoria familiei Tufescu. Pentru a-i da plăcerea de lucru, am aranjat o cameră de birou numai pentru el, camera cu o frumoasă vedere spre grădină. Acolo, cu disciplina sa caracteristică, își petrecea diminețile adânc concentrat în amintiri, reușind să completeze

istoria familiei de la începuturile ei, din secolul al XIV-lea și până în zilele noastre. Mi-a lăsat acest text în frumosul său scris de mână. Volumul rezultat este o lucrare impresionantă, atât prin mărime, cât și prin bogatul conținut.

Destinul a făcut ca, în ultimii săi zece ani de viață, să ne putem vedea în fiecare an. Atunci când lumina sufletului său s-a mutat pe un alt plan de existență, în anul 2000, am avut privilegiul să mă găsesc lângă el. A-ți lua rămas bun este o grea încercare sufletească. Cu toate acestea, amintirile luminoase ale personalității tatălui meu continuă să trăiască în sufletul meu și sunt recunoscătoare destinului care mi-a dat șansa să mă numesc „fiica profesorului”. Privesc aceste amintiri ca pe o comoară secretă și îmi revin în minte cuvintele tatei: *„În viață trebuie să crezi evenimente care generează frumoase amintiri, căci doar cu acestea rămâi la sfârșit!”*.

Dan BĂLTEANU

ACADEMICIANUL VICTOR TUFESCU PERSONALITATE MARCANTĂ A GEOGRAFIEI ROMÂNEȘTI

Abstract: Victor Tufescu, a member of the Romanian Academy, is one of the great figures of the 20th century who contributed to the making of modern Romanian Geography. His activity spans over six decades, coinciding with the foundation and development of this science on a modern basis, in a period marked by contradictions and difficulties, by dramatic episodes.

His work, which contains over 300 scientific studies, published in our country and abroad, tackles a wide range of physical, human and regional geography topics.

In 1935, he was the first to win the post of teacher at "Meșotă" High School in Brașov, against 180 competitors.

His marriage to Liliana Dolinescu, a high-school teacher in Botoșani, created the requisite family background for his further scientific activity.

Academicianul Victor Tufescu face parte din generația marilor personalități ale secolului al XX-lea, care au făurit geografia modernă românească.

Activitatea sa științifică, extinsă între anii 1930 și 2000 coincide, practic, cu perioada de dezvoltare a geografiei moderne românești, perioadă plină de greutate și contradicții, uneori dramatice, pe care profesorul a parcurs-o cu demnitate și tărie morală, reușind să depășească de fiecare dată momentele dificile ale vieții.

Geografia a avut în profesorul Tufescu un slujitor de excepție, care a contribuit semnificativ la menținerea spiritului integrator și identității obiectului de cercetare, realizând o operă impresionantă.

Profesorul Tufescu a dat literaturii de specialitate peste 300 de lucrări științifice de mare valoare, în domeniul geografiei fizice, al geografiei regionale și al geografiei umane, ideile și conceptele sale păstrându-și întreaga valoare peste decenii. A fost, totodată, un mare profesor, activitate pe care a desfășurat-o cu dăruire atât la Academia de Înalte Studii Industriale și Comerciale, devenită ulterior Academia de Studii Economice, cât și la Universitatea din București.

Ca unul care, alături de profesorul Vintilă Mihăilescu, a participat în 1944 la întemeierea Institutului de Geografie, Profesorul Tufescu a subliniat în repetate rânduri necesitatea ca geografia „să nu se îndepărteze de sensul ei fundamental de știință a corelațiilor și a interferențelor dintre geosferele naturale și antroposferă”, așa cum arăta Simion Mehedinți încă din primul an al secolului trecut.

Încă din primele articole științifice, profesorul Tufescu a acordat o atenție deosebită cercetării relațiilor om-mediu, pe care le considera esențiale pentru menținerea spiritului integrator și a identității obiectului de cercetare geografică.

O pondere importantă în opera profesorului Tufescu o dețin aspectele legate de dinamica actuală a reliefului, care au fost abordate într-o strânsă corelație cu activitățile umane și cu totalitatea factorilor și condițiilor fizico-geografice. Impactul fenomenelor extreme asupra mediului și consecințele acestora pentru rețeaua de așezări au conturat un domeniu de cercetare care va fi extins ulterior (*Inundațiile Bahluiului*, 1935). Legat de rețeaua de râuri, au fost analizate posibilitățile de alimentare cu apă a localităților în contextul evaluării resurselor de apă din Podișul Moldovei (1936) și procesele de modelare fluvială (*Confluențele și formarea luncilor Siretului și Prutului*, 1946), aspecte importante și în prezent pentru studiile geografice.

Profesorul Tufescu a pus în evidență încă din 1955 tendința de intensificare a hazardelor naturale (eroziune, alunecări, inundații) în legătură cu creșterea presiunii antropice asupra mediului și cu extinderea așezărilor în arealele mai expuse impactului diferitelor fenomene naturale.

În această perioadă și ulterior a dezvoltat primele preocupări pentru geografia utilizării terenurilor în diferite unități de relief. Modificările utilizării terenurilor sunt recunoscute în prezent ca un domeniu prioritar al geografiei, fiind considerate un element esențial al modificărilor globale ale mediului.

În perioada 1954-1956 (în care a avut interdicția de a publica în revistele de specialitate), Profesorul și-a continuat activitatea de cercetare și a elaborat o serie de monografii asupra unor orașe ca Timișoara, Piatra Neamț și Botoșani, în care au fost analizate în detaliu condițiile fizico-geografice locale. Tot în această perioadă a desfășurat o susținută activitate în cadrul Institutului de Cercetări și Amenajări Silvice (1955), unde a acumulat un impresionant material faptic referitor la degradarea terenurilor în diferite unități de relief, pe care l-a valorificat ulterior în numeroase lucrări.

În lucrarea sa fundamentală *Modelarea naturală a reliefului și eroziunea accelerată* (1966), distinsă cu premiul Academiei Române „Gh. Munteanu-Murgoci”, profesorul Tufescu sublinia, cu peste trei decenii în urmă, pericolul global al impactului antropic asupra mediului. În lucrare sunt analizate fenomene de alunecare și eroziune într-un context global, regional și local, fiind utilizate numeroase studii de caz din România.

Tot în această lucrare a fost menționată posibilitatea încălzirii globale a climei datorită emisiilor de CO₂ în atmosferă.

Volumul *Ecologia și activitatea umană*, publicat în anul 1981 în cadrul Editurii Albatros, împreună cu fiul Domniei Sale, dr. Mircea Tufescu (un eminent biolog stabilit în prezent la Toronto), este un exemplu de cooperare interdisciplinară. Lucrarea pune în evidență o serie de concepte referitoare la relațiile dintre geografie și ecologie, care rămân actuale pentru studiul integrant al mediului, subliniind impactul diferențiat al activităților umane asupra tuturor componentelor mediului.

Concepția profesorului Tufescu referitoare la unitatea organică a geografiei este evidentă și în studiile regionale, în care componentele fizico-geografice sunt analizate în strânsă interacțiune cu societatea (*Subcarpații și depresiunile marginale ale Transilvaniei*, 1966; *România. Natură-om-economie*, 1974).

Într-un capitol introductiv din primul volum al *Tratatului de Geografie*, intitulat *Unitatea dintre pământul și poporul român*, au fost reluate, cu numeroase elemente noi, aspecte esențiale din cursurile sale de geografie economică, prin care au fost formate numeroase generații de studenți. Aceste idei au fost expuse cu un talent didactic deosebit și în manualele școlare pentru liceu, unele dintre acestea fiind publicate în peste 20 de ediții.

În perioada 1990-2000, profesorul Tufescu a îndrumat geografia românească în calitate de președinte al Comitetului Național Român de Geografie, de redactor-șef al revistelor de geografie ale Academiei și de membru în Consiliul Științific al Institutului de Geografie al Academiei Române.

Pe lângă lucrările de specialitate, academicianul Victor Tufescu a publicat o serie de lucrări de largă informare geografică, numeroase articole în presă, dar și pagini interesante despre locurile în care s-a născut, despre familia sa și oamenii pe care i-a cunoscut și prețuit în prima parte a vieții sale.

Spre exemplu, în lucrarea *Portrete de familie*, Profesorul prezintă cu mult talent o serie de incursiuni într-o epocă și o lume despre care geograful își amintește cu nostalgie și uneori cu destul humor. Ele relevă o altă latură a personalității academicianului Tufescu, aceea a omului sensibil și a părintelui iubitor.

Această lucrare a fost scrisă în anul 1988, la Perth, în Australia, și a fost publicată în colecția „Geografia României” a Institutului de Geografie, în anul 2000, fără ca Profesorul să o mai vadă în formă tipărită.

Marcian BLEAHU

AMINTIRILE UNUI FOST ELEV DESPRE UN PROFESOR ÎNDRĂGIT

Sunt brașovean prin naștere și educație. Am învățat să citesc, să scriu și să fiu om aici, la Școala primară „Andrei Mureșan” și, între anii 1934 și 1943, la Liceul „Dr. I. Meșotă”. Cel din urmă era o școală de elită, cu un corp profesoral de înaltă ținută. Menționez doar trei nume: Spiru Hoidas, profesorul de latină, inițiator al unei noi metode de a preda o materie nu prea agreată de elevi, metodă prin care trezea pasiunea celor interesați pentru ea, Dinu Niculescu, profesor de muzică, care a reușit, ieșind din litera programei oficiale, să ne entuziasmeze prin lecții de istoria muzicii cu exemplificări pe discuri. El a înființat o orchestră cu muzicieni amatori, apoi profesioniști, întemeind Filarmonica de la Brașov, devenind un ilustru dirijor, cu succese remarcabile, decedat din păcate foarte tânăr. El a vrut să mă convingă să urmez conservatorul, observând pasiunea mea pentru muzica clasică. Dar nu el a avut câștig de cauză cu profesiunea mea, ci cel de al treilea profesor pe care vreau să-l evoc, Victor Tufescu.

Profesorul Tufescu a apărut la noi la liceu când eram în cursul superior (clasele 5-8, corespunzând acum claselor 9-12) pentru a ne preda geografia. Era un tânăr prezentabil, de-abia ieșit din facultate, venind la primul său post în învățământ plin de entuziasm să se afirme și să facă o treabă bună, pe care a realizat-o din plin. Era pe vremea când nu exista nici televizorul, nici video, nici diapozitive și nici măcar albume fotografice din care să faci cunoștință cu minunile lumii. Erau desigur cinematografele, dar elevilor li se interzicea să le frecventeze, și-mi aduc aminte de un incident. M-am dus să văd filmul „Tarzan” dar am fost prins și pârât la școală. Nu era greu, căci eram obligați să purtăm uniformă, care era kaki, și cu o șapcă plată cu bentiță portocalie, spre deosebire de ce purtau colegii de la prestigiosul liceu „Andrei Șaguna”, care aveau uniformă bleumarin și o șapcă înaltă, cam ca aceea a soldaților din regimentul actual de gardă. Din cauza ei noi le spuneam „țucaliștii”, iar ei ne spuneau „plăcintarii” datorită șepcii plate. Pe mâneacă mai aveam și un număr, cu care am fost ușor de identificat. Era gata să fiu eliminat pe două săptămâni și a trebuit să intervină tatăl meu ca să fiu iertat, căci venisem doar să mă documentez asupra vieții în junglele africane, trecând sub tăcere scenele amoroase dintre Tarzan și Jane (care de altfel erau cu totul nevinovate față de dezmățul din peliculele actuale). Cam la atâta s-a redus educația mea vizuală geografică, deoarece manualele nu aveau imagini și nu aveam de unde să știm cum arată un elefant, un leopard sau luxurianta vegetație ecuatorială. În schimb, eram avid după ele, căci capul îmi era plin de descrieri exotice din cărțile lui Jules Verne și din poveștile în foileton săptămânal „Aventurile submarinului Dox”, „Cei trei cercetași” și mai ales revista „Jurnalul științelor și al călătoriilor”. Cel din urmă nu avea povești, ci relata descoperiri și curiozități geografice pasionante.

Cu cel din urmă revin la subiectul intervenției mele de aici. Într-un număr am citit un articol despre dispărutul continent Mu, un fel de Atlantidă a Oceanului Pacific, o teorie a colonelului Churwood, care voia să explice distribuția viețuitoarelor în insulele din Pacific, teorie foarte la modă prin anii '30. Peste câteva zile am dat teză la geografie și subiectul a fost „Oceanul Pacific și Australia”. Nu am avut altă treabă decât să torn povestea continentului Mu, desigur, pe lângă ce trebuia să spun cu adevărat. Profesorul Tufescu mi-a dat 6 pentru divagațiile mele, dar m-a chemat în cancelarie și m-a întrebat de unde am luat trăznaia. I-am explicat și m-a rugat să-i aduc revista să se documenteze. Am avut apoi multe discuții cu dânsul și m-a învățat cum să separ adevărul științific de fanteziile acelor care vor să se afirme inventând povești aiuristice. (Pe vremea aceea nu existau atâția jurnaliști care ne amețesc acum cu fantasmagorii terifiante științifice, economice și politice.)

Profesorul Tufescu știa foarte bine că predă o materie eminentemente vizuală, și cum nu existau proiecții de diapozitive sau de fotografii, compensa cu o expunere verbală foarte vie, colorată, cu descrieri de peisaje, de natură sau civilizații ale lumii. Exotismul devenea ceva accesibil oricărei minți, aproape palpabil, și deschidea o fereastră spre ceea ce copiii și tinerii de astăzi știu, începând de la desenele animate, din filmele documentare și până la cele artistice gen „Pirații din Caraibe”, „Lost”, și atâtea și atâtea pelicule, nu numai exotice, ci și despre popoare și civilizații. De la profesorul Tufescu am aflat de Turnul Eiffel, zgârie-norii din New York, de piramidele maișilor, explorarea Africii și a munților Asiei și multe altele. În fața mea s-a deschis lumea, o lume minunată, cu multe necunoscute încă, ce-și așteptau exploratorii. Și ce putea fi mai tentant pentru un tânăr ce era pasionat de munți, de înălțimi, de nevăzutele și misterele adăpostite de Pământ. Toate acestea au fost hotărâtoare în alegerea drumului meu în viață atunci când m-am îndreptat spre geostiințe: geologia și geografia.

Au trecut anii și, în cei de studenție la Facultatea de Științe a Universității din București, l-am revăzut pe profesorul Tufescu, care nu mi-a fost dascăl direct, el fiind profesor la Academia Comercială, dar lua parte la ședințele de comunicări ale Institutului de Geografie și lua parte și la unele din excursiile cu studenții de la Universitate, invitat de profesorii Vintilă Mihăilescu sau Nicolae Rădulescu. În cursul lor aducea completări la unele explicații ale magiștrilor, dar cele mai interesante erau discuțiile între ei asupra fenomenelor geografice pe care le vedeam sau vizitam. I-am mărturisit odată că este în bună măsură autorul prezenței mele în Facultatea de Geologie-Geografie și, de câte ori ne întâlneam, mă privea cu simpatie și stătea la taclale îndelungate. Îi voi purta totdeauna recunoștință pentru că mi-a îndrumat pașii spre frumusețea geostiintelor, recunoștință pe care o mărturisesc astăzi, la împlinirea unui centenar de la nașterea sa, aducându-i acest smerit omagiu.

Theodor POPA

ÎNCEPUTURILE ACTIVITĂȚII DIDACTICE LA BRAȘOV ALE PROFESORULUI VICTOR TUFESCU

Résumé: Le professeur Victor Tufescu a commencé son activité didactique à Brașov, en septembre 1935, tel que l'atteste les archives nationales, à la chaire de géographie du Lycée réel d'État « Dr. Ioan Meșotă », un lycée qui s'était affirmait, à Brașov, de plus en plus comme une institution de prestige. Il y a fonctionné plusieurs ans jusqu'à la fin des années '30, avec certaines interruptions, pour cause de l'élaboration et la soutenance de sa thèse ès sciences et du stage de spécialisation en France, près du professeur Emmanuel de Martonne.

Quoique la période passée à Brașov ait été assez brève, elle se retrouve dans les documents scolaires bien gardée, aussi bien que dans la mémoire des professeurs et surtout des élèves qui l'ont apprécié comme un professeur très attaché à sa profession, très doué pour transmettre ses solides connaissances.

Une de ses préoccupations constantes a été celle d'élaborer des manuels scolaires pour les classes de lycée et des atlas géographiques d'usage secondaire. En raison de leurs qualités scientifiques, méthodologiques et didactiques, ils furent en usage pour environ 40 ans – comme c'est le cas du manuel de géographie de la Roumanie pour la classe terminale de lycée, étant imprimé à plusieurs reprises (depuis 1958), dans des tirages impressionnants. Remarquable fut aussi l'Atlas Géographique de la Roumanie, publié en 1985, sous sa rédaction, aux Editions Didactiques, qui s'applique à adapter aux besoins de l'enseignement secondaire les résultats scientifiques consignés dans l'Atlas Géographique National, dont il fut l'un des coordonnateurs.

Începuturile activității didactice ale profesorului Victor Tufescu sunt legate de Brașov. În anul 1935, profesorul Victor Tufescu se prezintă la examenul de capacitate pentru învățământul liceal, ținut la București, în fața unei comisii prezidate de profesorul academician Simion Mehedinți. Într-un examen la care au participat 180 de candidați, Victor Tufescu reușește să se clasifice pe primul loc, cu media 9,75, având astfel posibilitatea să-și aleagă, primul, catedrele scoase la concurs. Alegerea Domniei Sale se oprește asupra catedrei de geografie de la Liceul real de Stat „Dr. Ioan Meșotă” din Brașov, unde își începe activitatea în septembrie 1935. Pentru a justifica opțiunea profesorului Victor Tufescu asupra acestui liceu, trebuie specificat faptul că această instituție de învățământ a jucat un rol important în viața culturală a Brașovului de după Primul Război Mondial. Liceul „Dr. Ioan Meșotă” a fost înființat în anul 1919/1920, în locul fostei Școli reale superioare de stat ungurești, care funcționa din 1889, fiind instalat în localul acestei foste școli, local ce servește și azi învățământul brașovean, fiind sediul Facultății de Filologie a Universității „Transilvania” din Brașov.

În conformitate cu interesele politice naționale de atunci ale statului român în teritoriile recent alipite patriei-mamă, în primul an de activitate a noului liceu funcționa în același local, în paralel cu clasele I-V, având aproximativ 200 de elevi, și secția maghiară, cu clasele II-VIII. Ulterior însă, în mod firesc, secția română a Liceului „Dr. Ioan Meșotă” se extinde într-un oraș și o regiune – Țara Bârsei – cu o pondere mare a populației românești. Totodată, pentru înlesnirea accesului la studiu al elevilor săraci, proveniți din mediul extraurban, în 1923 ia ființă pe lângă liceu un internat ce cuprindea la început 30 de elevi, ca apoi numărul acestora să crească treptat, la peste 100 de elevi. Astfel că, la venirea lui Victor Tufescu, în 1935, în acest liceu, școala avea în totalitate un profil de învățământ exclusiv românesc, afirmându-se tot mai pregnant ca un liceu de seamă în peisajul

învățământului brașovean interbelic, concurând din ce în ce mai serios cu prestigiosul și mai vechiul liceu românesc al Brașovului, „Andrei Șaguna”, datorită, în primul rând, corpului profesoral de elită, în care s-a aflat și profesorul Victor Tufescu.

Din păcate, această prestigioasă școală liceală brașoveană își întrerupe activitatea în anul școlar 1947/1948, când va fi desființată ca urmare a reformei învățământului inițiate de noul regim politic instaurat în România postbelică.

În aceste condiții, arhiva Liceului „Dr. Ioan Meșotă”, cuprinzând 374 u.p. (unități de păstrare) din anii de funcționare 1919-1948, a fost preluată, spre conservare, de către Filiala Arhivelor Statului (azi Arhivele Naționale) Brașov, la 20 august 1951.

În urma cercetărilor făcute la sediul Arhivelor Naționale din Brașov, putem preciza că profesorul Victor Tufescu a fost numit ca **profesor titular provizoriu** la Liceul „Dr. Ioan Meșotă” prin Decizia ministrului nr. 13461/1935, în locul profesorului Anton Vidrașcu, transferat la Iași. Specialitatea pentru care era abilitat era geografia, iar numărul obligatoriu de ore de predare era de 15 ore săptămânal (inclusiv dirigenția).

Încadrarea profesorului Victor Tufescu în primul său an de activitate (1935-1936), ca profesor de liceu, era de două ore pe săptămână la clasele I, II, III, IV, V, VI și VII, iar la clasa a V-a, câte o oră de dirigenție pe săptămână.

Întrucât în aceea perioadă profesorul Victor Tufescu își pregătea lucrarea de doctorat, la scurtă vreme după numirea sa ca profesor titular provizoriu, intră în concediu între 20 septembrie și 10 octombrie 1935, când a fost detașat la Iași cu Ordinul nr. 179563 al ministrului de resort. După expirarea detașării, profesorul Victor Tufescu se reîntoarce la Liceul „Dr. Ioan Meșotă”, unde era titular, și îl regăsim astfel în *Registrul de prezență*, cum se numea atunci *Condica de prezență*, semnând orele începând cu ziua de joi, 17 septembrie 1936.

Activează până la sfârșitul lunii iunie 1937. În acea perioadă, cursurile școlare începeau înainte de 15 septembrie. În *Registrul de prezență*, la data de 1 septembrie 1937, este menționată *Conferința profesorală pentru stabilirea orarului, manualelor didactice și altor chestiuni în legătură cu deschiderea cursurilor*; printre semnatarii ce iau act de prezență, apare și semnătura dr. Victor Tufescu. La 8 septembrie 1937, în *Registrul de prezență* este trecută *Solemnitatea și conferința de începere a noului an școlar 1937/1938*; printre semnatarii apare și dr. Victor Tufescu.

Ca exemplificare a calității morale pe care pune mare preț profesorul Victor Tufescu, era tematica pe care și-o alegea pentru dezbateri la orele de dirigenție. De pildă, vineri 19 noiembrie 1937, la ora de dirigenție de la clasa a V-a, dezbate tema *Voința și concentrarea*. Încă din acei ani – este vorba de acum 70 și ceva de ani –, profesorul Victor Tufescu încearcă să introducă în procesul instructiv-educativ mijloacele moderne de predare, să le spunem audio-vizuale; de pildă, în ziua de 13 decembrie 1937, la clasa a V-a, predă tema *Lacurile României în proiecțiuni*, iar în ziua următoare, 14 decembrie 1937, la clasa a III-a expune tema *Proiecțiuni despre Europa*.

Credincios școlii geografice la care s-a format – cea a lui Simion Mehedinți, și admirator al acestuia –, profesorul Victor Tufescu dezbate în ziua de miercuri, 15 decembrie 1937, la clasa a VI-a, tema *Antropogeografia – definiție*, noțiune atât de îndrăgită și de noi și folosită cu predilecție în locul celei de „geografie umană și economică”, termenul părându-ni-se mai cuprinzător, mai complet, expresie pusă la index în perioada predecembristă, ca și aceea de „geopolitică”, de altfel.

În ziua de 7 februarie 1938, la clasa a IV-a, profesorul Victor Tufescu predă tema *României de peste hotare*; deci, în perioada istorică în care România Mare era deja constituită din toate provinciile locuite majoritar de români, această problemă a românilor de peste hotare era încă de actualitate.

Între septembrie 1938 și mai 1939, catedra profesorului Victor Tufescu i-a fost rezervată, Domnia Sa aflându-se la studii de specializare în Franța.

În luna mai 1939 semnează din nou pe statul de plată, presupunem deci că revine la Liceul „Dr. Ioan Meșotă”, dar, din luna iunie 1939, profesorul Victor Tufescu apare din nou ca fiind în concediu, și în lunile următoare la fel. Abia în noiembrie 1939 apare pe statul de plată cu specificația „detașat la București”, la Școala Normală Superioară.

Se pare că profesorul Victor Tufescu, chiar și în această postură, continua să fie plătit de Liceul „Dr. Ioan Meșotă”, astfel, pe statul de plată din decembrie 1939, la poziția a 11-a, ocupată de numele Domniei Sale, apare specificația „salariu de 6050 lei, expedit” și un număr de înregistrare, probabil al unui mandat poștal.

La fel și în decembrie 1940, apare pe statul de plată al liceului cu specificația „salariu expedit cu mandatul nr. 418”. Apoi, în toate rubricile de pe statele de plată ale următorilor ani, apare specificația „detașat la București”, deci, oficial, mai era încă profesor titular la catedra de geografie de la Liceul „Dr. Ioan Meșotă”. Abia din februarie 1944 profesorul Victor Tufescu nu mai apare în statele de plată ale școlii.

În depozitele Arhivelor Naționale, am căutat și cataloagele claselor din perioada anilor în care profesorul Victor Tufescu a activat la Liceul „Dr. Ioan Meșotă” și am constatat că, fără să fie extrem de exigent, nu dădea totuși cu larghețe note prea mari elevilor Domniei Sale.

Studiind acele cataloage, ne-a surprins numărul foarte mare de materii predate, ca și numărul mare al componentilor colectivelor claselor de elevi (număr care scădea drastic pe măsura trecerii anilor de studii pentru că erau lăsați, la sfârșitul fiecărui an de studiu, mulți repetenți), ca și faptul că, în general, elevii aveau puține absențe în comparație cu cei de azi.

Astfel, catalogul clasei I din anul școlar 1935/1936 avea un efectiv de 57 de elevi. Am ales spre exemplificare acest catalog deoarece din colectivul acestei clase făcea parte și Marcian Bleahu, marele nostru speolog de mai târziu și fost ministru al Mediului, în primele guvernări postdecembriste. La sfârșitul anului școlar, din cei 57 elevi înscriși, rămăseseră 6 repetenți și 15 corigenți pe vară, mulți, comparativ cu situația înregistrată azi la liceele considerate de elită, la noi, în Brașov.

Analizând un alt catalog, cel de la clasa a VIII-a (ultimul an de liceu), constatăm o surprinzătoare scădere a efectivului de elevi la 19, datorată, cum spuneam, numărului mare de repetenți rămași la sfârșitul fiecărui an școlar. Și o altă constatare – tot cum am spus anterior –, numărul mare de discipline școlare prezente în catalog. Prima fiind nu limba și literatura română, ca în prezent, ci religia, cu specificarea, la fiecare elev, a religiei (sau confesiunii) din care făcea parte. Apar apoi multe discipline dispărute azi, total sau parțial, din învățământul liceal, ca de pildă Elina, Italiana, Istoria studiului comerțului și contabilității, Pedagogia, Studiul mărfurilor, Biroul comercial, Dreptul, Istoria comerțului, Istoria artelor, Caligrafia (subliniez, la clasa a VIII-a, clasa terminală a liceului) și o rubrică, lângă Purtare, care ne-a atras în mod deosebit atenția – „Forma exterioară” în sens de Estetica elevului, alături de Igienă.

În concluzie, putem spune că Victor Tufescu, ca profesor de liceu, în scurta sa perioadă cât a funcționat la Liceul „Dr. Ioan Meșotă” din Brașov, a rămas în documentele școlare păstrate, în amintirea profesorilor și mai ales a elevilor care l-au cunoscut, ca un dascăl conștiincios, profund atașat profesiunii sale, excelent pregătit din punct de vedere profesional.

Activitatea profesorului Victor Tufescu ca autor de manuale școlare și atlase

Una dintre preocupările constante ale activității complexe a profesorului Victor Tufescu, de-a lungul deceniilor de activitate, a fost și aceea de autor de manuale școlare pentru cursul liceal. Din această perspectivă, se poate aprecia că profesorul Tufescu a fost cel mai prolific autor de manuale școlare de geografie din învățământul liceal, în România postbelică. Dacă, în cadrul colectivelor

redacționale, numele autorilor colaboratori s-a schimbat de-a lungul deceniilor, cel al lui Victor Tufescu a rămas constant prezent, ca autor principal sau autor coordonator al acestor colective.

Această activitate a Domniei Sale, aparent secundară, a privit-o cu maximă responsabilitate, angajându-se cu toată seriozitatea ce-i caracteriza orice acțiune din domeniul profesional, văzând în obiectul științei geografice nu numai o disciplină școlară care să întregască orizontul instructiv-formativ al celor obligați prin planul de învățământ să studieze această materie, ci și un mijloc eficient de educare național-patriotică a tinerei generații de viitori intelectuali. Continuând tradiția sovejeanului Simion Mehedinți, Victor Tufescu publică primul manual de *Geografia Republicii Populare Române*, pentru clasa a XI-a (pe atunci clasă terminală a liceului), în anul 1958, avându-i drept coautori pe Claudiu Giurcăneanu și Aurel Banu. Pentru prima ediție a acestui manual, apărut în plină perioadă de intensă sovietizare a vieții social-culturale și economice din România, este cu atât mai mare meritul profesorului Victor Tufescu, care prezintă mediul geografic românesc cu acel patos și acea căldură sufletească specifice iubitorilor de neam și patrie.

În acest sens aducem ca argument manualul de *Geografie a Republicii Populare Române*, pentru clasa a XI-a, din 1964. În cele 216 pagini ale cărții este prezentat spațiul geografic românesc într-un tot unitar, armonios, subliniindu-se corelațiile de rigoare dintre diferitele componente ale mediului geografic românesc, toate fiind argumentate pe un fond ilustrativ-cartografic foarte bogat și sugestiv. Este știut că profesorul Victor Tufescu, la fel ca predecesorul său, geograful George Vâlsan, avea un talent înăscut pentru realizarea cu mare acuratețe și simț artistic a schițelor panoramice, profilurilor, desenelor, tipurilor de peisaje cu care obișnuia să-și illustreze lucrările publicate. Asemenea materiale ilustrative apar și în acest manual de geografie, realizat în condiții grafice de excepție pentru acea perioadă. Cartea este însoțită de 42 de hărți speciale, policrome, clare și sugestive. Printre cele 75 de fotografii tematice, realizate tot policrom, apar în acest manual și câteva care, azi, au valoare de document istoric, ca de pildă *Dunărea la Cazane* (p. 37), în care se vede vechea șosea de pe malul stâng al Dunării, cel românesc, ce însoțea fluviul în defileu, șosea azi inundată de apele lacului de acumulare al hidrocentralei de la Porțile de Fier I, așa cum tot inundată este și fosta insulă Ada-Kaleh, ce apare în fotografia de la p. 84. Și tot document istoric este o altă fotografie din acest manual vechi de 44 de ani, cea a vasului „Transilvania” în portul Constanța (p. 203). Era unul din cele două vase maritime cu care mai rămăsese întreaga flotă maritimă românească după ultima conflagrație mondială.

În sinteză, se pot aprecia la acest manual cursivitatea, accesibilitatea, limpezimea ideilor, acuratețea, densitatea și corectitudinea formulărilor specifice limbajului științific geografic, ca și lipsa aproape totală a expresiilor bombastice, elogioase, laudative la adresa regimului politic, atât de frecvente în acea perioadă, după cum bine știm, adică aproape totala debarasare a manualului de balastul politico-ideologic (e drept că încă nu începuse nefasta „epocă de aur” a lui Nicolae Ceaușescu).

În schimb, într-o ediție mai târzie a aceluiși manual, de data aceasta de *Geografie a Republicii Socialiste România*, editat în 1971, apar vizibile modificări de substanță și de formă, modificări impuse, desigur, de aberațiile politico-ideologice ale vremii în care a fost editat. Având 223 de pagini, tipărite monocolor, valențele estetice ale manualului scad mult, hârtia tipografică este fără calitate, textele devin mai puțin lizibile, hărțile și ilustrațiile sunt mai greu de descifrat. Începuse perioada de economii absurde din timpul „epocii de aur”. Se observă, pentru prima dată, în manualele editate de Victor Tufescu, influența elementului politic, desigur impus, cu formulări de genul „Dezvoltarea economiei naționale în anii construcției socialiste” sau „Dezvoltarea socialistă a agriculturii”. Credincios ideilor sale de corectitudine și acuratețe științifică, Victor Tufescu face în această ediție a manualului o prezentare amănunțită a avantajelor economice, sociale și politice ale

noii organizări administrativ-teritoriale din februarie 1968, care a reintrodus județul ca unitate administrativ-teritorială de bază, revenindu-se la o veche tradiție, în acest sens. Pentru prima dată într-un manual de geografie, așezările urbane sunt tratate pe criteriile funcționale și tot pentru prima dată apare și tematica protecției mediului, sub titlul *Conservarea naturii*, precizându-se principalele tipuri de rezervații naturale și localizarea lor.

Profesorul Victor Tufescu a fost autorul principal și coordonatorul colectivului de redactare a manualului de *Geografie economică a populației și așezărilor omenesti* pentru clasa a X-a, care, în conformitate cu Legea învățământului din acea vreme, intra în sistemul de învățământ obligatoriu, apărut la prima sa ediție în 1979. Aceasta era denumirea oficială a manualului, căci acum aproape trei decenii, termenul de *geografie umană* nu intrase încă în uz, iar cel de *antropogeografie*, introdus de Simion Mehedinți din școala geografică germană, era considerat ca fiind un termen reacționar. Acest manual, avându-i drept coautori – alături de Victor Tufescu, coordonator – pe cunoscuții geografi Grigore Posea, Vasile Cucu, Ion Velcea și Octavian Mândruț, a fost folosit ca manual unic pentru clasa a X-a timp de aproape 20 de ani. Este de apreciat faptul că manualul își deschide textul cu ceea ce numea Victor Tufescu, la capitolul de început, *Obiectul și domeniul de cercetare. Locul geografiei economice a populației și așezărilor umane în sistemul științelor geografice*, amintindu-i în acest sens pe marii noștri înaintași geografi: Simion Mehedinți, George Vâlsan, Constantin Brătescu, Vintilă Mihăilescu și Ion Conea. Victor Tufescu face, într-un manual școlar dedicat învățământului obligatoriu, pentru prima dată afirmația că geografia, ca știință, are un obiect propriu de cercetare, cu domenii bine precizate: geografia fizică, geografia economică și geografia populației și a așezărilor umane, și că geografia populației și a așezărilor umane poate fi sinonimă cu ceea ce se numește *geografia umană*, subliniind într-o notă de subsol că termenul de *geografie umană* cuprinde atât colectivitatea umană (populația propriu-zisă), cât și modul de viață, de locuire, de habitat. În acest sens mai precizează că în ultimele decenii s-a afirmat și conceptul de *geografie socială*, care a fost folosit pentru prima oară în literatura geografică română în anul 1902, de către Nestor V.A. Urechea, fost membru al Societății Române de Geografie.

Profesorul Victor Tufescu a fost și coordonatorul colectivului redacțional, alături de colaboratorii Grigore Posea și Aurel Ardelean, care a realizat primul manual de *Geografie a mediului înconjurător* publicat în România, disciplină geografică introdusă în învățământul liceal în clasa a XI-a, începând cu anul școlar 1979/1980.

Poate pentru că această disciplină geografică era relativ nou apărută, poate pentru că acest manual a fost primul manual de *Geografie a mediului înconjurător* publicat în România, pare, în comparație cu manualele analizate anterior, mai puțin articulat între diversele sale teme abordate, poate necesita o prelucrare și o selecție mai atentă a materialului informativ și a celui formativ, acestea fiind, totuși, mici carențe, inerente oricărei munci de pionierat, cum a fost și elaborarea acestui manual totuși valoros, din moment ce a fost menținut în procesul de învățământ peste 20 de ani.

Manualul este bine dotat cu material cartografic și grafic, care încearcă să sugereze evoluția în timp și spațiu a unor fenomene și componente geografice caracteristice geografiei mediului înconjurător, ca de pildă *Restrângerea teritorială a arealului leului african* (p. 18) sau *Extinderea eroziunii solului în S.U.A.* (p. 24) sau *Restrângerea arealului pădurii ecuatoriale africane în ultimul secol* (p. 88).

Profesorul Victor Tufescu nu a fost numai un prolific autor de manuale școlare, ci, sub coordonarea Domniei Sale au fost editate și câteva atlase geografice, unele în tiraje de masă, având deci o largă arie de distribuție.

În acest sens, un bun exemplu îl oferă *Atlasul Geografic al Republicii Socialiste România* apărut în 1965, la Editura Didactică și Pedagogică. La elaborarea acestui atlas, Victor Tufescu a avut drept

colaboratori nume de prestigiu în geografia românească, precum Vintilă Mihăilescu, Tiberiu Morariu, N.Al. Rădulescu, Ion Velcea, Eustațiu Gregorian. Acesta a fost primul atlas al României realizat pe baze rigurose științifice, în condiții grafice de excepție, cu multe hărți inedite, ca de pildă *Marile unități de relief și baza lor tectonică din România și țările apropiate* sau *Harta seismică a României*. După părerea noastră, a fost unul dintre cele mai reușite atlase ale României destinate publicului larg, deci exceptând alte lucrări cartografice pentru uzul specialiștilor, cum a fost, de pildă, *Marele Atlas Național al României*, publicat pe fascicule la Editura Academiei între anii 1972 și 1979 și din al cărui colectiv de coordonare a făcut parte.

Un alt atlas de largă circulație a fost și *Atlasul Republicii Socialiste România*, apărut în 1985 la Editura Didactică și Pedagogică, avându-l coordonator tot pe profesorul Victor Tufescu, iar printre coautori și pe Dan Bălțeanu, astăzi directorul Institutului de Geografie al Academiei Române.

Nu putem încheia această prezentare a activității profesorului Victor Tufescu ca autor de manuale didactice fără să nu amintim totuși despre ceea ce ne spunea Domnia Sa că reprezentau, pentru dânsul, lucrările sale capitale, și anume: cele trei volume *Modelarea naturală a reliefului și eroziunea accelerată* (Editura Academiei, 1966), apoi *Subcarpații și depresiunile marginale ale Transilvaniei* (Editura Științifică, 1966) și o lucrare amplă despre spațiul geografic românesc, apărută în 1974, *România – Natură, Om, Economie* (Editura Științifică, 1974).

Amintind numai aceste lucrări științifice ale academicianului Victor Tufescu, putem trage îndreptățita concluzie că a fost un geograf complet, prin varietatea tematicii abordate, și complex, prin modul de tratare a acestora, iar ca om, un exemplu demn de urmat pentru generațiile viitoare de geografi din România.

Șerban DRAGOMIRESCU

PROFESORUL VICTOR TUFESCU ȘI ACADEMIA ROMÂNĂ¹

Résumé: L’auteur évoque les moments décisifs de la formation intellectuelle du professeur Victor Tufescu, en contact, dès sa jeunesse, à l’Université de Iași, avec des professeurs d’élite, membres de l’Académie Roumaine (Ion Atanasiu, Ioan Borcea, N. Macarovici). Son stage post-doctoral à Paris, chez le professeur Emmanuel de Martonne, membre d’honneur de l’Académie Roumaine, sous la recommandation des professeurs Simion Mehedinți et Ion Simionescu, éminents membres du forum académique, marque un moment de pointe. On mentionne ses contacts avec des personnalités du milieu académique, provenant aussi bien du domaine des sciences naturelles, que de celui des sciences humaines, ce qui explique sa capacité d’aborder n’importe quel sujet d’intérêt géographique. À deux reprises, en 1942 et en 1966, il a reçu, sous la recommandation des professeurs Simion Mehedinți et Vintilă Mihăilescu respectivement, des prix de l’Académie Roumaine. En dépit de son activité scientifique (auteur de plus de 300 travaux, comprenant environ 3.000 pages imprimés) et de celle didactique non moins prodigieuse, sa consécration à l’Académie Roumaine ne fut possible qu’en 1990, après la chute du régime communiste, lorsqu’il avait atteint 82 ans.

Anul 2008 a fost pentru geografia românească anul de cinstire, la 100 de ani de la nașterea sa, a personalității, proeminentă în secolul al XX-lea, a academicianului profesor Victor Tufescu. Manifestări de omagiere au avut loc în centrele universitare geografice ale țării, cu precădere la Iași și la București, unde și-a desăvârșit pregătirea. O ședință omagială s-a desfășurat în aula Academiei Române, care i-a conferit suprema consacrare. Brașovul, orașul în care și-a început prodigioasa carieră didactică (între 1936 și 1938, la Liceul – astăzi Colegiul Național – „Dr. Ioan T. Meșotă”), a găzduit o manifestare de suflet, beneficiind de participarea unor foști elevi, discipoli și colaboratori.

Aceste manifestări au început firesc, în miez de toamnă, în orașul natal, în urbea Botoșaniului, printr-o sesiune omagială², urmată de dezvelirea unei plăci comemorative pe locuința în care a trăit între 1912 și 1932. Această vatră moldavă, ce a dăruit culturii române atâtea spirite strălucite în varii domenii, s-a întregit astfel și cu o personalitate din domeniul geografiei.

De altfel, în 1994, cinstind numele de Tufescu și prin antecesorii săi, dregătorii municipiului i-au acordat profesorului titlul de cetățean de onoare al urbei. Și probabil că meritele strămoșilor familiei ar fi rămas între filele îngălbenite ale unor albume de familie, dacă prof. Tufescu – la anii senectuții (avea 80 de ani) –, înzestrat cu o memorie prodigioasă și aflat în Australia, la fiica sa, Astrid, aici nu ar fi pus pe hârtie pagini memorialistice memorabile, intitulate sobru *Portrete de familie – Evocări, gânduri, o viață așa cum a fost*³. Cele peste 100 de pagini, publicate postum de Institutul de Geografie al Academiei Române, cuprind incursiuni în viața unei familii de frunte a orașului Botoșani, extinse pe două secole, până la începutul celui de al Doilea Război Mondial. Este refăcută cu detalii genealogia vrednicei familii moldovenești, cu obârșia identificată în Dolhești, străveche așezare de răzeși. Paginile sunt scrise cu multă duioșie, uneori cu săgălnicie și ne oferă mici portrete caracterologice, între care reținem pe „moșul Jean”, profesor de geografie la Iași și autor de manuale școlare pentru gimnaziu, persoană determinantă în orientarea profesională a viitorului geograf, și pe

¹ Într-o formă lărgită, acest text a apărut în volumul *In memoriam – Academician Victor Tufescu, 1908-2000*, editat de prof. Gh. Median cu prilejul sărbătoririi centenarului nașterii sale, Botoșani, Muzeul Județean Botoșani, 2008, pp. 34-49.

² Victor Tufescu, *Portrete de familie. Familia Tufescu. Evocări, Gânduri, O viață așa cum a fost*, în: *Colecția Geografi români*, 2, Institutul de Geografie, București, Academia Română, 2000, pp. 74-200.

³ Veselina Urcu, *Victor Tufescu, Omul, Profesorul, Geograful*, în: *Colecția Geografi români*, 2, pp. 4-73.

tatăl său, Constantin, apreciat profesor și director la Liceul (astăzi Colegiul Național) „August Treboniu Laurian” din orașul natal și erou al Primului Război Mondial, rănit în luptele de la Cașin și decorat cu înaltul Ordin „Mihai Viteazul” pentru acte de bravură. Cu multă delicatețe sunt relatate împrejurările în care o cunoaște pe viitoarea sa soție, Liliana, cu care a conviețuit fericit timp de 62 de ani. Era fiica preotului Dolinescu, profesorul de religie al Liceului Militar „N. Filipescu” de la Mănăstirea Dealu, cel care, din proprie inițiativă – fapt relatat de acad. Ștefan Ștefănescu, fost elev al acestui liceu –, la retragerea autorităților române din Muntenia în fața invaziei trupelor germane, în 1916, și-a asumat riscul transportării capului lui Mihai Viteazul în Moldova, cu un ultim tren de pribegi.

Sunt convins că aceste pagini memorialistice, care oferă și o frescă a timpului prin ochii unui copil, apoi adolescent (vezi perioada Primului Război Mondial și urmările sale), sunt destinate unei mai largi cunoașteri.

Pregătirea universitară a tânărului Victor Tufescu s-a desfășurat sub semnul unei munci perseverente, neobosite, creatoare. O muncă ordonată și darul expunerii l-au condus la dobândirea a două licențe: în Geografie și în Drept. În prima urmărește cu precădere orizontul local, acel spațiu, considerat de filosofi drept spațiu mental; a doua direcție, a Dreptului, este abandonată, dar se răsfrânge în opera sa științifică geografică încă din primele lucrări prin rigoare, prin logica înlănțuirii faptelor și datelor și subsumării lor unor idei clare, într-un cuvânt printr-o ținută academică.

Aceste calități au fost însușite prin contactul, la Universitatea din Iași, cu eminenti profesori, deveniți unii dintre ei membri ai înaltului for academic: Mihai David, cel care l-a îndrumat spre studiul aprofundat al reliefului, Gheorghe Năstase, care l-a inițiat în geografia istorică, Ion Atanasiu și Neculai Macarovici, care au rafinat înțelegerea suportului geologic al dinamicii reliefului și, desigur, membrii comisiei de doctorat, în care, alături de Mihai David, conducătorul tezei, s-au aflat Ioan Borcea și Ion Atanasiu.

Model academic îi va oferi și marele geograf Simion Mehedinți, care, aflat în fruntea comisiei examenului de capacitate din anul 1935, dintre cei 180 de candidați îl declară reușit pe primul loc, cu media 9,75, pe tânărul geograf Victor Tufescu, fără a-i fi fost student. Teza sa de doctorat, *Dealul Mare-Hârlău. Observări asupra evoluției reliefului și așezărilor omenești*, a fost publicată în Buletinul Societății Regale Române de Geografie, în anul următor susținerii, în 1937, pe baza recomandării favorabile a magistrului. Ea se înscrie în concepția lui S. Mehedinți, în acea viziune integratoare în studierea fizionomiei peisajului geografic. Lucrarea este străbătută de permanenta raportare a geografiei umane, a așezărilor, la componentele cadrului natural, în dinamica evoluției lor, calitate ce-i conferă o perenă actualitate.

În 1937, tânărul doctor Victor Tufescu primește din partea Academiei Române, la recomandarea profesorilor Ion Simionescu și Simion Mehedinți, membri marcanți ai forului academic, o bursă postdoctorală de specializare, de studii aprofundate, de doi ani, la Institutul de Geografie al Sorbonei din Paris, la eminentul profesor Emmanuel de Martonne, membru de onoare al Academiei Române, mare apărător al cauzelor României. Se poate deduce că această bursă i-a fost acordată în urma ultimei vizite a lui de Martonne, în 1937, la invitația Academiei Române, când acesta a primit cea mai înaltă distincție a statului român, Ordinul „Steaua României” în gradul de mare cruce și a fost proclamat cetățean de onoare al orașului Cluj. La Sorbona, V. Tufescu a beneficiat și de îndrumările reputaților profesori Albert Demangeon (geografia așezărilor) și André Cholley (geomorfologie), dar stagiul s-a întrerupt, după numai un an, sub amenințarea izbucnirii celui de al Doilea Război Mondial.

În vara anului 1938, la chemarea acad. Dimitrie Gusti, V. Tufescu este integrat în campania cercetărilor sociologice din satele României, fiind inclus în echipa de specialiști condusă de H.H. Stahl,

viitorul academician, în studiul satului Nerej din Vrancea arhaică. Contribuția sa, *Cadrul cosmologic*, apărută în limba franceză, este socotită de referință pentru ceea ce se numește astăzi „România profundă”.

Următorii doi ani (1939-1941) îi petrece ca profesor la Seminarul pedagogic universitar din București, aflat sub conducerea prof. Dimitrie Pompei, distins matematician, membru al Academiei Române, unde se perfecționau calitățile didactice și științifice ale viitoarei elite profesoriale.

Aici, în București, în 1942, se alătură echipei prof. Vintilă Mihăilescu, membru corespondent al Academiei Române din 1939, în redactarea Buletinului Societății Regale Române de Geografie (BSRRG), din păcate la ultima sa apariție (tomul LXI). O experiență utilă, ce va fi valorificată în multiplele activități editoriale în care se va implica în următorii 50 de ani, cu precădere în cadrul Institutului de Geografie al Academiei. Dar mai presus a dobândit prețuirea și prietenia prof. V. Mihăilescu, cu care-și va uni eforturile în stăvilirea imposturii și demagogiei, în revigorarea geografiei românești. Printr-o șansă, profesorul Vintilă Mihăilescu va fi reprimat, în 1974, în Academia Română, după 26 de ani de la eliminarea sa abuzivă.

O primă apreciere academică a lui Victor Tufescu o reprezintă conferirea, în 1942, a premiului „George Vâlsan” pentru lucrarea *O regiune de vie circulație – Poarta Târgului Frumos*, apărută în 1941 în Buletinul Societății Regale Române de Geografie și concepută în același spirit al interdependenței complexe între fenomenele umane și condițiile fizice, în raport cu contextul social și istoric. Președinte al Academiei Române era atunci ilustrul profesor Ion Simionescu, botoșănean de origine, care la începutul anilor '20 anima, alături de Nicolae Iorga și alți intelectuali de elită, Asociația foștilor elevi ai Liceului „Laurian”. Aceasta organiza concursuri pentru elevi privind geografia României. Pe când era în clasa a IV-a gimnazială, la întrecere aflându-se și elevi din clasele superioare, elevul Victor Tufescu dobândește un premiu, fiind remarcat de Ion Simionescu, care citise lucrarea, dându-i și unele povețe: „Știința geografiei nu înseamnă doar aglomerare de nume și cifre, ci mai ales caracterizări, comparații, clasificări”. Privindu-i opera retrospectiv, putem conchide că acest îndemn a fost consecvent urmat.

Anul 1942 îi aduce o consacrare academică, prin alegerea sa ca membru al Academiei de Științe din România, soră mai tânără, înființată în anii '30. Pentru doi ani este desemnat secretar al Secției de științe ale Pământului, prilej cu care conlucrează cu geologi din generația sa și se atașează în mod special de prof. George Murgeanu, viitor membru al Academiei Române, intelectual de mare rafinament, pe care-l întâlnește și pe teren, în Vrancea, cu zece ani în urmă.

Anii războiului îl aduc pe Victor Tufescu, care începuse o tot mai apreciată carieră universitară în 1941, la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale (actualul A. S. E.), la Timișoara, unde este concentrat și devine comandantul militar al gării. Aici se înfiripă o statornică amicitie cu prof. Tiberiu Morariu, aflat în prabegie cu Facultatea de Științe de la Cluj. Timp de mulți ani, aproape 20, în ani foarte grei de conformism politic și ideologic, prof. Morariu va fi fost singurul reprezentant al geografiei în forul academic și prietenia lor, în consens cu profesorii Vintilă Mihăilescu și N.Al. Rădulescu, a influențat favorabil menținerea unui anumit standard de demnitate al acestei discipline atât de vulnerabile la presiunile politice și ideologice mai ales din a doua jumătate a secolului al XX-lea.

Această solidaritate se confirmă cu prilejul instituționalizării cercetării geografice, în 1944, când, în plin război, se înființează, din inițiativa profesorului Vintilă Mihăilescu, Institutul de Cercetări Geografice al României. Profesorul Victor Tufescu nu a ezitat să străbată țara, sub amenințarea bombardamentelor, de la Timișoara până la Pucioasa, unde se afla refugiat Ministerul Învățământului, al cărui secretar general era Vintilă Mihăilescu, în ministeriatul prof. Ion Petrovici, pentru a subscrie, alături de alți colegi universitari, la această inițiativă, curajoasă în condițiile date.

Era punctul de pornire al actualului Institut de Geografie al Academiei Române, care-l numără astfel printre fondatori. Vocația de cercetător va dubla tot atât de strălucit pe cea didactică, de-a lungul unei activități științifice afirmate timp de peste 60 de ani.

Acest drum ascendent este obstrucționat însă, o dată prin îndepărtarea sa abuzivă din învățământul superior în 1951 (fiind repus în drepturi în 1956) și apoi prin privarea sa de libertate între noiembrie 1955 și iulie 1956, fără a i se găsi vreo vină, în urma unei odioase înscenări. Inutil a spune că a fost, concomitent, îndepărtat și de la Institutul nou-creat, unde ocupa funcția de șef de secție. Erau timpurile când valoarea putea fi înlocuită prin nonvaloare.

În anii de reclusiune universitară activează, asemenea altor mari geografi, în Institutul de Proiectări Silvice, unde realizează cercetări amănunțite asupra torenților și alunecărilor de teren. De la geografia economică, predată în anii anteriori, abordează o direcție nouă, rodnică, geomorfologia dinamică (toreniți, alunecări), direcție încurajată de conlucrarea cu prof. Mircea Moțoc, viitorul academician. Experiența acumulată în cercetările asidue de teren din acei ani va fi pusă în valoare la elaborarea și publicarea, în 1966, în Editura Academiei Române a uneia din lucrările sale fundamentale, *Modelarea naturală a reliefului și eroziunea accelerată*, un adevărat tratat de geomorfologie dinamică, lucrare distinsă cu premiul „Gh. Munteanu-Murgoci” al Academiei Române, în anul 1968. Se prefațează astfel noua orientare tematică actuală din geografia românească, deosebit de prolifică, spre studiul fenomenelor extreme. Era al doilea premiu academic dobândit de profesor.

Academia Română, aflată în deceniul al șaselea al secolului trecut sub conducerea biologului Traian Săvulescu, înființează în acei ani un colectiv de cercetare în probleme de sistematizare a agriculturii (așa-numitul colectiv Dokuceaev-Kostăceev-Viliams/DKV), agricultură aflată în plin proces de cooperativizare. Experiența prof. Victor Tufescu de geograf complex, de largă deschidere, îl cheamă în rândurile acestei echipe multidisciplinare, din care mai făcea parte și un alt geograf cu chemare pentru aceste probleme, Horia Grumăzescu. Din păcate, rezultatele acestor cercetări au rămas de uz intern, dar neîndoios s-au distilat în multe din lucrările sale ulterioare.

În 1957, pe când se plămădea cu mare greutate, din conlucrarea geografilor români cu cei sovietici, *Monografia geografică a R.P. Române*, prevăzută inițial în trei volume, conducerea Academiei a aprobat înființarea, în cadrul Academiei Române, a unui colectiv de geografie condus de V. Mihăilescu, asistat de V. Tufescu. Pentru tinerii geografi cuprinși în acest grup de cercetare, printre care am avut privilegiul de a mă afla, a fost o școală neprețuită.

Anul 1958 a însemnat începutul îndreptării greșelilor trecutului apropiat. A fost înființat Institutul de Geologie și Geografie al Academiei Române, în care Colectivul de geografie al Academiei s-a contopit cu Institutul de Cercetări Geografice al Ministerului Învățământului. Profesorii Mihăilescu și Tufescu se întorceau demni în vatra pe care o înființaseră, primul fiind numit director adjunct, cel de al doilea șeful secției de geografie fizică. Cu elan revigorat și sub conducerea autoritară dar de extremă corectitudine a directorului, geologul prof. Virgil Ianovici, membru corespondent al Academiei, a început formarea unei noi generații de geografi, beneficiind de îndrumările unor magiștri. Rezultatele nu s-au făcut remarcate imediat. *Monografia geografică a R.P. Române*, redusă din fericire la două volume, apărute în 1960, nu putea încă ilustra schimbările intervenite. Încătușarea ideologică nu îngăduia prea multe. O stupidă dispoziție, desigur nu numai administrativă, în 1963, interzicea cumulul de funcții în instituțiile publice, lovind nefast în cercetare, unde majoritatea seniorilor, având funcția de bază în învățământ, au trebuit să se retragă. Un alt moment de cumpănă, care însă îi lasă profesorului V. Tufescu răgazul de a se dedica intens scrierilor științifice. Următorii 15-20 de ani sunt cei mai prolifici din activitatea sa. Publicațiile științifice de profil ale Academiei Române („Studii și cercetări de geografie” și „Revue roumaine de géographie”)

sunt cele care au adăpostit multe dintre contribuțiile sale, desfășurate în câmpul cel mai larg al preocupărilor geografilor contemporani, de la neotectonică sau ecologie, la deplasările forței de muncă, strămutările de populație sau tipologia așezărilor, de la suprafețele de nivelare la utilizarea terenurilor și geografia turismului, dovedind, prin cele peste 300 de titluri, însumând aproape 3.000 de pagini tipărite, disponibilitatea sa intelectuală de a aborda practic orice temă de interes geografic.

Această disponibilitate, proprie numai spiritelor foarte luminate, străine de clișee, va fi pusă în valoare în operațiunea de mare răspundere privind noua configurație administrativă a țării din 1968, când au fost reinstaurate județele ca unitate de bază tradițională a României. Acad. Ștefan Ștefănescu, participant la acea comisie, remarcă echilibrul pe care-l inducea prezența prof. Tufescu, judecățile sale cumpănite în cele mai controversate discuții. Iar atunci când Institutul de Geografie al Academiei a luat inițiativa, după 1970, de a publica, în Editura Academiei, mici monografii geografice ale noilor județe, prof. Tufescu s-a întors în spațiul său mental și a redactat textul privind județul său natal, Botoșani, frescă geografică veridică, echilibrată, a celuiui timp.

În lunga sa activitate, prof. V. Tufescu s-a aflat și între inițiatorii și coordonatorii unor ample lucrări cartografice de referință ale Institutului de Geografie al Academiei, ale geografiei românești din ultimele trei decenii ale secolului trecut: *Atlasul Național al României*, ce a întrunit cele mai valoroase forțe geografice ale țării, și *Atlasul istorico-geografic al României* (în 2007 reeditat într-o versiune lărgită și actualizată), ambele realizate în Editura Academiei. Pentru 30 de promoții, prof. V. Tufescu a fost însă și autorul îndrăgit al unor excelențe manuale școlare de liceu de Geografia României, dar și al hărților murale fizico-administrative ale României de uz general. În 1985 a publicat și un amplu *Atlas geografic al României* de uz didactic mediu-superior.

După cum am putut constata, prof. Victor Tufescu și-a încrucșat pașii în viață cu multe personalități, a avut strălucite modele academice de urmat. Bibliografia operei sale numără, după cum consemnează V. Uruclu (2000), 25 de articole sau lucrări de mare cuprindere despre înaintași, adevărate pagini de istoria geografiei din România, dintre care șase despre Simion Mehedinți, câte cinci despre Vintilă Mihăilescu și George Vălsan, patru despre Emmanuel de Martonne, trei despre Tiberiu Morariu ș.a. Despre toți a scris cu aleasă simțire și prețuire. A scris și a revenit mereu asupra considerării la întreaga dimensiune reală a operei ctitorului geografiei moderne românești, Simion Mehedinți, încă de la sărbătorirea centenarului nașterii acestuia, în 1968, în aula Academiei Române, când numele acestuia a putut fi din nou rostit. După mai bine de 63 de ani, în 1994, a văzut lumina tiparului, sub îngrijirea acad. Victor Tufescu, ediția a II-a a lucrării magistrului de la Soveja, *Terra. Introducere în geografie ca știință*, în două volume, însoțite de o compactă prezentare a vieții și o analiză adnotată a lucrării. Este un frumos omagiu adus în amurgul vieții sale. Acest demers fusese precedat, în deceniul anterior, de unul similar, în colaborare cu Gh. Niculescu și Șerban Dragomirescu, acoperind, într-o ediție adnotată, în două volume apărute în Editura Academiei Române, traducerea în limba română, în premieră, a operei geografice despre România a marelui savant francez Emmanuel de Martonne. Cu drept teme, acest mare învățat a fost privit ca al doilea mare ctitor al geografiei țării noastre, căci, la Conferința de Pace de la Paris de după Primul Război Mondial, a avut un rol determinant (ca expert al delegației franceze) la stabilirea granițelor. Un asemenea punct de vedere, curajos la vremea sa, s-a degajat în urma ședinței comemorative, organizate de Academia Română, în Aula Magna, în 1957, scurt timp după decesul savantului, la împlinirea a 50 de ani de la publicarea tezei sale de doctorat în științe, ședință în care, alături de Vintilă Mihăilescu și Tiberiu Morariu, a luat cuvântul și Victor Tufescu.

În bogata sa activitate în slujba comunității geografice din România trebuie amintită și prezența sa, timp de 40 de ani, practic de la înființare (1960), ca membru al Comitetului național român de geografie și, după 1990, ca președinte al acestuia, promovând consecvent, uneori chiar contra

curentului, colaborarea nestânjenită internațională, imperios necesară formării tinerilor geografi. Profesorul Victor Tufescu s-a aflat, totodată, începând din 1958, în Colegiul de redacție al revistelor de geografie ale Academiei Române, după 1990 și până la intrarea sa în veșnicie, în 2000, devenind și redactorul responsabil al acestor periodice, calitate în care a sprijinit cu tărie afirmarea tinerilor, a opiniilor originale, a militat și prin scrisul geografilor pentru păstrarea demnității naționale.

Evident că aceste câteva momente evocate din viața și activitatea prodigioasă a geografului Victor Tufescu din perspectivă academică, în contact cu atâtea personalități marcante, remarcabila sa operă științifică, prezența sa în atâtea momente-cheie ale geografiei românești timp de peste o jumătate de veac ar fi îndreptățit alegerea sa mai de mult în forul suprem de consacrare cultural-științifică al țării. După decenii de restriște, după 1989, procesul de revigorare al Academiei s-a produs odată cu reabilitarea celor abuziv excluși în 1948 și prin alegerea de noi membri, recuperând valori, reparând greșeli. În prima linie s-a aflat profesorul Victor Tufescu, ales membru corespondent în 1990 și membru titular în 1992. Este al patrulea membru titular geograf al Academiei în istoria de peste 140 de ani a instituției care a inspirat viața și activitatea profesorului Victor Tufescu, în diferite momente, prin atâtea modele ilustre aici evocate.

Profesorul Victor Tufescu (1908-2000) a încheiat, în pragul unui nou secol, o strălucită pleiadă de membri ai Academiei Române cu rol fondator în școala geografică românească, creată de Simion Mehedinți.

Ion NICOLAE

NUMELE DE LOCURI ÎN OPERA PROFESORULUI VICTOR TUFESCU

Résumé: Le professeur Victor Tufescu, un des grands géographes de la Roumanie, s'est préoccupé – dès les débuts de sa prodigieuse activité scientifique – de l'étude des noms des lieux. Comprenant parfaitement la signification et le rôle de ces marques d'un territoire, il a milité pour l'introduction dans le langage scientifique des termes populaires. Egalement, il a créé des noms qui se sont imposés dans la nomenclature géographique nationale (le Plateau de Suceava, la Plaine de Moldavie e.a.).

Numele de locuri – toponimele cu un termen mai general –, reprezintă un element indispensabil muncii geografului și totodată un element esențial al comunicării dintre oameni. „*Nu există geografie fără toponimie*” este un *adagio* deja încetățenit; problema este aceea a utilizării unor nume de locuri potrivite, adecvate realităților respective, denuminate.

Dintotdeauna au existat două tendințe: prima, de a folosi denumirile populare date diferitelor realități spațiale, cea de a doua, de a crea noi termeni, noi denumiri, spre a desemna un anume spațiu geografic.

Sursele principale generatoare de toponime sunt, pe de o parte, apelativele (mai precis, cuvinte din limbajul popular desemnând anumite realități, reperabile: *munte, deal, vale, luncă, lac, sat, oraș, târg* ș.a.), și numele de persoană (antroponimele), pe de altă parte. În limbajul popular, în vorbirea curentă, apelativele joacă adesea rolul toponimelor: am fost la *munte*, am căzut în *baltă*, am fost la *oraș* ș.a.; din cunoașterea persoanei sau a spațiului în care se „învârte” persoana în cauză putem bănui/afla cu destulă precizie despre ce munte, despre ce oraș sau baltă poate fi vorba.

Geograful, în comunicarea sa, trebuie să fie precis și de aceea are nevoie de nume proprii de locuri și nu de nume comune (date de așa-numitele mai sus apelative). În procesul făuririi științei geografice moderne s-a conturat treptat și acțiunea denominării unităților teritoriale cu care lucrează geograful, pe care caută să le descrie explicativ. În spațiul românesc, acest proces a început în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și nu a încetat nici în zilele noastre. Unul dintre remarcabilii artizani ai nomenclaturii geografice românești a fost și rămâne profesorul Victor Tufescu, de la a cărui naștere s-a împlinit un veac (2008).

Contribuțiile sale pot fi înscrise pe mai multe paliere și repere temporale, dar dintr-un început trebuie să spunem că spațiul moldav a fost spațiul toponimic predilect, studiat încă din anii facultății. Teza de licență, trecută la vârsta de 21 ani, a purtat titlul de *Depresiunea Jijiei*, tratând problemele aceluia spațiu mai coborât din NE Podișului Moldovei, al cărui nume actual, *Câmpia Moldovei* – statuat acum în manualele de geografie și pe hărțile ce privesc teritoriul României –, a fost propus în 1936 (în teza de doctorat¹) și fixat pentru totdeauna chiar de profesorul Victor Tufescu. Anterior, în 1928, T. Porucic propusese termenul de *Câmpia Moldavă* (preluat și de Vintilă Mihăilescu, 1931, 1936), fără însă a face o argumentație solidă, iar ulterior, în 1938, Ion Simionescu folosise pentru acest spațiu numele de *Câmpie moldovenească*, geologul (și geograful) ieșean afirmând că „*are o mare asemănare cu câmpia ardeleană, nu numai în amănunt; aparent e simetrică celei dintâi față de axa carpatică*” (Ion Simionescu, *Țara noastră*, 1938, p. 164). În teza de doctorat (1937), profesorul Victor Tufescu spune că „*am menținut denumirea de «câmpie», fiind mult mai naturală* –

¹ V. Tufescu, *Dealul Mare – Hârlău (observări asupra evoluției reliefului și a așezărilor omenești)*, în BSRRG, București, tom XLI (1937), pp. 48-215.

întrebuințată în mod curent de către popor pentru a caracteriza larga regiune cu dealuri mărunte, ușor vălurate, fără păduri – decât cea de depresiune care păstrează un caracter pur științific”².

Patru ani mai târziu³, profesorul Victor Tufescu va aduce și alte argumente care vor contribui decisiv la înscrierea numelui *Câmpia Moldovei* în rândul regionimelor azi obișnuite ale țării noastre. Discuția se face într-un context spațial și științific mai larg, cu trimiteri la bogata terminologie populară, în care se fac deosebiri (pentru regiunile colinare) în strânsă legătură cu haina vegetală. „În vorbirea populară din județul Dorohoi până la Iași regiunea joasă cu dealuri mărunte e câmpul, «aici e câmpul, acolo (spre vest, n.n.) e codrul»”. Și ne spune mai departe profesorul: „Poporul sintetizează în noțiunea aceasta (de câmpie, n.n.) nu numai anumite aspecte de relief ori vegetație, ci și fundamentale caracteristici antropogeografice și sociale”⁴.

Argumentația de natură antropogeografică/biogeografică este completată cu aceea de ordin istoric. E citat un călător francez din secolul al XVII-lea, Philippe d’Avril, care, la 1689, spune: „În *Câmpia Moldovei*, drumul este mai plăcut” (el călătorea din ținutul Sucevei către Iași și traversa ceea ce numim azi *Câmpia Moldovei*, n.n.).

O pledoarie pentru nume adevrate/corecte acordate realităților geografice sună astfel: „O numire este făcută să circule ca și o monedă; să fie întrebuințată de cât mai mulți, în cât mai numeroase împrejurări. Or, sursa pentru astfel de numiri nu poate fi decât toponimia” (vorbirea, nomenclatura populară).

În virtutea aceleiași viziuni clare, remarcăm și corecturile – îndreptățite în nomenclatura propusă de alți geografi, mai cu experiență; este și cazul denumirii *Șeava Bucecii*⁵ (rămasă în uz și în prezent) pentru acel segment mai coborât al culmii din stânga Siretului, pentru care prof. Vintilă Mihăilescu întrebuințase sintagma *Depresiunea înaltă Mândrești*, reluată mai târziu⁶.

Studiul dedicat *Câmpiei Moldovei*, amintit mai sus, vine ca o adevărată concluzie toponimică și științifică a cercetărilor de teren întreprinse mai întâi în această regiune coborâtă de la N de Iași pentru lucrarea de licență (susținută în 1930) și apoi în regiunea Dealu Mare – Hârlău pentru teza de doctorat⁷ (1933-1935). Cercetările în acest din urmă spațiu deluros (înalt) au contribuit și la precizarea numirilor și unităților majore învecinate acesteia, și anume *Podișul Sucevei*, numit anterior *Podișul înalt al Siretului*, de asemenea *Podișul Central Moldovenesc* („pentru partea mai lată – a podișului – dintre Siret și Prut”, în exprimarea Domniei Sale din teza de doctorat). Ultima denumire o folosim și azi pentru partea nordică a *Podișului Bârladului* (nume dat de Vintilă Mihăilescu).

Argumentarea denumirii *Podișul Sucevei* sună foarte convingător: „Îl numesc *Podișul Sucevei* după râul care-l traversează în întregime, după ținutul și după vechea capitală a Moldovei, așezată cam în mijlocul său”⁸.

Analizând teza de doctorat, eminentă, un adevărat model de studiere geografică a unei regiuni deluroase, nu putem să nu reținem viziunea de creator de nume de locuri, aidoma descoperitorilor de odinioară ce călcau pământuri de nimenea văzute înaintea lor. Regiunea deluroasă înaltă din estul *Podișului Sucevei* devine un adevărat teren de promovare a numirilor geografice, inclusiv unele strict științifice (nefiind în uzul populației locale). Este cazul sintagmei „depresiune de contact”, propusă încă din 1934⁹, denumire sugerată de profesorul Mihai David într-o deplasare pe teren în zona Văculești (Dorohoi) și argumentată în studiul amintit de o manieră să fixeze pentru totdeauna în

² *Ibidem*, p. 50.

³ *Idem*, *Asupra numirii de „Câmpia Moldovei”*, în BSRRG, tom LX (1941), pp. 369-373.

⁴ *Ibidem*, p. 373.

⁵ *Idem*, 1937, *op. cit.*, p. 53.

⁶ V. Mihăilescu, 1969, *Geografia fizică a României*, București, Editura Științifică, p. 119.

⁷ V. Tufescu, 2000, *Portrete de familie*, în Colecția „Geografi români” nr. 2, Institutul de Geografie, București, p. 195.

⁸ V. Tufescu, 1937, *op. cit.*, p. 52.

⁹ V. Tufescu, 1934, *Observări asupra limitei de vest a Depresiunii Jijiei*, BSRRG, LIII, p. 349.

literatura geomorfologică autohtonă această expresie (echivalentă cu „depresiunea interioară” la W. M. Davis și „depresiunea periferică” la Emmanuel de Martonne).

Nu fără orgoliu, de altfel îndreptățit, profesorul arată că „am avut cinstea ca această noțiune să fie adoptată imediat de știința geografică românească și extinsă la părțile Transilvaniei”¹⁰.

Acribia autoimpusă nu-i permite să folosească termenul/neologismul *platformă* pentru un spațiu (Bereslogi – Sângeap) în care aflăm nu unul, ci două nivele de eroziune și astfel termenul de platformă putea crea confuzii. Folosește în acest context termenul popular de *plai* (*plaiul* Bereslogi-Sângeap¹¹).

Aceste aprecieri privind contribuțiile la nivelul terminologiei geomorfologice și a regionimelor se cer completate cu interpretările toponimelor ce fac referire la viața umană a regiunii studiate. În partea dedicată așezărilor omenești, toponimia este „pusă” în slujba evidențierii antecedentei neamului românesc înaintea slavilor și a altor etnii. „*Cea mai veche populație pe care o întâlnim, în documentele sec. XIV-XV este cea românească, păstrând doar o slabă influență slavă în toponimie* (s.n.); *este vorba de sate cu terminația -ăuți* (Sorocinăuți, Tămărtășăuți), *cele mai multe sate însă au nume curat românești* (Glodeni, Valea Seacă, Vlădeni, Deleni ș.a.)”. Într-o notă infrapaginială aduce în completare nume de sate (oiconime, n.n.) cu terminația pur românească *-ești* (*Dragomirești, Ilișești, Berindești, Dădești*)¹². În cazul *Hărmănești* afirmă că „*pare un topic nemțesc*” (este vorba de un toponim românesc ce are la bază un antroponim german, n.n.). Se subliniază și o anume conotație etnică locală a unor apelative, cum este *buda*, care „*aproape întotdeauna indică un sat țigănesc sau o fostă vatră țigăneasă. Termenul buda, în zona studiată, desemnează o locuință retrasă în pădure, locuință în curătură și este sinonim cu cel de odaie de la Câmp*”¹³. De asemenea, oiconimele semnaleză prezența altor etnii, precum rutenii, complet deznaționalizați (în satele *Cotu Ruși* și *Pârcovaci*, numit anterior *Rușii Bojica*)¹⁴, sau deplasări/sosiri ale românilor pe aceste meleaguri, din alte regiuni (dovada determinativele *Munteni, Ungureni*)¹⁵.

Aidoma lui George Vâlsan¹⁶, care studiasă răspândirea geografică a unor animale azi dispărute, profesorul Tufescu se apleacă, în 1942¹⁷, asupra răspândirii geografice a apelativelor *bucovina* și *codru* (cu variantele lor), realizând și o hartă cu „*răspândirea topicelor bucovina și făget*” în România. În legătură cu regionimul *Bucovina* ni se arată că multă vreme ținutul ocupat de austrieci la 1774 a fost numit în limbaj popular *Cordun*, după cordonul de soldați împărătești care păzeau granița acestuia spre Moldova. De la acest supranume s-a format apelativul colectiv *corduneni*, desemnând locuitorii din Moldova anexată de austrieci, ce veneau la munci agricole în Câmpia Moldovei. Două situații interesante pentru abordarea corelată, plină de învățăminte geografice sunt: aceea a apropierii spațiale *Bucoviciorul* (sat) și *Făgețelul* (pârâu), ambele în județul Dolj; și aceea a satului *Bucovăț* și a satului mult mai mare (azi oraș) *Făget*, din Banat; de aici, o concluzie privitoare la antecedenta populației autohtone în fața populației slavofone.¹⁸ Mai mult, ca un adevărat fiu al Moldovei, arată că „*larga răspândire a topicului bucovină ne arată cât de întâmplătoare e denumirea ce s-a dat de către austrieci părții de NV a Moldovei* (dată la 1774 și adoptată definitiv la 1777), *care mai înainte se numea Ținutul Sucevei*”. Ajuns în acest punct, profesorul V. Tufescu reamintește faptul că

¹⁰ *Darea de seamă a Congresului profesorilor de geografie din 26-28 mai 1934*, în BSRRG, LIII, p. 395.

¹¹ V. Tufescu, 1937, *op. cit.*, p. 62 infra.

¹² *Ibidem*, p. 179.

¹³ *Ibidem*, p. 183.

¹⁴ *Ibidem*, p. 185.

¹⁵ *Ibidem*, p. 174, p. 197.

¹⁶ G. Vâlsan, 1938, *Toponimie din punct de vedere geografic. Distribuțiunea în România a trei animale azi dispărute: bour, zimbru, breb*, în BSRRG, LVII, pp. 20-30.

¹⁷ V. Tufescu, 1942, *Bucovine și codri*, în BSRRG, tom LX, pp. 349-353.

¹⁸ *Ibidem*, p. 350.

denumirea de *Podișul Sucevei* îi aparține, „numire cred, trebuiește menționată (folosită) pentru utilități științifice”¹⁹.

A doua concluzie a acestui studiu toponimic de mare valoare: „Mai pretutindeni topicul *bucovină* e împetritat cu sinonimul său de origine latină *făget*. Viețuirea alături a celor două numiri, arată nu numai topirea elementelor slave în masa românească dar și continuitatea românilor în Dacia, slavii doar împrumutând și traducând numele de *făget*. Topicele răzlețe de *bucovină*, restrânse spațial la câte un sat, deal sau vârf de munte apar ca relice date de o populație care s-a topit în întregime în neamul românesc, rămas pe mai departe păstrător al continuității noastre. Dacă mai toate topicile *făget* cad în interiorul limitei fagului, câteva grupe de *bucovine* cad în afara ei uneori în regiuni de stepă. Aceasta poate arăta sau că acolo ar fi fost cândva păduri de fag dispărute în urmă, sau că topicile sunt acolo relativ recente și introduse pe cale de migrare (ex. satul *Bucovina*, jud. *Dorohoi*)”.

Prin acest studiu, profesorul nu doar ducea mai departe demersul geografilor pe tărâmul numelor de locuri, inițiat de Simion Mehedinți în cadrul Seminarului de Geografie și Antropogeografie și marcat strălucit de studiul amintit al lui George Vâlsan, ci contribuia la materializarea (nedusă la final nici în zilele noastre, din păcate) a unui vechi deziderat al reuniunilor geografilor, și anume, fixarea unei nomenclaturi geografice românești. Acest studiu era doar un început (ne spune profesorul: „Punem doar o problemă. Rezolvirea ei rămâne pe altă dată.”²⁰).

În același volum al BSRRG aflăm o extrem de utilă notă redacțională (nu e un studiu propriu-zis) privitoare la „colocviile profesorilor de geografie”, semnată V.T.²¹ Ea aparține profesorului Victor Tufescu și este un adevărat *story* al formării și evoluției – până la începutul celui de al cincilea deceniu al secolului trecut – limbajului geografic românesc, care cuprinde atât termeni comuni (apelative locale sau străine asimilate, gen *barrancos*, *selva* ș.a.), cât și termeni proprii (toponime). Nu este o simplă dare de seamă a unor reuniuni colegiale, ci un material cu o solidă documentare. În acest sens, profesorul a căutat și a aflat lucruri de-a dreptul amuzante (am zice acum, condescendent!) despre primele începuturi ale limbajului geografic – marcate de efortul de creare a unor termeni noi ce a conturat o nomenclatură stângace „care n-a putut rezista”²²: *pământ statornic* pentru *continent*, *brâul cel lat* pentru *ecuator*, *ostrov prins de pământ* pentru *peninsulă*.

Acestei prime faze în dezvoltarea limbajului geografic național i-a urmat etapa traducerilor din franceză și/sau germană (*nivel de bază, con de dejecție*) sau a încetățenirii unor termeni adoptați de știința universală (*penepelenă, hinterland*), presărată cu înjgheburile unei nomenclaturi proprii: *cornet* (folosit și de Emmanuel de Martonne) și *agestru*, „ce a înlocuit artificialul con de dejecție care cel puțin la Universitatea din București nu se mai întrebuințează”²³. În spiritul consecvenței deja semnalate, se propune drept sursă principală a terminologiei de specialitate naționale toponimia/numirile geografice populare, atrăgând însă atenția asupra variantelor locale folosite în desemnarea aceleiași realități spațiale/geografice.

Terminologia geografică națională trebuie completată cu nomenclatura geografică, numele geografice proprii și, ne spune profesorul, cu deosebire fixarea unor numiri unanime întrebuințate pentru regiunile naturale ale țării. „Până acum (n.n. atunci, 1941) *geografi noștri în marea lor majoritate n-au căutat să scormonească și să utilizeze bogata noastră toponimie regională*”²⁴. Și mai departe: „*Sursa trebuie să fie în primul loc toponimia locală și într-al doilea rând scormonirea*

¹⁹ *Ibidem*, p. 352.

²⁰ *Ibidem*, p. 353.

²¹ V. Tufescu (V. T.), 1942, *Colocviile profesorilor de geografie*, în BSRRG, tom LX, pp. 354-358.

²² *Ibidem*, p. 354.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, p. 355.

vechilor denumiri, unele poate uitate, care se dădeau regiunilor sau numai ținuturilor (chiar și numai în înțeles administrativ) în vremuri mai vechi”.

Preocuparea pentru valorificarea fondului „natural”/popular de numiri geografice a fost constantă, după cum vom vedea puțin mai departe, chiar în lucrări cu aparent aspect de popularizare.²⁵ Dar, apreciind că lucrurile nu merg în direcția cea bună (pe fondul multiplicării studiilor regionale sub forma tezelor de doctorat, în care unii/destui autori au purces la crearea de numiri geografice inadecvate), profesorul revine, în anul 1977, cu un amplu studiu²⁶, în care sunt evidențiate modalitățile perfect justificate ale nomenclurii populare, adecvate realităților desemnate, profesorul intervenind pe tărâmul lingvistic și cel istoric pentru a întări una sau alta dintre denumirile populare. Arată că munții sunt plini de numiri populare românești, în timp ce văile apelor au nume și în limbile popoarelor care „s-au aflat în trecere sau au sălășluit un răstimp (precum slavii ori cumanii)”²⁷.

Dezvoltă apelativul „tară” cu sensul popular de „loc unde se ară, se cultivă pământul”²⁸ și, pentru o mai bună fixare a acestuia pe calea toponimiei, îl pune în opoziție prin apelativul colectiv derivat „țăreni” (cu variantele *câmpeni*, *câmpani* sau *pusteni*) cu altele, precum *munteni*, *mărgineni* sau *pădureni*²⁹. În acest context, nu uită să semnaleze efortul profesorului V. Mihăilescu pentru a impune numele colectiv de *Munții Mărginimii*³⁰ pentru acei munți din partea N a grupeii Parâng (efort rămas, din păcate, fără rezultat în nomenclatura topică a Carpaților).

Aducând în discuție un adevărat tezaur, uneori folosit dar de multe ori nevalorificat, profesorul se oprește în a doua parte a studiului asupra unei singure categorii de nume de locuri, „*cele ce rezultă în mod firesc din frecvența repetare a denumirilor de localități adunate în anumite areale și care au înțeles prin oglindirea unor anumite caracteristici geografice*”³¹. Cu bunul său simț proverbial, profesorul afirmă că „*unele dintre ele (denumiri regionale, n.n.) au intrat, altele pot intra în uzanța literaturii noastre de geografie regională*”³². Dezvoltă tema numelor de locuri, mai precis a oiconimelor din Câmpia Transilvaniei și împrejurimile acesteia, pentru a semnală și analiza diacronic denumirile de localități, consacrand denumirile populare ale regiunilor. Semnalează intervenția oficialităților (inoportună în esență) în modificarea/dispariția a 17 numiri (cu determinativul ~de câmpie), explicată de la caz la caz (o dovadă în plus a acribiei cunoscute a profesorului). Arată în plus „bunul simț” geografic al poporului, care identifică Valea Mureșului drept o regiune geografică distinctă, diferită și nu doar o limită (cum este înțeleasă de cele mai multe ori), așa cum o dovedesc denumirile ce au determinativul ~de Mureș (*Oarba de Mureș*, *Sâncraiu de Mureș*, *Petrlaca de Mureș* ș.a.). Schimbarea de peisaj (de la câmpie la pădure) este configurată, consemnată de numirile localităților cu determinativul ~de pădure (*Sângeorgiu de Pădure*, *Sânmihaiu de Pădure*, *Dubiștea de Pădure* ș.a.)³³.

Apoi, adăcând analiza, profesorul deosebește un al doilea nivel de denominare populară în interiorul acestei regiuni deluroase pe diferitele văi, precum Nirajul, Bistrița sau Șieul. Elementele concrete toponimice, ilustrative sunt prezente pe o izbită hartă, o replică pe o altă temă a mai

²⁵ V. Tufescu, 1970, *Pe Valea Moldovei. Priveliști și evocări*, București, Editura Științifică.

²⁶ V. Tufescu, 1977, *Nume populare pentru regiuni geografice din România*, în ȘCGGG, ser. Geogr. tom XXV, nr. 2, pp. 171-178.

²⁷ *Ibidem*, p. 172.

²⁸ *Ibidem*, pp. 172-173.

²⁹ *Ibidem*, p. 173.

³⁰ S-a pronunțat pentru această denumire cu largă rezonanță antropogeografică și Ion Conea, părintele toponimiei geografice românești. A se vedea studiul *Munții Mărginimii Sibiului, cadrul antropogeografic*, apărut în 2004 (postum) la Editura Universitaria din Craiova, prin străduința dr. Lucian Badea.

³¹ *Ibidem*, p. 174.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, pp.174-177.

cunoscutei hărți elaborate de George Vâlsan (cu arealele ipotetice ale răspândirii a trei animale azi dispărute).

Spre finalul studiului, se aduce în discuție și *factorul istoric*, ca element care concurează la denumirea populară a localităților (evidențind ținuturile *Ciceului* și *Ungurașului*, care, cu secole în urmă, au fost un timp și posesiuni ale domnilor Moldovei). Marea bogăție de toponime atestă denumiri de teritorii și regiuni geografice care nu au fost în suficientă măsură explorate pentru aplicarea numelor regiunilor geografice mari și mărunte.³⁴

Latura didactică (să o numim) a toponimiei este ilustrată desăvârșit într-una dintre cele mai izbutite lucrări de geografie estetică, pitorească, am numit *Pe Valea Moldovei*. Prezentarea geografiei râului Moldova – cel mai faimos (după Dunăre) dintre apele țării noastre – este precedată de o impecabilă analiză toponimică în capitolul *Tălmăcirea unui nume – Moldova*³⁵. Este o demonstrație a măiestriei abordării, cu argumente din toate domeniile congruente (lingvistică, istorie, desigur geografie) și aduce în discuție un apelativ gotic, vechi germanic: *mulde, molda* („covată, albă”), ce stă la baza mai multor hidronime europene, inclusiv *Vltava* cehă (*Moldau* în germană). În continuare, asistăm la o reușită inserție a elementelor toponimice în descrierea plină de farmec a regiunilor străbătute de râul care a dat numele provinciei răsăritene a țării noastre.

Sunt aduse spre discuție apelative ce reflectă impactul activității/prezenței omului în mediul natural, analiză privită, desigur, diacronic. Este vorba, între altele, de nume ce reflectă defrișarea (*runc, arșiță, secătură* ș.a)³⁶, de asemenea lămurește prezența huțurilor (imigranți din Ucraina de Vest actuală, mișcare petrecută în urmă cu două secole, într-un spațiu locuit de români)³⁷. Explică toponime precum *Giurnalău* (apelând la forme mai vechi semnalate în documente și la aspectul exterior al culmii)³⁸, face paralela între *Câmpulung* și denumiri apropiate (reflectând aceeași realitate spațială în diferite limbi – *Campolongo*, în N Italiei, *Longchamp* în Alsacia³⁹ și în zona Parisului. Explică numele de *Vama* (prin funcția avută în perioada medievală pe drumul către Ardealul de Nord)⁴⁰, *Humor* (cu sensul de repede)⁴¹, *Pietrele Doamnei* (...lui Petru Rareș)⁴² ș.a. Sunt semnalate și curente de populație consemnate de microtoponimie (precum mahalaua *Țuțuieni* – azi cartier la Târgu Neamț și *Ungureni* – parte a satului Vânători Neamț).⁴³ Militează pentru numele de *Neamț* dat râului afluent Moldovei, *Ozana*, al doilea nume al apei, fiind unul cu circulație locală⁴⁴, „expandată” însă de scrierile lui Ion Creangă, cel mai faimos dintre oamenii bazinului Moldovei. Dinamica istorică a acestor plaiuri este și ea demonstrată prin intermediul toponimelor sau consemnarea unor întâmplări aparent minore dar păstrate în memoria locurilor; a se vedea microtoponimul *Șesul lui Alecsandri*⁴⁵, o secvență din valea largă a Moldovei donată lui Lascăr Catargiu de cunoscutul poet – în același timp și proprietar de terenuri – în schimbul eliberării robilor de pe moșia acestuia și a desființării târgului de robi de la *Tupilați* (la 1860).

În întregimea ei, *Pe Valea Moldovei* este un minunat exercițiu de aplicare/angrenare a toponimiei în prezentarea pentru publicul larg a unor realități geografice regionale sau locale, acțiune

³⁴ *Ibidem*, p. 178.

³⁵ V. Tufescu, 1970, *op. cit.*, pp. 11-21.

³⁶ *Ibidem*, p. 26 și p.134, între altele.

³⁷ *Ibidem*, pp. 49-56.

³⁸ *Ibidem*, p. 93.

³⁹ *Ibidem*, p. 96.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 119.

⁴¹ *Ibidem*, p. 134.

⁴² *Ibidem*, pp. 114-115.

⁴³ *Ibidem*, p. 174.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 178.

⁴⁵ *Ibidem*, pp. 198-199.

pe care profesorul Victor Tufescu a repetat-o cu același succes în alte lucrări, precum *Popasuri prin țară*⁴⁶ și *Oameni din Carpați*⁴⁷.

Ne vom opri, pentru partea finală a analizei noastre, asupra unor pasaje toponimice incluse în prima dintre aceste lucrări. Astfel, profesorul ne atrage atenția asupra semnificațiilor spațiale diferite, pentru diferite comunități, ale unui apelativ foarte productiv al limbii noastre, este vorba despre „câmp”. „... cu Valea Moldovei, unde apar zări largi și predomină la tot pasul topicele de șes (*Șesul Mare, Șesul Nisipiște, Șesul la Vărari, Șesul între Dumbrăvi etc.*), pe care se extind culturile agricole. Pentru oamenii din micile depresiuni de munte sau chiar din depresiunea subcarpatică a Neamțului, aceste locuri deschise, bune pentru plugărie, reprezintă «câmpul» sau «șesul», pe când pentru locuitorii din Valea Moldovei, «câmpul» este mai departe pe Jijia, unde mergeau pe vremuri de se angajau la munci agricole pe moșii”⁴⁸.

Rolul însemnat al toponimiei în semnarea unor deplasări de populație de o parte și de alta a Carpaților – munți care nu au fost niciodată o barieră, ci un element de coagulare, de preservare a neamului românesc în multe secole consecutive retragerii aureliene⁴⁹ – este exemplificat prin realitățile toponimice din ținutul depresionar Tazlău-Cașin. „...*Se pot reconstitui încă unele dintre acele grupe de populație venite de peste munți, îndeosebi din părțile Brașovului, cuprinse mai demult sub denumirea Țării Bârsei, care ocupă de fapt numai vestul depresiunii Brașovului. Numeroase topice de Bârseanu, Bârsănești, sub muntele Berzunț, la vest de Orbeni ori pe Tazlăul inferior, presupun așezări ale unor grupuri de oameni din acele locuri, iar adaosul de ungueni la denumirea unor sate din comuna Măgura ori din comuna Ungureni, arată români veniți de peste munți, din Transilvania, iar cea de mărgineni întâlnită la Mărgineni-Munteni, Osebiți-Mărgineni ori la Mărgineni, indică români veniți din părțile Sibiului. În afara acestora există multe nume de sate care reproduc aidoma, sau cu ușoare variante, pe cele ale unor așezări din Transilvania (Turluianu, Vâlcele, Helegiu, Heltiu, Boiștea, Nadișa ș.a.*”⁵⁰

Nevoia unor corectări în nomenclatura geografică, în acord cu toponimia populară – adecvare pentru care profesorul a militat încă de la începuturile activității științifice – este evidențiată și în scurta analiză a oronimului *Gilău*. „...*Sunt acolo (în partea de nord a Munților Apuseni, n.n.) munți de înălțimea dealurilor, de unde și denumirea de «Gialu», adică «Dealu» în pronunția localnicilor, dată muntelui care a fost stălcit transcris pe hărțile vechi austriece «Gilău», ceea ce nu înseamnă nimic*”⁵¹.

Lucrările analizate oferă suficiente argumente (în parte expuse aici) pentru a-l considera pe Victor Tufescu între toponimiștii de frunte ai țării noastre. Cultura vastă ce răzbate fără ostentație din lucrările sale reprezintă un liant fericit dintre toponimie și geografie.

În încheiere, trei concluzii în legătură cu latura toponimică a operei celui comemorat la 100 de ani de la naștere:

1. Profesorul Victor Tufescu fost un desăvârșit mânăitor al numelor geografice, elemente indispensabile caracterizării complexe și complete a realităților spațiale. În acest sens, aduce numeroase dovezi⁵² în sprijinul celebrei și plastice definiții a geografului francez Raoul Blanchard, conform căreia toponimele sunt „*fosilele geografiei umane*”;

⁴⁶ V. Tufescu, 1976, *Popasuri prin țară*, Editura Albatros, p. 197.

⁴⁷ V. Tufescu, 1982, *Oameni din Carpați*, Editura Sport – Turism, p. 207.

⁴⁸ V. Tufescu, 1976, *op. cit.*, p. 82.

⁴⁹ A se vedea și afirmația devenită celebră al lui Annaeus Florus (sec. II. d. Chr.), despre *dacii lipiți de munți (Daci montibus inhaerent*, în G. Popa Lisseanu, *Dacia în autorii clasici*, Editura Vestala, 2007, p. 111).

⁵⁰ V. Tufescu, 1976, *op. cit.*, p. 101.

⁵¹ *Ibidem*, pp.153-154. Interesant este faptul că hărțile maghiare, inclusiv cele noi, referitoare la Transilvania păstrează forma românească, *Gyalu* havasok (cf. Transilvania, scara 1:500.000. www.cartographia.hu).

⁵² O parte cuprinse în materialul de față.

2. Profesorul a fost un promotor al numelor populare sau – cu expresia lui Emmanuel de Martonne – al toponimiei naturale, în nomenclatura științifică geografică;

3. Profesorul a fost, lucru mai puțin cunoscut în zilele noastre, un creator de nume de locuri, bine argumentate, rămase în nomenclatura geografică a țării (*Câmpia Moldovei, Podișul Sucevei, Podișul Central Moldovenesc*).

Nicolae BĂCĂINȚAN

PROFESORUL VICTOR TUFESCU, PROMOTOR AL INTEGRĂRII STUDIILOR GEOGRAFICE ÎN CERCETAREA AGRO-SILVICĂ

Résumé: Au début des années '50, suite à l'éloignement abusif de l'enseignement supérieur, le professeur Victor Tufescu a développé une intense activité de recherche à l'Institut de Recherches et Aménagements Sylvicoles de Bucarest. Le matériel accumulé pendant cette période, à l'occasion des recherches sur le terrain, a été utilisé dans de nombreux articles et dans des livres écrits tout seul ou en collaboration. Quelques ouvrages de collaboration avec d'autres auteurs contiennent des sections de géographie physique intégrées effectivement dans des études au caractère agro sylvicole. Les premiers travaux de ce type sont deux études régionales complexes effectuées dans les Carpates et les Sous-Carpates Orientales, publiées dans *Probleme de pedologie/Problèmes de pédologie*, 1958. Un ouvrage théorique sur la sylviculture (réalisé par neuf auteurs) est paru quelques années plus tard: *Fundamentele naturalistice și metodologice ale tipologiei și cartării staționale forestiere/Bases naturalistes et méthodologiques de la typologie et de la cartographie des stations forestières* (1964). Dans cet ouvrage, des importantes contributions de géographie physique apportées par le professeur Victor Tufescu ont été intégrées. La plupart de ses contributions dans les trois travaux mentionnés ont un caractère «bivalent»: elles sont parfaitement intégrées dans les travaux, étant indispensables à l'ensemble, mais peuvent être présentées même retirées du contexte.

La începutul anilor '50, în urma îndepărtării abuzive din învățământul superior, profesorul Victor Tufescu a desfășurat o intensă activitate de cercetare la Institutul de Cercetări și Amenajări Silvice București/ICAS (numit, în acei ani, Institutul de Cercetări Silvice/ICES). Vastul material acumulat în această perioadă, cu ocazia cercetărilor de teren, a fost utilizat în numeroase articole publicate în diferite reviste științifice și în câteva cărți scrise în colaborare sau singur. Majoritatea acestor articole și cărți sunt lucrări cu caracter geografic; ele pot fi utilizate (parțial sau în totalitate) în alte cercetări cu caracter agro-silvic aplicativ. Dar câteva din lucrările semnate de profesorul Victor Tufescu, alături de alți autori, cuprind secțiuni de geografie fizică integrate efectiv în studii cu caracter agro-silvic. Ne vom ocupa, aici, doar de această din urmă categorie de lucrări (cu secțiuni de geografie incluse organic în studii cu caracter aplicat).

Primele lucrări de acest gen, cu caracter integrat, sunt studii regionale complexe. Ele au apărut într-o publicație a Institutului de Cercetări Agronomice (ICAR) din anul 1958. Colective de cercetători conduse de academicianul Constantin D. Chiriță au realizat, printre altele, cercetări pedologice complexe în Munții și Subcarpații Vrancei¹ și în Munții Stânișoarei, ai Bistriței și în Masivul Ceahlău². De notat că Victor Tufescu era singurul geograf din colectivele de 6-7 silvicultori cu specializări diferite. El a participat la ambele lucrări cu capitole de geomorfologie, geologie și climatologie. Pentru caracterizarea geologică și climatologică a regiunilor cercetate, Victor Tufescu a utilizat lucrări existente, pe care le-a sintetizat și completat cu observații personale. Dar caracterizările diferitelor unități de relief, extinse pe mai multe pagini, sunt contribuții originale și pot fi luate în considerare și separat, ca studii geomorfologice regionale. Ele cuprind caracterizări de

¹ Const. D. Chiriță, V. Tufescu, I. Băncilă, Al. Beldie, G. Ceuca, V. Mehedinți și I. Nonuțe, *Solurile bazinului superior și mijlociu al Putnei. Cu documentație asupra complexului de factori pedogenetici și cercetări speciale asupra solurilor tipurilor naturale de păduri*, Probleme de pedologie, ICAR, Editura Academiei R.P.R., 1958, pp. 273-340.

² Const. D. Chiriță, V. Tufescu, G. Ceuca, E. Pirvu, A. Popa, M. Ionescu și I. Nonuțe, *Solurile bazinului mijlociu al Bistriței între Bicaz și Broșteni*, Probleme de pedologie, ICAR, Editura Academiei R.P.R., 1958, pp. 341-372.

ansamblu, analize detaliate ale formelor de relief, ale proceselor actuale de modelare a reliefului, grupate pe unități și subunități de relief. Toate acestea sunt însoțite de fotografii, schițe panoramice și hărți executate de autor. Victor Tufescu a participat, foarte probabil, și la unele capitole finale, precum *Solurile și răspândirea lor geografică*, sau *Interpretări și concluzii de ordin ecologic și silvicultural*.

Câțiva ani mai târziu a apărut o lucrare de silvicultură cu caracter teoretic, realizată de nouă autori: *Fundamentele naturalistice și metodologice ale tipologiei și cartării staționale forestiere*³. În ea au fost integrate consistente contribuții de geografie fizică aparținând profesorului Victor Tufescu. Este cea mai importantă lucrare referitoare la studiul și cartarea stațiunilor forestiere, pentru că a fixat acestui domeniu bazele naturalistice și metodologice.

Stațiunea forestieră este „spațiu biogeografic limitat prin omogenitatea anumitor caractere determinante pentru vegetație. ... Omogenitatea condițiilor naturale având un caracter relativ, este mai corect să se vorbească de același domeniu de variabilitate, în genere restrâns, al acestor condiții și al influențelor lor în complex asupra vegetației. ... Stațiunea nu trebuie considerată ca o simplă sumă de factori staționali, ci ca un întreg natural, ca o unitate ecologică de spațiu geografic, determinată de rezultatele interacțiunilor tuturor factorilor staționali”⁴. Factorii staționali cuprind „toți factorii geografici”, strâns legați reciproc, interdependenți. Având în vedere aceste precizări, se înțelege de ce, chiar de la început, se precizează echivalența termenilor „unități de condiții naturale”, „unități (faciesuri) de landsaft” [unități de peisaj, n.a.] și „stațiuni”⁵ pentru evidențierea caracterului unitar al stațiunii. Aceste precizări (extrase din *Fundamentele naturalistice...*) pun în evidență legătura strânsă dintre studiile silvice staționale și geografie.

Tot în partea introductivă a *Fundamentelor naturalistice...* se subliniază următoarele: „Îndeosebi criteriul geomorfologic și criteriul climatic de caracterizare, diferențiere și clasificare a stațiunilor forestiere aduc în tipologia stațională o mare parte din conținutul geomorfologiei și al climatologiei, discipline a căror cunoaștere în legătură cu tipologia stațională este de cel mai mare interes”⁶. De aceea, contribuția profesorului Victor Tufescu la cea mai importantă (și mai voluminoasă) secțiune a lucrării – *Studiul analitic și sintetic al stațiunii* (partea a II-a) – a fost esențială. În cadrul acestei părți, Victor Tufescu a scris, după toate semnele, o bună parte din *I. Studiul sumar al elementelor – criterii de caracterizare, diferențiere și clasificare a stațiunilor forestier*. Contribuția sa este evidentă mai ales în secțiunea A: **Criterii fizico- și biogeografice**. Aici se găsește (și) un studiu teoretic asupra reliefului. După precizarea modului în care relieful poate influența celelalte componente ale stațiunii/landsaftului, V. Tufescu prezintă o clasificare genetică, calitativă, a formelor de relief – *Formele tectogene ale reliefului R.P.R.* (Tabelul nr. 1). Dar formele tectogene interesează „doar pentru definirea trăsăturilor mari ale reliefului”⁷. Pentru studiul stațional sunt importante doar formele de relief generate de agenții modelatori externi: „forme exogene” (văi, creste, terase etc.) și „forme elementare de relief” (micorelieful). Ambele categorii rezultă din „îmbinarea planurilor orizontale cu cele în pantă”. Din îmbinarea cantitativă a acestor două planuri pot rezulta „reliefuri accidentate, de felul munților și dealurilor” și „reliefuri plate, de câmpie”⁸. Aceste două tipuri de relief sunt detaliate în două tabele mari: Tabelul nr. 2, „Elemente morfologice în ținuturi cu relief accidentat (munți și dealuri)” și Tabelul nr. 3, „Elementele morfologice în ținuturile cu relief plat (câmpii și lunci) în situația țării noastre”. Diferitele diviziuni și

³ Const. D. Chiriță, V. Tufescu, Al. Beldie, G. Ceuca, P. Haring, V. Stănescu, G. Toma, Aurora Tomescu și I. Vlad, *Fundamentele naturalistice și metodologice ale tipologiei și cartării staționale forestiere*, Editura Academiei R.P.R., 1964.

⁴ *Ibidem*, p. 10.

⁵ *Ibidem*, p. 9.

⁶ *Ibidem*, p. 6.

⁷ *Ibidem*, p. 46.

⁸ *Ibidem*, p. 47.

subdiviziuni ale reliefurilor accidentate și plate sunt analizate pe larg în peste treizeci de pagini (care conțin numeroase figuri). Partea cea mai valoroasă a acestor clasificări (probabil o noutate pentru acei ani) constă în definirea riguroasă a caracterelor morfologice ale diferitelor categorii de relief, inclusiv din punct de vedere cantitativ (prin parametri ușor de determinat). A fost punctul de plecare pentru următoarele încercări de clasificare mixtă, genetică (calitativă) și cantitativă a factorilor geografici/staționali. Drumul parcurs pentru cuantificarea elementelor de mediu (în primul rând a factorilor geografici/staționali) a fost destul de lung dacă avem în vedere că, doar după peste două decenii, s-a realizat o astfel de clasificare⁹ (cantitativă), cuprinzătoare, a tuturor factorilor importanți (inclusiv a celor geografici) care determină producția vegetală.

Majoritatea contribuțiilor profesorului Victor Tufescu din cele trei lucrări sumar prezentate aici au un caracter „bivalent”: ele sunt perfect integrate în ansamblul respectivelor lucrări, fiind indispensabile întregului, dar pot fi – în același timp – extrase din context și prezentate separat (fie ca un studiu de geografie regională, fie ca unul teoretic).

⁹ *** *Metodologia elaborării studiilor pedologice/MESP*, III, ICPA București, Redacția de propagandă tehnică agricolă, 1987.

**MESAJUL SOCIETĂȚII DE GEOGRAFIE
– FILIALA BRAȘOV –
ȘI AL INSPECTORATULUI ȘCOLAR AL JUDEȚULUI BRAȘOV**

Societatea de Geografie – Filiala Brașov – și Inspectoratul Școlar al Județului Brașov au onoarea să participe, ca parteneri, la organizarea Simpozionului omagial cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la nașterea marelui geograf Victor Tufescu.

Cu acest prilej ne putem forma o imagine de ansamblu asupra dimensiunilor și semnificației activității desfășurate în domeniul geografiei, în general, și pot fi apreciate într-o măsură obiectivă contribuțiile pe care le-a avut Victor Tufescu în domeniul geografiei din învățământul preuniversitar, în special.

A participat la formarea geografiei moderne, la cercetarea geografică a teritoriului țării noastre, a elaborat lucrări geografice de valoare, lucrări cartografice, este autor de manuale școlare, a fost profesor de geografie, îl putem considera un geograf complet.

Manualul său pentru clasa a XII-a este cunoscut tuturor profesorilor de geografie, iar lucrările sale cartografice au servit drept bază pentru multe hărți elaborate de diferiți autori.

În momente de cumpănă pentru geografia din liceu, prin prestața sa, a reușit să mențină studiul acestei discipline în clasele liceale.

Putem considera că ne-a sprijinit pe noi, profesorii din preuniversitar, nu numai prin opera sa geografică lăsată moștenire, ci și prin păstrarea locului respectabil al geografiei în școală, la toate clasele de gimnaziu și liceu.

Brașovul a avut beneficiul de a-l avea pe Victor Tufescu ca dascăl într-una din școlile de prestigiu, fapt ce ne onorează și astăzi.

Amănunte despre diversele laturi ale activității lui Victor Tufescu vor fi prezentate de distinșii invitați la acest Simpozion, în beneficiul profesorilor și elevilor participanți și nu numai.

prof. Mioara POPICA
Vicepreședinte al SSG – Filiala Brașov
și Inspector de Specialitate la ISJ Brașov.

**SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ DE COMUNICĂRI „ȚARA BĂRSEI”
„ÎNVĂȚĂMÂNT ȘI EDUCAȚIE ÎN SECOLELE XIX-XX”**

Ana-Maria ROMAN-NEGOI

**RIDICAREA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ROMÂNESC
DIN TRANSILVANIA LUMINILOR.
COORDONATELE DIRECTORATULUI LUI GHEORGHE ȘINCAI**

Résumé: La création du système éducationnel roumain de Transylvanie, uniate et ensuite orthodoxe, a fait l'objet d'un programme à long terme ayant conjugué l'effort des autorités impériales centrales avec celui des autorités locales provinciales, dans le but de trouver le même dénominateur entre les termes de la loi et les réalités territoriales. Un rôle significatif a été joué, dans ce cadre, par les proviseurs, les fonctionnaires de l'Empire appelés à accueillir et à mettre en application les exigences et les réglementations législatives impériales, subordonnées à l'objectif d'uniformisation promu par la Cour de Vienne. Illuministe par formation et accomplissements, Gheorghe Șincai a associé son nom à ce processus complexe d'édification du système scolaire transylvain dont on mettait les bases et l'on imprimait, à cette époque des changements majeurs, une ligne d'évolution en accord avec des réglementations législatives précises. Nous retrouvons Gheorghe Șincai dans les ouvrages d'historiographie roumaine en tant que fondateur de 300 écoles. Au-delà des contradictions historiographiques concernant les chiffres véhiculés à la longue, la présente étude essaye de déplacer l'accent sur le côté qualitatif de son directorat, sur les problèmes rencontrés, en vue de réaliser un profil réaliste d'un fonctionnaire impérial intégré dans un système surpris à ses débuts.

Integrarea Transilvaniei în structurile Imperiului Habsburgic, la finele secolului al XVII-lea, a constituit un proces de durată, care a avut consecințe vizibile în domeniul dintre cele mai variate: administrație, structuri socio-economice, religioase și, nu în ultimul rând, în structurile școlare. Ca instituție, școala a constituit cu precădere din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea un pilon de susținere și un canal eficient de implementare a noii politici de stat, care a urmărit în mod constant educarea uniformă a supușilor în vederea asigurării coeziunii Imperiului. Edificarea sistemului educațional românesc din Transilvania, unit și mai apoi ortodox, a făcut obiectul unui program pe termen lung, care a conjugat efortul autorităților imperiale centrale cu acela al autorităților locale provinciale, în încercarea de aflare a unui numitor comun între litera normei și realitățile din teritoriu. În cadrul acestui efort, un rol semnificativ a fost jucat de către directorii de școală, funcționari imperiali, chemați să răspundă și să pună în aplicare cerințele și reglementările legislative imperiale, toate subordonate obiectivului de uniformizare promovată de Curtea de la Viena.

Illuminist prin formație și realizări, Gheorghe Șincai și-a asociat numele de complexul proces de construcție a sistemului școlar românesc din Transilvania, căruia, în acest timp al marilor schimbări, i se puneau bazele și i se imprima o linie de evoluție în acord cu reglementări legislative precise. Pe aceste coordonate, Șincai este regăsit în paginile de istoriografie ca întemeietor a 300 de școli. Dincolo de contradicțiile istoriografice în legătură cu cifrele vehiculate de-a lungul timpului, studiul de față urmărește deplasarea accentului către latura calitativă a perioadei directoratului său, către problemele cu care s-a

confruntat și cărora a încercat să le găsească un răspuns, în vederea conturării unui profil realist, ca funcționar imperial integrat unui sistem aflat la început de drum.

Pătrunderea în hățișurile sistemului educațional la românii din Transilvania ne-am propus să o realizăm progresiv, cu intenția de a surprinde starea de ambiguitate, reprezentativă pentru prima jumătate a secolului al XVIII-lea, căutărilor politicii imperiale în încercarea de a pune pe picioare un sistem și apoi de a-i reglementa, din mers, imperfecțiunile și, în final, analizarea momentului când deja putem vorbi de un învățământ încheiat, moment care îl are ca protagonist pe Gheorghe Șincai.

Pentru prima jumătate a secolului al XVIII-lea, Transilvania avea un învățământ instituționalizat organizat, condus și controlat de cler, de confesiunile religioase care existau și funcționau în acea vreme: ortodoxă, greco-catolică, romano-catolică, calvină, luterană și unitariană¹. Ca atare, instituțiile școlare trebuiau să deservească interesele categoriilor sociale aparținătoare confesiunilor respective, căci ele le întrețineau, cu sau fără ajutorul statului habsburgic. Privit în ansamblu, învățământul transilvănean de la mijlocul secolului Luminilor poate fi apreciat unitar doar prin caracterul său confesional, întrucât apartenența unei instituții școlare la o anumită Biserică însemna nu numai o delimitare religioasă sau chiar o delimitare etnică-națională, dar și un alt sistem de organizare, un alt plan de învățământ, alte programe și manuale școlare, care generau diverse niveluri de dezvoltare și creau alte grade de funcționalitate socială.²

În ceea ce privește situația învățământului românesc din Transilvania, aceasta este una precară, caracterizată de conviețuirea vechiului învățământ bisericesc ortodox cu acela al noii confesiuni greco-catolice. Un șir lung de factori condiționează evoluția: lipsa unui caracter instituționalizat al învățământului românesc, lipsa unor cadre pregătite după standarde clare, perpetuarea unei educații susținute prin preoți, călugări și cantori, fragilitatea procesului de construcție a unui sistem școlar coerent.³ Școlile mănăstirești sunt cele care, în prima jumătate a secolului, suplinesc lipsa unui învățământ românesc laic, organizat, iar școlile catolice sunt o alternativă, accesibilă însă unui segment redus al populației românești. Știința de carte se reducea în principal la cititul cărților bisericești, cântări religioase și însemna mai puțin însușirea cunoștințelor de scris⁴ în condițiile în care instrucția preoților români era și ea una precară. Nu se poate vorbi, așadar, despre școala românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea ca despre un loc organizat, o structură funcțională. Carențele acesteia cristalizează imaginea unui învățământ românesc nesudat, care nu oferă prea mari perspective de continuitate.

Toate acestea au reprezentat probleme care și-au găsit locul în politica imperială, mai întâi a Mariei Tereza și apoi a lui Iosif al II-lea, care s-au orientat în principal către organizarea riguroasă a învățământului elementar, a școlilor sătești, ca bază a educației, ca liant al Imperiului multinațional. Construită pe concepția *die Schule ist bleibt ein Politicum*, restructurarea educației a constituit parte integrantă a reformei administrativ-politice, evoluând în același ritm cu ea.⁵

Pașii vizibili în direcția unei organizări planificate, sistematizate a învățământului se fac la jumătatea secolului, deschiderea Școlilor de la Blaj⁶ având semnificația unei salvări a românilor de la pericolul alunecării într-o ignoranță definitivă. Școlile de la Blaj sunt prima investiție serioasă a Imperiului în direcția punerii pe picioare a unui sistem educațional care să producă cadre la standarde fixate de rigorile imperiale. De la jumătatea secolului al XVIII-lea, organizarea nouă a învățământului va tinde progresiv, în spiritul ideilor iosefine, să formeze un învățământ generalizat și unitar, susținut material din două

¹ Stanciu 1977, p. 201.

² Chiorean 2006, pp. 71-83.

³ Mălinaș 1984, p. 27. Pentru o analiză detaliată a subiectului, bazată pe cercetări recente, vezi Miron 2004.

⁴ Bunea 1902, p. 363; Pușcariu 1897, pp. 83-84.

⁵ Câmpian 2004, p. 69.

⁶ Pentru subiectul Școlilor de la Blaj vezi Mârza 1978, *Școală și națiune*; Bunea 1902, pp. 362-368.

direcții (din fonduri imperiale și prin implicarea comunității), care să corespundă noilor obiective orientate spre laicizare, spre formarea unui spirit practic.

Gheorghe Șincai și-a început activitatea la Blaj în anul 1780 în contextul acestei ofensive oficiale a promovării elementului laic în viața publică, a preocupărilor autorităților imperiale pentru rezolvarea problemelor organizatorico-financiare în legătură cu învățământul românesc. Urcarea treptelor ierarhice, de la catehet până la director al școlilor greco-catolice⁷ din întreaga dieceză, i-a deschis lui Șincai câmp larg unei activități didactice bogate, acesta încadrându-se în al doilea val al reformelor școlare vieneze, care poartă amprenta lui Ignaz von Felbiger⁸. Sunt cunoscute în istoriografia românească treptele parcurse de Șincai până la funcția de director, contradicțiile care există fiind în legătură cu anul la care se face numirea.⁹ Funcția de director, deși deținută din anul 1782, nu beneficiază de recunoaștere oficială, element esențial care îl scoate din ambiguitatea administrativ-financiară abia în anul 1784, când pe versoul unui răspuns al Guvernului la un memoriu înaintat de Gheorghe Șincai, acesta notează: „[...] fui confirmatus director”¹⁰.

Correspondența lui Șincai, pe toată durata mandatului său, lasă să se întrevadă hățșurile unui sistem birocratic care își avea deficiențele sale, pe care autoritățile încercau să le remedieze din mers: echivocul atribuțiilor, nedepartajarea totală a funcțiilor laice de cele ecleziastice¹¹ și prioritățile acordate școlilor catolice¹². Principalele probleme care transpar din această corespondență (scrisori și rapoarte din anii 1782, 1784, 1785, 1786, 1787, 1790), adresată în principal directorului general al școlilor din Transilvania, Mártonfi József, și autorităților guverniale de la Sibiu sunt de ordin material și administrativ¹³: oficializarea numirii în funcție, salarizarea conform funcției de director, lipsa spațiilor, a materialelor didactice, recuperarea unor sume de bani cheltuite în timpul inspecțiilor, adaptarea măsurilor imperiale la realitățile din teritoriu în problema salarizării învățătorilor, propuneri pentru adaptarea școlilor românești la introducerea limbii germane ca limbă oficială¹⁴. Lipsa unor reglementări clare în privința salarizării și a spațiilor de locuit, conflictele cu călugării blăjeni pe fondul politicii antimonahale a lui Iosif al II-lea, realitățile din teritoriu, care cu greu se puteau adapta unor reglementări teoretice oficiale, scurtcircuitarea comunicării survenite între autoritățile locale – guvernul de la Sibiu – și cele imperiale sunt probleme¹⁵ cu care Șincai s-a confruntat pe toată durata mandatului său.

⁷ Tomuș 1965, pp. 46-54.

⁸ Pentru evoluția programului imperial de reformă în domeniul educației vezi Protopopescu 1966, pp. 14-25.

⁹ A se vedea pentru acest subiect: Albu 1944, p. 251; Protopopescu 1966, p. 180; Tomuș 1965, p. 50; Bârlea 1948, p. 418; Mălinaș 1984, p. 130; Stanciu 2003, p. 135. Opiniile istoriografice majoritare acceptă anul 1782 ca dată la care Șincai îndeplinește, pe lângă funcția de catehet, și pe aceea de director al școlilor din dieceză, o funcție care deja presupunea atribuții organizatorico-administrative sporite, dar care era retribuită conform statutului de călugăr. Acest lucru se schimbă abia în anul 1784, dată de la care retribuirea lui Șincai se face conform statutului de director, prevăzută în reglementările imperiale.

¹⁰ Tomuș 1965, p. 54.

¹¹ Conform Rescriptului imperial din 12 decembrie 1781, directorul școlilor primare din dieceza Făgărașului primea un salariu de 150 de florini (ulterior, acesta ajunge la 300 de florini), iar locuința și hrana erau asigurate de Episcopie, situație ce va duce în timp la tensiuni între directorul Șincai, în calitate de funcționar și reprezentant al statului, și episcopul de la Blaj, care păstra o influență consistentă în luarea deciziilor de ordin administrativ. A se vedea, în acest sens, corespondența în problema locuinței pentru el și pentru cei trei învățători ai școlii primare de la Blaj, în Tomuș 1965, pp. 49-61; Protopopescu 1966, p. 184.

¹² În timpul începuturilor de organizare a învățământului primar unit, în deceniul 8 al secolului al XVIII-lea, deja în toate parohiile catolice funcționau școli. Protopopescu 1966, p. 63.

¹³ Studiarea corespondenței lui Șincai în probleme de învățământ s-a făcut prin prisma următoarei bibliografii de specialitate: Albu 1944, pp. 254-258; Protopopescu 1966, p. 182; Tomuș 1966, pp. 58-63.

¹⁴ Ca reacție la intențiile împăratului Iosif al II-lea, de introducere a limbii germane ca limbă oficială (11 mai 1784), Șincai înaintează, la 9 iulie 1787, Guvernului un raport în această privință, propunând fie schimbarea profesorilor, fie mutarea școlilor din Blaj în centre săsești (Gimnaziul la Sibiu sau Meiaș, iar Școala normală la Sebeș). Tomuș 1965, p. 85; Stepan 1973, pp. 192-197.

¹⁵ A se vedea în acest sens opiniile istoriografice în problema anului întemeierii celor 12 școli primare pentru care se alocă fonduri de stat. Aceste opinii variază între anul 1782 și 1784. Albu 1944, pp. 204-205; Protopopescu 1966, p. 64; Bârlea 1948, pp. 58-59; Tomuș 1965, p. 59; Mălinaș 1984, p. 120. Alegerea satelor este încredințată episcopului de Făgăraș, Ioan Bob, iar în anul 1786, în locul satului Sad și al orașului Târgu Mureș s-au ales Ocna Sibiului și Reghin. Lucia Protopopescu oferă în lucrarea sa lista detaliată a localităților și a sumelor alocate pentru fiecare școală.

În istoriografia românească, un subiect aparte l-a constituit problema numărului de școli înființate de Șincai, discuțiile în jurul cifrei de 300 de școli ridicate în timpul directoratului său constituind o problema care nici la ora actuală nu și-a găsit un răspuns definitiv. În acord însă cu principiul formulat de Pompiliu Teodor, cifra cea mai sigură este cea pentru care există dovezi și vom puncta sintetic aspectul numeric legat de școlile existente și nou-înființate în aceasta perioadă.

Pentru începutul carierei de director, documentele vorbesc despre un număr de 12 școli înființate în anul 1782, prin ordin imperial. Chiar dacă întâlnim contradicții istoriografice în legătură cu anul de înființare (anul 1782 sau anul 1784)¹⁶, opiniile sunt unanime în ceea ce privește numărul școlilor, Lucia Protopopescu oferind în lucrarea sa, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Transilvania*, lista detaliată cu numele localităților unde urmau a fi deschise școlile unite, sumele alocate pentru fiecare școală în parte, precum și schimbările care au survenit în alegerea localităților, sarcină încredințată episcopului Ioan Bob. Pentru perioada 1784-1786, informații importante ne parvin din actele Guberniului Transilvaniei: pentru anul 1784 sunt menționate 126 de școli triviale catolice săsești, secuiești și maghiare, 12 școli elementare românești unite supravegheate de stat și nicio școală elementară românească ortodoxă recunoscută oficial, chiar dacă aceste școli funcționau.¹⁷

Pentru anul 1786, un raport al directorului general Mártonffi, care urmărește situația școlilor elementare de stat, sunt amintite 18 școli unite cu organizare de stat care funcționează într-o clădire bună și 17 clădiri rele și 14 școli fără organizare de stat care funcționează în 14 clădiri rele, într-un total de 32 de școli.¹⁸ Datele pe care le-am avut în vedere în această perioadă nu au inclus școlile grănicerești, care au beneficiat de un alt statut și o susținere financiară distinctă. Pentru anul 1790 avem la dispoziție un raport al lui Gheorghe Șincai, care oferă indicii despre 27 de școli din comitatul Târnavelor și 30 de învățători pentru care s-au eliberat certificate standardizate după normele imperiale (formular unic, redactat în limba latină, semnat și parafat)¹⁹, învățători puși sub supraveghere în condițiile în care nu și-au îndeplinit îndatoririle pedagogice. Aceste școli nu participau la fondul școlilor naționale, dar au primit organizarea ca școli de stat.

În opinia noastră, cifra de 300 de școli elementare unite pentru finalul secolului al XVIII-lea în Principatul Ardealului, în interpretarea „școlile s-au ridicat până la 300”, nu reprezintă o cifră imposibilă, chiar dacă situațiile ambigue din teritoriu încă persistau la finalul veacului: dualitatea preot-dascăl, școli care funcționează temporar și care nu reprezintă încă o structură funcțională solidă, lipsa unui act pedagogic generalizat în mediul rural care să se ridice la standardele cerute prin politica imperială, dificultățile organizatorice și financiare cu care se confruntau autoritățile locale și imperiale în problema ridicării de noi școli, a formării unui corp pedagogic omogen. În lipsa unor noi mărturii documentare și raportându-ne direct la situația din teritoriu la finalul veacului al XVIII-lea, la hățșurile sistemului birocratic din care făcea parte și Gheorghe Șincai, devine greu să acceptăm că aceasta cifră, mult vehiculată în istoriografia românească, ar putea reprezenta o realitate revendicată printr-un efort singular. O abordare mult mai realistă pe acest subiect o datorăm lucrărilor de istoria învățământului, care l-au prezentat pe Șincai ca pe un funcționar care a acționat din interiorul sistemului și care a beneficiat de sprijinul autorităților locale, laice și ecleziastice deopotrivă, în îndeplinirea obiectivului de ridicare a învățământului românesc unit din Ardeal.²⁰

Aportul de necontestat al directoratului lui Șincai este legat de aspectul calitativ al perioadei în care acesta și-a exercitat funcția. În atribuțiile sale intrau: redactarea manualelor școlare, inspecțiile școlare, administrarea sistemului în vederea bunei funcționări. *Elegia* lasă să se întrevadă că, mai întâi de toate,

¹⁶ Protopopescu 1966, p. 64; Mălinaș 1984, p. 120; Albu 1944, p. 204; Tomuș 1965, p. 59.

¹⁷ Protopopescu 1966, p. 67.

¹⁸ Protopopescu 1966, p. 81.

¹⁹ Popa 1932, p. 225; Albu 1944, p. 258; Tomuș 1965, pp. 60-61.

²⁰ Câmpeanu 2000, p. 214.

această misiune de conducere a vizat aspectul calitativ al învățământului românesc.²¹ Șincai se întoarce la Blaj în anul 1780, marcat de timpul petrecut la Viena, de contactul cu o lume laică, cu o politică nouă care îi așează în față noi opțiuni. Corespondența cu Congregația *De Propaganda Fide* din perioada 1780-1784 lasă să se întrevadă gama preocupărilor fostului alumn al Colegiului, care își amână în mod deliberat acceptarea sacerdoțiului²²: „[...] *Din cauza greutăților muncii pe care o îndeplinesc, pentru un timp, mi s-a îngăduit de către Episcopul meu să nu mă introduc în rândurilele Sacre, mai înainte ca să fi dus la bine și la dorita rânduială metoda didactică, pentru ca nu cumva, împovărat de prea multe, să devin nepotrivit pentru cele de trebuincioase*”²³.

Din această perioadă datează eforturile sale de redactare a manualelor școlare, instrumente principale care au constituit baza unui învățământ organizat. Manualele lui Șincai²⁴ – *Prima principia latinae grammatices* (1783, a doua ediție a lucrării apare tot la Blaj în anul 1785), *A. B. C. sau Alphavit pentru folosul și procopsala școalelor celor normalesci a neamului roamnesc*, numit și *Abecedarul cel Mare* (1783, reeditat în 1788 la Sibiu), *Catehismul cel Mare*, (Blaj, 1783), *Îndreptare către Aritmetică, înțaița parte* (1785)²⁵ sunt rezultatele muncii funcționarului care a coexistat cu istoricul, ale unei munci care a urmărit recuperarea decalajului existent la nivelul structurilor funcționale ale educației:

„[...] *Scos-am a mele Principi, Gramatica limbii comune
Și, după Normă am scos două Alfabete apoi.
Iară doctrina lui Cristi am redat-o pe larg, cum nu fusese
Cartea aceasta nicicând dată așa la români
O Aritmetică bună lipsea din palestre străbune;
Chiar și pe ea mă sili nouă a o izvodii*”²⁶.

Sunt lucrări practice, traduceri, adaptări care, deși nu au un caracter original²⁷, dovedesc disponibilitatea intelectuală și seriozitatea cu care acesta a înțeles să răspundă provocărilor noii funcții.

În aceeași categorie, a cărților scrise ca urmare a directivelor politicii imperiale, se înscrie și *Catehismul cel mare*, o scriere de tip culegere, care nu reflectă la Șincai, în ciuda formației sale teologice, o operă originală scrisă din convingeri lăuntrice, ci mai degrabă un răspuns, în manieră proprie și conformă noilor atribuții, la imperativele momentului, spre realizarea binelui de obște. Prefața lucrării este edificatoare în acest sens: „[...] *alta nu era înapoi fără numai să mă apuc să fac și să tipăresc Cărțile cele poruncite pentru folosul și procopsala numitelor Școale. Dreptaceia iată m-am apucat și am făcut Catehismul acesta, în care, cât mi-a fost cu putință, am cuprins, sau să zic așa, am strâns și am grămădit pe scurt la olaltă toate Dogmele și încheieturile Crediinței cei adevărate, toate Deregătorile Creștinești și toate obiceiurile Besericei Răsăritului, care mi s-au văzut a fi Pruncilor (pentru carii s-au și făcut această Carte) mai de lipsă a-le învăța și a-le ști; căci toate a-le înbulzi nu le-am putut, mai virtos pentru aceia, ca nu cumva făcându-se Carte mai mare, prețul încă să i se suie, și dintr-aceia inese se nască pricină, pentru care cei seraci, de carii mai mulți se află în neamul nostru se nu ș-o poată cumpăra*”²⁸.

În aceeași direcție se înscrie și cursul de 6 săptămâni organizat la Blaj, după normele imperiale în ceea ce privește pregătirea învățătorilor care urmau să funcționeze în școli.²⁹ Seriozitatea examinării,

²¹ „[...] *Am conceput de folos multe în școli românești./Care, în ierni câte șase ori doua-mi dădău osteneala./Nu doar să crească, ci și să-aibă temei mai adânc*”, în Chindriș 1988-1989, p. 412.

²² Snagov 1973, p. 297, p. 309, p. 313, p. 317, p. 361, p. 365, p. 429.

²³ *Ibidem*, p. 309.

²⁴ Lista manualelor, în Tomuș 1965, pp. 55-57; Ghibu 1975, pp. 55-62.

²⁵ Pipoș și Todor 2005.

²⁶ Chindriș 1988-1989, p. 412.

²⁷ Albu 1944, pp. 260-275; Protopopescu 1966, pp. 113-128; Tomuș 1965, pp. 54-58.

²⁸ Bianu și Hodoș 1910, tom. II, pp. 281-282.

²⁹ Ilarian 1869, p. 90; Albu 1944, p. 256; Tomuș 1965, p. 60.

eliberarea unui certificat standardizat, inspecția obligatorie a învățătorilor numiți sunt măsuri care deja sistematizează învățământul unit în direcția producerii de cadre corespunzătoare noilor exigențe ale politicii imperiale, care tinde să devină constantă. Inspecțiile (*vizitațiile*) realizate de Șincai în anii 1783-1784, 1786, 1790³⁰ au constituit un prilej de informare a autorităților despre situația reală din teritoriu, despre imperfecțiunile sistemului de învățământ românesc care atunci creștea. Aprecierile contemporanilor la adresa funcționarului Gheorghe Șincai sunt dovezi în acest sens.³¹ Funcționând în interiorul unui sistem, ar fi eronat să atribuim meritele – în ceea ce privește stadiul la care a ajuns învățământul românesc unit la finalul secolului al XVIII-lea – unui singur om. În ciuda conflictelor, care au un substrat personal între Șincai și Bob, episcopului nu i se pot contesta meritele și eforturile făcute în aceeași direcție, a ridicării învățământului elementar, ca cea mai solidă bază a unei educații generalizate în toată dieceza pe care o conducea.

În mod indiscutabil, creșterea cantitativă și calitativă a învățământului românesc din Transilvania în secolul al XVIII-lea, atât cel unit, cât și cel ortodox, a constituit un deziderat major, în deplină consonanță cu principiul iluminist al ridicării prin cultură. Pe aceste coordonate, perioada directoratului lui Gheorghe Șincai (1782-1794) a constituit etapa în care politica imperială de omogenizare și uniformizare a actului educației s-a făcut cel mai bine simțită prin bogata activitate de redactare a manualelor școlare. În ceea ce privește aspectul numeric al creșterii învățământului românesc, trebuie să avem în vedere un contur realist al funcționarului imperial, care a acționat din interiorul și în limitele unui sistem și care a investit, în primul rând, în latura calitativă a educației, aspect care trebuie să primeze asupra factorului cantitativ.

Abrevieri bibliografice

Albu 1944	Nicolae Albu, <i>Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800</i> , Blaj, 1944.
Bârlea 1948	Octavian Bârlea, <i>Ex Historia Romena: Ioannes Bob. Episcopus Fagarasiensis (1783-1830)</i> , Frankfurt/Main, 1948.
Bianu și Hodoș	Gheorghe Șincai, <i>Catehismul cel Mare cu întrebări și răspunsuri</i> , Blaj, 1783, în Ion Bianu, Nerva Hodoș, <i>Bibliografia românească veche</i> , București, 1910, Tom II.
Bunea 1902	Augustin Bunea, <i>Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici sau Istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764</i> , Blaj, 1902.
Câmpeanu 2000	Remus Câmpeanu, <i>Elitele românești din Transilvania veacului al XVIII-lea</i> , Cluj-Napoca, 2000.
Câmpian 2004	Anca Câmpian, <i>Restructurarea învățământului în Imperiul Habsburgic în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Dezbateri și reușite</i> , în „ <i>Libraria. Studii și cercetări de bibliologie</i> ”, nr. III, 2004.
Chindriș 1988-1989	Ioan Chindriș, <i>Poezia lui Gheorghe Șincai</i> , în „ <i>Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj</i> ”, nr. XXIX, 1988-1989.
Chiorean 2006	Ioan Chiorean, <i>Politica școlară a Guberniului și Dietei Transilvaniei în Epoca Luminilor</i> , în „ <i>Studia Universitatis Petru Maior Historia</i> ”, nr. 6, 2006, pp. 71-83.
Ghibu 1975	Onisifor Ghibu, <i>Din istoria literaturii didactice românești</i> , București, 1975.

³⁰ Tomuș 1965, p. 61; Albu 1944, pp. 258-259; Protopopescu 1966, p. 181.

³¹ Certificatul eliberat la cererea lui Gheorghe Șincai de către inspectorul-șef al școlilor naționale Lethenfeld și acela din partea clerului greco-catolic din dieceza Făgărașului, semnat de protonotarul Demetriu Caian în 1792, în Chindriș 1988-1989, pp. 429-430.

- Ilarian 1869 Alexandru Papiu-Ilarian, *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai din Șinca [Discurs de recepție la Academie cu răspunsul lui George Bariț]*, București, 1869.
- Mârza 1978 Iacob Mârza, *Școală și națiune. Școlile de la Blaj în epoca renașterii naționale*, Cluj-Napoca, 1978.
- Mălinaș 1984 Ioan Marin Mălinaș, *Situația învățământului bisericesc al românilor în contextul reformelor școlare din timpul împărătesei Maria Tereza (1740-1780) și al împăraților Iosif al II-lea (1780-1790) și Leopold al II-lea (1790-1792)*, Viena, 1984.
- Pipoș și Teodor 2005 Gheorghe Șincai, *Îndreptare către Aritmetică*, [ediție Corina Pipoș, Ion Teodor], București, 2005.
- Popa 1932 Traian Popa, *Monografia orașului Târgu-Mureș*, Târgu-Mureș, 1932.
- Protopopescu 1966 Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania 1774-1805*, București, 1966.
- Pușcariu 1897 Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă*, tom II, Sibiu, 1897.
- Snagov 1973 Ioan Dumitriu Snagov, *România în arhivele Romei (Secolul XVIII)*, București, 1973.
- Stanciu 1977 Ion Gheorghe Stanciu, *O istorie a pedagogiei universale și românești*, București, 1977.
- Stanciu 2003 Laura Stanciu, *Biografia unei atitudini. Petru Maior (1760-1821)*, Cluj-Napoca, 2003.
- Stepan 1973 Elena Stepan, *Introducerea limbii germane ca limbă oficială sub Iosif al II-lea și urmările ei în cancelariile transilvane*, în „Revista arhivelor”, nr. 2, vol. XXXV, 1973.
- Tomuș 1965 Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai. Viața și opera*, București, 1965.

Laurențiu VLAD

CÂTEVA DATE DESPRE EDUCAȚIA UNUI TÂNĂR BOIER VALAH. STUDIILE LUI CONSTANTIN N. BRAILOIU LA SIBIU, GENEVA ȘI PARIS ÎN ANII 1822-1832

Résumé: Cet article s'est proposé de se pencher sur les études faites à Sibiu, Genève et Paris dans la période 1822-1832 par un jeune boyard valaque, Constantin N. Brăiloiu. Nous nous sommes intéressés à ces détails relatifs à son éducation afin de déduire si elles ont eu une influence quelconque sur la carrière publique de notre héros.

On peut dire que, en grandes lignes, la carrière de Constantin N. Brăiloiu aurait été prévisible sans tenir compte de ses études. Fils d'un grand boyard, Nicolae Brăiloiu – qui avait des importantes fonctions dans l'appareil d'État –, Constantin aurait pu parcourir aisément l'échelle de la hiérarchie administrative. Il en était déjà convaincu lorsqu'il revenait de ses études parisiennes, en janvier 1832, au moins c'est ce qu'il confiait au Michel Chevalier, son mentor socialiste (utopique) de l'époque. Mais peut-être Constantin N. Brăiloiu ne serait-il pas arrivé si loin sur la scène publique autochtone s'il n'avait pas eu la culture juridique offerte par les études qu'il n'a pas quand même terminées. N'oublions pas que, pendant les années 30-70 du 19^e siècle, il a été magistrat, professeur de droit, éditeur de textes juridiques, avocat, Ministre de la Justice, plusieurs fois sénateur et député conservateur, Président de l'Assemblée etc., ce qui lui a attiré une grande notoriété dans la société roumaine de l'époque. L'ouverture culturelle qu'il a acquise pendant ses études genevoises ou parisiennes a largement contribué à son ascension socioprofessionnelle et politique. Celle-ci a été également favorisée par le fait que le paradigme de l'ascension parmi les élites autochtones s'est modifié sensiblement autour de la moitié du 19^e siècle. C'était le temps où la méritocratie associée à l'appartenance à une grande famille nobiliaire – qui ne renvoyait pas nécessairement à la persistance de certains privilèges (c'était aussi l'époque du démantèlement des rangs nobiliaires), mais plutôt à la tradition d'un passé exemplaire –, constituaient les fondements des grandes carrières publiques roumaines.

Introducere

Încercăm, în cele ce urmează, să vedem cum au decurs studiile unui tânăr valah, fiu de mare boier cu importante slujbe în administrație, care a avut apoi o carieră însemnată pe scena publică românească în anii '30-'70 ai veacului al XIX-lea, când s-a ilustrat ca magistrat, profesor de drept, Ministru de Justiție ori Președinte al Adunării Deputaților. Am fost interesați, de asemenea, să înțelegem felul în care formația sa intelectuală și educația pe care a primit-o în anii 1822-1832 au înrăurit această carieră.

*

Cine era așadar personajul nostru? Constantin N. Brăiloiu¹ s-a născut la Craiova, în ziua a treia a lui octombrie 1809 (după unii autori, în 1810). Era fiul cel mare al lui Nicolae Brăiloiu și al Zoei

¹ Datele biografice, atât cele din introducere, cât și cele din încheierea acestui articol, pot fi regăsite în studiile noastre mai noi despre Constantin N. Brăiloiu: *Constantin N. Brailoiu (1809/1810-1889): esquisse de biographie d'un homme politique conservateur*, în „Tradițional, identitate, modernitate dans les cultures du Sud-Est européen: la littérature, les arts et la vie intellectuelle au XX-e siècle” (Actes du colloque international Bulgare – Français, 1-2 octobre 2004, Sofia), textes réunis par Roumiana Stantcheva et Alain Vuillemin, Éditions de l'Institut d'Études Balkaniques – Artois Presses Université, Sofia – Arras, 2007, pp. 275-289, sau *Conservatori români din veacul al XIX-lea: Constantin N. Brăiloiu, 1809-1889*, în *Conservatorismul românesc. Origini, evoluții, perspective*, coord.: Liviu Brătescu și Mihai Chiper, Iași, Editura Pim, 2008, pp. 18-39.

(Zincăi) Vlădăianu (Vlădoianu), în a căror familie mai veniseră pe lume alți cinci copii (George, Ioan, Casia, căsătorită Rosetti, Cleopatra, soția lui Grigore Racoviță, și Maria, măritată Fața). Tatăl lui Constantin era un boier bogat, care a îndeplinit mai multe slujbe domnești, ajungând în 1844 Mare Logofăt al Credinței (rangul al IV-lea în ierarhia boierilor valahi după nomenclatorul *Arhondologiilor* și intrarea în vigoare a Regulamentului Organic). Cât despre mama sa, aceasta se trăgea dintr-o cunoscută familie de boieri olteni, a căror urmă o regăsim, ca și în cazul Brăiloiilor, tot în secolul al XVII-lea.

La școala lui Trautmann din Sibiu

Prin 1822 Nicolae Brăiloiu îl trimitea pe Constantin – probabil și pe fratele său, Ioan – la o școală din Sibiu, condusă de un anume Trautmann, unde luau lecții de franceză, germană, greacă și italiană, alături de alte odrasle de boieri valahi, printre care se numărau Costache, fiul lui Nicolae Glagoveanu sau Grigorașcu, feciorul lui Gheorghe Bengescu.² Nicolae Brăiloiu își motiva gestul depărtării copiilor de casa părintească prin aceea că în Țara Românească nu prea se mai găseau dascăli, după cum aflăm dintr-o scrisoare din 5 noiembrie 1822 către Păunica lui Hagi Constantin Pop; tot ei îi scria și în 13 ianuarie 1823, anunțând-o că dă „*bani din vânzarea rămătorilor la cheltueala copiilor*”, cărora le mai cumpărase pălării, „*o vioară bună*”, un ceasornic de buzunar, dăruindu-le, pe deasupra, 30 de zloți.³

În primăvara anului 1823, în școala lui Trautmann au apărut o seamă de neînțelegeri între dascăli, ceea ce a tulburat în bună măsură programul de studiu al tinerilor aflați aici.⁴ Îngrijorați de această situație, Nicolae și Zoe Brăiloiu se interesau de soarta școlii, încercând totodată să găsească soluții măcar pentru o bună pregătire a copiilor lor într-o limbă străină (occidentală); nu erau uitate nici plata dascălilor, inclusiv „clavir maister”-ul lui Constantin, sau problemele legate de primenirea garderobei celor doi băieți aflați la studii, cărora părinții le comandau veșminte nemțești, „*fîndcă numai tei sântu cu haine turcești și le vine cu grăutate la umblet*”⁵. Așa cum preciza Zoe Brăiloiu într-una din epistolele sale, aceste haine trebuiau „*să fie de anghin (nanchin – n.n.) ca să fie mai ușoare de vară, și să și spală: poate să li facă și câte un rând de postav, pentru sărbători, de să vor fi înveichit cele ce au avut de aici; însă postavu(l) să fie până la zece sloș cotu, că nu mai scump, căci vremea și starea țării(i) noastre nu ne iartă a ne întinde la cheltueli mari și de prisos*”⁶.

Un an mai târziu, școala lui Trautmann își închidea porțile, iar Nicolae Brăiloiu se gândea să-i trimită pe cei doi feciori ai săi, Constantin, atunci în vârstă de 15 ani, și Ioan, de 11, la studii la Viena, numai că l-ar fi costat prea mult, 600 de florini de hârtie pe an; ar fi putut, urma el în scrisoarea din 25 aprilie 1824, să amanezeze o moșie, iar de nu va fi fost de ajuns, o ruga pe Păunica, soția lui Constantin Hagi Pop, destinatară scrisorii sale, să-i găsească pe la Viena „*un dascăl cum trebuie, bun pentru franceză, germană și italiană, și chiar științe*” ce avea să-i școlească pe toți copiii săi pentru o

² Nicolae Iorga, *Contribuții la istoria învățământului românesc în țară și străinătate (1780-1830)*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare”, II, XXIX, 1906-1907, pp. 33-58/pp. 46-48. Date despre prezența Brăiloiilor în școlile sibiene și în Nicolae Iorga, *Istoria învățământului românesc*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Ilie Popescu-Teiușan, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971, pp. 66-67.

³ Idem, *Contribuții la istoria învățământului românesc în țară și străinătate (1780-1830)*, p. 44. Date din corespondența lui Nicolae Brăiloiu aflată la Biblioteca Academiei Române (BAR), Manuscrise, pach. DCCXLVII, doc. nr. 69; apud Nicolae Isar, *Școala națională de la Sf. Sava și spiritul epocii (1818-1859)*, București, Editura Universității din București, 1994, p. 22.

⁴ Nicolae Iorga, *Contribuții la istoria învățământului românesc în țară și străinătate (1780-1830)*, p. 45.

⁵ Date din corespondența lui Nicolae Brăiloiu la BAR, Manuscrise, pach. DCCXLVII, doc. nr. 123; apud Nicolae Isar, *Școala națională de la Sf. Sava și spiritul epocii (1818-1859)*, p. 22, respectiv, *Principatele Române în epoca luminilor (1770-1830). Cultura, spiritul critic, geneza ideii naționale*, București, Editura Universității din București, 1999, p. 62.

⁶ Citat dintr-o scrisoare a Zoi Brăiloiu către Păunica lui Constantin Hagi Pop, din 31 ianuarie 1823, în Nicolae Iorga, *Contribuții la istoria învățământului românesc în țară și străinătate (1780-1830)*, p. 45.

simbrie bună de aproximativ 3000 de lei pe an, dar și pentru casă, câteva slugi, având și pentru posibilitatea de a mai da lecții particulare altor tineri.⁷

Geneva: sejurul elvețian

Nu știm ce se va fi întâmplat în perioada imediat următoare, unii cercetători sugerează că ar fi urmat cursurile unei școli la Odessa (dar se pare că este mai degrabă vorba de unul din frații săi, Ioan⁸). Cert este că prin 1828, la sfârșitul lunii mai ori în prima parte a lui iunie, Constantin N. Brăiloiu asista la „sărbătoarea promoțiilor” de la Geneva, unde erau premiați cei mai merituoși elevi ai colegiului său. Într-o epistolă din 17 iunie 1828, el îi povestea tatălui său cu nedismulată emoție cum a decurs ceremonia, prezidată de rectorul Academiei, apreciind la superlativ „încurajarea pe care o primesc (...) științele și artele” în Elveția⁹.

Modelul helvețic transparent din întreaga scrisoare, junele Brăiloiu neezitănd să critice vechea administrare a Valahiei, în contextul în care, spunea el, contele Pahlen, guvernatorul general rus al Principatelor Române, se ocupa „cu întocmirea unei bune organizări interioare a ambelor țeri”¹⁰. Așadar, experiența geneveză l-a făcut pe tânărul boier valah să înțeleagă anumite deficiențe politice și sociale ale țării sale și să imagineze, uneori într-un registru patetic, dar, cu certitudine, influențat de sentimente umanitariste¹¹ ori de echitate și dreptate socială, soluții pentru remedierea lor: „Este evident deci că monarhul rus își întinde bunăvoința și asupra bietelor noastre finuturi, iar boierii nu au decât să profite și împreună cu contele să lucreze la buna stare a țerii noastre. Iată o foarte bună ocazie și toți aveți datoria de a vă gândi să asigurați fericirea bieților țerani, să stabiliți legi bune și să basați pe echitate și dreptate o nouă administrație pentru a ni asigura un viitor strălucit, căci numai atunci țara va putea prospera și opune o stavilă forței împrejurărilor. Ah, dacă ți-aș putea zugrăvi imaginea acestei virtuoză nații, ai simți că-ți crește cu multă putere acest sentiment patriotic, care știu că ți-e înăscut și care mă inspiră și pe mine. Abia acuma, tată dragă, văd mai limpede imperfecțiunea și viciile organizării noastre sociale. A venit vremea să ne gândim mai serios la viitor. Avem nevoie de o îmbunătățire a constituției noastre politice și mai ales în învățământ, fiindcă numai știința poate civiliza tineretul care va trebui să fie odată podoaba și forța țerii noastre. De-ar da Dumnezeu ca dorințele mele să se îndeplinească! Aș vărsa lacrimi de bucurie și m-aș socoti cel mai fericit între oameni dacă într-o zi mi-ar fi dat să văd strălucind astrul științei asupra acestor finuturi favorizate de natură și persecutate de oameni”¹².

Mai mult chiar, în timpul sejurului său parizian, îl găsim pe Constantin N. Brăiloiu tot mai aproape de critica socială; era un cititor pasionat al jurnalului „Le Globe”, girat de unul dintre adepții de marcă ai doctrinei lui Saint-Simon, Michel Chevalier, cu care și corespundea în decembrie 1831.¹³

⁷ *Ibidem*, p. 46.

⁸ Sugestia lui Marcel Romanescu; apud Mihai Sorin Rădulescu, *Les ancêtres de Constantin Brailoiu*, în „Sociétés Européennes”, 11, sous la rédaction de Paul H. Stahl, Paris-Bucarest, 1995, pp. 11-25 / p. 19. Andrei Pippidi precizează că este vorba de Ioan; vezi Andrei Pippidi, *Un saint-simonian român*, în „Vatra”, Serie nouă, XXXIII, 7 (424), 2006, pp. 75-78/p. 78.

⁹ *Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu de Hurmuzachi, adunate, adnotate și publicate de Neculai Iorga, X, București, 1897, pp. 621-623. Noi am utilizat traducerea Liliane Iorga publicată în *Scrisori de studenți (1822-1889)*, adunate de N. Iorga, București, 1934, pp. V-VII. Detalii referitoare la studiile lui Constantin N. Brăiloiu la Geneva și în Nicolae Iorga, *Istoria învățământului românesc*, pp. 90-91.

¹⁰ *Scrisori de studenți (1822-1889)*, p. V.

¹¹ Pompiliu Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie au XIXe siècle*, I, Société Nouvelle de Librairie et Édition, Paris, 1905, p. 258. Aserțiunea sa se referă la prezența, în imaginarul socio-politic al românilor aflați la studii în străinătate, a ideii de eliberare a robilor țigani de pe moșiile familiilor lor. Pompiliu Eliade își susținea punctul de vedere prin câteva detalii dintr-o scrisoare a tânărului Brăiloiu către tatăl său (10 noiembrie 1828), în care era prezentată în termeni superlativi inițiativa regelui Franței, ce hotărâse să-i răscumpere pe sclavii greci din Egipt.

¹² *Scrisori de studenți (1822-1889)*, pp. V-VI.

¹³ Andrei Pippidi, *loc. cit.*, pp. 75-78.

Dar să ne întoarcem la Geneva pe urmele lui Constantin N. Brăiloiu, unde acesta studia algebra, geometria, logica, dreptul¹⁴, economia politică, latina, greaca, intenționând să ia chiar lecții de muzică și de pictură, motiv pentru care îi cerea tatălui său un supliment de bani (iunie 1828)¹⁵. De altfel, cheltuielile de întreținere erau destul de ridicate, îi trebuiau măcar 190 de franci pe lună, așa cum nota într-o epistolă din 10 noiembrie 1828, în care își expunea bilanțul financiar alături de cel al verilor săi, feciorii logofătului Golesecu, aflați și ei la Geneva; tot atunci își exprima recunoștința pentru dascălii săi de odinioară: Constantin Munteniotis, Grigore (Pleșoianu) și Stanc(i)u (Căpățâneanu).¹⁶ Împreună cu scrisoarea de care vorbeam, el trimitea acasă un program al Universității din Strasbourg, adăugând că acolo materiile de studiu ar fi fost mai numeroase, iar timpul ce putea fi alocat pentru fiecare în parte era mai generos. Desigur că informația aceasta făcea parte dintr-o strategie a tânărului Brăiloiu care încercase în varii rânduri să-și convingă părintele că ar fi mai bine să ia drumul Franței pentru a-și definitiva studiile; ar fi putut s-o facă destul de repede, chiar în 1829, luând cu el și pe fratele mai mic, Gheorghe (probabil acel George pe care-l amintea Octav George Lecca). Așadar, era decis să părăsească Elveția, nefiind în fapt interesat de Strasbourg, ci de Paris, de unde, spunea el, putea aduce diploma de „*bachelier ès lettres*”; găsisse o soluție și pentru locuință, ar fi stat la unchiul său Vlădoianu.¹⁷

Aflăm din aceeași sursă că avea răgazul lecturii: primise cărțile solicitate tatălui său cu două luni înainte, anume, traducerile în românește ale vornicului Alexandru Beldiman, *Numa Pompiliu și Orest* (era vorba de Jean-Pierre Claris de Florian, *Istoria lui Numa Pompilie, al doilea crai al Romei*, Iași, 1820, și de François-Marie Arouet (Voltaire), *Tragodia lui Orest*, Buda, 1820, ambele tălmăcite din franceză¹⁸), împreună cu o seamă de texte din „Plutarh”, pe care le ceruse „*ca să nu-și uite limba*”, după cum ne spune Nicolae Iorga. Nu știm sigur despre ce text din Plutarh vorbea Constantin N. Brăiloiu, cert este că înainte de 1828 nu existau decât două traduceri din acest autor, una datorată lui Constantin Diaconovici-Loga, *Plutarh pentru educația sau creșterea pruncilor*, iar cealaltă, lui Teodor Racece, *Chrestomaticul românesc sau Adunare a tot felui de istorii și alte fâptorii, scoase din autorii di pe osebite limbi*, Cernăuți, 1820, în aceasta din urmă¹⁹ regăsindu-se Diodor din Sicilia, Quintus Rufus, Plutarh, Lucian din Samosata, Diogene Laertiu, Ioannes Stobeu, Chr. M. Weiland, M-me de Genlis. Cărțile fuseseră solicitate într-o epistolă din 12 septembrie²⁰, în care tânărul Brăiloiu se arăta extrem de afectat de faptul că părintele său avea îndoieli cu privire la seriozitatea studiilor sale; de aceea încerca să-l convingă că nu diplomele, medaliile sau premiile sunt importante, ele sunt simple jucării pentru copii, ușor de cumpărat, ci faptul că el se simțea un tânăr conștient, care își pregătea cariera îndemnat fiind de dragostea sa pentru familie, patrie, precum și de „*sentimentul propriei demnități*”. Eroul nostru a avut și o seamă de lecturi în domeniul istoriei, nu știm însă dacă ele datează din aceeași perioadă, dar deținem informația²¹ prin care Constantin N. Brăiloiu avea în

¹⁴ L-am regăsit pe Constantin N. Brăiloiu înscris, sub nr. 121, în documentele oficiale, la un ciclu de studii de drept în *Le livre du Recteur de l'Académie de Genève (1559-1878)*, publié sous la direction de Sven Stellung-Michaud, I, Librairie E. Droz, Genève, 1959, p. 440. Aceeași sursă (p. 371) reține și numele lui Ștefan, respectiv, Nicolae Golesecu, înscrisi la un ciclu de studii de filosofie (sub numerele 8150, 8151 în documentele oficiale).

¹⁵ Regestele scrisorilor lui Constantin N. Brăiloiu către tatăl său din 17 iunie, 29 iulie și 10 noiembrie 1828, în *Documente privitoare la istoria românilor*, p. 623.

¹⁶ *Ibidem*, Scrisoarea lui Constantin N. Brăiloiu către tatăl său din 10 noiembrie 1828. Cu privire la identificările celor doi dascăli, vezi sugestiile lui Nicolae Iorga, *Istoria învățământului românesc*, p. 97.

¹⁷ Scrisorile lui Constantin N. Brăiloiu către tatăl său din 17 iunie, 29 iulie 1828, 10 noiembrie, în *Documente privitoare la istoria românilor*, p. 623.

¹⁸ Apud *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei RSR, 1979, p. 97. În comentariile la regestele scrisorilor lui Constantin N. Brăiloiu către tatăl său, publicate în *Documente privitoare la istoria românilor*, p. 623, Nicolae Iorga nota că ambele volume fuseseră editate la Buda.

¹⁹ Apud *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, p. 719.

²⁰ Regestul scrisorii lui Constantin N. Brăiloiu către tatăl său din 12 septembrie 1828, în *Documente privitoare la istoria românilor*, p. 623.

²¹ Detaliu ce ne-a fost comunicat de profesorul Andrei Pippidi, căruia îi mulțumim și pe această cale.

biblioteca personală (o șampilă certifica explicit acest lucru) un volum semnat de Ph. Le Bras, „membre de l'Institut, maître de conférences à l'École Normale, conservateur-administrateur de la Bibliothèque de la Sorbonne”. Ne referim la al doilea tom al volumului *Histoire du Moyen Age depuis l'invasion de l'Empire romain par les barbares jusqu'à la formation du système d'équilibre des États européens* (Firmin Didot Frères Libraires, Paris, 1847).

În 1829, în scrisorile din 9 ianuarie și 25 martie²², care aveau același destinatar, Constantin N. Brăiloiu sugera din nou că ar trebui să plece la Paris. Sugestia era indirectă, în opinia editorului celor două texte, Nicolae Iorga: atunci când Constantin comenta cu simpatie decizia tatălui său de a-l trimite pe Ioan, la un institut militar imperial de la Odessa ori de la Petersburg, el opta fără să ezite pentru varianta secundă, fiind convins că un oraș mai mare putea oferi mai multe posibilități. Raționamentul era aplicabil și în cazul „*Geneva ori Paris*”, și fusese utilizat adesea direct în epistolele sale anterioare. În rest, stăruia asupra evenimentelor politice românești ori europene (cum mai făcuse și în alte scrisori), asupra marilor cheltuieli impuse de lecțiile sale particulare de „*matematici, latină și drept public*”, problemelor lui Petrache Poenaru de la Paris, unde era „extern” al Școlii Politehnice, sau asupra faptului că, „*spre mirarea tuturor*”, Dinicu Golescu își rechemase în țară copiii „*cari, neștiind la sosire decât grecește și franțuzește, n-au apucat a înveța nimic*”.

Bacalaureat la Sorbona: studiile pariziene

Pe 20 august 1830 Constantin N. Brăiloiu își îndeplinea promisiunea făcută la Geneva tatălui său, devenind *bachelier ès lettres* la Sorbona; avea calificativele „bine” la greacă, istorie & geografie, „mediu” la latină și „suficient” la retorică.²³ Nu era singurul tânăr din Principatele Române care obținea acest titlu, 99 de persoane trecând aceste examene în perioada 1818-1860; dintre aceștia îi amintim pe Gheorghe Bibescu (1821), Ion Vlădoianu (1826), Constantin Filipescu (1827), Dimitrie Golescu (1827), Dimitrie Filipescu (1828), Nicolae Crețulescu (1835), Vasile Alecsandri (1835), Alexandru Ioan Cuza (1835), Nicolae Docan (1835), Dumitru Brătianu (1836), Ioan Emanoil Florescu (1842), Alexandru Catargi (1842, 1844), Constantin Bosianu (1847), Adolf Cantacuzino (1849), Nicolae Bibescu (1849), Georges Bibescu, fiul domnitorului (1852), Vasile Pogor (1852), Alexandru Odobescu (1853), Ștefan Fălcoianu (1857), Alexandru Lahovari (1859) etc.²⁴

În paralel, tânărul Brăiloiu a încercat să obțină și un bacalaureat în drept. Așa cum era întocmită legea franceză în acea vreme, el ar fi trebuit să-l obțină numai dacă avea 12 înscrieri la cursurile Facultății de Drept și dacă susținea două examene anuale, în urma cărora i se elibera un certificat de aptitudini.²⁵ Nu a reușit: din 9 noiembrie 1829 și până în 15 noiembrie 1831, perioadă în care a locuit la un anume Morand, pe rue de Fleurus (nr. 10), el nu a putut să adune decât nouă „inscripții” la cursuri.²⁶ De fapt, după datele lui Pompiliu Eliade, din 1816 și până la finele anilor '50 ai veacului, dintre cei 69 de români ce s-au perindat pe la Facultatea de Drept de la Paris, 11 au trecut bacalaureatul (Ion Vlădoianu – 1830, Constantin Filipescu – 1831, Constantin Crețulescu – 1832, Nicolae Cantacuzino – 1834, Ion Cantacuzino – 1845 etc.), 17 au fost licențiați (Ion Filipescu – 1834,

²² Regestele scrisorilor lui Constantin N. Brăiloiu către tatăl său din 9 ianuarie sau 25 martie 1829, în *Documente privitoare la istoria românilor*, pp. 623-624.

²³ Pompiliu Eliade, *Din arhivele Sorbonei*, în „Viața Nouă”, I, 10, 15 iunie 1905, pp. 223-232/p. 226. Date cu privire la prezența lui Constantin Brăiloiu la Paris în anii 1829-1831, și în Pompiliu Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie au XIXe siècle*, I, p. 244, p. 252 sau Nicolae Isar, *România la studii în Franța*, în „Analele Universității din București”, Seria „Istorie”, XXVIII, 1979, pp. 41-59/pp. 55-56.

²⁴ Pompiliu Eliade, *Din arhivele Sorbonei*, pp. 226-231.

²⁵ Idem, *Din arhivele Școlii de Drept de la Paris*, în „Viața Nouă”, I, 16, 15 septembrie 1905, pp. 365-380/p. 367. Pentru licență, care se finaliza în trei ani, mai era nevoie de susținerea a două examene și de redactarea unui memoriu, iar pentru doctorat, care se încheia în patru ani, de încă patru „inscripții”, de două examene parțiale și de o teză. Descrierea sistemului, și la Constantin C. Angelescu, *Cei dintâi români doctori în drept la Paris*, extras din „Dreptul”, 28-29, 1928, p. 4, ori Nicolae Isar, *România la studii în Franța*, p. 44.

²⁶ Pompiliu Eliade, *Din arhivele Școlii de Drept de la Paris*, p. 371.

Mihai Anagnosti – 1837, Nicolae Docan – 1838, Dumitru Brătianu – 1841, Gheorghe Cretzeanu – 1853 etc.), cinci au obținut doctoratul (Gheorghe Costa-Foru – 1850, Constantin Bosianu – 1851, Vasile Boerescu – 1857, Gheorghe Cantacuzino – 1858, Gheorghe Ion Vernescu – 1860), iar restul s-au ales numai cu experiența audierii unor cursuri de specialitate (Vasile Alecsandri, Gheorghe Bibescu, Ion Ghica, Vasile Pogor, Barbu Știrbei etc.).²⁷

*

Perioada pariziană a lui Constantin N. Brăiloiu este marcată și de prima sa apariție publică; îl aflăm printre semnatarii unei epistole entuziaste adresate lui Ion Heliade Rădulescu, exprimându-și bucuria pentru inițiativa acestuia de a publica o gazetă în limba română, apreciind că astfel „*să fac lucruri și așazăământuri măntuitoare (...) care înlesnesc a să răvârșa luminile și cunoștințele care contribuiesc spre fericirea și folosul Rumânilor*”²⁸. Scrisoarea, publicată în „Curierul Românesc” (nr. 58, 28 octombrie 1829, p. 247), mai era semnată de Nicolae Băleanu, Dumitrache Goleșcu, Costache Filipescu, Alexandru Lenș, Constantin Lenș, Mărgeală și Ion Vlădoianu. Același text, cu aceleași semnături, se regăsește și în paginile „Albinei Românești” (nr. 46, 3 noiembrie 1829, pp. 181-182).

*

Așa cum am mai spus, pe vremea când se găsea la Paris, tânărul Brăiloiu s-a apropiat de cercurile „saint-simoniene”, cel puțin așa susținea Ion Ghica într-o scrisoare din 1883 către Vasile Alecsandri, în care făcea referire la „*prietenii și camarazii*” lui Teodor Diamant din capitala Franței; pe lângă numele lui Brăiloiu mai erau amintite cele ale lui Iancu (Ion) Bălăceanu, Barbu Catargiu, Niculache Niculescu, Stavrache Niculescu și Iancu (Ion) Vlădoianu.²⁹

Mai cunoaștem câte ceva relativ la acest episod din viața lui Constantin N. Brăiloiu; pe 24 decembrie 1831, el îi scria³⁰ lui Michel Chevalier, redactorul girant al jurnalului „Le Globe” cu apelativul „mon père”, mărturisindu-i devotamentul total pentru „*religia saint-simoniană*”, pe care o numea în fraze avântate „*noua credință*”, „*noua doctrină*” ori „*noua știință*”. Epistola în chestiune aducea în discuție și o donație de 200 de franci, pe care semnatarul ei sconta să o facă din banii ce-i trimitea părintele său, Nicolae, pentru o mai bună propagandă a ideilor în care credea; mai mult, ea conținea și promisiunea de a pune la dispoziția *noii legi* poziția *onorabilă* ce era convins că o va ocupa în administrația Principatului Valahiei. Siguranța pe care o avea tânărul nostru erou în această chestiune era dată de faptul că făcea parte dintr-o ilustră familie boierească, în care tatăl, ca să nu mai vorbim și de alți ascendenți, avea (și avusese) funcții importante în administrație. Era unul dintre factorii determinanți de ascensiune în societatea românească a vremii.

Aceeași scrisoare ne dă o seamă de detalii cu privire la încheierea sejurului parizian ori despre gazda și companiile junelui Brăiloiu din capitala Franței. Astfel, se pare că medicul Louis Morant (Morand) la care stătea, împreună cu un alt locatar al acestuia, americanul Diaz, extern la Școala de Mine, păreau să fie câștigați pentru cauza saint-simoniană în urma discuțiilor purtate cu el și a lecturilor din „Le Globe”. Implicat cu pasiune în propaganda saint-simoniană, tânărul boier valah îi sugera lui Michel Chevalier să trimită în continuare numere din jurnalul pe care-l gira la pensiunea medicului Louis Morant (Morand), chiar și după ce el va fi părăsit Parisul (ianuarie 1832), convins fiind că numeroși tineri ce erau găzduiți acolo puteau fi influențați în timp de ideile promovate în „Le

²⁷ *Ibidem*, pp. 378-379.

²⁸ Fragmentul citat a fost preluat după Nicolae Isar, *Români la studii în Franța*, p. 56. Vezi și Pompiliu Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie au XIXe siècle*, I, p. 244.

²⁹ Andrei Pippidi, *loc. cit.*, p. 77. După cum precizează Andrei Pippidi, lista de nume – preluată probabil după Ion Ghica, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, București, 1887 – se regăsește și în studiile semnate de Dimitrie Popovici, „*Santa Cetate*” între utopie și poezie, București, 1935, respectiv, de Ion Cojocaru și Zigu Ornea, *Falansterul de la Scăieni*, București, 1966.

³⁰ Epistola publicată în Andrei Pippidi, *loc. cit.*, p. 77.

Globe”. În încheiere, tânărul Brăiloiu își exprima dorința de a primi și la București numere din jurnalul amintit, lăsând să se întrevadă o înțelegere ulterioară în acest sens.

Încheiere

După încheierea studiilor, Constantin N. Brăiloiu chiar va fi ocupat poziții onorabile în administrație, așa cum îi scrisese lui Michel Chevalier, numai că opțiunea lui nu mai avea nimic a face cu înclinațiile socialist-utopice din vremea studiilor pariziene. În 1832 îl aflăm supranumerar la Secretariatul Statului, apoi procuror la secția criminală a Curții Judiciare (1837), la cea de Apel (1841, 1842), pentru ca, în fine, să fie și membru al Curții Apelative Criminalicești (1853). În 1855 a revenit la Secretariatul Statului ca asesor, pentru ca în 1856 să fie numit în Comisia pentru dezrobirea țiganilor, iar apoi membru al Înaltei Curți de Justiție și președinte al Curții Comerciale, demnitate pe care a deținut-o efectiv în 1859.

În 1838 și între 1841 și 1843 Constantin N. Brăiloiu se regăsea printre profesorii Colegiului „Sfântul Sava”, fiind titular la „drept criminalicesc”, iar apoi la procedură judecătorească civilă și comercială. După consumarea evenimentelor din vara anului 1848, devenea director al Eforiei Școalelor. În aceeași perioadă el a cunoscut și o ascensiune considerabilă din punctul de vedere al rangului ocupat în ierarhia boierilor valahi. Astfel, *Arhondologiile* vremii l-au înregistrat pe rând ca pitar (1841), serdar (1842), paharnic (1847), clucer (1850) și agă (1855); așadar, conform nomenclatorului, el a urcat de la rangul al IX-lea în ierarhie până la cel de-al V-lea.

Pe 28 august 1846, viitorul lider conservator devenea tată pentru prima oară. Nu avusese copii din prima căsătorie cu Coralia Ghica, dar cea de a doua soție, Ecaterina (Catinca) Hagi Mosco, îi dăruia trei fete și trei băieți. Semnalăm dintre aceștia doar pe Nicolae, căsătorit cu Maria Lahovari, care au fost părinții cunoscutului folclorist Constantin Brăiloiu. (Peste ani, Constantin N. Brăiloiu a căutat să ofere copiilor săi o educație aleasă, așa cum o făcuse și tatăl său. Și a ales tot Parisul pentru aceasta, astfel că, prin 1864, unul dintre fiii săi se găsea la studii la în capitala Franței³¹.)

Din 1859 s-a dedicat politicii militante. Făcea parte din grupul conservatorilor munteni conduși de Barbu Catargiu, fiind alături de Apostol Arsache, Ioan Emanoil Florescu, Dimitrie Ghica etc. A avut, în anii 1859-1862, o intensă activitate publicistică, ocupându-se îndeaproape de destinul jurnalelor „Conservatorul Progresist” și „Unirea”. A fost deputat și senator în mai multe rânduri, începând din 1859 și până în 1876, reprezentând pe alegătorii doljeni și gorjeni. Secretar de Stat (1858-1859), membru al Comisiei Centrale de la Focșani (1859-1861), Constantin N. Brăiloiu a deținut apoi portofoliul Justiției în două rânduri, în guvernele Barbu Catargiu (aprilie-mai 1861, ianuarie-iunie 1862). A îndeplinit și mandatele de Primar al Bucureștilor (1873), de Vicepreședinte al Senatului, respectiv, de Președinte al Adunării Deputaților (1876).

Aparent, după 1876, Constantin N. Brăiloiu dispare din viața politică; mai înregistrăm totuși prezența sa în dezbaterile publice din 1879 asupra revizuirii Constituției. Se pare că s-a dedicat avocaturii, pe care o mai practicase în anii '50-'60 ai secolului al XIX-lea. În 1889 se stingea din viață la București, în a nouăsprezecea zi a lunii iunie, iar de atunci, odihnește la Cimitirul Bellu, acolo unde i s-a alăturat, în 1904, iubita și iubitoarea lui soție, Catinca.

*

În linia mari, cariera lui Constantin N. Brăiloiu era previzibilă, indiferent de studiile sale. Fiu de mare boier cu înalte funcții în stat, el putea să parcurgă destul de lesnicios treptele ierarhiei

³¹ Vezi datele din epistolele lui Basarab Brâncoveanu către Constantin N. Brăiloiu din 14 iunie, 2 iulie și 6 august 1864, Biblioteca Academiei Române, Corespondență Constantin N. Brăiloiu, S 5(2-4)/CXXIV.

administrative. Era convins că o va face încă din ianuarie 1832, când se pregătea să se întoarcă în țară de la Paris, cel puțin așa îi mărturisea lui Michel Chevalier, mentorul său socialist (utopic) din acea vreme.

Dar poate Constantin N. Brăiloiu nu ajungea atât de departe pe scena publică autohtonă dacă nu ar fi avut cultura juridică pe care studiile, chiar și așa neterminate, i-au conturat-o. Să nu uităm că a fost magistrat, profesor de drept, editor de texte juridice (spre exemplu, *Pravilniceasca Condică* ori *Legiuirea Caragea*), avocat, Ministru de Justiție, Președinte al Adunării Deputaților etc., ceea ce a însemnat o importantă recunoaștere în societate. Deschiderea culturală, pe care a dobândit-o în studiile sale genezeze ori pariziene, a contribuit foarte mult la ascensiunea sa socio-profesională și politică. A mai contribuit și faptul că paradigma ascensiunii în rândul elitelor autohtone se schimba simțitor pe la mijlocul veacului al XIX-lea. Era epoca în care meritocrația – asociată cu apartenența la o mare familie nobilă, dar care nu trimitea neapărat la persistența unor privilegii (tot atunci erau desființate rangurile boierești), ci la tradiția unui trecut exemplar – construia marile cariere publice românești.

Constantin BĂJENARU

ȘCOALA ROMÂNEASCĂ FĂGĂRĂȘEANĂ ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Abstract: We cannot talk about primary school, in the modern sense of the word, but towards the middle of the 18th century because the process of education took place especially in the entrance hall of the church or of a private house. This process, almost exclusively religious, lasted till towards the middle of the 19th century, in spite of all Austrian authorities' stipulations for laicization.

Only towards the year 1770, the Austrian state accepted the Enlightenment conception, according to which the school had to be an institution that could contribute to the economic and moral development of the population and have a formative effect on a new type of citizen – useful to society. Thus, the state began to consider the school a political problem and to deal directly with the organization and the control of education at all levels.

A number of legislative measures were established till towards the middle of 19th century, but the majority of them were not applicable, at least in the Făgăraș County, where afterwards schools remained confessional – both Orthodox and Greek-Catholic ones.

The functioning of the schools implies the construction of buildings and the employment of qualified schoolmasters, but the precarious economic situation of the Romanians of Făgăraș prevented the achievement of that desideratum for a long period of time.

In spite of all these, the primary schools of the Făgăraș County functioned during that first half of the century in almost all localities of the area – Orthodox or Greek-Catholic ones –, the majority continuing the activity of those already mentioned in documents of the previous century.

In addition to these confessional schools, there were a few ones better organized – the Frontier Guards schools. They were founded at the expense of the Austrian government immediately after the organization of Romanian regiments at the border (1764-1766), preparing many officers, schoolmasters, notaries, etc.

Thus, it is obvious that an education process, better or worse, existed in every locality of the Făgăraș County till towards 1850. After that, its development became faster, benefiting by another historical and legislative frames.

Până către jumătatea secolului al XVIII-lea, școlile primare transilvănene nu erau școli publice în sensul actual al cuvântului, mai ales în cazul celor românești. Astfel, câțiva copii se strâneau în vreo casă particulară sau mai ales în tinda bisericii, unde „dascălu” le făcea cunoscute slovele, dintr-o bucovnă sau altă carte bisericească. Procesul acesta de învățământ, aproape exclusiv religios, a dăinuit până către jumătatea secolului al XIX-lea, cu toate dispozițiile de laicizare luate prin unele legiuri școlare austriece.

Către 1770, statul austriac, care până atunci lăsase problemele școlare pe seama Bisericii, accepta concepția iluministă din vestul Europei, conform căreia școala să fie o instituție ce putea și trebuia să contribuie la ridicarea economică și morală a cetățenilor, la formarea unui tip de cetățean de care societatea avea nevoie. Prin urmare, statul începea să considere școala o problemă politică și să se ocupe nemijlocit de organizarea, conducerea și controlul învățământului de toate nivelurile.

Învățământul mediu și superior, frecventat în special de copiii celor cu o stare materială bună, era destul de bine organizat, având localuri impunătoare și încadrat cu profesori bine pregătiți. Prin urmare, marea problemă o constituia organizarea învățământului elementar. Pentru acest scop,

trebuiau să fie găsite și alocate fondurile necesare, trebuiau construite localuri școlare, elaborate manualele necesare etc.

Mai întâi, cu toate protestele Bisericii Catolice, statul a pus sub controlul său școlile confesionale. La baza acestei hotărâri a stat regulamentul școlar *Allgemeine Österreichische Schulordnung*, din 7 decembrie 1774, ale cărui principii directe vizau uniformizarea învățământului din Imperiu. Însă, abia în 1781 era publicată legea școlară *Norma Regia*, care cuprindea dispoziții speciale referitoare la Transilvania, precum și Edictul de toleranță, lege prin care se acorda dreptul oricărei comunități naționale cu peste 100 de familii să-și aibă școală și biserică.

S-au luat măsuri inclusiv în privința românilor ortodocși, cum a fost decretul din anul 1785 – care prevedea ca școlile deja existente să fie întreținute în stare bună, să se acorde sprijin material comunităților care solicită școli ș.a. –, și Rescriptul Comisiei aulice din 1786, care preciza: numărul școlilor românești ortodoxe trebuie sporit, salariul învățătorului să fie plătit de comunitate, pentru zidirea școlii să fie obligați toți locuitorii a contribui cu materiale și bani (fie ei țărani, fie domni de pământ), învățătorii să poată funcționa doar dacă știau limba germană etc.

Cert este că, prin reglementările introduse de *Ratio Educationis* (1777) și *Norma Regia*, s-a instituit învățământul elementar obligatoriu și gratuit, cu un program adaptat intereselor statului. Iar prin numirea ca directori, pentru școlile ortodoxe și greco-catolice, a lui Dimitrie Eustatievici și Gheorghe Șincai, s-a deschis „*calea unor evoluții promițătoare în acest sens și în mediul românesc*”¹.

În aceste condiții, devenea extrem de necesară formarea cadrelor de învățământ, sarcină ce a revenit Comisiei școlare provinciale, ca organizare. Ca urmare, în 1782, se înființa Școala principală românească de la Blaj, iar în 1786, Școala normală română din Sibiu, numai că, în genere, se găseau greu tineri dornici să se dedice învățământului. Salariul modest îndepărta și mai mult tineretul de cariera didactică.

De asemenea, se punea cu acuitate problema localurilor școlare, căci învățământul bisericesc (confesional) era aproape total lipsit de ele. „*În cele mai multe cazuri și primele școli de stat funcționau în clădiri improvizate.*”² De altfel, dintr-un recensământ școlar realizat în anul 1786, reiese că, în Țara Făgărașului, în bună stare erau numai școala germană din Făgăraș, cea română (probabil greco-catolică) și școlile unite din Vaida-Recea și Cincu.³

În paralel cu activitatea bisericilor de a deschide școli, Țara Făgărașului a fost oarecum avantajată prin școlile grănicerești, care au început a fi înființate după Decretul imperial din 1762 de constituire a regimentelor de graniță, școli în care procesul de învățământ era destul de serios, după niște norme bine puse la punct de către statul austriac.

Măsurile școlare au continuat a fi luate și după anul 1800, uneori cu aplicabilitate, alteori fără, mai ales în privința învățământului sătesc. Printre acestea, s-au numărat și decretul din anii 1816 și 1841, prin care se preciza ca în fiecare localitate să se acorde gratuit loc pentru edificarea școlilor românești și materiale pentru construirea localurilor respective; de asemenea, era din nou reglementată retribuția dascălilor.

În perioada 1841-1843, au fost instituite comisii însărcinate cu elaborarea de planuri privind înființarea școlilor sătești, la nivelul fiecărei jurisdicții din Ardeal. Însă, „*atunci când, în contextul aceluiași încercări de punere în aplicare a măsurilor de înființare a școlilor sătești, autoritățile militare din sudul Transilvaniei se adresează comitatului Hunedoarei și districtului Făgăraș pentru*

¹ Ladislau Gyémánt, *Transilvania între anii 1690-1790*, în „Pagini Transilvane”, Cluj-Napoca, 1994, p. 150.

² Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania. 1774-1805*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966, p. 74.

³ *Ibidem*, p. 75.

*colaborare în cadrul localităților mixte militare și civile, demersurile lor se lovesc de refuzul acestor jurisdicții*⁴.

După 1848-1849, comunitățile au început să beneficieze într-o măsură tot mai mare de cultură, din ce în ce mai multe obști rânduindu-și fundațiuni materiale proprii, din care au pus pe picioare măcar „*câte o modestă alcătuire școlară*”⁵. Chiar și așa, lucrurile trebuiau să progreseze, căci, după cum afirma Ioan Codru-Drăgușanu, „*o națiune fără școală ajunge pieire, că școala este «sufletul națiunii»*”⁶.

Ridicarea școlilor aducea cu sine și nevoia de învățători calificați în primul rând, pentru un învățământ de bună calitate. Însă, cum aminteam, retribuția foarte slabă nu-i atrăgea pe tineri spre acest domeniu. Decretele din anii 1816, 1823, 1824, 1840 și 1841 hotărâu ca, pentru întreținerea învățătorului, să se taie din proprietatea domnului de pământ, de care aparținea satul, pământ arabil și fânaș sau să i se stabilească un salariu fix. Nici acestea n-au avut aplicabilitate, atât din cauza împotrivirii domnilor de pământ, cât și din aceea a stării economice precare a locuitorilor. Prin urmare, școlile sătești au continuat să aibă „*învățători necalificați și foarte slab plătiți, aveau o școlarizare efectivă limitată doar la lunile de iarnă și o foarte deficitară frecvență a elevilor; erau, cu un cuvânt, foarte departe de ceea ce ar fi trebuit să fie o școală în acea perioadă*”⁷.

Foarte departe, adevărat, dacă ne gândim și la „portretul-robot” al dascălului, creionat în 1848 de același Ioan Codru-Drăgușanu: „*(...) să fie înarmat cu cunoștințe bogate, cu experiență, plin de onestitate, umanitate și patriotism, pătruns de «cel mai mare zel» pentru binele public, «depărtat» de orice interes personal. Amintind că misiunea învățătorului «e sacră, apostolică», el cerea ca acesta să fie «exemplu de virtute, de moralitate, de modestie», iar în relațiile cu școlarii să aibă căldură sufletească și să-i privească pe elevi ca pe «niște fii ai săi»*”⁸.

După anul 1800, se apreciază că, pe lângă cele grănicerești, existau școli în mai toate localitățile Țării Făgărașului, chiar dacă puține dintre acestea aveau local propriu, ele funcționând de cele mai multe ori în casa cantorului (care era și dascăl) sau în o altă casă închiriată spre acest scop. Dascălul „*de obicei era un om simplu, cunoscător de carte, care nu se deosebea de alți țărani, uneori îndeplinea și slujba de crâșnic (clopotar) sau secretar al preotului.*”

Școala era o casă țărănească îngădită cu nuiiele și lipită cu lut, pe jos nu avea podea. În mijloc se afla o masă lungă din scânduri bătute pe pociumpi (țăruși – n.n.), iar de jur-împrejur erau lavițe pentru copii.

*Despre metodele de predare nu poate fi vorba. Fiecare învățător proceda la predarea scris-cititului cum îl tăia capul sau cum fusese el învățat de un diac mai bătrân*⁹.

Școlile ortodoxe

La 1791, negustorii făgărășeni înființau, în oraș, o școală „normalicească”, având acest statut (de pregătire a învățătorilor și preoților) până în anul 1854, când s-a înființat Seminarul Andreian. Cel dintâi dascăl al său a fost Andrei Șovăilovici (încă din anul 1770), care, pe la 1796, îl avea alături pe Ioan Fogarași (1791-1802), după cum atestă un document de epocă: „*La 2 Noembrie 1796, în fața lui Radu Tempea, directorul școalelor naționale neunite, se încheie un contract între biserică, reprezentată prin învățatul protopop Gheorghe Petrașcu și învățătorii Andrei Șovăilovici și Ioan*”

⁴ Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania, 1790-1848*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 295.

⁵ Simion Retegan, *Satul românesc din Transilvania, cititor de școală (1850-1867)*, Cluj-Napoca, Editura Echinoc, 1994, p. 7.

⁶ Apud Gheorghe Pârnuță, *Învățători și profesori în revoluția de la 1848*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1976, p. 15.

⁷ Simion Retegan, *op. cit.*, p. 7.

⁸ Gheorghe Pârnuță, *op. cit.*, p. 16.

⁹ Gavril Popa, *Scoreiul veche vatră românească din Țara Făgărașului*, Sibiu, 1998, p. 177.

Fogarași: «dascălul Andrei să țină strana bisericii cea dreaptă la cântare, iar Ioan Fogarași de a stânga; Andrei va avea 25 de zloți pe an, dascălul Fogarași are a-și lua simbria de la toată casa pe an câte șase creițari (...)»¹⁰.

Mai târziu, s-a încercat înlăturarea lui Șovăilovici, spre a fi adus fiul protopopului, cu același nume, care era învățător la școala din Chivărariu (1786-1804), tot în Făgăraș; acesta fusese școlit în Țara Românească, unde „a căpătat o educație aleasă. Știa latinește, italienește, grecește și puțin nemțește”¹¹.

Între anii 1796 și 1800, apare ca funcționând și Toni Nedelcu, apoi Gh. Petrașcu, fiul protopopului (1800-1804), Simion Jinariu (pe la 1800), Gheorghe Jinariu (1804-1838), Vasile Jinariu (1838-1845) și Petru Popescu (1845-1852), ginerele protopopului Gh. Jinariu, acesta fiind atât învățător, cât și capelan. Pe la 1807, se reîntorcea Fogarași, iar la 1817 a doua oară, comunitatea încheind un nou contract cu el, destul de apăsător de această dată: „Să puie la învățarea pruncilor, să aibă datoria a-i ținea pre dânșii la rânduială bună atât în școală cât și în biserică și a-i dezbăra de vorbe necuviincioase, de jurământuri, de jurături și de vorbe necinstite, de sudalme, nu numai în școală ci și afară. Greșind copiii sau în școală sau în biserică și fiind vrednici de pedeapsă, să li se dea pedeapsa după vârstă și greșală, însă cu luare aminte, să nu se vatăme vreunul din pricina bății. Dară fiind greșală mai mare, să fie și inspectorii de față când se vor pedepsi. În rândul învățăturii, atât copiii a celor bogați, cât și a celor săraci, într-un chip să se trățăluiască; copiii care cuprind mai anevoie învățătura și sunt mai grei de cap, să nu-i silească nici într-un chip cu bătaia spre învățătură. Leafa va fi de 400 fl. austr. pe an și pe lângă sălaș slobod și 6 stânjini de lemne, în 4 rate, adică la tot fârtatul (sfertul – n.n.) de an fârtatul de sâmbrie”¹².

În anul 1820, se reîntorcea și Simion Jinariu, după ce funcționase între 1807 și 1811 la Sibiu, Brașov și Jina natală. „Venea deci cu un prestigiu sporit... Ieșit cu o treaptă mai sus din rândul învățătorimii, în calitate de protopop și director al școlii normale, cu o reputație de om cult, se gândise la formarea tinerimii, dornică a îmbrățișa cariere care, oricum, cereau o pregătire mai temeinică decât cea pe care le-o putea da «școala normalicească» (...)”¹³.

Punându-și gândul în practică, acesta înființa, în acel an, o școală în care „fiecare copil care pofteste și vrea a învăța la cântări și la scrisoarea românească și latinească, ca să poată fi și notarăși sau scriitor la sat și aritmetică și rânduiala sf. biserici și alții care poftesc a primi darul preoției, aceia vor veni în școala Făgărașului la mine, ca să le arăt eu cele trebuincioase, întru care să să poată întru acea învățătură răzima înaintea scaunului episcopesc la Sibii și ca să poată intra la cursul școlii candidaților de preoție mai cu îndrăznire, nu să să tragă îndărăpt la ușă ca proștii, cum am văzut cu ochii mei (...). Va veni diacul acela care pofteste a primi darul preoției, mai întâi să vie să învețe, să să tragă la masă, înainte, nu la ușă”¹⁴.

În privința învățământului sâtesc ortodox transilvan de la începutul secolului al XIX-lea, o situație a acestuia a fost prezentată de Martin Hochmeister în al său *Calendarium Novum*, apărut la Cluj în 1807, la capitolul despre școlile ortodoxe apărând ca funcționând și cele din următoarele localități ale Țării Făgărașului: Feldioara, Perșani (învățător Iacob Comerniță), Voivodenii Mici (Moise Stelea), Porumbacu de Jos (Savu Racovițanu), Comăna de Sus (George Popovici), Râușor (Ioan Odor), Beclean (Ioan Bârsache), Viștea de Sus (Simion Frezelea), Cincșor (Silvestru Gazia),

¹⁰ Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, București, 1944, p. 222.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Apud Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971, p. 159.

¹³ *Ibidem*, p. 160.

¹⁴ *Ibidem*.

Gherdeal (Simion Mintsund), Calbor (Vasile Viza), Cincu (Teodor Bastia), Bruiu (Matei Stanciul), Șomartin (Nicolae Nistor), Toarcla (Moise Comșa) și Merghindeal (Ioan Frățilă).¹⁵

Este evident, însă, că numărul acestor școli era mult mai mare decât cel prezentat de Hochmeister, căci unele documente arată existența lor și în alte localități încă din secolul anterior, așa cum în Galați exista o școală confesională ortodoxă din anul 1785, cunoscuți fiind și învățătorii ei: Nicolae Comșa (1785-1820), Gheorghe Comșa (1820-1840), Bucur Comșa (1840-1860) ș.a.¹⁶ În această școală, „*Fetele mărișoare învățau și gospodăria: pregătirea mâncărilor, lucru de mână etc., de la «lelea dăscălița», care, când lărmăluiau școlarii îi lovea în cap cu furca de tors ori cu fusul*”¹⁷.

În această perioadă, școli cu local propriu se aflau în Arpașu de Jos (1820; învățători David Boeriu și Ioan Cucu), Beclean (1846; Ghiță Orbu, Gheorghe Găjneanului), Boholț (înainte de 1848; „*«Școala din mijlocul satului», clădită toată din piatră și acoperită cu țiglă și avea 2 săli de învățământ și locuință pentru învățător*”¹⁸); Calbor (1802; Simion Braniște), Colun (1800; Lazăr Toader [1808-1825], Gheorghe Popovicu [1825-1828], Moise Toader [1828-1857]), Felmer (1835), Perșani („*înainte de 1850, se învăța în școală și limba germană*”¹⁹), Rodbav (sf. sec. XVIII), Șinca-Nouă (Gheorghe Buzdugan) și Ucea de Sus (1832; Șerban Bărbat).

Alte școli ortodoxe existau în Mândra (funcționa în case particulare), Părău, Sâmbăta de Sus (înființată în 1830), Veneția de Jos și, mai mult ca sigur, și în restul localităților Țării Făgărașului.

În privința plății dascălilor și a localurilor de școală, care de cele mai multe ori se aflau în casele primilor, aflăm că pentru localuri plata se făcea în natură – 2 bucăți de lemn iarna și un ou pe săptămână.²⁰ În ceea ce privea plata învățătorului, oamenii îl tocmeau „*ca să le învețe copiii carte dându-i o dutcă (8 bani) pe an și 2 ouă pe săptămână. Remunerarea învățătorului pentru munca sa cu copiii diferea de la sat la sat, astfel: în Olteț (Beșimbac) i se plătea învățătorului 5 zloți pe an, în Gherdeal la 1840 învățătorul primea «15 capuri de grâu și 20 de cucuruz». La fiecare sărbătoare mare primea un cozonac – la Paști 2 ouă roșii de elev, 5 căruțe lemne pe an, cărate pe rând de către părinții elevilor.*

«*Dacă ouăle și banii nu se aduceau la timp, sau bucățile de lemn erau prea mici, apoi vinovatul era supus la aspre pedepse: sucitul părului după un cui și bătut cuiul în perete, 25 de bețe la părțile moi sau așezarea cu genunchii pe boabe până când aducea plata.*

Aceste pedepse duceau de multe ori la conflicte între elevii în cauză și învățător, care de multe ori ajungeau la bătaie – pentru evitarea unor bătăi, învățătorul scutea 2-3 elevi de obligații față de el, iar aceștia îl apărau în astfel de cazuri”²¹.

Tot în cazul dascălilor, spre anul 1848 se emitea o circulară către preoții din protopopiatul Făgărașului, în care se decreta pentru învățători ca „*vineri să fie regreție, ca și dascălul să poată veni să-și cumpere din Făgăraș ce-i trebuie pe sama casei sale și hârtie pe sama pruncilor, iar sâmbăta să învețe copiii*”²².

Este interesant și faptul că, în unele sate, localul școlii servea pentru copiii ambelor confesiuni sau că dascălii lor erau în relații amicale, așa cum întâlnim, spre exemplu, în Arpașul de Jos, unde „*au servit câte doi învățători, unul gr. cat. și unul gr. ort. și învățau copiii deosebit, după religie*”²³.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 76-77; vezi și *Istoria învățământului din România*, vol. I, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1983, p. 282.

¹⁶ Constantin Stan, *Școala populară din Făgăraș și de pe Târnave*, Sibiu, 1928, vol. I, pp. 264-265.

¹⁷ Nicolae Albu, *op. cit.*, p. 163.

¹⁸ Constantin Stan, *op. cit.*, p. 161.

¹⁹ Nicolae Albu, *op. cit.*, p. 163.

²⁰ Ionică Oancea, *Învățământul din zona Făgăraș până la anul 1848*, lucrare de diplomă, Iași, 1979, p. 21.

²¹ *Ibidem*.

²² Nicolae Albu, *op. cit.*, p. 160.

²³ Constantin Stan, *op. cit.*, p. 134.

Școlile greco-catolice

Școala din Făgăraș a fost înființată prin decretul împăratului Iosif al II-lea din anul 1785, ca școală trivială, învățătorii săi fiind plătiți din fondul de instrucție al Guvernului ardelean. Școala aceasta a funcționat pe locul vechii școli ortodoxe, din apropierea bisericii Sf. Nicolae (brâncovenești). Primul dascăl a fost Nicolae Bodroközy, care a funcționat până la 1826, acesta având o poveste extrem de interesantă: el a fost „*propus de guvern și confirmat de consistoriul din Blaj (1785), dar numai după ce, conform dispozițiilor în vigoare, s-a prezentat la Mártonfi, directorul școlilor românești catolice din Transilvania și al celei pedagogice din Sibiu, ca să facă dovadă de pregătirea sa și «să-i spue ce limbi știe, pentru a-l promovăului dascăl de normă».*

Câțiva ani s-a purtat «ca o fată mare»: și-a făcut datoria pe deplin; nu s-a plâns nimeni împotriva lui. Într-un timp, ca să-i fie de ajutor vicarului Iacob Para, apoi lui Ion Halmaghi, fu hirotonit preot, îndeplinind și slujba de capelan. Însă, în 1800, consistoriul blăjean a primit 2 denunțuri împotriva lui; primul era semnat chiar de vicarul Para; în acesta se spune că Bodroközy, «de când e preot, s-a lăsat de treaba pruncilor, ba pe unii îi întrebuițează la lucru, acasă pentru sine, la tăiat de lemne, adus apă, iară în școală a băgat coceni». Al doilea e al lui Simion Jinariu, dascălul școlii ortodoxe, care, la fel, constată că Bodroközy, «făcându-se popă, au nu vrea, au urându-să cu învățătura, să lenevește (...), de care lucru ne-au venit ponoslu, de vreme ce pruncii care merg la școală, încă îi poartă în bibolițe (!)». În rezoluția dată de Bob se spune: «... vom lua dascălia de la el și altuia o vom da, care nu va băga coceni în școală, ci va băga pruncii și îi va învăța».

La această aspră înfruntare și serioasă amenințare, bietul dascăl îi răspunde:

«...eu nicidecum a fi vinovat unora ca acelora nu mă cunosc; adevărat lucru că de-mi ajută vr-un prunc care-l țiiu în sălaș, mai mare folos are, că se împărtășește din cele de lipsă spre traiul vieții și din învățătură. Iară încātu-i despre coceni, necum să-i pui în școală, ci nici în gând mie adevărat nu me-au venit până acum. Strădania mea a învăța pruncii în școală socotesc că de nu-i mai mare, mai mică nu-i de când m-am făcut preot, despre care lucru însuși și In(clita) Tablă poate mărturisi».

Rândurile lui Bodroközy avură puterea de a-l liniști pe Bob și a-i inspira încredere în el, căci la 1822 îl găsim intitulându-se «preot și inspector școlar» – desigur, pentru școlile unite din protopopiatul Făgărașului»²⁴.

Până la mijlocul veacului au mai funcționat ca învățători Adam Cațaveiu (1826-1848) și preotul din Racovița, Simion Florian (1848-1862), însă mai întâlnim și alte nume, ca Anton Bodroközy, fiul celui de mai sus, pe la 1822, și George Moldovan, la 1836.

Școli greco-catolice în Țara Făgărașului existau încă de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, mai precis în 1755, și anume: Șinca (Veche), Vad, Ohaba, Bucium, Sebeș, Hârșeni, Copăcel, Berivoii Mici, Vaida-Recea, Dejani, Netot (Gura Văii), Iași, Hurez, Ileni, Râușor, Dridif, Voila, Beșimbac (Olteț), Viștea de Jos, Ucea de Sus, Viștea de Sus, Drăguș, Lisa, Breaza, Pojorta, Voivodenii Mari, Voivodenii Mici, Ludișor. Pe lângă acestea, se mai găseau alte 7 școli în protopopiatul Făgărașului, 11 în cel al Veneției și 6 în al Calborului.²⁵

Zece ani mai târziu, la 1765, existau 56 de școli românești, dintre care greco-catolice fiițau în: Făgăraș, Beșimbac (Olteț), Viștea de Jos, Porumbacu de Sus, Arpașu de Sus, Viștea de Sus, Ucea de Sus, Drăguș, Lisa, Voivodenii Mari, Ludișor, Porumbacu de Jos, Cuciulata, Veneția de Jos, Hârșeni, Sebeș, Mărgineni, Copăcel, Berivoii Mari, Vaida-Recea, Telechi-Recea, Netot (Gura Văii), Săvăstreni, Scorei, Ileni, Râușor, Calbor, Bohoț, Galați, Șona și Ticușu Român (Ticușu Nou).²⁶

²⁴ Nicolae Albu, *op. cit.*, pp. 160-161.

²⁵ *Istoria învățământului din România*, vol. I, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983, p. 274.

²⁶ Nicolae Albu, *Istoria învățământului... până la 1800*, p. 198.

După anul 1800, statisticile oficiale au obișnuit să ia în calcul numai școlile mai bine organizate, motiv pentru care nu putem avea un tablou complet asupra întregii rețele de școli elementare din Țara Făgărașului. Astfel că, *Statistica românilor uniți din Transilvania la 1811* indica următoarele sate cu învățători bine pregătiți (ludimagisteri): Făgăraș (Nicolae), Iași (Ioan), Bucium (George), Hârșeni (Toma), Ileni (Ioan), Copăcel (David), Berivoii Mari (David), Porumbacu de Jos (Ilie, „*dascăl et cantor*”), Beșimbac (Ioan „*et cantores*”), Scorei (Ionașcu), Comăna de Jos (Ionașcu), Șinca-Veche (Joandrea) și Vad (Toma).²⁷

Cu toate acestea, unele surse oferă informații și despre alte școli greco-catolice din zonă:

– Berivoii Mari: „*Școala se va fi ținut la început în pridvorul bisericii și vor fi învățat numai copii de boier, iobagii neavând dreptul la învățatură. A funcționat apoi în diferite case închiriate până după 1848 (...)*.”

(...) *Școala din trecut vagabonda pe lângă bisericile din ambele Berivoaie. Învățător se tocmea când în Berivoii Mici, când în Berivoii Mari, după împrejurări. Elevii se înscriau benevol și cercetau școala aproape numai în lunile de iarnă. Sporul elevilor se reducea la scris, cetit și puțină aritmetică*²⁸;

– Beșimbac (Olteț): „*Cătră 1848 școala era în casa proprietarului Toma Popa, el fiind cantor (dascăl) la bisericuța din deal; ținea și școală la el acasă (...)*”²⁹;

– Bucium: „*Cel mai vechiu dascăl despre care amintesc bătrânii de azi a fost Gherasim Dobrin. Acesta a funcționat cam pe la anii 1820-1842. Pe vremea aceasta local propriu pentru școală nu era*”³⁰;

– Colun: „*Biserica gr. cat. a început să susțină școala la anul 1835, când a fost instituit ca învățător Onea Ticaciu (1835-1855) (...)*”³¹;

– Copăcel: „*(...) În prima jumătate a secolului XIX găsim ca învățător pe Ioan Fogăraș, fără anume pregătire, care îndeplinea și funcția de cantor (...)*”³²;

– Dridif: „*(...) a fost școală condusă de cantori, fără pregătire specială, încă înainte de anul 1848. Învățământul se făcea în case particulare*”³³;

– Lisa: „*Școală de piatră din 1830*”³⁴;

– Pojorta: „*Școală de lemn din 1838*”³⁵;

– Șinca-Veche: „*Școală de piatră din 1837*”³⁶;

– Șona: „*Clădire școlară și școală bună din 1835*”³⁷;

– Voivodenii Mari: local propriu din 1836³⁸;

– Drăguș: Dascălii școlii erau cântăreți în strană și „*în general, slabi, după mărturisirile lui Ioan Codru-Drăgușanu, născut aici: «Nu pot uita pe fericitul Nicu al Davistei cu „Sfântă cruce ajută!”. O iarnă întregă învățasem carte la dânsul, știam „Bucoavna” de rost, însă cu „buche-az-ba” nu putusem învăța, până ce bietul Comșuț, în bătrânețe, aduse sistemul de „a-be-ce” de la Orlat, după care apoi în 3 zile silabiseam cu ușurință*”³⁹.

²⁷ Idem, *Istoria școlilor...*, p. 161.

²⁸ Constantin Stan, *op. cit.*, pp. 152-153.

²⁹ *Ibidem*, p. 157.

³⁰ *Ibidem*, p. 176.

³¹ *Ibidem*, p. 205.

³² *Ibidem*, p. 218.

³³ *Ibidem*, p. 242.

³⁴ Augustin Bunea, *Șematismul veneratului cler al Arhiepiscopiei Metropolitane greco-catolice române de Alba-Iulia și Făgăraș pre anul Domnului 1900*, Blaj, 1900, p. 629.

³⁵ *Ibidem*, p. 633.

³⁶ *Ibidem*, p. 614.

³⁷ Nicolae Albu, *op. cit.*, p. 164.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, p. 163.

În 1836, școli confesionale unite bune existau în Arpașu de Jos, Scorei, Porumbacu de Jos, Porumbacu de Sus, Sărata, Ucea de Sus, Viștea de Jos, Drăguș, Lisa, Dridif, Hârșeni, Hurez, Berivoi Mari, Berivoi Mici, Râușor, Recea și Voila. „Acele școli erau încadrate cu învățători cu pregătire corespunzătoare”⁴⁰.

Tot greco-catolice erau și **școlile grănicerești**, înființate încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În ordinul de înființare a regimentelor de graniță se cuprindea și dispoziția ca în localitățile-sedii de companie și nu numai să se înființeze școli „normale” și „triviale”, cum s-a întâmplat și în cazul unor sate făgărășene: Viștea de Jos, Voila, Ohaba, Mărgineni, Vaida-Recea, Lisa și Șinca-Nouă. G. Barițiu afirma că, pe lângă acestea, ar mai fi funcționat școli grănicerești și în Pojorta, Netotu, Sebeș, Copăcel, Vad și Bucium.⁴¹ În alte sate s-au înființat școli triviale la începutul secolului al XIX-lea: Arpașu de Jos, Arpașu de Sus, Beclean, Boholț, Breaza, Calbor, Colun, Comăna de Jos, Rodbav, Șona, Toderița, Veneția de Jos, Ucea, Voivodenii Mari ș.a.; în ele se învăța limba germană. Toate aceste școli grănicerești, după desființarea regimentelor, în 1851, s-au transformat în școli comune confesionale.

Dintr-un raport al Consistoriului unit către guvernul transilvan, din anul 1836, reiese că școli grănicerești bine organizate existau în Beșimbac (Olteț), Dejani (la 1816), Iași, Ileni, Mărgineni, Copăcel, Netotu (Gura Văii), Pojorta, Sebeș, Săsciori, Săvăstreni, Vaida-Recea, Șercaia, Bucium, Ohaba, Vad și Șinca-Veche.⁴²

Toate școlile grănicerești erau puse sub administrația Comitetului central grăniceresc. În baza normelor aprobate de reprezentanța generală, la aceste școli nu puteau fi numiți decât învățători bine calificați, care erau definitivați numai după ce făceau doi ani de probă.

Unele dintre aceste școli s-au bucurat, de-a lungul existenței lor, de o bună reputație. Dintre ele, amintim:

– Ohaba: „*I se crease numele de «școală nemțească» (era, în realitate, o școală normală), fiindcă limba germană ținea locul de frunte. Da o pregătire serioasă elevilor, unii veniți de la mari depărtări. Învățătorii, trei, se numeau «profesori» și erau oameni cu carte făcută în școlile nemțești. Unul dintre ei, George Sucea, pe la 1830, era abonat la «Biblioteca Românească» a lui Zaharia Carcalechi. Cu pregătirea de aici au ieșit mulți notari, ofițeri, învățători și alți funcționari și intelectuali români din Țara Oltului și de pe Târnave (...)*”⁴³;

– Vaida-Recea: la 1815, limba de predare era germană; învățători erau Nicolaus Fetu și Iosif Rummel⁴⁴;

– Scorei: „*(...) era singura școală mai bună din acea regiune, căci în ea veneau să învețe carte nu numai fiii foștilor boieri și grăniceri, ci și fiii frunțașilor săteni din comunele vecine: Oprea și Streza-Cârțișoara, Cârța, Colun, Sărata, Porumbacu de Sus și de Jos*”⁴⁵;

– Lisa: „*Pe la 1848 exista o școală susținută de Compania 9 (...), cu învățătorii, între 1848-1850, Vasile Cațavei și Ioan Savu Popa*”⁴⁶;

– Viștea de Jos: „*O bună școală a fost și cea «normală grănicerească» din Viștea de Jos, din care ieșise, prin 1848, Damaschin Balescu, colecționar, ba pe ici-colea și făuritor de poezii patriotice și de dragoste (...)*”⁴⁷;

⁴⁰ Gavril Popa, *op. cit.*, p. 178.

⁴¹ Apud *Istoria învățământului...*, p. 295.

⁴² Cf. Nicolae Albu, *Istoria școlilor...*, p. 162.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 164.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 162.

⁴⁶ Constantin Stan, *op. cit.*, p. 294.

⁴⁷ Nicolae Albu, *op. cit.*, p. 163.

– Vad: Exista școală trivială (primară superioară), susținută din fondul de instrucție și având un profesor și 30 de elevi. Se învățau limbile română, germană și maghiară⁴⁸;

– Șinca-Veche: „*La extremitatea de est a ținutului se afla, tot grănicerească și bunișoară, școala din Șinca-Veche, din care ieșiseră mulți viteji grăniceri (...)*”⁴⁹.

După Revoluția de la 1848-1849, situația oarecum s-a schimbat, constatând o adeziune tot mai mare a românilor față de problema școlară. Școala începe să apară tuturilor – fie ortodocși, fie greco-catolici – „*ca un simbol al comunității naționale, ca un remediu universal al tuturilor neajunsurilor și neîmplinirilor sale (...). Nu putem citi fără emoție ceea ce scrie la Brașov în mai 1851 un corespondent din părțile Făgărașului: «Școale și iar școale de am ști măcar că ne dăm și cămașa ca să rămânem numai cu una. Când e vorba de școale nu este suferit a opune sărăcia. Școala, tocmai școala ne va scoate din sărăcia și cea trupească și cea sufletească. Învățători, învățători ! Școale, școale mari și mici, școale!» (...)*”⁵⁰.

Se observă că, în această primă jumătate a secolului al XIX-lea, școala românească făgărașeană a traversat o perioadă destul de dificilă, datorită, în special, lipsei de cadre pregătite suficient și a lipsei localurilor proprii, dar și din cauza neaplicării majorității legiurilor școlare în această zonă.

Este evident, însă, că proces de învățământ, mai bun sau mai rău, a existat în fiecare localitate, continuându-se ceea ce se începuse în secolul anterior, cu observația că, acum, încep să se ridice din ce în ce mai multe localuri proprii de școală, obiectiv finalizat în cea de a doua jumătate a acestui secol, „*căci, satele contaminate unele de altele, de silă sau de rușine se feresc să rămână în afara curentului general, se iau parcă la întrecere în a înființa școli, a angaja dascăli, a-și asuma noile sarcini ale învățământului*”⁵¹.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 32.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 163.

⁵⁰ Simion Retegan, *op. cit.*, p. 13.

⁵¹ *Ibidem*, p. 14.

Valer RUS

„GAZETA TRANSILVANIEI” – ȘCOALĂ POLITICĂ A ROMÂNILOR ARDELENI ÎN TIMPUL PRIMELOR ALEGERI LIBERE DIN SECOLUL AL XIX-LEA

Abstract: The first free elections in Transylvania took place in the second half of the 19th century. That was a premiere for Romanians from this Austrian province, the first real chance to participate to political life, especially by entering in Parliament of the province due to a low census. As other historians have already observed (such as Simion Retegan), the role of the press in informing the newest electors from Transylvania – the Romanians – on their civil rights was very important. In our paper we conduct a case study on a Brașov/Kronstadt newspaper, the ”Transylvania’s Gazette”, during the period before the elections day, offering a chronological perspective on the increasing press campaign managed by the journalists from the Mureșianu family, the owners of the newspaper.

Our study is focused on the first half of the year 1863, in which many articles explained in popular terms ideas and topics as autonomy (for Austrian provinces), election tactics, configuration of the province Parliament or who was standing for election. There were also published calls for Romanian elites – politicians, teachers/intellecuals or priests – to mobilize the lower classes for voting in elections. There were published numerous calls for discipline, Romanian leaders being afraid of manipulation of their fellow citizens by political opponents (Hungarians and Germans). In the end there were printed the lists of the winners, this event confirming that Romanians won the elections and their place at the great political table.

Primele alegeri libere din Transilvania au avut loc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Imperiul Austriac se afla într-un moment de reformare profundă a sistemului său politic, deturnat din cadrele sale de tip feudal și reorientat spre modernitate prin Diploma octroată din octombrie 1860 și Patenta imperială din februarie 1861. Mai ales aceasta din urmă făcea referire explicită la noutățile absolute în materie de sistem politic, prin înființarea dietelor provinciale, care urmau să fie convocate pe bază de alegeri comitatense și vot cenziar. Censul, fiind stabilit unitar la nivelul întregului Imperiu, a oferit ocazia românilor transilvăneni, aflați în plin proces de îmburghezire, să accedă la actul de guvernare al patriei lor prin intrarea în Dieta provinciei.

În lucrarea sa dedicată Dietei românești a Transilvaniei¹, Simion Retegan a realizat o frescă integrală a fenomenului istoric extraordinar prin care au trecut românii în deceniul al șaptelea al secolului al XIX-lea, caracterizat de primele eforturi de reorganizare politică de după Revoluția de la 1848 (prin numeroase întâlniri ale liderilor politici care au stabilit direcțiile de urmat), pregătirea alegerilor (prin instruirea electorilor români prin intermediul presei, al Bisericii, cu privire la modul în care urmau să aibă loc alegerile și pe cine trebuiau să voteze, adică pe candidații partidei naționale românești), desfășurarea alegerilor (cu numeroase abuzuri din partea administrației provinciale ostile, dar și cu succese fulminante ale partidei românești), constituirea Dietei și desfășurarea ședințelor de la Sibiu din anii 1863-1864 (cu extrem de importante inițiative legislative privitoare la acordarea de drepturi politice națiunii vitregite de soartă a românilor) și eșuarea proiectului democratic austriac prin anularea legislației reformatoare și trecerea la sistemul dualist austro-ungar.

¹ Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei (1863-1864)*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1979.

În această lucrare ne-a atras atenția în mod deosebit modul în care a înțeles presa românească a vremii să compenseze lipsa de informare și de comunicare între lideri și mase, printr-o campanie susținută și pe alocuri agresivă, tocmai pentru a preîntâmpina și contracara posibilitatea strecurării de erori în exercitarea dreptului electiv sau, și mai grav, a manipulării tinerei națiuni române de către adversarii ei politici istorici (aristocrația maghiară și burghezia săsească): „*Intervine energic de la început presa, care are în această vreme la români un rol de coordonare și chiar de dirijare efectivă a treburilor politice. Gazeta Transilvaniei, Telegraful Român, Concordia publică, număr de număr, sub rubrici speciale: Să luăm aminte, Totul pentru dietă, Să ne disciplinăm, directive, apeluri îndrumări*”². Cercetătorul clujean prezintă apoi diverse metode și mesaje folosite de lideri români în efortul de instruire și educare a conaționalilor lor în perspectiva alegerilor pentru Dietă. Vom prezenta aici succint puținele trimerite făcute de autor întemeiate pe campania de presă a „Gazetei Transilvaniei”, urmând ca în cuprinsul lucrării noastre să le detaliem.

Personalități ale comunității românești ardelene, precum Axente Sever sau George Barițiu, publică apeluri către români în care le explică importanța participării la alegeri și direcția în care trebuie să voteze. Dacă Sever compară ziua alegerilor cu cea a Paștelui (din punctul de vedere al realizărilor pe care le presupunea un vot reușit)³, Barițiu se teme explicit de imixtiunea autorităților în mersul normal al alegerilor, dar și de posibile tentative de corupere⁴.

La 1 iunie 1863 era publicată în „Gazetă” și lista candidaților români la alegeri, listă stabilită de Comitetul național al liderilor politici. Astfel, periodicul brașovean continua să fie principalul mijloc de comunicare în cadrul comunității românești. Pentru a înțelege mai bine însă eforturile redactorilor brașoveni, și în mod special ale reprezentanților familiei Mureșianu, vom intra în detaliile acestei campanii de presă de pregătire a electorilor români în vederea alegerilor.

Pentru a face acest lucru, am lecturat paginile „Gazetei Transilvaniei” din anul 1863. Începutul de an se afla deja sub semnul dezbaterii politice intense, principalii preopinente fiind maghiarii unioniști (adepti ai Uniunii Transilvaniei cu Ungaria, conform Programului Revoluției de la 1848, din 15 martie) și românii și sașii autonomiști (partizani ai autonomiei Principatului Transilvaniei în cadrul Imperiului Austriac).

Nevoia acută de progres a națiunii române, aflată într-un stadiu incipient de dezvoltare politică, era recunoscută fără ocolișuri: „*După ce apoi vom avea inteligența destulă, nu înțeleg [prin asta] preuțescă, atunci ne vom forma și noi una politică națională, pășind pre încet de pe gradul cel mai de jos sau elementar, în care ne aflăm acum, la gradul de mijloc, pe care se par a sta confrății noștri sași – și bine le prinde! – iar pe gradul deasupra deocamdată, lăsăm, sau să lăsăm, pe cei mai înaintați în politică și exercitați de sute de ani întru însa. Una săritura de pe gradul de jos pe cel mai deasupra, pentru noi ar fi un salto mortale, și lesne ar putea fi să amețim. Românilor învățator de la alții politica, al căror principiu este: Quid quid agis, prudenter agas, et respice finem; si medium tenere beati*”⁵, – iar de politica sentimentală și utopică, ferește-te române! – nel apsu graviori ruas⁶. Mai întâiu și mai pre urmă: școli!!!!!! școli, mari și mici!!!!!! școli! Reliqua Alias⁷”⁸.

Termenul de autonomie politică era relativ ușor de înțeles pentru liderii politici, nu același lucru putându-se spune și despre simplii cetățeni. Pentru aceștia apar necesare precizări semantice și de fond: „*Autonomia, termen grecesc, este definită întru înțelesul cel mai larg: libera dispoziție a omului de a trăi după legi făcute de sineși, neatârnatu de vreo altă putere legislativă. În acest înțeles*

² *Ibidem*, pp. 67-68.

³ Gazeta Transilvaniei (în continuare GT), nr. 36, din 1 iunie 1863 (apud Retegan, *op. cit.*, p. 68).

⁴ GT, nr. 46, din 31 iunie 1863 (apud Retegan, *op. cit.*, p. 68).

⁵ „*Orice faci, să faci cu înțelepciune, și gândește-te la sfârșit, dacă (fiindcă?) mijlocul țin cei fericiți*” (l. lat.).

⁶ „*pentru ca nu din cauza căderii mai grave să te prăbușești*” (l. lat. – traducere Gernot Nussbächer).

⁷ „*celelalte altădată*” (l. lat.).

⁸ GT, nr. 8, din 30 ianuarie 1863.

autonomia este sinonimă cu libertatea. Întru înțelesul politicianilor și al juriștilor autonomia înseamnă libertatea unui stat și al părților lui constitutive de a vieții după legi proprii și a-și administra dreptatea el însuși fără a depinde în cevași de la alt stat. Întru acest înțeles autonomia este iarăși sinonim cu ceea ce numim suveranitate, sub care cuvânt se înțelege independența absolută, necondiționată. (...) În zilele noastre sub autonomie se înțelege numai o libertate condiționată, adică de a putea dispune de sineși, cum și de a-și întocmi sieși legi după care voiește cineva a vieții, numai în câtu aceea dispoziție și acele legi vor corespunde scopului mai înalt al unei societăți, al unui stat mai mare și mai tare”⁹.

Dezbaterile legate de modul de organizare a alegerilor și de „campania electorală” propriu-zisă sunt declanșate de publicarea proiectului noii legi electorale¹⁰. „Ceea ce așteptam de atâta timp”, și anume, „*Legea de alegere pentru dieta Ardealului*” descria viitoarea adunare legislativă, care urma să aibă 121 de deputați aleși direct, 40 numiți de împărat (la propunerea autorităților provinciale), un președinte și doi vicepreședinți numiți de împărat din rândul a 6 personalități propuse de Dietă prin vot secret. Tabla Regească (instanța judecătorească supremă a provinciei) nu mai avea membri de drept în Dietă, urmând să furnizeze doar notari sau secretari. Un comisar imperial convoca sau suspenda lucrările Dietei. Hotărârile legislativului erau validate prin votul a jumătate plus unul din membri (principiul majorității simple) sau prin majoritate absolută. Puteau fi folosite în dezbateri una dintre cele 3 limbi ale patriei. Cetățile libere urmau să dea 2 deputați, opidele (sau târgurile) aveau câte un deputat. Cercurile electorale ale comitatelor aveau între 2 și 6 deputați, în funcție de mărime și număr de locuitori. „*Dreptul de alegere îl au toți majorii (!?)*”¹¹, care plătesc dare dreaptă de stat 8 florini și peste, apoi fără privință la cens: doctorii, chirurgii, advocații, inginerii, artiștii academici, profesorii, apotecarii, preoții, capelanii, predicatorii, notarii comunali și învățătorii din cercul de alegere, unde se află stabili.”¹² Erau eligibili toți locuitorii Ardealului de peste 30 de ani, fiind exceptați cei cu cazier. Încheierea articolului constă într-un calcul pragmatic al numărului de viitori deputați, surprinzător de apropiat de realitate (deși nu existau sondaje de opinie în epocă, era evident că va fi un vot etnic, și aici recensămintele imperiale furnizau practic votul final): 37 români, 32 maghiari, 22 secui și 30 sași. Rezultatul final a fost: 48 români, 44 maghiari și 33 sași.¹³

În numărul 32 al „Gazetei Transilvaniei” era preluată o știre din „Wiener Zeitung”¹⁴, care anunța „conchiamarea dietei Transilvaniei”. Este citat chiar rescriptul împărătesc care urma să fie publicat și în cele trei limbi oficiale ale provinciei: „*Însuflețit de dorința a pune în ordine negotiale Imperiului Meu spre mulțumirea popoarelor lui, și principiile diplomei emise în 20 octombrie și ale patentei din 26 februarie a le executa și în Marele Principat Transilvania, ordonează Maiestatea Sa conchiamarea dietei pe 1 Iulie la Sibiu. Fiindcă totuși conchiamarea dietei pe temeiul determinațiunilor celor vechi de drept de stat ale Marelui Principat Transilvania nu se pot efectua, așa Maiestatea Sa a binevoit a-și da preainalta sa sancționare la ordinea de alegere pentru dieta care se și cuprinde în rescriptul acesta regesc scl*”¹⁵.

Pentru a menține vie în atenția opiniei publice ideea primelor alegeri libere din Transilvania, redactorii „Gazetei” reiau cu detalii informația. Titlul articolelor este prevenitor, chiar ușor alarmist: „*Dieta Transilvaniei e la ușă*”¹⁶. Apar și primele nuanțări, de această dată fiind vorba de 125 de deputați aleși direct și de cel mult 40 numiți de împărat („regaliști”). Importanța pentru românii ardeleni a acestor prime alegeri libere era evidențiată: „*Așa dieta ne e la ușă. Dacă românii au avut*

⁹ *Ibidem*, nr. 19 din 9 martie 1863.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 20 din 13 martie 1863.

¹¹ Semnele de punctuație sunt în textul original, semn al surprizei totale pentru redactori.

¹² GT, nr. 20 din 13 martie 1863.

¹³ Retegan, *op. cit.*, p. 78.

¹⁴ GT, nr. 32 din 27 aprilie 1863.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ GT, nr. 33 din 1 mai 1863.

vreodată lipsă de puteri întrunite, ca să nu-i scape din mâini nimic din ceea ce le compete lor, apoi acum cere imperativa necesitate, ca să ne folosim dreptul de alegere cu cea mai mare scumpețate și în cea mai buna ordine și armonie, lasând la o parte orice alte ocupațiuni pe timpul alegerilor și ferindu-ne ca de foc de amăgiri și promisiuni din partea celorla ce în fața niciodată n-au urmatu după cum au promis din gură”. Sunt nominalizați cu această ocazie și responsabili de opțiunea votului: „Cu deosebire vor fi răspunzători viitorului și posterității națiunii noastre toți preoții și inteligenții români, care nu-și vor ține de obiect al conștiinței, a învăța pe popor, să-și întrebuinteze cu toată silința dreptul de alegere în favoarea binelui națiunii sale și al patriei, pentru ca de la dieta aceasta va depinde croirea soartei noastre pentru un viitor pe atât de bun și de fericit, pe cât de nimerit, de mulți și de naționali vor fi reprezentanții ce-i vom alege spre a ne reprezenta interesele noastre, ale patriei și statului. (...) Să ne ferim însă a trage mânia ei asupra-ne dezbinându-ne voturile; ci să ne încordăm a le întruni într-o singură persoană de încredere, și de aici va depinde tot rezultatul, ce-l putem aștepta din agendele dietei. Ajutându-ne noi, pe noi providența ne va scuti și de asupra pe viitor”¹⁷.

Preluând ziarul maghiar clujean „Korunk”, „Gazeta” preciza și că mai sunt patru orașe cu câte un deputat, față de cele publicate anterior. Se repetă însă informațiile vitale: „Dreptul de a alege au toți bărbații ajunși în vârstă de 24 ani; și deputați aleși pot fi toți, cari au dreptul de alegere și sunt de 30 ani. Censul e 8 florini, adică: oricare plătește ca dări directe la stat cu totul 8 florini, are și dreptul alegerii, precum și inteligenția chiar și notarii și dascălii sătești. Cetatea Brașovului alege 2, și districtul 3 deputați, și după tăierea brănenilor și zărneștenilor nu știm, dacă vor putea românii ieși măcar cu un deputat. Astfel sunt cercurile compuse de Săcele cu Apața, Crisbav, Nou; apoi cercul din sus și cercul de jos”¹⁸.

În numărul 34 al ziarului este publicată detaliat schema după care urmau să fie împărțite cercurile electorale, pe comitate și localități.¹⁹ Astfel toți lectorii ziarului aflau în ce situație se aflau în comunitatea fiecăruia. Extrasul din lege este continuat în numărul următor.²⁰

Începând cu numărul din 11 mai 1863, începe seria articolelor „Să luăm aminte”, menționată și de Retegan (vezi supra). În acest prim articol se face comparație între cele 3 comunități etnice ardelenene, cu un evident reproș pentru liderii români care se împotmoliseră într-una din sterilele conferințe naționale în care se confruntau pasiviștii (conduși de George Barițiu) și activiștii (avându-l ca lider pe Andrei Șaguna), fără a reuși să stabilească numele candidaților români la alegeri²¹: „Pe când maghiarii și-au desemnat candidații de deputați (...), pe când sașii strigă: Să ne înarmăm la dietă (...) Noi ce facem? Cum? Cine? Unde? Pe cine alegem?”²². Apelul la instruirea poporului (cine și ce să facă) venea imperativ: „Fraților! Să citim și studiem ordinea pentru dietă; inteligența și mai vârtos preoțimea să instruiască pe popor, cum că cela, care vede în partea sa de dare suma de 8 fl., tocmai de n-ar fi și scris în lista de alegători, care se va lipi pe perete prin sate, îndată să facă reclamațiune, ca să fie și el înscris și dacă nu i s-ar primi, atunci să se îndrepte la comitetul central iute și degrabă plângându-se, că are drept și nu i se recunoaște, că dacă va întârzia numai cu o zi, își pierde dreptul de-a mai putea alege. Să spunem bravului nostru popor, că orice amăgire și împerechere sau probe de anticriști împerechetori, care vor vrea a se vârfi, ca să înșele voturi spre a împărți și înzădărnici alegerea deputatului propus și hotărât de cei mai mulți din inteligență, o va

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem, nr. 34 din 4 mai 1863.

²⁰ Ibidem, nr. 35 din 8 mai 1863.

²¹ Ibidem, nr. 36 din 11 mai 1863.

²² Ibidem.

*simți-o iar cu amărăciunea aceea, de care, ca să scape odată, și-a vărsat odată sângele. Blestemul și binecuvântarea fiilor și nepoților noștri ne stau înaintele!! Alegeți-vă una din două!!!*²³.

O recomandare pentru preoții comunitari cu privire la modul în care pot contribui la bunul mers al alegerilor din punctul de vedere al românilor este dat publicității în 15 mai 1863: „*Una rogare fierbinte! Fraților preaonorați domni Protopopi și preoți!!! Dumneavoastră singuri ne mai puteți ajuta la alegerile dietale! Să meargă deci iute și degrabă fiecare paroh la locul comisiei pentru reclamări și să-și scoată pe cunoșcutii săi poporeni din lista ce se află acolo, apoi să publice și să cerce, că ei pot ști mai bine, care dintre poporeni săi ce plătesc 8 florini dare (afară de aruncătură, Aufschlag, pótlék) au rămas afară și să-i trimită la ziua spusă la comitetul de îndreptări și reclamări, ca să pretindă cu cartea de dare în mână, ca să-l înscrie și pe el în lista alegătorilor fără cât de puțină întârziere, cu amânând numai 2-3 zile nu-și va mai putea câștiga dreptul și noi putem să simțim adânc și cu amărăciune o nepăsare din indiferență sau din amețeală, iar alții se vor folosi de uimirea multora. Acum sau niciodată să ne luptăm a ne folosi dreptul de alege și apoi să ne publicăm bărbații candidați pentru deputați ca să-i cunoască alegătorii. O luptă aceasta constituțională!! Să vedem cu ce demnitate o vom purta. Lucrul merge cu mare înțepire, deci să ne înarmăm cu toată încordarea, ca să nu rămânem din vina noastră nereprezențați la alegeri și în dietă*”²⁴. În același număr apărea o admonestare la adresa abonaților restanțieri, care se afla tot sub semnul alegerilor care urmau: „*Urgență ne mai amânabilă! Domnii restanți cu trimiterea prenumerațiunii sunt rogați să nu mai amâne a se răfui, că arde mucul la degete și Dieta?!! Totodată restanții cu inseratele să nu aștepte a fi publicați*”²⁵.

O serie de articole-corespondențe în care este descrisă atmosfera electorală de dinaintea alegerilor insistă pe micimea censului, care permite astfel unui număr fără precedent de mare de români să voteze: „*Fraților! până în minutul de față am fost lipsiți de dreptul acesta important de concețean, n-am avut nici măcar intrare în locul alegerilor de deputați la dietă. Alții, Domnii au ales singuri până acum și singuri ei au făurit și legile în dietă asupra noastră; dacă eram fericiți să ne fi putut trimite și noi oamenii noștri acolo, cu bună seamă, că n-am fi purtatu jugul sclaviei atâtea sute de ani: acum însă, din iubirea de dreptate a înaltului Împărat și în urma credinței noastre către casa Domnitoare am dobândit și noi, cei ce dăm câte 8 florini dare (afară de aruncătură și accisuri) importantul acest drept*”²⁶.

Articolul continua în aceeași notă, apărând sublinieri în text prin bolduirea unor fraze întregi: „*Adă-ți aminte române! că dacă nu-i juca nu-i mânca, dacă nu-i sări nu-i sorbi. Cel mai mare păcat în contra fericirii neamului nostru îl va face acela, care din lene, or nepăsare nu va alergera la ziua și locul alegerii, ca la cea mai sfântă sărbătoare românească, ca la bălci, la târgul vieții publice naționale, ca la Paștile Domnului, paștile politice, care ne aduc învierea și viața politică, pentru care veniți, ca unii cu alții să ne îmbrățișăm, ca cu toți dându-ne votul la câte un singur bărbat credincios binelui patriei, și națiunii noastre Dinastiei și statului să reușim a ne trimite acum și noi oamenii noștri la dietă, care să se sfătuiască cu alții și să mijlocească, ca legile, ce se vor articula acolo, sa nu ne fie mai mult apăsătoare ci deopotrivă favorabile și obligatorii*”²⁷.

Un alt imperativ major era disciplina, recunoscută ca fiind mai degrabă absentă decât o caracteristică a poporului român, tocmai de aceea făcându-se apel în mod deosebit pe această chestiune: „*Disciplina mare ne face de lipsă; publicitate înțepită a candidaților asupra cărora s-a înțeles odată inteligența cercurilor, adică preoții toți laolaltă cu inteligența mireană și preoțimea, ca*

²³ *Ibidem.*

²⁴ GT, nr. 37 din 15 mai 1863.

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ GT, nr. 40 din 25 mai 1863.

²⁷ *Ibidem.*

să nu se aleagă câte unul în 2-3 locuri, nici să se împartă voturile, ci toate să se dea numai la câte unul, ceea ce nu se poate neștiindu-se candidații; deci mișcați! Să ne publicăm candidații, ca să nu cădem în cursă. (...) Nu vă supăra nimica, că în comisiile centrale pentru alegeri se află pretutindeni atât de puțini români, pentru că nu comisia alege, ci noi; noi să veghem numai, ca când ne vom da votul, să ni-l scrie la deputatul nostru, iar nu la altul și să nu rămână nici un suflet fără a-și folosi bine acest drept”.

Mesajele puteau fi chiar personalizate, pentru diverse regiuni istorice ale Transilvaniei: „Pentru Câmpie. Să nu vă lăsați a vă amăgi de nimeni. Deputat nu poate fi, nu e primit nimeni, care nu locuiește în Transilvania și n-a trecut de 30 de ani având și censul de 8 fl., fără care nu se poate primi. Deci de v-ar promite munți de aur orice străin, să nu vă amăgiți, că spre răul vostru se întinde, orice undiță se pornește spre a vă vâna voturile. Judii cei ce se lasă a fi vânduți și fac trafice să-i înscriem în catalogul vânzătorilor nației și patriei. Una anima să lucre întru toți și Dumnezeu va fi cu cei mai înțelepți și cu cei ce-și cunosc bărbații săi, care se jertfesc, iar nu voiesc a călări pe români”²⁸.

Necesitatea informării publicului român cu privire la noutatea actului electiv este expusă fățiș în preambulul descrierii modului de organizare al comisiilor electorale: „Dacă a fost vreodată simțită imperativa necesitate de a fi informat publicul prin organele publicității despre toate obiectele atingătoare de viața și prosperarea sa, apoi acum e cea mai mare urgență în obiectul acesta, pentru că ne aflăm în ajunul dietei țării, în care bărbații de încredere ai națiunilor vor așeza prin împreună înțelegere și consfătuire, nu numai bazele, ci și legile speciale pentru definitivă reconstituire politică și judecătorească a țării, care poate să rămână cu valoare pentru veacuri înainte; și tocmai de aceea cei chemați la croirea sorții viitorului au lipsă și de informare timpurie despre ceea ce are a se preciza și vărsa în forma legii viitoare”²⁹.

Importanța dreptului de a alege este reluată obsedant și de corespondenții „Gazetei”, insistându-se pe nevoia de corectare a deficienței poporului român în ceea ce privește drepturile sale politice: „Să ne disciplinăm! Vreau să zic, să învățăm cu toții de la vlădică până la opincă pe popor, ce drept mare și sfânt a căpătat prin dreptul de alegere, să-l îndemnăm a reclama și a merge în ziua de alegerea deputaților la locul alegerii întocmai cum merge la sfânta biserică în ziua de Paști, lăsând copiii și muierea, casa, masa și averea, pentru că această zi e mai mare sărbătoare patriotică în ochii mei de cât oricare alta. De 1590 de ani am serbat și ținut Paști destule, și nu am putut ieși cu toată sărbătoreasca sfințenie a lor din robie. Să cercăm cel puțin odată după atâția ani ce vom folosi cu ziua alegerilor bine folosită”. Metoda recomandată de autorul articolului este renunțarea la orgoliile profesionale în favoarea interesului mai mare național: „După această învățătură fără rezerve să ne cunoaștem cei învățați lungul nasului, să ne înfrânăm pe de o parte ambiția, pe de alta pofta de câștig ... și așa să nu ne îmbulzim concurând într-un cerc 3, 4 inși și agitănd fiecare în partea sa, și să cedăm juriștii locul politicianilor nejurisți, nejurisții locul juriștilor, cei mai tineri locul celor bătrâni, preoțimea locul civililor³⁰ și în urmă economii locul învățătorilor, și aceasta despre o parte, ca să reușim pe cât se poate mai mulți deputați, pe de alta, ca să ne putem măsura față cu bărbații celorlalte națiuni, știind prea bine cu toții, că toată dieta va sta sau vor împărți deputații ei în comisii, care vor avea a face în parte fiecare proiecte de legi, remonstrațiuni, protestațiuni și alte lucruri foarte grele, și adânc tăietoare în ceea ce zicem drept privat public, constituție, patrie și naționalitate, lucrări care nouă copilașilor ne vor scoate sudori de sânge și peri albi”³¹. Autorul,

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, nr. 41 din 29 mai 1863.

³⁰ „și civilii preoțimii, dacă e mai harnică și mai înarmată decât ei pentru lupta parlamentară” (n. aut. în original).

³¹ GT, nr. 42 din 1 iunie 1863.

„Un belgrădean” (în trecut orașul Alba Iulia era cunoscut sub denumirea de Belgrad), încheia prin reluarea listei de candidați din comitatul Albei de Jos.

Lista finală a candidaților pe colegii este republicată aproape în fiecare număr.³² Accesul la vot pe baza censului devine prilej de ironie pentru redactorul român, care previne alegătorii români să fie atenți la tentativele de fraude electorale ale nobilimii scăpătate doritoare să participe la vot, deși nu are dreptul legal pentru așa ceva: „*Ni se scrie că nobilii doar vor merge toți la alegere și dacă nu au cens de 8 fl., și aceasta cu bună seamă în puterea legii electorale din 1848; însă, după legea electorală de acum, aceasta nu se poate și dacă totuși vor încerca, atunci românii ce vor face, dacă nu-și vor concentra toate voturile în unul, protestând și în contra călcării regulamentului*”³³.

Prin publicarea membrilor comisiilor electorale comitatense, se subliniază dominarea acestora de către nobili maghiari („*se aleasă mai tot unguri*”), motiv pentru adresarea către acestea a unei solicitări oficiale: „*Provocăm totodată pe toți respectivii, ca să ne trimită numărul alegătorilor de prin toate cercurile spre publicare, ca să știm de altă dată, încâtu se află națiunea română din Transilvania, pe lângă censul de 8 fl. capace, a-și exercita dreptul politic de cetățean, că voim a face un tabel statistic despre aceasta în Foaia pentru viitorime. Așa vă rugăm!*”³⁴. Teama de fraudare a alegerilor revine și ea periodic, motiv de prevenire a conaționalilor asupra mijloacelor de monitorizare și protest aflate la îndemână: „*Rău. Mai adăugăm înștiințări mai multe prin deosebite părți, cum că prin satele de altă limbă se conscrieră listele alegătorilor cu multă grijă, pe când prin unele sate românești se află uitați chiar și preoții. Dacă se pot descoperi asemenea falsificări undeva, să se facă îndată reclamațiuni, iar dacă și după aceste se vor mai găsi înscrieri false, sau dacă la alegerea de deputați se vor vedea, că se primește și votul celora, care n-au censul de 8 fl. sau nu se află după punctul 29 (din lege – n.n.) cu dreptul acesta: atunci se poate păși la înaltele locuri chiar și pentru anularea unei astfel de alegeri falsificate. Aceasta e o sfântă datorie a o face, și nu e dușmănie; a greși poate oricine, dar a falsifica nu e nimănui iertat. La întrebări? răspundem că toate comunele și bisericesti și politice, care plătesc dare dreaptă 8 fl. pe averea lor, și dreptul de a-și trimite reprezentant alegător. Băgați însă de seamă, că nici preotul nici dascălul sau notarul, nici curatorii, care au și altfel dreptul de alegere cu 8 fl., să nu se însărcineze cu reprezentarea comunei, ci să se dea plenipotență altcuiva, ce n-are dreptul de alegător, ca și aici să se câștige un vot*”³⁵. Nuanțele de interpretare a legii electorale care aduc voturi în plus sunt explicate detaliat: „*Dacă cineva are în mai multe hotare moșii, și după toate acelea plătește 8 fl. cens, să citească punctul 30 din regulament, că el are drept de alegere în oricare din acele cercuri unde are vreo bucată de moșie, și să reclameze în cercul unde vrea să fie alegător, dacă în totul are cens de 8 fl.*”³⁶.

În același număr apărea, în închiderea ediției, o veste alarmantă, denotând precipitarea evenimentelor, dar și necesitatea mobilizării tuturor românilor cu drept de vot: „*MAI NOU. Simțim că alegerile de deputați vor începe, poate pe la 26 iunie nou, adică în săptămâna viitoare. Așa fraților!! să fim un suflet!! Lăsați toate! Aideți la văscrisul învierii politice! Anatema iudelor! Binecuvântare celor, ce vor dovedi că sunt români adevărați, alungându-și bărbații doririi lor, și ai durerilor vindecători! Dumnezeu cu noi cu toți!*”³⁷.

Fixarea zilei alegerilor pentru 26 iunie 1863 este confirmată în deschiderea numărului următor al „Gazetei Transilvaniei”: „*PUBLICAȚIUNE. Pentru alegerea celor doi deputați, care din partea acestei libere reg. cetăți sunt a se trimite la dieta din Sibiu, convocată pe 1 Iulie a.c., în reg. guvernul cu emisul din 15 Iunie a.c. Nr. 31392-1863 a aflat cu cale a defige ziua de 26 Iunie 1863. (...) Se mai*

³² GT, nr. 43 din 5 iunie 1863.

³³ *Ibidem.*

³⁴ GT, nr. 44 din 8 iunie 1863.

³⁵ *Ibidem.*

³⁶ *Ibidem.*

³⁷ *Ibidem.*

observează, cum că acest drept se poate executa numai în persoană, și trimiterea de reprezentanți în loc, nu este iertată sub nici o împrejurare”³⁸.

În preziua alegerilor apare un ultim apel disperat, datorat unei modificări de ultimă oră în regulamentul electoral, de care s-a aflat cu întârziere, motiv pentru o tardivă încercare de mobilizare a electoratului român: „*Necaz de moarte. Citim tocmai acum publicarea r. guberniu, prin care se face de știre, ca nici decum nu e iertat ca comunele să trimită la alegere numai câte doi ca reprezentanți, ci după ordinea de alegere, fiecare alegător numai în persoană se poate folosi de acest drept, și această ordinațiune e datată din 15 iunie a.c.! Nu știm, unde, când se va începe și fini actul acesta, dar în săsime a început. Doamne! fă să dispară orice indiferentism, orice patimă îndărătnică dintre români!!! (...) Se crede că dieta nu se va amâna decât până în 15 cât cere durarea alegerilor. Zlătneților! Uniți-vă într-un bărbat cu toții, în cel mai probat de toți!*”

Ulterior, sunt publicate rezultatele alegerilor (vezi supra), care au permis românilor ardeleni, pentru prima oară în istoria lor, să participe la actul de guvernare și legiferare al patriei lor. Sunt date publicității și corespondențe locale cu atmosfera sărbătorească din ziua alegerilor, comunități întregi mergând la vot în costume de sărbătoare, în frunte cu preotul satului și intonând „Deșteaptă-te, române”. Au fost și incidente, tentative de fraudare a votului (un caz special reprezentându-l candidatura lui Axente Sever pentru comitatul Albei de Jos), în general menținându-se totuși legalismul. Finalul experimentului democratic austriac a fost unul nefavorabil românilor, nevoiți să asiste la încorporarea Transilvaniei în Ungaria dualistă, pierzându-și cu această ocazie și procentul majoritar în provincie, devenind o minoritate oarecare a Imperiului, cu drept de vot cenșitar, dar cu un cens mai ridicat decât în Ungaria, motiv de noi și noi dispute politice și abuzuri nedemocratice.

³⁸ GT, nr. 45 din 12 iunie 1863. Practic, alegerile urmau să aibă loc a doua zi, dată fiind diferența de datare între stilul vechi și stilul nou de 13 zile.

Livia IORGA

EDUCAȚIA LA CURTEA REGELUI CAROL I

Abstract: King Carol I was permanently concerned with the prestige of the dynasty he had founded. He tried to impose his style upon everyone that surrounded him. One of his preoccupations aimed at preparing the throne successors. That's why "Der Önkel" wanted to educate Crown Prince Ferdinand and especially Crown Princess Maria, to give them a secure base for years to come. King Carol I took also care of the education of their first son, Carol (the future King Carol II), preparing him for his duties as heir of the throne.

Aware of her monarchal status, Princess Maria undoubtedly had absolute belief in her rights and duties, but not in the proceedings from Romanian Court. Nevertheless it was a good school for learning how to face difficulties of life.

Unlike most of the mothers of royal families, Maria spent many hours with her children. As they spent time together, no company was desired and sometimes the governess interfered with their games. Childish herself, Maria was more of a play mate than a mother. She was against King's authority that unfairly placed the bad education in mother's charge. According to the King, the children had to grow up accompanied by people they had chosen. Until teachers received their role in education, children were under the protection of a governess.

Both Kings and Princes were not great educators. According to rank, children received appropriate training; however the Royal Court did not take the place of an educational institution. It was shown rather an environment in which every royal child grew according to his heart desire, without being attentively watched, as it should have been because: "Princes and Princesses are born in public and die in public and, in between, they live in public."



Familia Regală și Prințiară

Preocupările Regelui Carol I au vizat pregătirea urmașilor la succesiunea tronului prin asigurarea educației potrivite cu statutul lor, însă voinței sale a fost supusă și educația Principilor moștenitori, astfel încât atmosfera de la Curte, regulile, personajele implicate s-au constituit în particularități menite a fi supuse atenției.

Primii beneficiari, Ferdinand și fiul său, Carol, au dobândit prin înlesnirea Unchiului o solidă învățătură și disciplină la liceul din Düsseldorf, dar studiile complete din Germania au fost desăvârșite de lecțiile temeinice de literatură, istoria și geografia române. Suveranul îi solicitase lui Brătianu un profesor de încredere, opțiunea pentru Vasile Păun, profesorul copiilor săi și mâna dreaptă a doamnei Brătianu, generând nu doar un conflict între politician și soție, dar și o breșă serioasă în educația micuților.

Pe de altă parte, domnul Păun ținea la situația independentă pe care o avea, la cursurile de la liceu și se temea să nu aibă un rol subaltern pe lângă preceptorul militar al Principilor. Morala, onoarea și condițiile (1500 lei pe lună, locuință pentru el și familie în castel, o călătorie în țară pe an

pentru cei trei, pensionul fetei plătit într-o instituție de seamă și un rang egal cu al căpitanului de Schilegen¹) l-au adus în Sinaia.

Crescut într-o mare disciplină fizică și morală (deșteptat din zori fie vară, fie iarnă, sub dușul rece, trimis la școală pe jos, pe orice timp, cu o mică sumă destinată pe săptămână pentru „*papetărie, cravate, mănuși și micile lui plăceri*”²), Ferdinand se reîntorcea în țară în octombrie 1886. Mai târziu, îi datora domnului Păun limba română arhaică.

Apariția Principesei Maria, ca soție a lui Ferdinand, în viața Curții regale, ordonată după stricte regulamente, va accentua scopul Unchiului în șlefuirea tinerei perechi. Fidel principiului de a se cheltui cu măsură, socotea de datoria lui să pună frâu bucuriei de viață și forței expansive a tinerei Principese, astfel încât „*să încap în alcătuirea lucrurilor plănuite potrivit cu părerile lui despre dreptate și orânduială*”³.

El uita că Maria „*nu avea decât 17 ani și că trăise până atunci asemenea unui cal scăpat din căpăstru și nu ca o viitoare regină*”⁴. Însăși Prințesa mărturisea că „*pentru o ființă atât de tânără și cu educație nedeșăvârșită..., disertațiunile lui, întrucâtva pedante, îmi păreau uneori cam plicticoase*”⁵.

Era o luptă „surdă”, pe care Regina Elisabeta o încuraja, lucru dăunător pentru educația copiilor regali. De altfel, proasta lor instrucție a fost atribuită în exclusivitate și pe nedrept mamei lor; de fapt, era consecința neîncetatei dezbateri pentru cele mai neînsemnate lucruri.

Ideile lui Aunty erau cam ciudate despre „nurse” și despre copii: i se părea că tinerii părinți aveau nevoie de învățăminte, susținând principiile lui Carol I potrivit cărora vlăstarele regale erau proprietate națională.⁶ Trebuiau să crească cu ideile lor și să-i înconjoare cu personaje alese de ei.

Invocau tinerețea și naivitatea drept argumente ce anulau dreptul la supravegherea creșterii copiilor. Toate imboldurile sau mișcărilor erau stăvilite, judecate și înfrante: „*nu ne era îngăduit să alegem pe cei ce aveau să ne crească copiii*”⁷. În mod obișnuit părerile erau cerute de formă, ca apoi, după o suită de stăruințe, să fie îngăduiți a se învoi la prima alegere.

Până la vârsta la care guvernantelor li se va atribui rolul esențial în educație, copiii s-au aflat sub protecția unei bone, Miss Green, ce a servit în mai multe familii regale, din Anglia și Rusia, dobândind astfel un oarecare prestigiu. Obișnuia să poarte o rochie vărgată în verde, cu guler și manșete scrobite, multă vreme Prințesa Elisabeta crezând că o cheamă Green din cauza culorii pe care o purta. Cu o mână iute, dar cu o inimă iubitoare, era convinsă că va îndrepta încăpățănarea copilei manifestată odată cu primul ei cuvânt care a fost „*no*”. Rece și trufașă, s-a dovedit a fi un alt produs al cooperării dintre prea multe autorități și prea puțină disciplină. Toți aveau



Prințesa Maria și copiii

¹ Sabina Brătianu, *Din viața familiei I.C. Brătianu*, București, Editura Universul, 1933, vol. I, p. 159.

² *Ibidem*, p. 160.

³ Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, Iași, Editura Moldova, 1990, vol. II, p. 57.

⁴ Elisa Brătianu, *Memorii involuntare*, București, Editura Oscar Print, 1999, p. 101.

⁵ Maria, Regina României, *op. cit.*, vol. II, p. 41.

⁶ *Ibidem*, p. 64.

⁷ *Ibidem*, p. 57.

dificultăți în a plăcea acest copil enigmatic, cu o fire curioasă și rezervată, capabilă să-i țină pe oameni la distanță într-un fel foarte neplăcut.



Prințesa Elisabeta

Miss Green nu avea o cultură rafinată, dar „nu o putea cumpăra nici linguşirea, nici zâmbetele, nici ameninţările”. Auntu se găsea faţă în faţă cu o „stavilă supărătoare”⁸. După schimbarea a numeroase „misses” a fost aleasă Leile Milne, fostă guvernantă în familia Ducelui de Connaught. Într-o scrisoare prin care se precizau detaliile angajării, Prințesa a expus cu sinceritate problemele pe care le avea cu copilul, dar mai ales dificultățile cu mătuşa ce se amesteca în toate: „Este important să ai o influență bună asupra Elisabetei decât să-i dai lecții”.



Prințesa Maria și Prințesa Elisabeta

Amabilitatea Reginei nu era pusă la îndoială, din contră, reușea să obțină prietenia tuturor guvernantelor în defavoarea sa, credința absolută față de adevăratul stăpân eliminând problemele: „Încearcă să rămâi cu inima și sufletul devotate Casei mele”. Venirea lui Miss Milne a reprezentat un lucru bun doar pentru Maria, demonstrându-i fidelitatea, cu Elisabeta având permanent dificultăți de comunicare.

Limitată la minte, ridicol de corectă și supărător de sinceră, nu se potrivea de fel nici cu firea elevei sale, nici cu atmosfera în care avea să trăiască. Părea, în rigiditatea ei, un personaj de comedie căzut în mijlocul unei lumi pentru care nu era nicidecum făcută.⁹ Când mergea la cules de ciuperci, în aceeași ținută rigidă, abia se atingea de ele, în schimb micuța Elisabeta își mânjea mâinile până la cot, umblând parcă înadins prin toate noroaiele și toate buruienile. La servitul ceaiului pe iarbă proceda la gesturile rituale ca într-un salon din Anglia, în timp ce eleva sa băga un sandviș întreg în gură, iar sora, Mignon, pufnind în râs, improșca cu frișca unei prăjituri.¹⁰ Nu se putea împăca cu ideea că Elisabeta prefera conversațiile cu prietenii, orice spontaneitate părăndu-i-se o necuviință.¹¹ De altfel, fantezia o lăsa de gheață și tare ar fi vrut ca literatura engleză să se fi oprit la Walter Scott și Dickens. Totul în ființa ei avea o nuanță gris-perle: părul, pielea, buzele, ochii, boa-ul de la gât, mânușile și... mintea.¹² Miss Milne a rămas un accident în atmosfera Cotroceniului!



Prințul Carol al II-lea

Până în iarna lui 1898, Carmen Sylva a reușit să-l convingă pe Rege că Prințesa moștenitoare era iresponsabilă și că trebuia să angajeze o guvernantă pentru Principele Carol al II-lea. Alegerea s-a oprit asupra domnișoarei Winter, o bună prietenă a familiei Wied,

⁸ *Ibidem*, p. 135.

⁹ Zoe Cămărășescu, *Amintiri*, București, Editura Vitruviu, p. 222.

¹⁰ *Ibidem*, p. 223.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

angajată la verișoara Elisabetei, Regina Olandei. Avea să întrunească „*calitățile unui spion, gata să primească ordinele de la Palatul cel bătrân*”, devenind astfel câinele de pază al Reginei Elisabeta, instalat la Palatul Cotroceni!

Domnișoara Saxton Winter avea tot ceea ce era de nesuportat – o înfățișare dezagreabilă, accentuată de un limbaj comun, redat „*printr-un glas gutural*”. Maria a fost nevoită să cedeze cu condiția expresă ca domnișoara să nu vină mai înainte de primăvara lui 1899. Brusuc, în ajunul unei călătorii din ianuarie (la Gotha), cu ocazia sărbătoririi nunții de argint a părinților ei, a aflat că în seara aceea sosea Miss Winter pentru a sta cu copiii câtă vreme era plecată. Intervențiile mamei au fost oprite: „*În aceste condiții nu puteam fi de acord să-mi las copiii aici*” îi explica într-o scrisoare socrului ei. „*Eram împotriva ideii de guvernantă în general... și în plus consideram că Miss Winter putea fi manevrată de mătușa.*”¹³

Nedorită de Ferdinand și Maria, guvernanta a reușit să se impună în căminul acestora, ba chiar să obțină un loc însemnat din prima zi. S-a dovedit a fi nesupusă, insolentă, reușind să-l înverșuneze pe micul Carol al II-lea împotriva părinților, chiar să nu le mai rostească numele când își spunea rugăciunea. Prințesa o acceptase pentru pacea viitoare, în timp ce Prințesele era „*sfâșiat între antipatia lui instinctivă și dorința de a-i face pe plac unchiului*”¹⁴. În inimă împărțăsea părerea soției, dar timiditatea l-a târât de partea celor care dețineau puterea.



Prințul Carol al II-lea și Prințesa Elisabeta

Miss Winter s-a implicat și în chestiunile private, cu sprijinul său escapada lui Missy la Constanța fiind transformată într-un mare scandal devenit bun public și relatat cu lux de amănunte prietenilor și rudelor din toată Europa.¹⁵

Deși alegerea ei s-a dovedit o greșeală nemiloasă, Regelui și Reginei le-a trebuit un oarecare timp ca să se poată despărți de favorita lor. „*Unica sa vină – a spus Carmen Sylva – a fost profundul ei devotament față de familia mea...*”¹⁶ După nesfârșitele discuții în care a fost implicată și bunica celor mici (Maria Alexandrowna), fatala guvernantă a fost expediată. Mama Mariei câștigase partida cu Regele Carol, însă de atunci relațiile nu au mai fost niciodată prietenești, doar cordiale. Noua guvernantă a micului Carol al II-lea, o oarecare Miss Ffoliet, a reprezentat prețul întoarcerii Prințesei în țară.

O irlandeză „*înaltă și subțire*”, timidă și retrasă până la autoestompăre, „*cât se poate de mioapă, avea o privire cam nehotărâtă și ștearsă și când îți dădea mâna o simțai moale și fără vlagă; totuși îmi plăcea,*”¹⁷ era de părere Maria.

¹³ Hannah Pakula, *Ultima romantică: viața Reginei Maria a României*, București, Editura Lider, Cartea pentru toți, 2003, p. 144.

¹⁴ Maria, Regina României, *op. cit.*, p. 153.

¹⁵ Hannah Pakula, *op. cit.*, p. 146.

¹⁶ *Ibidem*, p. 147.

¹⁷ Maria, Regina României, *op. cit.*, p. 156.

Și de această dată părinților nu le-a fost îngăduit să aleagă o guvernantă pentru fiul lor, Regele Carol amintindu-i Ducesei de Coburg, într-o scrisoare, că „*educația viitorului moștenitor intră în responsabilitățile sale... este de datoria mea și dreptul meu în calitate de cap al familiei și de Rege*”.

Deși percepută drept o figură ștearsă, noua guvernantă a fost totuși cea mai bună din toate cele alese de Suveran pentru educația nepotului său. A trecut cu greu peste faptul că Miss Ffoliet nu crescuse niciun rege sau regină (una din ideile preconceptuate ale lui Carol I), nu însă și peste interdicțiile care obligau la supunerea față de decretul regale.

Cu noul personaj instalat în reședință, Maria s-a întors la soțul, „Unchiul” și „Mătușica” în primăvara lui 1900, când l-a găsit pe fiul ei obraznic și prost crescut. Rolul tatălui în disciplinarea fiului a fost anulat de lipsa curajului să facă ceva din propria inițiativă. Timidității i se opunea tirania Regelui și insistențele Elisabetei. De altfel, Carol al II-lea și-a petrecut vremea mai mult în compania Suveranilor, preferând să se oploșească în brațele lui Carmen Sylva, care-l răsfăța peste măsură.

Deși bine intenționată, domnișoara nu a reușit să restabilească respectul copilului față de autoritatea părintească, subminată de predecesoarea ei; când era contrazis „*facea crize de mânie*”.

După lungi căutări, Regele a numit un preceptor, Mohrlen, un elvețian morocănos, pasionat de botanică, Biblie și idealurile republicane. Acest omuleț de o înfățișare ștearsă a fost ales cu multă chibzuială după „*reiliches Ueblegen*” și la recomandarea plină de grijă a unor persoane în care avea încredere Unchiul. De altfel, naționalitatea sa elvețiană era o garanție a virtuților și a bunelor însușiri. La început, Maria a observat numai figura aspră a lui Mohrlen și lipsa lui de energie, comparându-l cu „*două fete bătrâne*” cufundate în rutina învățatului.

Mult mai târziu s-a constatat proasta influență asupra copilului, neacceptată de Unchiul, indiferent la plângerile părinților, privite mai degrabă ca un semn de rea-voință față de ființa aleasă de el cu atâta grijă. „*Este recomandat de o prietenă a casei mele Marea Ducesă de Baden*”¹⁸. La fel de indignată se arăta Elisabeta: „*Dar e fiul unui pastor protestant!*”

Răbdători, Principii moștenitori afixau supunere vinovată față de decretul Regelui convins de purtarea sfoasă a domnului Mohrlen. A trebuit să treacă ceva timp până când Principii au început să-l suspecteze de proasta influență asupra fiului lor, de umplerea minții cu îndoieli tulburătoare în legătură cu viitorul său.¹⁹ Se menținea obiceiul guvernantelor, de a fi mărl discordiei între Carol al II-lea și părinți, între părinți și Unchiul.

Astfel, au trecut ani până să învețe Carol al II-lea limba tatălui său, fiind de mare importanță alegerea unui profesor de limba germană!²⁰ De asemenea, și a unui profesor de sport. În acest sens, cursele organizate de birjărie pe pârtia de bob acoperită cu gheață se sfârșeau cu multe capete sparte, picioare rupte, cucuie și buze umflate. Accidentele înmulțite au devenit alarmante, un aghiotant prudent a înștiințat Palatul de la București de cele ce se petreceau la Sinaia. Prințul Carol s-a pomenit cu un ordin venit de la Unchiul să se înapoieze la București cu toată echipa.²¹

Cu mult înainte de venirea acestui Mohrlen, băiatul se lăsa zilnic cufundat în rutina monotonă a învățatului, fiecare minut fiind planificat. Simțea un interes neobișnuit pentru orice privea legile, regulamentele, prescripțiile. Poate și din pricina timpului petrecut cu Regele, al cărui dar special era de a instrui.²²

O parte a gazetelor a condamnat pregătirea în primul rând militărească, în timp ce „*instrucția enciclopedică*” era considerată drept accesoriu. „*Lăsați-l pe bietul Principe să fie întâi copil și pe*

¹⁸ Elisa Brătianu, *op. cit.*, p. 103.

¹⁹ Hannah Pakula, *op. cit.*, p. 186.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Zoe Cămărășescu, *op. cit.*, p. 287.

²² Maria, Regina României, *op. cit.*, p. 283.

*urmă moștenitor de Tron!*²³ De altfel, o simplă consumație la cofetărie sau o plimbare în tramvaiul electric erau trâmbițate de presă ca un act de importanță istorică.

Dezaprobările față de timpul pierdut și deformarea spiritului și-au găsit finalitatea, nu și recunoașterea greșelii! Concedierea a fost obținută după vizita unui personaj regal la București, transformată în incident; Regele a descoperit cât de mult preceptorul îi deformase spiritul odraslei. Recent înaintat sergent, Carol al II-lea primise ordin să stea de gardă. Cu țipete și bătăi din picioare, sub pretextul unor convingeri antimilitariste și antimonarhice, a refuzat să îmbrace uniforma. De această dată nu au fost nici indulgențe, nici iertări. Mohrlen a fost nevoit să plece în 24 de ore! Marele lui păcat a fost falsificarea în Principe a simțului datoriei, calitate esențialmente germană, și nu putea fi iertat. La aceasta se adăugaseră rapoartele medicilor Curții (doctorii Mamulea și Romalo), care demonstrau dezechilibrul psihic. Regele alesese cu o minuțiozitate germană un om șters, inofensiv, „*umil și modest*”, iar Elisabeta, cu înclinația ei pentru judecăți greșite, l-a sprijinit până la capăt, declarând că „*cineva care cunoaște atât de bine Biblia trebuie să fie un om blând și pios*”²⁴.

Carol al II-lea avea nevoie de o schimbare de atmosferă, pentru a învăța adevărata disciplină și ordine. Ajunsesse într-un punct al vieții în care trebuia să fie condus de o mână neșovăitoare. Așa a ajuns la Potsdam, să-și facă serviciul în binecunoscutul regiment al gărzii imperiale, comportamentul de suprafață fiind îmbunătățit, dar era prea târziu pentru a șterge ani întregi de „*rău emoțional*”.

Pe măsura trecerii timpului, Maria spera că va reuși să se impună în educația copiilor. Când s-a născut Nicolae, a văzut în el o nouă șansă de a-și asuma responsabilitatea, evitând „*greșelile care l-au stricat pe Carol*”.

Și Nicolae s-a dovedit a fi imposibil de disciplinat, dar „*avea însușirile și cusururile menite să-l facă fermecător și lesne de iertat când păcătuia*”. Cât se poate de nostim, învingea orice piedică,

chiar și pe ale celei mai neîngăduitoare doamne de la Palat. Deși impulsiv, ajunsese distracția Regelui, care-l privea cu o bunăvoință specială: „*Nicolae e într-adevăr ceva de necrezut*”²⁵. Independent, capricios, ștrengar, irezistibil, fără a fi autoritar sau agresiv, era mereu în mișcare – astfel era descrisă mica ființă care reușise să pătrundă în inima austeră a lui Carol I. Bunica (mama Mariei) se arăta mai puțin încântată (deși îl iubea) din pricina farselor nepoțelului care turna apă în benzină spre disperarea



Prințul Nicolae



Prințul Nicolae, Prințesa Marioara și Prințesa Ileana

²³ „Furnica”, an II, nr. 73, 1906, p. 2.

²⁴ Hannah Pakula, *op. cit.*, p. 186.

²⁵ Maria, Regina României, *op. cit.*, p. 282.

șoferilor²⁶ sau înconjura de mai multe ori curtea interioară pe bicicletă, epuizându-i pe cei care o îngrijeau, fără ca el să obosească. „*Aici ca pretutindeni el... stabilește pentru sine o libertate pe care nimeni nu îndrăznește să o limiteze*”, spunea mama sa râzând.



Prințesa Ileana

companie, exprimându-și de-a dreptul iritarea când lecțiile lor se interferau cu jocurile în aer liber. „*Nu puteam suferi să fi dojenită și-mi era și mai nesuferit să dojenesc eu... nu aveam fire de pedagog*”²⁹. Fiind ea însăși copilăroasă, era mai mult un tovarăș de joacă decât mamă, încântată de poznele lor, conducându-le aventurile, revoltându-se împotriva autorității impuse și lor: Regele, Regina și profesorii greoi de la Cotroceni. „*Mă chinuia această formă de educație, care nu era decât o neîncetată luptă pentru a domina și o zdrobire a voinței*.”³⁰

Paralel cu educația celor mici, „der Önkler” s-a preocupat de desăvârșirea educației Mariei. „*Reeducarea neînduplecată*” i-a oferit însă o temelie trainică pentru anii de mai târziu. Fără îndoială, Maria avea conștiința statutului său monarhic, dar și credința absolută în drepturile și îndatoririle sale, nu și în obositorul protocol de la Curte. Pentru Unchiul, toate erau o datorie de fier. Era o școală bună, în care se învăța cum să fie înfruntate greutățile vieții. Școala lui Carol I însă „*avea un singur cusur: fiind prea neînduplecată te făcea să-ți juri că niciodată nu vei impune aceeași suferință urmașilor tăi*”³¹.

Atunci când a devenit Regină, Maria a rememorat, alături de soțul ei, educația sănătoasă: „*A fost sănătoasă pentru tine*

Ileana a fost copilul cel mai ușor de crescut. „*Era bine crescută de la natură... nu trebuia să învețe diferența dintre bine și rău. Ileana știa!*” Deși politețea extremă făcea parte din codul comportamentului regesc, a fost singura dintre cele trei fete care moștenise ușurința și talentul mamei sale de a aplana conflictele. De exemplu, într-una din zile, la masa de prânz, observând că ofițerul de serviciu nu avea cu cine să stea de vorbă, Ileana s-a scuzat și a plecat din partea „*mai regală a mesei*” pentru a-l antrena în conversație. Avea 7 ani.²⁷ „*Am fost învățată să-mi fac datoria către țara mea în toate situațiile, să fiu respectuoasă și iubitoare față de părinții mei, loială familiei și prietenilor*.”²⁸ I s-a acordat mai multă atenție, a profitat din greșelile mamei sale. De altfel, când s-a născut, Regele și Regina erau prea bătrâni și prea obosiți ca să intervină, iar Prințesa moștenitoare dobândise încredere în sine.

Spre deosebire de majoritatea mamelor din familiile regale, Maria petrecea multe ore cu copiii săi. Viața Curții de România oferea puține din divertismentele care îi tentau pe omologii ei. Prințesa Moștenitoare nu dorea de la odraslele sale o simplă



Prințesa Maria și Prințesa Marioara

²⁶ Gh. Buzatu, Stela Cheptea, Sorin Pârveu, *În umbra Coroanei României*, Iași, Editura Moldova, 1991, p. 148.

²⁷ Hannah Pakula, *op. cit.*, p. 194.

²⁸ Ileana, Prințesă de România, *Trăiesc din nou*, București, Editura Humanitas, 2005.

²⁹ Maria, Regina României, *op. cit.*, p. 282.

³⁰ *Ibidem*, p. 26.

³¹ *Ibidem*, p. 51.

*poate, a zis Nando, erai răzvrătită și găseai chiar plăcere într-o luptă aprigă, dar eu mă născusem ascultător, luptele nu se potriveau cu firea mea*³².

Atât Regii, cât și Principii nu au fost mari educatori. Cei mici au primit, desigur, instrucția cuvenită rangului, dar cu toate acestea Curtea Regală nu a ținut locul unui Institut Pedagogic. S-a arătat mai degrabă un mediu în care fiecare copil regal a crescut în voia lui, fără a fi supravegheat cu toată rigoarea ce se cădea viitoarei lor misiuni, aspect ce nu trebuia neglijat – doar „*Prinții și Prințesele se nasc în public, mor în public și între aceste două evenimente trăiesc în public*”³³.



*Principesa Maria, Prințesa Elisabeta
și Prințesa Marioara*

³² *Ibidem*, p. 26.

³³ Ileana, Prințesă de România, *op. cit.*

Mirela ANDREI

FORMAȚIA INTELLECTUALĂ ȘI TEOLOGICĂ A CLERULUI NĂSĂUDEAN ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Abstract: At the beginning of the 19th century, the theological and intellectual training of the Greek-Catholic clergy from Transylvania was considered to be extremely precarious. The clergy from Năsăud County was sharing in similar situation despite the privileged position: being part of the militarized County, its requirements were higher and the education system was better organized. Major changes in the theological training and preparation of the clergy were taken only after 1850. Those were the effects of the political system imposed after the 1848-49 Revolution, namely the renewed absolutism. They focused on school and education. Also, the new era of absolutism had positive effects on Church and ensured a new perspective for the Romanian Greek-Catholic Church. That happened in 1853 after the establishment of the metropolitan seat in Alba Iulia and Făgăraș and of two new bishopric seats in Gherla and Lugoj. The aftermath of that moment was the opening of the Seminary in Gherla. This institution offered the Năsăud County's youth the possibility to study, although they didn't benefit from state subsidies. They had to raise the money by themselves or could receive a scholarship offered by the Frontier Guards Education Fund. The establishment of the Seminary in Gherla was followed by the thoroughly organization of the elementary and the gymnasium level education system in Năsăud County. In 1863 the Gymnasium from Năsăud was founded. Altogether, these institutions ensured the basis for the superior intellectual and theological formation of the future priests from the above mentioned region. To summarize, in the second part of the 19th century, in Năsăud County we can perceive three separate waves of insertion into the society of a new generation of priests: the 70's, the 80's and the last ten years of the 19th century. The model was one of a modern priest: educated, cultivated, preoccupied of both spiritual and secular matters, an example for the believers.

Sistemul școlar care a luat ființă în hotarele fostului Regiment românesc II de graniță, realitate complexă ce avea să facă istorie sub denumirea simbolică de „școala năsăudeană”, este astăzi un capitol de istorie cvasicunoscut și cvasireconstituit în istoriografia națională. Primele semne ale unei eficiente organizări a învățământului năsăudean, aflat în raport de intercondiționare cu regimul militar și Biserica greco-catolică, s-au făcut simțite încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea, mai cu seamă din vremea vicarului și directorului școlar Ioan Marian (1834-1846).¹ Astfel, încă din perioada prepașoptistă, școala năsăudeană a început să se detașeze vizibil de organizarea și evoluția școlară înregistrată în alte părți, predominant românești ale Transilvaniei, surclasând, în același timp, chiar și rețele școlare aparținând maghiarilor sau sașilor.²

Cu toate acestea, pregătirea profesională a preoților din ținutul grăniceresc năsăudean, la fel ca a majorității clerului din Episcopia de Făgăraș, a lăsat mult de dorit, cel puțin până în anii de după Revoluția de la 1848, când întregul învățământ românesc a cunoscut un real reviriment. În absența unor suficiente instituții școlare de specialitate pentru întreaga și întinsa eparhie, a susținerii financiare pe care acestea ar fi presupus-o, dar și a imperativului de a nu rămâne parohii vacante,

¹ Vezi Mirela Andrei, *La granița Imperiului. Vicariatul greco-catolic al Rodnei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2006, pp. 274-275.

² Un proces de asanare culturală și morală a grănicerilor, în general, și a personalului lor ecleziastic, în special, fusese totuși inițiat încă de vicarii I. Nemeș (1802-1834) și I. Marian (1834-1846), fiind continuat cu stăruință după revoluția pașoptistă de Macedon Pop (1846-1858) și Grigore Moisil (1858-1891). Vezi Mirela Andrei, *op. cit.*, pp. 42-45.

formația teologică a celor cărora le era încredințată păstorirea sufletească a credincioșilor era, în general, superficială. Formația intelectuală a preotului, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și primele din secolul al XIX-lea, se limita la câteva clase primare și, în cea mai fericită situație, la absolvirea cursului de morală, numit „scurt”, întrucât consta în doar câteva luni de studiu, urmat la Blaj sau uneori la Năsăud sub îndrumarea vicarului.³ Preot ajungea, de obicei, fiul preotului decedat „dacă știa scrie, citi și sbiera în biserică”⁴, situație întâlnită în întreaga Transilvanie, atât la greco-catolici, cât și la ortodocși. În lipsa urmașilor de preoți era aleasă o altă persoană din sat care știa ceva cântări bisericești, absolvise școala normală și eventual beneficia de o stare materială prosperă. Alteori, preoții se recrutau din mijlocul soldaților, care urmau apoi cursuri teologice la Blaj. Acest tip de selecție s-a dovedit a fi însă defectuos, întrucât tinerii militari aveau o pregătire strict profesională, obiceiuri și moravuri care nu cadrau cu conduita preoțească, astfel de persoane riscând să îngroașe tipologia preoților ignoranți, lacomi și pătimași.

Abia mentalitatea impusă de revoluție, corelată cu obiectivele monarhiei austriece rezultate din contextul politic postpașoptist și cu preocupările celor mai înalte foruri bisericești locale, avea să aducă efecte pozitive asupra formării și pregătirii profesionale a preoțimii. După 1849, mai mult decât oricând Casa de Habsburg resimțea nevoia de a cultiva în rândul supușilor săi ascultarea și fidelitatea față de tronul imperial, iar, în vederea atingerii acestui scop, instrumentul propice și cel mai la îndemână părea a fi preotul. Totodată, în condițiile dezvoltării unui proces general de modernizare în interiorul monarhiei s-a urmărit anihilarea comportamentului arhaic, întemeiat pe superstiții și prejudecăți, întâlnit în epocă în formă manifestă și în lumea transilvăneană, încă puternic ancorată în tradiționalism. În cadrul acestui proces, preoții au fost utilizați drept principali agenți ai modernizării lumii rurale și civilizării enoriașilor. Pentru a putea contribui la împlinirea acestor complexe obiective, trebuiau să fie ei înșiși bine educați și instruiți. În contextul perfecționării, îmbogățirii și modernizării cadrului instituțional-școlar în întreg Imperiul și al încheierii Concordatului din 1855, învățământului teologic i s-a acordat un interes sporit, care avea să aibă drept rezultat creșterea calitativă a nivelului formativ și intelectual al preoțimii, în general, și al celei greco-catolice, în special.

Nevoia de preoți bine pregătiți din punct de vedere intelectual, dar și teologic, era subliniată și de către episcopul Al. Șterca-Șuluțiu, care, într-una dintre circularele adresate vicarului Macedon Pop, la începutul anului 1852, declara: „*Clerul tocmai acum are lipsa cea mai mare de bărbați și poporul tocmai acum e mai lipsit de preoți*”⁵. În acest sens, recomanda vicarului să propună candidați la cursul moral doar dintre tinerii care absolviseră „*măcar gimnaziul de jos, adică Syntaxul și au avut purtare morală*”⁶. „Porunca” episcopală a fost transmisă de către Macedon Pop preoților din vicariat, care, la rândul lor, aveau obligația de a o comunica enoriașilor. Pretendenții la preoție, dar și comunitățile care își susțineau propriii candidați, s-au conformat, în linii generale, exigențelor vremii. Tinerii aspiranți, în primul rând, s-au străduit să îndeplinească condițiile formulate de forurile ecleziastice, să corespundă acelor mai ales din punctul de vedere al studiilor urmate și al comportamentului moral.

Din analiza conținutului numeroaselor cereri de acceptare la cursul moral de la Blaj, se poate observa faptul că vechile atitudini începeau să se schimbe. Ilustrativ în acest sens este faptul că originea preoțească a trecut pe o poziție inferioară în ansamblul criteriilor de admitere la cursurile de teologie, pe primul loc situându-se de acum criteriul pregătirii intelectuale, respectiv, școlile urmate

³ Iuliu Moisil, *O predică din vremile trecute*, în „Arhiva Someșană”, Năsăud, 1937-1938, nr. 23, p. 476.

⁴ Macedon Pop, *Activitatea vicarilor foranei, episcopiști greco-catolici din districtul Năsăudului, de la înființarea Vicariatului până la vicarul Anchedim Pop inclusiv*, Budapesta, 1875, p. 18.

⁵ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud (în continuare ANDJBN), fond *Vicariatul Rodnei*, dos. 39/1852, f. 8 r.

⁶ *Ibidem*, ff. 4 r., 22 r.

până la momentul înscrierii candidaților.⁷ Un aspect important, în sensul progresului pe care l-a înregistrat formarea profesională a personalului ecleziastic, considerăm a fi și faptul că după 1849 „teologia morală” de doi ani, care reprezenta treapta inferioară a seminarului teologic⁸, se desfășura doar la Blaj, sub stricta supraveghere a episcopului și sub îndrumarea unor profesori bine pregătiți, care au putut pune bazele unei sistematice instrucții teologice, atât teoretice, cât și practice. La final, toți cursanții erau obligați să susțină examene de absolvire, ceea ce a dus la sporirea gradului de seriozitate și a calității acestor cursuri⁹ și, în egală măsură, la o mai temeinică pregătire a cursanților, interesați să promoveze respectivele examene.

Desigur, se impune evidențiat faptul că și din rândul generației mai vechi de preoți, formate înainte de 1848, dar activă încă în a doua jumătate a secolului, s-au individualizat figuri preoțești de o înaltă ținută teologică, culturală și morală. A fost cazul preoților Macedon Pop, Anchedim Pop¹⁰ și Grigore Moșil, care au urmat Școala normală la Năsăud, Gimnaziul la Bistrița sau Blaj¹¹, Filosofia la Cluj, s-au remarcat ca fiind buni cunoscători de limbă germană, ulterior ajungând să ocupe, în ordinea prezentată, scaunul vicarial de la Năsăud. În cadrul aceleiași generații de preoți, beneficiind de studii la fel de temeinice, s-au remarcat: Ioan Ștefan, inspector vicarial și primul protopop al Budacului Român (înființat în 1851) sau Clement Lupșai, parohul Rodnei Vechi, notarul soborului vicarial, ulterior protopop onorific și „surogat”¹², Grigore Pop, preotul Rebrîșoarei, în același timp și asesor vicarial și locțiitorul vicarului Macedon Pop în scaunul vicarial în anii revoluției.

Un real și benefic impuls, în sensul intrării într-o nouă etapă de dezvoltare, a înregistrat învățământul teologic greco-catolic din Transilvania în contextul întemeierii celor două noi episcopii românești greco-catolice, de Lugoj și Gherla. Până în acel moment, lipsa unei formații teologice adecvate își găsea justificarea și în întinderea prea vastă a Episcopiei de Făgăraș, ceea ce făcea imposibilă o bună cunoaștere și gestionare adecvată a tuturor problemelor din teritoriu. La aceasta se adăuga mentalitatea predominant arhaică a comunităților bisericești, precaritatea materială a acestora, slaba preocupare și susținere financiară a instituțiilor de educație teologică din partea statului. Cu toate că aceste scăderi s-au menținut, într-o mai mică sau mai mare măsură, încă o bună perioadă de timp, afectând evoluția sistemului de învățământ teologic, cel puțin un obstacol fusese, totuși, înlăturat, s-au atenuat problemele ridicate de situația îndepărtării acestui teritoriu de sediul episcopal. Dacă, până acum, Curia episcopală de Făgăraș exercita, datorită marii întinderi a eparhiei, o jurisdicție teritorială mai mult formală, mai ales asupra regiunilor de margine, care de multe ori nu erau pentru aceasta altceva decât niște realități puțin cunoscute și greu controlabile, întemeierea, în 1853, a celor două dieceze greco-catolice a făcut posibilă o mai eficientă administrare a unor teritorii ceva mai întinse, aflate până atunci într-un con de umbră.

Referitor la Episcopia de Gherla se poate afirma cu certitudine că, după 1853, se înregistrează, raportat la perioada anterioară, un vizibil și continuu salt calitativ care a culminat cu înființarea Seminarului teologic din Gherla. Acest progres se poate analiza începând de la gradul de dificultate a criteriilor aplicate în selecționarea candidaților până la calitatea procesului de învățământ desfășurat în seminarul gherlean.

⁷ *Ibidem*, dos. 15/1849, f. 6 r.; dos. 10/1849, f. 6 r. Un exemplu în acest sens a fost cazul lui Ioan Dumbravă, fiul preotului din Munții-Ruși, care absolvise „cu spor filosofia”, a lui Ioan Moldovan, fiul fostului preot din Morăreni, care absolvise cinci clase etc.

⁸ *Ibidem*, dos. 39/1852, f. 22 r.

⁹ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj (în continuare ANDJCj), fond *Episcopia greco-catolică Cluj-Gherla*, dos. 65/1853, f. 1 r.

¹⁰ ANDJBN, fond *Iuliu Moșil*, dos. 204, Nestor Șimon, *mss. cit.*, cap. VI, f. 1 r.

¹¹ Grigore Moșil, *Autobiografie*, extras din „Arhiva Someșană”, Năsăud, 1926, nr. 4, p. 11.

¹² În epocă denumirea semnifică calitatea de protopop-locțiitor sau înlocuitor. În cazul nostru, Clement Lupșai a îndeplinit la un moment dat și rolul de protopop-coadjuțor al vicarului foraneu, care în acea vreme era Grigore Moșil.

Încă de la instalarea sa în scaunul episcopal, una dintre prioritățile declarate ale celui dintâi ierarh al Gherlei, Ioan Alexi, a fost aceea de a contribui la îmbunătățirea formației teologice a viitorilor preoți, care trebuiau pregătiți pentru complexe misiuni ce aveau să le îndeplinească în societatea și timpul pe care-l trăiau. Într-o primă etapă, în lipsa unor instituții de profil, în dieceza aflată în guvernarea sa și până la rezolvarea problemei, episcopul Alexi a intervenit pe lângă sediul arhiepiscopal de Blaj și cel episcopal de Oradea, dar și pe lângă Seminarul din Satu-Mare, solicitând școlarizarea unor tineri din eparhia de Gherla în seminariile teologice ale acelora. Cererile sale, în acest sens, au fost primite favorabil și de către instituții școlare similare din afara țării, precum cele din Ungvar, Pesta sau Viena. Astfel, între anii 1856 și 1858, 38 de tineri din dieceza Gherlei au studiat la seminariile din Blaj, Oradea, Satu-Mare, iar alții 14 în cele din Ungvar, Pesta și Viena, printre ei aflându-se și clerici din Vicariatul Rodnei.¹³

Cu începere din anul 1858, în contextul interesului renăscut al Curiei papale pentru regiunile de graniță ale catolicismului¹⁴, cum era și cazul provinciei ecleziastice române greco-catolice de Alba-Iulia și Făgăraș, au fost reluate legăturile cultural-școlare între centru și periferie, materializate în oferirea a trei locuri gratuite pentru românii greco-catolici în Colegiul grec de la Roma. Unul dintre acestea îi revenea Episcopiei de Gherla, iar printre primii tineri din dieceză care s-au bucurat de privilegiul de a studia la Roma a fost Victor Mihali de Apșa¹⁵, cel care mai târziu a ajuns episcop de Lugoj (1875), iar apoi mitropolit și arhiepiscop de Alba Iulia și Făgăraș (1895). Câțiva ani mai târziu, conform scrisorii cardinalului Alessandro Barnabo din 29 noiembrie 1862, care prezenta decizia Papei Pius al IX-lea, s-a luat hotărârea ca, începând cu anul școlar 1863-1864, doi tineri candidați ai diecezei să fie instruiți în cadrul Seminarului „Sfântul Atanasie” din Roma.¹⁶

Pregătirea teologică pe măsura misiunii care le revenea în societate acelora care urmau să îmbrace haina preoției și să joace un important rol național, cultural și civilizator, în special la nivelul lumii rurale transilvănene, rezolvarea cererilor eparhiei gherlene de a fi dotată cu preoți temeinic pregătiți, care să ocupe parohiile vacante, aceste probleme și multe altele aveau să primească răspunsul așteptat și garanția împlinirii lor odată cu înființarea Seminarului diecezan (1 noiembrie 1858).¹⁷ La scurt timp după înființarea Seminarului din Gherla, condițiile de admitere aveau să fie din ce în ce mai pretențioase, nivelul exigențelor crescând, noua atitudine fiind influențată și de înființarea Gimnaziului din Năsăud, care putea pregăti candidați ideali pentru respectivul institut teologic (1863). Accesul tinerilor aspiranți la „sfânta teologie” se putea face doar pe bază de concurs, a cărui desfășurare s-a stabilit definitiv în vara lui 1866 și comunicat prin Circulara din 21 iulie. Acesta urma să se țină în fiecare an în 22 august, în Gherla, în fața Consistoriului și a profesorilor de la seminar.¹⁸ Circulara mai preciza că, întotdeauna atunci când data de 22 august avea să cadă într-o zi de duminică, concursul urma să se desfășoare a doua zi, pe 23. Prin Dispoziția vicarială nr. 184 din 3 august 1866, Grigore Moisiu comunica tuturor preoților săi „tractuali” menționata circulară episcopală, în vederea înștiințării tuturor posibililor candidați asupra datelor oferite de aceasta, în special a tinerilor „*absoluți de școli gimnaziale*”¹⁹.

Desfășurarea efectivă a concursului diecezan pentru admitere în seminarul teologic era precedat de o etapă preliminară, care consta în întocmirea și trimiterea de către fiecare candidat a unui dosar, conținând cererea de acceptare în seminar a candidatului, recomandarea vicarului și diverse atestare: politic, moral, de studii, de naștere. Uneori, la dosar era atașat și un așa-numit atestat de

¹³ Ana-Victoria Sima, *O episcopie și un ierarh*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, pp. 139-140.

¹⁴ Idem, *Percepția unui univers spiritual de frontieră: rutenii, românii uniți și slavii meridionali în anii neo-liberalismului austriac*, în „Arhiva Someșană”, Alba Iulia, 2003, nr. II, pp. 191-203.

¹⁵ Idem, *O episcopie și un ierarh...*, doc. 5, pp. 244-245.

¹⁶ ANDJBN, fond *Vicariatul Rodnei*, dos. 171/1863, f. 67 r.

¹⁷ Ana-Victoria Sima, *O episcopie și un ierarh...*, p. 147.

¹⁸ ANDJBN, fond *Vicariatul Rodnei*, dos. 213/1866, f. 45 r.

¹⁹ *Ibidem*, f. 47 r.

„pauperitate”²⁰, mai ales dacă se solicita, în mod expres, un loc stipendiat. Starea materială mizeră era de multe ori un argument în plus pentru preferarea studiilor teologice în locul studiilor la universitățile laice de diverse specializări din Imperiu.²¹ Unul dintre atestate era, așadar și „cartea de botez” sau, cum am denumi noi astăzi acest act, certificatul de naștere, din care trebuia să reiasă „legitimitatea nașterii” candidatului, potențialul absolvent de mai târziu al seminarului greco-catolic, în scopul înlăturării confuziilor și iregularităților.²²

Condiția sine qua non a admiterii la Teologie a numeroșilor pretendenți, de la care Episcopia nu a făcut rabat sub nicio formă în deceniile care au urmat înființării Seminarului din Gherla, era absolvirea studiilor gimnaziale²³, la început se cerea candidatului să fi absolvit cel puțin patru clase gimnaziale, pentru ca mai apoi să se pretindă absolvirea studiilor complete de opt clase²⁴. Dosarele candidaților la studii teologice erau înaintate Episcopiei pe calea Oficiului vicarial. Odată ajunse la sediul episcopal, avea loc o primă selecție a candidaților la studii teologice, urmată de selecția efectivă desfășurată cu ocazia concursului propriu-zis de admitere.

Se impune remarcat faptul că, după înființarea menționatului Seminar teologic, majoritatea preoților care aveau să servească în parohiile din districtul Năsăudului în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea au preferat să se îndrepte înspre Gherla, oraș aflat la mai mică distanță de locurile natale, chiar dacă nici Blajul nu a fost total exclus din alegerile tinerilor. La scurt timp după inaugurarea cursurilor, corpul profesoral, format – în acea vreme aflată sub semnul începutului – din canonici, a definitivat programa școlară, care în linii generale avea să rămână aceeași și în deceniile care au urmat. Pentru a înțelege diferența dintre ceea ce însemna așa-numita formație „moralistă” și cea realmente teologică, considerăm util să menționăm că, în timpul celor patru ani de studii teologice, studenții trebuiau să urmeze discipline precum: drept canonic, istorie bisericească, teologie dogmatică, teologie pastorală, teologie morală, studii biblice (arheologie, introducere în Vechiul Testament, introducere în Noul Testament, hermeneutică), limba latină etc. De asemenea,

²⁰ *Ibidem*, dos. 615/1889, f. 106 r. Acest atestat oferea date despre starea economică a candidatului. În general, candidații care ațau un astfel de document la dosarul lor de admitere aveau o stare socio-economică precară și solicitau un loc stipendiat (în zilele noastre am spune bugetat).

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, dos. 222/1866, f. 25 r.

²³ *Ibidem*, dos. 199/1865, f. 38 r.

²⁴ *Ibidem*, dos. 433/1880, f. 90 r., 92 r.; dos. 649/1891, ff. 68 r., 69 r. Cererea și susținerea tatălui, la rândul său preot, sau chiar a comunității bisericești din mijlocul căreia provenea nu au mai constituit, precum în trecut nu foarte îndepărtat, condiții cvasi suficiente pentru primirea unui tânăr la Teologie. Pretențiile pentru admitere au crescut în mod justificat, reprezentând și din această perspectivă o racordare a acestei regiuni la exigențele și spiritul epocii. În sensul celor mai sus afirmate stau câteva exemple. Astfel, cererea sătenilor din Runc, datată 11 august 1878, ca Teodor Dumitru să fie primit la Teologie morală, a fost respinsă de Episcopie pe motiv că tânărul în cauză nu îndeplinea condiția studiilor ce ar fi trebuit să le fi făcut până în acel moment. El era îndemnat să-și continue studiile pentru a avea șanse ca mai târziu să fie acceptat la Teologie. În vara anului 1880 locuitorii din Runc reveneau cu aceeași solicitare, aducând ca argument absolvirea, de către candidatul lor, în acel an, a clasei a VII-a gimnaziale la Blaj. Episcopul Ioan Szabó, prin intermediul Oficiului vicarial, răspundea respectivelor petiționari că, potrivit înaltelor ordine, nu puteau fi acceptați pe stipendii clericale decât studenți „absoluți”, adică absolvenți de opt clase gimnaziale și cu examen de maturitate. Tânărul era sfătuit, din nou, să-și finalizeze studiile, respectiv, să urmeze și cursurile clasei a VIII-a, să obțină examenul de maturitate și să candideze în anul următor. Nici rugămintea reprezentanței bisericești din Găureni, din 31 ianuarie 1891, prin care se solicita admiterea la Teologie morală la Gherla a lui Victor Onișor, fiul preotului localnic, nu a primit un răspuns favorabil, din aceeași cauză. Motivul mai sus menționat, nefinalizarea studiilor gimnaziale, s-a aflat la baza refuzului, din partea Consistoriului episcopal și a cererii de primire la Teologia morală a lui Iuliu Sângeorzan, fiul preotului din Parva, care intenționa să-i succedă tatălui său în oficiul parohial. Alta a fost situația în cazul unui alt locuitor al Parvei, tânărul Nicolae Ordace, absolvent al Gimnaziului din Blaj, cu examenul de maturitate promovat și cu o purtare morală bună. Vicarul însuși îl recomanda cu toată căldura pe acesta pentru a fi primit la Teologie, cu atât mai mult cu cât din Parva nu mai absolvise nimeni Teologia, iar preotul era bătrân și bolnav. Acceptarea lui N. Ordace la studierea Teologiei la Gherla și respingerea lui Iuliu Sângeorzan demonstrează clar o profundă schimbare de atitudine a autorităților ecleziastice, conformă cu spiritul timpului și cu cerințele, mutual exprimate, ale unei societăți în plină reformare și modernizare. Vezi dos. 452/1881, ff. 177 r., 221 r. și dos. 598/1888, f. 85 r.

trebuie amintit faptul că treptat, alături de membrii Capitlului diecezan gherlean, au ajuns la catedră profesori din ce în ce mai specializați, cu studii universitare făcute la Pesta sau Viena.²⁵

În ceea ce privește numărul de locuri, trebuie făcută precizarea că în primii ani după înființare, Seminarul teologic din Gherla a funcționat cu un număr de 27 de teologi pe an de studiu²⁶, pentru care existau disponibilități de cazare și frecvență a cursurilor în bune condiții. Din anul 1865, Ministerul Cultelor a aprobat 37 de locuri stipendiate pentru anul școlar 1865-1866, măsură care, deși salutară, a pus Seminarul în dificultate, întrucât nu dispunea de suficiente încăperi pentru a caza 37 de studenți.

Din 1867 numărul clericilor „alumni” de la Seminarul din Gherla, prevăzuți cu stipendii erariale în valoare de câte 200 fl. fiecare, a crescut la 50. Acest lucru s-a întâmplat în contextul organizării definitive a Seminarului, reglementare decretată de Rescriptul ministerial 6625 din 24 iulie 1867, care prevedea acordarea pentru institutul din Gherla a unei „competințe”²⁷ anuale de 14.108 fl., din care 11.708 fl. erau atribuiți din fondul religios al Ungariei, restul sumei (2.400 fl.) fiind asigurată din casa erariului pe spelele Transilvaniei.²⁸

Un alt aspect care se impune precizat este cel referitor la formele pe care avea să le îmbrace de-a lungul timpului învățământul teologic din reședința armenopolitană. Remarcăm, pe de o parte, un învățământ gratuit pentru o parte dintre cursanți, susținut de stat, fie direct prin acoperirea fondurilor necesare anual, fie indirect prin resursele financiare obținute din arendarea abației de Leker, atribuită de Curtea veneză Episcopiei de Gherla, exclusiv în scopul întreținerii Seminarului diecezan.²⁹ Pe de altă parte, o altă formă a învățământului desfășurat în Seminarul gherlean avea caracter privat, încurajată în scopul înmulțirii numărului de teologi sau preoți bine pregătiți. Respectivii studenți, numiți în limbajul epocii „privatiști”, urmau cursurile teologice pe spele proprii.

Existau, așadar, două categorii de studenți: cei care se bucurau de școlarizare gratuită, beneficiari ai stipendiilor (burselor) de stat, care de obicei erau și „interni”, adică dispuneau de cazare în incinta Seminarului, care pe bună dreptate purta în titulatura sa și termenul de „seminar domestic”³⁰, și așa-numiții „privatiști”, care suportau singuri toate cheltuielile de școlarizare, masă, aflându-și cazare la persoane private. La aceste categorii se mai adăuga una, în care se includeau studenții care beneficiau integral sau parțial de gratuitatea studiilor, dar nu și de cazare în Seminar. Aceștia, la fel ca cei care studiau „în privat” (în particular), trebuiau să-și rezolve singuri problema cazării. Ei sunt cunoscuți sub denumirea de „externi”. De asemenea, se pare că au existat și situații în care tinerii care studiau „în particular” Teologia la Gherla, suportând pe cont propriu sau din diferite fonduri și fundații cei 200 fl., respectiv, spelele de școlarizare, beneficiau, totuși, de cazare în Seminar, fiind primiți ca interni.

Referitor la situația tinerilor născuți, trebuie să spunem că numărul celor care au beneficiat de stipendii de la stat pentru a studia Teologia la Seminarul din Gherla a fost mai redus, autoritățile motivând această atitudine prin faptul că aceștia puteau obține ajutor din Fondurile școlare grănicerești. Într-adevăr, pentru tinerii teologi din teritoriul fostului Regiment românesc II de graniță, care nu au avut parte de stipendii din casa statului, soluția salvatoare a reprezentat-o, de cele mai multe ori, susținerea lor din fondurile amintite. Au existat însă și cazuri în care unii tineri nu puteau fi ajutați nici din stipendiile de stat, nici din cele oferite de fondurile grănicerești, singura soluție fiind aceea de a fi întreținuți, în măsura posibilităților, din veniturile familiei. Se impune, de asemenea, menționat faptul că, pe lângă rolul fundamental deținut de menționatele fonduri și de către diverse

²⁵ Ana-Victoria Sima, *O episcopie și un ierarh...*, pp. 151-152.

²⁶ ANDJBN, dos. 199/1865, f. 38 r; Ana-Victoria Sima, *O episcopie și un ierarh...*, pp. 147-148.

²⁷ Termenul era sinonim în epocă cu cel de venit, venituri. De multe ori l-am utilizat și noi în această formă, fără a-l sublinia sau scrie între ghilimele.

²⁸ Ioan Vancea, *Pastorale și circulare 1865-1869*, ediție și studiu introductiv de Nicolae Bocșan și Mirela Andrei, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, doc. 53, p. 190.

²⁹ Ana-Victoria Sima, *O episcopie și un ierarh...*, p. 149.

³⁰ Seminarul domestic era acea instituție școlară care, pe lângă cursuri, oferea studenților și condiții de masă și cazare.

fundații cu caracter școlar, un aport, nu lipsit de importanță și mai ales de semnificație, l-au avut și contribuțiile benevole, colectele adunate de preoți în biserici în duminici și sărbători, în scopul ajutorării tinerilor studenți săraci, fie ei gimnaziști, seminariști etc.

Consistoriul episcopal, dar mai ales vicarul Moisi, sincer preocupat de bunul mers al școlilor nășăudene, dar și de educarea câtor mai mulți tineri, au îndemnat de nenumărate ori preoții din district, prin intermediul circularilor, să se facă colecte, să „culeagă după puțință” bani de la credincioși³¹ în biserică, în duminici și în special în marile sărbători. Apelul venit dinspre forurile bisericești a întâlnit în general bunăvoința credincioșilor, care, din păcate, deseori s-a văzut obstrucționată de starea economică precară a parohiilor. Totuși, multe scrisori adresate de preoții-parohi vicarului relevă participarea comunităților, în funcție de posibilitățile financiare ale momentului, la efortul colectiv de susținere a învățământului românesc din zonă. În general, contribuția pentru așa-numiții „studenți mizeri” era modică, de la 1 fl. până la 2 fl. sau 2 fl. 40 cr., dacă parohiile erau mai bogate³², rareori depășindu-se acest quantum, ca de exemplu în cazul parohiei Feldru care, în anul 1863, contribuia cu suma de 4 fl. 10 cr.³³ Drept recompensă pentru sprijinul și implicarea comunității în susținerea materială a progresului cultural, Episcopia și Vicariatul anunțau întotdeauna în fața „poporenilor” orice succes cât de mic, cum ar fi admiterea tinerilor din vicariat la Teologie sau la alte studii înalte.³⁴

După anul 1867, în bună parte ca urmare a creșterii numărului de stipendii erariale, dar și datorită faptului că tinerii teologi nășăudeni s-au remarcat prin diligența depusă, au existat situații în care unii dintre ei au fost trecuți de la statutul de stipendiați ai Fondurilor grănicerești nășăudene în rândul seminariștilor cu burse de stat. Un asemenea caz s-a petrecut în anul școlar 1873-1874, când teologii nășăudeni Ioan Bulbuc, Onisim Rotariu, Samson Onighi și Ilie Posmușan au primit stipendii de stat, deși ei și-au început studiile cu burse din Fondul de stipendii grăniceresc nășăudean.³⁵ Din Vicariatul Rodnei mai frecventau cursurile Seminarului diecezan în acea perioadă încă doi tineri: Iacob Măierean și V. Pop Sângeorzan, cu stipendii atribuite de Comitetul Fondurilor Grănicerești.³⁶ Trei dosare, aparținând altor candidați nășăudeni: Ioan Nășcuț (Nășăud), Ioan Zinvel (Zagra) și Ioan Pop (Telciu), erau retrimise la Oficiul vicarial cu următorul mesaj: „Primindu-se apropoziție din acel district, mai mulți decât din alte părți, în stipendiile statului, cererii lor nu se poate deferi, ci se înviază a se întoarce cu rugărilor lor la Onoratul Comitet Districtual pentru asignarea de stipendii la alte cariere”³⁷. Dând dovadă de răbdare și perseverență în atingerea țelului de a îmbrățișa cariera preoțească, toți cei trei tineri respinși în vara anului 1873 aveau să fie acceptați ulterior. Primul care a primit un răspuns favorabil a fost Ioan Nășcuț, care în urma unui nou apel pe lângă Consistoriul episcopal, cu scrisoarea din 29 august, era primit la Teologie în același an, ca extern cu bursă din Fondul de stipendii nășăudean.³⁸ Quantumul unui stipendiu anual, fie de stat, fie acordat din fondurile școlare grănicerești, pentru un tânăr teolog, student în seminarul gherlean era de 200 fl., însumând totalul de cheltuieli necesitat de cazare, masă, studii, rechizite etc.³⁹

Câțiva ani mai târziu, în 1877, din Vicariatul Rodnei studiau teologia în Gherla opt studenți: în anul I – Anchedim Candale (Poiana) cu stipendiu de stat întreg, Ieronim Slăvoacă (Ilva-Mare) cu jumătate stipendiu de stat, jumătate pe cont propriu; în anul II – Simion Tanco (Sângeorz Băi) cu jumătate de stipendiu de stat, cealaltă jumătate având a o plăti el la casa Seminarului. Ioan Neamțu

³¹ *Ibidem*, dos. 186/1864, f. 82 v.

³² *Ibidem*, dos. 173/1863, ff. 3 r., 8 r., 20 r.

³³ *Ibidem*, dos. 175/1863, f. 20 r.

³⁴ *Ibidem*, dos. 452/1881, f. 39 r.

³⁵ *Ibidem*, dos. 317/1873, f. 69 r.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, f. 77 r.

³⁹ *Ibidem*, dos. 385/1877, f. 184 r.

(Sângeorz Băi) trebuia să suporte pe cheltuiala sa întreaga sumă de 200 fl. În aceeași situație, de a achita integral suma de 200 fl., echivalentă costurilor de școlarizare pentru un an școlar, se aflau și cei doi studenți din anul III, Ioan Maniu (Zagra) și Vasile Dumbravă (Ragla). Cel de-al șaptelea tânăr teolog al „tractului” năsăudean, Pompei Mureșan (Feldru), beneficia de stipendiu de stat întreg.⁴⁰ Al optulea tânăr teolog care se „împărtășea” din tainele științelor teologice la Seminarul gherlean era Necita Suia, „teolog privatist” aflat în anul II, pentru care vicarul Moisiil intervenea prin scrisoarea nr. 339 din 30 iulie 1878, cu rugămintea de a fi primit la Seminar în următorul an școlar ca intern, întrucât era foarte sărac: „fiind dânsul cu totul mizer, altcum cu purtare foarte bună și diligență mare, ar merita”⁴¹.

Interesant de remarcat este faptul că dintre cei opt seminariști năsăudeni (menționați pentru anul 1877) cei mai mulți, cu excepția lui I. Slăvoacă, I. Neamțu și N. Suia, proveneau din familii de preoți. Prin urmare, deși descendența preoțească pentru cei ce se aplecau înspre studiul științelor teologice nu mai era de mult timp o condiție în sine, ea rămânea totuși o stare de „facto”. În anul școlar următor erau primiți la Seminarul teologic diecezan alți trei noi tineri teologi din districtul vicarial năsăudean: Pamfilu Grapini (Rodna Nouă), cu jumătate de stipendiu de stat (100 fl.), Gherasim Domide (Rodna Veche) și Teodor Mureșan (Rebrișoara) cu stipendii din fondurile grănicerești. Tot cu burse din fondurile grănicerești erau susținuți seminariștii I. Neamțu și V. Dumbravă, în timp ce S. Tanco și Ieronim Slăvoacă beneficiau de jumătate stipendii de stat și jumătate din aceleași fonduri grănicerești.⁴² În 1892 era primit la Teologie, ca bursier de stat, Ioan Georgiță, fiul preotului din Ilva Mică.⁴³ În 1893, în urma concursului de admitere, desfășurat în 7 iulie, la Gherla, au fost acceptați în rândul clerului tânăr al diecezei alți tineri din vicariat: Ieronim Groze (Maieru), Ioan Tomuța (Năsăud), George Moldovan (Rebrișoara), toți cei enumerați urmând a intra cu data de 13 septembrie în Seminarul „domestic” diecezan.⁴⁴

Preocuparea pentru formarea unor noi generații de preoți, bine instruite din punct de vedere teologic și intelectual, a fost văzută ca o necesitate de către forurile ecleziastice care au înțeles care erau cerințele, dar și așteptările noii epoci. Acest deziderat a fost deseori afirmat și de către vicarul Grigore Moisiil. Astfel, încă într-o scrisoare din anul 1866 adresată Episcopiei, el arăta că mulți dintre preoții din Vicariatul său erau bătrâni, în scurt timp ei urmând a lăsa locul unora mai tineri, care în mod obligatoriu trebuiau să dispună de o pregătire teologică superioară. Formarea unei preoțimi educate în conformitate cu spiritul vremii i se părea lui Grigore Moisiil cu atât mai imperioasă în Vicariatul Rodnei cu cât aceasta începea să fie devansată ca număr și formație de „intelența” laică a districtului năsăudean.⁴⁵ Altfel, preoțimea risca să rămână pe o treaptă inferioară, ceea ce ar fi dezavantajat-o chiar în fața poporului.⁴⁶ Pledoaria vicarului în favoarea unei solide educații a teologilor exprima teama sa, pe undeva firească, față de lipsa de pregătire a clerului, precum și de lipsa armelor intelectuale ale acestuia de a răspunde pe măsura avansului gândirii laice, a ideilor moderne, în mare parte areligioase, profane ale timpului. El întrezărea pericolul declasării sociale a clerului prin preluarea rolului jucat până atunci de preot în societate de către intelectualul laic, exprimându-și deloc voalat această întemeiată frică: „Dacă va merge tot așa mă tem că până când inteligența mireană din vicariat va crește, cea preoțească să nu scadă spre dauna ireparabilă a

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, dos. 402/1878, f. 123 r.

⁴² *Ibidem*, f. 129 r.

⁴³ *Ibidem*, dos. 668/1892, f. 133 r.

⁴⁴ *Ibidem*, dos. 688/1893, f. 83 r.

⁴⁵ Se subînțelege că era vorba de elita culturală laică năsăudeană aflată în plină formare și dezvoltare. Din rândurile acestora făceau parte dregătorii civili și politici ai districtului autonom Năsăud, foști ofițeri și subofițeri ai regimentului, profesori etc.

⁴⁶ ANDJBN, fond *Vicariatul Rodnei*, dos. 213/1866, f. 57 r.

*bisericii*⁴⁷. Desigur, ideile sale nu sunt singulare în epocă. Într-un mod foarte asemănător s-au exprimat și alți preoți și ierarhi ai aceleiași Biserici, de la Papa Pius al IX-lea până la conducătorii spirituali ai Bisericii greco-catolice române, respectiv, toți aceia care au sesizat începutul procesului de modernizare a societății umane sub toate aspectele, ce avea să înlăture Biserica Catolică din rolul de actor principal pe care l-a jucat secole la rând pe scena culturală și politică a lumii.

Noua atitudine a forurilor bisericești avea să influențeze în timp gândirea colectivităților, să dizloce obișnuințe și comportamente adânc înrădăcinate. Mentalul colectiv, cultivat sistematic de autoritățile bisericești superioare (vicariat, episcopie) pe calea circularilor și pastoralelor, dar și prin școală, a determinat, în timp, o conștientizare la nivelul comunităților. Acestea ajung să înțeleagă necesitatea și importanța implicării, în funcție de modestele resurse materiale, în procesul de sprijinire a formării unei elite intelectuale proprii, fie ea ecleziastică sau laică. Desigur, un rol important în mobilizarea comunităților i-a revenit preotului, credibilității, inteligenței și capacității sale de perseverență, ca principal factor stimulator și coagulant. De altfel, conștientizarea publică și stimularea participării colectivității la actul cultural s-a petrecut în Țara Năsăudului cu mult mai devreme decât în alte părți ale Transilvaniei, dovada evidentă în acest sens fiind înființarea și funcționarea cu succes a fondurilor școlare comunale și a fondurilor școlare grănicerești.⁴⁸ În mod incontestabil, progresul cultural al regiunii năsăudene, rămas în istoria noastră drept un model unic, a fost rezultatul efortului conjugat al „inteligenței” locale și al satelor foste grănicerești.

Rezultatul vizibil al acestui efort, corelat cu evoluția societății transilvănene pe calea modernizării, a fost acela că, în mod gradual încă din anii '60 ai secolului al XIX-lea, a avut loc în Vicariatul Năsăudului o inserție de preoți noi, care dispuneau de o pregătire intelectuală și teologică superioară generațiilor formate înainte de 1848. S-a inițiat astfel treptat un proces de schimb de generații, de înlocuire a vechii preoțimi cu preoți tineri care beneficiau de o instrucție mai riguroasă, constând în absolvirea unei școli elementare sau triviale, urmată de cursuri gimnaziale și desăvârșită la Seminarul teologic din Gherla cu precădere, dar uneori și din Blaj. Astfel, se poate constata că, spre sfârșitul deceniului șapte al veacului al XIX-lea, dintr-un total de 31 de preoți-paroahi ai Vicariatului rodnean, un procent însemnat (43%) revenea generației tinere de preoți, pentru ca zece ani mai târziu procentul să crească la 59%, iar în ultimul deceniu să ajungă la 90%.⁴⁹

⁴⁷ *Ibidem*, f. 57 v.

⁴⁸ Lazăr Ureche, *Fondurile școlare năsăudene*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2001, passim.

⁴⁹ Desigur, pentru o imagine de ansamblu cât mai veridică asupra modului în care a evoluat formarea și pregătirea teologică a preoților greco-catolici din Năsăud, în mod special, și din întreaga Transilvanie în a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-ar impune o analiză comparativă cu situația din alte vicariate sau protopopiate din diverse părți ale provinciei ecleziastice de Alba Iulia și Făgăraș.

Ionela-Simona MIRCEA

CONFERINȚELE ÎNVĂȚĂTOREȘTI DIN 1898 ȚINUTE ÎN ARHIDIECEZA ORTODOXĂ ROMÂNĂ A TRANSILVANIEI

Motto: *Cel care este maestru în arta educației
poate schimba fața lumii.* (Leibniz)

Abstract: There was acted systematically for the Magyarization of the Romanian education from Transylvania ever since 1868. Gradually, Hungarian language was introduced as object of study in the confessional schools, in associations of public or private people inclusive. From 1893, the state began also to involve in the appointment and dismissal of schoolmasters from the Romanian confessional schools attacking this way the autonomy of the Church.

Facing this aggression against the Romanians – they were in the majority in Transylvania – the consistorial secretary Dr. Elie Cristea drew attention on the intention of Hungarian authorities to withdraw the schools which trained schoolmasters from the guardianship of the Church and to take them under their own administration. On 2nd July 1898, the *Archdiocesan Consistory* from Sibiu issued a Circular for the organization of the schoolmaster conferences, the purpose being the finding of the best solutions for supporting the Romanian education, for the protection of Romanian confessional schools threatened with alienation.

Analysing the protocols, there is noticed that the procedure of conferences' development was the same within the 12 organized circles, for those conferences being convoked 852 schoolmasters but only 541 participants, a good part of them being excused.

To the three great themes established by the *Archdiocesan Consistory*, other themes were joined in debating, the main objective being the improvement of the Romanian educational system which passed through hard times because of the pressures of Hungarian authorities, and also the strenghtening of national identity of Romanians in Transylvania.

Fără a greși, putem afirma că, de-a lungul timpului, nicio categorie profesională nu a avut un rol mai important și atribuții atât de multe și atât de vaste în ridicarea poporului român decât breasla învățătorilor.

Confruntat în toate timpurile și în tot locul cu proverbiale sărăcie și cu greutăți de tot felul, învățătorul a devenit treptat nu doar educator al celor mici, ci și îndrumătorul celor mari, în toate aspectele vieții.

Mitropolitul Andrei Șaguna este adevăratul reorganizator al Mitropoliei Ortodoxe Române cu sediul la Sibiu, și aceasta în vremuri foarte dificile pentru românii transilvăneni, cărora le erau refuzate drepturi elementare, precum și al învățământului românesc din Transilvania, ocrotit de Biserică, prin cele 800 de școli primare numai în Arhiepiscopia Sibiului, prin Gimnaziul cu 8 clase din Brașov (care-i poartă și acum numele), prin Gimnaziul „Avram Iancu” din Brad, prin Seminarul Andreian devenit Academia Andreiană – școli pe care le-a ctitorit și care au dat generații de preoți, învățători, profesori, oameni meniți să se îngrijească de iluminarea spirituală a poporului. Urmașii săi, Miron Romanul (1874-1898) și Ioan Mețianu (1899-1918), s-au străduit să-i continue opera cu

precădere în planul educației și al culturii, aceștia implicându-se activ pentru apărarea școlilor confesionale românești amenințate cu înstrăinarea.¹

Încă din 1868 s-a acționat sistematic pentru maghiarizarea învățământului românesc. Treptat, limba maghiară a fost introdusă ca obiect de studiu în școlile confesionale, ale asociațiilor și persoanelor publice sau private. În guvernarea Tisza-Kálmán, Legile școlare Trefort din 1879 și 1883 au prevăzut ca în toate școlile primare limba de predare să fie limba maghiară. Din 1891, prin Legea Csáky, limba maghiară a fost introdusă și în grădinițe.

Pornind de aici, eforturile susținute în acest sens au condus la o creștere a numărului de școli aflate sub oblăduirea Bisericii. În anii 1891-1892, întreținute de Biserică, existau în Transilvania 3083 de școli primare, 4 școli civile, 5 școli secundare, 7 școli normale, 7 seminarii pentru preoți.² Aceasta a generat îngrijorarea guvernelor de la Budapesta. Din acest motiv, începând cu 1879 și până la Unirea din 1918, loviturile date școlii confesionale în limba română n-au încetat, guvernele de la Budapesta urmărind sistematic înăbușirea culturii și a spiritualității românești transilvănene.

Încă din 1893 statul a început să se amestece în numirea și destituirea învățătorilor din școlile confesionale, atacând astfel autonomia Bisericii. În 1898, secretarul consistorial dr. Elie Cristea atrăgea atenția asupra maghiarizării prin școală și denunța intenția de a se scoate de sub tutela Bisericii a preparanșilor care formau învățătorii și de a le trece sub administrația statului.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, un mijloc de susținere a învățătorului și, în același timp, de promovare a învățământului românesc, l-a reprezentat activitatea desfășurată în cadrul conferințelor învățătoresți, care aveau rolul de îndrumare și supraveghere a demersului didactic.

Conform Statutului organic al Bisericii Ortodoxe Române, învățământul elementar și mediu confesional românesc era pus sub îndrumarea Bisericii, astfel încât preoții parohi funcționau și ca directori ai școlilor populare din parohia lor, iar episcopul (sau arhiepiscopul) era și inspector suprem al școlilor din întreaga eparhie. Tot Statutul preciza că: „*Senatul școlar va ordina în tot anul pe timpul ferilor conferințe învățătoresți și spre conducerea aceloră va denumi comisari din corpul profesorilor și al învățătorilor, cari apoi, după instrucția senatului, vor raporta despre rezultat*”³.

În baza acestei dispoziții și având în vedere necesitatea tot mai stringentă de susținere a școlilor românești supuse presiunii continue din partea autorităților austro-maghiare, sinodul Arhiepiscopiei Române Ortodoxe din Transilvania a stabilit organizarea de conferințe învățătoresți conduse de comisari consistoriali.

La 2 iulie 1898, Consistoriul arhiepiscopesc din Sibiu a dat o circulară, prin care teritoriul arhiepiscopesc a fost împărțit în 12 cercuri și au fost numiți comisarii consistoriali însărcinați cu organizarea conferințelor învățătoresți o lună mai târziu, în zilele de 18/30 și 19/31 august.

Circulara cu nr. 4066, semnată de dr. Ilarion Pușcariu, în calitate de arhimandrit și vicar-arhiepiscopal, și dr. Elie Cristea, în calitate de secretar al Consistoriului arhiepiscopesc, a fost

¹ Arthur Nicholson, consulul general al Marii Britanii la Budapesta, într-un raport către ministrul de externe al Marii Britanii din iunie 1891, preciza că: „*Plângerile românilor transilvăneni sunt determinate în primul rând de maghiarizarea școlilor întreținute de ei din fondul bisericesc. Este aproape imposibil să scoți un număr suficient de învățători români cunoscători ai limbii maghiare, de aceea există temerea că școlile naționale bisericești vor fi înlocuite cu școli maghiare de stat*”; Ambasadorul Belgiei la Viena, Barchgrave, în raportul din 19 noiembrie 1892 către ministrul de externe al Belgiei, sublinia că: „*Articolul 17 din Legea naționalităților dă indicații în mod oficial guvernului să stabilească și să întrețină pe cheltuiela statului, în provinciile cu naționalități diferite, școli medii, având ca limbă de predare limba română. Românii numără în comitatul Alba de Jos mai mult de 78%, în Bistrița Năsăud peste 67%, în Făgăraș peste 90%, în Solnoc-Dăbâca peste 77%, în Turda-Arieș, peste 73%. Guvernul liberal, însă, în cei 25 de ani de existență, n-a înființat nici o școală medie ci a făcut tot ce a putut ca să suprimă și școlile românești existente transformându-le în școli cu limba de predare maghiară*”; Georges Clemenceau, în ziarul „La Justice” din 12 mai 1894, afirma că „*școlile românești sunt susținute prin subscripție privată, iar în ele învățământul trebuie să se facă în limba maghiară*”.

² M. Racovițan, *Istoria învățământului românesc*.

³ *Conferințele învățătoresți din Arhiepiscopie Ortodoxă Română a Transilvaniei, ținute în 18/30 și 19/31 august 1898*, Sibiu, Tipariul tipografiei arhiepiscopescane, 1899, p. III.

transmisă tuturor oficiilor protoprezbiterale și parohiale din arhidieceză. Pe lângă stabilirea celor 12 cercuri unde urmau să se organizeze conferințele învățătorești și a celor 12 comisari consistoriali de la conducerea acestora, circulara stabilea și procedura de desfășurare și materialele de dezbatere⁴, precizând clar obligativitatea tuturor celor implicați în activitatea de învățământ – preoți, învățători și profesori titulari sau suplinitori – de a participa⁵ la lucrări.

Conform circularii, pentru organizarea conferințelor învățătorești, cele 12 cercuri au fost: cercul Sibiului, compus din protoprezbiteratele Sibiu, Săliște, Avrig, cu locul conferinței la Sibiu; cercul Brașovului, compus din protoprezbiteratele Brașov, Bran, Treiscaune, cu locul conferinței la Brașov; cercul Făgărașului, compus din protoprezbiteratele Făgăraș, Cohalm, Agnita, cu locul conferinței la Făgăraș; cercul Mediașului, compus din protoprezbiteratele Mediaș, Sighișoara, Târnava, cu locul conferinței la Mediaș; cercul Sebeșului, compus din protoprezbiteratele Sebeș, Miercurea și Alba Iulia, cu locul conferinței la Sebeșul săsesc; cercul Devei, compus din protoprezbiteratele Deva, Hațeg, Dobra, Iliia, și Orăștie, cu locul conferinței la Deva; cercul Zarandului, compus din protoprezbiteratele Zarand și Geoagiu, cu locul conferinței la Brad; cercul Câmpeni, compus din protoprezbiteratele Câmpeni, Abrud, Lușța, cu locul conferinței la Câmpeni; cercul Clujului, compus din protoprezbiteratele Cluj și Turda, cu locul conferinței la Cluj; cercul Dejului, compus din protoprezbiteratele Dej, Cetatea de Piatră, Solnoc, Unguraș, cu locul conferinței la Dej; cercul Reghinului, compus din protoprezbiteratele Reghin și Mureș-Oșorhei, cu locul conferinței la Jabeșița; cercul Bistriței, compus din protoprezbiteratul Bistriței, cu locul conferinței la Prundul Bârgăului.⁶

Comisarii consistoriali aleși au fost: asesorul consistorial Matei Voileanu, protopopul Dimitrie Moldovan, protopopul Vasile Damian, protopopul Simion Monda, protopopul Teodor Herman, protopopul onorific și profesor de gimnaziu Gregoriu Pletosu, preotul paroh dr. Vasile Saftu, diacon profesor Ioan Popovici, profesor dr. Pavel Opriș, profesor dr. Iosif Blaga, secretarul consistorial dr. Elie Cristea și directorul de școală dr. Vasile Bologa.⁷

Un aspect problematic care a fost dezbătută în cadrul acestor conferințe, circulara a stabilit trei ca fiind cele mai importante probleme ce se impuneau discutate și la care trebuiau găsite cele mai bune soluții, și anume: găsirea celei mai bune metode pentru dezvoltarea unui simț religios la elevi, găsirea celor mai potrivite modalități pentru motivarea și recompensarea elevilor care se disting la învățătură, stabilirea erorilor în practica școlară și a modalităților de evitare a acestora.

Procedura desfășurării conferințelor a fost aceeași: un cuvânt de deschidere din partea comisarului consistorial, alegerea biroului în cadrul căruia, alături de persoana desemnată de Consistoriul arhidiecezan pentru a conduce lucrările, au fost aleși și unul sau doi notari, precum și unul sau doi membri cu rolul de a asigura buna desfășurare a ședințelor, întocmirea proceselor-verbale, consemnarea prezenței, a problemelor suplimentare aduse în discuție etc.

1. Conferința de la Brașov

Pentru conferința de la Brașov, care s-a desfășurat în 5 ședințe, au fost convocați 128 de învățători, fiind consemnați 27 de absenți, parte dintre ei motivați.⁸

⁴ Programe școlare, mișcarea personalului didactic, problemele financiare ale școlilor și ale corpului de profesori și învățători, achizițiile de carte etc.

⁵ Pentru a se asigura prezența personalului didactic, Consistoriul a stabilit plata diurnei și asigurarea cheltuielilor de transport pentru participanți.

⁶ *Conferințele învățătoarești din... august 1898*, pp. VII-VIII.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, pp. 43-46.

Alături de dr. Vasile Saftu, desemnat comisar consistorial, în cadrul biroului au fost aleși, în calitate de notari, Candin Groza și Nicolae Stoicovici, iar ca membri, Alexandru Bârsan și Ioan Dariu.

În cadrul cuvântului de deschidere, dr. Vasile Saftu, preot paroh la biserica Sfântul Nicolae din Scheii Brașovului, a venit cu un îndemn: „*Să învățăm iubiților frați, de la conlocuitorii noștri aceea ce nouă pare că ne lipsește cu desăvârșire: spiritul de alipire unul de altul, spiritul de corp*”⁹. Misia dascălului e una mare, formarea unor români autentici crescuți în dragostea de neam și țară, de tradiție. „*Biserica este apărută numai de cei chemați (de preoți), sau de cei ce stau în legătură cu ea sau sunt foarte aproape de ea. Inteligența laică a noastră, în cea mai mare parte nu dă cu anii pe la biserică, ba pardon, dă când sunt alegeri și aspiră poate la vreun mandat de deputat*”, și aceasta datorită carențelor în educație, în familie și în școală. Singura soluție: dascălul conștient de misia lui, pentru că, „*dacă în toate faptele lui va fi condus de spiritul de corp, care pe unde se lățește, numai mană înflorește, atunci, fără îndoială, moralul fiecăruia dintre noi, văzându-ne întruniți în dragoste și bună înțelegere la un loc, este ridicat. Fiecare dintre noi prinde curaj, din care se dezvoltă apoi energia, apoi tăria voinței sau caracterul moral, cea mai frumoasă însușire omenească, dar durere, în zilele noastre ceva cam rară*”.

Pentru aceasta e însă nevoie de perfecționarea continuă a învățătorului, prin lectură permanentă și conferințe, dublate de lecții practice, raportul trebuind să fie de 1 la 4. Lectura oferă o imagine despre ce e de făcut, iar lecțiile practice demonstrează cum trebuie făcut.

În cadrul celor cinci ședințe au fost abordate temele stabilite prin circulară, prin prezentarea de lucrări și discutarea acestora.

Andrei Badiu și-a ținut dizertația pe tema dezvoltării simțului moral religios la elevi. În urma dezbaterilor, concluziile s-au impus de la sine: importanța rugăciunii și a icoanei în formarea caracterului, strângerea legăturii elevului cu biserica prin participarea acestuia la Sfintele Taine alături de dascăl și familie, evitarea influențelor străine în formarea elevului, cultivarea talentului muzical al elevilor.

A doua temă a fost prezentată de învățătorul Ioan Dariu, care insistă pe ideea ca „*recompensele să se întrebuițeze numai acolo unde celelalte mijloace ale educației nu ajung*”, sârguința și stăruința continuă a copilului fiind criteriile acordării lor.¹⁰

Ultima temă abordată a fost aceea a programei școlare, insistându-se pe studiul religiei, al istoriei și al limbii materne, ținându-se seama de vârsta elevului în stabilirea subiectelor.

2. Conferința învățătorilor din Sibiu

Pentru conferința de la Sibiu, care s-a desfășurat în 3 ședințe, au fost convocați 97 de învățători, fiind consemnați 34 de absenți, parte dintre ei motivați.¹¹

Alături de dr. Vasile Bologa, director al Școlii civile de fete a Asociațiunii din Sibiu, desemnat comisar consistorial, în cadrul biroului au fost aleși, în calitate de notar, Aleman Galea, iar ca membri, Toma Joandrea și Lazar Negrilă.

Cuvântul de deschidere al comisarului consistorial dr. Vasile Bologa a avut ca idee centrală faptul că sarcina dascălului este de a forma oameni cu un caracter solid religios și moral și de a trezi în elevi dorința de a cunoaște.

La Sibiu, pentru discutarea temelor stabilite de Consistoriul arhiepiscopar au fost alese și trei comisii; prima comisie, pentru prima temă, a fost formată din D. Lăpădat, A. Ganea, S. Făgărășan, G. Stăneasă; a doua comisie, pentru cea de-a doua temă, a fost formată din I. Bratu, M. Lungu, I.

⁹ *Ibidem*, p. 23.

¹⁰ *Ibidem*, p. 31.

¹¹ *Ibidem*, pp. 6-8.

Chipară, I. Hanzu, T. Măhăra, a treia comisie a fost formată din Traian Dragomir, C. Hămbășan, D. Iosof, N. Racota, T. Joandrea.

În cadrul celei de-a treia ședințe, dr. Vasile Bologna a prezentat lucrarea: *Istoricul treptelor formale, respective metodice, ale învățământului*.

Pe lângă temele impuse, în cadrul conferinței au fost discutate și problemele cotidiene ale timpului dezbătute în presa vremii (cine gestionează averea reuniunii învățătoresți).

3. Conferința învățătorilor din cercul Făgărașului

Pentru conferința învățătorilor din cercul Făgărașului, care s-a desfășurat în 3 ședințe, au fost convocați 91 de învățători, la care s-au adăugat doi învățători din tractul Sighișoarei, fiind consemnați 40 de absenți.¹²

Alături de Matei Voileanu, în calitate de comisar consistorial, au fost aleși ca notari Ioan Berescu și Ioan Savu, iar ca membri, Traian Păcală și George Taflan.

În cadrul cuvântului de deschidere, Matei Voileanu a subliniat importanța conferințelor învățătoresți care, desfășurându-se anual, timp de 15 ani din momentul în care a fost prevăzută organizarea lor în cadrul Statului organic, au devenit locul de dezbateri a problemelor care au stat în fața învățământului românesc susținut de Biserică, parte din ele ridicate de către Consistoriu, parte, în cadrul propriu-zis al lucrărilor.

Prima temă, cu titlul *Care este metoda cel mai bun pentru a dezvolta în elevi simțul religios-moral?*, a fost prezentată de învățătorul Ilarie Comșa. În cadrul dezbaterilor, o notă aparte a adus Traian Păcală, care a propus excursia ca metodă practică de însușire de către elev a cunoștințelor teoretice.

În legătură cu cea de-a doua temă, învățătorul Ioan Savu a vorbit despre natura premiilor școlare, accentuând asupra imparțialității și a dreptății în acordarea premiilor, dar precizând că, în general, este împotriva premierii. Împotriva premierii s-au declarat și învățătorii Chirion Adămoiu și Zaharie Muntean. S-a convenit asupra formării unei comisii pentru analizarea problemei premierii elevilor merituși, formată din Ioan Berescu, Ioan Popa, Visarion Bica, Nicolau Luduș și Ioan Bănuțiu.

În calitate de raportor, Ioan Popa a prezentat propunerile stabilite de comisie privind modalitatea de premiere a elevilor merituși.

„– *Premierea să se facă în mod festiv, duminica sau în zi de sărbătoare, la încheierea examenelor, de aceea e de dorit ca examenele să se țină după posibilitate duminica sau în zi de sărbătoare.*

– *La locul prim să se premieze elevii cari în decursul anului au dovedit purtare morală bună și diligență mare.*

– *Asemenea să se premieze și elevii cu sporii mai puțin, dacă altcui în decursul anului au avut purtare morală bună și diligență mare, dară mai mediocri fiind, nu au putut obține calculi mai buni.*

– *Premiile, atât în ce privește soiul cât și mărimea lor, le stărește directorul școlar, epitropia și învățătorul.*

– *Premiile le distribuie comisarul care a condus examenele și ele constau din recuzite de scris, cărți potrivite facultăților spirituale ale elevilor și eventual și din bani.*

– *Elevilor nepremiați comisarul care conduce examenele le dă îndrumare ca să se poarte și ei bine spre a fi premiați și ei la ocasiunea proximă.*

– *Persoane străine de școală nu pot da elevilor premii direct, ei au să le pună la dispozițiunea celor chemați a designa elevii, cari merită a fi premiați.*”¹³

¹² *Ibidem*, pp. 52-54.

¹³ *Ibidem*, p. 60.

Problemele planului de învățământ și propuneri de schimbare a acestuia, dacă se considera necesar, au căzut în sarcina învățătorului Ioan Capetă. Dezbaterile au fost urmate de prezentări practice, metodice, după care au fost făcute și observații.

4. Conferința învățătorilor din cercul Mediaș

Pentru conferința învățătorilor din cercul Mediașului, care s-a desfășurat în 4 ședințe, au fost convocați 68 de învățători, fiind consemnați 32 de absenți.¹⁴

În cadrul biroului au intrat Dimitrie Moldovan, în calitate de comisar consistorial, Ioan Muntean și Nicolau Gheaja, în calitate de notari, iar ca membri, Vasile Suciuc și Elie Ioanovicu.

Cuvântul de deschidere, protopopul Dimitrie Moldovan l-a adresat participanților sub un motto din Andrei Șaguna: „*Națiunea cea luminată s-bora la pământul făgăduinței, unde curge lapte și miere, er cea întunecată rămâne înderept, rătăcind și cazând pe cale!*” (...) *între mijloacele prin care se poate lăți o cultură solidă într-un popor, într-o națiune, locul cel dintâi îl cuprind școlile destinate pentru educațiunea și instrucțiunea tinerimei (...). De aceea vedem că înființarea, organizarea și cultivarea astorfel de institute a ajuns astăzi a fi una dintre cele mai însemnate afaceri publice la toate popoarele*”¹⁵.

În legătură cu prima temă, după dezbateri ale învățătorilor participanți au fost stabilite 14 puncte ca direcții de acțiune, colaborarea școlii cu familia fiind esențială pentru atingerea obiectivului formării și educării elevului, prin disciplină și instrucție. Rolul precumpănitor în instruirea elevului a fost atribuit cunoașterii de către acesta a istoriei neamului și a istoriei universale, precum și a geografiei care, alături de religie, reprezintă baza unei culturi generale ce conferă identitate fiecăruia.

În privința acordării de premii elevilor sârguincioși, s-a stabilit drept criteriu „*întreaga purtare a școlarului*”, premiile urmând să fie alese după individualitatea acestora, dar cu mare grijă pentru a fi evitate efecte care nu se doresc, premiile cele mai bune fiind totuși „*(...) când lăsăm pe școlari a se bucura ei înșiși de rezultatele lucrării lor, și a trage de se poate și ceva câștig din osteneala lor (...)*”¹⁶.

Învățătorul Ioan Muntean aduce în dezbateri și problema averii Reuniunii învățătoresți din districtul Sighișoarei, care ajunge, după discuțiile purtate, o parte în fondul Școlii centrale de băieți din Sighișoara și o parte (biblioteca) urmând să se împartă între protoprezbiteratele districtului, protocoalele, sigiliul și dulapul revenind Oficiului protoprezbiterat al Sighișoarei.

5. Conferința din Sebeșul săsesc

Pentru conferința învățătorilor din cercul Sebeșului săsesc, care s-a desfășurat în 4 ședințe, au fost convocați 93 de învățători la care s-au adăugat 3 învățători din Zarand, Cluj și Sibiu, fiind consemnați, pe parcursul desfășurării lucrărilor, 32 de absenți.¹⁷

În cadrul biroului au intrat dr. Iosif Blaga, în calitate de comisar consistorial, Ioan Pavel și Nicolae Simulescu, în calitate de notari, iar ca membri, Petru Giura, Simion Henegariu.

Încă de la început, în cuvântul său de deschidere a lucrărilor, dr. Iosif Blaga, profesor la Gimnaziul din Brașov, subliniază că „*scopul educațiunii și al instrucțiunii este dezvoltarea caracterului moral și a puterii intelectuale a copiilor*”¹⁸, că în vremuri tulburi „*când idei și tendințe streine de biserică, sprijinite de factori puternici, caută să se sălășluiască în caracterele fragede ale tinerimii noastre, biserică noastră ne-a fost totdeauna și e chemată să ne fie și în viitor scutul și*

¹⁴ *Ibidem*, pp. 76-78.

¹⁵ *Ibidem*, p. 63.

¹⁶ *Ibidem*, p. 71.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 94-96.

¹⁸ *Ibidem*, p. 79.

mântuitorul ființei poporului nostru românesc”¹⁹, că „educațiunea morală depinde foarte mult, după cum se știe, de la dispozițiunile înnăscute ale copiilor și de la procedura educativă a părinților, cari stăpânesc îndeosebi puterea de a planta moravuri în copiii lor”, că „ori cât de îngrijită ar fi educațiunea morală din școală, trebuie să constatăm că școala, în privința asta, nu poate arăta rezultate în măsura recerută”²⁰.

La cele trei probleme pe care le-a ridicat Samuil Roșu, învățător în Sebeș, cu privire la starea în care se află credincioșii din punct de vedere religios-moral, dacă această stare poate fi privită ca un progres sau dimpotrivă, și cine poartă responsabilitatea pentru îmbunătățirea acestei stări, învățătorul Ilie Georgescu consideră că pentru îmbunătățirea lucrurilor, „*un însemnat mijloc l-ar da înființarea bibliotecilor populare*”²¹. De asemenea, după opinia lui Ioan Bota, prezentarea de către învățători a unor „*disertațiuni de diferite cuprinsuri folositoare*” și după părerea lui Avram David, „*ținerea regulată a școlii de repetițiune și catechizația cu adulții*”²².

În urma dizertațiilor prezentate de Dumitru Ioan din Ohaba, Simeon Vlad din Cacova, Ioan Bucur din Lancrăm, Dionisie Lăncrăjan din Rahău, Vasile Dura din Pianul de Sus, Ilie Georgescu din Poiana, Nicolae Simulescu și Ioan Dăian din Apoldul de Jos, Vasile Dobrescu din Rodbav, Ioan Anghel din Cricău, Vasile Murgău din Tibru, George Albu din Stremț și Ioan Bota din Cetea a fost subliniat rolul preotului în biserică, al dascălului la catedră, al familiei în viața de zi cu zi a elevului. S-a convenit introducerea în planul de învățământ, ca obiect de studiu, a Liturgicii, pentru explicarea momentelor mai importante din serviciul divin, și a Caligrafiei. De asemenea, s-a insistat pe căutarea mijloacelor potrivite pentru a se asigura independența de judecată a elevilor.

6. Conferința învățătorilor din cercul Devei

Pentru conferința învățătorilor din cercul Devei, care s-a desfășurat în 2 ședințe, au fost convocați 125 de învățători fiind consemnați, pe parcursul desfășurării lucrărilor, 60 de absenți.²³

În cadrul biroului au intrat dr. Pavel Oprișan, profesor gimnazial în Brad, în calitate de comisar consistorial, Toma Neamț și Dumitru Mosora, în calitate de notari, iar ca membri, C. Baici și Ion Branga.

În cuvântul de deschidere, dr. Pavel Oprișan insistă pe importanța conferințelor învățătoresci în perfecționarea sistemului de educație, pentru că „*educațiunea trezește indivizii din amorțire și îi conduce la o viață nouă, îi face conștienți de drepturile și datorințele lor și formează din ei subiecte apte, factori pentru realizarea progresului general*”.

„*(...) Productul bunei educațiuni e cultura cea adevărată, iar fructele acesteia sunt: practicarea virtuților creștinești prin știință și civilizațiune, perfecționarea artelor și a industriilor, îmbrățișarea comerțului, cultivarea rațională a ogorului părintesc și ai altor ramuri ai economiei, cari promovează bunăstarea materială și cu aceasta fericirea indivizilor și statelor.*

(...) Cei din urmă 50 de ani să ne servească drept garanție, că cultura națională, singura firească, singura rațională, pe care e chemată a ne-o da școala confesională, e punctul arhimedic care ne va asigura atât păstrarea individualității etnice, firea de român, alături cu oricare dintre popoarele conlocuitoare, cât și cultivarea limbii naționale române, moștenirea noastră cea mai sfântă și mai scumpă.

(...) Cele preste 600 de școli confesionale ridicate pe spesele sale proprii în scurt timp la îndemnul marelui Andreiu, înmulțirea lor la 802, numai în arhidieceza transilvană și a puterilor didactice la 875 de învățători și învățătoare, 413 definitivi și 462 provizori, ridicarea salariilor învățătoresci la cifra medie de 299 de florini, a cuincuenalelor, dovedesc progres îmbucurător. Iar

¹⁹ *Ibidem*, p. 81.

²⁰ *Ibidem*, p. 83.

²¹ *Ibidem*, p. 88.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, pp. 118-122.

dorul și setea după știință, civilizațiune și cultură e un factor însemnat, de care educatorul trebuie să țină seamă, căci îl ajută întru împlinirea chemării sale și îi ușurează sarcina.

(...) Totul depinde numai de la noi și de la interesul ce-l vom manifesta înșine față de așezămintele noastre, de la armonia dintre noi și de la înțelepciunea noastră.

(...) Scopul conferințelor e de-a redeștepta pe românii transilvăneni din adâncul lor somn și a-i trage către tot ce e adevărat, plăcut și bun; să ofere învățătorilor ocaziune a se consulta asupra intereselor educative ale elevilor, a se instrua reciproc și a se perfecționa într-una în principiile didactice, metodice pentru a-l face artist în chemarea sa, precum în teorie, așa și în practică și prin aceasta a răspândi cultura generală asupra tinerimei și a poporului român.

(...) Scopul conferințelor e perfecționarea învățătorimei în principiile didactice-metodice, ridicarea nivelului ei cultural în privința morală și intelectuală, precum și răspândirea culturai generale prin educațiune asupra tinerimei școlare²⁴.

Sunt evidențiate cele 242 de școli românești, dintre care 204 ortodoxe și 38 greco-catolice.

În legătură cu prima temă, sunt subliniate lucrările: *Metodica specială a studiului religiunii*, scrisă de Simion Popescu, Sibiu, 1882, și *Religiunea în școala populară. Indigitări metodice*, scrisă de dr. Petru Barbu, Caransebeș, 1897. Sunt subliniate ca metode de predare: analiza, sinteza, asociația, sistematizarea și aplicarea.

În legătură cu cea de-a doua temă, s-a convenit ca premiarea să fie imparțială și justă, gradată, în funcție de vârstă, nivel intelectual și purtare; să conștie în cărți, haine, bani; premierile să fie făcute în timpul anului școlar, cu prilejul anumitor sărbători.

În legătură cu cea de-a treia temă, Ioan Braga a propus ca „*Veneratul Consistoriu arhiepiscopesc să fie invitat a convoca la Sibiu un congres didactic în care să fie reprezentate toate cercurile conferințelor învățătoresci dimpreună cu profesorii gimnaziali și cei de la pedagogie, unde să se revizuiască întreg normativul școlar și să se compună un nou Normativ*”, propunere primită de majoritatea participanților. A fost aleasă o comisie formată din Constantin Baicu, Ioan Fleșer și Filon Nicora, rolul acesteia fiind de a pregăti, într-o lucrare, toate observațiile învățătorilor legate de sistemul de învățământ confesional și carențele lui, lucrare care să constituie subiectul discuțiilor congresului didactic.

7. Conferința din cercul Zărandului

Pentru conferința învățătorilor din cercul Zărandului, care s-a desfășurat în 3 ședințe, au fost convocați 75 de învățători, fiind conșmnați, pe parcursul desfășurării lucrărilor, 21 de absenți.²⁵

În cadrul biroului au intrat protopopul Vasile Damian, în calitate de comisar consistorial, George Jula în calitate de notar, Ioan Bârna și Lazar Lazar în calitate de membri.

Principala problemă discutată a fost aceea a planului de învățământ, considerat extrem de încărcat pentru elevul care, pentru a ajunge la școală, străbate pe jos un drum de două-trei ore. Același program foarte încărcat îl are și învățătorul, căruia nu-i mai rămâne timp pentru pregătire. S-a considerat că ideal ar fi o reducere a materialului și împărțirea lui mai potrivită în 20-25 de ore, iar în perioada de muncă agricolă, timp de două luni, să se participe doar la școala de duminică. Scopul școlii populare este acela de a da cunoștințele necesare celor mulți, principiul călăuzitor fiind *non multa sed multum*²⁶.

La conferință au fost prezenți, în calitate de oaspeți, C. Costin și Ștefan Albu, profesori de gimnaziu, și P. Rimbaș, funcționar de bancă.

²⁴ *Ibidem*, pp. 99-150.

²⁵ *Ibidem*, pp. 130-132.

²⁶ *Ibidem*, p. 128.

8. Conferința din cercul Câmpeni

Pentru conferința învățătorilor din cercul Zărandului, care s-a desfășurat în 3 ședințe, au fost convocați 46 de învățători, fiind consemnați, pe parcursul desfășurării lucrărilor, 20 de absenți.²⁷

În cadrul biroului au intrat Ioan Popovici, profesor la Școala civilă de fete a Asociațiunii în Sibiu, în calitate de comisar consistorial, și Avram Serbu și George Lupu, în calitate de notari.

Temele propuse spre dezbateri au fost abordate de învățătorii George Lupu, Solomon Coroiu, Aron Cioran, Romul Gomboș, Ioan Pascu, Nicolae Fodorean, Nicolae Todea, Iacob Nicola.

9. Conferința învățătorilor din cercul Clujului

Pentru conferința învățătorilor din cercul Clujului, care s-a desfășurat în 3 ședințe, au fost convocați 41 de învățători, fiind consemnați, pe parcursul desfășurării lucrărilor, 19 absenți.²⁸

În cadrul primei ședințe a fost alcătuit biroul în componența căruia au fost aleși George Pletosu, protopop și profesor la gimnaziul din Năsăud, în calitate de comisar consistorial, Ioan Demian și Vasiliu Vereș în calitate de notari, Iosif Costea și Ioan Maghiar în calitate de membrii.

În cuvântul de deschidere, George Pletosu a subliniat că „*prin un învățământ, care hrănit din rezultatele culturii moderne cultivă sentimente solide, (...) care prin cuprinderea faptelor glorioase din trecut, înțelege prezentul, prin un învățământ armonios, care consideră deopotrivă atât trupul cât și sufletul, care cultivă ordinea, adevărul, datoria, (...) prin o educație națională care deschide un nou și mai larg cerc de acțiune, în care datoria are terenul principal, datoria către aproapele, către neam și stat, dar mai ales printr-o educație creștină și confesională*”²⁹ se întărește un popor.

Acesta este unul dintre motivele, poate cel mai important, pentru care corpul didactic a fost și rămâne cheia viitorului, pentru că de el depinde mersul în bine sau în rău al națiunii, al Bisericii și al statului.

În cadrul ședințelor au fost abordate și teme cu caracter general.

La finalul lucrărilor a fost făcută propunerea ca, în viitor, cel puțin deschiderea conferințelor învățătoresci să se facă în zi de sărbătoare, pentru a fi prezent și poporul. Circulara de convocare să se înainteze cu cel puțin 20 de zile înainte, împreună cu tematica, ca să existe timpul necesar pregătirilor.

10. Conferința învățătorilor din cercul Dejului

Pentru conferința învățătorilor din cercul Dejului, care s-a desfășurat în 4 ședințe, au fost convocați 32 de învățători, fiind consemnați, pe parcursul desfășurării lucrărilor, 10 absenți.³⁰

În cadrul primei ședințe a fost alcătuit biroul din protoprezbiterul Teodor Herman, în calitate de comisar consistorial, Vartolomei Farcaș și Gavriil Garda în calitate de notari, Grigore Gavriș și George Prigoană, în calitate de membri.

În primele trei ședințe au fost discutate cele trei teme mari impuse de Consistoriul arhiepiscopesc, iar în cea de-a patra a fost abordată problema învățării limbii maghiare, punându-se accent mai ales pe deprinderea de a vorbi, lucru cerut cu insistență de către autoritățile maghiare.

11. Conferința învățătorilor din cercul Reghinului

Pentru conferința învățătorilor din cercul Reghinului, care s-a desfășurat în 2 ședințe, au fost convocați 28 de învățători, fiind consemnați 10 absenți.³¹

²⁷ *Ibidem*, pp. 133-134.

²⁸ *Ibidem*, pp. 146-147.

²⁹ *Ibidem*, pp. 139-140.

³⁰ *Ibidem*, pp. 159-160.

³¹ *Ibidem*, pp. 167-168.

Din birou au făcut parte dr. Elie Cristea, secretar consistorial la Sibiu, în calitate de comisar consistorial, Dumitru Moisiu din Toplița română și George Cazan din Filea, în calitate de notari.

Dr. Elie Cristea, în cuvântul de deschidere, a avut ca idee centrală faptul că școala este în mare parte chemată a feri poporul nostru de porniri nesănătoase, „*prin deșteptarea în tinerime a interesului pentru munca spirituală care să o ducă la cunoașterea adevărului, a binelui, a frumosului, și peste tot prin cultivarea simțului pentru idealuri, cari totdeauna feresec sufletul omului de gândiri josnice și-l ridică în sfere mai înalte, apropiindu-l astfel de perfecțiunea, spre care cu toții suntem chemați a năzui*”³². Obiect de studiu de mare importanță, istoria demonstrează că numai „*pe temei cu adevărat uman, numai pe baza dreptății și a virtuții este posibilă dezvoltarea și progresul durabil al unui popor, și că în avântul și în decădinta tuturor popoarelor domnesce puterea legilor morale*”³³.

12. Conferința învățătorilor din cercul Bistriței

Pentru conferința învățătorilor din cercul Bistriței, care s-a desfășurat în 3 ședințe, au fost convocați 17 de învățători, fiind consemnați 10 absenți.³⁴

Biroul a fost format din Simion Monda, în calitate de comisar consistorial, și George Ghița, în calitate de notar.

În cuvântul de deschidere, protoprezbiterul Simion Monda a insistat pe importanța legăturii dintre Biserică și școală, o bună educație însemnând o mai mare deschidere în înțelegerea și soluționarea problemelor vieții dublate de un caracter sănătos, clădit pe principii, clădit pe valori.

În cadrul primei ședințe, învățătorii Ioan Buzduc, Ioan Janca și George Ghița au primit însărcinarea de a pregăti lucrări pe temele impuse prin circulară, iar Ioan Sărețan a primit sarcina de a se pregăti pentru a ține o dizertație pe tema modului în care trebuie să fie bine organizată o școală.

În următoarele ședințe au fost prezentate lucrările și s-au purtat discuții pe marginea lor.

La final, a fost făcută propunerea ca, pe viitor, Consistoriul să organizeze conferințele învățătorilor la o altă dată, sfârșitul lunii august fiind o perioadă de pregătire pentru începerea școlilor.

Concluzii:

Analizând protocoalele, se constată că procedura desfășurării conferințelor a fost aceeași în cele 12 cercuri, că la aceste conferințe au fost convocați 852 de învățători și au participat 541, o bună parte dintre absenți fiind motivați, că la cele trei teme mari stabilite de Consistoriul arhiepiscopesc s-au alăturat și alte teme pentru dezbateri, că opiniile și propunerile făcute au fost diverse, toate însă cu scopul îmbunătățirii sistemului educațional românesc aflat în vremuri tulburi, supus presiunilor autorităților maghiare și care, chiar în aceste condiții, urmărea întărirea identității naționale a românilor în Transilvania.

O concluzie unanimă a fost că un învățământ solid presupune o muncă extrem de migăloasă de îmbogățire a minții, dar și a inimii, a gustului estetic și a interesului pentru ce e frumos, atingerea acestui obiectiv fiind strâns legată de o programă școlară bine întocmită, în cadrul căreia accentul să fie pus pe religie și istoria neamului, dar și pe aplicații practice. De asemenea, participanții au fost cu toții de acord cu ideea necesității strângerii legăturii dintre familie, biserică și școală în educația tinerilor.

³² *Ibidem*, p. 162.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, pp. 173-174.

Nicolae TEȘCULĂ

MIȘCARE FEMINISTĂ ȘI ÎNVĂȚĂMÂNT CONFESIONAL LA SIGHIȘOARA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

Zusammenfassung: Vorliegende Studie beschreibt die Entwicklung der feministischen Bewegung in Schäßburg während der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts und am Anfang des 20. Jahrhunderts – und die Art und Weise in welcher diese zu der Entwicklung der Mädchenschule beitrug. Es wird das Wirken von Therese Bacon – eine der Leiterinnen dieser Bewegung untersucht – und wie diese zur Errichtung einer Lehrerinnenbildungsanstalt beitrug.

Istoria s-a dovedit a fi mult timp o disciplină axată pe prezentarea evenimentelor politice, unde marii actori erau șefii de stat. Aveam de a face cu o istorie masculinizată, unde rolul jucat de femeie era inexistent sau puțin evidențiat.

Începutul secolului al XX-lea, prin *Școala Analelor*, aduce în fața publicului cititor, alături de istoria socială, de mentalități, imaginar și viață privată, și o altă parte nevăzută a istoriei. Este vorba de rolul jucat de femeie în istoria umanității.¹

Aplecați asupra acestei categorii omogene, îndemnați și de vivacitatea mișcărilor feministe în general, istoricii – în general bărbați – au fost nevoiți să țină cont de particularitățile acestui gen și să-și plaseze în acest context considerațiile lor. Istoria femeii a eliminat absența genului din preajma istoriografiei, și a plasat genul feminin alături de celelalte categorii: popor, clasă, meserie etc. cu care opera în învățării.²

Luptând cu puținătatea informațiilor cu privire la *privatul* feminin, istoricii s-au preocupat să analizeze chipul în care femeile au urcat în istoria umanității. Istoria femeii nu trebuie să fie separată de aceea a bărbatului. Relația pe care o pretinde este chiar în zona gospodăriei, a spațiului familial. Casa, ca sediu al grupului domestic, este mediul în care se manifestă o putere feminină rivală puterii bărbaților și din această rivalitate se nasc conflicte, neliniște, dar și dorințe și idealuri.³

Epoca modernă aduce cu sine, pentru femei, o traversare a spațiului domestic și o introducere în spațiul public. Este perioada când, în mijlocul unor dispute politice, pentru prima dată apare mișcarea feministă ca grup. Acum, această categorie se exprimă plenar în viața publică și cere egalitate de drepturi între sexe. Pentru vestul continentului, la finele secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea, mișcarea a îmbrăcat forma unei acțiuni pentru drepturi politice, mișcarea *sufrajetelor*, urmărind în primul rând acordarea dreptului de vot pentru femei.

În zona Transilvanei, activitatea feministă se integrează în mișcarea națională a popoarelor ardeleni, susținând moral și material o serie de categorii sociale neprivilegiate și acționând de cele mai multe ori în jurul bisericilor.

Din rândul acestor asociații feminine se vor desprinde altele noi, care luptau, ca și contemporanele lor din Occident, pentru emancipare. Această emancipare nu era văzută însă a fi una politică. Era o emancipare educațională.

Forma de manifestare a mișcării feministe și la sași era una asociațională. Sașii aveau o mare tradiție în domeniu. Formele de asociere erau deci la ele acasă. Încă din Evul Mediu, sașii au fost

¹ A se vedea aici cele cinci volume coordonate de Georges Duby și Michelle Perrot, *Histoire des femmes en Occident*, Editura Perrin, 2000, passim.

² Dan Horia Mazilu, *Văduvele sau despre istorie la feminin*, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 7.

³ *Ibidem*, p. 8.

organizați în bresle, care aveau în rol important nu doar economic, dar și social și militar. Tot în comunitățile săsești funcționau așa numitele *Nachbarschaften/Vecinătăți*.

Vecinătatea este o formă de organizare specific germană, care are ca obiect de activitate întrajutorarea. Organizată pe o stradă sau pe mai multe străzi învecinate, grupa pe toți locuitorii aceluia spațiu și aceia se ocupau de lucrări cum ar fi curățatul fântânilor publice de pe stradă, săpatul șanțurilor de scurgere a apelor pluviale, stingerea incendiilor și întrajutorarea în caz de deces al unui membru. Participarea la activitățile vecinătății era obligatorie și o dată pe an, de obicei iarna, avea loc o adunare generală cunoscută sub numele de Richttag, când se prezenta darea de seamă cuprinzând bugetul și activitățile de pe parcursul unui an, se alegea conducerea și erau trași la răspundere aceia care nu participaseră la acțiunile vecinătății. După această ședință se organiza o petrecere, tocmai ca membrii să se cunoască cât mai bine.⁴

Pe lângă biserică se vor dezvolta și așa-numitele *Brüderschaften/Frății*. Inițial, acestea cuprindeau tineri, care erau calfe și cărora societatea trebuia să le imprime o anumită conduită. În secolul al XIX-lea aceste frății se vor extinde și asupra tinerelor fete (*Schwesterschaft*). Cele două vor acționa în varii domenii, cum ar fi, de pildă, înființarea de fanfare, de cursuri pentru muncile zilnice sau în domeniul sportiv.⁵

Din acest fenomen asociaționist nu putea să lipsească urbea de pe Târnava Mare, Sighișoara. Având o puternică tradiție meșteșugărească, orașul și-a păstrat importanța jucând un rol important în economia și demografia Transilvaniei. Astfel Sighișoara, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se afla pe una din primele poziții în rândul orașelor ardelenice. Din punct de vedere demografic, situația se prezenta în felul următor: în anul 1851 număra în jur de 7206 suflete, situându-se pe un onorant loc 6 în cadrul orașelor transilvănene⁶, la 1866 crește numărul populației la 8354⁷, la 1880 avem 8788 locuitori, numărul lor va crește la 9618 în 1890 și se va ajunge la 10875 în 1900⁸.

Elita sighișoreană era formată din comercianți, câțiva meșteșugari înstăriți care și-au deschis manufacturi și mici fabrici, profesori ai școlilor din oraș, clericii diferitelor confesiuni, câțiva avocați, medici și funcționarii aflați în slujba orașului și a comitatului Târnava Mare (care își avea reședința la Sighișoara). Însă centrul de cultură al orașului era reprezentat de Gimnaziul evanghelic, cea mai importantă și reprezentativă instituție de învățământ cu care se lăuda orașul. Atestat documentar în 1522, Gimnaziul a reprezentat unul dintre cele mai importante centre de învățământ din Transilvania, atât la nivelul corpului profesoral, cât și la nivelul absolvenților, care au studiat la universități de prestigiu din spațiul german.

În jurul acestei elite se va forma întreaga *lume bună* a orașului, în care vor intra cele mai de vază familii. Una dintre ele era Bacon, provenită din vechii *Beamter*-i austrieci, originari din zona Belgiei de azi. Reprezentanții familiei se vor întreaga extrem de rapid în rândul elitei sighișorene prin legături de rudenie foarte bine puse la punct. Acest lucru va face ca, la mijlocul secolului al XIX-lea, familia Bacon să fie în centrul vieții politice, sociale și culturale a sașilor sighișoreni.⁹

Reprezentantele acestei familii se vor afla în centrul vieții asociaționiste din Sighișoara. Încă din 1869 exista *Asociația femeilor evanghelice*. Rolul ei era unul de întrajutorare și de a scoate la lumină

⁴ Pentru o analiză detaliată asupra vecinătăților vezi: Vintilă Mihăilescu, *Vecini și vecinătăți în Transilvania*, București, Editura Paideia, 2002, passim.

⁵ Michael Kroner, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen, Band II, Wirtschafts- und Kulturleistungen*, Nürnberg, Verlag Haus der Heimat, 2008, p. 324.

⁶ *Schäßburg. Bild ein Siebenbürgischen Stadt*. Herausgegeben von Heinz Brandsch, Heinz Helmann und Walter Lingner, Rautenburg Verlag, 1998, p. 61 (în continuare *Schäßburg...*).

⁷ Josef Haltrich, *Culturhistorische Skizze aus Schässburg*, în „Sächsischer Hausfreund”, XXX Jahrgang, Kronstadt, 1867, p. 80.

⁸ *Schässburger Zeitung*, nr. 7, Sonnabend, den 10. Februar, 1901, p. 25.

⁹ Asupra evoluției acestei familii vezi: Richard Ackner *Das Bacon-Buch. Von Mosel an die Koklel. Familiengeschichte*. Familiendruck und für Siebenbürgische Bibliothek Gundelsheim, 2002, passim.

problemele femeilor. Se ocupau de ajutorarea familiilor nevoiașe, de orfani, de susținerea grădiniței și a școlii primare de fete. Asociația va deveni membră în *Asociația generală a femeilor evanghelice* în 1884 și în *Asociația generală a femeilor germane* din Nürnberg.¹⁰

La nivelul acestei asociații se va evidenția Therese Bacon. Născută în anul 1824, era fiica primarului Michael Weinrich. Între 5 și 7 ani a urmat școala primară de fete din Sighișoara, după care va învăța singură limba franceză și literatura germană. La 15 ani se va căsători cu funcționarul și senatorul orașului Karl Baumgarten, fiul renumitului medic și botanist Johann Christian Baumgarten. Acesta era cu 21 de ani mai bătrân decât Therese și se afla la a doua căsătorie. Cu el va întreprinde, în 1846, o lungă călătorie în Europa, prin Buda, Viena, Praga, Dresda, și Berlin. Vor călători cu poștalionul, cu trenul și vaporul cu abur, fiind una dintre primele femei sighișorene care a depășit orizontul localității și al patriei natale. Acest lucru va contribui mult la lărgirea orizontului și a mentalității, lucru evidențiat prin activitatea întreprinsă în cadrul *Asociației evanghelice a femeilor din Sighișoara* și mai apoi a *Asociației pentru emanciparea femeii*, a cărei primă conducătoare a fost începând cu 1896.¹¹

Nu va fi un mariaj reușit deoarece, imediat după întoarcerea în țară, va fi nevoită să accepte divorțul. Se va recăsători cu avocatul Josef Bacon, cu care va avea 10 copii. Spiritul ei exuberant și statutul deloc de invidiat în epocă, de femeie divorțată, o va determina în al doilea mariaj să aibă o atitudine extrem de progresistă în modul în care și-a educat copiii. Aducem aici exemplul fiicei sale, Marie.

Născută în 1855, aceasta va studia, după moda vremii, în școala primară de fete. Școala era organizată pentru fetele de 6-9 ani în două clase. În acestea se studia catehismul, ortografia, istoria, geografia, elemente de matematică, cântatul, desenatul și materiile casnice.

La nivelul acestor două clase primare se reducea educația fetelor și în familiile bogate din oraș. Datorită familiei, însă, Marie își va continua studiile cu o serie de ore particulare. Astfel, cu învățătoarea Ulma Wenzel, de la școala catolică, va continua studiul în ortografie și caligrafie, dar și lecții de pian, istorie biblică și franceză. Cu mama sa, Therese, va învăța literatura și se va iniția în mitologia greco-romană, iar cu unchiul ei, Michael Weinrich, va face ore de astronomie. Cu fratele mai mare al mamei învață italiana. Lecțiile particulare la va urma până în anul 1874, când va lua bacalaureatul, acasă, cu profesorii de la Gimnaziul evanghelic.

După terminarea studiilor, va urma, la Viena, *Academia de artă dramatică*. Întemeiată de Josef Weilen, la inițiativa *Asociației vieneze pentru prietenii muzicii*, această școală de actorie a adunat o serie de profesori ca poetul Mosenthal, oratorul Alexander Stakosch și actori ai celor două teatre vieneze: Förser, Lewinsky, Siegwart, Friedmann. Era o societate multicoloră, unde se studia limba și literatura germană, franceza, estetica, istoria artei dramatice, dansul, mimica.

În alegerea acestei profesii, un rol mare l-a avut mama sa, Therese, care era o persoană îndrăgostită de arta dramatică și o actriță amatoare în cadrul asociației locale de teatru amator. Cu sprijinul material al bunicului Weinrich a reușit să urmeze această Academie de artă dramatică din Viena în 1875-1876.

Va obține un angajament la Teatrul din Karlsruhe, unde îl va cunoaște pe tenorul Albert Stritt, cu care se va căsători în 1879. Îl va urma pe acesta, în 1881, la Frankfurt am Main și la Dresda. Vor avea doi copii, Friderike, născută în 1880, și Walter, în 1882.

Urmând exemplul mamei sale, Therese Bacon se va implica activ în mișcarea feminină din Germania, devenind în 1891 membră a filialei din Dresda a *Asociației generale a femeilor germane/Allgemeinen Deutschen Frauenvereins*. Asociația se va transforma în 1894 în prima

¹⁰ *Schäßburg...*, p. 272.

¹¹ Richard Ackner, *op. cit.*, pp. 90-98.

Societate pentru apărarea drepturilor feminine, care se va extinde rapid și în alte orașe ca: Breslau, Berlin, Bremen, Nürnberg, Leipzig, Danzig. Marie Stritt va deveni conducătoarea acestei societăți, susținând conferințe în Bruxelles (1897), Londra (1899), Paris (1900), Toronto (1909), unde se va remarca cu un discurs radical.

Împreună cu Helene Stoecker va întemeia *Federația pentru apărarea mamei*, în 1904, și va înființa în acest sens *Fundația Marie Stritt*, al cărei capital se va ridica la 28.000 de mărci în 1911. În timpul Primului Război Mondial se va evidenția în centrul mișcării pacifiste, iar după război va intra în rândurile *Partidului Democrat German*, de orientare liberală, militând pentru protecția copiilor monoparentali și a reglementării prostituției. În 29 decembrie 1919 va fi aleasă în consiliul orașenesc Dresda pe o perioadă de doi ani. Se va implica și în mișcarea feministă din Transilvania, prin discursurile ținute la 10 aprilie 1912 la Sighișoara și prin articole de presă. Va muri la 18 septembrie 1928 și, ca urmare a dorinței sale, urna funerară a fost adusă și îngropată în mormântul familiei din cimitirul evanghelic din Sighișoara.¹²

Therese Bacon nu doar că s-a evidențiat în educația modernă a copiilor ei, stărnind de multe ori admirația, dar și contestarea concitadinilor. În acest sens, se va implica activ, prin intermediul celor două asociații, în emanciparea femeilor din Sighișoara, dar și din Transilvania.

După cum am văzut, educația fetelor era una extrem de precară. Practic, în decursul a doi ani școlari, o fată deprindea doar noțiunile elementare de scriere și de citire, însă majoritatea absolventelor erau semianalfabete.

Conform mentalităților epocii, rolul unei femei în societate era acela de a se îngriji de gospodăria familiei, de a naște și a educa copiii. A avea o femeie măritată o slujbă era considerat un sacrilegiu, iar soțul acestei doamne era condamnat și luat în derădere de către societate.

Pornind de la rolul major avut de mamă în educația copiilor săi, Therese Bacon a considerat că rolul unei femei este determinant și în educația unei națiuni. Se va implica hotărât în viața școlară a orașului, prin susținerea materială și morală a școlii primare de fete.

În acest sens, la 1895 se înființează, la inițiativa Theresei Bacon, Asociația pentru formarea femeii, care va milita pentru promovarea emancipării feminine, prin promovarea de către Biserica evanghelică a unei politici școlare în domeniul învățământului. Pentru Sighișoara, organizația cerea înființarea unei școli superioare de fete.

Anii '90 au fost cei de afirmare a asociației în lupta ei școlară, când a reușit să elimine prejudecățile masculine asupra rolului femeii în societate. Disputele de la nivelul comunității sunt transmise și în paginile ziarului. Acesta aderă sincer la ideile de emancipare feminină, menționând că este un proces firesc având în vedere exemplul altor state. Numărul din 13 aprilie 1892 al lui „Groß-Kokler Bote” se arată: „Noi (...) suntem de multe ori convinși, că deodată va porni de aici o energetică inițiativă, nu într-un timp scurt vom număra un rezultat favorabil. Începutul este făcut în lung și în lat de asociația vieneză pentru formarea femeii prin ridicarea unui liceu de fete: breșa este deschisă în alegerea demolării prejudecăților (...) Avem o certitudine, pentru școala medie de fete, așa cum s-a întâmplat și în celelalte state prin educarea și deschiderea de școli superioare”¹³.

Mișcarea feministă se va implica și mai mult în viața comunității, în ianuarie 1898, participând cu o delegație impresionantă la Viena, pentru a milita împotriva politicii în domeniul școlar al guvernului maghiar. Din partea orașului vor participa Therese Bacon, Josefina Teutsch-Sternheim și doamna Salzer. Legat de acest eveniment, paginile ziarului relatează: „Binevoitoarele noastre curajoase doamne au reprezentat dreptul săses și onoarea săsească cu eroism și conștiință de sine în fața stăpânilor noștri aleși, (...) ele au coborât lupta lor la drepturile poporului nostru, o bucurie a

¹² *Ibidem*, pp. 19-69. Despre activitatea Mariei Stritt în mișcarea feministă europeană vezi: Elke Schüller, *Marie Stritt – Eine „kampffrohe Streiterin” in der Frauenbewegung (1855-1928)*, Helmer, 2005, passim.

¹³ „Groß-Kokler Bote”, XXI Jahrgang, Sonntag, den 3 April 1892, nr. 14, p. 53.

*speranței pentru un viitor național sigur, ele au șoptit prin mândria lor simțul și tocmeala lor eroică aducând onoarea numelui săsesc. (...) Numai că au venit atunci trei femei din orașul nostru, doamna Josefina Teutch-Sternheim, doamna profesor Salzer, doamna doctor Bacon, care în numele pământului natal trebuie să le mulțumim din adâncul sufletului”*¹⁴.

Activitatea mișcării asociațiilor feminine în domeniul școlar erau deja cunoscute la începutul secolului al XX-lea.

În anul 1872, cu ocazia adunării generale a asociațiilor de femei evanghelice de la Brașov, s-a vorbit pentru prima dată de necesitatea unei școli pedagogice de fete în cadrul sistemului școlar confesional săsesc. Au apărut, apoi, o serie de broșuri dedicate acestui deziderat. Dintre acestea amintim pe aceea a Adelei Zey, *Învățătoarea în școlile noastre confesionale*. Aceste broșuri au determinat o dispută acerbă în cadrul elitei intelectuale săsești cu privire la oportunitatea deschiderii unor școli pedagogice de fete. În ciuda acestor opreliști, Therese Bacon acționa în sensul înființării unei școli la Sighișoara. A reușit cu persuasiune să motiveze Prezbiteriul evanghelic din Sighișoara și să cumpere o fostă cazarmă a armatei austro-ungare pe care să o transforme în instituție școlară și internat. Astfel, va lua ființă, în anul 1906, *Școala Pedagogică de Fete*. Aici funcționau trei clase mai apoi 6 clase. Toate cu material didactic și bibliotecă, absolut necesară pentru formarea viitoarelor învățătoare.¹⁵

În deceniile următoare, aici au funcționat 4 clase suprapuse la 4 clase de școală medie sau 4 clase primare superioare cu examen de admitere. Școala avea o aplicație de 6 ani cu mai multe subdiviziuni. Absolventele acestei școli primeau, la finalizarea studiilor, diplome de învățătoare pentru școlile primare.

Instituția a funcționat până la instaurarea regimului comunist în România. Statisticile arată că au studiat în jur de 100 de eleve. În privința naționalității, majoritatea covârșitoare era formată din eleve de naționalitate germană. Din 1930 și până în 1940, doar 7 eleve au fost de altă naționalitate, și anume maghiară.¹⁶

Dintre profesorii care au predat aici se remarcă: Friedrich Czikel, Malvine Scheidler, Maria Wollmann, Selma Gottschling și în special Heinz Emeric Brandsch, care se va evidenția, pe lângă activitatea didactică, și prin publicații de factură pedagogică. Se remarcă lucrarea *Istoria pedagogiei*, care a rămas mult timp o carte de căpătâi în domeniul științelor educației.¹⁷

Apariția acestei instituții școlare se datorează în mare parte efortului depus de Therese Bacon și de *Asociația femeilor evanghelice*, care a putut să elimine din societate o prejudecată. Este vorba de rolul femeii în cadrul comunității. Au reușit să asigure un sistem de învățământ la nivel liceal și profesional pentru tinerele fete.

Nu în ultimul rând, grație spiritului ei autodidact, Therese Bacon a schimbat mentalitatea feminină cu privire la rostul acestui gen în societate. Utilitatea femeii nu este doar în jurul gospodăriei, ci și în societate, prin participarea ei activă la viața publică, deschizând noi orizonturi în domeniul emancipării feminine.

¹⁴ *Ibidem*, XXVII Jahrgang, Sonntag, den 30 Januar 1898, nr. 5, p. 17.

¹⁵ *Schäßburg...*, p. 174.

¹⁶ Mihaela Crăciun, *Aspecte ale învățământului sighișorean în perioada interbelică*, în „Alt-Schaessburg”, nr. 1, 2008, p. 165.

¹⁷ *Ibidem*.

Gheorghe FARAON

CONTRIBUȚII LA ISTORIA ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI APARIȚIA ȘI DEZVOLTAREA INSTITUȚIILOR DE ÎNVĂȚĂMÂNT ÎN COMUNA ȘERCAIA (JUĐ. BRAȘOV)

Abstract: The setting up and development of the educational institutions in the communal land of Șercaia (part of Brașov County). The communal land named Șercaia is situated in the north-western part of Brașov County and it is one of the oldest and most important localities in the Făgăraș County.

This communal land was first mentioned in medieval documents in 1235, namely in the Diploma of Pope Gregory IX, under the name of "Serkaia". Another important historical date is 18th March 1471, when the King of Hungary, Matei Corvin, offered to Brașov the possession of Șercaia. From that moment onwards, Șercaia was under the influence of this powerful Saxon city. That influence could be seen in all domains of activity including education, the first school in the locality being mentioned in 1556.

Throughout the 19th and the 20th centuries both the Romanian and Saxon inhabitants joined their efforts in order to build educational establishments.

In Vad, a second village in size belonging to that communal land, education developed as a consequence of the setting up of the Frontier Guards schools in Transylvania. Those schools were set up between 1774 and 1776, according to the laws given by the Empress of Austria, namely Maria Tereza (1717-1780).

As far as the evolution of the educational system in Vad is concerned, a lot of information has been found as well as about so many teachers and tutors who contributed actively during the years in the process of education and instruction of young people in that village.

To conclude with, it can be definitely stated that education in Șercaia developed under the direct influence of the Saxon population existing in that communal land.

În partea de sud-est a Transilvaniei, cuprinsă între apele Oltului și Carpații Meridionali, se desfășoară, într-un cadru geografic deosebit, Țara Făgărașului sau Țara Oltului.

Comuna Șercaia este situată în partea de nord-vest a județului Brașov, pe malul stâng al Oltului și al pârâului Șinca (Șercaia, în funcție de surse¹). Localitatea se află la intersecția DN1 (București – Brașov – Sibiu – Timișoara) cu DN73A (Șercaia – Râșnov) și DJ Șercaia – Hoghiz, situată la 54 de km de Brașov și 15 km de Făgăraș. Fiind aproximativ în centrul țării, are următoarele coordonate geografice: 45°46'40" latitudine N și 25°06'20" longitudine E. În componența comunei intră localitățile: Șercaia, centru de comună, Vad și Hălmeag. Având o suprafață 71,59 km², comuna Șercaia se mărginește cu teritoriul comunelor Șoarș, Ticuș, Comăna în nord; Părău în est; Șinca în sud și Mândra în vest.²

Începuturile locuirii pe teritoriul comunei se pierd în negura timpului, vestigiile arheologice semnalate pe teritoriul acestei comune încep cu preistoria și continuă în toate epocile istorice până în zilele noastre.³

¹ Localitățile județului Brașov, Brașov, 1971, p. 251.

² Ioan Opreș, *Monografia comunei Șercaia*, mss. Biblioteca personală a familiei, Șercaia, nr. 51.

³ Florea Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, Brașov, 1996.

Despre localitatea Șercaia trebuie să spunem că apare în documentele medievale începând cu anul 1235, în Diploma Papei Grigore al IX-lea, sub denumirea de „Serkaia”⁴. Urmează o serie de documente care amintesc localitatea în perioada următoare, ne oprim însă asupra datei de 18 martie 1471, când „*Regele Ungariei Matei Corvinul conferă posesiunea Șercaia orașului Brașov*”⁵. De acum încolo, Șercaia intră sub autoritatea și influența acestui puternic oraș.

În anul 1556 este menționată existența în documente a unei școli la Șercaia, condusă de un „ludirector”⁶. Aceasta este cea mai veche dată care menționează existența unei școli în comuna Șercaia. Trebuie să legăm existența acestei școli de influența pe care orașul Brașov o avea asupra sașilor din această localitate.

O să treacă însă câteva secole până în anul 1830, când putem afirma cu certitudine că școala, ca instituție de instrucție și educație, s-a înființat în această localitate. Școala cu predare în limba română s-a înființat la data menționată mai sus și a funcționat o lungă perioadă de timp în clădiri particulare, iar aceea cu predare în limba germană s-a înființat un an mai târziu.⁷

Locuitorii români de aici au beneficiat și înainte de anul 1830 de instruire, ei au primit-o din partea școlii grănicerești din satul Ohaba⁸, (situat la 7 km de Șercaia), centrul companiei a XI-a din Regimentul grăniceresc Orlat, Sibiu⁹.

În anul 1875 s-a construit un edificiu propriu al școlii românești în apropierea bisericii greco-catolice din localitate, acest edificiu a devenit neîncăpător, iar după Primul Război Mondial a fost părăsit, clădirea având ulterior alte destinații.

După Primul Război Mondial, procesul educativ a continuat să se desfășoare atât în limba română, cât și în limba germană.

Școala românească a funcționat până în anul 1932-33, în localuri particulare necorespunzătoare cum ar fi: casa parohială din localitate sau fosta casă de nașteri.

Din anul 1927, comitetul școlar român a depus nenumărate sesizări, începând cu forurile județene și terminând cu cele guvernamentale, pentru aprobarea de teren și fonduri pentru construirea unui local modern și încăpător.

În ziua de 30 aprilie 1929 se fac formalități de transcriere a unei suprafețe de 90 de ari din terenul Ocolului Silvic pentru școala primară de stat.

Despre necesitatea unei școli în Șercaia găsim informații în presa locală a vremii. În articolul *Chestiuni Școlare*, apărut în „Gazeta Făgărașului”, se sublinia: „*Insistența populației românești de a construi cât mai repede localul noii școli și pentru faptul că plătesc o chirie de 4000 de lei pentru desfășurarea procesului de învățământ unor persoane particulare*”¹⁰.

Tot comitetul școlar decide, pentru procurarea fondurilor necesare, să fie vândută o suprafață împădurită de 350 de iugăre din Pădurea Chicioara.

Locuitorii români „de peste vale” încep să transporte material de construcții la 18 noiembrie 1929 (230 de care de nisip), iar Primăria Comunei Șercaia publică spre licitație lucrările de construcție a școlii primare și a grădiniței de copii.

⁴ George Maior, *O pagină din lupta românilor cu sașii, Șercaia 1809-1909*, București, Editura Tipografiei universale, 1910, p. 11.

⁵ DJAN Brașov, fond *Primăria Brașov*, Colecția Schnell, vol. III, nr. 59.

⁶ *Ibidem*, socoteli alodiale, Bv, VIII/1, p. 45.

⁷ Ioan Opreș, *op. cit.*, fila 1.

⁸ Ionică Oancea, *Învățământul în zona Făgărașului până în 1948*, Iași, 1979, p. 22.

⁹ R. Kurtschera, *Istoria pragmatică a graniței militare*, mss nr. 180/ I, în Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe Române Sibiu.

¹⁰ „Gazeta Făgărașului”, nr. 105 din 15.VII.1929.

În același ziar apare, în 1930, un articol în care se subliniază faptul că „*lucrările de construcție a școlii din Șercaia au fost concesionate unei firme particulare din Făgăraș, iar piatra de temelie i-a fost bătută în ziua de 13 mai 1930*”¹¹.

Noua clădire a fost definitivată în 1932. În acest local s-au desfășurat cursurile de limba română până la reforma învățământului din 1948.

Tineretul școlar de naționalitate germană a frecventat în toată această perioadă școala particulară evanghelică-luterană, ce era susținută de locuitorii sași, cu buget propriu din care se plăteau salariile la învățători.

În anul 1937 se termină noul edificiu al școlii evanghelice-luterane, unde se desfășoară și astăzi o parte din cursurile Școlii Generale Șercaia.

Prin reforma învățământului din anul 1948¹², se pune capăt sciziunii din procesul de învățământ. Acesta va deveni de stat, obligatoriu, laic pentru întreaga populație școlară a comunei.

Între anii 1949 și 1960 cursurile școlii au fost elementare cu șapte clase. Acestea au fost frecventate de mulți elevi din satele: Părău, Grid, Perșani, Vad, Șercaia, Ticuș și Hălmeag.

Pe lângă școală a funcționat mulți ani un internat, cu o capacitate de 60-70 de locuri, care a fost de un real sprijin atât familiilor, cât și elevilor.

O scurtă perioadă de timp a funcționat și o școală agricolă, care a pregătit trei promoții de absolvenți destinați agriculturii.

Din anul 1962 ia ființă Liceul Teoretic Șercaia, care a dat societății opt promoții de absolvenți până în anul 1972-1973.

Din 1973 până în 1990 a funcționat aici Școala Generală Șercaia, cu opt clase în limba română, cu secție pentru clasele I-IV în limba germană și cu școli afiliate, cu clase I-IV, în satele Vad și Hălmeag.¹³

Localitatea Vad este situată la 4 km față de centrul comunei (aflat la Șercaia), pe DN 73A Șercaia – Râșnov, și pe malurile pârâului Șinca.

Localitatea este atestată istoric din anul 1414, „*într-o diplomă de înnobilitare de la Mircea cel Bătrân*”¹⁴.

Începuturile învățământului în această localitate sunt legate de apariția școlilor grănicerești din Transilvania. Aceste școli apar în Ardeal în condițiile legiurii Mariei-Tereza (1717-1780), Împărăteasa Austriei din anul 1774 și 1776.¹⁵ Una din principalele urmări pozitive ale graniței militare a fost înființarea treptată de școli de diferite grade în toate localitățile militarizate.¹⁶ Conform decretelor mai sus amintite, în fiecare localitate aleasă ca sediu de companie a fost înființată câte o școală trivială, numită și centrală, pe care o frecventau fiii grănicerilor din satele aparținătoare companiilor respective.¹⁷

Numele acestor școli venea de la școlile din Evul Mediu, în care se studia un *trivium* de materii: gramatica, dialectica și retorica; în școli grănicerești se studiază începând din acești ani: citirea, scrierea și scolastica.¹⁸

Inițial, în școlile triviale, limbile de predare au fost româna și germana¹⁹, ulterior, după 1837, învățământul se va desfășura cu preponderență în limba germană²⁰.

¹¹ *Ibidem*, nr. 84 din 3.IX.1930.

¹² Decretul nr. 175/1948, publicat în Monitorul Oficial nr. 177 din 3.VIII.1948.

¹³ Ioan Opreș, *op. cit.*, fila 8.

¹⁴ *** *Documente privind istoria României, veacul al XIII, XIV și XV. B – Țara Românească 1247-1500*, 1953, p. 68.

¹⁵ Nicolae Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, 1971, p. XII.

¹⁶ P. Pipos, *Istoria Pedagogiei*, Arad, 1892, p. 493.

¹⁷ C. Stan, *Școala poporană din Făgăraș și de pe Târnave*, vol. I, p. 40.

¹⁸ Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, București, 1971, p. 16.

¹⁹ A. Florianu, *Mustev – Liste, 1777*, coala 73, p. 1; în cinci din cele opt școli învățământul se făcea în română, iar în trei, în germană.

²⁰ C. Göllner, *Regimentele grănicerești din Transilvania 1764-1851*, București, 1973.

Prima mențiune a unei școli în localitatea Vad o avem din anul 1811, când este amintit și primul dascăl: Toma.²¹ În toate satele grănicerești din Țara Oltului existau școli, însă erau puține în localuri proprii, în cele mai multe școala se ținea în casa diacului sau în case închiriate, așa cum era și cazul celor din Vad.²² Plata dascălilor și chiria localului erau suportate de părinții copiilor, în bani sau produse naturale, pe baza angajării acestora.²³

Între școlile confesionale greco-catolice menționate de conscripția episcopului Atanasie Rednic este menționată și cea din Vad.²⁴

În anul 1820, școala din Vad era condusă de învățătorul Toader Damian (1820-1846), acesta ținea lecțiile în propria locuință și învăța elevii slovele. Următorul învățător a fost Iacob Cocisiu (1846-1868), care își ținea și el lecțiile acasă. Au urmat alți doi învățători: Gheorghe Raica (1868-1872) și Eftimie Urian.²⁵ În perioada lui Gh. Raica s-a construit primul local de școală din această localitate.

În anul 1851 regimentele grănicerești au fost desființate, școlile au fost trecute sub jurisdicția și întreținerea comunității religioase de care aparțineau, adică de Biserica Greco-Catolică.

Consistoriul unit răspunde Ordinului nr. 21528 din 1863 al Guvernului Transilvaniei, și raportează că „școli unite foste grănicerești bine organizate sunt la Beșimbac și Vad, cea din Vad s-a bucurat de o frumoasă reputație, aceasta era școală trivială, la fel ca cea unită din Făgăraș”²⁶.

Urmează dascălii Isailă Damian (1846-1878) și Manase Damian (1836-1910), primul preda la clasa de fete, iar ultimul la clasa de băieți. Începând cu Isailă Damian, mai exact din 1866, învățătorii sunt retribuiți cu 50 de florini pe an. Acest Isailă Damian era cel mai bine pregătit dintre toți învățătorii de până la el, a fost primul care va purta titlul de „jupân dascăl”. A fost absolvent al Școlii Superioare din Ohaba și apoi al celei de la Orlat – Sibiu. El aduce un spirit nou, introducând scrisul și cititul în limba latină.

Din 1878 au urmat: Gheorghe Boier-Fogorasi (1855-1972), absolvent al Școlii Normale de la Deva, a activat în Vad un singur an (în anul următor emigrează în Dobrogea, proaspăt integrată României²⁷), Arseniu Bunea (1829-1880) și Tamaș Pop (ultimul nu a avut pregătire de specialitate).

În 1892, datorită creșterii numărului de copii, construcția școlii a fost extinsă cu un nou corp de clădire, care cuprindea două clase noi și o cancelarie pentru director.

George Păsărar (1880-1910) este socotit primul învățător al școlii din Vad, fiind absolvent al Școlii Normale din Blaj, a predat la Vad între anii 1880 și 1889, când a ieșit la pensie. A urmat un alt cadru bine pregătit, Gheorghe Cosma (1899-1928). Sub conducerea celor doi dascăli școala a luat un puternic avânt. În anul 1900 erau înscriși la școala din Vad 243 de elevi.²⁸

Din jurul anului 1900 vor activa la școala din Vad: Octavian Pop (1899-1932), Olimpia Boier (1909-1916), Nicolae Boieri (1913-1929).

În anul 1913 s-a construit o nouă sală de clasă, mult mai spațioasă, cu scopul de a fi folosită și pentru diferite activități culturale și festive.²⁹

La izbucnirea Primului Război Mondial, învățătorul Nicolae Boier este mobilizat și părăsește școala la 12 august 1914. Învățătorii care nu pleacă pe front sunt spionați pas cu pas de autoritățile

²¹ Nicolae Albu, *op. cit.*, p. 161.

²² George Barițiu, *Material pentru istoria regimentului I grăniceresc*, în „Observatorul”, Nr. 20, 1885.

²³ Ionică Oancea, *op. cit.*, p. 40.

²⁴ *Ibidem*, p. 44.

²⁵ C. Stan, *op. cit.*, p. 485.

²⁶ Nicolae Albu, *op. cit.*, p. 162.

²⁷ C. Stan, *op. cit.*, p. 485.

²⁸ Augustin Bunea, *Istoria Bisericii Unite și Șematismul clerului Greco-Catolic de la Alba Iulia și Făgăraș*, Blaj, 1900, p. 622.

²⁹ C. Stan, *Școala poporană...*, *op. cit.*, p. 459.

austro-ungare, unii dintre ei sunt internați la Sopron (Ungaria), cum a fost și cazul învățătorului Octavian Pop din Vad.³⁰

În anul 1916 la școala din Vad mai funcționa doar Olimpia Boier, însă și ea se va refugia în Moldova odată cu armata română.

Anul 1917 găsește școala fără niciun învățător, însă la 1 septembrie 1917 s-a întors la post Octavian Pop, urmat de Nicolae Boier demobilizat, iar Gheorghe Cosma a fost reintegrat în învățământ de autoritățile române și Otilia Catona (1917).

La 27 decembrie 1918 s-a deschis ședința de organizare a învățătorilor români din Comitatul Făgărașului. Din comitetul de conducere al lucrărilor va face parte și Octavian Pop, directorul școlii din Vad, fiind ales vicepreședinte; el a fost unul din promotorii acestui demers.³¹

Din 1920 apare ca învățător, alături de Octavian Pop, și fiul acestuia Corneliu Pop.

După anul 1918 au fost înființate Grădini de Copii, în diferite localități din zonă, cum au fost la: Viștea, Arpaș, Vad³²; din Vad este cunoscută prima educatoare, Elena Văleanu, care a funcționat până în 1924, fiind urmată de Elena C. Pop.³³

În anul 1921 școlile confesionale au trecut în patrimoniul statului, și școala din Vad face acest lucru la 1 noiembrie 1921.³⁴

Între anii 1924 și 1930 în această localitate a funcționat și o Școală de Arte și Meserii.

În 1925, mai mulți învățători din zona Făgărașului au fost premiați (distinși) de Ministerul Instrucțiunii, pentru rezultatele obținute, cu suma de 600 lei, printre aceștia numărându-se și Corneliu Pop din Vad. În același an este organizată la Făgăraș prima expoziție județeană de lucru manual, la care participă și școala din Vad cu 177 de piese de lucru manual și 23 lucru de mână.³⁵ Printre cei care au fost decorați cu Ordinul „Răsplata Muncii” de către regele Ferdinand I a fost și învățătorul Pop Octavian din Vad.

În 1927, școala din Vad dispunea, ca mijloace de educație și culturalizare, de: bibliotecă școlară cu 915 volume, muzeu școlar bogat, grădina școlii, cor pe două voci și o avere de 11200 lei, la care se adaugă Societatea Tinerilor, care număra 79 de membri și o avere de 52884 lei.³⁶ Pentru intensificarea cercurilor culturale au fost inventate posturi onorifice pentru activități extrașcolare, primul care a primit această distincție a fost președintele Asociației județene a învățătorilor din Făgăraș și Târnava Mare, adică Octavian Pop, directorul școlii primare din Vad.

În 1928, Camera Agricolă premiază învățătorii conducători de grădini școlare pentru rezultatele obținute în ultimii 3-4 ani, printre cei premiați cu suma de 1000 de lei a fost și învățătorul Corneliu Pop din Vad.

În același an începe o campanie de culturalizare cu ajutorul cinematografului, mai întâi a apărut în comunele fruntașe, precum: Voila, Viștea, Cincu și Vad. La Vad filmele erau proiectate la școală cu un aparat de tip „Aladin” de către învățătorul Gheorghe Strâmbu. Vom prezenta un fragment din impresiile domnului învățător Gheorghe Strâmbu despre primele filme rulate aici: „*Primele două filme au fost zoologice prin limba internațională a imaginilor, cunoștințele se îmbunătățeau și se întăreau. Se perindau pe ecran atât animalele sălbatice de pe la noi cât și de pe alte continente. Iată zimbriul legendar, uite cămila «corabia deșerturilor», hipopotamul regele bălților etc. Sufletul în acest timp parcă plutea departe în patria animalelor*”³⁷.

³⁰ G. Codrea, *Istoria învățământului popular din Țara Făgărașului*, Făgăraș, 1933, p. 14.

³¹ *Ibidem*, p. 62.

³² *Ibidem*, p. 23.

³³ C. Stan, *op. cit.*, p. 459.

³⁴ G. Codrea, *op. cit.*, p. 39.

³⁵ *Ibidem*, p. 62.

³⁶ *Ibidem*, p. 76.

³⁷ *Ibidem*, p. 88.

În anul 1928, Octavian Pop, directorul școlii din Vad, a fost ales ca reprezentant al fâgărășenilor în Senatul României, a ocupat această funcție între martie și noiembrie.

După cel de al Doilea Război Mondial, Școala din Vad a continuat să funcționeze cu efectiv complet de opt clase până în perioada anilor 1960. Exodul masiv al populației din această perioadă a avut efecte negative asupra învățământului din localitate, acesta începe să decadă, elevii ciclurilor superioare se vor muta treptat în centrul de comună, în Vad rămânând doar școala primară cu clasele I-IV. În această perioadă au activat la școala din Vad următorii profesori și învățători: Elena Strâmbu, Maria Oltean, Pop Leonte (nepotul lui Octavian Pop), Areta Negrea, Romeo Crețu, astăzi unii dintre ei sunt pensionari sau mai activează la școli din Șercaia și Făgăraș.

Actualmente, la Școala din Vad mai sunt 24 de elevi, împărțiți în patru clase simultane, coordonate de domnul învățător Emil Mahalagiu.

În concluzie, putem spune că învățământul din această comună s-a dezvoltat sub influența directă a populației săsești din zonă.

Despre școala primară din Hălmeag, cel puțin la nivelul actual al cercetării, informațiile lipsesc. Cercetările viitoare vor completa aceste lipsuri. Informațiile pe care le deținem sunt de dată recentă, după anul 1930, când apare o școală primară de patru clase.

Gherghina BODA

ÎNVĂȚĂMÂNTUL SECUNDAR DIN DEVA DE LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA PÂNĂ ÎN ANUL 1918

Résumé: Les premières écoles roumaines ont existé autour des églises et monastères depuis la féodalité.

Les documents du 18^e siècle mentionnent les écoles roumaines de Hunedoara, Orăștie, les écoles de mines de Săcărâmb et Băița etc.

À Deva, la première école est attestée en 1593. Dans le 20^e siècle à Deva existaient déjà plusieurs écoles roumaines: une école fondée par l'Église Orthodoxe avant 1848, l'école normale fondée en 1868, une école privée de fillettes et les classes supérieures d'un lycée, toutes les deux écoles fondées en 1871.

Dans le 19^e siècle, les plus importants centres scolaires étaient à Brad, Deva, Hațeg, Hunedoara, Orăștie et Petroșani.

Cu rădăcini adânci în istoria neamului, zona județului Hunedoara a cunoscut prefacerile vremurilor de odinioară, prefaceri care și-au pus amprenta asupra dezvoltării sale materiale și spirituale, marcându-i totodată viitorul.

Situația politică a Transilvaniei a influențat semnificativ și dezvoltarea culturii și a educației pe aceste meleaguri. Intrarea Transilvaniei sub autoritatea Casei de Habsburg în anul 1690 și apoi perioada dualismului austro-ungar din 1867 până la Marea Unire din 1918 au avut consecințe semnificative pe toate planurile vieții economice, sociale, politice și culturale. S-au dat nenumărate legi în domeniul educației, însă acestea, prin artificiiile guvernanților, au ocolit sistematic poporul român. Chiar dacă au existat numeroase piedici în afirmarea națiunii române, aceste impedimente nu i-au demobilizat pe români în demersurile lor, ci dimpotrivă, i-au determinat să găsească noi și noi modalități de afirmare, în special în plan cultural. Din această cauză cultura a devenit o armă redutabilă pentru românii transilvăneni. Și cum cultura nu o puteai obține, în principal, decât prin școală, ei și-au îndreptat eforturile și energia spre fondarea, susținerea și dezvoltarea de instituții școlare.

Informații istorice despre preocupări instructiv-educative avem încă din perioada feudală, odată cu apariția primelor cnezate și voievodate, când se avea în vedere recrutarea tinerilor și formarea acestora ca slujbași pentru cancelariile domnești, scaunele de judecată sau ca membri ai clerului. Începând cu secolul al XIV-lea, cultura și educația erau puternic influențate de Biserică, școlile fiind pe lângă locașurile de cult.

Perioada fecundă a Renașterii a influențat și cultura hunedoreană, de pe aceste meleaguri ridicându-se iluștri umaniști de origine română, cum ar fi Filip More de Ciula (1470-1526), care provenea dintr-o familie de cneji din Hunedoara, „*cel dintâi reprezentant diplomatic al Ungariei din Veneția*”, Martin Hacıus din Hațeg, cunoscut pentru preocupările sale filosofice și pentru legăturile lui cu Italia și, nu în ultimul rând, Nicolae Olahus (1493-1568), care și-a petrecut primii ani din viață la Orăștie, unde tatăl său era jude regesc.¹ În soborul de la 1560, Nicolae Olahus, primul organizator al învățământului superior în regiunea slovacă a fostului Regat Ungar, a dispus ca fiecare paroh să

¹ Ion Lungu, Vasile Radu, Mircea Valea, *Ținutul Hunedoarei străvechi leagăn al culturii românești*, Hunedoara-Deva, 1966, p. 48.

angajeze câte un învățător (*ludimagister*) care să-i învețe pe copii cititul, scrisul, cântările bisericesti și elementele religiei, dispoziție de care nu beneficiau, poate, decât românii trecuți la catolicism.²

Pe teritoriul Hunedoarei exista doar o școală în limba slavonă, la mănăstirea Prislop, lângă Silvaș, locaș întemeiat la 1404-1405 de către călugărul Nicodim. După 1580 i-a crescut importanța, în condițiile în care Domnița Zamfira, fiica lui Moise Vodă al Țării Românești, considerată a doua ctitoră a mănăstirii, a înzestrat-o cu moșii, aparținând azi satelor Silvaș, Boița, Vălioara, Lunca Cernii și Fărcădin, iar începând cu veacul al XVI-lea se poate vorbi de un învățământ românesc, motiv pentru care școala de la mănăstirea Prislop devine „*cea mai bună școală românească a vremii*”³. Acest străvechi locaș de cultură a ființat până pe la mijlocul secolului al XIX-lea, probabil din considerente materiale încetându-și existența.

Dacă Renașterea în Transilvania a adus cu sine laicizarea culturii în general, în cursul secolelor XIV-XVI, pe plan religios s-au răspândit ideile reformiste, calviniste și reformate în special, mișcare care a afectat și comitatul Hunedoara. Pentru a-i atrage și pe românii ortodocși de partea acestor noi credințe, s-a recurs la crearea unui sistem de învățământ susținut de aceste culte. S-a mizat pe sărăcia românilor și pe dorința lor de a-și instrui copiii. Pe teritoriul hunedorean, cele mai cunoscute școli calviniste și reformate le găsim la Orăștie, Hațeg și Deva. Primele mențiuni despre existența a două școli sătești în ținutul Orăștiei și a unor învățători la sate le găsim în niște documente oficiale din anul 1334.⁴

Secolul al XVII-lea în cultura transilvăneană reprezintă faza de trecere de la Umanismul decadent la Iluminismul timpuriu, marcată de noi curente de idei – puritanism, presbiterianism și cartezianism – care pregăteau venirea Iluminismului. Printre altele, puritanismul, un înverșunat dușman al feudalismului, a debutat în domeniul învățământului, pe care dorea să-l modernizeze, bazându-se pe ideile renumitului pedagog ceh Jan Amos Komenius, urmând să se preocupe și de culturalizarea celor mulți de la periferia societății.

În secolul al XVIII-lea se observă o înnoire a învățământului transilvănean în general, și a celui românesc în special, favorizat de factorii economici, politici și culturali ai vremii. Astfel, la începutul secolului al XVIII-lea se remarcă o creștere semnificativă a numărului de școli românești susținute material de către comunitatea românească. Documentele vremii amintesc, în anul 1725, despre o școală românească la Hunedoara, pe lângă biserică, susținută din contribuțiile materiale ale comercianților și meseriașilor români.⁵ În Orăștie funcționa altă școală românească, la 1731 locuitorii declarând că-l aduseseră mai demult ca dascăl pe Constantin „*prin chiverniseala și cheltuiala noastră...*”⁶. Tot acum apar școli în regiunile miniere, la Săcărâmb și Băița, alte școli românești împânzind teritoriul hunedorean.

În Deva, se pare că prima școală care a funcționat este atestată din anul 1593, și anume, un gimnaziu reformat, care a funcționat în tot cursul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea. Din informațiile documentare aflăm că școala avea 6 clase, în ultimele două învățându-se sintaxa și poezia.⁷ Acest institut de învățământ a fost înființat și i s-a construit și un local de școală din dispozițiile testamentare ale comandantului Cetății Deva, Geszthi Francisc, redactat și semnat de el la 11 iunie 1593.⁸ Aici funcționa și un internat pentru elevi. Deoarece banii alocați construcției școlii au fost mai mulți decât costurile finale, surplusul a constituit un fond administrat de primărie, dobânzile fiind utilizate la

² Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania*, Blaj, 1944, p. 17.

³ *Ibidem*, p. 16.

⁴ Ion Lungu, Vasile Radu, Mircea Valea, Liviu Mărghitan, *Tradiții progresiste ale culturii și învățământului hunedorean*, Deva, 1968, p. 106.

⁵ Nicolae Albu, *op. cit.*, p. 136.

⁶ Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, p. 136.

⁷ Ion Lungu, Vasile Radu, Mircea Valea, Liviu Mărghitan, *Tradiții progresiste...*, p. 109.

⁸ Victor Jacotă, Dumitru Susan, Eugen Ghișoiu, *Monografia Liceului „Decebal” 1871-1971*, Deva, 1971, p. 9.

întreținerea școlii. Cum acești bani nu erau suficienți pentru întreținere, școala a beneficiat și de alte venituri, cum ar fi uiumul de la una din roțile morii de apă din Deva, o parte din taxele plătite de românii care vindeau lemne în piața orașului sau diverse produse în natură (grâu, vin, pâine, miere, unt și porci).⁹ O a doua atestare documentară i-o datorăm lui Nicolae Iorga, care arăta că, în anul 1766, această școală exista și că acolo preda dascălul Iafet, căruia nu i se plățiseră 30 florini.

Dacă la 1720 școala era destul de dezvoltată, funcționând cu mai mulți profesori și un „*rector*”, limba de predare fiind în unii ani greaca, în alții latina și germana, în doar trei ani și-a pierdut din importanță, decăzând din cauza sistării celei mai mari părți a veniturilor. În acești ani, în cadrul școlii exista „*un învățământ în limba greacă dar și unul în limba română*”¹⁰. Se pare că, până la acea dată, școala era considerată printre cele mai vechi școli medii de grad liceal din Transilvania. În 1774 localul școlii a fost ocupat de fisc, la puțin timp școala a fost redeschisă și apoi sistată definitiv.¹¹ Despre o școală normală romano-catolică aflăm din raportul lui Elias Fruzik, gospodarul parohiei romano-catolice, adresat Tabulei Continue la 24 noiembrie 1776, în care afirma că școala „*de ani de-a rândul este frecventată de tineret maghiar, german și român*”¹². Din același raport aflăm că școala a fost înființată în anul 1733, din fondul de 1.000 fl. donat de o anume Ana Dijon, că funcționa separat un curs de studii religioase la care erau înscriși șase elevi, dascăl fiind Fischer Damaschinus, dar și o școală elementară frecventată de 36 de elevi. În anul 1774 avem informații că aici se studia limba latină, religia, filosofia, polemica teologică și morală.¹³

În cursul secolului al XIX-lea, la Deva au existat mai multe școli românești. La începutul secolului, Biserica Ortodoxă a creat o școală românească despre care Ion Papiu, la 5 iulie 1865, într-un raport adresat Arhidiecezei greco-răsăritene din Ardeal, scria: „*e clădită de comuna bisericească fără nici un ajutor de la dregătoria politică încă mult înainte de 1848, având grădini lângă ea, însă cu mult mai mică decât ca să se poată folosi ca școală de pomărit. Leafa învățătorului e de 132 fl. anual și de fiecare învățăcel un fl. și un car de lemne*”¹⁴. La 1868 este amintită în documente o școală pedagogică¹⁵, care funcționa și la 1870/1871, cu clase paralele maghiare și române, secția română fiind desființată ulterior. La 1871 mai este înființată o școală particulară pentru fete, trecută sub tutela statului începând cu 1885.¹⁶

La 4 octombrie 1871 s-a înființat Liceul Real, cu o clasă de 23 de elevi. Acest liceu a fost fondat prin obolul locuitorilor orașului, români, maghiari și germani, care au acceptat să plătească timp de zece ani un impozit suplimentar din care să se acopere cheltuielile pentru construcția și înzestrarea școlii. Propunerea aceasta s-a materializat doar în anii 1871-1874 și 1878-1881, când s-a plătit impozitul suplimentar. Cu ocazia înființării liceului a fost ales și primul comitet școlar, printre atribuțiile căruia intra și grija pentru baza materială a școlii, urmărirea realizării sarcinilor educative, dar și supravegherea și îndrumarea activității cadrelor didactice.

În anul 1875 a fost cumpărat un teren cu 10.000 de coroane, pe care s-au mai construit încă patru săli de clasă, iar în anul 1876, prin înființarea clasei a V-a, școala se transformă într-un liceu real cu opt clase.¹⁷ Noua clădire a liceului a fost inaugurată în anul 1888, cheltuielile de construcție ridicându-se la 448.500 de coroane, subvenția statului fiind de 376.000 coroane, iar diferența constituind-o contribuția locuitorilor Devei.¹⁸ Se pare că mobilierul școlii (bănci, dulapuri, mese,

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Stanciu Stoian, *Din istoria pedagogiei românești*, București, 1956, p. 18.

¹¹ Victor Jacotă, Dumitru Susan, Eugen Ghișoiu, *op. cit.*, p. 9.

¹² Cornel Stoica, Ion Frățilă, Ovidiu Vlad, Nicolae Wardegger, *Din istoria învățământului hunedorean*, Deva, 1973, p. 26.

¹³ *Ibidem*, p. 27.

¹⁴ *Ibidem*, p. 25.

¹⁵ *** *Din istoria Transilvaniei*, București, 1960, vol. I, p. 472.

¹⁶ Ion Lungu, Vasile Radu, Mircea Valea, Liviu Mărghitan, *op. cit.*, p. 117.

¹⁷ Victor Jacotă, Dumitru Susan, Eugen Ghișoiu, *op. cit.*, p. 10.

¹⁸ Cornel Stoica, Ion Frățilă, Ovidiu Vlad, Nicolae Wardegger, *op. cit.*, p. 128.

scaune etc.) a fost comandat la firma Bakk Lajos din Cluj. Întreaga clădire cuprindea 64 de încăperi, cu 6 ieșiri, dintre care 3 la fațadă, gardul de fier de la fațadă fiind construit din donația ministrului Agoston Trefort în anul 1891.¹⁹

Românii și-au adus contribuția în speranța înființării unei secții în limba română. Dr. Petco Lazăr, într-un memoriu adresat în 1880 comitatului Hunedoara, pune problema înființării unei secții române în cadrul acestui liceu: „*Propunere: Comitatul acesta să decreteze, și face o reprezentatiune către Ministerul cultelor, în care să se ceară ca studiile prescrise pentru școala reală din Deva, să se propună elevilor români, în limba română, ca astfel să dispară cât mai curând petele cele negre, care deosebesc atât de mult acest comitat*”²⁰. El propune acest lucru pe baza faptului că în comitat locuiau 180.000 de români și abia vreo 5.000 de alte naționalități, ceea ce făcea ca românii să contribuie cu mai mulți bani la ridicarea acestui liceu, învățământul în limba română fiind astfel justificat.

Însă bunele intenții ale dr. Lazăr nu s-au materializat deoarece, cu un an în urmă, apăruse legea care promulga obligativitatea limbii maghiare în școlile populare, deci guvernul nu avea în vedere decât maghiarizarea forțată a populației nemaghiare și nu cultivarea limbilor naționale. Dacă, în anul înființării, liceul era frecventat de 11 elevi români, în anul următor numărul lor crescuse la 24. Conform statisticilor aflate în arhiva liceului, în anul școlar 1876/1877, un singur elev cunoștea numai limba maghiară, 4 elevi cunoșteau numai limba română, 52 și româna și maghiara, 7 maghiară și germană, 41 română, maghiară și germană, 5 maghiară și alte limbi.²¹ Așadar, dintr-un total de 119 elevi, 96 cunoșteau limba română. Peste zece ani, din aceleași statistici, aflăm că, dintr-un total de 156 de elevi, 139 cunoșteau limba română, iar peste douăzeci de ani, dintr-un total de 388 de elevi, 208 cunoșteau limba română. Din aceste date reiese faptul că pe parcursul timpului tot mai mulți români frecventează liceul, că pregătirea lor școlară era una superioară și că, pe lângă limba maternă, mai cunoșteau și limba maghiară și/sau germană.

Calitatea instrucției și educației la acest liceu s-a ridicat an de an, fapt care se reflectă în anuarele publicate între anii 1871 și 1918, din care se observă numărul mare de premianți, ceea ce denotă seriozitatea și perseverența elevilor, dar și calitatea dascălilor.

În anul 1894, din banii încasați din impozitul suplimentar au mai rămas doar 32.000 coroane, care au fost cheltuiți pentru construcția unei săli de gimnastică și pentru achiziționarea curții și localului din strada Decebal nr. 14, unde s-a amenajat muzeul de istorie și antichități al liceului.

Datorită creșterii anuale a numărului de elevi, mulți din afara Devei, conducerea școlii a considerat oportună construirea, în 1876-1878, a unei cantine pentru circa 30 de elevi, unde aceștia puteau lua masa gratuit, cu reducere sau cu plata integrală, în funcție de posibilitățile materiale, apoi și a unui internat pentru 25 de elevi, care a fost inaugurat la 2 septembrie 1889.²² Internatul se compunea din dormitoare, spălătoare, infirmerie, baie, bucătărie, sala de mese, magazii, 2 camere pentru pedagogi ș.a. La 10 octombrie 1900 a fost inaugurat un nou local al internatului, datorită creșterii sistematice a numărului de elevi interni. Programul zilnic al internilor se prezenta astfel: la ora 6 (iarna) sau la 5,30 (vara) se dădea deșteptarea, ½ oră îmbrăcarea, ½ oră meditație, micul dejun, de la ora 8 la ora 13 cursuri, de la 14 la 16 meditații, ½ pauză, între 16,30 și 20,30 meditații, cu o pauză de 1 oră pentru cină, iar la ora 21 era stingerea.²³ Păstrarea igienei corporale se făcea prin baie o dată pe lună, sau uneori, după caz, zilnic.

¹⁹ Victor Jacotă, Dumitru Susan, Eugen Ghișoiu, *op. cit.*, p. 13.

²⁰ Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale, Fond *Societatea de istorie și arheologie a comitatului Hunedoara*, dos. 8/1880.

²¹ Victor Jacotă, Dumitru Susan, Eugen Ghișoiu, *op. cit.*, p. 10.

²² *Ibidem*, p. 14.

²³ *Ibidem*.

Deoarece sănătatea fizică a elevilor avea o importanță deosebită pentru conducerea liceului, în anul școlar 1901-1902 s-a construit o infirmerie pentru boli contagioase, compusă din două saloane cu câte patru paturi, o cameră pentru infirmieră și o baie. La începutul secolului al XX-lea, toată clădirea liceului și anexele aveau instalat curent electric, canalizare și instalație de apă potabilă, iar infirmeria era dotată și cu un cărucior pentru transportul bolnavilor, cu un aparat de dezinfectat și avea o linie telefonică directă cu bucătăria internatului și cu locuința directorului.

Conducerea liceului a dus o politică școlară echilibrată între cursuri și timpul liber dedicat relaxării elevilor. Pentru menținerea unei bune condiții fizice, elevii interni făceau exerciții fizice, jocuri și plimbări sub supravegherea profesorului responsabil, iarna amenajându-se un patinoar în curtea liceului. Educația fizică, pe timp favorabil, se desfășura în curtea liceului, iar iarna, în sala de gimnastică dotată conform cerințelor programei școlare. Pentru o învățare didactică eficientă, s-a organizat și un muzeu școlar, în 4 camere ale localului din strada Decebal nr. 14. Programa școlară cuprindea materii obligatorii și facultative, aceasta suferind nenumărate modificări în perioada 1871-1918. Materiile obligatorii erau limba maghiară, germana, franceza, matematica, geometria, desenul geometric, științele naturii, caligrafia, educația fizică, istoria, fizica, chimia, desenul, religia, filosofia, geologia, geografia, topografia, construcțiile geometrice, contabilitatea, igiena, iar materiile facultative cuprindeau limba latină, româna, desenul tehnic, stenografia, scrima, sculptura și muzica.²⁴

Notarea se făcea pe bază de calificative (foarte bine, bine, suficient, insuficient), la fel și notarea pentru purtare (bună, corespunzătoare, mai puțin corespunzătoare, rea).

După Unirea din 1918, Liceul Real din Deva, începând cu luna martie 1919, trece sub administrația statului român, iar din anul școlar următor începe reorganizarea liceului conform noilor realități politice.

O altă școală secundară din Deva, ale cărei începuturi datează din anul 1868, este Preparandia, care a funcționat ca școală a statului maghiar, cu limba de predare maghiară, o scurtă perioadă de timp având și o secție în limba română. Conform legii din 1868, se prevedea o pregătire mai temeinică a învățătorilor, ceea ce a determinat înființarea unui număr relativ mare de instituții pedagogice pentru formarea învățătorilor și învățătoarelor. În general, pe lângă aceste școli funcționau și școli de aplicație, în care se făceau exerciții practice de predare a lecțiilor, precum și grădini în care se practica agricultura, horticultura și viticultura.²⁵ Intrarea într-o preparandie nu se făcea pe bază de examen, ci doar pe baza certificatului de absolvire a gimnaziului inferior sau a unei școli reale. Erau testați doar elevii care nu absolviseră acest tip de școli. Inițial, durata cursurilor era de 3 ani, pentru ca, din anul 1881, aceasta să devină de 4 ani, deoarece se constatase faptul că doar în 3 ani nu se putea pregăti un învățător bun.

Preparandia din Deva a fost creată special pentru pregătirea cadrelor didactice necesare claselor I-IV. Instituția s-a numit *Școala de stat pentru pregătirea învățătorilor*, deși în unele lucrări apare sub denumirea de *Preparandia de stat* din Deva. Deși a fost fondată în 1870, împrejurările social-politice care țin de înființarea sa ne duc în anul 1848.

Inițial, școala a funcționat în clădirea principală a tezauriatului *Parva Curia*, clădire care a servit și ca spital militar. În 1870, școala avea trei clase I, dintre care una era cu predare în limba română, cealaltă în limba maghiară, ambele cu durata de trei ani, ultima, cu durata de numai un an, cuprindea elevii care aveau o pregătire mai temeinică decât cei ai celorlalte clase.²⁶ Clasele de aplicație au

²⁴ *Ibidem*, pp. 16-17.

²⁵ Cornel Stoica, Ion Frățilă, Ovidiu Vlad, Nicolae Wardegger, *op. cit.*, p. 168.

²⁶ Gheorghe A. Chiței, *Anuarele Liceului Pedagogic Deva pe anii școlari 1934-1970*, p. 5.

funcționat într-o clădire care, în anul 1913, a fost demolată, pe locul ei ridicându-se o construcție impunătoare, cu subsol, parter, trei etaje, sală de gimnastică și o sală de desen.

Datorită faptului că, la început, numărul de elevi nu era foarte mare, aceia care proveneau din afara orașului stăteau în gazdă. Cu timpul, crescând și numărul de elevi, s-a simțit nevoia amenajării unui internat. Aceasta s-a întâmplat în anul școlar 1882-1883, când o clădire mai veche, numită încă de atunci de elevi „*grajdul*”, a fost transformată în internat. Dar aceasta a fost doar o soluție temporară, în anul 1892 fiind inaugurat localul nou al internatului.²⁷ Tot în acel an a fost construită și o sală de gimnastică.

Materiile studiate erau religia și morala, pedagogia, metodică, geografia, istoria, limba maternă, limba maghiară, limba germană, științele naturii, economia cu exerciții agricole și de grădinarit, constituția, matematica, cântul și muzica, desenul, caligrafia, gimnastica, practica pedagogică.²⁸

La 12 octombrie 1919 s-a deschis primul an școlar sub administrație românească.

În anul 1880, pe lângă Preparandia din Deva s-a deschis și o Școală inferioară de comerț și industrie, ridicată cu sprijinul statului.²⁹ Inițial, s-au înscris doar 22 de elevi pentru comerț și 75 pentru industrie, în următorii ani numărul acestora crescând spectaculos. În școală se predau, la alegere, peste 25 de meserii.³⁰

Chiar dacă comitatul Hunedoara avea o situație inferioară altor comitate din punctul de vedere al dezvoltării învățământului secundar și superior, totuși pe teritoriul său s-au semnalat 3 licee și gimnazii, o școală secundară reală și o preparandie la Deva, în decursul timpului înființându-se și alte școli civile și populare superioare. Cele mai importante centre școlare au fost Brad, Deva, Hunedoara, Hațeg, Orăștie și Petroșani. Dar cel mai important lucru este frecventarea acestora de un număr destul de mare de tineri români, care proveneau în principal din rândul burgheziei de la sate și orașe. Ceea ce trebuie subliniat este concursul de împrejurări al înființării acestor școli, în condițiile politice nefavorabile românilor, după cum bine a surprins profesorul dr. Nestor Lupei: „*Înființarea unui liceu românesc în ținutul intracarpatin în vremurile dominației naționale și sociale a poporului român de către o minoritate exploatare era o problemă dintre cele mai grele. Statul acestei dominații manifesta interesul aproape exclusiv de a instrui prin școală doar fiii nobililor și ai naționalităților privilegiate. Populația băștinașă trebuia să-și câștige prin luptă dreptul la școală în limba națională. Drumul acesta a fost lung și anevoios, căci împrejurările erau nefavorabile*”³¹. Importantă însă este perseverența românilor în privința învățământului în limba română, dar și eforturile susținute în vederea atingerii acestui scop prin puținele mijloace avute la îndemână și ceea ce trebuie subliniat este reușita și materializarea acestor eforturi.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Cornel Stoica, Ion Frățilă, Ovidiu Vlad, Nicolae Wardegger, *op. cit.*, p. 168.

²⁹ *Anuarul școlii de comerț și industrie din Deva*, 1880, p. 3.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Nestor Lupei, Romulus Neagu, *Monografia Liceului „Avram Iancu” 1869-1969*, Sibiu, 1969, p. 24.

Felicia-Aneta OARCEA

REȚEAUA ȘCOLARĂ A COMITATULUI ARAD LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

Résumé: Les transformations économiques, sociales et des mentalités produites au niveau du monde rurale et urbain ont contribué au soutien de l'institution scolaire. Les confessions, l'État, les fondations ont aidé les communautés à construire des écoles en leur assurant aussi la base matérielle et financière.

À la fin du 19^e siècle et au début du 20^e le réseau scolaire comprenait des écoles maternelles (jardins d'enfants), des écoles populaires: élémentaires, populaires supérieures, civiles; les écoles de formation des apprentis; comme institutions d'enseignement moyen: les gymnases, les écoles réelles et supérieures des jeunes filles; les maisons de correction, un institut pédagogique; il y avait aussi des institutions humanitaires; comme institution d'enseignement supérieur, la ville d'Arad a eu l'Institut Théologique.

Intersectarea intereselor statului dualist austro-ungar cu coordonata prioritară a elitei intelectuale a naționalităților (anume: extinderea rețelei școlare și pregătirea unor cadre specializate, prefacerile economico-sociale și mutațiile produse la nivelul mentalului colectiv) a contribuit, treptat, la asigurarea creșterii populației alfabetizate. Normele legislative adoptate de autoritățile austro-ungare, din perspectiva naționalităților română, sârbă, slovacă etc., au fost considerate mai puțin tolerante, în privința dreptului de a-și gestiona chestiunile școlare. Pentru „a contracara” interesele statului, mai ales spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea de a transforma școlile confesionale în școli de stat, autoritățile tutelare au emis reglementări – circulare – privitoare la rețeaua școlară. Așadar, a existat o confruntare „între obiectivele și acțiunile oficialităților de stat maghiare și aspirațiile justificate ale naționalităților”¹ comitatului și orașului Arad.

În zona arădeană, realitățile conținutului proiectelor legislative elaborate de Ministerul Instrucțiunii Publice, al Educației și Cultelor nu s-au pliat după litera legii întotdeauna, ci după interesele și realitățile politice maghiare. Spre exemplu, chiar dacă, potrivit legii XXXVIII din 1868, dreptul de a-și gestiona chestiunile școlare revenea fondatorului, statul maghiar, prin conținutul legislației școlare, a căutat să îngrădească drepturile naționalităților. Astfel, ministrul Instrucțiunii Publice, Educației și Cultelor, Albert Berzeviczy, a prezentat Dietei maghiare un proiect în data de 20 octombrie 1904, care, în cele 6 capitole cu 94 de articole, a urmărit diminuarea autonomiei învățământului confesional, cu limba maternă de predare.²

Potrivit statisticilor autorităților austro-ungare, *Magyar statistikai évkönyv*, din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și până la mijlocul deceniului doi al secolului al XX-lea, rețeaua școlară cuprindea instituții de învățământ preșcolar/grădinițe, școli elementare – din anul școlar 1904/1905 elementare zilnice și de repetiție generale sau de specialitate, populare superioare, cetățenești și superioare de fete³, școli medii – gimnaziu, școli reale și școli superioare de fete –, școli de ucenici și profesionale, școli de corecție, institute pedagogice pentru învățători și învățătoare, instituții

¹ Ioan Munteanu, *Rețeaua școlară și știința de carte în Banatul istoric la începutul secolului al XX-lea*, în „Studii bănățene”, Timișoara, Editura Mirton, 2007, p. 411.

² *Ibidem*, pp. 411-412.

³ Din anul școlar 1901/1902, școlile superioare de fete au fost încadrate la școli medii, nu la școli populare ca și până acum.

umanitare și învățământ superior – universități, academii de drept, institutul teologic. Dintre instituțiile superioare de învățământ, Aradul avea doar Institutul Teologic⁴ (Anexe, Tabelul 1), centru de pregătire a preoților care, de multe ori, îndeplineau și statutul de dascăli. Formarea tinerei generații a lumii satelor intra în atenția preoților, din perspectiva luminării și povățuirii elevilor, căci școala trebuia să o „vizităluiască și pruncii să-i îndrume spre sârguință”. Această atribuție era susținută de funcția de director școlar.⁵

Învățământul preșcolar a intrat în atenția elitei burgheze încă din 1840, când, la propunerea contesei Tereza Brunszwich, s-a înființat la Arad o „asociație a doamnelor nobile”, sub președinția Antoniei Bohus-Szögyényi, vicepreședintă fiind aleasă baroneasa Bánfy Polyxena. Această asociație, pentru că nu avea capital mai mare de 3500 fl., s-a desființat.

În paralel cu „asociația doamnelor nobile” a existat în Arad și o „asociație a doamnelor burgheze”. Avea mai mulți membri și un capital de 7.000 fl. Statutele de funcționare ale celor două asociații au fost diferite, date fiind și scopurile diverse. „Asociația doamnelor nobile” a dorit fondarea unor grădinițe, sub îndrumarea lui Mandély Alajos. Un prim pas s-a realizat. Însă, odată cu plecarea învățătorului la Pecica, grădinița s-a desființat. „Asociația doamnelor burgheze” a dorit ajutorarea copiilor arădeni rămași orfani. Varga Péter, în 1841, după ce a întemeiat cu mari greutate o grădiniță la Pesta, în centrul orașului, s-a întors la Arad, unde a deschis o asemenea instituție de învățământ preșcolar. Noua instituție, cu toate că avea o taxă foarte scăzută, nu s-a dovedit a fi populară. Asociația patroană a încercat să obțină donații, dar cu puțin succes. Orașul Arad, conform hotărârii consiliului guvernamental, a ajutat grădinița cu 180 fl. și 6 m³ de lemne. Cu toate acestea, Varga Péter a fost nevoit să renunțe la proiectul său educațional.⁶

În intervalul cronologic 1891-1898, numărul instituțiilor de învățământ preșcolar a crescut atât la nivelul comitatului, cât și al orașului Arad, grație noilor prevederi legislative. Potrivit articolului XV/1891, comunele urbane sau rurale care plăteau un impozit direct mai mare de 30.000 coroane au fost obligate să înființeze și, în același timp, să susțină o grădiniță pentru 40 de copii. Cele care plăteau anual o dare directă de peste 20.000 coroane trebuiau să susțină un „Azil permanent”, iar cele cu un impozit de peste 10.000 coroane, un „Azil de vară”.⁷

Unitățile de învățământ preșcolar au fost clasificate, după grad, profil și limba de predare. După grad, erau: cu program normal, permanent (de un an) și de vară, iar după profil: de stat, cu ajutor de stat, confesionale, ale asociațiilor, particulare sau ale fundațiilor. (Tabelul 1)

⁴ *Magyar statisztikai évkönyv*. Uj. Folyam, vol. I, 1893, Budapesta, 1894, p. 288; vol. II, pp. 292-293; vol. III, pp. 362-363, 366-367; vol. V, pp. 324-325; vol. VI, pp. 272-273; vol. VII, pp. 304-305; vol. VIII, pp. 316-317; vol. IX, pp. 304-305; vol. X, pp. 328-329; vol. XI, pp. 332-333; vol. XII, pp. 338-339; vol. XIII, pp. 327-328; vol. XIV, pp. 321-322; vol. XV, pp. 310-311; vol. XVI, pp. 326-327; vol. XVII, pp. 330-331; vol. XVIII, pp. 316-317; vol. XIX, pp. 332-333; vol. XX, pp. 354-355; vol. XXI, p. 244; vol. XXII, p. 244; vol. XXIII, p. 237.

⁵ Arhiva Școlii generale „Gheorghe Groza” din Moneasa, Nicolae Palade, mss. *Repere istorice ale școlii din Moneasa*. Registrul de procese-verbale, file nenumerate (f. nenr.).

⁶ Lakatos Ottó, *Arad története*, vol. II, Arad, 1881, pp. 113-114.

⁷ Complexul Muzeal Arad (C.M.A.), *Colecția Istorie (C.I.), Fond Suciu (F.S.)*, nr. inv. 36 (Diferența dintre aziluri și „grădini” constă în faptul că primele erau conduse de bone, absolvente ale unui curs de 6 luni susținut de minister, iar celelalte erau conduse de învățătoare pregătite în școlile pedagogice).

Tabelul 1. Structura grădinițelor după grad și profil (1891-1898)

Anul în care a fost înființată	Nr. Grăd	După grad			După profil													
		normale	perm. / 1 an	De vară	stat	Cu ajutor de stat			Com.	Confesionale						Asoc	Part	Fundat
						Com.	Asoc.	Part.		RK	Gr. K	E	Ref	O	Iz			
1891-1892	4	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	2	-
Com. Arad																		
Oraș Arad	8	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	7	-
1892-1893	6	2	3	1	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	4	-
Com. Arad																		
Oraș Arad	8	2	6	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	6	-
1893-1894	12	9	3	-	4	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	5	1
Com. Arad																		
Oraș Arad	8	7	1	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	5	1
1895-1896	17	17	-	-	6	-	-	-	3	-	2	-	-	-	-	-	6	-
Com. Arad																		
Oraș Arad	7	7	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	3	-
1896-1897	17	17	-	-	6	-	-	3	3	-	-	2	-	-	-	-	3	-
Com. Arad																		
Oraș Arad	8	8	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	5	-
1897-1898	17	17	-	-	7	-	-	1	3	-	-	3	-	-	-	-	3	-
Com. Arad																		
Oraș Arad	8	8	-	-	-	-	-	1	3	-	-	-	-	-	-	-	4	-

Sursa: *Magyar statisztikai évkönyv*, vol. I, p. 317; vol. II, p. 318; vol. III, p. 410, 414; vol. IV, p. 422; vol. V, p. 354; vol. VI, p. 312.

Limba de predare în grădinițele din comitatul și orașul Arad era, în general, maghiara, după cum reiese din Tabelul 2.⁸

Tabelul 2. Structura grădinițelor după limba de predare (1891-1898)

Anul studiu	După lb. de predare					
	Maghiară		Mixt + maghiară		Altele	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
1891-1892	-	-	-	-	-	-
Com. Arad						
Oraș Arad	-	-	-	-	-	-
1892-1893	6	100	-	-	-	-
Com. Arad						
Oraș Arad	8	100	-	-	-	-
1893-1894	8	66,6	3	25	1	8,33
Com. Arad						
Oraș Arad	8	100	-	-	-	-
1895-1896	15	88,23	-	-	2	11,76
Com. Arad						
Oraș Arad	7	100	-	-	-	-
1896-1897	15	88,23	-	-	2	11,76
Com. Arad						
Oraș Arad	8	100	-	-	-	-
1897-1898	14	82,35	-	-	3	17,64
Com. Arad						
Oraș Arad	8	100	-	-	-	-

Articolul de lege XXXVIII din anul 1868, sancționat în 5 decembrie același an, a prevăzut obligativitatea învățământului elementar.⁹ Cele mai numeroase, **școlile populare** au fost clasificate după grad în: școli elementare, populare superioare, cetățenești, superioare de fete; după sexul elevilor: mixte, de băieți și de fete și, după caracter: de stat, comunale, confesionale – romano-catolice, greco-catolice, ortodoxe, evanghelice, reformate, unitariene, izraelite –, particulare și fundaționale (ale asociațiilor).

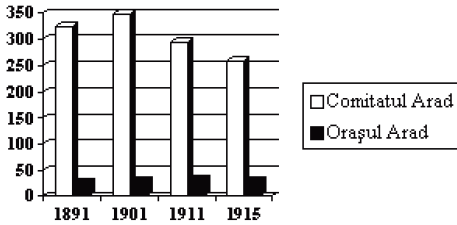
Conform datelor statistice de la sfârșitul secolului al XIX-lea și până spre mijlocul deceniului doi al secolului al XX-lea, ponderea cea mai mare o dețin școlile elementare, al căror număr a variat între 325 (cu cel mai mare număr în anul școlar 1897/1898) și 290 în comitatul Arad, în anul 1915.

⁸ *Magyar statisztikai évkönyv*, vol. I, p. 317; vol. II, p. 318; vol. III, p. 410, 414; vol. IV, p. 422; vol. V, p. 354; vol. VI, p. 312.

⁹ *Legile referitoare la învățământul popular elementar din Ungaria*, în „Educatorul”, an V, 1913, nr. 9-10, octombrie-noiembrie, pp. 171-179.

Cu câteva fluctuații, școlile elementare din orașul Arad s-au situat numeric între 22 și 31, cifră atinsă din 1908/1909 și până în 1914/1915. Pot fi simțite din plin consecințele Legii Apponyi, dar și al Primului Război Mondial asupra instituțiilor de învățământ elementar. (Grafic 2)

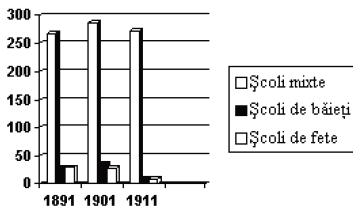
Grafic 1. Dinamica școlilor elementare (1891-1915)



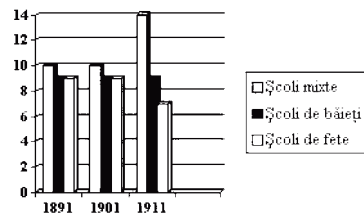
fete; în anul școlar 1901/1902, 286 mixte, 35 de băieți și 27 de fete; în anul școlar 1911/1912, 272 mixte, 10 de băieți și 8 de fete.

La nivelul orașului Arad, statistica indică existența atât a școlilor mixte, cât și de băieți sau de fete, aproximativ același număr. Spre exemplu, în anul școlar 1891/1892, funcționau 10 școli mixte, 9 de băieți și 9 de fete; în anul școlar 1901/1902, 10 mixte, 9 de băieți și 9 de fete; în anul școlar 1911/1912, 14 mixte, 9 de băieți și 7 de fete. (Graficul 4)

Grafic 1. Dinamica școlilor elementare după sexul elevilor în comitatul Arad



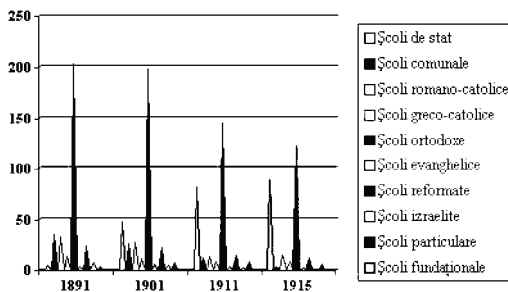
Grafic 2. Dinamica școlilor elementare după sexul elevilor în orașul Arad



După caracter sau susținător, în comitat, pe primul loc s-au situat cele confesionale ortodoxe, urmate de comunale, reformate și greco-catolice. În anul școlar 1891/1892 au existat: 5 școli de stat, 35 comunale, 32 romano-catolice, 203 ortodoxe, 4 evanghelice, 23 reformate, 7 izraelite și 3 particulare; în anul școlar 1901/1902: 47 de stat, 26 comunale, 27 romano-catolice, 11 greco-catolice, 197 ortodoxe, 6 evanghelice, 22 reformate, 5 izraelite și 7 particulare; în anul școlar 1911/1912: 81 de stat, 12 comunale, 14 romano-catolice, 8 greco-catolice, 145 ortodoxe, 4 evanghelice, 15 reformate, 2 izraelite și 9 particulare; în anul școlar 1915/1915: 89 de stat, 4 comunale, 15 romano-catolice, 8 greco-catolice, 123 ortodoxe, 2 evanghelice, 12 reformate, 1 izraelită și 6 particulare. (Grafic 5)

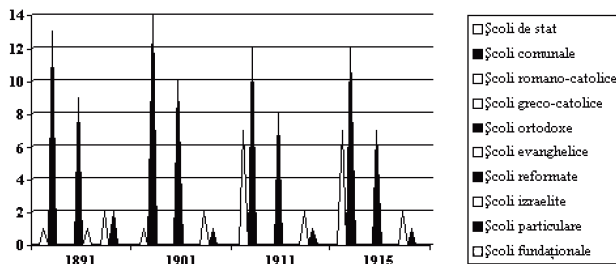
Grafic 5. Dinamica școlilor elementare după caracter (susținător) în comitatul Arad

Balanța înclina în favoarea celor comunale, în orașul Arad, urmate de cele confesionale ortodoxe, izraelite. În 1891/1892 erau deschise o școală de stat, 13 comunale, 9 ortodoxe, una evanghelică, 2 izraelite și 2 particulare; în 1901/1902: una de stat, 14 comunale, 10 ortodoxe, 2 izraelite, una particulară; în 1911/1912: 7 de stat, 12 comunale, 8 ortodoxe, 2 izraelite, 1 particulară; iar în 1914/1915: 7 de stat, 12 comunale, 7 ortodoxe, 2 izraelite și una particulară. (Grafic 6)



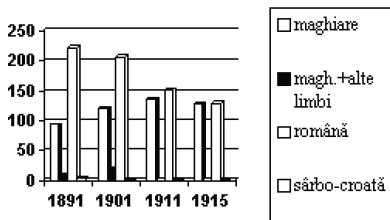
Grafic 6. Dinamica școlilor elementare după caracter (susținător) din orașul Arad

Comparativ, la nivelul comitatului Arad, școlile confesionale ortodoxe dețineau ponderea cea mai însemnată, urmate de cele comunale, romano-catolice, reformate etc., în timp ce, în orașul Arad, predominau cele comunale, urmate de cele confesionale ortodoxe și, spre mijlocul deceniului doi al secolului al XX-lea, de cele de stat. În privința școlilor particulare, în orașul Arad au fost doar două, iar în comitat, anul școlar 1891/1892 a debutat cu 3 școli, pentru ca, treptat, să ajungă la 9, iar în anul școlar 1914/1915 să scadă la 6.

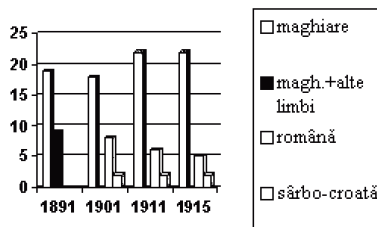


După limba de predare, ele erau maghiare sau maghiare plus altă limbă (germană, slovacă, română, ruteană, sârbo-croată, altele) sau germane, slovace, românești, rutene, sârbo-croate, altele. Cele două grafice (Graficele 7 și 8) redau comparativ evoluția numerică a școlilor elementare din comitatul și orașul Arad, după limba de predare.

Grafic 7. Școlile elementare după limba de predare în comitatul Arad



Grafic 8. Școlile elementare după limba de predare din orașul Arad



Școlile cu predare în limba română au fost mai numeroase la nivelul comitatului Arad, urmate de cele cu predare în limba maghiară, maghiare plus alte limbi și sârbo-croată.¹⁰

Zenovie Pâclișanu, în lucrarea *Politica minoritară a guvernelor ungurești (1867-1914)*, apărută în anul 1943, a inserat un capitol legat de „*învățământul minoritar*”, în care a arătat că, spre exemplu, în județul Arad, populația germană nu avea nicio școală primară. În anul școlar 1895/1896, maghiarii dețineau 96 de școli, existând 16 școli mixte maghiaro-germane. Situația s-a menținut și în 1914, când au existat 145 școli primare maghiare și niciuna germană.¹¹

Potrivit unei statistici, ce a eliminat din calcul localitățile (cu școli) care, după 1918, nu mai făceau parte din județul Arad, cifrele făcând totuși referire la anul 1910, au funcționat 65 școli de stat, 11 comunale, 146 confesionale ortodoxe, 10 greco-catolice, 11 romano-catolice, 13 reformate, 3 evanghelice, 1 ortodoxă sârbească, 3 particulare, 5 domeniiale, 2 fundaționale, 2 izraelite. În total erau 272 școli.¹²

Rețeaua școlară cuprindea școli **profesionale și de ucenici**. Dacă, până la începutul veacului al XX-lea, școlile profesionale dețineau ponderea în pregătirea și specializarea lucrătorilor, din anul școlar 1904/1905 statistica indică o scădere numerică în favoarea celor de ucenici, unde instrucția era efectuată de către profesori și tehnicieni specializați. Aici s-a asigurat pregătirea elevilor în domeniul agrar, industrial, comercial și în meșteșugărit.¹³ Din anul școlar menționat anterior, funcționau 19 școli de ucenici în comitatul Arad și 3 în oraș; în timp ce, în același an, în comitatul Arad a funcționat o singură școală profesională, iar în oraș 9.¹⁴ Școlile de ucenici răspundeau fidel noilor prefaceri economico-sociale, prin acoperirea pieței muncii cu lucrători specializați, cu precădere în domeniul industriei și al comerțului. Activități comerciale intense au fost desfășurate în orașul Arad, de unde și interesul crescut pentru a forma mână de lucru specializată.¹⁵

Pregătirea în școlile elementare și specializările în cele de ucenici și profesionale trebuia completată pentru un alt segment de populație, ce urma a fi pregătit în **școlile civile**. Extinderea rețelei de transporturi, comunicații, sistemului bancar etc. impunea instruirea și perfecționarea unui anumit tip de personal calificat. În această categorie de populație intrau funcționarii din conducerea comitatului, orașului, comunelor, din instituții precum tribunale, telefonie, telegrafie, bănci, transporturi etc. Ei trebuiau să fie beneficiarii unei pregătiri alese.¹⁶ Asemenea instituții de învățământ au funcționat în localitățile Sântana – cu susținerea statului –, Gyula – cu susținerea comunei – și Arad. În orașul Arad, din anul școlar 1909/1910, și-au desfășurat cursurile două școli cetățenești comunale, una pe strada Ferencz și alta pe Kazicz.¹⁷

¹⁰ *Magyar statisztikai évkönyv*, vol. I, pp. 308-309; vol. II, 310; vol. III, pp. 392-393, 396-397; vol. IV, pp. 412-413; vol. V, pp. 344-345; vol. VI, pp. 298-299; vol. VII, pp. 320-321; vol. VIII, pp. 332-333; vol. IX, pp. 320-321; vol. X, pp. 344-345; vol. XI, pp. 348-349; vol. XII, pp. 356-357; vol. XIII, pp. 348-349; vol. XIV, pp. 342-343; vol. XV, pp. 324-325; vol. XVI, pp. 342-343; vol. XVII, pp. 344-345; vol. XVIII, pp. 330-331; vol. XIX, pp. 346-347; vol. XX, pp. 368-369; vol. XXI, p. 251; vol. XXII, p. 251; vol. XXIII, p. 244.

¹¹ Zenovie Pâclișanu, *Politica minoritară a guvernelor ungurești (1867-1914)*, București, 1943, pp. 77-78.

¹² „Școala vremii”, Arad, an XI, 1940, nr. 9-10, noiembrie-decembrie, p. 29.

¹³ Ioan Munteanu, *Banatul istoric. 1867-1918. Școala și Educația*, vol. 3, Editura Excelsior Art, Timișoara, 2008, pp. 425-426; *Magyar statisztikai évkönyv*, vol. II, p. 293; III, p. 363, 392; IV, p. 393; V, p. 325; VI, p. 273; VII, p. 305; VIII, p. 317; IX, p. 305; X, p. 329; XI, p. 333; XII, p. 339; XIII, p. 331; XIV, p. 352; XV, p. 313; XVI, p. 329; XVII, p. 333; XVIII, p. 319; XIX, p. 335; XX, p. 357.

¹⁴ *Magyar statisztikai évkönyv*, vol. XIII, pp. 327-328.

¹⁵ *Ibidem*, vol. XIII, p. 329; XIV, p. 323; XV, p. 311; XVI, p. 327; XVII, p. 331; XVIII, p. 317; XIX, p. 333; XX, p. 355.

¹⁶ Ioan Munteanu, *Banatul istoric. 1867-1918. Școala și Educația*, p. 429.

¹⁷ *Magyar statisztikai évkönyv*. Uj. Folyam, vol. XII, pp. 380-381; vol. XIII, p. 364; vol. XIV, pp. 360-361; vol. XV, p. 338; vol. XVI, p. 356; vol. XVII, p. 357; vol. XVIII, p. 343; vol. XIX, p. 359; vol. XX, p. 381; vol. XXI, p. 258; vol. XXII, p. 258; vol. XXIII, p. 253.

Școlile medii au cuprins, în funcție de specificul lor, elevi cărora li s-a asigurat o pregătire teoretică (Gimnaziul Regal de Stat din Arad) sau practică (Școală Reală Superioară de Stat).¹⁸ Numărul instituțiilor și al elevilor poate fi desprins din Tabelul 3.¹⁹ Remarcăm un număr scăzut de elevi care au frecventat școlile medii arădene. Comparativ, Gimnaziul din Arad a fost frecventat de un număr mai mare de elevi decât Școala Reală.

Tabelul 3. Evoluția numerică a elevilor înscriși la școlile medii

* Nu a fost specificat în statistica publicată în anul 1894 numărul elevilor pentru fiecare tip de instituție școlară medie.

Anul nout Adn	N ₁ total		Școli medii					
	Șc.	Elevi	Gimnaziu		Școli reale		Șc. Sup. Fete	
			Șc.	Nr. Elevi	Șc.	Nr. Elevi	Șc.	Nr. Elevi
1891 1892	-	-	-	*	-	*	-	-
Com. Arad								
Oraș Arad	2	433	1		1		-	-
1901 1902	-	-	-	-	-	-	-	-
Com. Arad								
Oraș Arad	2	681	1	443	1	238	-	-
1907 1908	-	-	-	-	-	-	-	-
Com. Arad								
Oraș Arad	3	903	1	451	1	288	1	164
1914 1915	-	-	-	-	-	-	-	-
Com. Arad								
Oraș Arad	3	932	1	552	1	230	1	150

În comitatul Arad, un alt gimnaziu romano-catolic de preoți, care a funcționat cu ajutor de stat, a existat în localitatea Gyula.²⁰ Au fost școli medii pentru fete: una cu caracter de stat în orașul Arad, al cărui prim an de funcționare a fost 1907-1908²¹, iar alta cu caracter particular, pe strada Somogyi-féle, între anii școlari 1903-1904 și 1906-1907²².

¹⁸ Înainte de înființarea Școlii Reale Superioare de Stat, a funcționat la Arad așa-numita școală privată a lui Rotter, între anii 1865 și 1877. Școala Reală Superioară de Stat și-a deschis cursurile în patru clase încă din anul 1874. La scurt timp, Rotter a sîstat activitatea școlii sale. În anul 1881, noua instituție cu profil real avea 8 clase, unde s-au desfășurat cursurile școlii elementare și gimnaziale. (vezi Lakatos Ottó, *Arad története*, Arad, 1881, vol. II, p. 102). Ministrul învățămîntului a pus problema organizării învățămîntului industrial din anul școlar 1880, subliniind necesitatea unui asemenea tip de învățămînt. (vezi Némethy Károly, *Aradváros tanügyi története*, Arad, 1890, p. 50).

¹⁹ *Magyar statisztikai évkönyv*, vol. I, p. 288; vol. II, pp. 292-293; vol. III, pp. 362-363, 366-367; vol. V, pp. 324-325; vol. VI, pp. 272-273; vol. VII, pp. 304-305; vol. VIII, pp. 316-317; vol. IX, pp. 304-305; vol. X, pp. 328-329; vol. XI, pp. 332-333; vol. XII, pp. 338-339; vol. XIII, pp. 327-328; vol. XIV, pp. 321-322; vol. XV, pp. 310-311; vol. XVI, pp. 326-327; vol. XVII, pp. 330-331; vol. XVIII, pp. 316-317; vol. XIX, pp. 332-333; vol. XX, pp. 354-355; vol. XXI, p. 244; vol. XXII, p. 244; vol. XXIII, p. 237.

²⁰ *Magyar statisztikai évkönyv*, vol. XII, p. 391; vol. XIII, p. 382; vol. XIV, p. 378; vol. XVIII, p. 361; vol. XX, p. 398; vol. XXI, p. 269; vol. XXII, p. 269; vol. XXIII, p. 265.

²¹ *Ibidem*, vol. XVI, p. 371; vol. XVII, p. 376; vol. XVIII, p. 362; vol. XIX, p. 378; vol. XXI, p. 270; vol. XXII, p. 270; vol. XXIII, p. 266.

²² *Ibidem*, vol. XII, p. 392; vol. XIV, p. 375; vol. XV, p. 353.

În orașul Arad, cele două școli pedagogice, una de stat și alta confesională ortodoxă, pregăteau viitori învățători într-un număr relativ mare.²³ (Tabelul 4)

Tabelul 4. Structura și dinamica școlilor pedagogice

* În statistica din 1893 nu este specificat numărul elevilor preparanți.

Anul sau Anii	Nr. total		Școli pedagogice Nr. elevi							
	Șc.	Elevi	Învățători		Învățătoare		Educatori		Educatoare	
			Șc.	Nr. Elevi	Șc.	Nr. Elevi	Șc.	Nr. Elevi	Șc.	Nr. Elevi
1891-1892	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Com. Arad										
Oraș Arad	2	*	2	*	-	-	-	-	-	-
1901-1902	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Com. Arad										
Oraș Arad	2	283	2	283	-	-	-	-	-	-
1907-1908	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Com. Arad										
Oraș Arad	2	182	2	182	-	-	-	-	-	-
1914-1915	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Com. Arad										
Oraș Arad	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-

Singura instituție de învățământ superior din orașul și comitatul Arad a fost Institutul Teologic.²⁴

Arădenii melomani au susținut școlile de muzică de pe lângă Conservator și Societatea de muzică. (Tabelul 5)

²³ *Ibidem*, vol. I, 1893, Budapesta, 1894, p. 288; vol. II, pp. 292-293; vol. III, pp. 362-363, 366-367; vol. V, pp. 324-325; vol. VI, pp. 272-273; vol. VII, pp. 304-305; vol. VIII, pp. 316-317; vol. IX, pp. 304-305; vol. X, pp. 328-329; vol. XI, pp. 332-333; vol. XII, pp. 338-339; vol. XIII, pp. 327-328; vol. XIV, pp. 321-322; vol. XV, pp. 310-311; vol. XVI, pp. 326-327; vol. XVII, pp. 330-331; vol. XVIII, pp. 316-317; vol. XIX, pp. 332-333; vol. XX, pp. 354-355; vol. XXI, p. 244; vol. XXII, p. 244; vol. XXIII, p. 237.

²⁴ *Magyar statisztikai évkönyv*, vol. I, p. 288; vol. II, pp. 292-293; vol. III, pp. 362-363, 366-367; vol. V, pp. 324-325; vol. VI, pp. 272-273; vol. VII, pp. 304-305; vol. VIII, pp. 316-317; vol. IX, pp. 304-305; vol. X, pp. 328-329; vol. XI, pp. 332-333; vol. XII, pp. 338-339; vol. XIII, pp. 327-328; vol. XIV, pp. 321-322; vol. XV, pp. 310-311; vol. XVI, p. 326-327; vol. XVII, p. 330-331; vol. XVIII, p. 316-317; vol. XIX, p. 332-333; vol. XX, pp. 354-355; vol. XXI, p. 244; vol. XXII, p. 244; vol. XXIII, p. 237.

Cei care s-au înscris la asemenea cursuri au fost elevii maghiari romano-catolici, urmați de izraeliți, evanghelici, reformați, ortodocși și greco-catolici.²⁵

Tabelul 5. Structura și dinamica școlilor de muzică arădene (1896/1897-1911/1912)

* Conservatorul din orașul Arad a fost fondat în 1833, iar Societatea iubitorilor de muzică, în 1895.

An	Instituția oraș Arad*	Profesori	Num. elevi
1896-1897	Conservator	8	120
	Șc. muzică	21	289
1901-1902	Conservator	9	148
	Șc. muzică	9	180
1906-1907	Conservator	11	120
	Șc. muzică	6	173
1911-1912	Conservator	10	173
	Șc. muzică	5	125

Sursa: *Magyar statisztikai évkönyv*. Uj. Folyam, vol. V, p. 359; vol. X, p. 383; vol. XV, p. 382; vol. XX, p. 437.

În anii școlari 1891/1892 și 1896/1897 au funcționat 2 orfelinate, pentru ca, din 1902, să fie amintită casa de copii, înființată în anul 1902. (Tabelul 6) O privire de ansamblu asupra datelor statistice ar indica o prezență mai numeroasă a copiilor orfani de limbă maghiară și romano-catolici, urmați fiind de românii ortodocși, slovaci etc.²⁶

²⁵ Gheorghe Săbău, *Viața muzicală*, în vol. *Arad. Monografia orașului*, Arad, 1999, pp. 333-335; 340-342 (Fondat în 1833, Conservatorul avea deja tradiție în rândul iubitorilor de muzică. Melomanii, membri ai *Asociației iubitorilor de muzică/Gesellschaft der Musikfreunde*, au convenit ca, la 15 februarie 1833, să pună bazele acestei instituții de cultură. La scurt timp, ei au angajat un profesor, care a selectat un număr de 20 de elevi. La 1 mai 1833 a început să funcționeze primul an școlar al *Conservatorium der Gesellschaft der Musikfreunde*. Sediul a fost într-un „apartament” al unui edificiu de pe strada Bishop/Episcopului, proprietatea primpretorului Peter Vank (azi strada N. Bălcescu). Profesorii angajați ulterior au fost Franz Zenker, organist la Praga și directorul asociației amintite, care a predat contrabasul, armonia, teoria muzicii și a dirijat orchestra școlii; Georg Novatschek a predat pianul, chitara și violoncelul și Eduard Johann Wessely, care a predat vioara, canto, instrumente de suflat și a dirijat corul Conservatorului. În anul școlar 1834/1835 numărul elevilor a crescut la 45, majoritatea originari din Arad. Anul 1836 a fost marcat de două evenimente importante: numirea ca director al Conservatorului a violonistului vienez Johann Hendl, iar al doilea, mutarea în edificiul de pe strada Kirchen-strasse/Bisericii (azi L. Blaga), nr. 13, unde a funcționat până la mutarea sa în clădirea nou-construită, Palatul Cultural. Societatea Filarmonică din Arad a fost constituită la data de 23 noiembrie 1891, al cărei președinte a fost Institutistul Kálmán.

În anul 1890, după pensionarea lui Johann Hendl, a fost numit director al Conservatorului noul director al Asociației iubitorilor de muzică, József Krispin. Situația materială precară a Conservatorului a făcut ca o parte din acțiuni să treacă în proprietatea Primăriei, care, în data de 31 decembrie 1912, a emis un act prin care a schimbat titlatura Conservatorului în „Școala Orășenească de Muzică”, cu precizarea anului fondării. În vremea Primului Război Mondial a fost mutată, în data de 14 septembrie 1914, în locuința arhitectului Ludovic Károlyi Szántay din strada Baththyány, nr. 26/Consistoriului (azi Episcopiei 4), unde a funcționat timp de 40 de ani, în șapte camere, la etajul întâi.

²⁶ *Magyar statisztikai évkönyv*, vol. V, p. 359; vol. VI, p. 316; vol. VII, p. 354; vol. VIII, p. 370; vol. IX, p. 357; vol. X, p. 383; vol. XI, p. 387; vol. XII, p. 411; vol. XIII, p. 401; vol. XIV, p. 399; vol. XV, p. 382; vol. XVI, p. 401; vol. XVII, p. 413; vol. XVIII, p. 399; vol. XIX, p. 415; vol. XX, p. 437.

Tabelul 6. Structura și dinamica orfelinelor/caselor de copii (1891-1915)

An oraș Arad	Nr. Instit	Orfelinate			
		Nr. Pedag.		Nr. elevi	
		Intern	Extern	Alții	Total
1891-1892	2	3	34	-	34
1896-1897	2	5	27	12	39
Casa de copii					
1903-1904	-	-	441	374	815
1908-1909	-	4	1.089	937	2.026
1914-1915	1	4	1.432	1.294	2.726

Sursa: *Magyar statisztikai évkönyv*, vol. I, p. 318; vol. V, p. 357; vol. XII, p. 413; vol. XVII, p. 417; vol. XXIII, p. 299.

Institutul pentru surdo-muți a fost fondat în anul 1885. La început a fost școală pentru surdo-muți, apoi, din anul școlar 1892/1893, a fost instituție cu caracter comunal, iar din 1898/1899, una comunală cu ajutor de stat. Numărul elevilor, în anul 1888, a fost 15, în 1889 și 1890, 16 elevi, iar în anul 1891, 13 elevi. Din anul școlar 1891/1892, statisticile au consemnat, pe lângă numărul pedagogilor, repartiția elevilor după sex, după limba maternă și confesiune.²⁷ (Tabelul 7)

Tabelul 7. Structura și dinamica școlii/institutului pentru surdo-muți (1891-1909)

An oraș Arad	Inst. surdo-muți			
	Nr. Pedag.	Nr. elevi		
	Intern	Extern	Alții	Total
1891-1892	4	-	12	12
1892-1893	3	B	F	Total
		11	-	11
1895-1896	3	4	4	8
1900-1901	3	15	13	28
1908-1909	11	46	25	71

Sursa: *Magyar statisztikai évkönyv*, vol. I, p. 319; vol. II, p. 323; vol. IV, p. 426; vol. VII, p. 355; vol. IX, p. 528; vol. XVII, p. 416.

Statistica din anul 1898 consemnează existența, în Arad, a unei școli pentru copii cu deficiențe de vorbire. În comitatul Arad, din cei 221 copii, repartiția pe sex indică un număr de 149 băieți și 72 de fete, iar la nivelul orașului Arad, din cei 219 copii cu deficiențe, 134 erau băieți și 85 fete. Dintre cei 46 de copii cu deficiențe mai grave, 28 erau băieți și 6 fete.²⁸ (Tabelul 8)

²⁷ *Ibidem*, vol. I, p. 319; vol. II, p. 323; vol. IV, p. 426; vol. V, p. 358; vol. VII, p. 355; vol. VIII, p. 371; vol. IX, p. 358; vol. X, p. 384; vol. XI, p. 388; vol. XII, p. 412; vol. XIII, p. 402; vol. XV, p. 383; vol. XVII, p. 416.

²⁸ *Ibidem*, vol. VII, p. 357.

Tabelul 8. Școala pentru copii cu deficiențe de vorbire

Anuit adm	Nr copului cu defic de vb			Mai suferinzi		
	B	F	Total	B	F	Total
1897-1898	149	72	221	36	10	46
Com Arad						
Oraș Arad	134	85	219	28	6	34

Sursa: *Magyar statisztikai évkönyv*. Uj. Folyam, vol. VII, p. 357.

Prefacerile economico-sociale, imixtiunea statului maghiar, legislația școlară au aprins interesul pentru extinderea rețelei școlare atât din partea statului, cât și a autorităților ecleziastice, nelipsind inițiativele particulare și ale asociațiilor. De la învățământul preșcolar și până la cel superior, am putut constata evoluții apreciabile. Toate s-au răsfrânt asupra creșterii numărului populației alfabetizate, dar și a celor cu pregătire medie și superioară. Măsurile au fost cu atât mai îndârjite cu cât, deseori, naționalitățile încercau să-și mențină controlul asupra chestiunilor școlare. Circularele, măsurile luate în fiecare district școlar au adâncit responsabilizarea populației rurale și dorința de a-și trimite copiii mai departe la școlile din orașe, considerate adevărate cuiburi ale deznaționalizării. Mutațiile de la nivel mental au contribuit, de asemenea, la creșterea frecvenței școlare și la edificarea unor noi instituții de învățământ.

Asistăm, așadar, în perioada dualismului austro-ungar, la extinderea apreciabilă a rețelei școlare în comitatul și orașul Arad: grădinițe, școli elementare zilnice, cursuri de repetiție, școli profesionale și de ucenici, școli civile, școli de muzică, școli medii, instituții de învățământ superior și instituții cu caracter umanitar (orfelinate, case de copii).

Ioana VASILESCU-COȘEREANU

ACADEMIA MIHĂILEANĂ DIN IAȘI – ÎNCEPUTURILE ÎNVĂȚĂMÂNTULUI SUPERIOR ÎN ROMÂNIA

Abstract: The history of the Academy "Mihăileana" is connected with the history of the Romanian school till 1835. Only from that perspective we can evaluate and emphasize the context of development of the modern Romanian school (the secondary and high education), the evolution of the culture, training and education till 1860 – the year when the university was opened. But the first institution of superior education in Romania was the Academy "Mihăileana", even though we can speak about its abolition in 1848.

When we study the activities and the existence of the Academy "Mihăileana" we make a reference to times when Gheorghe Asachi, Ion Ghica, Mihail Kogălniceanu enriched with their creative spirit the scientific content of the scholar and course schedule, outlining the status of the Romanian school in its first period.

Between 1848 and 1860 the Academy "Mihăileana" continues its activity through the National College (Colegiul Național) and later through the National High School (Liceul Național). But the period from 1835 to 1848 represents its existence and contributed to the cultural union of the Principalities before their political one. The national initiative had priority over all those social, political and economic events which marked that nefarious time span.

Istoria Academiei Mihăilene este legată, firește, de o istorie a școlii românești de până la 1835. Numai din această perspectivă îi putem evalua, evidenția dimensiunile valorice în contextul societății românești moderne. Istoria ei creionează imaginea despre geneza și afirmarea școlii românești moderne (legată de învățământul preuniversitar și universitar) evoluția culturii, instruirii și educației până la 1860, anul deschiderii universității ieșene, prima instituție de învățământ superior din România. Începuturile ei le aflăm prin inaugurarea Academiei Mihăilene, chiar dacă poate fi semnalată o desființare vremelnică a ei la 1848. Prin studierea activității și existenței Academiei Mihăilene vizăm perioadele în care Gheorghe Asachi, Ion Ghica, Mihail Kogălniceanu, cu spiritul lor novator, au îmbogățit conținutul științific în general și îndeosebi al programelor școlare, al cursurilor, conturând statutul școlii românești în perioada ei de început. După 1848 și până la 1860, an în care cursurile vor trece în cadrul universității nou înființate, Academia Mihăileană își continuă activitatea prin Colegiul Național, mai târziu Liceul Național. Acest început marcat de anul 1835 până la 1848 însumează evenimentele existenței sale, maniera în care au fost depășite problemele social-politice și economice specifice perioadei deloc faste inițiativelor de tip național.

Dacă discutăm perioada dinainte de 1835 și urmărim inițiativele și realizările în dezvoltarea școlii naționale remarcăm faptul că activitatea școlară nu poate fi identificată prin elemente consacrate, precum existența unei populații școlare, a unor cadre special pregătite sau să identificăm o politică școlară bine articulată. Putem însă remarca faptul că educația, instruirea tinerilor era realizată prin forme de învățământ instituționalizate sau nu: particular, în colegii sau academii. Spre exemplu dacă efectuăm un studiu asupra matricolelor universității vieneze sau a celei din Cracovia, dintre anii 1441-1448, aflăm că tinerii moldoveni, destul de numeroși, sunt înscriși la cursurile acestor universități și, subliniem, proveneau din locuri diferite ale țării precum: Iași, București, Roman, Bârlad, Suceava etc. Acești tineri, sau măcar o parte dintre ei, erau în măsură, la întoarcerea acasă să disemineze ideile reformatoare apusene în mediul românesc. Cultura română de limbă slavă

consemnează, la începutul secolului XVI, prima creație literară laică, *Letopisețul de când cu voia lui Dumnezeu s-a început țara Moldovei*, redactat la curtea lui Ștefan cel Mare, lucrare ce deschide seria operelor cu valoare istorico-literare și didactice. Semnalarea acestui moment are justificare în susținerea ideii că, de fapt, cartea didactică de istorie laică din școala Moldovenească debutează cu *lucrări-cronici*. În mod real până la editarea abecedarelor, a manualelor, aceste scrieri, alături de cele liturgice, au constituit cartea școlară în țările române, cu alte cuvinte au constituit materialul didactic. Schimbarea a survenit după apariția tiparului și introducerea limbii române ca limbă de cult. E ușor de sesizat că după ce limba română a devenit limbă oficială, școala a devansat biserica, aceasta, este știut, abordă constant o atitudine conservatoare, tradiționalistă. După 1508, prin înființarea, la Mănăstirea Dealu-Târgoviște a primei tipografii românești, editările de aici deserveau cu manuale, carte de învățătură, toate provinciile românești.

Un alt moment în evoluția învățământului românesc îl reprezintă introducerea limbii române în binecunoscuta școală din Șcheii Brașovului, iar prin deschiderea colegiilor de tip umanist (de limbă latină sau greacă) a fost creată acea breșă în sistemul de învățământ de limba slavonă. De exemplu între 1552 și 1561, în Moldova, la Hârlău găsim atestat primul colegiu medieval înființat de domnitorul Alexandru Lăpușneanu în prima sa domnie. Astfel după aceste începuturi se poate vorbi de secolul al XVII-lea ca fiind perioada în care au fost inaugurate mai multe instituții școlare de tip colegial și preuniversitar cu activitate îndelungată, precum Colegiul Vasilian sau Academia Domnească din Iași, colegiul la care a studiat spătarul Milescu și mitropolitul Dosoftei, Colegiul Sfântul Sava de la București, instituții școlare deschise de Gheorghe Duca, Șerban Cantacuzino, și Constantin Brâncoveanu. Prin unele elemente din programele lor aceste instituții marchează începuturile dezvoltării învățământului superior din țările române. Sintetizând, se poate spune că acest secol marchează dezvoltarea tiparului și contribuția sa esențială în dezvoltarea activității școlare (Iorga numește cronicarii moldoveni drept ctitori ai conștiinței naționale românești). Specificul acestui secol al XVII-lea este, așadar, inițiativa și trecerea treptată a școlii din mâna clerului, deci a bisericii în mâna nobililor și apoi a statului. În acest climat ia ființă cea mai importantă ctitorie de învățământ din Moldova, înființată de Vasile Lupu la sfârșitul anului 1639, la biserica Trei Ierarhi din Iași, școală organizată cu elemente de învățământ superior după modelul Academiei din Kiev (1632), având sprijinul Mitropolitului Petru Movilă, inițiatorul Sinodului de la Iași pentru apărarea dreptei credințe. Iată argumentul: „*Văzând domnul marea lipsă de dascăli buni în țara noastră (...) au așezat prin a sa chemare dascăli buni și râvnitori la învățătură de la Kiev (...) și de la preasfințitul mitropolit Moghilă, arhiepiscopului Kievului, ca să fie spre învățătură și luminarea minții copiilor pământului nostru*”. Alături de școala domnească din Iași amintim că se păstrează, pe teritoriul țării și alte centre românești de învățătură în orașe, sate sau mănăstiri. Să amintim, de asemenea, afirmațiile misionarului catolic, Bandinus, care spunea că în vremea lui Vasile Lupu, existau în Iași numeroase școli, mai multe de douăzeci, în care se învăța în limba latină, dar și în limba țării. Iezuitul Francesco Fide spunea, și el, într-o scrisoare, din 24 iulie 1693, adresată Congregației De Propaganda Fide: „*acum 15 ani venisem în Moldova și am fost repartizat la Iași, și în toată țara pe atunci nu era altcineva să vorbească sau să știe limba latinească afară de Mironașco Costin, mare logofăt. Astăzi toată floarea nobilimii vorbește latinește și mulți dintre dâșii sunt foarte învățați. Actualul principe, Constantin Duca, în vârstă de 23 de ani, este un elev al meu; hatmanul, serdarul și secretarii domnești pentru corespondență cifrată sunt și ei elevi și fii spirituali ai mei*”. (Constantin Cartoian, *Istoria Literaturii Române*) Așadar remarcăm faptul că în învățământul de colegiu mediu și elementar, precum și în cel academic are loc substituția aproape deplină a limbii slavone cu cea română și cu cea greacă în cel colegial și preuniversitar. Secolul al XVIII-lea rămâne responsabil cu preponderența predării în limba greacă. Învățământul românesc de limbă greacă a

constituit o etapă cu deosebită semnificație pentru învățământul și cultura românească. Fără excepție domnitorii din Moldova de după 1700 s-au preocupat de învățământ, au inițiat măsuri în favoarea școlii. De exemplu Antioh Cantemir hotărâ, la 1706, ca toate mănăstirile din țară să contribuie cu câte 120 galbeni la susținerea școlilor. Cea dintâi inițiativă cu efecte pe termen lung, a fost deschiderea în 1714 a Școlii Domnești, iar după 1717 a devenit o adevărată Academie Domnească. Hrisovul domnului fanariot Nicolaie Mavrocordat, 1711 spune: „*De mult avea de gând Neculai-vodă să facă două lucruri bune în țară, tipografie să tipărească cărți, și a doua să facă școale, ca să învețe cine, ci a vrea fără plată...*”

Să subliniem faptul că nu există nici un document care să ateste că în sate ar fi existat școli grecești sau în limba slavonă, acestea existau doar în târgurile mai răsărite și în orașe, școala rurală rămâne legată de biserică, iar limba folosită e cea a țării. De asemenea să nu oміtem semnalul dat de Inocenție Micu pledând pentru școala românească, semnal susținut și amplificat de Școala Ardeleană cu reprezentanții ei, dascăli de renume. O nouă perioadă în evoluția învățământului românesc o reprezintă cea de după 1766, perioada celor două domnii ale lui Grigore Alexandru Ghica, domn deosebit de luminat. Acum este reorganizată Academia Domnească de la Iași ai căror dascăli erau cunoscători de elină greacă, latină, așadar dispărușeră dascălii de limbă slavonă. De asemenea putem vorbi acum de o laicizare a învățământului, o studiem ca o etapă nouă a evoluției acestuia în secolul XVIII. Acum se poate vorbi de apariția primelor abecedare. În 1755, la Iași este tipărit un *Bucvar sau începere de învățatură*. De asemenea la sfârșitul secolului, Mitropolitul Iacob Stamate, propune înființarea la Academia Domnească a unei clase de inginerie practică și tot acum, ca etapă nouă, remarcăm tendința de promovare a limbii române ca reacție împotriva preponderenței predării în limba greacă și răspândirea studiului în limba franceză. La început fenomenul devine manifest mai cu seamă în învățământul particular, dar treptat și în cel instituționalizat. Tendința continuă și după 1821. Ca efect aproape spontan semnalăm înființarea școlii de catiheți de la Socola din Iași, 1803, în timpul domniei lui Alexandru Moruzzi, ca operă a Mitropolitului Veniamin Costachi. Acest seminar a fost prima instituție de învățământ din Moldova unde se preda în limba română, iar la 1814, Gheorghe Asachi își deschidea cursul de inginerie hotarnică la predarea căruia folosește manualele în limba română scrise de el însuși. Mai târziu, în 1927, Asachi întors de la Viena, reluându-și locul de referendar la Epitropia școalelor, alături de Veniamin Costachi, Constantin Mavrocordat și viitorul domn, Mihail Sturza, inaugurează împreună cu aceștia școala Normală de la Trei Ierarhi organizată cu ciclurile: elementar, normal și gimnazial.

Prin Regulamentul Organic, după 1931, va fi proclamat învățământul drept sarcină a statului, inițiindu-se politici școlare naționale, școala devenind un serviciu public cu predare în limba română.

În acest climat legislativ a fost înfăptuită cea mai importantă ctitorie de învățământ românesc, Academia Mihăileană, continuare a vechii Academii Vasiliene. Începuturile acestui for de învățământ le marcăm prin anul 1814 prin inaugurarea cursului de inginerie hotarnică, care, împreună cu alte cursuri, va trece de la Academia Vasiliană la noua instituție, după anul 1835. Se predă aici filosofie, logică, metafizică, etică, științe matematice, fizică teoretică și experimentală, chimie, istorie naturală, economie, limbă și literatura franceză, iar dascălii, cu toți, erau instruiți să știe română și latină. Inaugurată de chiar domnitorul Sturza, la 14 iunie 1835, Academia nu mai era acum un colegiu de tip medieval, însă, putem sesiza, nici universitate. A fost o instituție cu funcție dublă: preuniversitar, cu gimnaziu și clase colegiale și universitar cu facultăți. Astfel ea a rămas până la 1860 instituția de învățământ de cel mai înalt grad din Principatele Române.

Un moment special în activitatea Academiei l-a constituit venirea lui Ion Ghica, în 1842, ca profesor de geologie și mineralogie la început, apoi de economie politică. Un alt moment de semnalat

este deschiderea cursului de istorie națională al lui Mihail Kogălniceanu, 1843, pe care-l îl ține acesta până în 1944, când este îndepărtat de la catedră și locul său fiind ocupat pe rând de V.A. Urechia, A.D. Xenopol și alții.

Privind retrospectiv activitatea Academiei putem remarca faptul că în scurt timp a devenit instituția centrală de învățământ populată cu absolvenți ai școlilor din ținuturi, care au devenit ocupanții posturilor în dregătoriile statului, dar și în catedrele școlilor ținutare de unde veniseră, iar alții au plecat, pentru completarea studiilor, la universități și academii străine. Promoțiile de absolvenți împreună cu profesorii lor formau, pe la anii 1848, o mare parte a inteligenței moldovenești, și care au participat și susținut evenimentele de la revoluția din 1848.

În perioada de început Academia Mihăileană și-a orientat activitatea spre formarea de cadre didactice, bine pregătite și imperios necesare, care să acopere nevoile didactice, să determine dezvoltarea culturii și a economiei naționale. Sunt primii aici pentru studii tineri din toate categoriile sociale (sunt 24 de locuri aprobate doar pentru săraci, fără taxă), de asemenea existau studenți stipendiști (existau profesori care-și cedau salariul pentru stipendiile studenților merituoși). În cataloage găsim tineri din Iași, Bacău, Focșani, Botoșani, Hârlău, Neamț, Galați, Roman și altele, așadar dimensiunile sociale naționale sunt evidente.

Prin Academia Mihăileană și activitatea ei înregistrăm triumful definitiv al limbii române în învățământul mediu și superior, este afirmată laicizarea sistemului național de învățământ, dezvoltarea științelor și, de asemenea este evidentă contribuția instituției școlare la unificarea culturală a principatelor, firește înainte de cea politică.

Componenta universitară, academică va dispărea odată cu înființarea în 1860 a primei universități din România, la Iași, dar care nu poate avea altă dată de naștere decât prin cea a întemeierii Academiei Mihăilene.

Valentin HĂNULESCU

CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE ÎN FAMILIA BĂLCESCU

Abstract: The education was an important matter for the Romanian space even if the times were difficult.

Nicolae, a famous member of the Bălcescu family, studied in the beginning with his mother, Zinca Bălcescu, then with a Greek, and, in 1832, he put down for Sf. Sava.

Nicolae, a diligent student, was awarded a prize every year between 1832 and 1835. First, he liked science, but as the years passed by, the young student dedicated a lot of his time to learn history. At Sf. Sava he started to read the ancient and modern historians.

Due to his knowledge, in 1838, when he joined the army, after only one month, he became a teacher at the military school from Dudești, teaching the reading and geography.

Because he hadn't enough money, Nicolae couldn't continue his studies in foreign countries, as he wished. He was frustrated by the way of some writers to understand history and record about the wars. Nicolae Bălcescu wanted to change this historiographic tendency declaring: "*A nation without history is a barbarian people*".

He examined Romanians and foreign documents, went in different places from Romania and abroad, visiting libraries, archives and initiating the issuing of the "Magazin Istoric pentru Dacia".

In 1847 he went to Rome, then to Genoa, Palermo, Napoli, where he spent his time in libraries. The books he read and the education received at home made him be a man, as well as a patriot.

During his exile he always thought of his country, even when he was very ill.

Even if he wasn't so famous as his brother Nicolae, we can say about Barbu Bălcescu, the youngest brother of Nicolae, that he was an educated person: he wrote poetry and prose, drew and painted easily.

Barbu paid a special attention to his daughters' education. He hired piano teachers, and also for French, canto and painting. He was very careful about the people who wanted to get close to his daughters, because they had to be only cultivated and well grown-up ones. Barbu was the only person who brought from Paris the best governesses in Craiova.

For their lives, for the way they knew "to take and to give away", the Bălcescus must be appreciated and, why not, to be taken as an example...

Într-un spațiu binecuvântat, râvnit de mulți, peste care au trecut valuri migratoare, războaie, încercări de cucerire, oamenii și-au făcut timp și pentru educația copiilor. Cei mai înstăriți au început să-și trimită copiii la studii în străinătate, mai ales la Paris sau Berlin, astfel crescând șansele ca ei să ocupe o funcție mai bine remunerată.

Nicolae, cel mai cunoscut membru al familiei Bălcescu, a învățat carte cu mama sa, Zinca Bălcescu, apoi cu un grec, iar în 1832 se înscrie la Sf. Sava. La clasele de „începători” se învăța încă după modelul lancasterian [*modelul lancasterian, metoda de învățământ primar promovată de educatorul englez Joseph Lancaster (1778-1838), inspirată de o experiență făcută în India de Andrew Bell: din lipsă de învățători se folosesc școlarii mai avansați pentru a-i alfabetiza*¹], în care învățătorul era ajutat de elevii mai mari. Înscrierile se făceau în funcție de cunoștințele copilului, pe care acesta le dovedea prin înscrieri, iar cei care nu aveau astfel de „atestare” erau examinați și repartizați în clase. „*Atestaturile de învățătură nu se eliberau pentru absolvirea unui an de studiu ci pentru fiecare obiect de studiu în parte de către profesorul respectiv*”². Fie că a prezentat „atestaturile” respective, fie că a fost testat, Nicolae va fi repartizat în clasa a II-a, la gramatică și

¹ Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident*, București, Editura Humanitas, 2002, nota 77, pp. 351-352.

² Horia Năstorescu Bălcești, *Nicolae Bălcescu, urme în bronzul istoriei*, București, Ed. Scrisul Românesc, 1988, p. 68.

caligrafie, și în clasa a V-a, la limba franceză. Notarea se făcea de la „0” la „5”, existând și calificativul „E” pentru „eminent”. „0” era nota cea mai mare, „5” cea mai mică. Pentru „4” și „5” se repeta clasa. Elev silitor, Nicolae a fost premiat în fiecare an: în august 1832 obține un „accesit” (mențiune) la gramatica limbii franceze, în anul școlar 1833-1834, elev în clasa I complementară – premiul II la o materie, probabil geometrie sau algebră, iar în 1834-1835 – „accesit” la trigonometrie³; odată cu diploma primește 2 cărți: *Filosofia cuvântului și a năravurilor*, de Johan Gottlies Heineccius, și *Catehismul omului creștin moral și sotial*, de Florian Aaron⁴.

A învățat „istoria universală, aritmetica, algebra, geometria, trigonometria, filosofia formală, și dreptul civil, roman, franceza, greaca, latina”⁵. „Nicu Bălcescu avea o mare dorință d-a învăța; dotat cu înlesnire și aplicațiune la studii, inteligent, ardent și entuziast, predilecțiunea lui era mai cu deosebire pentru studiile istorice și mai ales pentru partea militară a istoriei”⁶.

Atras la început de științele exacte, odată cu trecerea timpului tânărul elev își dedica tot mai mult timp studierii istoriei. La Sf. Sava a început să-i citească pe antici, dar și istoricii moderni „la modă pe atunci: Gibbon, Napoleon, Jomini”⁷.

În caietele rupte de Sotea, I. Ghica va citi cu mirare „pe unele pagini scris cu litere majuscule fraze ca acestea: «Petru Maior spune...», «Fotino zice», «Din Constantin Capitanul», «După logofăt Radu Greceanu». Aceasta m-a mirat – mărturisea Ghica mai târziu – cu atât mai mult că pe atunci nu se pomenea în școlile noastre de istorie națională. D-abia de câteva luni Florian Aaron începuse un curs elementar de istorie generală, în care vorbea despre asirieni și egipteni; nu ajunsese nici la greci, nici la romani”⁸.

În studiul istoriei l-a ajutat fără îndoială și memoria sa, Ion Voinescu spunând despre Nicolae că „recita sute de versuri ca și cum le-ar fi citit, era înzestrat de natură cu o inteligență întinsă, cu o imaginație bogată și cu o memorie rară”⁹.

Datorită cunoștințelor sale, la numai o lună după ce a intrat în armată, în august 1838, va ajunge învățător la Școala ostășească de la Dudești, unde educația celor 63 de ostași era lăsată în grija „a trei iuncări dintre aceia care au ieșit mai cu știință din Colegiul Sf. Sava”¹⁰, Iorgu Paraschivescu predă aritmetica, Toma Constantin scrierea și caligrafia, iar Nicolae Bălcescu citirea și geografia. În armată, Nicolae e preocupat de ridicarea capacității de înțelegere a ostașilor la cazarmă: „Aduna pe lângă dânsul, în orele de recreație, mai mulți sergenți și soldați, cărora le povestea despre vitejiile românilor în luptele cu turcii, cu tătarii, cu ungurii și cu lehii, de pe vremurile lui Mircea, lui Mihai și lui Ștefan...”¹¹.

Neavând posibilități materiale, Nicolae n-a putut să-și continue studiile în străinătate așa cum și-ar fi dorit, lucru ce reiese din cele scrise despre școala românească, în 1846, la Paris: „Din nenorocire școlile noastre nu pot a cultiva desăvârșit duhul tinerimii (...) [care] este nevoită să alerge la reputele universității ale Europei luminate. Lipsa însă a mijloacelor pecuniare oprește la noi pe cei mai mulți tineri a lua acest drum și astfel mai multe talente (...) se sting nefolositoare”¹². Acest lucru n-a fost valabil și pentru el, pentru că Nicolae va suplini acest lucru prin larga sa capacitate de receptare indirectă, prin lectură și informații culese de la amicii săi.

³ Dan Berindei, *Bălcescu*, București, Editura Tineretului, 1969, p. 17.

⁴ *Ibidem*, p. 18.

⁵ Nicolae Bălcescu, *Opere IV. Corespondență*, p. 35.

⁶ Ion Ghica, *Opere I. Scrisori către V. Alecsandri*, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 343.

⁷ Ion Popa, *Teoria Istoriei la N. Bălcescu*, în „Revista de Istorie” nr. 5/1978, p. 796.

⁸ Ion Ghica, *op. cit.*, pp. 342-343.

⁹ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 19.

¹⁰ Cornelia Bodea și Paul Cernovodeanu, *Primele școli ostășești din Țara Românească*, în „Studii și Articole de Istorie”, VIII, 1966.

¹¹ Ion Ghica, *op. cit.*, p. 343.

¹² Nicolae Bălcescu, *op. cit.*, p. 55.

Nemulțumit de modul în care unii autori au înțeles istoria și au scris doar despre războaie și clasele privilegiate, Nicolae Bălcescu dorea să schimbe acest curent istoriografic: „*Trebuie să cercetăm instituțiile trecutului, căci numai așa vom pricepe faptele*”¹³.

„*O nație fără istorie e un popor barbar*” scria în *Prospectul* la „Magazin Istoric pentru Dacia”, atrăgând atenția că toți istoricii – cu excepția lui Kogălniceanu – nu descrieseră „*decât biografia stăpânilor, care cu toate acestea e încă nelămurită, și chiar șirul domnilor e nehotărât, iar partea cea mai interesantă a istoriei, instituțiile, industria, comerțul, cultura intelectuală și morală, obiceiul și tipul de viață, s-a trecut sub tăcere*”¹⁴.

Pentru a scrie istorie, Nicolae era de părere că „*trebuie să se recurgă la «izvoarele originale», poeziile și tradițiile populare, legile, izvoarele referitoare la drept; cronicile (izvoare narative atât cele scrise de români cât și cele scrise de străini); inscripții și monumente scrierile ce zugrăvesc obiceiurile (Descrierea Moldovei) și relatările diferiților călători străini*”¹⁵. În istorie se vede „*trecutul, prezentul și viitorul*”, trebuie să începem să ne respectăm trecutul, și asta începe prin grija pe care a manifestat-o față de izvoarele istorice, acordând importanță documentării, dar și adunării, selectării, ierarhizării și folosirii documentelor, depunând o muncă titanică pentru depistarea și publicarea izvoarelor istorice, condiție sine qua non „*pentru ca să putem compune odată o adevărată istorie*”¹⁶, chiar dacă Nicolae Bălcescu aprecia prea puțin valoarea literară a unei cronici și vedea într-însa numai informația istorică.

Culegător de documente românești și străine, de cronici și diverse alte mărturii materiale, el s-a deplasat în diferite locuri din țară și străinătate, a vizitat biblioteci, a inițiat apariția „Magazinului Istoric pentru Dacia”, a cărui preocupare esențială trebuia să o constituie depistarea și publicarea de documente.

Nicolae Bălcescu face cercetări în arhive în 1843. Era foarte conștiincios și exact. Îi cere lui Ion Ghica să corecteze eventualele greșeli: „*se*” în loc de „*sa*”, „*ci*” în loc de „*ti*”, înainte de a da manuscrisul la tipar. Listele bibliografice erau mereu completate cu noi materiale, pentru fiecare lucrare cercetează o bibliografie vastă în arhivele din țară și străinătate, pentru *Românii supt Mihai Voievod Viteazul* a studiat peste 100 de lucrări. Chiar închis la Mărgineni, el a cules documente pentru *Puterea armată și arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei până acum* și despre „*viața și moartea postelnicului Constantin Cantacuzino căruia îi și face un document portret chiar în primul volum al Magazinului Istoric pentru Dacia*”¹⁷.

Astfel, la 20 de ani „*citise tot ce putuse găsi pe ici, pe colea, despre istoria noastră națională; petrecea zile întregi cufundat în studiul documentelor*”¹⁸. Cercetările sale nu s-au rezumat numai la arhive și biblioteci, ci și la cercetare de teren. Prin intermediul prietenului său Ion Ghica, Nicolae va intra în cercul generalului Mavru care, împreună cu Laurian și Bolliac, se închidea în cabinetul său „*cu unul pentru studiul de medalii antice și schimburi de dublete cu celălalt pentru citirea și transcrierea epitelonului de inscripțiuni lapidare*”¹⁹.

În 1845 împreună cu Bolliac și Laurian a făcut o astfel de cercetare pe marginea Dunării vizitând și mănăstirile de peste Olt unde va găsi hrisoave și documente ce vor fi publicate în *Magazin Istoric pentru Dacia*.

În 1846, Nicolae Bălcescu va pleca în străinătate aproape doi ani, citind și notând tot ce a putut găsi în biblioteci și în arhive despre viața lui Mihai Viteazul, despre care spunea că „*este nu numai un*

¹³ *Elocvența română. Discursuri adunate, orânduite și anotate de Gh. Adamescu*, București, Editura Librăriei Alcalay & Co, p. 69.

¹⁴ Dan Berindei, *Bălcescu și Magazin Istoric pentru Dacia*, în „Magazin Istoric”, nr. 5/1969.

¹⁵ *Idem, op. cit.*, p. 68.

¹⁶ Nicolae Bălcescu, *Opere*, I. ed. 1974, p. 89.

¹⁷ Corneliu Dima Drăgan, *Bălcescu și alți deșinuți politici la Mărgineni*, p. 25.

¹⁸ Ion Ghica, *op. cit.*, p. 344.

¹⁹ *Ibidem*, p. 345.

erou ce a acoperit armele lor cu gloria nepieritoare ci încă simbolul ideii de viață, ideii de mântuire, simbolul unirii lor naționale”²⁰. În aprilie 1847 va ajunge la Roma, „acest oraș pe care-l iubesc atât și care mi-a oferit atâta resurse, biblioteci, muzee, ruine”²¹ și, impresionat de bogăția arhivelor, va cerceta și arhivele Vaticanului. Va mai ajunge la Genova, Palermo, Napoli, unde își petrece timpul în biblioteci. La Genova cercetează rapoartele „impiegaților companiei Genoveze de navigație”, unde a găsit 3 lăzi cu „documente privitoare la țările române”²². Întors la Paris, în bibliotecile pariziene a studiat 39 lucrări în Biblioteca Națională, 12 în Biblioteca Poloneză, 1 în Biblioteca Curții de Casație și 28 de cărți „din biblioteca mea”²³. Aici, cercetările sale au fost încununat de succes, el declarându-se „fericit de această prețioasă găsimă...”²⁴: descoperirea unui portret al lui Mihai Viteazul: „Fizionomia principelui răspundea întocmai închipuirii celor ce au studiat caracterul acestui bărbat extraordinar. Figura e slabă, melancolică, serioasă și cam aspră: în tot foarte frumoasă și cu multă expresiune”²⁵.

Își completa informațiile asistând la cursuri la universități: „Ascult vreo 4 cursuri de filosofie, literatură și istorie”²⁶.

Datorită acestor cunoștințe și modului de gândire, Nicolae Bălcescu a fost capabil, în 1844, în *Puterea armata și arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei până acuma*, să afirme că Prusia va deveni o mare putere.

Respectul față de trecut se vede și din felul în care vorbea despre Calugăreni, acest „*Termopile al românilor*”, unde constata cu regret că nu există niciun monument, oricât de modest, care să marcheze locul celebrei bătălii: „*Atât suntem de nesimțitori la gloria națională! Românul acum trece cu nepăsare printr-un loc fără ca nimic să-i aducă aminte că pământul ce călca este frământat cu sângele părinților și acoperă oasele vitejilor*”²⁷.

Cărțile citite și educația primită acasă l-au format ca om, dar și ca patriot, în exil tot timpul gândindu-se la țara sa, chiar și când era grav bolnav. Îi scria lui C.A. Rosetti, la 6 noiembrie 1851: „*Mi se rupe inima când gândesc că vor veni poate vremuri dorite, fără ca să fiu eu de nici un folos țării, nici cu sabie, nici cu condeiu, nici cu gura*”²⁸. Această trăsătură a cuprins-o cel mai bine Vasile Alecsandri, care spunea despre Nicolae Bălcescu că „*în inima lui patriotismul ocupa atâta loc că e de mirare cum de se mai puteau adăposti în ea și alte simțiri*”²⁹.

Chiar dacă n-a fost așa de cunoscut ca celebrul său frate, despre Barbu Bălcescu, fratele cel mic al lui Nicolae, putem spune că a fost o persoană educată, era „*înzestrat cu toate darurile, se pricepea la toate, scria de minune și versuri și proză, desena și picta cu ușurință și cu o exactitate uimitoare ... apoi avea un gust deosebit în toate, era arbitrul tuturor eleganțelor...*”³⁰. Apreciat și de societate, „*dansa perfect (...) în fine avea toate darurile ce fac pe un om să dea tonul în societate și cucerea ușor inimile femeilor*”³¹.

Barbu se va ocupa de educația fetelor. A angajat profesori de pian, franceză, canto, pictură. „*Pe noi n-a vrut tata să ne dea la pension, el obicinuia a spune și a da următorul exemplu: «puneți într-un coș cu merele cele mai frumoase, un singur măr stricat și în câteva ore se vor strica toate! Contactu cu atâtea necunoscute nu poate fi decât periculos – la mine acasă, lângă mine nu vor vedea decât*

²⁰ Nicolae Bălcescu, *Opere I*, București, Editura Academiei R.P.R., 1953, p. 219.

²¹ Idem, *Opere IV. Corespondență*, p. 145.

²² *Ibidem*, p. 60.

²³ Dan Berindei, *Nicolae Bălcescu om de știință*, în „*Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu*”, nr. 1/1965.

²⁴ Nicolae Bălcescu, *Opere I*, București, Editura Academiei R.P.R., 1953, p. 222.

²⁵ *Ibidem*, p. 222.

²⁶ Idem, *Opere IV. Corespondență*, p. 68.

²⁷ Idem, *Opere I*, București, Editura Academiei R.P.R., 1953, p. 197.

²⁸ Nicolae Bălcescu, *Opere IV. Corespondență*, p. 423.

²⁹ Dan Berindei, *Bălcescu și Magazin Istoric pentru Dacia*, în „*Magazin Istoric*”, 5/1969.

³⁰ Zoe Mandrea, *Icoane din trecut*, pp. 42-43.

³¹ *Ibidem*, p. 43.

ceea ce vreau eu!»³². Le obligase pe fete să vorbească în casă limbi străine pentru că „numai vorbind o limbă, ajungi s-o stăpânești!”³³. Era foarte atent și cu cine intrau fetele în contact, pentru că trebuiau să se întâlnească numai cu „persoane alese, bine crescute, căci, (...) numai deprinderile din prima copilărie rămân o a doua fire pentru toată viața”³⁴.

Și va fi cel care va da tonul în materie de educație. A adus de la Paris cele mai bune guvernante: „Curentul ce se făcu pe vremea aceea în Craiova, spre a se da fetelor o creștere deosebită, i se datorează lui în mare parte, atât prin vorbă cât și prin pildă”³⁵.

Exigent, până să găsească guvernanta potrivită și calificată pentru fetele sale, aștepta și câte un an, „căci era greu de găsit perfecțiunea ce o dorea tata. Însă vremea aceea nu fu pierdută, tata se ocupa mult de noi, ne puse în curent cu literatura română”³⁶. „Casa noastră era locul de întâlnire a societății cele mai alese tata dădea prânzuri, serate muzicale, baluri. În anul acela tata era primar (1874-1875, n.n.) și pune a toată societatea în mișcare după voința sa, artiștii streini cari treceau prin București îi aducea și la Craiova și chiar îi primea la noi în casă.”³⁷ Niciun efort n-a fost în zadar!

Și putem spune că a reușit. „Și ce mândru era de noi, mai târziu când eram și noi fetișcane și ne îndeletniceam cu pictura și cu muzica: «Mă umflu în pene» spunea el, «când aud vorbindu-se de fetele noastre».”³⁸ Și ce răspundeau craiovenii la întrebarea: „Ce e de văzut în Craiova? ”: Grădina Bibescu, biserica Sf. Dumitru, biserica Madona Dudu și „fetele Bălcescu”. Erau considerate un „bun colectiv al orașului. Nu erau partide destul de importante la Craiova pentru ele – așa considerau bătrânii și oamenii căsătoriți”³⁹. Chiar dacă se vor căsători cu oameni care vor deveni celebri (Olga cu Petre Gigurtu, care va deveni general, Zoe cu Nicolae Mandrea, devenit președinte la Înalta Curte de Casație, iar Ana cu Dimitrie Culcer, renumitul medic), mereu fetele vor aminti că se trag din familia Bălcescu. În timpul Primului Război Mondial, Zoe Mandrea a rămas la București, unde avea „o casă frumoasă cu lucruri bune. Și ca Bălcescă mama nu putea să fugă!”⁴⁰, scria Maria Mandrea, fiica acesteia.

Pentru viața pe care au dus-o, pentru modul în care au știut, prin educație, „să ia și să dea mai departe”, trebuie să-i apreciem pe Bălcești și, de ce nu, să le urmăm exemplul...

³² Olga Gigurtu, *Amintiri și icoane din trecut*, Editura Scrisul Românesc, 1935, p. 60.

³³ *Ibidem*, p. 169.

³⁴ Zoe Mandrea, *op. cit.*, pp. 8-9.

³⁵ *Ibidem*, p. 43.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, pp. 58-59.

³⁸ *Ibidem*, p. 34.

³⁹ *Ibidem*, p. 61.

⁴⁰ Zoltan Rostas, *Chipurile orașului. Istoria de viață în București*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 42.

Doina IONESCU

CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND ÎNVĂȚĂMÂNTUL ARTISTIC ROMÂNESC (1830-1930)

Résumé: Les années 1830-1930 sont connues comme l'époque des pionniers dans l'enseignement roumain d'art. Les écoles ouvertes dans les pays roumains n'étaient inférieures du tout aux écoles européennes renommées de l'époque.

Les artistes sortis des écoles des beaux-arts bénéficiaient des méthodes efficaces d'instruction artistique et d'un haut niveau de formation qui leur permettaient de continuer l'oeuvre de leurs maîtres.

Les premiers maîtres ont été Theodor Aman, Gheorghe Tattarescu et Gheorghe Panaiteanu-Bardasare, qui ont fait des efforts particuliers pour l'ouverture de hautes écoles d'art. En Moldavie, en 1860, à Iași, L'École des Beaux-Arts est ouverte sous la direction de Panaiteanu, la Pinacothèque étant ouverte en même temps. À Bucarest, L'École des Beaux-Arts et la Pinacothèque s'ouvrent le 14 décembre, sous la direction de Theodor Aman.

Malheureusement, tous ces établissements d'art étaient dépourvus de moyens matériels et techniques pour le déroulement des cours. Un autre problème était le manque des bâtiments, des immeubles appropriés, pour permettre à de nombreux aspirants à la gloire artistique de participer à ce type d'enseignement.

En 1866, à cause de la situation financière difficile, les écoles ont fermé leurs portes, mais l'année suivante le prince Carol a ordonné leur rouverture, à base des moyens budgétaires.

À Iași, l'intérêt pour l'art est assez faible et d'une portée locale. À l'encontre de la Moldavie, les bucarestois sont plus actifs et la capitale s'impose de plus en plus dans la promotion du mouvement artistique.

Les oeuvres exposés ont eu une contribution importante à la formation et l'évolution du bon goût. Dans les Salons roumains, organisés à partir de 1865, on trouvait des ouvrages signés par Nicolae Grigorescu, Sava Henția, Carol Popp de Szathmary, Theodor Aman, Gheorghe Tattarescu, Constantin Stăncescu, Mihail Ștefănescu, George Popescu, Dem. Marinescu, Ion Andreescu, Ștefan Ionescu Valbudea.

La nouvelle génération d'artistes formée à la fin du 19^e siècle et dans les premières décennies du 20^e siècle ouvrera une nouvelle perspective à la création artistique, une nouvelle étape dans laquelle la rigueur de l'académisme sera abandonnée, en faisant lieu aux mouvements novateurs, modernes.

Pendant toute cette période d'évolution de l'enseignement roumain d'art, une entière pléiade de personnalités s'affirme: maîtres et disciples, des artistes qui ont joué un rôle d'une grande importance dans le panthéon de l'art nationale: Francisc Șirato, Jean Al. Steriadi, Sabin Popp, Nicolae Dărăscu, Lucian Grigorescu, Alexandru Ciucurencu, Dimitrie Paciurea, Camil Ressu, Cornel Medrea, Constantin Baraschi, Boris Caragea et encore beaucoup d'autres.

Înființarea Școlilor Naționale de Arte Frumoase în România reprezintă un moment important în istoria învățământului artistic, dar și în istoria artelor plastice românești.

Pentru ca un artist plastic să devină renumit, trebuia să se producă o serie de modificări legate de mentalitate, atât a celor care o creau, cât și a publicului iubitor de artă. Mentalitatea artistului era în raport direct cu formația sa profesională și cu clasa socială din mijlocul căreia se ridicase. Exista posibilitatea ca artistul să se formeze sub o direcție „luminată” în condițiile în care îi erau respectate

demnitatea sa de om, care să contribuie la dezvoltarea calităților sale intelectuale și profesionale. Acest lucru era posibil într-o academie sau într-o școală superioară de artă, asemănătoare aceloră din Occident. Încă de la înființare, ele au sprijinit progresul social al țării și au asigurat prestigiul artelor plastice în viața națională.

Introducerea desenului în școli reflectă schimbările survenite în funcția socială a artei și poziția artistului în viața socială. Primele nuclee ale învățământului artistic românesc, în cadrul școlilor laice susținute de stat, au apărut la Iași și București, creându-se, în prima fază, catedre de desen.

Programa de învățământ a Gimnaziului din Iași menționează, în anul 1833, existența catedrei de calligrafie și desen, condusă de Josef de Adler, autor al unui tratat de peisaj și flori, pentru a le servi bazelor. Introducerea desenului în școli reprezintă preocuparea lui Gheorghe Asachi de a pune bazele unei adevărate „școli de zugrăveală”. El a căutat să cultive talentul unor tineri în vederea folosirii lor ca profesori ai acestei școli, însă nu a reușit decât să ofere elevilor primele cunoștințe elementare de meșteșug, pregătindu-i pentru studii la academiile din străinătate, pe care unii le-au urmat ca bursieri. Metodele de instruire plastică și înaltul nivel de pregătire și îndrumare pe care îl aveau absolvenții la acea vreme nu erau cu nimic mai prejos decât cele din academiile europene de renume. Astfel, cei care au mers la specializare la München, Viena, Paris sau Roma au făcut față cu cinstă cerințelor profesorilor.

Înainte de fondarea unei școli de arte frumoase de tip occidental, s-a dezvoltat latura artistică în învățământul secundar ieșean, apoi, de la 1835, se creează Academia Mihăileană. Astfel, pentru prima dată, arta va primi atenția ce i se cuvine. Gheorghe Asachi dorea să trezească în compatrioții săi interesul pentru artă, să descopere, să susțină și să formeze noi talente. În felul acesta, devine o necesitate deschiderea unei școli în care elevii să dobândească noțiuni elementare de desen. La scurt timp de la înființare, s-a constatat o ridicare a nivelului artistic moldovean. O contribuție importantă la existența unui mediu artistic de înaltă ținută au avut-o pictorii străini cu o solidă educație profesională. La început, aceștia au format întregul personal didactic. Dintre ei putem menționa, alături de Josef de Adler, pe Ioan Müller, numit de Mitropolitul Veniamin ca profesor de desen și de „zugrăvie istorică”. Mai târziu, artistul german a fost numit litograful oficial a lui Asachi și profesor de desen la Academia Mihăileană. A urmat apoi la catedra de desen italianul Giovanni Schiavoni, iar la scurtă vreme, Asachi l-a numit profesor la Academia Mihăileană. Mai târziu, la catedră urmează Mauriciu Löffler, iar profesor de zugrăvire a fost numit Ludovic Stavski. Gheorghe Asachi a fost preocupat ca învățătura să aibă un sens românesc și să fie conform nevoilor românilor.¹ Arta aplicată ține un loc la fel de important ca și arta pură, iar aceasta va fi îndreptată mereu într-o direcție didactică și utilitară. Școala va răspunde cerințelor Bisericii, pregătind pe viitorii pictori de factură religioasă. De asemenea, școala va satisface una din dorințele cele mai arzătoare ale publicului, formând artiști în domeniul gravurii și litografiei, tehnici care permiteau multiplicarea unor compoziții ce reprezentau diverse evenimente și scene din trecutul istoric. Aceste litografii erau la îndemâna oricărui cetățean iubitor de artă. Printre primii elevi ai Academiei Mihăileane menționăm pe Lemeny, Panaiteanu-Bardasare, Năstăseanu, Alexandru Asachi, Giușcă, Atanasiu, T. Codrescu. După zece ani de funcționare, Academia Mihăileană se închide, unul dintre motive fiind comportamentul tendențios al elevilor, care erau bănuși de idei subversive.

Evenimentele politice nefavorabile dinainte și după 1848 au contribuit la întârzierea redeschiderii școlii. Au existat unele motivații legate de această amânare. În primul rând, temerea autorităților față de tot ce venea de la Paris, în special față de ideile revoluționare.

¹ George Oprescu, *Pictura românească în secolul XIX*, București, Editura Meridiane, 1984, p. 183.

Momentul Unirii celor două Principate a creat împrejurări favorabile pentru înființarea școlilor de arte frumoase și a pinacotecilor. În acei ani exista o perioadă de liniște relativă, de entuziasm și satisfacții, ceea ce a creat climatul unei existențe durabile pentru aceste instituții de cultură.²

De teama unor contacte cu ideile noi ale Franței, care oricum nu puteau fi cu totul oprite, tinerii români erau trimiși cu bursă la Roma, Viena și München.

Constituirea Școlii de Arte Frumoase din Iași, la 1860, se va face nu la voia întâmplării, ci la intervenția energică a lui Panaiteanu-Bardasare, fost elev al Academiei Mihăilene. Prin înființarea acestor școli speciale se ținea la formarea unei culturi generale în domeniul artei și la o performanță profesională, demne de o ființă umană menită să ocupe, prin însușirile sale, un loc important în societate. S-au organizat în această perioadă expoziții de artă, urmărindu-se formarea gustului public prin familiarizarea cu lucrările artiștilor și stabilirea unui criteriu de apreciere. Aceste expoziții erau permanente sau temporare și constituiau un bun prilej de confruntare a tendințelor, de cunoaștere a experiențelor noi, de perfecționare și progres. Din aceste expoziții se selectau cele mai bune lucrări, autorii lor fiind recompensați cu burse în străinătate. Expozițiile de la Academia Mihăileană se organizau în mod regulat, ele reprezentând o bună ocazie de afirmare de noi talente.

Prin stăruința lui Gheorghe Asachi și la îndemnul primului ministru Mihail Kogălniceanu, domnitorul Alexandru Ioan Cuza a hotărât înființarea la Iași a Școlii de Arte Frumoase și a Pinacotecii. Școala a fost deschisă oficial în anul 1861. Spațiul destinat celor două instituții a fost stabilit în casele lui Alexandru Roznovanu, care au fost cumpărate în acest scop. La 29 august 1860, domnitorul Cuza îl numește pe Panaiteanu-Bardasare în postul de director al Muzeului din Moldova, cu obligația de a preda la școala de pictură și sculptură ce urma a se înființa. Înscrierea școlii în bugetul statului s-a făcut doar mai târziu, în anul 1864, odată cu cea de la București.

În București, încă din deceniul trei al secolului al XIX-lea s-a simțit nevoia introducerii învățământului de specialitate. Astfel, unii artiști veniți din Europa Centrală au fost numiți profesori, având să-și lege destinul de începuturile cursurilor sistematice de desen. Dintre aceștia s-a remarcat Carol Wahlstein, care a fost numit profesor la Colegiul Sfântul Sava. Acesta s-a dedicat cu mult devotament elevilor săi, procurându-le diverse materiale necesare studiului. Wahlstein a propus publicarea unei lucrări de specialitate pe care el a tradus-o și a actualizat-o după tratatul arhitectului renescentist Vignola. Așa, lucrarea, concepută foarte didactic și pe înțelesul tuturor, s-a bucurat de mult succes, ea fiind publicată în anul 1836 în 1000 de exemplare. Din anul 1851, Constantin Lecca a continuat activitatea didactică a lui Wahlstein, achiziționând planșe și modele pentru orele de desen. În anul 1859, Gheorghe Tattarescu urmează la catedra de desen la Colegiul Sfântul Sava, făcând noi achiziții de planșe, albume și material didactic. În anul 1860, Tattarescu se gândește mereu la posibilitatea înființării unei școli superioare de artă, astfel că, în luna decembrie, înaintează Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice un proiect pentru o școală de pictură și sculptură. Gheorghe Tattarescu a desfășurat activitatea didactică la Colegiul Sfântul Sava până în octombrie 1864, când a fost numit profesor de pictură la Școala de Belle-Arte.

Înființarea unei școli de specialitate în București a fost susținută și de doi intelectuali aflați la conducerea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, și anume: de ministrul Kretzulescu și de V.A. Urechia (ce deținea funcția de director al Instrucțiunilor Publice). Pe data de 10 septembrie 1864, ministrul Kretzulescu reușește să introducă în bugetul de stat noua instituție propusă și numește în funcție pe primii doi profesori ai școlii, pe Theodor Aman și pe Gheorghe Tattarescu, primul în calitate de director, al doilea în cea de profesor de pictură. Domnitorul Alexandru Ioan Cuza semnează, pe 5 octombrie 1864, decretul prin care cei doi pictori sunt investiți în funcțiile propuse de ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice. Theodor Aman înaintează ministerului un proiect de

² *Ibidem*, p. 187.

organizare și funcționare a școlii. Însă Regulamentul Școlilor Naționale de Belle-Arte, cel acceptat, a fost realizat de V.A. Urechia și a rămas în vigoare timp de cinci ani, dovedindu-se că planul vast preconizat în cuprinsul său a fost supradimensionat față de posibilitățile reale asigurate de societatea vremii. Regulamentul a fost aprobat de domnitorul Cuza pe 23 octombrie 1864 și publicat în Monitorul Oficial al Principatelor Unite Române.

Școala de Belle-Arte a fost deschisă oficial pe 14 decembrie 1864. Astfel a fost fondată o instituție de învățământ de importanță capitală pentru cultura țării.³ În proiectul de funcționare propus de Theodor Aman, se acorda o pondere mai mare picturii, artistul prevăzând ca materii de studiu pictura, sculptura și, eventual, gravura. Față de acest proiect, în forma sa definitivă, Regulamentul pentru școlile de belle-arte stabilește ca instituțiile să cuprindă următoarele specialități: pictură, sculptură, arhitectură, gravură și arta grădinilor. Școlarizarea urma să dureze trei ani, cu excepția cursului de artă a grădinilor, care se desfășura pe o perioadă de un an. Au fost introduse, de asemenea, unele materii deosebit de necesare: studii anatomice, cursuri facultative de istorie și literatură și, obligatorii, cele de estetică.⁴ Școlile au funcționat după acest regulament timp de paisprezece ani, următorul fiind dat în 1883. Acest regulament aduce modificări radicale în organizare, programă și personal didactic. Secțiunile care intrau în componență erau pictura, sculptura, arhitectura și gravura, ultimele două luând o amploare deosebită. Programa analitică se amplifică, iar pentru unele tehnici, aceasta este concepută în conformitate cu specificitatea fiecăreia.

Școala de Belle-Arte din București a înregistrat la început un efectiv de douăzeci de elevi. Dintre aceștia, menționăm pe Ioan Mandescu, Constantin Ștefănescu, Constantin Dendrino, Ștefan Mincu, V.D. Cotruciu, Dumitru Marinescu, George Ioanid, Mihail Dan, Iancovache Constantinescu. Printre profesorii care au făcut parte din corpul profesoral sunt amintiți doctorul Alexandru Marcovici pentru catedra de anatomie, arhitectul Dimitrie Berindei, Karl Storck pentru catedra de sculptură, Gheorghe Tattarescu pentru catedra de pictură, Gaetan Burelly, profesor de arhitectură, și pictorul Constantin I. Stăncescu pentru catedra de estetică și istoria artei. În calitate de director, Theodor Aman a fost preocupat mereu de dotarea școlii cu mobilierul și materialul didactic necesare pentru funcționarea în bune condiții a procesului educativ. O contribuție importantă în buna desfășurare a cursurilor a avut-o și Gheorghe Tattarescu, prin publicarea, în 1865, a lucrării *Precepte și studii folositoare asupra proporțiilor corpului uman și dessemnu dupe cei mai celebri pictori*. El oferea tinerilor artiști un manual de bază, ajutându-i să înțeleagă mai bine problemele de compoziție și proporțiile corpului uman, de impostare a personajelor în context cu respectarea fugii perspectivele. Pentru îmbogățirea cunoștințelor elevilor, au fost achiziționate materiale ilustrative și reproduceri după lucrări celebre. După doi ani de existență, pe data de 1 august 1866, apare înștiințarea desființării școlilor, fiind instituit bugetul de austeritate în domeniul culturii. Astfel, au fost radiate din buget școlile de arte. Theodor Aman înaintează domnitorului un amplu memoriu, în care erau prezentate un scurt istoric al fondării instituției, programa analitică, concursurile și recompensele care s-au dat elevilor. Având acceptul tacit al ministrului și promisiunile de susținere din partea domnitorului, școlile nu și-au întrerupt, faptic, activitatea. La scurtă vreme, pe 1 aprilie 1867, activitatea este reluată oficial. Urmează o perioadă destul de grea, în special în ceea ce privește funcționarea catedrelor, spre exemplu cea de sculptură și xilografie. Din considerente economice, au fost desființate catedrele de anatomie, perspectivă și caligrafie.

Regulamentul menționa ca la finele fiecărui an să fie acordate recompense elevilor studioși sub formă de premii, distincții și burse școlare sau burse în străinătate. Astfel, au fost realizate medalii din bronz și argint care au fost decernate cu ocazia festivităților de premiere, într-o solemnitate

³ Adrian Silvan Ionescu, *Învățământul artistic românesc, 1830-1892*, București, Editura Meridiane, 1999, p. 110.

⁴ *Ibidem*, p. 112.

desăvârșită, la care erau invitate diverse oficialități, personalități marcante ale culturii românești. La aceste momente solemne participau de asemenea coruri, fanfare și presa. În cadrul acestor ceremonii de anvergură erau împărțite distincții premianților. Cu aceste ocazii erau organizate ample expoziții cu lucrări ale elevilor, care puteau fi vizitate de public până la sfârșitul lunii ianuarie a anului următor. Studiile se distingeau printr-un caracter clasic, academic, fiind făcute după natură, după corpul uman, după mulaje antice și copii după opere europene. Dintre cei premiați, doar câțiva și-au păstrat numele în paginile istoriei artei. Mulți însă au rămas niște anonimi, doar nume fără identitate concretă pe un document de arhivă, în vreme ce alții își aduceau încă de pe atunci un loc privilegiat în panteonul artei naționale.⁵ Păstrând o prezentare cronologică, menționăm câteva nume de artiști care au fost medaliați: Sava Henția a obținut, în anul 1868, medaliile de bronz și de aur, iar Mihail Dan medalia de aur. După doi ani, concurează artiștii Sava Henția, Mihail Dan și Iacovache Constantinescu. A fost declarat câștigător Sava Henția. În același an, tânărul Ion Andreescu a primit o mențiune la estetică. În anul 1871 sunt medaliați: George Demetrescu Mirea, cu o mențiune și medalie de bronz, Ion Andreescu, cu medalie de bronz, și Ion Georgescu, tot cu o medalie de bronz. În anul 1876 Ion Georgescu și Ștefan Ionescu-Valbudea se mențin printre elevii frunzași. Bursele în străinătate au fost destul de puține. Primul concurs organizat în vederea acordării bursei în străinătate s-a desfășurat la București, în 1869. A fost declarat câștigător al unei burse la Paris Mihail Ștefănescu, care deținea pe atunci postul de stenograf la Camera Deputaților. În anul 1870 a câștigat o bursă la Paris pictorul Sava Henția, care se înscrie la École des Beaux-Arts, sub îndrumarea profesorului Alexandre Cabanel. Au mai beneficiat de bursă în străinătate Ion Georgescu la sculptură, George Demetrescu Mirea la pictură. În timpul șederii la Paris, artiștii au participat la Saloanele Oficiale organizate în anii 1880, 1881, 1882, 1883 și 1884, de cele mai multe ori fiind premiați. Ion Georgescu primește câte o mențiune la Saloanele din 1881 și 1882. G.D. Mirea participă, în anul 1900, la Expoziția Universală de la Paris, fiind distins cu un premiu „hors concours”. Tinerii bursieri plecați în străinătate au întâmpinat, toți, aceeași problemă grea, și anume, întârzierea banilor trimiși din țară, astfel că de cele mai multe ori erau puși în situații neplăcute, fiind într-o așteptare febrilă, dar cu un final pozitiv. De-a lungul existenței acestor școli de specialitate au fost mereu restricții bugetare. Aceste îngrădiri în buna desfășurare a activității l-au determinat pe Theodor Aman să își dea demisia de două ori la un interval scurt: în septembrie 1881 și în aprilie 1882, prezentând totodată și toate problemele cu care se confruntă, în calitate de director, starea defectuoasă în care se afla școala la acea dată și situația dezastruoasă a învățământului artistic românesc, cu toate rezultatele strălucite pe care le obținuse.

După decesul lui Theodor Aman, la conducerea Școlii de Belle-Arte a urmat C.I. Stăncescu. Sub conducerea lui s-au realizat unele progrese pe plan organizatoric și material. S-au reînființat expozițiile anuale ale artiștilor în viață. În cadrul școlii s-a creat secția de arhitectură, s-au pus bazele unei biblioteci și s-a mărit numărul bursierilor. Stăncescu era un admirator al unui clasicism desuet și a încercat să-și impună preferințele în cadrul expoziției organizate în anul 1894. A apărut astfel o luptă de idei ale căror ecouri s-au răspândit și în școală, astfel că lucrările expuse în 1896 au fost distruse în totalitate. Protestele artiștilor au devenit tot mai puternice, astfel că, după trei ani de frământări, pe 13 februarie 1899, Stăncescu a fost forțat să demisioneze din funcția de director, dar și din funcția de profesor, după 32 de ani de activitate.

Odată cu dispariția celor doi fondatori ai învățământului artistic românesc, se încheia etapa de glorios pionierat din educația plastică la nivel academic și se trecea la o etapă nouă, în care erau fructificate roadele strădaniilor depuse de aceștia pentru a forma artiști bine pregătiți, capabili să le continue opera.⁶

⁵ *Ibidem*, p. 187.

⁶ *Ibidem*, p. 301.

O problemă sensibilă în educația artistică a fost aceea a accesului fetelor în școlile de artă. În secolul al XIX-lea, pregătirea sexului feminin avea un caracter limitat mai ales la Școlile Normale. Pe 15 octombrie 1886, șase tinere: Ecaterina și Elena Ghiurgiu, Elena Andonescu, Ileana Calangiu, Elisa Petrescu și Marica Ghiurgiu depun la minister o cerere prin care solicită să fie permise la cursurile de desen și calligrafie ale Școlii de Belle-Arte din București. După șase luni, în iunie 1894, Ministerul se pronunță și interzice primirea fetelor în școlile de arte, pentru ca apoi, după un an, să revină asupra deciziei, ele fiind acceptate, având acces liber la educație artistică la fel ca băieții.⁷ La concursul din iunie 1890, între laureați figurau cinci reprezentante ale sexului frumos: Natalia Constantinescu, Adelina Clemente, Fevronia Dimitriu, Aneta Gafencu și Lucreția Negrea.

Perioada cuprinsă între înființarea acestor școli și sfârșitul secolului al XIX-lea a fost cea mai eficientă, prin contribuția adusă de elevi la dezvoltarea creației plastice românești. În acea perioadă au frecventat cursurile, la Iași și București, o mie nouă sute de elevi, fiind educați de sute de profesori, care au avut un rol esențial în promovarea artei naționale. După demisia lui Stăncescu în anul 1899, a urmat la conducerea școlii bucureștene, timp de trei decenii, artistul George Demetrescu Mirea, care era profesor de pictură. Pe lângă acesta, au predat profesorii Constantin Pascali și Eugen Voinescu, înlocuiți, în anul 1901, de Ipolit Strâmbulescu și de Dimitrie Serafim la pictură, Vladimir Hegel la catedra de sculptură, Dr. D. Gerota la catedra de anatomie și Al. Tzigara-Samurcaș la catedra de istoria artelor și estetică. Între cei care au beneficiat de învățăturile lor au fost artiștii: Apcar Baltazar, Francisc Șirato, Jean Al. Steriadi, Sabin Popp, Nicolae Dărăscu, Lucian Grigorescu și Alexandru Ciucurencu.

În pragul secolului al XX-lea, numărul de cadre didactice era scăzut, existând doar șase profesori, trei de pictură și desen și câte unul la sculptură, istoria artei și estetică. Lucrul în atelier avea drept obiectiv principal însușirea temeinică a desenului ca punct de plecare atât pentru pictură, cât și pentru sculptură. Conform Regulamentului din 1883, durata de învățământ era de cinci ani. Cursurile practice au trecut de la studiul după model de ghips la cel după model viu. Școlile au funcționat după vechiul regulament până în anul 1909. La început de secol XX, după aproape patru decenii de existență, școlile de arte și-au creat un bine meritat prestigiu în viața artistică românească. Pe lângă activitatea de formare a unei noi generații de artiști, școlilor le revenea sarcina conducerii și îmbogățirii pinacotecilor și, de asemenea, de organizare a expozițiilor periodice ale artiștilor în viață.⁸

Din nefericire, condițiile în care s-a desfășurat învățământul artelor frumoase în București au fost vitrege, cursurile desfășurându-se în spații improprie, în locații diverse și în condiții grele. Pentru ajutorarea unor elevi lipsiți de mijloace materiale erau prevăzute burse, însă doar un număr foarte mic dintre ei se bucurau de ele: unsprezece elevi în anul 1902, doisprezece în 1907 și cinci în anul 1910. În acea perioadă, directorul George Demetrescu Mirea se adresa ministerului, prezentând insuficiența sumelor alocate. În perioada de reorganizare din anii 1908-1909, Școala de Belle-Arte și-a precizat structura, separându-se atât de Școala de Arhitectură, cât și de Pinacoteca Statului, dar continuând să păstreze legături cu principalele colecții de artă.

În primul deceniu al secolului al XX-lea a crescut preocuparea pentru artele decorative. Profesor la această catedră a fost numit George Sterian, care a făcut proiecte pentru mobilier, covoare, vitralii și ceramică. Insuficient susținut din punct de vedere material, profesorul nu a putut cere elevilor decât executarea unor proiecte pentru diverse lucrări. Lui Sterian, la catedra de arte decorative, i s-a alăturat, din anul 1906, pictorul Costin Petrescu, care era prin formație arhitect. În același an, George Sterian a înființat „Secția de arte naționale și decorative“, ca o anexă a Școlii de Belle-Arte, ocupând

⁷ *Ibidem*, p. 282.

⁸ Raol Șorban, *100 de ani de la înființarea Institutului de arte plastice Nicolae Grigorescu din București*, București, Editura Meridiane, 1964, p. 47.

funcția de director onorific. Artistul se limita exclusiv la studiul picturii murale, tehnică în care a excelat de-a lungul vieții. După o perioadă de timp, în anul 1932, Costin Petrescu a publicat în limba franceză manualul său *L'art de la fresque*. Un alt profesor care a fost preocupat de existența unor manuale de specialitate a fost Ipolit Strâmbulescu. Acesta și-a expus principiile sale didactice în manualul *Desenul și principiile pedagogice*.

După intrarea României în Primul Război Mondial, pentru învățământul artistic a urmat o perioadă foarte grea. În 1916-1917 cursurile nu s-au ținut deloc. În anul următor condițiile de lucru în ateliere s-au înrăutățit, iar profesorii, datorită poziției lor patriotice, au întâmpinat greutăți. După perioada de sacrificii cauzate de război, școlile și-au reluat activitatea. Încet, începe să crească numărul elevilor. Din anul 1918, mulți tineri transilvăneni, între care Aurel Ciupe, Josif Bene, Anastasie Demian, Josif Fekete, Romul Ladea, Epaminonda Bocca, Emil Cornea, Aurel D. Popp, merg să studieze la Școala de Belle-Arte din București, iar în timpul verii vor organiza câțiva ani în șir, pentru elevii din Baia Mare și din Cluj, colonii de lucru la Baia Mare.

Între anii 1925 și 1928, la conducerea Școlii de Belle-Arte din București a fost numit director pictorul Camil Ressu. Încă de la numirea sa în învățământul artistic, a stimulat tinerele talente prin instituirea unui premiu săptămânal pentru cel mai bun proiect de compoziție. Camil Resu a avut o deosebită influență asupra formării multor artiști, aceștia l-au admirat și prețuit pentru priceperea și capacitatea sa pedagogică.

Învățământul artelor frumoase a evoluat mai lent decât mișcarea plastică. Acest decalaj s-a datorat, în primul rând, faptului că academiile de artă promovau principiile convenționale ale artei oficiale. În anul 1922, secția de desen și caligrafie s-a transformat în secția pedagogică. Abia din 1928 absolvenții secției pedagogice vor obține titlul de profesori secundari, în locul aceluia de maeștri de dexterități.

Între cele două războaie mondiale, linia artei a urmat un curs ascendent, fiind o continuare a tradițiilor antebelice. În școlile de arte frumoase au început să apară viguroase tendințe inovatoare. Se constată o înprospătare a corpului didactic cu profesori tineri, figuri reprezentative ale noii arte: Dimitrie Paciurea, Fritz Storck, Cecilia Cuțescu-Storck, care au adaptat cursurile practice cu cele teoretice.

Dintre tinerii care au studiat la Școala de Belle-Arte din București, în primele trei decenii ale secolului al XX-lea, menționăm pe graficianul Marcel Olinescu, sculptorul Josif Fekete și sculptorul Radu Moga, toți trei avându-l ca profesor pe sculptorul Dimitrie Paciurea. Aceștia au devenit în timp personalități marcante ale culturii hunedorene, contribuind prin activitatea lor creatoare la dezvoltarea vieții artistice în zonă.

În acea perioadă, în care au fost momente istorice grele, a existat o continuitate în învățământul artistic, ceea ce a însemnat o contribuție importantă la dezvoltarea artelor plastice. S-a trecut la predarea unor discipline ce figurau în acel moment doar formal, spre exemplu, gravura cu diferitele ei tehnici. În domeniul artelor decorative s-au deschis noi posibilități de creație. A existat o dorință a profesorilor de a realiza în predare o unitate de stil, bazată pe tradiții naționale, și o preocupare de a lega învățământul de activitatea productivă. Mai mulți profesori ai Școlii de Belle-Arte din București și o serie de artiști din afară au pus în discuție unele aspecte ale orientării învățământului, cerând îmbunătățirea lui. În acel moment de mari frământări în istoria școlii din București, noile tendințe au polarizat și o parte din profesorii mai vechi.⁹

Privind retrospectiv asupra învățământului artistic românesc, este relevant faptul că majoritatea artiștilor plastici au fost elevii acestor școli, mulți dintre aceștia legându-și viața de destinele lor în calitate de profesori. Ei și-au transmis cunoștințele temeinice elevilor, însă fără a le înăbuși

⁹ *Ibidem*, p. 73.

personalitatea. Acest lucru justifică diversitatea stilistică a creației artiștilor români, care nu au recurs la curentele formaliste extreme existente între cele două războaie mondiale. Până după cel de-al Doilea Război Mondial, profesorii erau nevoiți să lupte cu forurile conducătoare pentru a asigura susținerea morală și materială necesară bunei desfășurări a activității didactice. Cu toate aceste dificultăți, profesorii au ajutat pe acei elevi în care se simțea existența unui viu suflu artistic, între maestru și discipol existând o puternică legătură sufletească, care a continuat de multe ori și după absolvirea studiilor.

Lucia BUNACIU

MUREȘENII ȘI SPIRITUL DIDACTIC

Résumé: Iacob Mureșianu a été connu comme un remarquable journaliste (homme de presse), mais son désir d'élever le niveau culturel des roumains de Transylvanie l'a déterminé à se consacrer aussi à l'enseignement.

Il est arrivé à Brașov après avoir fini ses études supérieures à Blaj, étant nommé professeur de latin au Lycée latin-allemand, le doyen duquel est devenu après quelques années, jusqu'à sa retraite. Ici, son intérêt, sa préoccupation de premier rang était l'instruction des élèves roumains, qui suivaient ses cours auprès de leurs collègues allemands ou hongrois. Il faut dire qu'en ce temps-là les lycées de langue roumaine n'existaient pas.

Parmi ces élèves roumains, plusieurs sont devenus des personnalités qui ont réussi à servir leur peuple, avec le même dévouement que leur maître.

Étant aussi un pédagogue accompli, Iacob Mureșianu a élaboré des programmes d'études pour fonder une école supérieure d'agronomie, car l'agriculture était très importante comme occupation de ses semblables. Un autre projet aussi était une Académie de Droit, car les roumains avaient besoin des juristes pour défendre leurs causes. Hélas, ces importants projets ont restés sans achèvement, pour manque d'argent.

De ses enfants seulement celui qui portait son nom, Iacob, a suivi la voie didactique et devient, après de sérieuses études, professeur de musique et compositeur.

Bien que, après avoir terminé le Conservatoire de Leipzig, on lui a offert une chaire pour rester là, il y renonce et revient dans sa chère patrie où il va occuper, à tour de rôle, la chaire de musique aux lycées de Brașov, Năsăud, et ensuite dans les prestigieuses écoles de Blaj, où il a resté toute sa vie.

Ici, il a accordé une attention spéciale à ses élèves doués pour la musique, même en dehors du programme scolaire. Ainsi, l'un de ses élèves, le compositeur Tiberiu Brediceanu, disait, en parlant de son professeur Iacob Mureșianu, dans une conférence de 1926: *«Il s'est occupé de ses élèves de telle manière que l'un sur deux connaissait un instrument musical et tous les compositeurs de la génération qui lui a suivi ont été ses élèves»*.

La femme de Iacob Mureșianu, Otilia, a activé comme maîtresse de piano au Conservatoire de musique de Cluj, ville où elle et ses enfants ont déménagé de Blaj, après la mort de son mari.

Leurs fils, Iuliu Mureșianu, a fait ses études, tout comme son père, au Conservatoire de musique de Leipzig, et ensuite s'est dédié lui aussi à une carrière didactique, en tant que professeur dans divers lycées et, en 1945, il a été nommé au Conservatoire de Cluj.

Florica Mureșianu, mariée avec le commandeur Eugen Pârvulescu, a travaillé elle aussi dans l'enseignement, aux lycées de Sibiu, Turda, Cluj et Brașov, comme professeur de langues étrangères. La génération suivante – moi, mon frère, nos cousins – a de même travaillé dans cette noble profession, aussi longtemps que la loi communiste de 1948 nous a permis.

D'autres membres de la famille Mureșianu, que je vais nommer ci-dessous, ont été aussi des professeurs:

– Andrei Bârseanu, au Lycée «Andrei Șaguna» de Brașov et auteur de la célèbre monographie *Histoire des écoles centrales roumaines de Brașov*.

– Traian Ionașcu, professeur de droit international à l'Université de Bucarest et à d'autres universités du monde entier.

– Aurelian Ionașcu, son frère, Doyen de la Faculté de droit de l'Université de Cluj, où il était professeur de droit civil. Il a tenu de pareils cours à l'Université de Tokyo.

– Veturia Mureșianu, maîtresse de piano au Conservatoire de Brașov.
 – Ștefan Nicolau, un des plus importants médecins de l’Université de Bucarest, invité en tant que professeur dans diverses capitales européennes.
 L’école, si nécessaire pour former une vraie culture, a été l’institution la plus aimée et soutenue par ceux qui ont fait partie de la famille Mureșianu; tous peuvent être un exemple comme maîtres d’écoles dévoués, pendant deux siècles déjà, de notre patrie.

În Transilvania, românii au reprezentat dintotdeauna etnia majoritară. Numai că stăpânitorii acestui binecuvântat ținut, dându-și seama de pericolul reprezentat de numărul covârșitor al acestor localnici așezați aici de veacuri, cu mult înainte de venirea lor, au folosit toate mijloacele ca românii să rămână o pătură oprimată, la îndemâna asupritorilor.

Desigur că, în primul rând, i-au ținut departe de învățătură și proprietate căci, datorită acestora, ar fi avut posibilitatea unei afirmări, atât ca autohtoni, cât și ca număr, depășindu-i. Situația atât de nefericită de-a lungul timpurilor a fost remediată datorită unor români luminați, interesați și iubitori de învățătură, care s-au pus cu devotament în slujba neamului lor.

Printre acești cărturari se numără și cei proveniți din familia mea: Mureșenii.

Au iubit școala și au urmat studii înalte, fie la instituțiile de cultură apusene, fie în cele ale Blajului – Roma Mică, așa cum i-a spus Eminescu –, cu profesori de mare calitate. De ar fi doar să numesc pe marele filolog Timotei Cipariu sau pe istoricul Simion Bărnuțiu, al căror elev îndrăgit și apreciat a fost Iacob Mureșianu, care i-au descoperit și încurajat deosebita-i înzestrare pentru învățătură. De la Cipariu a deprins acesta dragostea pentru limbile clasice – în special latina –, dar și pe cele moderne, pentru însușirea cărora avea un talent ieșit din comun. Celălalt dascăl al său, Bărnuțiu, l-a îndreptat spre studiul istoriei neamului său, făcându-l să fie nespus de mândru de originea sa romană (latină), superioară originilor tuturor celorlaltelor etnii din Transilvania.

La venirea lui Iacob Mureșianu la Brașov, românii de aici nu aveau un liceu în limba lor, fiind nevoiți, după terminarea școlilor primare, să se înscrie, pentru a-și continua învățătura, la liceele de limbă germană sau maghiară.

Învățătorii din satele Țării Bârsei, sate locuite în majoritate de români, își trimiteau elevii cei mai dotați la școlile brașovene, lucru care cerea de la părinții elevilor mari sacrificii. Aceștia, odată cu plecarea fiilor la învățătură, pierdeau brațe de muncă, atât de necesare în agricultura cu care se ocupau și, de asemenea, sume de bani importante pentru ei, necesare pentru acoperirea taxelor școlare și întreținerea copiilor la oraș.

Aceasta e vremea când Iacob Mureșianu este chemat de la Blaj pentru a ocupa catedra de profesor de latină la Liceul latino-german din Brașov, frecventat și de mulți copii români. Va ajunge directorul liceului pentru mulți ani¹, până se va pensiona.

Tot la acest liceu a fost profesor, scurt timp, și vărul său, venit tot de la Blaj, Andrei Mureșanu. Acesta va preda și la Școala comercială înființată de Barițiu, iar apoi va renunța la profesorat, devenind translator oficial și redactor al „Foii pentru minte, inimă și literatură”, suplimentul literar al „Gazetei Transilvaniei”, ziarul lui Iacob Mureșianu.

Ca tânăr cadru didactic, profesorul Mureșianu s-a ocupat în mod deosebit de elevii români ce urmau la acest liceu.

În lucrarea sa *Protopopul Bartolomeu Baiulescu*, profesorul Candid Mușlea citează ca elevi ai liceului condus de Iacob Mureșianu, în afara lui Baiulescu și a vărului său Alduleanu, pe Ioan Pușcaș

¹ A lăsat o monografie în limba germană a liceului pe care l-a condus, intitulată *Erstes Program des röm. kath. Gymnasium zu Kronstadt*.

din Bran, Ioan Comșa, Andrei Dan, Bartolomeu Tipei, frații Bartolomeu și Ioan Meșianu, și mulți alții care au studiat aici.

Iacob Mureșianu nu le-a fost doar profesor la liceu, ci și gazdă, căci îi adăpostea în casa lui – muzeul de astăzi – ca într-un adevărat internat, pregătindu-i prin ore suplimentare pentru a fi la nivelul și chiar a întrece la învățătură pe colegii lor nemți sau unguri, cu mult mai mari posibilități materiale în familiile lor înstărite și uneori mult mai educate.

Această datorie, pe care Iacob Mureșianu considera că o are, așa cum a fost învățat de profesorii săi, și-a făcut-o toată viața sa.

Iată ce scrie, în 1908, Ștefan Iosif, fost director al Liceului „Andrei Șaguna” din Brașov (1878-1889), în volumul jubiliar al „Gazetei Transilvaniei”: *„Doritor de a învăța să scriu românește în limba și stilul de atunci, despre care abia aveam ceva noțiuni mai mult sau mai puțin clare, căci crescuseră de mic în școlile ungurești, după vechiul sistem, știam ce-i drept limba bisericească, în care eram instruit cu prisosință de părintele meu, dar limba literară îmi era aproape străină, doritor zic a ști românește mă atașai, când cu râvnă, când cu mai puțin zel, lângă d-l profesor pe atunci și redactor al «Gazetei». Și ce să vezi! Încetul cu încetul devenii scriitorul după dictat al redactorului. De multe ori ne trezeam că sună două până la trei oare după miezul nopții și noi ne găseam tot la masa de scris. Mărturisesc că nu-mi pare rău de osteneala pusă în serviciul «Gazetei» căci băiat de 18 ani m-am deprins bine a cugeta și a scrie românește. Și asta o datorez neuitatului meu principal. Dar nu numai acest avantaj al dezvoltării mele datorez fericitului Iacob Mureșianu, ci întreaga ființă mea în cugetare și simțire luă o direcție nouă, aș putea zice radicală românească”.*

Ca pedagog și profesor desăvârșit ce era, Iacob Mureșianu s-a ocupat și a realizat programe școlare de mare valoare. Casa lui era locul de întâlnire al celor ce se zbuciumau cum să întemeieze la Brașov o școală superioară românească, el fiind cel mai indicat și priceput pentru a-i sfătui. Voi cita doar câțiva dintre acești frunțași români ce se bazau pe cunoștințele sale: G. Barițiu, Gh. Munteanu, S. Emilian, V. Oroianu, I. Popazu, I. Maiorescu.

Tot Iacob Mureșianu a fost acela care a alcătuit planul și programul necesar unei școli superioare de agronomie, prin aceasta asigurându-se o activitate de înalt profesionalism în agricultură, ocupație de bază a românilor, precum și, mai apoi, și a unei școli juridice, „Academia Românească de Drepturi”, considerând-o necesară societății românești. Din păcate, acestea au rămas doar în faza de proiecte, deși a găsit sprijinitori entuziaști, dar nu și ajutoare materiale.

În ceea ce privește înființarea gimnaziului român, Iacob Mureșianu a fost unul care a susținut ca pe o cauză sfântă acest deziderat, contribuind prin articole în ziarul său, prin donații și el a fost acela care, la punerea pietrei fundamentale, a declamat în genunchi o *Odă*, în limba latină, compusă de el, pentru această festivitate.

Ca profesor de limba latină, nu doar a predat această limbă de origine a celei române, ci a introdus scrierea cu alfabetul latin, înlocuindu-l pe cel chirilic, pe care-l socotea străin neamului său.

Mă voi opri aici, căci mai sunt mulți membri ai familiei mele pentru care profesoratul a fost o profesiune de credință, dar am scris atât de mult despre Iacob Mureșianu ca pedagog pentru că el a fost acela care, în vremurile vitrege pe care le-a trăit, a activat și a folosit cel mai mult conaționalilor săi și în domeniul didactic.

Dintre copiii săi, doar unul a urmat această cale a profesoratului și acesta a fost compozitorul Iacob Mureșianu. Cu serioase studii muzicale făcute paralel cu liceul la Brașov, va pleca la Viena pentru a urma Politehnica, dar renunță după doi ani, se îndreaptă spre draga lui muzică, se înscrie la Conservatorul din Lipsca, unde se bucură de îndrumarea a renumiți profesori ai timpului (Jadassohn, Reineke, Rebling și alții). Acolo, la un concurs de compoziție, obține premiul „Mendelssohn-Bartholdy”, primul premiu pe piața muzicală internațională obținut de un român.

La terminarea studiilor i s-a oferit un post de profesor la Conservatorul din Lipsca, dar, crescut de un tată sever, care considera că fiii săi trebuie să-și pună toată știința dobândită și chiar viața în slujba neamului celui românesc, refuză tentanta ofertă și se întoarce acasă, la Brașov, unde ocupă postul de profesor de muzică la Liceul „Andrei Șaguna”, la înființarea căruia tatăl său a avut un rol preponderent.

Această scurtă perioadă brașoveană a fost benefică nu doar pentru școala unde a profesat, ci și pentru terminarea Oratoriului *Mănăstirea Argeșului*, operă de seamă din creația sa, pe libretul lui Vasile Alecsandri (citat din lucrarea despre Iacob Mureșianu de Mihai Gorbonov).

Ar mai fi de spus că, în perioada dintre renunțarea la studiile politehnice la Viena și începerea acelora muzicale la Lipsca, a lucrat tot ca profesor la Liceul grăniceresc din Năsăud, ținut natal al tatălui său.

După activitatea brașoveană, va pleca la Blaj, fiind numit ca profesor de muzică la prestigioasele școli de acolo.

Pianist virtuoz, muzicolog avizat, dirijor de cor și orchestră, cu moștenirea de pedagog desăvârșit de la tatăl, precum și dispus să facă orice sacrificiu – avea o constituție destul de plăpândă –, a reușit de-a lungul anilor să pregătească pentru muzica noastră valori atât în compoziție, cât și în execuție, elevii săi reprezentând pleiada de frunte a muzicienilor noștri. Voi numi pe Tiberiu Brediceanu, Leonida Domide, Iuliu Mureșianu, Celestin Cherebețiu, Romul Milea, Guilelm Șorban și câți alții au fost formați și s-au bucurat de îndrumarea sa.

Dintre copiii săi, nu doar Iuliu s-a bucurat de darul său didactic, ci și Lucia și Sevestia, ambele strălucite pianiste.

Ca dascăl în școlile blăjene, Iacob Mureșianu nu s-a mărginit a preda doar disciplinele muzicale prevăzute în programa analitică, ci, cu talentul și auzul absolut pe care le avea, își instruia elevii în execuția la diverse instrumente, nu doar la pian. Elevul său, Tiberiu Brediceanu, în conferința ținută în 1926, la Chișinău, spunea: „*În Blaj, în timpul cât trăia el, tot al doilea student știa să cânte la un instrument muzical și nu e numai o simplă întâmplare, că aproape toți compozitorii generației ce-l urmează au fost elevii săi*”.

Tot datorită spiritului său didactic va tipări, cu mari sacrificii materiale, revista „Musa Română”, care a reprezentat un instrument cultural de mare valoare în instruirea societății iubitoare de muzică, amatori sau profesioniști. A fost prima revistă de gen din Transilvania și valoarea ei e recunoscută până astăzi.

Personalitatea lui Iacob Mureșianu, în toate domeniile în care a activat, este din cele excepționale. M-am mărginit a-l prezenta, în cele scrise, doar ca profesor dăruit meseriei sale.

Înainte de a trece mai departe, țin să o amintesc aici și pe Otilia, n. Băndușianu, fiica unui renumit avocat din Blaj, care s-a căsătorit foarte tânără – la doar 18 ani – cu Iacob Mureșianu. A fost o bună pianistă cu studii la Viena, pe care soțul ei a continuat s-o perfecționeze pe acest plan. Astfel, a ajuns o desăvârșită profesoară de pian și, după decesul soțului ei, la recomandarea bunului prieten și rude (prin alianță) a Mureșenilor, Gheorghe Dima – cel care a înființat Conservatorul de muzică din Cluj, care-i poartă numele –, a fost angajată aici, unde a funcționat ca profesoară de pian până la pensionare.

Voi trece acum la un alt urmaș, profesorul Iuliu Mureșianu, compozitor și el, fiul lui Iacob Mureșianu.

Talentul moștenit de la părinții săi, cultivat acasă și în anii școlari de la Blaj, l-a condus să urmeze studii muzicale superioare la Universitatea din Torino, la cea din București și Cluj, și apoi la Lipsca, unde se perfecționează cu profesorul Otto Wittenbecher, cu renumitul Graener la armonie și contrapunct, iar la vioară și dirijat, cu David Holm. Pe lângă toate acestea, era și un foarte bun pianist.

Întors în țară, va adopta și el cariera didactică, funcționând ca profesor de muzică la Blaj, acolo unde lucrase și tatăl său.

Ca profesor, a colindat un număr de orașe transilvane: Odorhei, Dumbrăveni, Turda, pregătindu-și elevii cu care a înființat ansambluri corale, chiar și o orchestră simfonică (pe care a numit-o „Iacob Mureșianu”), și care, ca dirijor, a reperat nenumărate succese.

A fost numit apoi ca profesor al unui liceu de băieți din Cluj, dar, în 1940, în urma odiosului Dictat de la Viena, se va refugia la Blaj, preluând catedra de muzică de aici.

Se reîntoarce în 1945 la Cluj, unde va profesa la Conservatorul maghiar, asigurând catedra de teorie și solfegii. După comasarea celor două Conservatoare de muzică din localitate, român și maghiar, își continuă activitatea la Conservatorul „Gheorghe Dima”, acolo unde și mama lui a fost profesoară. Aici va funcționa până la finele scurtei sale vieți, ce se curmă în 1956.

Iuliu Mureșianu a compus un număr important de lucrări vocale și instrumentale, chiar de foarte tânăr, dar totodată a fost un pedagog desăvârșit, ocupându-se cu o totală dăruire de elevii săi, care-l îndrăgeau și admirau nespus, cucerii de umorul și firea sa veselă și apropiată.

Florica Mureșianu, căsătorită cu comandorul de aviație Eugen Pârvulescu, fiica cea mai mică a lui Iacob Mureșianu și sora lui Iuliu Mureșianu, a fost profesoară de franceză, italiană și română, și a făcut studii la Facultatea de Litere a Universității clujene, cursuri de perfecționare la Dijon, în Franța, și la Roma, în Italia. A profesoat la liceele din Sibiu, Turda, Cluj și Brașov. Aici, după reforma comunistă a învățământului, când limbile străine – în afară de rusă – au fost eliminate din programa școlară, și-a pierdut catedra de franceză de la Liceul „Meșotă” și a fost numită la o școală generală – originea ei socială considerată de comuniști incompatibilă cu predarea la un liceu –, unde a predat limba română până la pensionare.

Dintre cei care reprezintă generația următoare, mulți au urmat calea didactică, pe timp mai lung sau mai scurt, căci vremurile de după război au adus comunismul, care a răsturnat și ordinea din învățământ. Voi nota doar succint pe acești urmași a lui Iacob Mureșianu.

Astfel, eu am făcut Seminarul pedagogic, pe lângă Academia Comercială, având astfel dreptul de a preda la Liceul Comercial, la Liceul „Meșotă” și la Liceul „Andrei Șaguna” până în anul 1948, când mai sus menționata reformă m-a eliminat din învățământ și am trecut cu munca în domeniul economiei.

Fratele meu, dr. Marcel Bene, ca medic la nou-înființatul Spital de Copii din Brașov – care ducea lipsă de asistente specializate –, a pus bazele și a condus o școală de surori, unde a fost profesor de anatomie, predând ani buni.

Mircea Gherman, vărul nostru, ca muzeograf și istoric, a predat și el în diferite școli brașovene, desigur istoria.

Lia Mureșianu, căsătorită cu doctorul Gaboreanu, fiica lui Iuliu Mureșianu, după absolvirea Conservatorului „Gheorghe Dima” din Cluj, a ocupat postul de profesoară la Liceul de Coregrafie din aceeași localitate.

Un urmaș al Elenei Mureșianu (fiică a lui Iacob Mureșianu – directorul Liceului latino-german – și căsătorită cu generalul Moise Groza), și-l numesc pe prof. dr. Doru Ioanițiu, fiul Liviei Groza, a funcționat la Catedra de endocrinologie a Facultății de Medicină din București și instruia la „Spitalul Parhon” pe cei ce se specializau în această nouă disciplină.

Să o numesc aici și pe Veturia Mureșianu, fiica unui văr al lui Iacob Mureșianu – dr. Iulius Mureșianu, medic la Iași –, care a fost profesoară de pian la Conservatorul din Brașov (înființat de Tiberiu Brediceanu).

În ce privește ramurile colaterale ale familiei Mureșianu, și dintre aceștia sunt multe nume sonore pe tărâmul pedagogic.

Andrei Bârseanu, soțul Catincăi Nicolau, verișoara Sevastiei Mureșianu, a fost profesor de limba și literatura română, istorie și geografie la școlile brașovene. Despre acestea a scris impozanta și importanta lui operă: *Istoria școlilor Centrale Române din Brașov* (1902).

Sora lui Iacob Mureșianu, Maria, căsătorită Lazăr, și rămasă la Rebrîșoara natală, a avut la rândul ei mai mulți copii, dintre care o fată s-a măritat cu profesorul Romulus Ion Ionașcu din Iași. Fiul acestora a fost decanul Facultății de Drept al primei universități din Principate, Academia Mihaileană din Iași, iar doi dintre fii, Traian și Aurelian, vor sluji de asemenea învățământul: Traian Ionașcu a fost profesor de drept internațional, o autoritate necontestată în materie, invitat pentru a ține cursuri la cele mai prestigioase universități din lume, iar Aurelian Ionașcu, profesor de Drept civil la Universitatea din Cluj, profesor invitat la Universitatea de Drept din Tokio și este, după 1940, numit Decan al facultății clujene.

Tot un profesor de mare prestigiu este și dr. Ștefan Nicolau, medic, președintele Academiei Române.

Dr. Joe Gherman, ginerele lui Iacob Mureșianu profesorul de la Blaj, cel căruia i se datorează înființarea Muzeului „Casa Mureșenilor”, a avut un frate dr. Dante Gherman, care ca tânăr a ocupat catedra de limba și literatura română la Liceul „Andrei Șaguna” din Brașov, carieră la care a renunțat la plecarea lui la Arad unde a fost un strălucit avocat, căci în afară de Litere era licențiat și al Facultății de drept.

Am încercat, pe cât m-am priceput, ca prin cele scrise să evidențiez cât de puternică a fost dorința celor din familia mea, de a-și împărtăși cunoștințele, prin talentul lor pedagogic, elevilor lor. Astfel au format personalități de seamă, care la rândul lor au îmbogățit cultura noastră românească.

Școala atât de importantă pentru cultură, a fost instituția iubită și sprijinită de Mureșeni, ce pot fi luați ca exemple de dascăli devotați de-a lungul veacurilor.

Lavinia-Dacia GHEORGHE

UNUL DINTRE CTITORII ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ROMÂNESC DIN DOBROGEA ÎNAINTE DE 1878: DASCĂLUL COSTACHE PETRESCU

Abstract: Teacher, headmaster, true intellectuel, author of textbooks and statistics, Costache Petrescu was confused with the Romanian cultural life in the area of Cadrilater before 1878. His name is linked to the school he directed, as well as to the three Romanian cultural institutions he was also confused with: the School Board of Trustees, the Romanian Church Community and the Society of Romanian Culture and Language. The teacher Costache Petrescu tried to transform the town of Silistra into a Romanian cultural centre, dreaming about comprising the entire Dobroudja in a cultural movement of Romanian spirit – indispensable to him.

After 1878, coming to Constanța, Costache Petrescu continued his activity as a founder of schools – introducing there the schools for the adults – and as an expert in Turkish language, he published articles about the Romanian and Arab grammar and about the Islamic religion and cult.

”For Dobroudja, proportionally to the place and his time, Costache Petrescu was Gheorghe Lazăr and Aron Pumnu alike. I repeat that keeping the proportions, although, if I think about, in many ways he outstripped them” (Vasile Helgiu).

În linii mari, învățământul din Dobrogea, înainte de 1878, se desfășoară în parametri asemănători cu cel din România. Biserica românească din Dobrogea era racordată la cea național românească, școala era trecută în bugetul statului român, iar documentele privitoare la învățământul dinainte de 1878 erau emanate de Ministerul Instrucțiunii Publice din România.

La 1850, agronomul și statisticianul Ion Ionescu de la Brad, trimis ca inspector agricol al guvernului otoman în Dobrogea, adună date amănunțite ce nu vizau doar aspectul agricol, ci cam toate aspectele societății dobrogene. Acestea sunt publicate în „Journal de Constantinople” și adunate în volum. Astfel, din punct de vedere cultural, acesta înregistra că dobrogenii simt adânc nevoia „pâinii sufletești”, „simt nevoia de dascăli” și, ca urmare, fac tot posibilul pentru a și-i procura, chiar „furând” învățători din Țara Românească. „În câteva sate am și găsit dascăli, pe care îi țineau ei – locuitorii, n.n. –, cu cheltuiala lor.” Învățământul românesc din Dobrogea avea câteva centre importante: Turtucaia, Cernavodă și Silistra. Aceasta era starea învățământului românesc din Dobrogea în perioada în care Costache Petrescu „se lansează” în învățământ, alături de „dinastia” Chireștilor și Nifon Bălășescu, ca personalități marcante ale culturii românești din această parte românească.

Personalitate de marcă a culturii dobrogene a secolului al XIX-lea, conform însemnărilor lăsate de tatăl său, întemeietor al școlii din Silistra – dascălul Petre Mihail –, Costache Petrescu s-a născut la 30 ianuarie 1843. Știa limbile latină, greacă, franceză și era un perfect cunoscător al limbii și literaturii turce, cunoștea pictura, arhitectura, făcuse croitorie – la Rusciuc, unde învăța croitoria de haine bisericești.¹ După pregătirea pe care a urmat-o cu tatăl său, autodidact, dascălul Costache s-a perfecționat și, în 1861, la numai 18 ani, preia de la sora sa, Despina, conducerea școlii întemeiate și conduse de tatăl său. El va fi acela care va organiza învățământul din S-V Dobrogei pe baze noi. Cu

¹ I.N. Roman, *Pagini din istoria culturii românești înainte de 1877*, Constanța, 1920, pp. 14-15; Sandu Carp, *Promovarea culturii românești în Dobrogea Nouă*, Silistra, Tipografia Băncii Durostorului, 1926, p. 39; Aurelia Lăpușan, *Forme ale culturii de masă și educație populară în Dobrogea*, în vol. *Dobrogea 1878-2008. Orizonturi deschise de mandatul european*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2008, pp. 261-262.

energia și entuziasmul caracteristic vârstei și urmare a educației primite, Costache Petrescu se implică în problemele pe care consătenii săi le au cu autoritățile otomane – devenind, astfel, un apărător al creștinilor din oraș –, ține elevi în gazdă, se tocmește dascăl la biserică etc. Devine, astfel, liderul coloniei românești din oraș.²

De la dascălul Costache Petrescu se păstra, în 1920, un caiet de 6 foi, cu catalogul școlii din Silistra pe anii 1869-1870 și 1870-1871. Pentru ultimul an de studii amintit, catalogul poartă și stampila *Eforiei Școliei Române*. Catalogul cuprinde următoarele rubrici: „*familia și numele elevului*”; data nașterii; data în care a venit la școală; clasa; „*națiunea și locul natal*”; profesia părinților; „*numele și conumele corespondentului*”; observații. În primul an de învățământ la care ne-am referit, numărul elevilor era de 41, iar în cel următor, 80. Interesantă este și statistica etnică: în 1870, la școala din Silistra, învățau doi bulgari, un german, un grec, un armean și 36 de copii români, pentru care dascălul Costache s-a „*tocmit*” să-i învețe „*carte românească*”.³ Pe de altă parte, din studierea catalogului reiese faptul că aici veneau numeroși elevi și din satele învecinate, astfel încât școala din Silistra devine una a regiunii.

În urma unei inspecții în 1870 la școala de la Silistra, revizorul școlar din România a găsit numai cuvinte de laudă la adresa activității dascălului Costache, fapt pentru care intervine pe lângă ministrul român de resort pentru a sprijini autorizarea școlii. Astfel, acesta scria în raportul său că a găsit „*școala română cu 4 clase, funcționând cu 98 de elevi și 22 eleve, dintre cari 59 elevi și 19 eleve în clasa I; 21 elevi și 3 eleve în clasa II; 12 elevi în a III și 6 elevi în a IV-a. Al căror rezultat a fost foarte satisfăcător, astfel că ace domn institutor – Costache Petrescu – n.n. –, este în adevăr bine pătruns de adevărata sa misiune, astfel domnule ministru, că în mijlocul unor Greci, Turci și Bulgari, vezi elementul românesc înflorind admirabil, având fiecare sentimentul și recunoștința către înaltul guvern român, care le dă pâine vieții, de care erau lipsiți până acum. Tot ce mai e de făcut în acea școală, vă spun aci la cunoștința D-v., rugându-vă, d-le ministru, mai întâiu ca Român și apoi ca revizor, ca să nu lăsați interesul cel mai mare al națiunii noastre, adică a bucura pe acei români, ce suferă în dreapta Dunării, deslipiți de sânul nostru, numai prin poziția naturală a locului, nici decum însă și de spiritul român, care se vede îmbrățișat de toți. Ei sunt admirați chiar de Turci și bine primiți, că merg progresând în instrucțiuni; dar Bulgarilor și Grecilor nu încetează de a intriga pentru ruinarea românismului, cu toate că acel institutor, ca un adevărat român, știe să lupte în contra tuturor, astfel că el încă învingător iese în toate. Ca această școală poate scăpa odată de acele calomnii aduse de alții, vă rog respectuos, domnule ministru, ca Român, să faceți tot ce vă stă în putință și să cereți autorizarea acelei școli, precum și a altora, cari se vor mai înființa în dreapta Dunării, dela guvernul otoman, pentru care sunt convins că veți căpăta o recunoștință eternă dela conștinții noștri de acolo, cât și din alte părți, ca astfel fiecare Român, în ce unghiu al pământului va fi, să nu sufere în sclavie, și să știe că conștinții lor au o țară, un guvern, care nici odată nu uită pe cei îndepărtați de sân*”⁴.

Școala de la Silistra funcționa prin neîndeajunsa subvenție de la părinți. Pentru a ajuta învățământul românesc, în 1865, Costache Petrescu ia inițiativa organizării unei Eforii – un fel de comitet școlar, „*supapa de siguranță financiară a școlii*”, cum o consideră V. Helgiu –, care, anul următor, funcționa deja ca o instituție independentă, sub președinția sa, din aceasta făcând parte cele

² I. Georgescu, *Învățământul public în Dobrogea*, în vol. *1878-1928. Dobrogea – cincizeci de ani de veață românească*, București, Cultura Națională, 1928, p. 645.

³ Gheorghe Dumitrașcu, *Din istoria învățământului românesc în Dobrogea până la 1878*, în vol. *Colegiul Pedagogic „Constantin Brătescu”*. Valori ale civilizației românești în Dobrogea, Constanța, 1993, p. 35; I.N. Roman, *op. cit.*, p. 16; Vasile Helgiu, *Școala românească din Dobrogea de la înființare pînă la 1938. Monografie. Istoric, documente, diagrame*, Constanța, Institutul de Arte Grafice „Albania”, 1958, p. 42.

⁴ Sandu Carp, *op. cit.*, pp. 48-49; I. Georgescu, *op. cit.*, p. 645.

mai de seamă personalității românești din oraș.⁵ Pentru susținerea școlii, Eforia beneficia de alocațiile plătite de elevi și de diferite donații particulare. În 1867, Costache Petrescu cerea autorităților române ajutoare bănești pentru că, din surse proprii, nu putea acoperi nici măcar salariul învățătorului. Ministerul Cultelor și cel al Instrucțiunii Publice de la București au contribuit cu ajutoare bănești și rechizite la nevoile elevilor și ale dascălului.⁶ Școala din Silistra a fost sprijinită, în mod deosebit, de orașul Călărași, care dona, în 1871, 240 de galbeni.⁷

Și prin eforturile lui Costache Petrescu, Eforia obține ca elevii dobrogeni să fie primiți la Școala normală din București, ca „*să poată deschide școli rurale împrejurul Silistrei*” și pentru a avea „*cu timpul, în aceste părți, români studiați*”.⁸ Documentul este semnat de profesorul Colegiului „Sf. Sava”, Aaron Florian, cunoscut militant pentru unitate națională. Acesta era un început, care a încurajat asemenea cereri. Mulți dintre absolvenți au fost trimiși la București, pentru ca, apoi, întorși în Dobrogea, să devină învățători, profesori, ingineri și să ducă mai departe ceea ce învățaseră de la dascălul lor.

Datorită eforturilor depuse de Costache Petrescu, Școala română din Silistra a ajuns să atragă la cursuri „*mai toată populația școalelor bulgară și greacă, ba încă vre-o câțiva elevi turci*”, ceea ce a determinat guvernul român să o subvenționeze, iar autoritățile otomane au recunoscut-o, oficial, „*ca institut de cultură și instrucțiune în Statul otoman*”. Acest fapt a atras „*invidia celorlalte naționalități*” și „*ura contra profesorului apostol C. Petrescu, crescu în așa grad, că viața sa era în joc*”⁹. Școala de la Silistra a fost cea dintâi școală oficială românească din teritoriul revenit la Țară.

De altfel, viața „dascălului Costache” se confundă cu cele trei instituții românești în care s-a zidit, centre ale culturii și pregătirii unui ideal național: Eforia școlară, Comunitatea română bisericească și Societatea de cultură și limbă românească. Acesta încerca, astfel, să facă din Silistra un centru de cultură românească, la care să adere și Tulcea, Turtucaia și sate românești¹⁰, visând să cuprindă, treptat, toată Dobrogea într-o mișcare culturală, pe care o considera absolut indispensabilă¹¹. Conlucrarea acestor patru instituții – școala, Eforia, Societatea și Comunitatea bisericească –, sub conducerea dascălului Costache Petrescu, a dus la ridicarea societății românești din Silistra și din apropierea acesteia, care a avut ca rezultat dezvoltarea sentimentului românesc, național. Astfel, autoritatea lui Costache Petrescu se întindea mult mai departe de hotarele Silistrei.

Organizarea Comunității bisericești din Silistra era absolut necesară, fiind a patra instituție de cultură de interes obștesc pentru români. Aici se găsea Mitropolia din Silistra, realizată, în secolul al XVII-lea, de Grigore Ghica I, la care erau hirotonisiți toți preoții din Dobrogea. În perioada la care ne-am oprit, aceasta era într-o stare de lăncezeală. Revigorarea sa se realizează, la inițiativa dascălului Costache, și grație prieteniei lui cu mitropolitul Grigore, care-și obținuse postul și prin stăruința lui Costache Petrescu.

La ședința Comunității din 5 octombrie 1871, în care era numit ca revizor al comunelor românești din județul Silistra părintele Anghel Sachelarie, sunt prevăzute însărcinările sale: „*de a face observațiuni preoților dacă își îndeplinesc datoriile religioase în biserică și către popor; al doilea, dacă preoții îndeplinesc regulile date de Comunitate; al treilea, va povățui pe popor să*

⁵ I.N. Roman, *op. cit.*, p. 15.

⁶ Tudor Mateescu, *Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea*, DGAS, București, 1979, pp. 97-98; Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei*, DGAS, București, 1975, pp. 266-267; Vasile Helgiu, *op. cit.*, p. 47.

⁷ Costache Petrescu cere ministrului Instrucțiunii Publice al României să se publice în „Monitorul Oficial” mulțumirile aduse de Euforia din Silistra pentru această donație în folosul singurului „*liman de scăpare al naționalității noastre române din partea dreaptă a bătrânului Danubiu, naufragiată de vânturile sortei și strivită de atâtea elemente străine*”. Cf. Dumitru Șopu, *Viața culturală a românilor din Dobrogea până la 1878*, în „Analele Dobrogei”, serie nouă, V, nr. 2, 1999, p. 270.

⁸ Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei...*, pp. 270-272, p. 278.

⁹ I.N. Roman, *op. cit.*, pp. 89-90.

¹⁰ Sandu Carp, *op. cit.*, p. 41.

¹¹ I.N. Roman, *op. cit.*, p. 16.

*trăiască în pace, să meargă la biserică, să-și dea copiii la învățătură, să fie credincioși lui D-zeu și Împăratului Abdul-Azis, ca astfel să fim plăcuți lui D-zeu și oamenilor...*¹².

Astfel, Comunitatea română de la Silistra ajunge să îndeplinească rolul unei alma mater: „Comunitatea Română din Silistra vă roagă să binevoiiți a ajuta fiecare după puterea și voia sa, cu ori ce vă va lăsa inima (...) Acest ajutor se strânge spre binele și folosul nostru Român și comunitatea nădăjduiește că veți primi cu bucurie și ca Români veți da ajutoare cât se va putea mai îmbelșugate și bunul Dumnezeu să ne ajute să ne putem lumina...”¹³

Și prin această Eforie, Costache Petrescu a reușit să miște sufletele românilor în fața credinței creștine, să le cultive sentimentul național.¹⁴

Societatea română pentru cultură și limbă de la Silistra, prima societate de acest fel din Dobrogea, a fost creată în 1869, la inițiativa Școlii normale din această localitate. Întemeietor și președinte pe toată durata existenței sale este Costache Petrescu. În acest sens, în 1869, dascălul – alături de Dimitrie Chirescu, Alexandru Negru, mitropolitul Grigore al Dristei etc. – pune bazele unei mișcări culturale care să cuprindă toată Dobrogea, sub forma Societății române pentru cultură și limbă, pe care, în următorul an – la 12 octombrie 1870 –, o organizează definitiv, dându-i regulament, statut, registre și sigiliu proprii.¹⁵

Articolul II din Statutele Societății definea scopul: „A propaga, prin toate mijloacele putincioase, între Românii din aceste părți, învățătura limbii materne (româna) a ajuta Comunitatea română și Eforia școalelor române de aici în afacerile și misiunea lor: A conlucra la dezvoltarea educațiunii naționale și a apăra privilegiile ei; Protejând școalele urbane și rurale din toată Dobrogea și stăruind a înființa și o școală de fete în orașul Silistra; cerând și activând prin stăruințele sale, înmulțirea și îmbunătățirea școalelor; stăruind din toate puterile pentru exacta punere în lucrare a donațiunilor făcute în favoarea învățaturii publice; apărând drepturile legitime ale corpului învățătoresc prin toate mijloacele legale; ajutând pe junii școlari români lipsiți de mijloace de aici și din Dobrogea; stăruind a susține o școală cu patru clase primare pentru juni sau adulți, în orele de noapte iarna și în zilele de sărbătoare vara și a completa biblioteca școlii pentru folosul național”¹⁶ etc.

Țelurile sale erau mărețe și necesitau muncă serioasă, mijloace materiale și libertate de acțiune.

Statutul Societății, care avea 71 de articole, prevedea, printre altele, următoarele: conform art. IV, că puteau fi membri toți românii care doreau, primind diplomele de membri.¹⁷ Conform art. VII, Societatea ținea, o dată pe an, adunări generale și, o dată pe lună, vara, respectiv, o dată pe săptămână, iarna, de comitet. Acestora li se adăugau ședințele extraordinare, de câte ori era nevoie. Societatea urma să fie declarată definitiv constituită atunci când statutele aveau să fie semnate de 20 de membri (art. VIII). Comitetul acestuia se compunea dintr-un președinte, un vicepreședinte, un casier și trei secretari (art. IX), iar fondurile se constituiau din cotizațiile membrilor – un leu/lună, un leu pentru totdeauna, la primirea diplomelor –, pentru acoperirea cheltuielilor și tiparului și din daruri, subvenții și donații (art. XIII-XVI). În cazul membrilor din țară, aceștia își puteau plăti cotizațiile și acorda

¹² Sandu Carp, *op. cit.*, p. 47.

¹³ Vasile Helgiu, *op. cit.*, p. 55.

¹⁴ Sandu Carp, *op. cit.*; Gh. Dumitrașcu, St. Lascu, *Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, în „SAI”, LI-LII, 1985, p. 28; Gh. Dumitrașcu, *Viața spirituală a românilor din Dobrogea înainte de reunirea cu Țara (1878)*, în „Analele Științifice ale Universității «Al.I. Cuza» din Iași”, p. 164.

¹⁵ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Constanța, Editura Ex Ponto, 1998, p. 319, I.N. Roman, *op. cit.*, pp. 369-378; Gh. Dumitrașcu, St. Lascu, *op. cit.*, p. 28; *Contribuția Dobrogei la lupta pentru cucerirea independenței naționale a României*, în „Lucrări științifice. Științe sociale. Filologie”, Constanța, 1978, p. 19.

¹⁶ Vasile Helgiu, *op. cit.*, p. 52; I.N. Roman, *op. cit.*, p. 21.

¹⁷ Nu erau admise persoanele condamnate și nereabilitate pentru delict ordinare și infamante, precum și membrii corpului didactic îndepărtați, pe drept, din posturile lor, din cauze ce țin de moralitate (art. V). Persoanele admise, care, ulterior, erau considerate vinovate pentru conspirație politică și cei care nu-și plăteau cotizația sau pierdeau calitatea de cetățean român, erau excluse din Societate (art. VI).

donății prin intermediul unor delegații, alcătuite din trei membri, care să aibă reședința în capitala de județ (art. XVII).¹⁸ Potrivit Statutelor Societății, activitatea și autoritatea lui Costache Petrescu se întinde în satele românești din toată Dobrogea, cât ținea și jurisdicția Mitropoliei.¹⁹

Societatea din Silistra este similară, din toate punctele de vedere, „Astrei” din Transilvania, pe care, probabil, o are drept model.²⁰

Primul comitet al Societății era format din: președinte – C. Petrescu; vicepreședinte – părintele Chr. Zaharia; casier – C. Săulescu; secretari – P.I. Droc, Neculai Petrescu și S. Teodorescu. Societatea avea 37 de membri fondatori, adică aderenți înainte de imprimarea statutelor, majoritatea preoți și învățători.²¹

Apelurile Societății au trecut și dincolo de Carpați, aceasta primind ca membri români din toate colțurile țării. Astfel, prin intermediul lui Diamandi I. Manole din Brașov, se făceau adeziuni „*printre confracții transilvani*”. Acesta chiar declară că va aduce „*el singur în persoană*” rezultatul la Silistra.²²

Societatea mai era în corespondență cu bucureștenii V.A. Ureche, I.M. Răureanu – cunoscut autor de traduceri pentru copii și tineri –, căpitanul Dumitrescu, I. Minculescu, Ion Dimitrescu; cu ialomițenii C.G. Poenaru-Bordea, G.I. Periețeanu, Iorgu Ionescu, Dumitru Manole, Alexe Vineș; cu N. Droc-Bereian și Enache Zamfir din Giurgiu; cu magistratul Dumitru Rădulescu și cu C. Petrescu – inspectorul școlar al județelor Ialomița, Brăila și Râmnic –; cu profesorul de la Școala comercială din Brăila, Gheorghe Mihăilescu.²³

Sigiliul Societății era de forma și mărimea celui al Eforiei, purtând, conform art. 72 din Regulament, titlul „*marca imaginii lui Romulu și Remu*”²⁴. Diploma de membru al Societății era de mărime 56x40, purtând deviza „*Lumină – Progres*”, scrisă pe razele unui soare ce apare de după un nor întunecos. Urmează titulatura Societății scrisă într-o banderolă pe un fond gălbui. Emblema societății se regăsește în colțul din stânga: lupoaica tolănită, cu Romulus și Remus lângă ea, unul sugând, altul, cu mâna stângă pe botul lupoaicei, privind-o nepăsător, afectuos, peste umăr, iar, în fundal, între niște copaci, un cioban oarecum speriat și surprins de această imagine. În josul diplomei, pe fond alb, sunt menționate numele, ședința și poziția individului în Societate, alături de semnăturile membrilor comitetului și numărul diplomei.²⁵ Pentru această Societate s-au tipărit 1000 de diplome.²⁶

Memorialul Societății este scris, în întregime, de Costache Petrescu. Exemplarul descris de I.N. Roman poartă numărul 2, specificându-se că este continuarea numărului 1 și, la sfârșitul ultimei pagini, că „*Memorialul Societății urmează la mănunchiul făcut sub No. 3, început la 11 Noembrie 1871*”. Memorialele 1 și 3 lipsesc, iar din Memorialul numărul 2 s-au păstrat 28 de pagini scrise, ce

¹⁸ I.N. Roman, *op. cit.*, pp. 21-22.

¹⁹ Vasile Helgiu, *op. cit.*, p. 48.

²⁰ Gheorghe Dumitrașcu, *Rolul intelectualității în reunirea Dobrogei cu patria-mamă*, în „Crisia”, Oradea, 1980, p. 159.

²¹ Aceștia erau: Constantin Petrescu, Constantin Săulescu, Petre Săuleanu, Nicolai Petrescu, Stoian Teodorescu, Petre Iosifescu Droc, Ilie Gherghescu, Costache Nicolaescu, Dimitrie Păsculescu, Dimitrie Călinescu, Nicolai Iordănescu, Sava Răducănescu, Apostol Gheorghescu, Nicolai Eustătescu, părintele Ch.I. Zaharia, Gheorghe Pavelescu, Nicolai Călinescu, Enciu Călinescu, Tănase (Athanasie) Trandafil, Nicolai Ștefan, Voicu Iliescu, Manole Chițescu, preot Teodor din Vaidomir, Mihălache Iliescu, Chiriță Teodorescu, Ivanciu Teodorescu, Dumitrache Anghel, Anton Teodorescu, Gheorghe Nicolaescu, Cristache Trandafil, preotul Gheorghe din Ostrov, Nuțu Stan, Petre Petrescu, D. Chirescu din Rasova – părintele unei adevărate dinastii de patrioți și naționaliști dobrogeni –, Ivanciu Vicescu, G.N. Neamțu, C. Petrescu Conduratu din București – în tipografia căruia se și tipăresc statutele și diplomele de membru al societății –. În 1870, îi găsim, ca membri ai Societății, și pe Anghel Dumitrache, Manole Eustătescu..., cf. Sandu Carp, *op. cit.*, p. 45; I.N. Roman, *op. cit.*, p. 22; Gheorghe Dumitrașcu, *Unele aspecte ale problemei liderilor mișcării naționale românești din Dobrogea până la 1878*, în „Analele Dobrogei”, serie nouă, 1, nr. 1, 1995, pp. 96-100; Gheorghe Dumitrașcu, *Unele aspecte...*, pp. 96-97.

²² I.N. Roman, *op. cit.*, pp. 369-378; Sandu Carp, *op. cit.*, p. 43.

²³ Vasile Helgiu, *op. cit.*, p. 53; I.N. Roman, *op. cit.*, p. 24.

²⁴ I.N. Roman, *op. cit.*, p. 22.

²⁵ *Ibidem*, p. 23.

²⁶ Gheorghe Dumitrașcu, *Intelectuali români în Dobrogea înainte de 1878. Studiu statistic*, în „Pontica”, XVIII, pp. 261-262.

conțin 97 de însemnări – de la numărul de ordine 28 din 15 ianuarie (ceea ce înseamnă că în primul Memoriu erau 27 de înregistrări), până la numărul 125, din seara zilei de 11 noiembrie 1871, de unde, logic, urma Memoriul cu numărul 3. Acest memorial cuprinde și corespondența și hotărârile Eforiei și Comunității române. În ceea ce privește Societatea, la 16 ianuarie 1871, avea un activ de 568 lei vechi, după deducerea cheltuielii de 210 lei și 10 parale. Pasivul său, conform ședinței din 31 martie 1871, era următorul: „... Membrii prezenți fiind în număr de 18, ședința se declară deschisă. Președintele, sunând clopoțelul, dă seama voiajului său la București pentru tipărirea statutelor, diplomelor, sigiliilor, biletelor de cununie și alte speze, adică: Imprimarea a 1000 exemplare statute – lei 728; Imprimarea sigiliilor (două) – lei 136, 1/2; Imprimarea diplomelor, 500 exemplare – lei 318, 1/2; Imprimarea a 1000 bilete de cununie – lei 182; Speșele voiajului – lei 318; În total – lei 1683”. Aceste cheltuieli se făceau pentru mai mult timp.²⁷

O bună parte dintre țelurile Societății au fost atinse. Ne referim la școala de adulți și școala de fete de la Siliștra, trimiterea unor tineri români la continuarea studiilor; înființarea de școli românești etc.²⁸ În 1871, este înființată Școala de adulți, una dintre cele mai vechi școli de acest gen din țară. I.N. Roman scrie că: „Acolo «dascălul Costache» făcea cursuri noaptea cu tinerii și bărbații de toate neamurile»²⁹. Peste 3 ani, în cadrul Școlii de băieți, au funcționat și două clase de fete cu învățătoare plătite de statul român.³⁰

În ceea ce privește Școala de fete amintită, un document publicat de Tudor Mateescu se referă la „actul de naștere” al acesteia și un altul la numirea în funcția de directoare și învățătoare a Xeniei Miron, hotărâre a Societății române de cultură și limbă din Siliștra, din 5 martie 1874, specificându-se că acest act se înscrie în „scopul fixat de noi spre luminarea și progresarea sexului viril și feminin la învățatură”. Documentul subliniază și pregătirea deosebită a numitei directoare, nepoată a lui Iosif Patriciu, „care a lucrat în această spinoasă carieră mulți ani în Moldova și care domn și la înființarea acestei școli a binevoit a ne da luminatul și practicul său concurs”. Sunt specificate obligațiile profesionale și organizatorice ale directoarei, precum și cele ale Societății (alocarea salariului directoarei, a localului și celor necesare desfășurării în bune condiții a activității didactice). Conform descrierii lui Tudor Mateescu, legenda ștampilei de pe document era următoarea: Societatea română de cult și limbă – Siliștra; în stânga – semiluna, în dreapta – crucea și, în imagine, lupoaica alăptându-i pe Romulus și Remus.³¹ Un alt document, publicat în același volum, datează din 18 martie 1874 și reprezintă înștiințarea Xeniei Miron cu privire la hotărârile luate prin actul prezentat mai sus.³²

Societatea întreținea tineri la școlile secundare din București, trimitea învățători și cărți în satele românești. Situația financiară a acesteia nu a fost niciodată înfloritoare. Fondurile necesare proveneau din colecte în satele dobrogene și din alte zone ale țării – unde se pusese inclusiv „cutii de pomană” la biserici și școli – și se mergea pe liste de subscripții până la Brăila și Brașov.³³

Statutele Societății prevedeau, printre altele, „completarea bibliotecii școlii”, ceea ce înseamnă că Școala din Siliștra avea deja o bibliotecă.³⁴

Datorită impactului tulburărilor din Serbia din 1876, care au reprezentat preludiul Războiului ruso-turc din anul următor, în Imperiul Otoman, mișcarea culturală și națională românească nu a mai

²⁷ I.N. Roman, *op. cit.*, p. 24; Tudor Mateescu, *Permanența și continuitatea...*, p. 99.

²⁸ Dumitru Șopu, *op. cit.*, p. 272.

²⁹ Vasile Helgiu, *op. cit.*, p. 54.

³⁰ Dumitru Șopu, *op. cit.*, p. 270.

³¹ Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei...*, pp. 284-286.

³² *Ibidem*, pp. 286-287; Gheorghe Dumitrașcu, *Intelectuali români în Dobrogea înainte de 1878...*, p. 271.

³³ V. Stroescu, N. Pantely Stanciu, *Dobrogea Nouă. Pe căile străbunilor*, Bazargic, Editura Tipografia „Comercială” Iv.D. Smorcof & Comp, 1924, p. 81.

³⁴ Simona Suceveanu, *Pagini din istoricul bibliotecilor din Dobrogea*, în „Comunicări de istorie a Dobrogei”, vol. 2, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, 1983, p. 149.

avut aceeași intensitate. Oricum, Societatea de la Silistra mai exista încă în 1876, conform unui memoriu adresat domnului Carol I.³⁵ Școala din Silistra a funcționat până în 1878, când a fost închisă de bulgari. Știrile de după 1871 sunt mai puține. În urma Congresului de la Berlin, Cadrilaterul revine României. Agresiunile bulgarilor s-au înmulțit. În această perioadă, viața lui Costache Petrescu a fost de multe ori pusă în pericol, iar o nepoată de-a sa, Elena Inocente, împreună cu un ofițer român, Angelescu, declara că acesta a și fost arestat și chiar pe punctul de a fi executat ca trădător. A fost însă salvat de românii din Ostrov – unii îi fuseseră elevi –, care au reușit să-l scape de sub pază și să-l treacă Dunărea la Călărași. Atunci a fost ultima oară când dascălul a văzut Silistra. O altă variantă este aceea a fostului său elev, Aristotel Călinescu – devenit primar –, conform căreia, datorită naționalismului său intransigent, Costache Petrescu și-a făcut mulți dușmani printre bulgari, iar, la instalarea autorităților bulgare, amenințările primite l-au determinat pe prefectul rus, Calugheorghe, să-l trimită, însoțit de un detașament de călărași, la Mangalia.³⁶

În România, pe 16 decembrie 1878, Costache Petrescu figura ca fost institutor și director la Școala primară din Constanța – unde avea un singur ajutor. Pe 6 februarie 1879, în prezența prefectului orașului, acesta inaugurează prima școală românească din Constanța – Școala nr. 1 de băieți –, în anul următor înființează Școala de adulți – după modelul celei din Silistra. În 1880 și 1881 îl găsim pe dascălul Costache făcând cursuri serale cu tineri de toate etniile, în timp ce pe timpul zilei preda limba română la școala comunității bulgare.³⁷

Costache Petrescu este autorul *Abecedarului român-turc*, tipărit în 1874, cu ajutorul mitropolitului Grigore de la Silistra. În prefața volumului, acesta argumenta necesitatea unui asemenea manual – considerat, de N. Cartoian, a fi numit prea modest manual –, în spațiul multietnic dobrogean: „*Învățământul limbei materne Române ne este naturalmente obligatoriu; pe lângă această însă avându în vedere elementele cu quari trăimu în societate, și mai cu seamă limba și literatura Statului trebuie să ne impunem imperioasa datorie de a studia și limba Turcă chiar prin școlile noastre naționale: quaci D-voastre deja cunoașteți cătu de simțitu este necesitatea ei, mai multu prin comune unde Românii nu sciu pronuncia nici uă vorbă de limba turcă, și quându au vre-uă necesitate suntu siliți a se căciuli chiar antagoniștiloru lor, spre a fi adjuțați la pasurile, que altraminte aru putea să și le sevârșească și singuri*”³⁸.

Lui i se adaugă câteva statistici, deosebit de importante, privitoare la *Populația românească din Silistra la 1870, Populația românească a Oltinei și Câșlei la 1873, 1874, Populația românească a Ostrovului la 1874*, în care remarcăm impresionantul tablou onomastic românesc.³⁹ S-a implicat, de asemenea, în problema „*regulării proprietății rurale din Dobrogea*”, ca un bun cunoscător al limbii turce. Tot de la el ne-au rămas 9 caiete cu însemnări despre *Școală, Eforie, Societate și Comunitate*.⁴⁰

Costache Petrescu s-a retras din învățământ pe 10 februarie 1882 și a fost numit oficial translator la Prefectura județului Constanța. Mai târziu și-a deschis un birou notarial, recunoscut mai ales pentru traduceri din limbile orientale. În acest timp, în periodicul „Constanța”, publica articole despre gramatică românească și arabă și despre religia și cultul musulman.

Moare, la 50 de ani, pe 13 iunie 1893, în sărăcie, pe str. Călărași nr. 1 din Constanța.⁴¹

³⁵ I.N. Roman, *op. cit.*, p. 40.

³⁶ Vasile Helgiu, *op. cit.*, p. 51; Sandu Carp, *op. cit.*, pp. 49-50.

³⁷ I.N. Roman, *op. cit.*, pp. 39-42.

³⁸ N. Cartoian, *Un document privitor la istoria culturii românești în Dobrogea înainte de anexare*, în „Arhiva Dobrogei”, vol. 2, nr. 1, ian.-apr. 1919, pp. 72-76; Vasile Helgiu, *op. cit.*, p. 35; Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 258.

³⁹ Vasile Helgiu, *op. cit.*, pp. 56-57; Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 240.

⁴⁰ Filofteia Rôtaru, *Rolul școlii normale și al corpului învățătoresc dobrogean în sistemul instrucției școlare din provincia transdanubiană (1878-1944)*, în vol. *Colegiul Pedagogic „Constantin Brătescu”*. Valori ale civilizației românești în Dobrogea, Constanța, 1993, p. 42.

⁴¹ I.N. Roman, *op. cit.*, p. 43.

O serie de articole publicate în „Universul”⁴², în 1913, referitoare la Silistra aduc în amintirea cititorilor și Societatea lui Costache Petrescu. Drept răspuns, în paginile periodicului constănțean „Viitorul Dobrogei”⁴³, mezinul dascălului Petrică și fratele lui Costache Petrescu, Simion Petrescu, mulțumește jurnalistului Al.T. Dumitrescu, subliniind importanța pe care au jucat-o tatăl și fratele său în societatea Silistrei din acea perioadă. În finalul „*scrisorii deschise*”, acesta adaugă: „*D-voastră, stimate D-nule Al.T. Dumitrescu, m-ați făcut să tresar de bucurie prin apreciatul d-voastră articol și mă faceți azi să cred că meritele cuiva nu se pot pierde și nici ascunde și că mai devreme sau mai târziu ele trebuie să apară la lumina zilei*”. Învățătorul C-tin P. Dinu din Erkesek, plasa Hârșova, contribuie și el la îmbogățirea tezaurului de amintiri despre Societatea de la Silistra, ca unul ce a beneficiat de „programul” acestei Societăți și căreia îi datorează întreaga sa pregătire. Este vorba despre un răspuns la scrisoarea amintită a lui S. Petrescu: „*Stimate Domnule Simeon Petrescu, Într-unul din numerile din trecut ale jurnalului Domniei Voastre «Viitorul Dobrogei», ați arătat și cu drept cuvânt aciasta, că în orașul Silistra, pe timpul când Dobrogea se găsea sub Imperiul Otoman, era o societate numită «Societatea Culturală Română din Silistra»; al cărui scop era «Înființarea și ajutorarea școlilor Românești, de prin comunele Românești din Dobrogea», ca: Turtucaia, Vaidfomir, Ostrov, Bugiak, Satu-nou, Oltina, Mârlianu, Alimanu, Vlachieiu, Rasova, Cochirleni etc. etc.; toate satele de pe marginea Dunărei. Din acea societate făcea parte și tatăl meu preotul Vasile Popescu-Dinu (acum decedat) din Ostrov; precum și un alt preot Gh. Popescu tot din Ostrov, și chiar posed de la tata fotografia tuturor membrilor Societății cu mulți elevi și eleve alătura, ca semn, se înțelege, că toți luptau pentru școală. Eu în anii 1873-1877 am făcut clase primare la Ostrov. Toate cărțile și tot ce mai necesita pentru un școlar le primiam gratuit de la numita Societate Română din Silistra, prin stimatul D-v frate, d-l Constantin Petrescu (acum decedat, D-zeu să-l erte). Mai mult de cât atât. În anul 1877 Septembri 1, am fost chiar numit, deși cu 4 clase primare, de cătră Onor. membri ai Societății, prin stăruința neprețuitului D-v frate ca învățător în Ostrov, până la venirea și ocuparea Dobrogei de către armata și autoritățile Române destinate pentru acest scop*”. Deși, după acest moment, semnatarul scrisorii a fost înlocuit cu un învățător, acesta și-a continuat studiile la Școala Normală din Galați, după care a funcționat ca învățător cu definitivat obținut prin concurs. La sfârșitul scrisorii, învățătorul din Erkesek își motivează intervenția: „*Nu fac aceasta respectate d-le Simeon Petrescu, pentru alt ceva, de cât să se știe mai bine că în Silistra a existat numita Societate, în timpul Imperiului Otoman, și că ea înființa, întreține ași ajuta școlile din comunele românești din Dobrogea*”⁴⁴.

*

„*Costache Petrescu, cu proporțiile reduse la importanța locului și a timpului, a fost un Gheorghe Lazăr și un Aron Pumnu al Dobrogei. Repet cu proporții reduse, deși în multe părți depășește pe cei dintâi*”⁴⁵.

⁴² Al.T. Dumitrescu, *Dărstorul nostru*, în „Universul”, XXXI, nr. 1, 1 ian. 1913, p. 1.

⁴³ S. Petrescu, *Scrisoare deschisă către d. Al.T. Dumitrescu*, în „Viitorul Dobrogei”, V, nr. 51, 20 ian. 1913, p. 1.

⁴⁴ „Viitorul Dobrogei”, VI, nr. 6, 10 mar. 1913, p. 2.

⁴⁵ Vasile Helgiu, *op. cit.*, p. 43.

Ciprian GLĂVAN

ASPECTE ALE ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ÎN VOIVODINA SÂRBEASCĂ ȘI BANATUL TIMIȘAN

Zusammenfassung: Während der neoabsolutistischen Periode (1848-1860) bestand die Wojwodenschaft Serbien und das Temescher Banat als eine von Ungarn unabhängige Provinz, die der zentralen Regierung aus Wien untergeordnet war. Im Rahmen der Unterrichtsreform, die durch den Unterrichtsminister Graf Leo Thun eingeführt wurde, wurden auch in dieser Provinz Massnahmen zur Verbesserung des Unterrichtswesens durchgeführt, z. B.: Erweiterung und Bau von neuen Schulen, Gründung der Präparandie von Werschetz in 1854, Vergrößerung der Einkommen und Sicherung einer Wohnung oder Mietegeld für die Lehrer. Das grösste Problem für das Schulwesen der Provinz war der schwache Schulbesuch. Obwohl Massnahmen genommen wurden z. B.: Wiederholungsunterricht an den Feiertagen und an den Wochenenden, konnte dieses Problem bis zur Auflösung der Provinz nicht zufriedenstellend gelöst werden. Obwohl sich das Unterrichtswesen aus dieser Provinz viele Schwierigkeiten hatte, kann ein Fortschritt im Vergleich zur vorrevolutionären Periode festgestellt werden.

Perioada neoabsolutistă, cuprinsă între sfârșitul Revoluției de la 1848-1849 și începutul perioadei liberale, prezintă mai multe aspecte inedite. Liniile directe ale noii politici interne a Imperiului Habsburgic din această perioadă au fost stabilite de către principele Felix Schwarzenberg și apoi de către baronul Alexander Freiherr von Bach. La conducerea provinciilor au fost numiți guvernatori subordonați ministrului de interne.

Prin Patenta dată de Francisc Iosif la 19 noiembrie 1849, se desființează comitatele Timiș, Torontal, Bacica și Caraș și ia ființă o nouă unitate administrativă, independentă de Ungaria, sub denumirea de Voivodina sârbească și Banatul timișan. Această provincie își avea capitala la Timișoara și era subordonată direct autorității centrale de la Viena.¹ Comandantul militar și primul guvernator al noii provincii a fost generalul maior Ferdinand Mayerhoffer (1849-1851), înlocuit, la 16 august 1851, de contele Johann Baptist Coronini-Cronberg (1851-1859). Ceilalți doi guvernatori, Josif Šokčević (1859-1860) și Karl Vigo de Senkanten (1860), s-au aflat la conducerea provinciei o perioadă foarte scurtă. Inițial, provincia a fost împărțită în două districte: districtul Timiș-Caraș și districtul Bacica-Torontal.² În luna mai a anului 1853 este adoptată structura definitivă a provinciei, aceasta fiind împărțită în cinci districte (Timiș, Lugoj, Becicherecul Mare, Zombor și Novi Sad) și guvernată de o locotenentă imperial-regală cu sediul la Timișoara. Aceasta cuprindea, pe lângă guvernator, un consilier aulic și diverși alți consilieri și funcționari.³

Populația provinciei era eterogenă din punct de vedere etnic și număra, conform conscripției din 1851, un număr de 1.426.221 locuitori, dintre care 347.459 români, 335.080 germani, 321.110 sârbi, 221.845 maghiari, iar restul, reprezentanți ai altor etnii. Limbile oficiale ale provinciei erau germana și sârba.

La nivelul ministrului de la Viena, s-au purtat discuții privitoare la o reformă a sistemului de învățământ încă înainte de 1848. Aceste inițiative își găsesc continuarea în măsurile luate de către contele Leo Thun, în calitate de ministru al învățământului, și Alexander Helfert, subsecretar de stat, pentru îmbunătățirea calității învățământului.

¹ Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (DJTAN), *Fond Iliesiu*, nr. 335, inv. 532, fila 36.

² *Ibidem*.

³ Teodor Filipescu, *Voivodina sârbească*, București, Atelierele Grafice „Cultura Națională”, 1929, pp. 48-49.

Reforma învățământului superior a urmat modelul celei introduse de către Wilhelm von Humboldt în Germania. Prin aceasta a reușit să sporească autonomia și libertatea academică în cadrul universităților austriece.⁴

În gimnazii, ministerul a introdus limba germană ca limbă de predare. Originea etnică diversă a elevilor a impus existența unei limbi comune, care le permitea și urmarea cursurilor universităților austriece, chiar dacă în afara acesteia erau folosite și alte limbi locale. Această inițiativă a ministerului a dus la nemulțumirea celorlalte naționalități, care acuzau o încercare de germanizare a învățământului.⁵

În cazul școlilor elementare, limba de predare era stabilită în funcție de majoritatea elevilor. Această măsură liberală, a cărei aplicare a produs și anumite dificultăți, a dus la folosirea a 14 limbi de predare în școlile elementare din Imperiu. Astfel, deși politica neoabsolutistă promova în primul rând interesele statului centralist austriac, au fost luate în considerare, într-o măsură mai mare decât în perioada anterioară, apartenența etnică și convingerile religioase ale populației la nivelul învățământului elementar.⁶

În Voivodina sârbească și Banatul timișan, administrarea problemelor legate de învățământ a fost încredințată autorităților școlare ale provinciei, în speță, viitorului episcop de Cenad, Alexander Bonnaz (1850-1855) și preotului Johann Heinrich Kummer (1855-1861). Din punct de vedere politic, sistemul de învățământ din provincie era subordonat așa-numitei „Serbisch – Banater Landes-Schul-Behörde”, care își avea sediul la Timișoara.⁷

În condițiile Concordatului încheiat între statul austriac și Biserica în 1855, directorii școlilor elementare erau numiți de către autoritățile școlare din rândul clerului local. Conform unei statistici din 1855, în această perioadă existau în provincie 372 școli elementare ortodoxe române, 228 romano-catolice, 70 ortodoxe sârbe, 22 greco-catolice, 19 reformate și 16 israelite.⁸ Școli elementare existau în fiecare localitate care avea o parohie și cuprindeau 1-3 clase, unde, ținând cont de limba maternă și confesiune, copiii învățau scrisul, cititul, aritmetica și religia. Conform unei directive emise de Alexander von Bonnaz, în 1852, limba de predare în toate școlile elementare era limba maternă a elevilor, existând posibilitatea de a se introduce o a doua limbă la cererea comunelor, începând cu clasa a II-a.⁹ În această perioadă au fost redeschise școlile elementare israelite din Timișoara, Lugoj și Vârșeț, închise în perioada Revoluției de la 1848-1849. Se preconiza, de asemenea, deschiderea școlilor elementare israelite din Ciacova, Sânnicolau Mare, Kikinda și Subotica și în mai multe localități din Bacica. Comunitatea de cult le asigură cadrelor didactice din aceste școli un salariu de 200 până la 400 florini și o locuință liberă sau bani de chirie.¹⁰

În localitățile mai mari, existau școli generale al căror corp profesoral era de obicei compus din 3-4 cadre didactice și un catehet. Materiile predate în cadrul acestor școli cuprindeau, pe lângă cele predate în cadrul școlilor elementare, și discipline precum: latina, compunerea, desenul, geometria, geografia, istoria, agricultura sau lucrul manual.

În Timișoara exista, începând cu 1791, un gimnaziu superior romano-catolic, care aparținea ordinului piariștilor și căruia, conform statutului din 1851, îi sunt adăugate clasa a șaptea și a opta. Au fost luate măsuri pentru reorganizarea gimnaziilor viabile și au fost constatate progrese în această perioadă, atât în ceea ce privește gimnaziul din Timișoara, cât și cele din Zrenjanin (Becicherecul

⁴ Helmut Rumpler, *Osterreichische Geschichte, 1804-1914: eine Chance für Mitteleuropa, bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie*, Viena, 1997, pp. 334-335.

⁵ *Ibidem*, p. 336.

⁶ Heinrich Lay, *Das Banat 1849-1867*, Töging am Inn, 2001, p. 231.

⁷ *Ibidem*, p. 228.

⁸ *Ibidem*, p. 229.

⁹ *Ibidem*, p. 231.

¹⁰ „Temeswarer Zeitung”, 1852, nr. 13/14, pp. 2-3.

Mare) Subotica sau Baia.¹¹ Lipsa mijloacelor financiare sau a cadrelor didactice împiedică temporar redeschiderea unor gimnazii (Lugoj) sau sistematizarea altora (Novi Sad).

Pentru a evita supraaglomerarea claselor și a compensa lipsa spațiului, în mai multe localități școlile au fost mărite (Lipova, Jimbolia, Sombor sau Vârșeț), iar acolo unde se aflau într-o stare precară au fost executate reparații. Între 1852 și 1854 au fost construite 54 de clădiri școlare noi (Biled, Lovrin, Comloș, Gottlob sau Bulgăruș), ținându-se cont și de necesitățile educaționale de viitor ale comunelor. În contextul acestui efort sunt ridicate și locuințe pentru personalul didactic.¹² Deși autoritățile locale nu dispuneau întotdeauna de mijloacele financiare necesare pentru mărirea școlilor sau ridicarea unor noi, puține localități rămân în afara sistemului școlar datorită lipsei banilor sau a distanței prea mari până la cea mai apropiată școală.¹³

Pornind de la deficitul de cadre didactice, care se manifesta în toate școlile, a apărut inițiativa înființării unei preparandii. Aceasta s-a materializat prin deschiderea Preparandiei de la Vârșeț, în 1854. Ocuparea posturilor vacante cu profesori era cu atât mai necesară cu cât unui profesor îi corespundea un număr foarte mare de elevi.¹⁴ Pentru ameliorarea acestei stări de fapt, au fost luate măsuri pentru îmbunătățirea situației economice a cadrelor didactice, prin plata sumelor restante și mărirea veniturilor acestora, inclusiv în localitățile mai mici, unde situația financiară era precară. Veniturile unui dascal se ridicau, în toate orașele, la suma de 300-450 florini, în funcție de categorie, la care se adăuga și o locuință liberă sau bani de chirie. Aceste sume puteau fi și mai mari dacă autoritățile locale dispuneau de mijloacele financiare necesare. De exemplu, un profesor de la gimnaziul din Baia era retribuit cu 600 florini, iar salariul directorului a fost stabilit la 800 florini. Pentru achiziționarea materialelor didactice, autoritățile locale acordau, acolo unde era posibil, o dată pe an, o sumă de 400-450 florini sau achiziționau toate materialele didactice necesare din banii administrației locale.¹⁵

Cea mai mare problemă cu care se confrunta sistemul de învățământ din Voivodina sârbească și Banatul timișan era frecvența elevilor la cursuri. Deși prezența la cursuri era obligatorie pentru copiii cu vârsta între 6 și 12 ani, conform unei statistici din anul 1851, aceasta era de 56,33%.¹⁶ Situația era și mai gravă primăvara și toamna, în timpul lucrărilor agricole, când cursurile jucau un rol secundar. Confruntată cu această situație, caracterizată drept dezastruoasă de către inspectorul Johann Heinrich Kummer, autoritatea școlară a provinciei a luat măsuri pentru încurajarea frecvenței și introducerea cursurilor de recapitulare în zilele libere și de sărbătoare.¹⁷ Cursurile de recapitulare au fost organizate în 287 de localități și la ele au participat 30.606 băieți și fete. Aceste cursuri nu sunt apreciate însă la adevărata lor valoare, astfel că există în continuare probleme în ceea ce privește alfabetizarea populației rurale. Instrucțiunile emise de minister pentru reglementarea acestei probleme și măsurile luate de autoritățile școlare în acest sens duc la o oarecare îmbunătățire a situației. Totuși, o frecvență regulată, neîntreruptă rămâne un deziderat până la desființarea provinciei.

La 27 decembrie 1860, împăratul Francisc Iosif semnează, sub presiunea cercurilor maghiare, decretul care pecetluiește desființarea provinciei Voivodina sârbească și Banatul timișan, încorporarea ei la Ungaria și împărțirea în comitate.

În ciuda deficiențelor pe care le prezintă sistemul de învățământ din Voivodina sârbească și Banatul timișan, se poate constata un progres în acest domeniu și o mai bună adaptare a școlii la realitățile sociale și economice decât în perioada anterioară Revoluției de la 1848.

¹¹ *Ibidem.*

¹² „*Temeswarer Zeitung*”, 1854, nr. 46, p. 1.

¹³ *Ibidem.*

¹⁴ Heinrich Lay, *op. cit.*, p. 232.

¹⁵ „*Temeswarer Zeitung*”, 1852, nr. 13/14, pp. 2-3; 1854, nr. 46, p. 1.

¹⁶ Lay Heinrich, *op. cit.*, pp. 229-230.

¹⁷ „*Temeswarer Zeitung*”, 1852, nr. 13/14, pp. 2-3.

Marinela-Loredana BARNA

RECLAMA CA METODĂ DE EDUCARE A CONSUMATORULUI (A II-A JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA)

Abstract: It is known that in the 19th century Romanian society opened to European type of behavior in the field of consumption. Romanian advertising was connected to the advertising world until the communist regime caused a discontinuance.

In the first stage of modern advertising – idolatry phase (1890-1925), the image of rational man was dominating. Advertisement emphasized quality products that met consumer needs.

Consumer behavior was educated by learning. When studying the learning process there are two main approaches: stimulus-response approach (repetition style of commercials), and cognitive learning approach (most consumers prefer to learn from experience).

La baza cuvântului „advert” (reclamă) se află verbul latinesc *advert, ere*, care înseamnă „a îndrepta” (către ceva/cineva).

Publicitatea joacă un rol tot mai important în viața societăților moderne, fiind strâns legată de comunicarea în masă.

În istoria publicității se indentifică trei mari perioade. Perioada premarketing, din care datează una dintre cele mai rezistente forme de publicitate, și anume: afișajul, folosit încă din Antichitate. Perioada comunicării în masă, care cuprinde, la rândul ei, trei subperioade: anii 1870-1900, perioadă caracterizată de *laisser-faire*, anii 1900-Primul Război Mondial, perioadă în care publicitatea începe să se maturizeze (apar primele reglementări în domeniu) și perioada interbelică, în care apare termenul *brand*, având scopul de a ușura alegerea consumatorului. Astăzi trăim în perioada publicității științifice, care își are debutul în jurul anului 1950. În această ultimă perioadă, asistăm la instituționalizarea industriei publicitare și la conștientizarea necesității îmbogățirii tehnicilor publicitare.¹

Modernitatea a folosit, ca marfă și monedă de schimb, principalele instincte și nevoi ale persoanei umane (Piramida lui Maslow), investindu-le cu atuurile comerciale ale oricărei mărfi de schimb. În concordanță cu teoria lui Abraham Maslow (psiholog american), prioritățile umane sunt așezate ierarhic, într-o structură piramidală. În satisfacerea acestor priorități pornim de la baza piramidei și avansăm către vârful ei, pe măsură ce ne îmbunătățim condițiile de viață.

Primul pas important spre comunicarea în masă a fost făcut odată cu apariția tiparului, la mijlocul secolului al XV-lea. Despre o industrie de publicitate se poate vorbi însă abia la mijlocul secolului al XIX-lea, când revoluția industrială a determinat progrese importante în toate sectoarele sociale. Creșterea productivității economice a condus la apariția unui exces de produse, produse care trebuiau comunicate și vândute. Comercianții beneficiau acum de o rețea incipientă de transport pe distanțe mari, iar telefonul, telegraful și mașina de scris au fost descoperiri care au facilitat comunicarea la nivel de masă, având astfel impact direct asupra industriei publicitare. Publicitatea secolului al XIX-lea se bucura de o piață abstractă unde se întâlnea oferta cu cererea. Aceasta se făcea informativ și se limita la efectul imediat. Discursul publicitar era unul repetitiv, care a avut drept rezultat o standardizare a gusturilor.

¹ Dan Petre, Mihaela Nicola, *Introducere în publicitate*, București, Editura Comunicare.ro, 2004, p. 27.

Prima manifestare de formalizare și industrializare a publicității o găsim în acțiunea de vânzare de spații publicitare, și în special în mica publicitate a ziarelor din jurul anului 1870.

În secolul al XIX-lea, se constată o deschidere a societății românești către tipul de comportament european în domeniul consumului.

Publicitatea românească a avut o evoluție sincronă din perspectivă calitativă cu publicitatea la nivel mondial, excepție făcând perioada comunistă, în care publicitatea autohtonă a fost neracordată la realitățile și evoluțiile internaționale ale domeniului.

La începutul publicității în masă era imposibil să măsoare efectele investiției în publicitate. Iată o celebră afirmație a unui mare industriaș din acea vreme: „*Când cheltui un dolar pentru publicitate, știu bine că jumătate de dolar nu folosește la nimic, din fericire nu știu care jumătate*”².

Între evoluția societății și evoluția publicității este o strânsă interdependență. Cea din urmă apare ca efect al unor relații interumane, cu rol în satisfacerea unor nevoi fiziologice, nevoi apărute în cadrul sistemului social. W. Leiss et al. (1986), pornind de la legătura între apariția și dezvoltarea publicității și apariția și dezvoltarea unei culturi de consum, distinge patru faze în dezvoltarea acesteia: idolatria, iconografia, narcisismul și totemismul.³

În prima etapă a apariției publicității moderne, „etapa idolatriei” (1890-1925), domină imaginea omului rațional, care alege produsele pe baza analizei atributelor ce le caracterizează. Mesajele publicitare pun accent pe prezentarea calităților intrinseci ale produselor, despre care se presupune că vin în întâmpinarea nevoilor consumatorilor vizați de reclamă. Casetele publicitare din ziar tind să aibă un caracter informativ, descriptiv-narativ, fără imagini, explicându-se doar calitățile produselor.

Strategia publicitară de tip raționalist încearcă oferirea de motive raționale consumatorilor pentru a utiliza sau a consuma produsele respective.

Publicitatea are funcții multiple. Dintre funcțiile principale ale publicității amintim: funcția de comunicare, de informare, de transmitere de informații, funcția economică, funcția politică, funcția persuasivă, funcția culturală.⁴

Publicitatea este responsabilă pentru crearea de mode de consum. Indivizii primesc, prin intermediul publicității, pe lângă informația de tip comercial, și o cantitate imensă de „informație tăcută” privind regulile sociale general acceptate, atitudini, roluri. Publicitatea oferă modele de comportament social.

În mare măsură comportamentul se formează prin învățare, ca rezultat al experiențelor exterioare. Învățarea nu se referă numai la învățământul instituționalizat. Învățarea umană face apel la un proces inconștient de acumulare a cunoștințelor și formare a deprinderilor, prin experiență.

Astfel, și obiceiul consumului este învățat, comportamentul consumatorului fiind în mare măsură bazat pe procesul de învățare. Putem spune că cineva a învățat ceva dacă observăm o schimbare de comportament.

În studiul procesului de învățare există două abordări principale: abordarea stimul-răspuns, cea clasică, și activă, învățarea cognitivă.

Teoria clasică a învățării a fost descoperită de cercetătorul rus Ivan Pavlov. Acesta a demonstrat că răspunsurile automate (reflexele) se pot învăța. Condiționarea clasică este valabilă și în cazul oamenilor. Se pune accent pe stilul repetitiv al reclamelor și pe slogan, ca reguli de bază. Condiționarea clasică consideră că subiectul nu joacă un rol activ în procesul de învățare.

În cazul condiționării active subiectul va avea un comportament activ, va participa activ la proces, cooperând sau evitându-l. Aceasta se fundamentează pe conceptul *aplicării susținute*.⁵ Dacă

² Vasile-Sebastian Dâncu, *Comunicarea simbolică*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001, p. 69.

³ Dimitrie Todoran, *Psihologia reclamei*, București, Editura Tritonic, 2004, p. 11.

⁴ Dan Petre, Mihaela Nicola, *op. cit.*, p. 44.

⁵ Jim Blythe, *Comportamentul consumatorului*, București, Editura Teora, 1998, p. 75.

un consumator cumpără un produs și e mulțumit de rezultatul utilizării lui, probabil îl va cumpăra din nou. Produsul îi induce stări afective de plăcere și se asigură astfel fidelizarea consumatorului. Condiționarea activă nu presupune neapărat cumpărarea produsului, folosindu-se oferirea de mostre gratuite, în speranța că utilizarea produsului va determina consumatorul să îl cumpere.

Procesul învățării nu este redus întotdeauna la un răspuns automat în prezența unui stimul. El are loc și sub influența fluxului informațional al experiențelor anterioare, și sub aspectul unor informații noi. În învățarea cognitivă are loc un proces conștient.

Procesele de învățare cognitivă sunt utile în previziunea răspunsurilor consumatorilor de reclame. Reclamele constituie ipoteze asupra performanțelor produsului, care pot fi confirmate sau infirmate prin experiment. Una din considerațiile principale ale consumatorului este reputația firmei sau a comerciantului, deoarece el cumpără o promisiune.

Majoritatea consumatorilor preferă să învețe din experiență. Întâlnim în reclame sistemul vânzării prin poștă, care garantează returnarea banilor în cazul în care produsul nu este satisfăcător.

Din procesul învățării cognitive fac parte cinci elemente. Imboldul este reprezentat de stimulul care determină acțiunea. Sfatul este un stimul extern, care favorizează învățarea. Răspunsul reprezintă reacția consumatorului la interacțiunea dintre imbold și sfat. Susținerea înseamnă determinarea consumatorului să asocieze produsul cu anumite beneficii. Stabilitatea reprezintă durabilitatea cunoștințelor acumulate.

Bernard Cathelat, în lucrarea *Publicitate și reclamă* (2005), propune o tipologie a strategiilor publicitare ce s-au impus de-a lungul evoluției publicității, subliniind relația dintre publicitate și curente dominante în sfera psihologiei sociale. Identifică patru curente majore de promoțiune publicitară: publicitatea persuasivă, publicitatea mecanicistă, publicitatea sugestivă și publicitatea proiectivă.⁶

Ne vom opri asupra primelor două. Publicitatea persuasivă, etapa preștiințifică a publicității secolului al XIX-lea, avea la bază intuiția și experiența nesistematică a publicitarului. Consumatorul era privit ca o ființă rațională, iar apelurile publicitare informau asupra prezenței pe piață a unui produs și asupra calităților sale. Mesajul publicitar conta pe bunul-simț și pe capacitatea consumatorului de a evalua informațiile primite. Această publicitate îndeplinește o funcție utilitară.

Publicitatea mecanicistă de la începutul secolului al XX-lea este dominată de teoria reflexelor condiționate a lui Pavlov. Teoriile învățării prin condiționare oferă o explicație mecanicistă și sumară a formării unor reflexe, ce stau la baza unor automatizări comportamentale. Mesajul publicitar trebuie să fie ușor de perceput și de recunoscut, prin utilizarea sloganurilor clare și simple, neschimbate de-a lungul unor perioade mai lungi. Pentru a fi eficientă publicitatea mecanicistă, consumatorul trebuie să o recepteze pasiv, fără spirit critic.

În concluzie, influența publicitară se manifestă pe trei niveluri distincte, dar nu independente: nivelul cognitiv, afectiv și comportamental (sau conativ).

⁶ Dan Crăciun, *Persuasiune și manipulare*, București, Editura Paideia, 2008, p. 231.

Gernot NUSSBÄCHER

**MICHAEL TEUTSCH (1855-1940),
AUTORUL PRIMULUI MANUAL BRAȘOVEAN DE LIMBA ROMÂNĂ
PENTRU GERMANI**

Zusammenfassung: Michael Teutsch wurde 1855 in Schirkanyen geboren, besuchte das theologisch-pädagogische Seminar in Kronstadt und wirkte ab 1875 als Lehrer an der Knabenvolksschule in Kronstadt. Im Jahre 1888 wurde ihm der Unterricht der rumänischen Sprache am Honterusgymnasium übertragen, ebenso unterrichtete er Rumänisch auch an der Mädchenschule. Im Jahre 1916 trat er in den Ruhestand, unterrichtete aber auch noch später. Michael Teutsch starb im Jahre 1940 in Kronstadt.

Das große Verdienst von Michael Teutsch ist die Ausarbeitung und die Veröffentlichung eines Lehrbuches zur Erlernung der rumänischen Sprache, dessen erste Auflage im Jahre 1897 in Zusammenarbeit mit Prof. Ioan Popea erschien. Es wurde auch eine Bearbeitung des Buches für die Erlernung der rumänischen Sprache durch die Ungarn herausgegeben... Im Jahre 1913 erschien die zweite vollständig umgearbeitete Auflage. Eine dritte Auflage erschien dann im Jahre 1919, die vom Evangelischen Landeskonsistorium als Schulbuch empfohlen wurde.

Die vierte Auflage wurde in Zusammenarbeit mit Prof. Ioan Baciuc im Jahre 1920 herausgebracht und vom Leitenden Regierungsrat für Siebenbürgen als Schulbuch für die Schulen mit deutscher Unterrichtssprache genehmigt.

Die fünfte Auflage des Rumänischen Sprachbuchs von Michael Teutsch erschien in zwei Teilen in den Jahren 1923 und 1924, eine sechste Auflage wurde 1926 in Schäßburg gedruckt. Im Jahre 1925 wurde das Rumänische Sprachbuch vom rumänischen Unterrichtsministerium als Lehrbuch für die Volksschulen mit deutscher Unterrichtssprache in Großrumänien genehmigt.

So war Michael Teutsch ein Pionier der deutsch-rumänischen Sprachbeziehungen. Tausende von Schülern und Erwachsenen haben nach seinem Lehrbuch die rumänische Sprache erlernt und durch sein Lehrbuch hat Michael Teutsch einen wertvollen Beitrag zur Eingliederung der Siebenbürger Sachsen in den neuen Staat Großrumänien nach 1918 geleistet. Eine Bibliographie der Ausgaben des Sprachbuchs ist beigegeben.

Ca o contribuție la tema Sesiunii științifice „Țara Bârsei”, din luna mai a anului 2009, de la Muzeul „Casa Mureșenilor” din Brașov – „Învățământul și educația în secolele al XIX-lea și al XX-lea” –, dorim să prezentăm viața și opera autorului primului manual brașovean de limba română pentru germani. Acesta a fost Michael Teutsch.

Michael Teutsch s-a născut la 8 ianuarie 1855, la Șercaia, ca fiu al unui agricultor. În anul 1875, Michael Teutsch a absolvit Seminarul teologic-pedagogic de pe lângă Liceul Honterus din Brașov.¹

Începând cu anul școlar 1875/1876, Michael Teutsch a activat ca învățător la Școala primară evanghelică de băieți din Brașov-Cetate, unde a fost diriginte al clasei a treia și mai târziu al clasei a patra.²

După moartea profesorului de limbă română de la Gimnaziul Honterus, Andreas Tontsch, la 15 octombrie 1888, presbiteriul Parohiei evanghelice C.A. Brașov, ca instituție susținătoare a școlilor

¹ Dr. Friedrich Schuller, *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*, IV. Band, Sibiu, 1902, p. 470.

² *Programm des evangelischen Gymnasiums zu Kronstadt 1875/76*, Brașov, 1876, p. 72 (clasa a III-a); *Ibidem*, 1876/1877, p. 47; 1877/1878, p. 60; 1878/1879, p. 52 (clasa a patra) și în continuare pentru anii următori.

evangelice, a încredințat predarea limbii române la Gimnaziul Honterus și la Școala Reală afiliată acestuia învățătorului elementar Michael Teutsch.³ (Menționăm că, în limbajul folosit atunci, *gimnaziul* era o școală de băieți; începea cu al cincilea an școlar – care se chema „prima” – și mergea până la al doisprezecelea an școlar, care se chema „octava”. Noțiunea de *liceu* se aplica atunci numai școlilor superioare de fete.)

Michael Teutsch a predat limba română la clasele „tertia” și „quarta” de la Gimnaziu și de la Școala Reală, câte două ore săptămânal, până în anul școlar 1902/1903, iar după aceea numai la Școala Reală, până 1914/1915.⁴ Michael Teutsch a predat de asemenea limba română, din anul școlar 1888/1889 și până în anul școlar 1910/1911, și la Școala evanghelică de fete.⁵

În anul școlar 1907/1908, Michael Teutsch a predat și limba maghiară la clasele a cincea și a șasea din Școala de băieți.⁶

Începând cu anul școlar 1908/1909, Michael Teutsch a devenit, la cererea sa, diriginte al clasei a doua elementare.⁷

Pe data de 1 februarie 1916, învățătorul Michael Teutsch a fost pensionat, dar a mai predat în continuare un timp scurt.⁸

După Primul Război Mondial îl găsim pe Michael Teutsch din nou ca suplinitor pentru predarea limbii române, atât la Gimnaziul Honterus, cât și la Școala Reală.⁹

Michael Teutsch a murit la 27 mai 1940 și a fost înmormântat, la 29 mai 1940, în Cimitirul evanghelic Brașov-Cetate din strada Lungă nr. 2.¹⁰ Ziarul „Kronstädter Zeitung” din 4 iunie 1940 i-a publicat un necrolog, în care este evidențiată activitatea sa pentru binele obștesc.¹¹

Michael Teutsch a fost căsătorit cu Charlotte, născută Klöckner. Din această căsătorie s-au născut trei fiice; două din ele au devenit învățătoare; cea mai vârstnică s-a căsătorit cu renumitul librar Heinrich Zeidner și, ulterior, a avut un fiu.¹²

Cartea de adrese pentru orașul Brașov – o publicație periodică anuală, care a apărut timp de aproape 70 de ani, între 1848 și 1916 – conține date interesante despre Michael Teutsch.

El apare mai întâi în cartea de adrese pentru anul 1877, ca fiind învățător și locuind în strada Poarta Șchei la nr. 127.¹³ Următoarele locuințe – aproape în fiecare an una nouă – au fost următoarele: Șirul Inului nr. 27 (1878); Strada Porții nr. 495 (1879); Strada Porții nr. 537 (1880); Strada Vămii nr. 13 (1881), Strada Castelului nr. 216 (1882-1883, aici s-a născut prima fiică); Strada Castelului nr. 250 (aici s-a născut a doua fiică), Strada Castelului nr. 233 (1885-1890, aici s-a născut a treia fiică), Strada Castelului nr. 44 (1892-1893); Strada Castelului nr. 47 (1894). După aceste peripeții îndelungate, învățătorul Michael Teutsch apare, începând cu anul 1895, ca proprietar al casei din Strada Castelului nr. 55 (azi nr. 51, aici s-a născut fiul mezin).¹⁴ Casa a aparținut lui și fiicelor sale până la naționalizarea din anul 1950 și la evacuarea din 1952.

Marele merit al lui Michael Teutsch este elaborarea și publicarea unui manual pentru învățarea limbii române pentru germani, care a apărut mai întâi în anul 1897 în editura ginerelui său, Heinrich

³ *Ibidem*, 1888/1889, pp. 31-32.

⁴ *Ibidem*, p. 35 și în anii următori.

⁵ *Programm der Kronstädter ev. Mädchenschule und der mit ihr verbundenen Fachkurse*, 1888/1889, Nr. 5, p. 40 și p. 43, unde Michael Teutsch este menționat ca învățător de limba română la cursul de contabilitate. Activitatea lui este menționată și în manualele școlare în continuare.

⁶ *Programm des Honterus-Gymnasiums und der damit verbundenen Lehranstalten in Kronstadt*, 1907/1908, p. 21.

⁷ *Ibidem*, 1908/1909, p. 65.

⁸ *Ibidem*, 1915/1916, p. 6.

⁹ *Jahresbericht des Honterus – Gymnasiums* 1921/1922, p. 6, nr. 25; *Ibidem*, 1923/1924, p. 2, nr. 24.

¹⁰ „Kronstädter Zeitung”, anul 104, nr. 120 din 29 mai 1940, p. 8.

¹¹ *Ibidem*, nr. 125 din 4 iunie 1940, p. 7.

¹² Dr. Erich Jekelius, *Genealogie Kronstädter Familien*, Band VIII: S, T, Kronstadt 1966, p. 174 (Arhiva Parohiei Evanghelice C.A. Brașov, cota IV. F. 57, dactiloscrit).

¹³ *Kronstädter Adressenkalender*, 1877, sub voce (s.v.) Teutsch Michael.

¹⁴ *Ibidem*, pe anii menționați, s.v. Teutsch Michael.

Zeidner, fiind tipărit în tipografia Gött. Colaboratorul său a fost profesorul Ioan Popea (1839-1903) de la Gimnaziul românesc, care frecventase Gimnaziul Honterus și studiasse ulterior la Leipzig.¹⁵

Dorim să prezentăm pe scurt acest manual. Titlul său este: *Lehrbuch der rumänischen Sprache zum Schul- und Selbstunterricht/Manual de limba română pentru predarea în școli și pentru studiu individual*.¹⁶

În prefața manualului sunt expuse principiile pedagogice care au stat la baza elaborării lui.

Manualul începe cu o parte introductivă, în care sunt tratate sunetele, literele, ortografia și ortoepia limbii române. Prima parte a manualului este dedicată morfologiei și sintaxei și grupează materia în 50 de capitole, capitole denumite „deprinderi”. Urmează apoi o recapitulare a declinărilor și a conjugărilor, de asemenea, un capitol despre formarea cuvintelor.

Partea a doua a manualului cuprinde exerciții de vorbire, texte de citit, poezii și modele pentru corespondență comercială.

Partea a treia este formată dintr-un dicționar pentru fiecare „deprindere”, care este urmat de un dicționar alfabetic al cuvintelor folosite în corpul manualului.

Manualul de limbă română elaborat de Teutsch și Popea a fost bine primit de cadrele didactice, fiind tradus și în limba maghiară de către Nándor (Ferdinand) Szabó, chiar cu participarea lui Michael Teutsch.¹⁷

După 16 ani a apărut ediția a doua, complet refăcută, a manualului de limba română al lui Michael Teutsch, cu titlul schimbat: *Rumänisches Sprachbuch. Ein Leitfaden zur leichten Erlernung der rumänischen Sprache im Schul- und Selbstunterricht/Carte de limba română. Un îndreptar pentru însușirea ușoară a limbii române în școală și prin studiu individual*. Partea română a manualului a fost revăzută de profesorul Alexandru Bogdan (1881-1914).¹⁸

Și a doua ediție are o parte introductivă, partea întâi cuprinzând morfologia și sintaxa. Partea a doua conține exerciții, mai întâi convorbiri din viața practică. În partea literară găsim texte de proză și poezii de Eminescu, Coșbuc, Slavici, Șt.O. Iosif, Sadoveanu, Goga, Ecaterina Pitiș ș.a. Partea a treia cuprinde cele două liste alfabetică cu câte peste 2000 de cuvinte, care puteau înlocui un dicționar de buzunar.¹⁹

După unirea Transilvaniei cu România veche, în urma hotărârii Marii Adunări Naționale Române din 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia, o nouă ediție a manualului de limbă română al lui Michael Teutsch a devenit o urgență. Această ediție a apărut în primăvara anului 1919 și s-a epuizat în patru luni, deoarece atât elevii, cât și adulții au dorit sau au trebuit să se familiarizeze cu noua limbă de stat. Până acum, încă nu am putut identifica în bibliotecile brașovene consultate vreun exemplar din această ediție.

Ediția a treia a manualului Teutsch a fost recomandată ca manual școlar de către Consistoriul Superior al Bisericii Evanghelice C.A. din România pentru școlile din subordinea sa.²⁰

¹⁵ Andreiu Bârseanu, *Istoria Școalelor Centrale Române gr. or. din Brașov*, Brașov, 1902, pp. 593-594; Ilie Moruș (ed.), *Cărturari brașoveni (sec. XV-XX). Ghid biobibliografic*, Brașov, 1972, p. 186.

¹⁶ Exemplarele consultate se află la Biblioteca Arhivelor Statului Brașov, având cota I-2048, și la Biblioteca Județeană Brașov, având cota 27890.

¹⁷ *Román nyelvten és olvasókönyv, szerkesztették Teutsch Mihályi és Popea Ioan, átdolgozta Szabó Nándor, Teutsch Mihály közreműködésével/Gramatică română și carte de citire, elaborată de Michael Teutsch și Ioan Popea, preluată de Ferdinand Szabó cu sprijinul lui Michael Teutsch*, cf. Friedrich Schuller, *op. cit.*, p. 471. Acolo este menționat și un manual de aritmetică, la care a contribuit Michael Teutsch în anul 1898, cf. p. 200.

¹⁸ Ilie Moruș, *op. cit.*, p. 45.

¹⁹ Exemplarul consultat, la Biblioteca Arhivei Bisericii Negre Brașov, având cota 098/04/53.

²⁰ Michael Teutsch, Dr. Ioan Baciu, *Rumänisches Sprachbuch...*, Vierte... Auflage, Brașov, 1920 (prefața datată august 1919), p. 4.

A patra ediție, adăugită și îmbunătățită, a manualului Teutsch, având prefața dataată august 1919, a fost revăzută de profesorul dr. Ioan Baci (1988-1956) și a apărut în anul 1920.²¹ Această ediție a fost aprobată și recomandată de către Consiliul Dirigent al Transilvaniei pentru școlile cu limba de predare germană din Transilvania.²²

Ediția a cincea a manualului de limbă română Teutsch a apărut în două părți. Prima parte, ca manual pentru ciclul inferior, a fost tipărită în anul 1923 la Sibiu.²³ Partea a doua, pentru ciclul superior, a apărut în anul 1924. Ambele părți au fost publicate de editura lui Heinrich Zeidner.²⁴

Ca o completare la manual, s-a publicat, în condiții tehnice grele, și o *listă de cuvinte/Wörterverzeichnis*, de fapt un dicționar, care a fost revăzut tot de dr. Ioan Baci.²⁵ Acest dicționar a apărut și cu o copertă separată, cu titlul puțin modificat.²⁶

În anul 1925, Ministerul Instrucțiunii Publice a aprobat manualul Teutsch – Baci pentru școlile cu limba de predare germană din România Mare.²⁷

Ediția a șasea a manualului – partea întâi pentru școlile elementare și profesionale – a apărut în anul 1925 și a fost tipărită la Sighișoara, în tipografia Markus.²⁸ Acest lucru s-a întâmplat la aproape trei decenii după prima ediție.

Prin acest manual, Michael Teutsch este un pionier în relațiile lingvistice dintre sași și români. Prin manualul său de limba română, timp de aproape trei decenii, el a contribuit mult atât la cunoașterea limbii române, cât și la cunoașterea românilor de către sașii din Transilvania, nu numai din Brașov, ba chiar pe plan național. De asemenea, Michael Teutsch a contribuit prin manualul său la integrarea sașilor în noul stat România Mare, după Unirea de la 1 Decembrie 1918. Manualul său a ajutat mii de oameni să depășească „bariera de limbă” și a fost un factor important pentru realizarea unei „punți lingvistice” între sași și români. Meritele lui Michael Teutsch au fost apreciate și în literatura de specialitate.²⁹

Pentru valoarea sa în acest sens, am propus amplasarea unei plăci comemorative pe casa sa din strada Castelului nr. 51, eventual și cu implicarea Forumului Democrat al Germanilor din Județul Brașov.³⁰

²¹ Exemplarele consultate, la Biblioteca Arhivei Bisericii Negre Brașov, cota 089. 04/66; la Biblioteca Arhivelor Statului Brașov, cota II-2276; la Biblioteca Județeană Brașov, cota 39778 D.

²² Michael Teutsch und Dr. Ioan Baci, *Rumänisches Sprachbuch*, Fünfte... Auflage, Erster Teil, Brașov – Kronstadt, 1923, p. 3.

²³ Biblioteca Arhivelor Statului Brașov, cota II-2276.

²⁴ Biblioteca Arhivelor Statului Brașov, cota II-2276; la Biblioteca Arhivei Bisericii Negre Brașov, cota 098. 04/54.

²⁵ Biblioteca Arhivelor Statului Brașov, cota II-2276; la Biblioteca Arhivei Bisericii Negre Brașov, cotele 098. 04/54 și 098. 04/62.

²⁶ *Kurzgefasstes Wörterbuch der deutschen u(nd) rumänischen Sprache. Ein Wörterverzeichnis zum Rumänischen Sprachbuch von M. Teutsch und Dr. Ioan Baci*, ș.a., 77 (78) pp; la Biblioteca Arhivei Bisericii Negre Brașov, cota 09804/55. Exemplare legate fără coperte, la Biblioteca Arhivelor Statului Brașov, cotele I-7156 și I-9105 (două exemplare).

²⁷ Michael Teutsch und Dr. Ioan Baci, *Rumänisches Sprachbuch...*, Sechste ... Auflage, Brașov – Kronstadt, 1925, p. 3.

²⁸ Biblioteca Arhivelor Statului Brașov, cota I-12891; la Biblioteca Arhivei Bisericii Negre Brașov, cota 098. 04/54; Biblioteca Județeană Brașov, cota 30564.

²⁹ Arnold Pancratz, *Beiträge von Siebenbürger Sachsen zur Erlernung der rumänischen Sprache*, în rev. „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, Nr. 3/1960, p. 163; Michael Kroner, *Der rumänische Sprachunterricht in den siebenbürgisch-sächsischen Schulen vor 1918*, Stuttgart, 1972, p. 15; Idem, *Învățarea limbii române în școlile germane din Transilvania până în anul 1918*, în „Cumidava”, Culegere de studii și cercetări a Muzeului Județean Brașov, VI, Brașov, 1973, pp. 147-148.

³⁰ Gernot Nussbächer, *Ein Pionier in den sächsisch-rumänischen Sprachbeziehungen. Michael Teutsch (1855-1940), der Verfasser des Rumänischen Sprachbuchs*, în „Karpaterndschau”, Brașov, anul 42 (53), nr. 19 (3018) din 14 mai 2009, p. III.

Michael Teutsch, Bibliografie

BASB = Biblioteca Arhivelor Statului Brașov

BBNB = Biblioteca Bisericii Negre Brașov

BJB = Biblioteca Județeană Brașov

1. *Lehrbuch der rumänischen Sprache zum Schul- und Selbstunterricht*, von Michael Teutsch und Ioan Popea, Kronstadt, Verlag H. Zeidner, 1897, (Buchdruckerei Gött, Kronstadt), 251 (256) p.; BASB I-2048; BJB D-27890.

2. *Rumänisches Sprachbuch. Ein Leitfadens zur leichten Erlernung der rumänischen Sprache zum Schul- und Selbstunterricht*, von Michael Teutsch. Im rumänischen Teil durchgesehen und erweitert von Dr. A. Bogdan, Prof. Zweite, vollständig umgearbeitete Auflage, Brassó (Kronstadt), 1913, Verlag von Eduard Kerschner, (Buchdruckerei Hentschel Brassó - Kronstadt), 266 p.; BBNB 098. 04/53.

3. *Rumänisches Sprachbuch ...* von Michael Teutsch ... dritte Auflage Kronstadt 1919, Zeidner.

4. *Rumänisches Sprachbuch. Ein Leitfadens zur leichten Erlernung der rumänischen Sprache zum Schul- und Selbstunterricht*, von Michael Teutsch, und Prof. Dr. Ioan Baciu, Vierte erweiterte und verbesserte Auflage. Kronstadt 1920, Verlag H. Zeidner, 211 + V p.; BASB II-2276; BBNB 098. 04/66; BJB D-39778.

5. *Rumänisches Sprachbuch. Ein Leitfadens zur leichten Erlernung der rumänischen Sprache* (in 2 Teilen), von Michael Teutsch und Dr. Ioan Baciu. Erster Teil für Volksschulen und 2 bis 3 Schuljahre der Unterstufe von Mittelschulen und Handelsschulen. Fünfte, erweiterte und verbesserte Auflage, Brașov, Kronstadt, 1923, (Ostdeutsche Druckerei Sibiu-Hermannstadt), 146 + 4 + 2 p.; BASB II-2276.

6. *Rumänisches Sprachbuch. Ein Leitfadens zur leichten Erlernung der rumänischen Sprache*, von Michael Teutsch und Dr. Ioan Baciu, II. Teil für 3 Schuljahre einer Oberschule. Fünfte, erweiterte und verbesserte Auflage. Brașov, Kronstadt, 1924, Verlag H. Zeidner, 160 p.; BBNB 098. 04/54.

7. *Wörterverzeichnis zum „Rumänischen Sprachbuch von Michael Teutsch“*. Durchgesehen von Prof. Dr. Ioan Baciu, 77 (78) p. s. a. (1924?). A apărut și cu copertă separată, cu titlul: *Kurzgefasstes Wörterbuch der deutschen und rumänischen (sic!) Sprache. Ein Wörterbuch zum Rumänischen (sic!) Sprachbuch* von M. Teutsch und Dr. J. Baciu. Rumänisch-deutscher und deutsch-romänischer. Teil vereint in 1 Band. Verlag von H. Zeidner, Kronstadt Brașov; BASB I- 7156; I-9105; I-12794; II-2276; BBNB 098. 04/54; 098. 04/55; 098. 04/62.

8. *Rumänisches Sprachbuch. Ein Leitfadens zur leichten Erlernung der rumänischen Sprache* (in 2 Teilen) von Michael Teutsch und Dr. Ioan Baciu. Erster Teil, für die Unterstufe der Volksschulen mit deutscher Unterrichtssprache in Großrumänien und für Lehrlingsschulen. Sechste, vermehrte und verbesserte Auflage. Brașov, Kronstadt, 1925, Verlag der Buchhandlung H. Zeidner, (Markusdruckerei Sighișoara – Schäßburg), 160 +III (IV) p.; BASB I-12891; BBNB 098. 04/54; BJB D-30564.

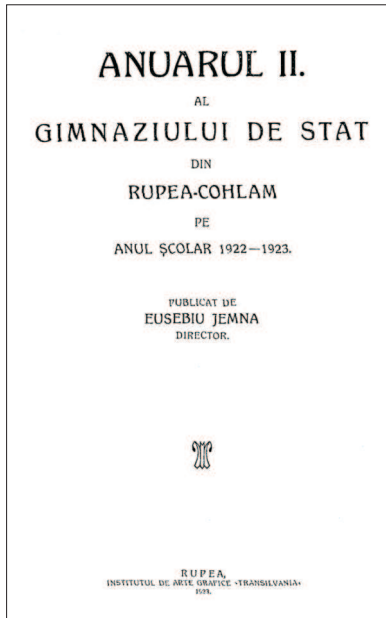
Mariana BORCOMAN

EVOLUȚIA GIMNAZIULUI DE STAT DIN RUPEA ÎN PRIMELE DECENII ALE SECOLULUI AL XX-LEA

Zusammenfassung: Am Anfang des 19. Jahrhunderts hatten die Schulen in Siebenbürgen eine eigene ethnische Charakteristik, die von den Schulerhaltern geprägt wurde. Der ungarische Staat gründete und förderte der Magyarisierungspolitik gemäß Schulen mit ungarischer Unterrichtssprache, die Evangelische Kirche erhielt Schulen mit deutscher Unterrichtssprache und die Orthodoxe Kirche hatte Schulen mit rumänischer Unterrichtssprache. Diese Schulpolitik spiegelt sich auch in der Geschichte des Staatsgymnasiums in Reps wieder, dessen Entwicklung bis zum Ende des ersten Weltkrieges der Gegenstand der Untersuchung ist.

Dezvoltarea învățământului românesc din Transilvania s-a realizat în condiții vitrege. Cu mici excepții, cum a fost cazul școlii din Șcheii Brașovului și al celei de la Blaj, majoritatea școlilor din provincia intracarpatică au fost supuse politicii de stat (fie habsburgice, fie ungare). Politica restrictivă a administrației austro-ungare, prin Legea Apponyi, se manifestă prin desființarea școlilor românești ca nefiind corespunzătoare. Pe Pământul Crăiesc funcționau oficial, paralel, școlile germane destinate copiilor sași și cele maghiare, gratuite, la care mergeau și copiii de români. Învățământul românesc (primar), până la 1918, a avut un caracter confesional și se desfășura sub oblăduirea Bisericii Ortodoxe și a celei Greco-Catolice. Orele de curs se desfășurau în locații diferite, spații închiriate anual, impropriu dotate și, de cele mai multe ori, elevii de niveluri și vârste diferite învățau în aceeași clasă. La fel s-a întâmplat și în Rupea. Cu mari eforturi financiare și în urma unei colecte publice, în anul 1910 este cumpărat un loc, pe care se construiește un imobil pentru școala primară (clasele I-VII). După 1919, când Transilvania intră sub administrație românească, școala se mută din acest sediu, tot pe strada Principală (Republicii de azi), într-o locație mai aproape de centru, acolo unde existase școala maghiară. De atunci (vechiului local, care s-a extins, i s-au adăugat încă două), sediul școlii primare și apoi generale din Rupea a rămas aici.

Gimnaziul s-a înființat în **1920**, prin stăruința Prof. univ. **Ioan Ursu**, și a funcționat în localul fostei școli confesionale ortodoxe (în care apoi a locuit preotul Brotea). Va funcționa în locații închiriate până în 1925, când se va ridica clădirea ce îi va fi destinată. În anii 1922-1925 se evidențiază efortul făcut de comunitatea românească de aici în vederea adunării de fonduri. În acest sens, se cumpără mai multe terenuri-grădini aflate la poalele cetății, în apropierea cimitirelor evanghelice și romano-catolice. Marea majoritate a acestora aparțineau proprietarilor sași, care au fost de acord să le cedeze gratuit sau în schimbul unor sume de bani, sau erau proprietate comună a localităților din jurul orașului, componente ale scaunului Rupea din trecut. Din cele 20 de localități proprietare, 9 cedează gratuit terenul, iar 11, pentru



Anuarul II gimnaziul de stat

sume de bani cuprinse între 2000 și 350 lei. Instituțiile bancare din localitate au contribuit și ele cu sume de bani (respectiv, cele două bănci românești din Rupea: banca Economia și banca Cetatea). Alături de acestea, consiliile locale ale mai multor așezări din cercul Rupea alocă sume de bani pentru construcție (1500 și 50 lei).

Problemele de mobilare a claselor sunt evidente în anul 1922-1923. Din cele trei clase, numai una avea mobilier corespunzător, iar restul e asigurat din mobilierul vechi al spațiului unde funcționau în chirie (în cadrul școlii primare de stat și al unui spațiu dat de primărie). Biblioteca era însă constituită în mare parte prin alocarea unei sume anuale de către minister, fiecare profesor având sarcina să realizeze câte o listă cu necesarul de cărți și reviste.

Gimnaziul din Rupea aparținea administrativ de circumscripția școlară Sibiu. Informații numeroase privind activitatea din cadrul acestuia găsim în anuarele acestor instituții, ce erau editate începând cu 1921. Fiecare instituție școlară funcționa potrivit unui regulament general, emis de Ministerul Instrucțiunii, și unuia specific, al fiecărei instituții în parte. Regulamentul general era împărțit pe trei secțiuni:

1. **Organizarea sistemului de învățământ, unde se prevedea:**

- termenul de înscriere a elevilor la cursuri era între 1 și 14 septembrie;
- se puteau înmatricula aici absolvenții școlilor primare din învățământul rural sau urban;
- pentru cei care urmaseră o școală cu programă diferită, în țară sau străinătate, sau cei ce se pregătiseră acasă cu particulari, se susțineau examene de diferență;
- structura anului școlar era organizată pe trei semestre: sem. I de la 22 septembrie până la 1 decembrie, sem. II din decembrie până în martie, iar sem. III din martie până în 22 iulie.

2. **Tabloul nominal al profesorilor.**

Nr. curent	Numele și prenumele	Data nașterii	Titlul în învățământ	Specialitatea	Titlul în învățământ	Anul de studii	Observații
10	Păcurari Jorj			Profesor matematică			
11	Boromancu Aurelia			Profesoară matematică			
12	Ciocan Nicolae			Profesor matematică			
13	Brașuș Karl			Profesor matematică			
14	Dr. Massler Maria	1871-1880		Profesoară matematică			
15	Nețea Valeria			Profesoară matematică			
16	Kiriacă Dumitru			Profesor matematică			
17	Poniș Dumitru			Profesor matematică			
18	Boromancu-Vinca Ioana			Profesoară matematică			
19	Graffy Karl			Matric școlar			

Tabloul nominal

3. **Tabloul repartizării de ore a corpului didactic.**

Nr. curent	Numele și prenumele	Data nașterii	A predat			Observații
			I	II	III	
1	Jenau Ecaterina	1872	Banțiu 2	Banțiu 2	Banțiu 2	23
			Banțiu 2	Banțiu 2	Banțiu 2	17
			Banțiu 2	Banțiu 2	Banțiu 2	18
			Banțiu 2	Banțiu 2	Banțiu 2	18
2	Nănu Virginia	1872	Banțiu 2	Banțiu 2	Banțiu 2	12
			Banțiu 2	Banțiu 2	Banțiu 2	10
			Banțiu 2	Banțiu 2	Banțiu 2	10
			Banțiu 2	Banțiu 2	Banțiu 2	35

Tabloul repartizării de ore

Nr. curent	Numele și prenumele	Clasa	A p r e d a t			Observații
			I.	II.	III.	
15	Neluș Valeriu	Clasa I	1	2	3	21 II
16	Kirițăș Dumitru	Clasa II	1	2	3	19 II
17	Purice Dumitru	Clasa III	1	2	3	17 II
18	Borcanu Ioan	Clasa IV	1	2	3	15 II

Tabloul de membri

gimnaziului, și tot acestuia puteau face plângere elevii împotriva gazdelor lor.

3. Obligațiile elevilor:

- pentru deteriorarea mobilierului și a cărților, elevii vor trebui să plătească reparația și costul acestora;
- elevilor nu le era permis să frecventeze barurile, cafenelele, să participe la întruniri politice sau să joace jocuri de noroc;
- pedepsele se dădeau, în funcție de gravitatea faptelor, gradual: de la administrarea pedepselor corporale până la eliminarea definitivă din toate gimnaziile statului. Cei eliminați temporar se puteau pregăti în particular și participau doar la examene.

10. Excursiuni.	
S-au făcut în total trei excursii: 1 la Tarzau, cu 77 elevi și 3 profesori; 1 la Hoghiz, cu 52 elevi și 3 profesori; 1 la fcaț elevii goșii, conduse de o profesoră.	
13. Mișcarea populației școlare pe anul expirat:	
a) Situația elevilor de Stat pe clase în ordinea alfabetică cu toate schimbările suferite până la 1 Octombrie c.	
Clasa I.	
1. Andon Traian, promovat	16. Lucaș Duiliu, promovată
2. Băitai Ioan, promovat	17. Macra Curud, promovat
3. Borcoman N. Maria, trecută în stud. part.	18. Mathea Alexandru, promovată premiat
4. Borcoman V. Maria, prom.	19. Măceșă Marin, promovată cu laudă
5. Borcoman Z. Mariș, prom.	20. Noaghiu N. Gheorghe, repetent
6. Borcoman Silvia, repetentă	21. Oprea Eugen, promovată cu laudă
7. Buznar Gheorghe, trecut în stud. part.	22. Mihailă Ana, neclasificată
8. Canjă Aurel, corigent neaprec. la examen	23. Mayat Gheorghe, promovată
9. Căleș Ioan, promovat	24. Noaghiu Gh. -Gheorghe, trecut în stud. part.
10. Cocjă Victor, promovat	25. Naugășiu N. Gheorghe, promovată cu laudă
11. Compușca Gheorghe, corigent neaprec. la examen	26. Noaghiu Oprea, repetent
12. Cornea Virginia, promovată premiată	27. Oancea Ioan, prom. cu laudă
13. Cogăș Nicolae, trecut în stud. part.	28. Oprea Aurel, repetent
14. Dumbăbră Valeriu, prom.	29. Oprea Eugenia, promovată cu laudă
15. Foneș Bucura, promovată cu laudă	30. Oprea Ioan, promovată cu laudă
16. Garcea Pavel, promovată	31. Piciș Pavel, promovată cu laudă
17. Honorozca Maria, trecut în stud. part.	32. Pop Virginia, promovată
18. Iosif Ioan, promovată premiat	33. Pop Ioan, repetent
	34. Radu Gheorghe, promovată cu laudă
	35. Piciș Pavel, promovată cu laudă
	36. Pop Virginia, promovată
	37. Pop Ioan, repetent
	38. Radu Gheorghe, promovată cu laudă

Mișcarea-Situația elevilor

2. Obligațiile părinților și ale gazdelor școlarelor:

- părinții aveau obligația de a ajuta școala în procesul de educație, să se prezinte la ședințe și activitățile organizate de școală;
- obligațiile unei gazde: poate avea acest statut o familie care să nu aibă o altă afacere, să fie cuprinsă în registrele școlii cu această ocupație (și primea o autorizație pentru această activitate), trebuie să aibă condiții igienice, căldură și lumină propice activității de învățare, să aibă o conduită moral-creștină. Gazda va prelua atribuțiile părintelui, va merge la ședințe și la alte activități la care e solicitată. Cu activitatea de control al gazdelor se ocupa directorul gimnaziului, și tot acestuia puteau face plângere elevii împotriva gazdelor lor.

4. Tabloul de membrii comitetului școlar atribuit în zilele funcționării

a) Elevii Gimnaziului, care a funcționat până la 20 Ianuarie 1923:

1. Emilia Stoica, președinte
2. Ioan Măghiu, vicepreședinte
3. Eugen Ciungan, secretar
4. Gheorghe Faclă, casier
5. Ioan Iosif
6. Dr. Virgil Măceș
7. Dr. Haris Cojocariu
8. Gheorghe Borcoman
9. Zucke Borcoman
10. Andrița Boșora
11. Dinușle Bucur
12. Gheorghe Pop
13. Ilie Alăfuș
14. Ioan Arpele
15. Gheorghe Măghiu
16. Ioan Forcea
17. Gheorghe Danuța
18. Elizabeth Jonaș
19. Virginia Nănuș
20. Dr. Martin Mășier
21. Valeriu Netes
22. Ioan Treze
23. Gheorghe Spornic

Elevii acestora a fost comitet Gimnaziului și Școlii de meserii.

b) Comitetul școlar (constituit la 20 și 21 Ianuarie 1923).

1. Jonaș Elisabeta, președinte, membru de drept
2. Dr. Martin Mășier, secretar, delegat de corpul profesoral
3. Eugen Ciungan, casier, delegat de adunarea generală
4. Emilia Stoica, " " " "
5. Ioan Măghiu, " " " "
6. Ioan Iosif, " " " "
7. Valeriu Netes, delegat de corpul profesoral.

4. Eliberarea certificatelor școlare:

- înscrierea elevilor se făcea în județul unde aceștia își aveau reședința, în cazuri excepționale (de nerezidență) era necesară aprobarea ministerului de resort;
- mutarea de la un profil la altul se făcea numai în urma unui examen scris, desfășurat în luna ianuarie, și a examenelor de diferență;
- în cazul elevilor care se pregăteau în particular, situația era

similară, cu probele examinării la toate obiectele.

5. Desfășurarea examenelor:

– atât în cazul examenelor scrise, cât și la cele orale, comisia examinatoare va fi numită de inspectorat și cunoscută doar cu câteva ore înainte;

– subiectele ce vor fi propuse pentru proba orală trebuiau să fie în număr mai mare decât cel al elevilor, ca aceștia să își poată alege;

– probele de examinare scrisă vor dura 2 ore, iar examinarea orală a unui elev, 10-20 de minute;

– în situațiile în care elevii examinați sufereau de o boală, comisia se putea deplasa la domiciliul acestora pentru examinare;

– la finele anilor de studiu, elevii se vor înscrie și vor susține examenul de absolvire;

– în urma acestuia, se eliberează un certificat de absolvire a gimnaziului.

În anul școlar 1922-1923 au funcționat trei clase cu câte 25-50 de elevi, la care se adaugă și elevii particulari. Numărul total al elevilor ce au frecventat în acel an a fost de 150. Colectivul cu un număr de 17 de profesori era mixt, acestora li se alătură preotul ortodox Stoica Emilian și cel greco-catolic, Ciungan Eugen, din Rupea. Amintim câteva nume de profesori din perioada 1922-1925: Sasu Dănilă – predă geografia și științele naturale; Mircea Ioan – predă matematica și geografia; dr. Cojocaru Ilarie – predă germana; Nanu Virginia – lucrul manual; Borcoman Sultana – caligrafia, franceza; Kellner Johann, Boranciu Vlaicu, Braisch Karl – muzica; Pancratz Josef – desenul; Borcoman Aurelia – gimnastica; Cornea Nicolae – matematica; Netea Valeria – germana și franceza; Kirstuk Dumitru – fizica și chimia; Purdel Dumitru – geografia și dreptul, și Graffz Karl – medicul gimnaziului. Directorul instituției, în perioada 1922-1925, a fost prof. Eusebiu Jemma. O parte dintre aceștia erau din Basarabia și, după 1918, vor veni în Transilvania și o parte de profesori din zonă.

Gimnaziul din Rupea, alături de Școala Inferioară de meserii, acoperea necesitățile elevilor dintr-o zonă geografică destul de largă, cuprinzând satele dintre Făgăraș, Sighișoara și Brașov. Clădirea gimnaziului a fost dată în funcțiune în 1926 și era închiriat un spațiu cu destinația de internat. Instituția școlară a purtat denumirea de Gimnaziu de Stat până în 1942, când se va numi Liceul „Ștefan Octavian Iosif”; după 1960, va deveni Liceul Industrial și, în centrul orașului, se va construi o clădire cu destinația de internat.

6. Boja Valeriu, promovat-premiat	25. Mahei Ioan, promovat cu laudă	Clasa II.	
7. Buică Ioan, promovat cu laudă	26. Maftei Marioara, promovată cu laudă	1. Cojocariu Valeria, reprezentat la ex. final	3. Talpoșin Dumitru, transferat
8. Borea Ana, promovată	27. Magdon Ioan, repetent	2. Danciu Bucura, reprezentată la ex. final	4. Talpoșin Maria, transferată
9. Ciulei Ioan, trecut în stud. part.	28. Midea Ioan, trecut în stud. part.	Clasa III.	
10. Ciungara Octavian, trecut în stud. part.	29. Morar Gheorghe, promovat	1. Anghel Victor, promovat	8. Mictea Ioan, promovat
11. Codrea Gheorghe, trecut în stud. part.	30. Morar Ioan, promovat	2. Bostel Ioan, reprezentat la ex. final	9. Pleșa Ioan, reprezentat la examenul final
12. Curtu Ioan, promovat	31. Paler Nicolae, promovat	3. Bucur N. Petru, reprezentat la ex. final	10. Pora Rozalia, promovată
13. Danciu Ioan, promovat cu laudă	32. Pleșa Ioan, trecut în stud. part.	4. Ciulei Ioan, reprezentat la examenul final	11. Roneșel Ștefan, promovat
14. Dava Iosif, promovat	33. Pora Dumitru, promovat	5. Ciungara Octavian, nepromovat	12. Schiopu Gheorghe, promovat
15. Furtea Gheorghe, promovat	34. Pora Rozalia, trecut în stud. part.	6. Codrea Gheorghe, reprezentat la ex. final	13. Sîmău Ioan, reprezentat la examenul final
16. Fuciu Dumitru, repetent	35. Repede Vasile, promovat	7. Danciu Ana, promovată	
17. Fuciu Gheorghe, promovat	36. Romanșii Nicolae, promovai premiat		
18. Gherăș Iuliu, promovat	37. Roneșel Ștefan, trecut în stud. part.		
19. Holoi Vasile, promovat-premiat	38. Stan Ioan, promovat		
20. Iosif Vasile, promovat	39. Stancu Ioan, trecut în stud. part.		
21. Istrate Alexandru, promovat	40. Stefan Ioan, promovat		
22. Langa Nicolae, retras	41. Tolan Aurel, trecut în stud. part.		
23. Lupu Vicențiu, promovat	42. Verice Ioan, retras		
24. Măgura Dumitru, promovat cu laudă			

b) Iden a elevilor particulari.

Clasa I.	
1. Danciu Vasile, promovat	6. Homorozean Maria, reprezentată la ex. final
2. Noara Gheorghe, reprezentat la ex. final	7. Nougă N. Gheorghe, reprezentat la ex. final
3. Borcoman N. Maria, reprezentată la ex. final	8. Vășii Maria, reprezentată la ex. final
4. Brumar Gheorghe, reprezentat la ex. final	
5. Cojocariu S. Nicolae, nepromovat	

Mișcarea-Situația elevilor particulari

Cristina TĂNASE, Ionuț TĂNASE

ȘCOALA ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL STUDIU DE CAZ: ȘCOALELE CENTRALE GRECO-ORIENTALE ROMÂNE DIN BRAȘOV

Abstract: The World War I was an unprecedented historical event due to the geographical vastitude, the huge military effort, the mobilization of humans and resources, the progress in the military field, as well as due to the meshing of a great number of civilians, especially women and children.

The Romanian Greek-Oriental schools from Brașov (a top confessional education institution in Transylvania) suffered because of the war as regarding the human resources and the material and financial ones as well. A part of professorial corps will be mobilized, thus, some preparations being necessary for covering the classes without teacher. Among pupils, 84,61% of them will be forced to leave school being declared capable for doing the military service. The school locations will be occupied by the military commandments and troops established in the yard, so the beginning of the school year will be delayed. The traditional school festivities will be marked by the war and they will become a good opportunity of financial and material whip-rounds for orphans, wounds and combatants.

A few months after the beginning of the hostilities and until the mid of 1916, the school will suffer irremediable losses by the death of five of its teachers: Dr. Alexandru Bogdan, Dionisie Nistor, Vasile Micula (dead on the front of Galiția), Virgil Onițiu (the head-master of the gymnasium and the school "Reala") and Tit Liviu Blaga.

Starting with the retreat of the Romanian army from Brașov in October 1916, a part of professorial corps will leave being afraid of repercussions set up by the Austrian-Hungarian and German occupying troops. From the same reason, many Romanian families will leave town, that will have as effect the abatement even more dramatic of the pupils' number. For the teaching activity to take place normally, they appealed to the retired teachers to supply the classes, and because the school locations had been occupied again by the army, they rented some other ones, even if inadequate.

The war provoked numerous traumas for children, a part of them suffering when father or elder brothers left for the front, others, because of the fact that their families had to leave due to the loss of both parents, thus becoming orphans. All those things caused an abatement of teaching quality, a tendency towards indiscipline being noticed.

The human and material losses during the World War I will be felt in the activity of *The central Romanian Greek-Oriental schools from Brașov* for a long period, regaining of normality being possible a few years after the end of the conflicts.

Prima conflagrație mondială a marcat pătrunderea într-o nouă epocă istorică, a nedreptăților, a frustrărilor, care a dat naștere unei culturi a doliului, unei culturi a războiului¹, în care individul era confruntat nu numai direct cu un alt individ, ci și cu sârma ghimpată, cu atrocitatea, cu durerea, cu frica². Războiul total nu a cruțat nicio categorie socială, nici chiar pe copii. Globalizarea conflictului a făcut ca, în locuri diferite din punct de vedere geografic, aflate la distanțe apreciabile unele de altele, evenimentele să se deruleze urmând același clișeu. Când afirmăm acestea, ne gândim la soarta pe care

¹ Jacques Le Goff, *Prefață, Istoria ilustrată a Primului Război Mondial*, București, Enciclopedia Rao, 2005.

² Theo Stănescu-Stanciu, *1916 – primele două luni de front*, în „Magazin Istoric”, martie, 2001, p. 36.

au avut-o multe dintre instituțiile de învățământ ale căror localuri au fost, încă de la începutul conflictului, rechiziționate pentru încorporări, mai apoi adăpostind comandamente militare, spitale (foto 1), bucătării de campanie și lagăre de prizonieri. Aceste aspecte au produs „*perturbări în desfășurarea muncii școlare*”³, au afectat localurile instituțiilor de învățământ (foto 2), materialele didactice, corpul profesoral, dar mai ales pe elevi.

În cele ce urmează, ne-am propus să ne referim în special la *Școalele centrale greco-orientale române din Brașov* (foto 3) care, de la înființare și până la sfârșitul primei conflagrații mondiale, a fost cea mai importantă școală confesională românească din Transilvania.

Încă din primele zile ale declanșării conflictului, Brașovul va intra în febra pregătirilor, pe străzi observându-se soldați „*în plină fugă după căutarea celor chemați*”⁴ la comandamentul militar, unde sosise știrea despre mobilizarea generală a armatei. Atmosfera era apăsătoare, destinația, în cazul acelor care plecau pe front, era incertă⁵, iar veștile, care soseau pe diferite căi, produceau stări de panică în rândul populației. Între cei mobilizați în lunile iulie și august 1914 s-au aflat învățători⁶ și profesori⁷ (foto 4) ai Școalelor centrale greco-orientale române din Brașov. Din punct de vedere statistic, situația corpului profesoral mobilizat în anul 1914 se prezenta astfel:

Școala primară de băieți	42%	învățători mobilizați
Școala primară de fete	33%	învățători mobilizați
Gimnaziu	23%	profesori mobilizați
Școala reală	18%	profesori mobilizați

Lipsa unui număr însemnat de cadre didactice ar fi atras după sine perturbarea gravă a procesului didactic, împiedicat în desfășurarea sa normală și de alte cauze generate de prima conflagrație mondială. Măsurile luate, încă înainte de începerea anului școlar 1914-1915, au dus la acoperirea, aproape în totalitate, a orelor rămase libere. S-a hotărât unificarea claselor paralele (în anii războiului, numărul copiilor scăzuse), suplینirea orelor libere de către profesorii rămași acasă (în mod gratuit, pentru a nu încărca bugetul care suporta inclusiv salariile profesorilor plecați pe front), reducerea numărului de ore la anumite discipline, în special la matematică și fizică, unde din trei profesori mai rămăsese doar unul singur.⁸ Deoarece cazul gimnaziului brașovean nu era unul singular, Arhidieceza Transilvaniei va transmite o circulară prin care va dispune suplینirea învățătorilor din satele transilvănene, chemați sub drapel, cu preoți, sau închirierea unor localuri⁹ pentru desfășurarea procesului didactic acolo unde clădirea școlii fusese ocupată în scopuri militare.

Numărul elevilor absolvenți ai clasei a VIII-a, aflat pe o curbă ascendentă, va scădea simțitor din toamna anului 1914¹⁰ și până la finele războiului mondial. Scăderea numărului populației școlare se datorează faptului că „*părinții nu mai aveau cutezanța să-și trimită pe fiii lor la Brașov*”¹¹. Trebuie menționat faptul că majoritatea elevilor care frecventau Școalele centrale greco-orientale române din Brașov provenea din localități răspândite pe tot cuprinsul Transilvaniei și din România.

³ *50 de ani de la înființarea liceului de fete din Brașov (1919-1969). Scurt istoric și Anuarul pe anul școlar 1967-1968*, Brașov, 1969, p. 14.

⁴ *Mobilizarea generală a armatei*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 159 din 20 iulie/2 august 1914.

⁵ Ioan Vlad, *Românismul brașovenilor. Documente 1916-1919*, Brașov, Editura „Transilvania Express”, 1998, p. 187.

⁶ *Anuarul III al Școalelor primare centrale gr. or. de băieți și fetițe din Brassó (Brașov) pe anul școlar 1914-1915*, Brassó – Brașov, Tipografia Ciurcu & Comp., 1915, pp. 47-49.

⁷ *Anuarul LI. al gimnaziului gr. or. român și al școalei reale gr. or. române din Brassó (Brașov) pe al 65-lea an școlar, 1914-1915*, Brassó (Brașov), Tipografia A. Mureșianu: Branisce & Comp., 1915, p. 3.

⁸ *Ibidem*, pp. 7-9.

⁹ *Învățământul primar se va începe*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 179 din 15/28 august 1914.

¹⁰ *Anuarul Liceului ortodox român „Andrei Șaguna” din Brașov (LX și XLI). Anul jubiliar 1924-1925*, Brașov, Tipografia A. Mureșianu: Branisce & Comp., 1925, p. VII.

¹¹ *Ibidem*.

Anul școlar	Nr. absolvenților	Anul școlar	Nr. absolvenților
1909-1910	45	1915-1916	35
1910-1911	56	1916-1917	20
1911-1912	41	1917-1918	28
1912-1913	43	1918-1919	74
1913-1914	55	1919-1920	27
1914-1915	40	1920-1921	27

Din datele statistice prezentate în tabelul de mai sus, se observă o scădere a efectivului elevilor din ultimii doi ani menționați. Această situație este urmarea faptului că după, reîntregirea României, pe tot cuprinsul acesteia se vor înființa instituții de învățământ similare cu cea de la Brașov, care vor absorbi populația școlară din zonele limitrofe.

Încă din august 1914, edificiul gimnaziului va fi ocupat de armata care își va instala aici birourile comandamentului de încorporare și o parte a trupelor pregătite pentru plecarea pe front. Curtea și *sala de gimnastică* vor fi de asemenea ocupate cu instruirea trupelor de glotași, respectiv, cu bucătăriile de campanie. Cu toate acestea, cursurile vor începe la jumătatea lunii septembrie, mare parte a localului școlii, după multe insistențe, fiind eliberat.¹² Școala primară, al cărei local era ocupat de trupele de miliție, își va deschide porțile abia în luna octombrie.¹³

În martie 1915 vor fi mobilizate contingentele 1895 și 1896, în rândurile cărora vor intra 84,6 % dintre elevii claselor V-VIII ale gimnaziului brașovean.¹⁴ Declarați apti pentru serviciul militar, aceștia vor depune jurământul ostășesc. Două luni mai târziu, va veni rândul tinerilor aparținând contingentului 1897 să se prezinte la „*asentare... cu toate documentele de legitimare și în haine curate scăldați proaspăt, ca să nu fim siliți a-i pedepsi*”.¹⁵ Elevii clasei a VIII-a gimnaziale chemați sub drapel, în baza ordinelor ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice și ale Consistoriului arhidiecezan, vor primi testimoniul de maturitate fără a susține examen, numai pe baza rezultatelor obținute în timpul anului.¹⁶ Se observă așadar că influența războiului asupra școlii confesionale brașovene era una majoră, cu toate că teatrele de operațiuni se desfășurau la sute de kilometri depărtare, în alte colțuri ale Monarhiei austro-ungare. Profesorii și elevii școlii rămași acasă încercau să mențină obiceiul de a organiza serbările devenite deja tradiții la Gimnaziul din Brașov, dar până și peste acestea se vor așterne umbrele întunecate ale războiului. Printre serbările cele mai cunoscute amintim, la sfârșit de noiembrie, pe aceea a Sfintei Sofia, care era patroana spirituală a acestui lăcaș de învățământ. Respectând cronologia sărbătorilor dintr-un an școlar, urma, în decembrie, serbarea de Crăciun, care implica în desfășurarea ei toată suflarea școlară îndrumată de „*profesorii de clase*”. Cu această ocazie, elevii săraci, dar cu rezultate bune la învățătură, primeau în dar manuale școlare și obiecte de îmbrăcăminte și încălțăminte. În cadrul serbării de Crăciun desfășurată în primul an de război „*s-a avut în vedere și procurarea unei clipe mai senine în suflul copiilor nevinovați, a căror părinți își petrec sfintele sărbători, acolo departe pe plaiurile... Galiției și ale Carpaților, ori cine știe...*”¹⁷.

¹² Anuarul LI..., p. 10.

¹³ Anuarul III..., p. 66.

¹⁴ Anuarul LI..., p. 5.

¹⁵ *Asentarea glotașilor născuți în anii 1897 și 1872-1865*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 110 din 24 mai/6 iunie 1915.

¹⁶ Anuarul LI..., p. 126.

¹⁷ *Împărțirea darurilor de Crăciun*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 284 din 25 decembrie 1914.

În calendarul serbărilor școlare anuale, luna mai avea o semnificație deosebită, fiind luna în care elevii participau la „*Serbarea păsărilor și a pomilor*”¹⁸, învățând să cunoască, sub îndrumarea dascălilor, frumusețile și tainele naturii, care atunci li se dezvăluia în toată splendoarea ei. Însă cea mai cunoscută și mai așteptată serbare era „*Maiatul*” (nume dat chiar de luna în care acesta se sărbătorea), la care participau elevi și profesori deopotrivă, fiind un prilej în care relația profesor – elev devenea mult mai strânsă, mai amicală. Fiind vremuri de restriște, această petrecere, care se desfășura la locul numit astăzi „*Pietrele lui Solomon*”, nu se va putea organiza.¹⁹

Cu toate opreliștile vremurilor pe care le trăiau, dascălii școlii confesionale din Șcheii Brașovului au reușit să cultive în rândul elevilor spiritul civic, solidaritatea și compasiunea față de semenii, elemente ale înaltei conduite profesionale care domina viața școlii de la începuturile sale. Copiii, sub îndrumarea și urmând exemplul profesorilor lor, vor face donații și colecte bănești și materiale soldaților aflați pe front, familiilor nevoiașe, orfanilor și văduvelor de război. Contribuțiile financiare vor fi atent contabilizate, fiecare dintre acestea având destinație precisă. Demne de menționat sunt donațiile făcute „*pentru înființarea Orfelinatlui de la Sibiu, ... rezidirea satelor pustiite de invazia rușilor, ... pomul de Crăciun al soldaților de pe câmpul de luptă, ... iar pentru eternizarea ajutorării celor din războiu s-a contribuit la cumpărarea și baterea unui cui gravat pe ușa anumită de la casa sfatului*”²⁰. În orele de *lucru de mână*, cu fetițele de la clasele primare, „*s-a lucrat... căciuli, flanele, ciorapi, albituri*”²¹ pentru soldații care îndurau frigul și mizeria din tranșee; acest fapt le va oferi elevelor sentimentul de a se fi făcut utile și mândria de a fi contribuit la efortul de război. Soldaților răniți, internați în spitalele de campanie din Brașov și Zărnești²², elevii le vor cânta colinde pentru a-i pregăti sufletește de sărbătoarea nașterii lui Iisus Hristos și pentru a-i face să uite suferințele pe care le îndurau și depărtarea de cei dragi.

Odată cu evenimentele, pătrunseseră în vocabularul zilnic al elevilor o serie de termeni noi, iar înțelegerea teatrelor de operații, aflate în continuă mișcare, necesita o bună cunoaștere a istoriei și geografiei. Cu prilejul *Sărbării Carpaților*, care s-a ținut în sala festivă a gimnaziului, elevilor le este prezentat războiul, sub forma unei narațiuni din care nu lipsesc cauzele și etapele conflictului, iar termenii istorico-militari și geografici sunt explicați adecvat, pe înțelesul copiilor (ex. Rusia – „*o împărăție ce e la nord*”, tranșee – „*un fel de șanțuri de pământ*”, refugiați – oameni care „*au pus mâna pe ce au putut lua la repezeală și au plecat dinaintea primejdiei ce-i amenința*”²³). Aceasta era o altă modalitate prin care școala înțelegea să exercite educația permanentă asupra generațiilor viitoare.

În vederea unor viitoare mobilizări, elevii de la gimnaziu au fost nevoiți să urmeze un curs de instrucție militară, cuprinzând o parte teoretică și alta practică.²⁴ Cursurile teoretice erau predate de către profesori în limbile maghiară, germană și română, pentru ca viitorii soldați să înțeleagă comenzile militare, iar instruirea practică avea rolul de a-i adapta la viața din tranșee.

Încă departe de teatrele de război, Brașovul era dominat de vești, bune sau rele, în funcție de victoriile raportate de Puterile Centrale. Zvonistica era, cel mai adesea, alimentată de scrisorile venite de pe front (care, fiind cenzurate, nu reflectau totdeauna realitatea), de știrile din presa scrisă și de relatările soldaților veniți în permisie. Un astfel de zvon circula prin oraș pe la jumătatea lunii

¹⁸ *Anuarul III...*, p. 67.

¹⁹ *Anuarul LI...*, p. 125.

²⁰ *Anuarul IV. al Școalelor primare centrale române gr. or. de băieți și fetițe din Brassó (Brașov) pe anul școlar 1915-1916 și Anuarul al V-lea al Școalei primare centrale române gr. or. de băieți și fetițe din Brassó (Brașov) pe anul școlar 1916-1917*, Brassó (Brașov), Tipografia Schneider & Feminger, 1917, p. 74.

²¹ *Anuarul III...*, p. 60.

²² *Crăciunul ostașilor noștri*, în „*Gazeta Transilvaniei*”, nr. 13 din 18/31 ianuarie 1915.

²³ *Anuarul IV... și Anuarul al V-lea*, pp. 44-47.

²⁴ *Anuarul LII al gimnaziului gr. or. român și al școalei reale gr. or. române din Brassó (Brașov) pe al 66-lea an școlar 1915-1916*, Brassó (Brașov), Tipografia A. Mureșianu: Branisce & Comp., 1916, pp. 141-143.

octombrie a anului 1914²⁵, aducând cu el vestea că unul dintre cei mai străluciți profesori ai gimnaziului brașovean, dr. Alexandru Bogdan, s-a jertfit pe frontul din Galiția. Despre moartea profesorului, survenită la 7/20 octombrie 1914, lângă localitatea Zumina, se vor scrie pagini întregi în gazetele din Brașov și din Transilvania. Anuarul școlii²⁶ va rezerva zeci de pagini biografiei dr. Alexandru Bogdan, cel care, mai bine de nouă ani, a îndrumat elevii Școalelor centrale greco-orientale române din Brașov spre a pătrunde tainele limbii și literaturii române. Încă din timpul vieții, dr. Bogdan își exprimase dorința ca vasta sa bibliotecă să fie donată școlii, lucru care se va realiza după moartea sa, ajungându-se astfel la înființarea „Fondului casei de lectură Dr. Alexandru Bogdan”²⁷, la care, anual, profesorii și elevii vor dona importante sume de bani. Tot în memoria iubitului profesor se va înființa „Fondul pentru portretul profesorului Dr. Alexandru Bogdan”²⁸, donațiile urmând a fi utilizate pentru realizarea unui tablou cu portretul profesorului, iar Gheorghe Dima va compune *Cântec ostășesc* eroului căzut la Zumina.

În următorii doi ani, drapelul de doliu va fi arborat de mai multe ori pe localul școlii profesionale din Brașov, în vara anului 1915 pentru tinerii profesori Dionisie Nistor și Vasile Micula (morți pe frontul din Galiția)²⁹. În toamna aceluiași an, directorul școlii, Virgil Onițiu – profesor de înaltă ținută morală –, își va da obștescul sfârșit, acasă, datorită supărărilor provocate de pierderea mai tinerilor săi colegi, dar și din cauza divergențelor apărute în sânul corpului profesoral. „Gazeta Transilvaniei”³⁰ va publica, în câteva numere consecutive, articole de prima pagină referitoare la viața și activitatea profesorului Onițiu. Școala pierduse unul dintre cei mai capabili directori ai săi, unul dintre cei mai devotați și iubiți profesori, astfel că anuarul gimnaziului, apărut în anul 1916, va dedica aproximativ jumătate din paginile sale articolelor despre activitatea școlară și extrașcolară a fostului director al Gimnaziului și Școalei reale. În luna mai a anului 1916 se va stinge din viață, într-un spital din Budapesta, unde se internase pentru a-și căuta sănătatea, din ce în ce mai șubrezită, Tit Liviu Blaga³¹, profesor de matematică și fizică la Școala reală. Rămânând fără profesori de matematică și fizică, instituția de învățământ din Brașov va trebui să aducă un profesor de la Sibiu care să suplinească orele la aceste două discipline.

Odată cu intrarea trupelor române în Brașov și retragerea armatelor austro-ungare vechea administrație a părăsit orașul, alăturându-i-se și Nicolae Sulică, profesor la gimnaziul românesc. În timpul celor 40 de zile de stăpânire românească³², directorul școlii, Iosif Blaga, va efectua schimbări în programa școlară (în urma unui ordin primit de la Comandamentul Pieții Brașov), introducând istoria românilor, geografia României și limba și literatura română³³. Elevii din organizația cercetășiei își vor oferi serviciile la primărie, la miliție, la poștă, ducând, pe biciclete, corespondența sosită de pe front.³⁴

Reocuparea Brașovului de către armatele germane și austro-ungare a însemnat, pentru Școalele centrale greco-orientale române, intrarea într-o altă etapă de sacrificii și probleme. Directorul școlii gimnaziale și reale, Iosif Blaga, împreună cu alți 10 profesori, a luat calea pribegiei odată cu plecarea armatei române. Profesorul de muzică, Gheorghe Dima, rămas în Bucureștiul aflat sub ocupație germană, a fost arestat și a trecut prin temnițele de la Brașov, Târgu Mureș și Cluj.³⁵ Un alt dascăl care a

²⁵ Dr. Alexandru Bogdan, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 229 din 17/30 octombrie 1914.

²⁶ Anuarul LI..., pp. XXX-LXXXVI.

²⁷ Ibidem, p. 11.

²⁸ Anuarul LII..., pp. 236-237.

²⁹ Anuarul LI..., p. 122, Anuarul LII..., pp. 92-93, „Gazeta Transilvaniei”, nr. 178 din 20 august/2 septembrie 1915.

³⁰ Directorul Virgil Onițiu, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 219 din 10/23 octombrie 1915.

³¹ Anuarul LIII..., pp. 108-109.

³² Ioan Vlad, *op. cit.*, p. XI.

³³ Anuarul liceului ortodox român „Andrei Șaguna”..., pp. CLVIII-CLIX.

³⁴ Ibidem, p. LXXXIX.

³⁵ Ioan Vlad, *Cărturarii brașoveni pentru România Mare*, Brașov, Editura Aviației și Apărării Antiaeriene „Henri Coandă”, 1999, p. 305.

îngroșat rândurile refugiaților brașoveni a fost Axente Banciu, care a pribegit întâi în Muntenia, trecând apoi în Moldova și Rusia. Căzut prizonier, în toamna anului 1917, a fost acuzat de înaltă trădare și întemnițat la Cluj până în anul 1918.³⁶ Profesorii Iosif Blaga, Constantin Lacea și Nicolae Bogdan se vor stabili la Stockholm, activând în comitetul de propagandă organizat în capitala Suediei³⁷, și apoi la Paris, unde vor acționa pentru cauza României. De teama represaliilor, mai multe familii românești din Brașov au ales calea pribegiei, așa încât numărul elevilor va scădea simțitor. Situația gimnaziului brașovean era foarte grea. Înscrierile pentru anul școlar 1916-1917 vor avea loc abia în luna ianuarie a anului 1917. O parte a corpului profesoral, susținută de mitropolitul Vasile Mangra, va face politica trupelor de ocupație, știrbind astfel prestigiul instituției de învățământ. La școala primară, din 15 profesori mai rămăseseră doar doi, acestora fiindu-le imposibil să țină toate orele. Pentru ca programul să se desfășoare normal, vor fi angajați profesori pensionari, clasele vor fi comasate, iar durata orelor de studiu se va scurta. Localul școlii fiind ocupat (transformat în spital de campanie), cursurile se vor ține în clădiri închiriate, necorespunzătoare procesului didactic.³⁸ Situația financiară precară a dus la lipsa acută a manualelor școlare, biserica Sf. Nicolae, care până atunci dăruia elevilor cărți și îmbrăcăminte, nu mai dispunea de fondurile necesare, ajungându-se în situația ca niciun elev să nu mai primească darurile tradiționale (cărți și obiecte de îmbrăcăminte) la serbarea de Crăciun.

Pentru optimizarea învățării, Școalele centrale greco-orientale române din Brașov dispuneau de un bogat material didactic, de importante și valoroase colecții de arheologie, numismatică, științe naturale, de o bibliotecă generală și biblioteci de clasă³⁹, care, în perioadele de ocupație, au dispărut aproape în întregime.

Anii de război au lăsat urme adânci în istoria școlii confesionale brașovene. Instituția de învățământ a fost lipsită de cel mai important factor de colaborare, educația din cadrul familiei. Lipsa tatălui, plecat departe, pe front, a provocat schimbări în relațiile de familie și a adus nesiguranța zilei de mâine. Pierderea ființelor dragi a atras după sine afectarea psihicului copiilor. Situația materială precară a dus la părăsirea școlii de către unii elevi sau la slăbirea „puterilor trupești” ale altora.

În ceea ce privește corpul profesoral, după încheierea conflictului, dascălii plecați în pribegie s-au întors acasă, cea mai mare parte a acestora reluându-și locul la catedră. Edificiile școlare au avut nevoie de reparații majore, întinse pe perioada mai multor ani, și care au necesitat resurse financiare considerabile.

Prin anvergura pe care a avut-o, prin durata și prin caracterul său, Primul Război Mondial poate fi calificat drept un război total. Conflictul s-a desfășurat în tranșee, în aer și pe apă, dar a influențat din plin viața civililor. Greutățile pe care școala confesională din Brașov le-a întâmpinat pe toată durata marii conflagrații mondiale s-au repercutat asupra generațiilor tinere, în formare, care, simțind direct ororile războiului, au fost parte integrantă a acestuia.

Foto 1. Școala din localitatea Commercy (Franța), transformată în spital.⁴⁰

Foto 2. Liceul de fete din Brașov (astăzi, Colegiul Național „Unirea”).⁴¹

Foto 3. Liceul „Andrei Șaguna” din Brașov (astăzi, Colegiul Național „Andrei Șaguna”).⁴²

Foto 4. Corpul profesoral, 29 iunie 1914.⁴³

³⁶ *Ibidem*, p. 307.

³⁷ *Ibidem*, p. 261.

³⁸ *Anuarul LIV al gimnaziului gr. or. și al școalei reale gr. or. Române din Brassó (Brașov) pe al 68-lea an școlar 1917-1918*, Brașov, Tipografia „Gazeta Transilvaniei”, 1918, p. 106.

³⁹ *Anuarul II al școalelor primare centrale române gr. or. de băieți și fetițe din Brassó (Brașov) pe anul școlar 1913-1914*, Brassó, Tipografia Ciurcu & Comp, 1914, pp. 51-58.

⁴⁰ <http://14-18.lecrivainpublic.net>

⁴¹ Muzeul Județean de Istorie Brașov.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Fotografia face parte din colecția personală a d-lui cercetător dr. Alexandru Stănescu.



Foto 1

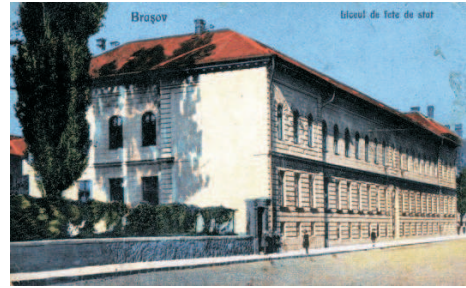


Foto 2



Foto 3



Foto 4

Lucian ROBU

CONFIGURAȚIA PROCESULUI EDUCATIV ÎN CĂLIMĂNEȘTI ÎNTRE 1965 ȘI 1980. CARACTERISTICI ȘI PROVOCĂRI

Abstract: The following study deals with some major issues regarding the Romanian communist effort to increase the political degree of the youth education system.

We centered our investigations on Călimănești, a spa town, situated in Vâlcea County. Similar to any other counties, the public school from Călimănești was a main part of the general process of educational system politicization. That negative process affected all the Romanian society and especially the youngest members of it. We also tried to establish the most important ways of acting of the political factors, in the complicated scheme society – school – Communist Party.

Succintă istoriografie a problemei – abordarea aspectelor privind politizarea învățământului în România se realizează, în condițiile liberalizării istoriografice de după anul 1989, din perspective multiple: legislative, antropologice, culturale, politice și, evident, istorice.

Anii '60 duceau mai departe eforturile de politizare a învățământului, acesta fiind o prioritate, mai ales în contextul pe care îl genera efortul amplu de reeducare socială, la care era supusă toată societatea românească.

Este important de fixat, în abordarea unei asemenea teme, aportul ideologic reprezentat de serii de producții propagandistice, o așa-zisă literatură pedagogică cu trăsături morale, constituită ca reper suprapus tuturor demersurilor didactice. Este acea literatură ce oferea, pe multiple paliere, soluții pentru atingerea idealului educațional comunist. Evident, era vorba de versiunea oficială a partidului cu privire la exigențele politice ce afectau deopotrivă progresul școlar în accepțiunea oficială a PMR (PCR).¹

În anii '60 se poate observa o abundență a literaturii pedagogice sovietice, de care responsabili în procesul de politizare a învățământului se prevalau, continuu. O succintă privire asupra unor volume de bibliografie din perioada 1960-1965 evidențiază predilecția studiilor și articolelor critice cu privire la componentele prioritare ale învățământului în ultima perioadă a regimului Gheorghiu-Dej. Erau dominante preocupările pentru educarea politică a tineretului, pentru organizarea socială a elevilor după modelul brigăzilor de activiști, pentru sublinierea rolului P.C.R. la nivelul abordărilor metodice și de specialitate din orele de istorie. Deopotrivă, se conturau și priorități legate de dezvoltarea învățământului agricol, de pregătire teoretică și tehnică a viitoarelor

¹ Redăm mai jos câteva dintre cele mai accesate titluri în cadrul cercurilor de educație cetățenească și politică: Ion Popescu, *Tineretul și revoluția științifică și tehnică*, București, Editura Politică, 1975; *** *Locul și rolul organizației pionierilor în ansamblul factorilor educativi*, Sinaia, 1969; *Pionierii și progresul tehnico-științific contemporan*, Coord. Vasile Bunescu, Mihai Mircescu, București, Editura Politică, 1978; Mihai Iancu, *Elevi, să ne cunoaștem patria!*, București, E.D.P., 1982; *** *Brașovul anilor noștri*, București, 1965; *** *Gândirea revoluționară din România despre religie*, București, Editura Politică, 1983; Dumitru Bazac, *Idealul de viață al adolescentului*, București, Editura Politică, 1983; *** *Culegere de texte pentru munca dirigintului*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1961; Tudor R. Popescu, Dan Brudariu, *La vârsta majoratului*, București, Editura Politică, 1968; Petre Niță, *Treptele tinereții*, București, Editura Politică, 1969; N.A. Konstantinov, M.F. Șabaeva, *Istoria pedagogiei*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1959; *** *Culegere de texte pentru orele de dirigenție în liceu*, București, E. D. P., 1970; *** *Bibliografie pedagogică, 1963-1964*, București, Institutul de științe pedagogice, 1969; Colecția „Revista de pedagogie”, 1960-1983; Colecția „Învățământul liceal și tehnic profesional”, 1974-1985; *** *Din experiența sindicatelor din învățământ*, București, Editura Politică, 1967. A se vedea colecția revistei „Pionierul” pentru deceniile șase și șapte, colecția revistei „Cutezătorii” pentru deceniul nouă, urmărindu-se în special aplicarea, în plan educațional, a obsesiilor educative ale regimului Ceaușescu în ceea ce privea afirmarea societății comuniste multilaterale.

cadre din industrie, de legare a teoriei de practică (recomandări metodice cu privire la organizarea vizitelor pionierilor în unitățile agricole și în fabrici sau uzine).

„**Revista de pedagogie**”, instrumentul de popularizare a componentelor sistemului pedagogic comunist, apărută la sfârșitul anilor '50, constituia un instrument de raportare a politicii educaționale a Ministerului Învățământului și Culturii. Totodată, aceasta populariza continuu și experiențele didactice sovietice, dar și contribuțiile în acest domeniu, aparținând unor așa-zisi experți în pedagogie din U.R.S.S. Unul dintre autorii agreeți era M.F. Șabaeva, cea care ilustra profilul tipic al propagandistului leninist în învățământ. Aceasta reitiera, prin intermediul revistei, principiile lui Lenin cu privire la inocularea voinței de tip bolșevic la copii, încă de la vârste preșcolare. Totodată, chiar Nadejda Krupskaja era prezentată în postura de cercetător și promotor al spiritului *moralei comuniste și colectiviste*. Dacă educația în spirit colectivist era o prioritate a școlii sovietice în anii anteriori, aceasta trebuia asimilată automat de întreaga școală românească.²

În anii '70, discursul referitor la dezvoltarea învățământului nu este decelat din componenta politică, însă sunt inserate în discuție cifre reale vizavi de dinamica școlilor, a cadrelor, sunt prezente în peisajul publicistic și analizele sociologice, ale căror concluzii ar putea fi integrate în conceptele moderne de ideal socio-profesional sau de consiliere și orientare școlară.

După **anul 1989**, abordările interdisciplinare și-au făcut loc în revistele de specialitate care și-au manifestat interesul pentru evidențierea specificului învățământului românesc în perioadele distincte de evoluție a comunismului românesc.

Una dintre dificultățile majore cu care se confruntau autoritățile locale (Școala, Organizația de Partid Călimănești) la începutul anilor '70 se referea la imperativul extinderii învățământului preșcolar, prin cuprinderea tuturor copiilor născuți în 1967, după 15 septembrie. Exista și o motivație ideologică pentru acest proces, fiind vorba de Plenara P.C.R. din 18-19 iunie 1973 cu privire la extinderea învățământului preșcolar. În această acțiune mobilizatoare, având ca teme dezvoltarea învățământului din oraș, trebuiau antrenate deopotrivă cadrele de partid (cu o conștiință politică solidă) și cadrele didactice.³ În cazul în care se constata că nu sunt cuprinși copiii de 5 ani în forma de învățământ preșcolar, aceștia vor fi automat înscriși la cursuri. Se vorbea chiar de modificări la nivelul conținutului și al metodelor de învățământ. Eliminarea supraîncărcării elevilor revenea adesea în analizele și în planurile de măsuri asupra învățământului din oraș. Se avea în vedere o deplasare a centrului de greutate dinspre latura informativă către latura formativă. În strânsă legătură cu concepția comunistă a autorităților asupra procesului de învățământ, elevilor, încă de la vârste mici, trebuiau să le fie formate deprinderile pentru îndeletnicirile tehnice cu un pronunțat caracter practic.⁴ După cum se putea observa în programul P.C.R. cu privire la învățământ, afirmat la jumătatea anilor '70, elevii erau asociați mecanic și silnic unor oameni ai muncii, lucrând în uzina școlară: „*Fiecare școală va trebui să devină în același timp și o unitate de producție, asigurând elevilor pregătirea practică necesară*”⁵.

Se deducea faptul că fiecare profesor, dar și fiecare elev, avea „datoria morală” de a se lăsa format de partidul omniscent. În conformitate cu planurile ceaușiste de școlarizare, cum ar fi cel aprobat de Comitetul Executiv al C.C. al P.C.R. din 1982, la capătul programului de învățământ se afla „*transformarea elevului într-un element productiv*”, pregătit să fie integrat în marile unități

² N.A. Konstantinov, E.N. Medînski, M.F. Șabaeva, *Istoria pedagogiei*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1959. Principiile lansate de o asemenea lucrare se regăseau în recomandările teoretice ale Secției Învățământ de la nivelul Organizației de Partid Călimănești. În același sens, lucrarea populariza postura de istoric al pedagogiei a Nadejdei Krupskaja, fiind subliniată contribuția apropiatei lui Lenin cu privire la teoretizarea educației prin muncă, de pe poziții marxiste. Se diseminau chiar principiile unei educații de tip militarist bolșevic (și implicit colectivist), ce vor fi preluate și nuanțate în practica educațională a regimului comunist din România.

³ *** *Dezvoltarea și perfecționarea învățământului în RSR*, București, 1973, p. 43.

⁴ A.N.R.D.J. Vâlcea, *Fond PCR Călimănești (Secția Învățământ)*, dos. 23, 1970-1975, f. 251.

⁵ *Programul P.C.R.*, București, Editura Politică, 1975, p. 94.

industriale și agricole ale patriei. Mai grav, în absența unor alternative sau a concurenței, modelul didactic al elevului de 6-7 ani devine unul politizat, socialist, pe linia stereotipurilor tematice pe care le regăsim și în documentele de partid elaborate de Organizația Călimănești.⁶

În „epoca de aur”, didactica socialismului științific este prezentă și la nivelul discursului sistemului de învățământ, acesta fiind sistematic bombardat cu hotărâri și documente oficiale, care conectau definitiv actul paideic la pulsul politic. După 1970, orice referire la misiunea școlii din Călimănești, și cu siguranță și aiurea, capătă în mod automat polidimensiuni economice, sociale, revoluționare chiar. În cadrul programului de colectivizare ideologică, formatul unic al gândirii comuniste ocupă locul principal. Tocmai de aceea, și în învățământ, toate structurile, mijloacele și categoriile propagandistice sunt instrumentate pentru atingerea scopului dorit. Cel puțin la nivelul formelor incipiente de indoctrinare, încă de la vârsta copilăriei, individul, prin participarea sa în comunitatea școlară, intră în contact continuu cu aspectele dogmei comuniste. Un exemplu elocvent ni-l oferă o serie de pasaje din programul P.C.R., din anul 1975. Practic, dincolo de orice document școlar, programul amintit se poziționează în postura de reper metodologic absolut.

Elevii erau asociați mecanic unor „oameni ai muncii”, lucrând în uzina școlară: „*Fiecare școală va trebui să devină în același timp o unitate de producție, asigurând elevilor pregătirea practică necesară*”⁷. La capătul programului de învățământ se afla imperativul metamorfozei elevului într-un element productiv gata să fie integrat în marile unități industriale și agricole ale patriei. Activitățile școlare extracurriculare se desfășurau și în Călimănești sub presiunea canoanelor politice. Clișeele tematice după care se orientau și se elaborau activitățile voluntare politizau profund însăși conceperea unor asemenea demersuri. Astfel, valorile perene referitoare la muncă, toleranță, patriotism sunt trecute prin filtrul politic și anexate conceptului de „erou comunist”. Mai mult decât atât, programele școlare făceau permanent apel la instrumentarea de către profesorii călimăneșteni a unui tip de literatură care să redea cât mai divers secvențele eroice din viața constructorilor socialismului sau opera lor revoluționară în ansamblu. Negarea vehementă a războiului și extinderea la nivel școlar a campaniei de strângere de semnături pentru pace promovau pseudoimaginea unei școli comuniste, profund preocupate de combaterea spiritului războinic și a exponenților săi, imperialiștii.⁸

Profilul nobil al tânărului erou comunist și profundul său caracter pacifist nu puteau fi evidențiate decât prin prisma readucerii în memoria colectivă a ororilor hitlerismului. Într-o manieră cenzurată, comuniștii apelau chiar la fragmente din *Jurnalul Anei Frank*, publicat la Editura

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *** *Culegere de texte...*, p. 74. O asemenea lucrare se regăsea în parametrii unui instrument profund politizat și politizant, prin intermediul căruia dascălii inoculau în tinerele conștiințe ceea ce Partidul unic dorea să audă și să vadă: efortul multilateral de conturare a unei noi configurații sociale, a unei societăți proletare, forțată în creuzetul luptei de clasă. La nivelul lucrării dominau texte din autorii conformi spiritului epocii: Mihai Beniuc (*Pe muchie de cuțit*); Maria Banuș (*Poezii*); George Coșbuc (*Decebal către popor*); N.D. Cocea (*Literatura antimonarhică*); Camil Petrescu (*Un om între oameni*); Eugen Jebeleanu (*Surăsul Hiroshimei*); întâlnim, de asemenea, tezele oficiale ale dogmei comuniste: V.I. Lenin (*Opere complete*, vol. 1), Idem (*Caiete filozofice*); fragmente dezirabile din raportul lui N.S. Hrușciiov la Congresul al XX-lea al P.C.U.S., Gheorghiu-Dej (*Articole și cuvântări*). Sunt prezente și componente ale profilului moral acțional al eroului comunist, V. Vâlcu (*Viața eroică a utecistului Petre Gheorghe*); Eugen Jebeleanu (*În satul lui Sahia*); dimensiunea intransigenței revoluționare, Mihail Șolohov (*Pe Donul liniștit*), M.I. Kalinin (*Despre educația comunistă*); *Formarea concepției ateiste despre lume (Primii materialişti greci*, Colecția de texte filozofice), N.G. Cernișevski (*Bazele filozofiei marxiste*); impunerea României socialiste în conștiința lumii (Pablo Neruda – *Salut României noi!* Ciclul Oaspeți străini despre țara noastră).

Tineretului încă din 1959, pentru ilustrarea obiectivului menționat.⁹ Concomitent, cultivarea cu religiozitate a memoriei ilegalistilor se realiza atât prin intermediul manualelor, dar și al revistelor dedicate elevilor, acestea din urmă fiind materiale auxiliare extrem de importante, în contextul în care procesul formativ funcționa și într-o schemă politică. Într-o logică partinică, istoria interbelică a României era instrumentată la orele de educație politică, exacerbându-se și mistificându-se importanța P.C.R. (aflat în ilegalitate) în cadrul societății românești. Astfel, instrumentul de presă utilizat pentru asigurarea monopolului ideologic asupra învățământului – „Scânteia Pionierului” – furniza continuu dascălilor „fișe de lucru”, componente și conținuturi politice, utilizabile în programa stagiilor de propagandă. În acest context, numere întregi ale publicației erau consacrate eroilor „ilegaliști”: Ștefan Gheorghiu, Donca Simo, Ilie Pintilie, Filimon Sârbu, Vasile Roaită, Petre Gheorghe. Asimilarea elementelor biografice ale acestora devenea un imperativ insurmontabil. Asemenea imperativ concentra, în viziunea oficială, substanța educării tineretului și îl subordona irevocabil țelurilor partinice.¹⁰ Alături de repetabilele cronici de istorie comunistă, revista dedicată pionierilor aducea în prim plan și pe cei mai în vogă poeți ai cauzei comuniste. Aceștia vin să întărească „argumentele istorice” și să ofere versiunea beletristică asupra istoriei partidului, și aceasta de studiat, la cercurile de educație politică. Între poeții *la zi* îi amintim pe Eugen Jebeleanu, Mihai Beniuc, Victor Tulbure, Miha Dragomir.¹¹ Lupta pentru pace sau declarațiile contra agresiunilor capitalismului și amenințării atomice capătă și ele consistența unor teme centrale, în discursul politico-didactic. Evident, purtătorii stindardului continuei revoluții comuniste erau nimeni alții decât muncitorii, perpetue modele pentru pionierii în formare. Morala publică suferea o mutație

⁹ **Organizația Pionierilor** a fost o organizație comunistă a copiilor români de vârstă școlară (8-14 ani). Era precedată de apartenența la organizația Șoimilor Patriei și succedată de apartenența la Uniunea Tineretului Comunist. La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial ia naștere organizația „Pionierii României”, pentru care a fost creată, în 1945, revista „Înainte”. Doi ani mai târziu, în 1947, pionierii au fost încadrați în UAER – Uniunea Asociațiilor de Elevi din România. Pe 30 aprilie 1949, într-o sedință festivă la care a participat toată conducerea de partid și stat, 500 de copii au rostit, în incinta Teatrului Giulești (pe-atunci Palatul Cultural Gh. Gheorghiu-Dej), angajamentul de pionier. În perioada 1949-1966, mișcarea pionierească a fost subordonată Uniunii Tineretului Comunist. C.C. al P.C.R. va adopta, la plenara din aprilie 1966, hotărârea: *Cu privire la îmbunătățirea activității Organizației Pionierilor*, prin care se stabilea ca aceasta să aibă organe de conducere proprii (consilii pionierești la diferite niveluri, în frunte cu Consiliul Național al organizației). În luna noiembrie a aceluiași an, a avut loc prima conferință națională a Organizației Pionierilor, la care au fost adoptate principalele documente statutare: „Statutul unităților și detașamentelor de pionieri din Republica Socialistă România” și „Regulamentul Consiliilor Organizației Pionierilor din Republica Socialistă România”. În 1984, la aniversarea a 35 de ani de la crearea organizației, aceasta avea 2.695.000 membri.

¹⁰ „Scânteia pionierului” din 6 februarie 1963, pp. 1-3. Acest număr consacră spații largi ilustrării momentelor nodale din panteonul simbolic comunist. Era vorba de grevele muncitorilor de la atelierele C.F.R. „Grivița”, Gheorghiu-Dej fiind prezentat ca personaj central, deși investigațiile istorice reale îl prezintă ca pe un personaj mai degrabă marginal în cadrul evenimentelor. Dacă acordăm deplin credit adevărului istoric, atunci aflăm că Procesul „lotului Grivița” a început la 18 iulie 1933, la București, aproape de locul grevei, în localul Consiliului de Război din Calea Plevnei. În sală, pe lângă membrii Curții, se mai aflau 125 de acuzați și 20 de avocați, iar timp de 30 de zile, cât a durat procesul, au fost audiați peste 400 de martori. Principalii acuzați erau: Constantin Doncea, Dumitru Petrescu, Gh. Vasilichi, Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica. Lista acuzaților mai cuprindea, printre alții, pe Lucrețiu Pătrășcanu, Moscu Cohn (Gheorghe Stoica), Luca Laszlo, toți cunoscuți comuniști. Sentința (de primă instanță) s-a dat la 20 august 1933: două pedepse cu muncă silnică pe viață – C. Doncea și G. Petrescu – și mulți ani de detenție pentru restul lotului. Au fost și unele achitări, mai ales pentru presupușii informatori ai Siguranței.

¹¹ Cultivarea urii de clasă, a vigilenței și intransigenței partinice nu-i scutește nici pe cei mai tineri dintre membrii societății românești, din prima parte a anilor '60. Spiritul de înverșunare și spiritul de intoleranță viscerală față de *dușmanul de clasă*, încă prezent în viziunea poezilor (deci și în versiunea oficială a regimului), sunt câteva dintre elementele cultivate în tinerele conștiințe: „*Voi multietajate case/Voi n-aveți cum vă aduce aminte/Bordeiele întunecoase/Ce au fost pe aicea mai-nainte*” [...] „*Dar eu mai am un calendar/De acum trezeci de ani pe masă/L-am scos afară din sertar/ Și umbre au năvălit în casă*” [...] „*Dar Soarele asfinzind întinse/ Un roșu steag din zare în zare/ Iar în priviri de moarte stinse a scris cu sânge – RĂZBUNARE!*” (Mihai Beniuc, *Din cenușa fierbinte*); „*Ei au căzut cu fața la dușmani/Dar nu sunt morți că inima lor bate/De dincolo de moarte și de ani/De a pururi pentru noi și libertate*” (Eugen Jebeleanu, *Pe lespezea eroilor*).

genetică, ea fiind scoasă din ecuația ce implica factorul spiritual-religios, fiind pusă exclusiv pe seama rațiunii.¹²

Un alt set de „conținuturi și instrumente” la care dascălii trebuiau să facă apel, în efortul impus și dirijat de educație politică, era reprezentat de lecțiile speciale, cu mijloacele muzeistice. Astfel, documentele din arhiva Organizației P.C.R. Călimănești trasau directive pentru consolidarea educației politice a șoimilor și pionierilor din Călimănești, apelând la memoria muzeului devenit și el un instrument ideologic. În slujba acestor demersuri, identificabile la nivelul tuturor organizațiilor județene de partid, venea și „Revista Muzeelor”, cu recomandări de itinerarii și activități ce implicau patrimoniul muzeal. Mai mult decât atât, baza unor asemenea activități comune era oferită de existența unui parteneriat încheiat între Muzeul de Istorie a Republicii Socialiste România și Ministerul Educației și Învățământului. Acest act era conform tezelor oficiale ale Programului P.C.R., care supralicita ponderea tineretului în procesul de formare a omului nou.¹³ În atari activități, dirigințele trebuia să solicite sprijinul Organizației U.T.C. de la nivel orășenesc, dar și al celei existente la nivelul școlii. Sălile expoziționale ale muzeelor trebuiau puse la dispoziția activităților de educație ideologică, acestea din urmă fiind circumscrise, la rândul-le, sărbătoririi evenimentelor fondatoare ale P.C.R.¹⁴

Nu este întâmplător faptul că profesorii din orașul Călimănești, indiferent de ciclul de predare și formare, aveau obligația de a aduce periodic tribut unei obsesii a partidului, ecuația „erou al muncii socialiste” – independență energetică. În consecință, în fiecare trimestru, trebuiau organizate vizite ale șoimilor patriei sau pionierilor pe șantierul hidrocentralelor aflate în construcție pe firul Oltului. Era, în fapt, vorba de o alfabetizare atipică, de o impregnare cu noile seturi de valori care confereau substanță individului.

O altă acțiune organizatorică, cu miză importantă pentru activitatea școlară din segmentul 1970-1975, viza o minuțioasă antrenare a elevilor în activitățile practice, prin implicarea lor în demersurile practicii de specialitate: în ateliere, în fabrici sau în echipele de muncă din cadrul fermelor agricole și zootehnice. O precizare importantă pentru viitorul apropiat viza corelarea activităților practice cu mediul social și economic al fiecărei școli: „*Se va acorda mai mare atenție organizării practice în producție a elevilor, în timpul anului școlar pe perioada de vară, la toate școlile, pentru a-și însuși meseria aleasă și pentru a se pregăti la nivelul cerințelor actuale*”¹⁵. Putem deduce cu ușurință o deliberată minimalizare a învățământului teoretic, introspectiv și o orientare aproape excesivă către formarea unui profil eminent acțional-tehnic la nivelul elevului, încă din ciclul primar. Cu toate acestea, existau mici piedici în desăvârșirea orelor de practică. Un exemplu important ni-l oferă relația dintre Școala Generală din Jibla Veche și Cooperativa Agricolă de Producție, aceasta din urmă nereușind să repartizeze, în perioada 1971-1973, un teren exclusiv destinat practicii agricole, în cadrul căruia elevii să experimenteze culturile.

O asemenea acțiune prezenta o miză importantă, întrucât era asimilată conceptului general de orientare școlară și profesională. În vederea consolidării ultimului aspect amintit, li se impunea cadrelor didactice nu doar să-și îmbunătățească metodele practice de acțiune didactică, ci și să

¹² Nu întâmplător antologiile de texte pentru diriginți, editate la începutul anilor '60, includeau texte bine periate ale raționaliștilor francezi din perioada prerevoluționară de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Un astfel de text îi aparținea enciclopedistului Diderot, mesajul acestuia erodând credibilitatea și ilustrând inutilitatea religiei, vezi D. Diderot, *Opere alese*, București, E.S.P.L.A., 1956, vol. I, cf. *Culegere de texte...*, p. 51.

¹³ Liviu Ștefănescu, *Relația muzeu școală, factor de întărire a cooperării în procesul educației moral civice a tineretului școlar*, în „Revista Muzeelor” nr. 1, 1976, pp. 33-37.

¹⁴ *Ibidem*. Forumul Național al P.C.R., constituit din trei evenimente majore: Congresul al X-lea al U.T.C., Conferința a X-a U.A.S.C.R. și Conferința a III Organizației Pionierilor (octombrie-noiembrie 1975), a reprezentat un reper programatic care, conform punctului de vedere oficial, trebuia să prilejuiască pionierilor întâlnirea cu foști ilegaliști, „eroi ai clasei muncitoare” foști membri ai U.T.C., care să rememoreze, la comandă, importanța covârșitoare a P.C.R. în noul tip de societate românească.

¹⁵ *Ibidem*, ff. 234-235.

demareze un program de cunoaștere detaliată a opțiunilor elevilor pentru meseriile viitoare. O problemă încă insolubilă pentru cadrele didactice din Călimănești era faptul că nu aveau o pregătire ideologică solidă. Pentru soluționarea unei asemenea dificultăți, era imperativă consolidarea cunoștințelor din sfera științelor sociale, „*astfel încât elevii școlilor noastre să-și însușească concepția științifică despre lume și viață – materialismul dialectic și istoric – să cunoască și să înțeleagă problemele actuale ale politicii partidului, ale construcției socialiste în țara noastră*”¹⁶.

Opțiunea practică pentru îndeplinirea obiectivelor propuse se referea la un accent crescut, orientat spre studiul individual, pe seminarii și dezbateri teoretice și, ceea ce era definitoriu, angrenarea tinerilor în activitățile politice și cetățenești.¹⁷

În conformitate cu concepția de bază a autorităților comuniste în ceea ce privește configurația societății și profilul omului nou, conducerea partidului din orașul Călimănești impunea activității școlare necesitatea educării voinței și caracterului la tineri prin intermediul sportului. În acest scop, se prevedea introducerea obligatorie a gimnasticii de înviorare în fiecare școală. Mai mult decât atât, fiecare școală din oraș sau din apropiere urma să aibă o bază sportivă. Formularea ni se pare pretențioasă, având în vedere realitățile din teren și configurația bugetului orașenesc. Atenția excesivă ce urma să fie acordată sportului se regăsea și în organizarea periodică a diverselor competiții școlare.¹⁸

Dincolo de toate obiectivele ambițioase stabilite, documentele de partid (cele care, de altfel, direcționau dinamica activității școlare) amintesc de o multitudine de dificultăți de infrastructură, care puneau piedici procesului instructiv-educativ. Astfel, absentă baza materială pentru unitățile școlare și preșcolare. Nu exista un complex preșcolar propriu-zis și nu fusese definitivată nici creșa. Având în vedere că cifra de școlarizare creștea în Școala Generală din Jiblea Veche, nu se mai putea asigura spațiul de școlarizare.

Se vorbea chiar de solicitarea unui ajutor material din partea Comitetului Executiv din cadrul Sfatului Popular Județean Vâlcea. Nu fuseseră definitivată nici măcar lucrările pentru atelierul școlar din oraș, având în vedere absența unei sume de 40.000 de lei. Acest obiectiv dobândise importanță, având în vedere că peste 600 de elevi își desfășurau „activitățile tehnice și productive”. Lipsa un internat al liceului, dar și dotările din laboratoarele și cabinetele școlare. Se vorbea chiar de necesitatea unor colaborări cu Ministerul Turismului, pentru alocarea fondurilor necesare, astfel încât în Liceul Economic din oraș să se aprofundeze linia de pregătire a personalului specializat, pentru integrarea sa viitoare în activitățile ce deserveșc turismul în oraș. În conformitate cu aceeași Plenară din iunie 1973, se prevedea consolidarea pregătirii politice a elevilor. În fiecare școală, dascălii se vor antrena în activități de propagare a conținuturilor politice.¹⁹

Perioada 1974-1977 urma să fie traversată de evenimente politice și culturale importante pentru regimul comunist. Era vorba despre sărbătorirea a 100 de ani de la obținerea independenței de stat, de desfășurarea anuală a festivalului național „Cântarea României”, dar și de conferințele naționale ale partidului. Evident, școlii și organizației politice din oraș li se solicita să se implice în pregătirea acestor evenimente.²⁰ Accentul era pus pe predarea conținuturilor politice și a celor cu aspect tehnic. Acestea din urmă trebuiau să dovedească locuitorilor orașului, părinților, copiilor, „*preocupările partidului și statului pentru progresul multilateral al țării, pentru ridicarea României la nivelul țărilor avansate, pentru dezvoltarea nivelului economic, pentru modernizarea învățământului și nu în ultimul rând pentru educarea și formarea pentru viață a tinerei generații*”²¹. Presiunea majoră era

¹⁶ *Ibidem*, f. 236.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, f. 237.

¹⁹ *Ibidem*, f. 238.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, f. 89-90.

creată de cel de-al doilea plan cincinal. Un prim pas în acest sens fusese făcut începând cu 1974, prin intensificarea controalelor politice asupra activității conducerii școlilor și a consiliilor profesionale. Obiectivul declarat al acestor acțiuni urmărea prioritar consolidarea pregătirii politice a cadrelor didactice. Un alt element din programul politic pentru așa-zisa modernizare a învățământului invoca importanța legării învățământului de viață, de practica de producție.²² În acest sens, este relevant planul de muncă al biroului organizației de partid din cadrul Liceului de Alimentație Publică din Călimănești, aici elevii fiind instruiți cu precădere în laboratoarele de bucătărie și cofetărie, în pensiuni, dar și în atelierele de lăcătușărie și tâmplărie. Revine și ideea instruirii permanente a cadrelor didactice, dar și problema determinării acestora de a-și dubla statutul cu acela de membru de partid. Pentru perioada 1974-1977, cele mai potrivite lecții de învățământ politic predate la liceu erau: „*Probleme ale materialismului dialectic și istoric și ale rolului științei și tehnicii în progresul economic și social al țării, Socialismul științific și problemele dezvoltării economico-sociale din România*”. Biroul Organizației de Partid împreună cu Biroul de Organizație a U.T.C.-ului și acela de la nivelul Organizației de Pionieri monitorizau, la rândul lor, acțiuni de propagandă în interiorul școlilor.²³ Se detalia programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate, se analizau documentele Congresului educației politice și al culturii socialiste, acestea reprezentând baza ideologică pentru acțiuni specifice de mobilizare a tinerilor. Ele fac parte dintr-un „rețetar comun”, specific ultimei decade a ultimilor 15 ani ai regimului Nicolae Ceaușescu. Între aceste manifestări amintim: „*Ne pregătim să devenim urmași ai comuniștilor, Programul partidului, programul de muncă și viață al tinerei generații, Comunistul – modelul nostru de muncă și de viață, Creștem odată cu țara*”. Programul acestor activități se înscria deopotrivă și în configurația propagandistică, al cărei rol era acela de a alimenta cultul partidului și al liderului comunist.

Se distingeau totuși și o serie de insuficiențe ale activității politice, în special ca urmare a lipsei de implicare a unor instructori politici din cadrul P.C.R. și U.T.C. Munca politică era organizată adesea fără a ține cont de particularitățile de vârstă ale elevilor. Acest fapt atrăgea după sine eșuarea intențiilor declarate inițial. Erau insuficiente activitățile de lectură politică, precum și abonamentele la revista pionierească „Cutezătorii”.

În anul 1973, o analiză a Organizației de Partid din cadrul sectorului Învățământ Călimănești propunea ca măsură imediată „*ridicarea calității politico-ideologice, dar și adâncirea dimensiunii practice la nivelul procesului formativ al elevilor*”. Se preconiza o lărgire a procedeele tehnice din sfera disciplinelor cu același profil, în contextul identic al procesului instructiv-educativ. La această analiză subscria și Biroul Orășenesc al Organizației U.T.C., reprezentanții acestuia asumându-și misiunea de a interveni, prin măsurile preconizate, în procesul didactic (desfășurat la nivelul unităților de învățământ din oraș) și de a impune cadrelor de științe sociale un mai consistent plan de educare patriotică a elevilor în spiritul a ceea ce comuniștii români numeau „*dragoste de patrie, de muncă și respect față de avutul obștesc*”. Conferirea unui caracter cât mai tehnic învățământului era vizibilă la nivelul prevederilor din planurile de măsuri relative la îmbunătățirea calității educației de tip comunist.²⁴ Deși era cunoscut faptul că dotarea tehnică a școlilor era deficitară²⁵, se solicita conducerii școlii, ca și cadrelor didactice, să depună eforturi continue pentru înzestrarea în calculatoare și, în general, pentru modernizarea actului didactic.

Pornind de la prevederile *Plenarei P.C.R. din 18-19 iunie 1973*, cu privire la situația femeilor din unitățile economice și culturale de pe cuprinsul României, Organizația de Partid Călimănești

²² *Ibidem*, f. 91.

²³ *Ibidem*, f. 92.

²⁴ A.N.R.D.J. Vâlcea, Fond P.C.R. Călimănești, dos. 35, 1973, ff. 236-237.

²⁵ Din aproape toate planurile de analiză economică asupra infrastructurii orașului, realizată de Organizația de Partid Călimănești, rezulta o constanță: aceea că structura școlară din oraș era insuficientă, iar laboratoarele școlii și ale liceului din aceeași localitate necesitau continuu instrumentar tehnic și materiale de lucru sau experimentale.

stabilea că planul de ideologizare și de propagandă socială putea să se extindă și asupra femeilor din cadrul corpului profesoral al unităților școlare din Călimănești. Acest aspect prioritar în viitoarea muncă politică, desfășurat în rândul femeilor, trebuia coroborat cu un altul, referitor la „*răspândirea cunoștințelor științifice și politice privind răspunderea femeilor în constituirea de familii și în educarea copiilor*”²⁶. Autoritățile locale din conducerea partidului își asumau misiunea imediată de a mobiliza femeile din învățământ și din instituțiile de cultură, la căminul cultural din localitate, acolo unde, pe baza unor planuri trimestriale, urmau să fie desfășurate prelegeri vizavi de importanța femeii și a familiei în societatea comunistă și de ponderea decisivă a politicii demografice în afirmarea definitivă societății de tip nou. Dată fiind importanța covârșitoare a mizei demografice, Liceul Economic din Călimănești era chemat ca, prin intermedierea cadrelor sale didactice, să își asume pregătirea tineretului pentru viitoarea viață de familie. În acest scop, planul de măsuri elaborat de Organizația P.C.R. Călimănești includea conferințe, lecții plasate pe un tărâm politic, legate de responsabilitatea fiecărei tinere în direcția implicării active pentru consolidarea societății comuniste.²⁷ Viitorul familiei în România comunistă avea importanță atâta vreme cât coincidea cu planurile sociale megalomane ale dictatorului. Acesta din urmă, alături de aparatul de propagandă oficială, nu ezita să politizeze integral discursul despre rolul familiei și, prin practicile curente, să deturneze tot ceea ce însemna coeziune și funcționalitate socială.

A doua parte a anilor '70 consacra un tip de discurs propagandistic virulent cu privire la responsabilitatea majoră a Organizației de Partid locale din Călimănești și, deopotrivă, a dascălilor în intensificarea procesului de configurare a omului nou și, implicit, de ridicare a conștiinței socialiste.²⁸ În consecință, se impuneau continue implicări ale cadrelor didactice (coordonate de responsabili politici din Biroul Executiv al P.C.R. Călimănești) în elaborarea unor acțiuni cu un puternic substrat politic, dominat de conceptele educației socialiste ale materialismului dialectic și istoric și cele ale superiorității proletariatului. Era solicitată inclusiv implicarea Uniunii Tineretului Comunist în analize de evaluare a stadiului de pregătire politică a tineretului școlar, dar și în mobilizarea tinerilor uteciști în adunările politice. Prezența comuniștilor ca factori decidenți în procesul educativ fusese subliniată de Nicolae Ceaușescu în cadrul repetatelor plenare ce analizau situația învățământului și a culturii: „*Trebuie să crească rolul și răspunderea comuniștilor în conducerea întregii activități din învățământ. Ei trebuie să asigure îndeplinirea liniei politice a partidului. Fiecare organizație de partid poartă răspunderea pentru aceasta. Să ridicăm în mod hotărât activitatea și rolul organizațiilor de partid*”²⁹. Era din ce în ce mai evident că minimum de independență acțională și de planificare la nivelul procesului didactic era anihilat printr-o suprapunere masivă a factorului politico-propagandistic.

În deceniile opt și nouă, concomitent cu impunerea totală a rolului decident al Organizației de Partid, prioritățile educative din fiecare unitate de învățământ erau stabilite în relație cu hotărârile decise și comunicate de conducerea Partidului Comunist Român. Conceptul referitor la *receptivitatea față de nou*, așa după cum transpare el din documente, este distorsionat, în sensul intrinsec, însemnând în realitate absorbția necritică a tuturor clișeeleor propagandistice în materie de învățământ.³⁰ O altă problematică, întâlnită repetat în rapoartele din a doua jumătate a deceniului 8, făcea referire la asimilarea de către elevi a concepțiilor științifice despre viață și societate și combaterea fenomenelor negative și a spiritualismului desuet. În fond, era vorba de provocarea permanentă pentru comuniștii ce coordonau sectorul învățământ, referitoare la obținerea unor

²⁶ *Ibidem*, f. 268.

²⁷ *Ibidem*, dos. 25, 1985, ff. 10-102.

²⁸ *Ibidem*, dos. 32, 1977-1978, f. 97.

²⁹ *Ibidem*, f. 100.

³⁰ *Ibidem*.

rezultate palpabile în munca de ateizare cu implicații sociale imediate.³¹ Pe direcția ultimelor precizări, este de remarcat faptul că, în anii 1977 și 1978, implicarea partinică în propaganda desfășurată în școli se manifestase prin acțiuni specifice inițiate și coordonate de membrii U.T.C. din cadrul școlii generale Călimănești și a liceului. În acest demers fusese implicată și biblioteca orașenească, prin responsabilul său politic. Misiunea declarată a acțiunii fusese aceea de a combate fenomenul religios, ce intra în contradicție cu coordonatele oficiale ale „dogmei” materialist-științifice.³² În acest sens, în rândul șoimilor patriei și al pionierilor fuseseră diseminate conținuturi de propagandă științifică (dublă de o consistentă componentă politică), prin intermediul unor cercuri (la clasele V-VIII) intitulate „Prietenii adevărului științific”. Se formaseră la nivelul școlilor din oraș adevărate comitete pentru educația ateistă, coordonate de U.T.C. Călimănești, care aveau tocmai misiunea de a implementa așa-zisa concepție materialistă despre viață și lume și de a combate ceea ce, în limbajul dogmatic comunist, dobânda denumirea de „concepții mistice”³³. O altă formă de monopol și control politic asupra individualității tinerilor invoca eforturile continue ale autorităților de a-i capacita în brigăzile artistice din oraș, astfel că, pentru anul școlar 1982-1983, documentele surprind cca. 800 de elevi antrenați în formațiile artistice, participante în fazele de masă ale festivalului „Cântarea României”.³⁴

Chiar la debutul anilor '60, Societatea pentru Răspândirea Științei și Culturii elabora și lansa o serie de publicații profund dogmatice, ce trebuiau să reprezinte suportul tehnic și ideologic pentru combaterea spiritualității ortodoxe. În consecință, dascălilor din oraș li se solicita imperativ familiarizarea cu asemenea conținuturi, menite să descurajeze orice contact al copilului cu vreo componentă a spiritualității creștine. O astfel de lucrare, *Contribuția familiei la formarea bazelor concepției științifice la copii*, era prezentă ca reper în instrumentarul de lucru al secției de propagandă a Organizației de Partid Călimănești. În efortul de desacralizare socială trebuiau, evident, atrase și familiile școlarelor. Raportul lui Gheorghiu-Dej, prezentat la cel de-al treilea Congres al P.M.R., reprezenta deopotrivă un alt suport dogmatic, care sublinia datoria fundamentală a dascălilor de a răspândi conținuturi științifice care să contribuie în mod direct la combaterea mult temutului misticism. Cunoașterea lumii, deci a fenomenelor științifice, era parte integrantă a propagandei ateist-științifice, ce se regăsea nu doar la nivelul procesului educativ, ci, în concepția autorităților, trebuia să se regăsească și în rândul familiilor școlarelor: „*Dar sarcina formării concepției științifice la copii nu poate fi lăsată numai în grija școlii. Familia – care în regimul nostru democrat popular are o importantă funcție în educarea în spiritul socialismului a tinerei generații – are și în această privință mari răspunderi alături de școală. [...] Fiind în strânsă legătură cu școala, multe familii asigură copiilor o educație științifică justă. Pentru o cât mai temeinică pregătire a copiilor, este bine să existe înainte de toate o unitate de acțiune între familie, școală și Organizația de pionieri sau U.T.M. Deoarece rolul conducător în educarea tinerei generații îi revine școlii, tot ea are și datoria de a întreprinde o serie de acțiuni care să lege și mai mult familia de școală, să cultive interesul părinților pentru educația corectă a copiilor lor*”³⁵.

O altă modalitate de îndoctrinare politică se contura prin prisma activităților de mobilizare în masă a pionierilor, de către membrii U.T.C., pentru realizarea planurilor economice ale orașului. Astfel de activități erau anticipate și dublate de diseminarea unor conținuturi politice referitoare la

³¹ *Ibidem*, f. 105.

³² *Ibidem*, f. 273.

³³ Conceptul poate face referire la orice formă instituționalizată a creștinismului, la orice cult care avea adepți sau se manifesta la nivelul comunității sau deopotrivă la orice altă formă de manifestare a credinței și a vreunei atitudini de respect față de sacramente.

³⁴ A.N.R.D.J. Vâlcea, Fond U.T.C. Vâlcea, dos. 12, 1985, f. 21.

³⁵ Gheorghiu Fleancu, Ion Stanciu, *Contribuția familiilor la formarea bazelor concepției științifice la copii*, București, 1960, ff. 13-15.

responsabilitatea tânărului comunist față de mult clamata dezvoltare economică a României. Mobilizarea amintită, dar și trasarea unor angajamente economice pentru grupurile de pionieri contribuiau, în fapt, la o capacitate și monitorizare de tip totalitar a individului. Orice altă preocupare era descurajată, majoritatea timpului fiind planificat pentru munca patriotică, de către responsabili politici.

Fiecare debut de an școlar crea, în mod automat, responsabilități politice noi, pentru secția de propagandă din cadrul conducerii locale de partid. Autoritățile aveau nevoie de certitudinea că dascălii vor asigura procesul de învățământ în conformitate cu programele Partidului Comunist Român. Pentru perioada 1981-1983, noi provocări politice erau ridicate în calea evoluției învățământului. În limbajul șablonizat al rapoartelor politice, se vorbea, pe de o parte, de intensificarea eforturilor privind potențarea conținuturilor politice, „îmbogățirea continuă a conținuturilor ideologice la nivelul educației preșcolarelor și elevilor și, pe de altă parte, compatibilizarea procesului instructiv cu munca productivă”;³⁶ într-o altă dimensiune, Comitetul Orașenesc de Partid trebuia să convoace, în cadrul unor întâlniri specifice, întregul personal didactic, pentru a-i aduce la cunoștință ultimele prevederi politice adoptate la nivel central. O exigență ce revenea perpetuu în planurile de pregătire politică a dascălilor invoca impactul decisiv al „politehnizării învățământului, al realizării acestuia în conformitate cu obiectivele generale ale fărâșării societății socialiste multilateral dezvoltate”³⁷. Nici metodologia didactică nu era trecută cu vederea de factorul politic. În acest sens, inovația didactică era conectată la un alt șablon politic: noile cuceriri ale științei și tehnicii românești (era evident că, în domeniul chimiei, trebuiau aplicate descoperirile Elenei Ceaușescu, „savantul” specializat în polimeri) trebuiau să se regăsească la nivelul programelor școlare.

Mai mult decât atât, chiar insuccesul școlar urma să fie combătut de către cadrele didactice din Călimănești și comuna Jiblea, prin îmbinarea activităților teoretice cu cele de practică și producție. Astfel, C.A.P.-ul devenea un adevărat laborator de consolidare a atitudinii general pozitive față de muncă și față de ideea de sacrificiu a comunistului. În același ritm, orele de consultații și meditații planificate de profesori și diriginți trebuiau intercalate cu lecțiile politice. La acest efort trebuiau conectate și familiile elevilor cu rezultate slabe, urmărindu-se consolidarea legăturii cu mediul social al acelor copii cu rezultate slabe la învățătură.³⁸ Autoritățile monopolizau timpul liber al elevilor, confiscându-l pentru educația de tip moral-cetățenesc. Soluția propagandiștilor din învățământ nu era separată de spectrul politic. Activitățile recreative și turistice aveau printre obiectivele prioritare vizitarea și reculegerea la locurile importante în panteonul simbolic comunist, acelea care confereau legitimitate istorică actanților P.C.R.; incursiunile de vizitare includeau și alte locuri ale memoriei istorice recuperate de comuniști, în măsura în care evenimentele circumscrise aceluia spațiu dobândiseră potențial legitimator pentru Partid. Un astfel de personaj istoric agreat de P.M.R. (P.C.R.) era Nicolae Bălcescu, personalitate direct conectată la conceptul de revoluție în timp ce conacul acestuia, din localitatea Bălcești, devenea loc de pelerinaj, de metamorfoză pionierească, pentru elevii din orașul Călimănești. De altfel, culegerile ce reuneau texte de educație patriotică făceau repetate referiri la activitatea revoluționară a lui Bălcescu împotriva dușmanilor patriei.

Totodată, energiile tinerilor erau centralizate și direcționate înspre împlinirea unor activități specifice festivalului „Cântarea României”. Pionierii din toate orașele (implicit și din Călimănești) devin personalități complexe. Au grijă de păduri, cultivă flori, participă la curățenia orașelor, la

³⁶ *Ibidem*, dos. 29, 1982-1983, ff. 270-273.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, f. 213.

concursuri artistice, de creație și de interpretare, fac propagandă omeniei și îi aduceau pe rătăciți pe calea cea dreaptă; totodată, aceiași pionieri deveneau reperele esențiale ale concursurilor de creație.³⁹ Adesea, în discursul propagandei, pionierii capătă chiar capacități supranaturale și sunt capabili de gesturi eroice, așa după cum îndemnau toate tratatele de educație politică pentru tânăra generație. Relevant ni se pare exemplul popularizat, în presa pentru copii, printr-o povestire semnată de Mircea Sântimbreanu: „*Un pionier de clasa a 5-a B de la școala generală din Căpățâneni, județul Argeș, se aruncă de pe podul de peste Argeș de la 6 metri înălțime și salvează de la înec un copilăș amenințat să fie târât sub gheață*”⁴⁰. Însăși evoluția organizatorică și numerică a partidului unic se confundă cu crescendoul și vitalitatea pionierească. Acest fapt trebuia bine subliniat în activitățile de propagandă organizate la nivelul școlii.⁴¹

În corelație cu ideea de eroism tineresc, pionierilor li se ofereau alte modele care subliniau, de această dată, ideea de sacrificiu și de luptă. Un subiect preferat al serbărilor pentru clasele mici îl reprezenta un moment socio-politic complex, distorsionat de istoriografia comunistă – anul 1907, anul răscoalei țărănești. Pentru atingerea obiectivului politic al serbării cu această tematică, s-a apelat la scenarii. În mișcarea lor scenică, unii copii ilustrau uciderea țăranilor de regimul burghez, în timp ce alții completau momentul subliniind victoria comunismului, patru decenii mai târziu⁴².

Succesele economice ale „fulminantei” industriei comuniste devin repere în formarea tinerei generații, ele fiind mărturisitorul fidel al clarviziunii ceaușiste. În consecință, dascălii și, în special, diriginții din comunitatea școlară a orașului aveau misiunea politică de a lărgi spectrul contactelor elevilor cu viața, cu pulsul șantierelor și al fabricilor și cu biografiile unor „eroi ai muncii socialiste”. La fel de importantă, chiar și pentru clasele mici, era cunoașterea politicii interne a regimului comunist, astfel încât dascălii aveau datoria aproape imposibilă de a traduce și adapta șabloanele propagandei pe înțelesul puerilor. Intensificarea demersurilor de educare politică ar fi însemnat, în concepția autorităților, și o sporire a calității cunoștințelor asimilate de elevi. Totodată, elevii școlilor generale din Jibea și Călimănești, ca și cei ai liceului economic din localitate, trebuiau să dobândească profilul unor propagandiști temeiniți. Profesorilor le era solicitată implicarea tinerilor în seminarii, unde era dezbătută presa comunistă și alte conținuturi din broșurile de popularizare a activității și „succeselor” multilaterale ale P.C.R.: „*Corespunzător cerințelor și preocupărilor actuale și de perspectivă, în centrul atenției Biroului Organizației de Bază s-au situat problemele privind aplicarea indicației secretarului nostru general de a se intensifica activitatea politico-educativă de ridicare a conștiinței socialiste. Ne-am sporit exigența față de modul cum se asigură de către comuniști, de către toate cadrele didactice a conținutului hotărârilor de partid și a legilor statului, ca o condiție esențială a realizării unui climat de înaltă disciplină socială*”⁴³.

Era însă evident că presiunile politiceului ori realizările propagandei nu ofereau nici pe departe soluții la problemele directe ale școlii. Rămăneau încă de rezolvat aspecte legate de disciplina în școală, de programarea și desfășurarea meditațiilor și consultațiilor, de o consolidare a atitudinii pozitive a elevilor față de școală. Se constatau chiar deficiențe în nucleul dur al activităților politice, astfel încât nici chiar unii responsabili politici din cadrul secției Învățământ nu respectau

³⁹ Paul Cernat, Ion Manolescu, Angelo Mitchievici, Ioan Stanomir, *Explorări în comunismul românesc*, Iași, Polirom, 2004, vol. 1, pp. 242-243.

⁴⁰ *Ibidem*. O astfel de literatură cu valențe eroice, inserată în programele de educație politică pentru pionieri și șoimi, cuprindea titluri precum: „*Stejarul din Scornicești*”, „*Eroismul zilelor noastre*”, „*De la comuniști învățăm cuezanță*”, „*Pionieri în acțiune*”, „*Suntem nepoți de daci și de romani*”, „*Lupta împotriva superstițiilor*”.

⁴¹ Amplele acțiuni politice organizate la nivelul școlilor din Călimănești se raportaseră la programe naționale de ideologizare, intitulate „*Ne pregătim să devenim demnii urmași ai comuniștilor*”, „*Programul partidului – programul de muncă și de viață al tinerei generații*”. Se poate observa că exigențele discursului politic oficial mergeau până la ultima limită, identificând total politicul cu actul paideic.

⁴² *** *Locul și rolul organizației pionierilor în ansamblul factorilor educativi*, Sinaia, 1989.

⁴³ A.N.R.D.J. Vâlcea, Fond P.C.R. Vâlcea, dos. 31, 1983, ff. 66-67.

metodologia ce genera efecte maxime în activitățile informativ-politice: „Și în această direcție s-a constatat că uneori informările politice constituie elemente nesemnificative și nu asigură continuitatea procesului de informare. N-a existat întotdeauna o preocupare pentru folosirea unor forme atractive și accesibile, pentru valorificarea superioară a presei, a cărții social-politice, a emisiunilor de radio și televiziune”⁴⁴. De altfel, situațiile de reticență față de actul informativ-politic și față de mobilizarea propagandistică a cadrelor didactice și a intelectualilor din oraș fuseseră semnalate încă din anul 1977, an în care fusese aplicat un chestionar intern, relevant în ceea ce privește sursele și formele de receptare a informației oficiale. Astfel, studiul era realizat pe cca. 300 de persoane, cu vârste cuprinse între 21 și 60 de ani, cu profesii variate, de la muncitori până la intelectuali. Sondajul sublinia faptul că aproape 100 de persoane nu aveau cunoștințe în domeniul social-politic, în timp ce, pentru propria informare, peste 50% din aceștia preferau la literatura oficială, ci mai degrabă beletristica și lucrările de istorie culturală. Îngrijorător era și faptul că peste 100 de respondenți alocau cea mai mare parte a timpului lor liber pentru activități de recreere și sportive, ignorând lecturile politice. Asemenea rezultate erau confirmate de informații din alte rapoarte care analizau stadiul cunoștințelor politice ale tinerilor, și care reliefa o situație indezirabilă, anume aceea că elevii se confruntau cu deficiențe de informare politică, nu asimilasera tezele principale ale P.C.R., nu cunoșteau momentele semnificative din evoluția istorică a Partidului Comunist Român sau ignorau exigențele muncii propagandistice (politice). În consecință, o prioritate cvasiperpetuă în deceniile analizate invoca nevoia de mobilizare continuă a tineretului în activitățile de informare și formare politică. Dezirabile pentru autoritățile politice ce monitorizau procesul de învățământ ar fi fost atitudinile de autodidact la tineri, în contextul discuției despre informarea politică. Modelul covârșitor în acest sens se configura din elementele biografice ale lui Vladimir Ilici Lenin. Redăm un fragment de text cu valoare de model: „Din fragedă tinerețe, Vladimir Ilici știa să renunțe la ceea ce-l împiedica să muncească: «Când eram școlar, începuse să mă pasioneze patinajul, dar oboseam după patinaj, mi se făcea somn și, întrucât acesta mă împiedica să învăț, am renunțat»”⁴⁵.

O altă marotă obsesivă a regimului, evidentă și în cadrul activităților școlii călimăneștene, ținea de o continuă pregătire a tineretului pentru apărarea patriei. În Congresul al IX-lea al P.C.R., Nicolae Ceaușescu proclama interesul deosebit al comuniștilor români pentru întărirea capacității de apărare a țării, aceasta devenind, în concepția liderului, „o obligație generală a cetățenilor bărbați și femei, tineri și vârstnici”. Practic, Nicolae Ceaușescu, asemenea oricărui lider totalitar, dublat de calitatea de conducător suprem, devenea creatorul cadrului doctrinar de pregătire militară a tineretului. Uniunea Tineretului Comunist, cu formele sale descentralizate în toate județele, dobânda misiunea de a coordona organizatoric, dar și ideologic, toate formele de pregătire militară a tineretului.⁴⁶ Paradoxul unor asemenea practici la nivelul Călimăneștiului rezida și din faptul că, la începutul anilor '80, și cu siguranță și în anii anteriori, în asemenea programe mobilizatoare participau copiii începând cu vârsta de 10 ani, alături de tinerii din toate unitățile economice.

Conform directivelor consfătuirii pe țară a U.T.C. din februarie 1968, U.T.C. avea și misiunea politică de „a cultiva în rândul tineretului a tradițiilor de luptă ale poporului nostru, educarea lui în spiritul disciplinei, ordinii și vigilenței și călirea sa din punct de vedere fizic”⁴⁷. Acest tip de pregătire militară era subsumată exigenței partinice de solidarizare a maselor de tineret cu intențiile războinice ale liderului dictatorial. Acesta din urmă vedea în tânărul premilitar un comunist călit, garant al

⁴⁴ *Ibidem*, f. 67.

⁴⁵ N.K. Krupskaja, *Amintiri despre Lenin*, București, Editura Politică, 1960, p. 35.

⁴⁶ *Congresul al IX-lea al P.C.R.*, București, Editura Politică, 1965, pp. 20-22. Vezi și *** *Pregătirea tineretului pentru apărarea patriei. Tradiții și actualitate*, București, Editura Militară, 1984, pp. 200-201.

⁴⁷ *Pregătirea....*, p. 202.

apărării socialismului și un instrument de promovare a mult clamatei suveranități naționale.⁴⁸ În contextul recrudescenței unor conflicte între Est și Vest, pe fundalul Războiului Rece, un amplu program de pregătire a tineretului pentru un eventual conflict reprezenta pentru conducerea P.C.R. un sentiment de siguranță. De altfel, configurația spirituală a tânărului comunist, corespondent al prototipului „omului nou”, trebuia să cuprindă și dimensiunea revoluționar-militară.

Pe lângă aportul brațului armat al P.C.R. – Securitatea, dictatorul necesita mobilizarea tineretului în cadrul unor programe asemănătoare, care să sublinieze forța armată a regimului și capacitatea sa de reacție, în raport cu oricine, din exterior sau interior, ar fi încercat să compromită „cuceririle revoluționare”.⁴⁹

În a doua parte a anilor '70, o altă dimensiune cu care s-a confruntat învățământul crea o presiune suplimentară pe direcția conectării acestuia la exigențele producției industriale. Era vorba, în fapt, de un deziderat perpetuu al regimului comunist din România din ultimele două decenii, acela de a obține cu orice preț o industrie complexă, competitivă. Acest fapt trebuie impregnat în conștiințele tinere încă de pe băncile școlii. Este relevantă în acest sens o stenogramă a ședințelor secretariatului C.C. al P.C.R., din 18 octombrie 1977, dar și o notă a Consiliului Național al Organizației Pionierilor din luna noiembrie a aceluiași an, relative la imperativa aplicare a hotărârilor Congresului al XI-lea și ale Congresului educației politice și culturii socialiste, privind „pregătirea copiilor pentru muncă și viață”. În acest context, devenea o problemă sistematică, pentru autoritățile școlare și de partid locale, rezolvarea cu succes a integrării absolvenților în producție, în funcție de cerințele economice ale fiecărei unități productive.⁵⁰ Pe cale de consecință, la nivelul procesului de învățământ din orașul Călimănești, directivele s-au regăsit în eforturile de reconfigurare a procesului instructiv-formativ. Rapoartele de activitate ale sectorului de învățământ din perioada 1980-1985 evidențiază rezultatele obținute de elevi în concursurile pe meserii, în practica agricolă și industrială și în ceea ce, în mod stereotipic, se numea creșterea interesului elevilor față de producție. Planurile de practică ale profesorilor erau astfel conturate încât să cuprindă numeroase întâlniri ale viitorilor absolvenți cu conducătorii unităților economice de profil din oraș.⁵¹

În contextul austerității economice cu care se confrunta societatea românească în deceniul nouă, nici școala nu a fost ocolită de acțiuni specifice de economisire. Amintim aici un program cu substrat politic, referitor la economisirea resurselor și a materialelor ce puteau fi integrate ulterior în circuitul economic.⁵² Din aceste prevederi rezulta o altă dimensiune, neapărat necesară, în profilul tânărului comunist, aceea a unui individ conștient de înalta misiune de economisire pe „frontul bătăliei economice”.

Excesiva orientare a învățământului către palierele tehnice este vizibilă și în contextul reconfigurării discursului specific presei pentru copii. Astfel, revistele „Minitehnicus” și „Cutezătorii” trebuiau să reflecte așa-zisa superioritate a economiei socialiste și eforturile ei de afirmare. Conform unei hotărâri a Consiliului Național al Organizației Pionierilor (urmare directă a deciziei lui Nicolae Ceaușescu, adoptată în urma discuției din octombrie 1977, din cadrul Secretariatului Comitetului Central), revistele trebuiau să își adâncească profilul tehnic. Revista „Minitehnicus” trebuia să-i atragă pe șoimii patriei și pe pionieri în activități de stimulare a deprinderilor tehnice. Din rubricile acestor reviste aproape că dispărea orice referire la pregătirea

⁴⁸ *Ibidem*, p. 203. Conform dezideratelor lui N. Ceaușescu, privind pregătirea militară, începând cu aprilie 1968, cca. 600.000 de tineri, băieți și fete de la orașe și sate, cu vârste între 18 și 20 ani, au fost cuprinși într-o asemenea activitate.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 206.

⁵⁰ *Stenograma ședinței Secretariatului C.C. al P.C.R. din 18 octombrie 1977*, în „22”, din 3 februarie 2009, p. 5.

⁵¹ A.N.R.D.J. Vâlcea, Fond U.T.C. Vâlcea, dos. 12, 1985, ff. 16-17.

⁵² *Ibidem*, f. 18. Un astfel de program purta denumirea de „Stop risipei!”, alături de acesta dascălii coordonând echipe de elevi antrenate în practica colectării deșeurilor sau a strângerii resturilor de cereale din arealul cooperativei agricole de producție Călimănești.

teoretico-umanistă a tinerilor. Conținutul integral al unor asemenea publicații trebuia să le metamorfozeze în veritabile „ateliere” pentru micii comuniști.⁵³ În completarea celor afirmate mai sus, aducem în discuție o serie de mențiuni documentare ce invocau folosirea ca bibliografie pentru îndeplinirea obiectivelor abonarea la publicația „Învățământul liceal și tehnic profesional”. Aceasta era dominată de epistema învățământ-producție și de o altă obsesie, legată de triumful industriei chimice în ansamblul economiei comuniste.⁵⁴ Pe cale de consecință, unitățile industriale, indiferent de specificul lor, par a secunda continuu unitățile școlare, constituindu-se în instituții de învățământ paralel.⁵⁵ O asemenea revistă reprezenta și un instrument de pledoarie pentru economii la nivelul cheltuielilor unităților școlare, dirijate ulterior pentru autodotarea laboratoarelor și atelierelor cu specific tehnic.

Sunt multiple direcțiile pe care a evoluat procesul de politicizare a discursului pedagogic în cadrul școlii vâlcene, în general, și în cel al școlii călimăneștene, în special. Distingem cel puțin două etape istorice de manifestare a politizării acestuia, dacă ne raportăm cel puțin la conținuturile indisolubil legate de cursul politicii interne a P.M.R. (P.C.R.):

1. Etapa târzie a regimului Dej, în care practica instructiv-educativă se raportează constant la dezideratele autohtone ale propagandei politice, ilustrând procesul timid de distanțare față de Moscova. Sunt instrumentate în continuare, ca repere tehnice, conținuturile provenite din „*experiența pedagogică sovietică*”, mai ales dacă avem în vedere mizele de atunci ale procesului educativ: ateizarea și asigurarea unui excedent al științelor realiste în raport cu cele teoretice, a căror înclinație către meditație, reflecție sau interiorizare erau incomode pentru conducerea politică a statului.

2. Cea de-a doua etapă, dezvoltată la nivelul întregii țări, cu afirmarea tezelor din iulie 1971, evidenția noua viziune a lui Nicolae Ceaușescu în ceea ce privește subordonarea totală a societății românești. Evident, învățământul nu făcea notă discordantă. Cultul personalității și apelul la elemente din panteonul simbolic al P.C.R. (revăzut de Nicolae Ceaușescu după debutul revoluției culturale) sunt câteva dintre componentele care se regăseau în cadrul orelor de educație politică, în spațiul școlar și extrașcolar.

⁵³ *Notă cu privire la presa pentru preșcolari, școlari și pionieri*, în „Stenograma Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R.”, nr. 3087/17 noiembrie 1977, în: „22”, numărul din 3 februarie 2009.

⁵⁴ „Învățământul liceal și tehnic profesional”, nr. 1/1974. În perioada 1971-1986, colecția revistei lansa atitudini apologetice vizavi de importanța industriei în viziunea programului politic al P.C.R., dar ilustra și orientarea cvasiexhaustivă a învățământului către domeniile tehnice. Redăm în continuare autori și câteva titluri dintr-un sumar de la jumătatea anilor '70: Vasile Alexandrescu (*Întreaga generație de absolvenți ai clasei a opta intră în liceu*), Victor Sahinia (*Prezent și viitor în predarea chimiei*), Nicolae Agachi (*Pregătirea metalurgiștilor*), Adrian Prodan (*Este necesară o redimensionare a învățământului uzinal*), D. Tănase (*Instruirea practică cu elevii din anul I*), M. Roșoga (*O pepinieră de cadre pentru industria chimică*), E. Cojan (*Atitudinea înaintată față de muncă*), G. Teoharidi (*Atelierul de mașini și aparate electrice*).

⁵⁵ Arsenie Nicolae, *Agriculturii – mecanizatori bine pregătiți. Raid prin școlile profesionale de mecanici agricoli din regiunea Dobrogea*, în „Scânteia tineretului”, nr. 4606 din 8 martie 1964; Idem, *La școala șantierului. Raidul nostru*, în „Scânteia tineretului”, nr. 4837 din 1964.

Ana-Maria STAN

ASPECTE DIN ACTIVITATEA FRANCOFONĂ ȘI FRANCOFILĂ A „CERCULUI RONSARD” ÎN CLUJUL INTERBELIC

Résumé: Cet article analyse, à partir des sources de presse et d'archive, une partie des activités déroulées dans l'entre-deux-guerres, à Cluj, par l'Association transylvaine pour la propagation de la langue et de la culture française, surnommée le «Cercle Ronsard». Fondé en 1922, sous le patronage du professeur universitaire Émile Racoviță, biologiste et spéléologue très fameux, établi à Cluj pour enseigner à la nouvelle université roumaine de la ville, le «Cercle Ronsard» va travailler pour être un instrument de rapprochement entre la France et la Roumanie et un outil de modernisation des mentalités de la société de Cluj. Par ses cours de langue française, sa bibliothèque, ses réunions publiques (dont la plus fameuse est celle du 25 mars 1931, dédiée au centenaire de l'usage du français dans l'enseignement roumain), le «Cercle Ronsard» va se forger une place distinctive dans le paysage culturel et social de la ville de Cluj.

Unirea Transilvaniei cu România de la 1 decembrie 1918 a transformat în profunzime viața politică, economică, socială și culturală a acestei provincii. La Cluj, unul dintre cele mai importante orașe ardelenne și sediu al nou-înființatei universități românești (1 octombrie 1919), anii '20 au reprezentat un moment de maximă efervescență culturală. Efortul elitei academice și profesionale stabilite în urbea de pe Someș s-a canalizat asupra transformării Clujului într-un focar regional de cultură românească și latină, menit să faciliteze integrarea Transilvaniei în statul român prin atragerea cât mai multor tineri la studii și perfecționare.

Printre multitudinea de societăți științifice, artistice și culturale care au funcționat în orașul de pe Someș în perioada interbelică, un loc aparte îl ocupă *Asociația Transilvăneană pentru propagarea limbii și culturii franceze*, cunoscută sub numele de „**Cercul Ronsard**”.

Acest organism a apărut în contextul în care la Cluj se stabiliseră, odată cu începerea cursurilor universitare în limba română, un număr destul de mare de intelectuali formați în mediul academic francez, care erau interesați să dezvolte aici o intensă cooperare cu instituțiile din Hexagon. Cum însă tradiția transilvăneană înclina spre filiera culturală germană, o apropiere de Franța și de modelul ei cultural nu se putea realiza decât prin eforturi bine canalizate.

Inițiativa de a înființa la Cluj o societate menită să faciliteze accesul la limba, cultura și arta franceze a aparținut profesorului universitar Emil Racoviță. Era un gest firesc, având în vedere faptul că Racoviță poate fi considerat drept principalul „agent” francofon și francofil din Clujul interbelic. După venirea sa la Universitate, în iarna lui 1919, Emil Racoviță facilitase angajarea aici a unui număr important de savanți francezi, printre care îi menționăm pe Renné Jeannel, Jules Guiart, Pierre Thomas și Yves Auger, precum și vizitele academice ale altor mari profesori francezi, precum Emmanuel de Martonne, Henry Focillon ș.a.¹ De asemenea, Emil Racoviță, ajutat de consulul Franței de la Cluj, intervenise stăruitor pe lângă guvernul de la Paris și, încă din 1921, reușise să obțină pentru Biblioteca Centrală Universitară clujeană abonarea la 120 de titluri de reviste științifice franceze, pe cheltuiala autorităților franceze.²

¹ Pentru legăturile academice francofone ale lui Emil Racoviță, vezi Gheorghe Racoviță, Ana-Maria Stan – *Memoria documentelor. Cooperarea franco-română la Universitatea din Cluj, oglindită în arhiva lui Emil Racoviță*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007.

² *Naționalizarea Bibliotecii Universitare din Cluj*, în „Înfrățirea”, Cluj, an II, nr. 411, 30 decembrie 1921, p. 2.

Ca urmare, crearea „Cercului Ronsard”, în luna decembrie a anului 1922, poate fi considerată ca o nouă etapă în eforturile depuse de Emil Racoviță pentru intensificarea raporturilor culturale franco-române.

Prezentată încă de la început drept „*un organism curat cultural*”, deschis deopotrivă bărbaților și femeilor, „*oameni cultivați de orice naționalitate*”, *Asociația Transilvăneană pentru propagarea limbii și culturii franceze* (supranumită „*Cercul Ronsard*”) avea să fie locul de întâlnire al celor pasionați de spiritul francez.

Ședința de constituire legală a „Cercului Ronsard” s-a desfășurat în Sala cea mare a prefecturii județului Cluj, în prezența unei numeroase asistențe. Cu toate că nu s-au păstrat în arhivă documente legate de acest moment important, date din presa locală a vremii permit reconstituirea circumstanțelor în care s-a derulat evenimentul.

Proiectul de statut propus de Emil Racoviță a fost adoptat fără modificări și s-a procedat, de asemenea, la alegerea unui comitet de administrație format din 42 de persoane, printre care se găseau și multe femei³ (majoritatea fiind probabil doamne și domnișoare din înalta societate: profesoare, soții de profesori universitari, de ofițeri de rang înalt, de medici). Era un semn bine-venit de modernitate, salutat cum se cuvine de jurnaliști. Aceștia au consemnat și existența unor voci care au exprimat rezerve la constituirea „Cercului Ronsard”, pe considerentul că întâi trebuiau să funcționeze organizații pentru „*susținerea și apărarea limbii române*”, și doar ulterior se putea vorbi despre asociații în favoarea unor culturi și civilizații străine.

Tot presa a descris în detaliu obiectivele pe care și le propunea „Cercul Ronsard”:

*„Aici se va putea vorbi franțuzește și se vor putea consulta ultimele publicațiuni franceze. În programul cercului mai observăm și următoarele intenții foarte frumoase: se va înființa o bibliotecă franceză; o expoziție permanentă de lucrări artistice franceze; se vor ținea cursuri de franceză pentru adulți, serate artistice și muzicale, excursiuni colective, și se vor încopcia relațiuni cu asociații culturale franceze asemănătoare. (...) În cadrul cercului e interzisă orice activitate confesională sau politică”*⁴.

Ziariștii au insistat și asupra faptului că în cadrul „Cercului Ronsard” se putea realiza, prin intermediul culturii franceze, o apropiere mai mare între români și minoritățile naționale din Ardeal, „*care dintr-un spirit șovin rău înțeles ezită să își însușească cultura română*”⁵. Totodată, ei au subliniat că prezența profesorului Emil Racoviță în fruntea noii asociații reprezenta o garanție solidă pentru buna și îndelungată ei funcționare.⁶

După acest început promițător, „Cercul Ronsard” a trecut la îndeplinirea obiectivelor pe care și le propusese. Din păcate, activitatea lui nu poate fi descrisă în mod foarte minuțios, deoarece există puține date care au supraviețuit peste timp, majoritatea fiind conservate în arhiva personală⁷ a lui Emil Racoviță. Trebuie însă să menționăm că, de la începuturile sale, „Cercul Ronsard” (Asociația Transilvăneană pentru propagarea limbii și culturii franceze) s-a bucurat de sprijinul autorităților universitare clujene, care l-au considerat ca pe o societate culturală extrauniversitară, în care erau implicați mulți dintre profesorii săi. Acest lucru este confirmat de menționarea activității „Cercului

³ *Cercul Ronsard. Asistând la constituirea lui*, în „Patria”, Cluj, anul IV, nr. 275, 19 decembrie 1922, p. 2.

⁴ *Cercul Ronsard*, în „Patria”, Cluj, anul IV, nr. 273, 16 decembrie 1922, p. 2.

⁵ *Răspândirea culturii franceze în Ardeal. Cu prilejul înființării Cercului Ronsard*, în „Înfrățirea”, Cluj, anul III, nr. 687, 21 Decembrie, 1922, p. 1.

⁶ *Cercul Ronsard*, în „Patria”, Cluj, anul IV, nr. 273, 16 decembrie 1922, p. 2.

⁷ Mulțumim în mod deosebit pe această cale domnului dr. Gheorghe Racoviță, nepotul lui Emil Racoviță, care ne-a pus cu generozitate la dispoziție majoritatea documentelor referitoare la „Cercul Ronsard”.

Ronsard” în Anuarul Universității clujene din 1923-1924, în raportul⁸ rectorului din acel an, profesorul Nicolae Bănescu.

Printre cele mai de seamă realizări care merită consemnate în palmaresul „Cercului Ronsard” se numără crearea și punerea în funcțiune a bibliotecii franceze prevăzute în statutele fondatoare. Nu a fost un lucru ușor și nici lipsit de costuri – fapt atestat de o serie de scrisori ale lui Emil Racoviță adresate „Asociației Franceze a Editorilor de Carte”, prin care profesorul solicita trimiterea a cât mai multor publicații în limba franceză către Transilvania și către Cluj, și chiar încerca să negocieze prețuri cât mai avantajoase la achiziționarea lor.

Un pliant nedatat, dar care poate fi totuși plasat la începutul anilor '30, anunța că „Cercul Ronsard” îi aștepta pe cei interesați să împrumute cărți și reviste franceze.

Biblioteca „Cercului Ronsard” ajunsese să numere „peste 650 de volume (romane, actualități variate, publicații de succes etc.), colecție de opere recente ținută la zi prin cumpărări anuale”. Există de asemenea un catalog pe fișe, care putea fi consultat la sediul bibliotecii, însă care urma să fie publicat în viitor și sub formă de broșură și vândut la preț de cost celor interesați. Oferta de reviste era și ea destul de largă, printre titlurile accesibile cititorilor numărându-se titluri precum: „L'Illustration”, „Les Annales politiques et littéraires”, „L'Europe nouvelle”, „La revue de France”, „Les Lectures pour tous”, „Femina” etc.

Biblioteca „Cercului Ronsard” era destinată cu precădere împrumutului revistelor și cărților, fiind „o întreprindere dezinteresată care își propune să ușureze lectura lucrărilor de limbă franceză”⁹. Serviciul de împrumut era foarte bine organizat, el funcționând în strânsă colaborare deopotrivă cu Seminarul de limbă franceză de la Universitatea clujeană, dar și cu Consulatul Francez din Cluj, care și-a și dat un concurs constant și binevoitor la dezvoltarea colecțiilor de publicații ale „Cercului Ronsard”. Aceste două conexiuni instituționale stabilite de „Cercul Ronsard” oferă cercetătorului de azi indicii prețioase, chiar dacă indirecte, asupra publicului care beneficia de oferta bibliotecii, anume: studenții de la Facultatea de Litere și Filosofie, profesorii universitari, profesorii de limbă franceză, elevii de liceu din anii terminali, funcționarii publici etc. Este interesant de asemenea de notat că, prin pliantul bibliotecii, se solicita sprijinul aceluia care o frecventau pentru a face cunoscută activitatea „Cercului Ronsard” în rândul cercului lor de relații.

Prevederile regulamentului bibliotecii sunt și ele deosebit de interesante, deoarece ne permit să înțelegem o parte din modul de funcționare al asociației francofile clujene. Membrii „Cercului Ronsard” puteau împrumuta cărți și reviste pe baza unui permis, denumit „Carte de beneficiar” și semnat de președintele Cercului, pentru care plăteau 30 de lei. Pentru a preveni orice eventuală pierdere ori distrugere a materialelor bibliotecii, la primirea permisului se solicita și depunerea unei garanții de 200 de lei, pe care cititorul și-o putea recupera când înceta să mai folosească serviciile bibliotecii, bineînțeles în cazul în care nu deteriorase nimic din ceea ce împrumutase. La fiecare vizită la bibliotecă se puteau împrumuta 3 cărți sau 3 numere de revistă mai vechi de 6 luni, pentru o perioadă de 8 zile și contra plății unei taxe de 2 lei/exemplar împrumutat. Din revistele mai recente, adică apărute de numai trei luni, se putea împrumuta doar câte un exemplar o dată, iar intervalul împrumutului, în prima lună de la sosirea lor la Cluj, nu putea depăși trei zile. Și în cazul acestor periodice recente trebuia plătită o taxă de împrumut, care varia de la 1 la 2 lei/exemplar, în funcție de importanța revistei. Toate cărțile „Cercului Ronsard” erau ținute în cadrul Seminarului de Limbă

⁸ Raportul rectorului asupra activității universitare în anul școlar 1923-1924, în „Anuarul Universității din Cluj pe anul 1923-1924”, Cluj, 1925, p. 39. Iată cum era descris „Cercul Ronsard”: „Cercul Ronsard și-a continuat în mod activ opera de propagare a limbii și culturii franceze la noi”.

⁹ Pliant care conține detalii despre funcționarea Bibliotecii de împrumut a „Cercului Ronsard”, precum și regulamentul de împrumut, nedatat, 3 file (Arhiva Emil Racoviță).

franceză, în clădirea centrală a Universității clujene, iar toate revistele se găseau la Cancelaria Consulatului Franței la Cluj.¹⁰

Deși nu deținem informații referitoare la numărul de cititori abonați la biblioteca „Cercului Ronsard”, este clar că cerințele financiare impuse de regulament nu o făceau accesibilă decât unui număr destul de restrâns de persoane. Și necesitatea cunoașterii limbii franceze la un nivel suficient de înalt, pentru a putea citi publicațiile bibliotecii, restricționa accesul publicului larg la aceasta.

Totuși, pe tot parcursul perioadei interbelice, conducerea și membrii „Cercului Ronsard” au depus eforturi susținute pentru a spori numărul persoanelor care știau limba lui Voltaire, organizând pentru cei doritori numeroase cursuri de limbă și civilizație franceză, pe diferite niveluri de competență. Cu toate că lipsa documentelor ne împiedică să analizăm în detaliu cum s-au desfășurat aceste lecții, câți participanți erau în diferite perioade etc., putem desprinde câteva informații interesante în acest sens dintr-un registru contabil al „Cercului Ronsard” pe anul 1938. Existau doi profesori angajați și plătiți lunar cu un salariu pentru a preda cursuri practice de franceză în cadrul „Cercului Ronsard”. Unul dintre aceștia era secretarul general al Universității clujene, Ioan A. Vătășescu, care avea studii de limba franceză la Sorbona, iar celălalt era profesorul Henry Michel, unul dintre membrii Misiunii Universitare franceze din România, care venise să predea franceză la liceele din Transilvania. Numărul de ore de curs ținute varia între 4 și 9 pe lună pentru Henry Michel, și între 14 și 25 de ore pe lună pentru Ioan A. Vătășescu, probabil și în funcție de nivelul cursanților și de numărul acestora, evident suficient de important pentru a susține o asemenea frecvență a întâlnirilor.¹¹

Două dintre obiectivele pe care „Cercul Ronsard” și le propusese la înființarea sa din 1922 – biblioteca și cursurile de franceză pentru tineri și adulți – erau așadar îndeplinite cu suficient succes în anii '30. Activitatea asociației dirijate de profesorul Emil Racoviță nu s-a limitat însă la atât.

Un moment de vârf al acțiunilor „Cercului Ronsard” (Asociația Transilvăneană pentru propagarea limbii și culturii franceze) a fost înregistrat în anul 1931, când, într-o mare reuniune publică, s-a comemorat „Centenarul introducerii limbii franceze în învățământul public românesc”. Inițiativa manifestării a aparținut „Cercului Ronsard”, care și-a asociat și autoritățile statului român, respectiv, Directoratul Ministerial al Transilvaniei, dar și Consulatul Franței de la Cluj. Pornind de la premisa că „*limba franceză este adevărata «limbă clasică» a limbii noastre actuale și cultura franceză, principala inspiratoare a culturii românești contemporane*”, pe 25 martie 1931 „Cercul Ronsard” a organizat o ședință solemnă în Aula prefecturii județului, pentru a marca împlinirea a exact 100 de ani de la ținerea primului curs de limbă franceză la Liceul Sfântul Sava din București.¹² Programul manifestării a fost alcătuit din două părți distincte: evocarea „*pe scurt, în trăsăturile lor esențiale, a faptelor istorice, anecdotice și culturale legate de influența franceză*”, iar ulterior un scurt recital de poezie și muzică franceză, susținut de eleve de la Liceul „Regina Maria” din Cluj.

Însemnătatea și valoarea raporturilor franco-române a fost evidențiată în expuneri, deopotrivă savante și amuzante, de o serie de personalități academice ale Clujului. Cel care a deschis întrunirea din 25 martie 1931 a fost Prof. univ. Valer Moldovan, care, reprezentând deopotrivă guvernul și universitatea, a analizat evoluția contactelor dintre ardeleni și limba franceză. I-au urmat la cuvânt câțiva profesori ai Facultății de Litere: decanul din acel an – Petre Grimm, care a vorbit despre începuturile învățământului limbii franceze în România; Sextil Pușcariu, marele lingvist, care a subliniat influența limbii franceze asupra limbii române, pornind de la fondul latin comun al acestora

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ „*Cercle Ronsard. Compte lei 1938*” (Arhiva Emil Racoviță).

¹² *Compte rendu de la séance solennelle du 25 mars 1931...*, în vol. *Comemorarea centenarului introducerii limbii franceze în învățământul public românesc*, Cluj, Cercle Ronsard, Association Transylvaine pour la propagation de la langue et de la culture française, 1931, pp. 3-4.

și Yves Auger, lectorul titular de limbă franceză al Universității clujene, care a discutat câteva aspecte ale legăturilor intelectuale dintre Franța și România. În 1931, Auger se afla deja de circa nouă ani în România și se convinsese că „*nu există altă țară în care geniul francez să fi fost studiat mai cu atenție și înțeles cu mai multă finețe*”, evidențiind că pentru mulți dintre scriitorii români studiul operelor franceze a însemnat același lucru ca și studiul Antichității clasice pentru oamenii Renașterii. Totodată, Auger remarca faptul că România datora foarte mult Franței, care formase mulți intelectuali români în universitățile și laboratoarele sale, răsplătind însă acest efort prin numărul mare de scriitori de origine română care au ales să devină parte a culturii franceze, prin operele pe care le-au creat.¹³

O intervenție interesantă a avut și doamna Jeanne Nicolau, profesoară la Liceul de fete „Regina Maria” din Cluj. Subiectul comunicării sale a tratat problematica influenței feminine în dezvoltarea limbii franceze în România, cercetând rolul jucat de doamnele din înalta societate în introducerea unor aspecte ale civilizației franceze în societatea românească. Discursul doamnei Nicolau era și o pledoarie indirectă pentru ca tinerele eleve și studente să nu ocolească studiul acestei limbi: „*astăzi, când limba franceză este una dintre materiile principale introduse în liceele de fete, un mare număr de femei sunt capabile să priceapă toate subtilitățile limbii franceze, să se exprime în toate domeniile literare, științifice și filosofice. Ele susțin teze strălucite, iar unele au depășit chiar speranțele noastre*”¹⁴. Ultimul vorbitor a fost profesorul Emil Racoviță, care, în calitatea sa de președinte al „Cercului Ronsard”, a prezentat cu mult umor *Amintiri bătrânești despre franțuzeasca din Moldova și despre o celebră francofilă acum uitată: Coana Chirița*.

Prin conținutul și temele abordate, discursurile rostite cu ocazia reuniunii solemne din 25 martie 1931 au ilustrat nu doar subiectul care determinase întregul eveniment, anume, împlinirea a 100 de ani de la primul curs de franceză din România, ci și mare parte din caracteristicile activității „Cercului Ronsard”.

Implicarea activă a profesorilor universitari în diferitele programe și activități a asemănat „Cercul Ronsard” cu alte structuri științifice ori culturale care au funcționat în Cluj în perioada 1919-1940 – Astra, Societatea de științe din Cluj, Liga Culturală etc. „Cercul Ronsard” s-a individualizat însă în peisajul interbelic local ca unul dintre cei mai dinamici și, am putea chiar spune, eficienți propagatori ai valorilor occidentale prin intermediul limbii și civilizației franceze. Longevitatea existenței sale, asigurată de patronajul unei personalități de talia lui Emil Racoviță, a constituit o altă trăsătură definitorie.

Dincolo însă de aceste aspecte, și în pofida puținelor informații pe care le deținem până în prezent despre el, este evident că „Cercul Ronsard” a contribuit semnificativ la modernizarea mentalităților și a calității vieții societății civile din Clujul interbelic, precum și la renumele de centru cultural regional pe care orașul începe să îl capete după Unire. Cercetări ulterioare ne vor permite, sperăm, aprofundarea acestei concluzii.

¹³ *Ibidem*, p. 16: Yves Auger, *Sur quelques aspects des rapports intellectuels franco-roumains*.

¹⁴ *Ibidem*, p. 23: Jeanne Nicolau, *L'influence féminine dans l'essor de la langue française en Roumanie*.

Adrian MAJURU

SOCIETATEA PRIMEȘTE UN COPIL

Modul prin care societatea primește un copil a diferit de la o perioadă istorică la alta, existând diferențe de abordare chiar în interiorul aceleiași epoci. Dar au fost și realități care au parcurs veacurile, diferind doar prin accesorii juridice între care și măsurile pentru protecția copilului.

Totuși, au fost și catalogări pe care societatea nu dorea să le depășească, interdicții care, odată încălcate, au creat suferințe și traume de o viață pentru cei născuți în afara cutumelor și a obiceiurilor, adică „*împotriva hirii*”. Și nu au fost puțini.

În secolul al XVII-lea, și cu siguranță și înainte vreme de acest secol, societatea primea în chip diferit pe copii, în funcție de cum alegeau părinții să-l aducă pe lume. *Îndreptarea Legii* din 1652 cuprindea patru catalogări juridice, dintre care numai una corespundea normalității! Adică, atunci când „*face neștine copil cu muiarea lui cea ce e blagoslovită pre leage, acela copil se cheamă adevărat*”. Iar dacă „*ține neștine muiare în casa lui neblagoslovită și să culcă cu dânsa de față, de va face copil, se cheamă hireș*”. Dar mulți bărbați aveau aventuri, țineau ibovnice, iar în lumea mai răsărită, amante. În acest caz, „*acela copil ce va face*” în „*afara casei lui, se cheamă copil*”. Dacă aici sunt greșelile bărbatului, al cărui copil din flori era acceptat de comunitate, mult mai grave erau considerate greșelile femeii, al cărei partener nu era cunoscut. *Îndreptarea Legii*, în glava 207, spunea: „*Iară când va naște copilul și niminea nu știe care tată l-au făcut, nice cela ce l-au semănat, acela se cheamă întunecat*”¹.

La începutul secolului al XIX-lea, „*copiii născuți din nelegiuită împreunare, ce s-au făcut prin cea în urmă săvârșită căsătorie a tatălui cu mama lor, (care au fost țiitoare sau și altă slobodă femeie), se numără și ei și pogorătorii lor în rândul fiilor celor născuți din legiuită însoțire*”. Cum timpurile s-au mai schimbat, „*nelegiuita însoțire nu poate să pricinuiască copilului jignire la cinstea politicească și la înaintirea lui; deci n-are trebuință pentru un sfârșit ca acesta să ceară de la stăpânire vreo deosebită privileghe, spre a fi cunoscut de fiu legitim*”. Față de copiii legitimi ai tatălui, copiii nelegiuiti „*cu totul se depărtează de driturile familiei și a rudeniei, precum și de numele familiei tatălui, de evghenia (noblețe din naștere, n.n.), de marca neamului, cum și de alte părintești privilegii, ci dobândesc numai numele familiei de pe mamă*”².

O situație aparte o aveau „*copiii cei din curvie a roabei*”, care „*după legi, urmează soartei mamei lor*”. Lucrurile se schimbau „*dacă cineva, având roabă țiitoare până la sfârșitul vieții sale, n-au slobozit-o pre ea din robie, atunce să rămâie slobodă și, dacă au făcut copii cu dânsa, să rămâie și ei slobozii*”. Cu toate că „*între oameni slobozii și robi nu se poate alcătui însoțire legiuită*”, se mai întâmpla ca un om slobod să se însoare cu o roabă, fie păcălind pe preot, fie cu sprijinul lui sau al stăpânului roabei, după ce omul slobod o răscumpăraseră de la stăpân. În acest caz, „*copiii născuți dintr-o asemine însoțire pururea rămân slobozii, sau că ar fi tatăl lor slobod sau mama lor slobodă; (...) pentru că de-a pururea slobozenia este covârșitoare și iubirea de oameni biruiește întru asemine întâmplare, atât după legea bisericească, cât și după cea firească*”³.

Evul Mediu românesc a cunoscut puține perioade de liniște, iar foarte mulți copii își pierdeau câte un părinte, fie ucis de vreo molimă sau în urma incursiunilor de jaf ale turcilor, tătarilor sau ale altor vecini, fie dispăreau în urma înrobirilor făcute de turci și tătari. Glava 287 din 1652 reglementa

¹ *Îndreptarea Legii – 1652*, Colecția „Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc scris”, vol. VII, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1962, p. 215.

² *Codul Calimach – ediție critică*, Colecția „Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc scris”, vol. III, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958, p. 133, p. 135.

³ *Ibidem*, pp. 118-119 și p. 123.

situațiile disperate ale copiilor mici și ale minorilor rămași orfani de unul sau de ambii părinți. De creșterea lor se ocupa un ispravnic, care era „*cel ce să dă și se pune de iaste ispravnic copiilor mici, ce să zice carele nu iaste pre leage în vârsta lui deplin. Care ispravnic să șază cu dânșii și să fie bucatele lor și să le păzească bine pân ce-ș vor veni copiii aceia în vârsta ce e pre leage; acela e ispravnicul. De va muri neștine și-i vor rămânea copii mici necrescuți și ispravnic lor nu va lăsa, atuncea se dau lor ispravnici de la domn. De va muri o muiare, încă viu fiind bărbatul ei, iaste volnică să pue și să lase ispravnic fiu-său. De vor fura ispravnicii bucatele copiilor celor necrescuți, aceia îndoit să le plătească. Episcopii, preoții și călugării și ei se pot face ispravnici copiilor celor necrescuți*”. În accepțiunea epocii, a secolului al XVII-lea, „*necrescuți*” erau considerați copiii de până la 14 ani de partea bărbătească, „*iară muierească până la 12 ani; și până atunci să grijesc de ispravnic*”. Copiii erau numiți „*creșcuți*”, dar nu adulți cu drepturi depline, între 14 și 25 de ani.⁴

Societatea a reglementat cursul copilariei, cei „*șapte ani de acasă*”, fiind urmați de încă șapte, până la dreptul de a întemeia o familie, până târziu, spre mijlocul secolului al XIX-lea. Oficial, căci cutuma a rezistat timpurilor în permanentă schimbare, minorii se căsătoresc și azi în sate mai izolate sau în comunitățile țigănești.

Părinți și copii în fața societății

Legile pământului sau glavele din hrisoavele domnești recomandau, fără ezitare, ascultare față de părinți, îndeosebi față de capul familiei, tată natural sau tutore. Copiii erau obligați să arate „*cinstire părinților lor*”, căci „*carele cinsteaște pre tată sau pre mumă, acela se izbăvește de păcatele lui și adună vistiariu de bunătăți. Cea ce cinsteaște pre tată-său sau pre mumă-sa, acela va trăi mulți ani. Cui iaste frică de Dumnezeu, acela cinsteaște pre tată-său și pre mumă-sa; pentru că ruga și blagoslovenia tatălui și a mămăii întărește casa feciorilor, iară blestemul lor dezrădăcinează și temeaele. Fie-ți milă de tată-tău și de mumă-ta la bătrânețele lor, ca să te izbăveti de tot răul și în vreamă de scârbă-ț va veni bucurie. Și cum se topeaște ghița de soare, așa vor peri păcatele tale. Că blestemat iaste de domnul carele va urgisi și urgiseaște pe tată-său și pre mumă-sa*”⁵.

Potrivit Violetei Barbu, după 1650, își face loc „*a doua conduită caracteristică*”, care face trecerea de la familia medievală la cea modernă, și anume, asumarea funcției educative și „*aparitia sentimentului familiei*”⁶.

La începutul secolului al XIX-lea, a apărut un adevărat repertoriu juridic, privind îndatoririle părinților față de copiii lor legitimi, multe dintre ele fiind cuprinse în legiuiri mai vechi. Părinții erau „*îndatoriți*” a da copiilor lor „*cuviincioasă creștere, adică îngrijindu-se pentru viața și sănătatea lor*”, să le dea „*trebuincioasa hrană, deprinzându-le puterile trupești și iscusințele sufletești spre bine și întemeind fericirea lor cea viitoare prin învățături mai întâi a dogmelor și apoi a celorlaltor folositoare științe*”.

Pentru părinți erau stabilite atribuții clare. Tatăl „*mai ales este îndatorit a se îngriji pentru hrana copiilor, până ce vor veni în vârstă de a se hrăni de sineși*”, pe când mama trebuia să aibă în grijă „*nevătămarea trupului și a sănătății lor*”.

În cazul unei „*vremelnice despărțiri*” sau a „*desăvârșitei dezlegări a căsătoreștii legături*”, judecătorul era dator „*a purta de grijă, ca copii, partea bărbătească până la al patrulea, iar partea femeiască până la al șeptelea an al vârstei lor, să rămâie supt a mamei purtare de grijă, fără numai dacă niscaiva pricini mari, descoperite în vremea lor, ar cere deosebite puneri la cale*”. Așadar,

⁴ *Îndreptarea Legii – 1652*, p. 278.

⁵ *Ibidem*, glava 283, p. 275.

⁶ Violeta Barbu, *De bono coniugati, o istorie a familiei din Țara Românească în secolul al XVII-lea*, București, Editura Meridiane, 2003, p. 93.

vârstele de patru și șapte ani, pentru băieți și, respectiv, fete, erau puncte de plecare pentru încercarea unei educații în afara familiei.

Deși tatăl avea datoria cheltuielilor pentru hrana și creșterea copiilor, „*de va fi sărac*” acesta, atunci „*le va face mama*”.

În cazul dispariției unuia dintre părinți sau a amândurora, copiii rămâneau în datoria mamei dacă murea tatăl, „*iar murind mama sau fiind săracă, se însărcinează cu aceasta suitorii copiilor despre tată, iar lipsa acestora cei despre mamă*”. Ambii părinți aveau dreptul „*spre a îndrepta cu unită socotință lucrările și faptele fiilor săi nevârstnici*”. Părinții au dreptul „*să caute pre fiu lor, ce fără de voia lor s-au făcut nevăzuți fără de veste și să întoarcă pe cei fugari, ori că vor fi încă pe drum, ori că se vor afla mistuiți pe aiurea*”.

Pentru nesupunere, părinții puteau „*a-i pedepsi pe copiii cei cu năravuri rele, pre cei nesupuși sau pre cei ce tulbură casnica liniștire, însă cu un chip cuviincios și nepricinitoriu de vătămare*”⁷. Deși poporul spune că „*bătaia este ruptă din rai*”, pravilele suțineau contrariul.

Pedepsele aplicate copilului erau variate. Părinții îl certau sau îl supuneau judecății familiei lărgite, sau a comunității. Au fost și cazuri extreme, iar pedepsele au fost luate în divanul domnesc. La 1812, în vremea lui Caragea vodă, pitarul Constantin Vlasto din Tîrgoviște a dat jalbă divanului domnesc din București „*pentru fiul său Atanasie Vastă, că apururea îl necinstește cu vorbe netrebnice fără de nici o șfială, până încât a îndrăznit și l-a bătut, cerând ai se face cuviincioasa înfrânare și pedeapsă*”. După pravile, s-ar fi cuvenit „*a i se tăia mâinile unui fiu neomenit ca acesta. Dar această osândă nu s-a urmat altă dată aici în țară; zic dumnealor, că pedeapsa ce s-a obișnuit pentru unii ca aceștia este ca mai întâi să se certe cu bătaie la fața locului și apoi să se facă surghiun până își va veni în pocăință*”.

Dar pierderea ambilor părinți putea determina tulburări afective suficient de puternice pentru a schimba trăsături de caracter. Întâiul divan al Valahiei a decis, la 10 martie 1812, pedepsirea lui Alecu Racoviță, care „*au rămas făr de părinți și se înconjură pe poduri abătându-se în căi și în urmări netrebnice, și pentru a-și veni în cunoștință*” este trimis la „*monăstirea Znagovul*” și să fie ținut acolo „*în monăstire în pază și fără a doua poruncă a Divanului să nu fie slobod*”⁸.

Secolul al XVII-lea a cuprins și alte tipuri de pedepse prin care părinții înșelați în așteptările lor îi puteau sancționa pe copii, în privința moștenirii. Era pedepsit cu dezmoștenirea „*cine va ridica mâna pre părinții lui și-i va bate, sau va zice lor muștrare cum nu se cade, sau întru greșală-i va dosădi, adecă va bănuși că greșesc, sau viața lor le va vrăjmăși ca să-i omoară*”; de asemenea, dacă fiul „*să va afla trupeaște întru păcat cu mașteha (mamă vitregă n.n.) lui, sau cu posadnica (în sens de întreținută, concubină, n.n.) tătâne-său*” sau „*de va face pârâș asupra părinților lui și pentru acea pârâ și clevetire vor cădea în grea pagubă*” părinții. De asemenea, de „*se vor afla părinții zăcând în boală în multă vreme, sau vor fi în sărăcie și în slăbiciune, și feciorii se vor lepăda de dâșșii și nu le vor ajuta, nice vor purta grijă de dâșșii, și să-i chame părinții, iară ei să nu meargă la dâșșii*”, vor fi deposezați de moștenire. Și apoi, „*de se va întâmpla să se părăscă părinții lor dă cineva și vor chema pe feciorii lor, partea bărbătească, să între chezași sau pentru obraz, sau pentru bani, adecă pentru datoria lor, și ei nu vor vrea*”, vor avea parte de aceeași pedeapsă.⁹

Copiii aveau însă un drept recunoscut de pravile, care apare și în Codul Calimach la începutul secolului al XIX-lea. Copilul nemulțumit de orientarea profesională oferită sau forțată de părinte, o putea schimba radical către „*sprevârstnicie*”. În lege se spunea: „*Tatăl poate da creștere fiului său celui nevârstnic, potrivită cu rangul, starea și chipul vieții, ce va socoti de cuviință; agiungând însă fiul la sprevârstnicie, dacă el nu va fi mulțumit cu chipul acela și va descoperi tatălui său dorința ce*

⁷ Codul Calimach – ediție critică, p. 127.

⁸ Vl. Diculescu, *Viața cotidiană a Țării Românești în documente 1800-1848*, Cluj, Editura Dacia, 1970, pp. 202-203.

⁹ *Îndreptarea Legii – 1652*, glava 284, pp. 275-276.

are cătră vreun altfelu de chip spre petrecerea vieții sale, mai potrivită cu plecarea inimii și cu puterile lui, și nu va fi putând câștiga dorința sa de la părinți, este slobod să facă cererea sa la cuviincioasa judecătorie”. Așadar, dacă părinții te vroiau simigiu, iar tu doreai să devii diac de cancelarie, pe la vârsta de 14 ani puteai cere părinților sprijin pentru reorientarea ta profesională. Dacă refuzau și continuau să te forțeze în meseria simigeriei, aveai dreptul să accesezi „cuvincioasa judecătorie”¹⁰. Iată un drept al copilului, care ar merita readus în actualitate.

Tatăl „este datoriu a apăra drepturile fiilor săi, și a celor sprevrâstnici”, iar printre îndatoriile lui era să fie imparțial în privința moștenirilor sau a veniturilor obținute de copiii lui. Astfel, „toate cele câștigate de fii, prin orice chip legiuit, sunt drept ale lor, în cât vreme însă vor fi supt puterea părintească, ocârmuirea acelor lucruri se cuvine tatălui”. El administrează uzufructul, pe care fiul îl va obține odată cu vârstnicia. Dacă tatăl se arăta „nevrednic” în administrarea acestor bunuri, înstrăinându-le sau folosindu-se de ele în defavoarea copiilor, atunci este „orânduie spre ocârmuire pre altul”.

Precum astăzi, mulți capi de familie negociau contracte pentru fiii și fiicele lor pe la negustori, comercianți, meșteșugari de tot felul. Astfel, „din veniturile averii fiilor, se cuvine, încât vor ajunge, a se face cheltuielile pentru creșterea lor; iar prisosind ceva, să se dee cu dobândă, făcându-se pe tot anul lămurită seamă”. Astăzi, lucrurile sunt de-a dreptul penibilo-groțesti, alocațiile preșcolarelor sau ale școlarelor, ridicate de adulți, sfârșesc nu de puține ori într-o bodegă de mahala sau de cătun sordid. Pe vremuri, legea pedepsea astfel de fărădelegi.

Mai mult, în urmă cu două sute de ani, fiul care moștenește o sumă de bani, sau o moștenire de orice fel, deși minor, putea „să întrebuințeze neoprit acele câștigate prin însăși a sa silință; asemine și câte i s-au dat spre întrebuințare, după ce au ajuns în sprevrâstnicie”. Chiar dacă tatăl administra moștenirea până la majoratul copilului, „rămân însă veniturile pentru creșterea lui și nu este ertat creditorilor tatălui să se atingă de aceste venituri spre păgubirea fiului”¹¹.

Încă din îndepărtatul Ev Mediu, dintr-o lege a pământului, „feciarii să nevoesc să hrănească pre părinții lor, de vor fi săraci; iară a plăti datorii nu să nevoesc nice feciarii pentru părinți, nici părinții pentru feciarii. Așijderea și părinții să nevoesc a hrăni pre feciarii lor; iară nu se nevoesc a plăti datorie pentru dânșii”¹². Pe de altă parte, părinții „care nicidecum nu se îngrijesc pentru hrana și buna creștere a fiilor, pierd puterea părintească”¹³.

Foarte interesant este de urmărit cum a găsit rezolvarea pravila lui Matei Basarab de la 1652, în cazul „copiilor sclavi” pe care părinții României anului 2002 îi vând pe un an pentru câteva kilograme de brânză sau câteva sute de mii de lei. Pe alții, mai rău, părinții îi vând proxeneților. Probleme vechi de când lumea pe pământ valah, iar soluții la fel de îndepărtate aduceau o drastică aplicare a legii prin pedepse draconice. Glava 130, „pentru părinții ceia ce-ș vor supune featele lor ceale ce sunt făcute de trupul lor”, cuprinde sancțiuni care ar da roade și astăzi, dacă ar fi puse în aplicare.

„Supunerea carea se face cu voia părinților, aceia iaste mai rea și lucru plin de rușine și de mai mare ocară decât ceia ce să face între străini. Drept aceia oricare tată ce-ș va supune fata lui,

¹⁰ Codul Calimach – ediție critică, p. 127. Mai departe se spune: „Judecătoria trebuie să cerceteze cu mare sârguință starea, averea și împotrivrile tatălui, asemine și cererea tânărului, de este dreaptă, cu cuvânt, cu puțință și mai folositoare lui; și încredințându-se de la învătătorii, de la rudenile și megieșii (vecinii, n.n.) lui, să pue la cale această pricină, însă cu chipuri sfătuitoare”.

¹¹ Ibidem, p. 139.

¹² Indreptarea Legii – 1652, glava 293, p. 280.

¹³ Codul Calimach – ediție critică, p. 139. Mai departe se dau și exemple în acest sens: „Reaia întrebuințare a puterii părințești se face atunce, când tatăl vatămă prin faptă trupeasca siguranție a fiului, firescului drit, cînstea, curățenia năravurilor, averea lui sau alte drituri cuvenite fiului cătră însuși tatăl său. Acest feliu de fapte sunt: vrăjmășirea împotriva fiului sau îndemnarea cătră năravuri rele, pedepse nemăsurate, silnicia spre însurare sau cătră alegerea chipului viețuirii lui”.

acela întâia-ș piarde putearea cea părintească carea au avut spre fie-sa. Drept aceeaia să aibă strânsoare de la judecătoriu, cum mai degrabă să-i dea toate zestrile ce i se vor veni de la tată-său și să se despartă de dânsul într-acesta chip, ca și cum nu și-ar fi mai fost niceodată fată.” Apoi „să-l bage la ocnă, în toată viața lui acolo să se chinească”¹⁴. În vara anului 2005, proxenetul Cosmos Tănase, vânzător de minore prin toată Europa, își renova vila ridicată chiar lângă sediul central al Poliției din Iași. Deși era căutat de Interpol, iar presa îl știa venit în România, poliștii ieșeni sunt singurii care s-au făcut că nu văd nimic.¹⁵

Revenind la secolul al XVII-lea, când legile se mai și aplicau nepreferențial, pravilele cereau ca tatăl care-și supune fiica la preacurvie pentru a câștiga bani „să i se taie capul”. Aceeași pedeapsă era aplicată pentru frații „ceia ce-ș vor supune surorile sau măcar și pre alte rude ale lor, carele se trag de în sângele lor”. Unii erau pedepsiți „cu catarga în toată viața lor” (adică să aducă lemne pentru săraci într-o sanie de lemn numită catargă, n.n.) sau „îi purta pre mângari dăspuiați bătându-i pre în toate ulițele” deși „pedeapsa lor cea adevărată iaste moartea”.

Dacă „muma” își vindea fata „pre bani pentru ca să curvească neștine cu dânsa, aceia să i se taie nasul”. Dacă „muma” a fost nevoită să accepte la insistențele fetei către curvie și bani, „atunci se va pedepsi după voia judecătorului”. Dar dacă „muma”, lovită de cruntă sărăcie, iar fata ar fi salvat-o dintr-o astfel de situație prin vânzarea ei către străini, „atunci nu se va pedepsi așa de rău, de vream ce să va milostivi și judecătoriu văzând sărăciia și nevoia ei”.

Dar judecătorul este obligat să vadă și să „socotescă de va fi fost acea nevoe și acea sărăcie a părinților, carea să nu se fie putut într-alt chip hrăni cu altceva meșteșug, fără numai cu supunerea feciorilor lui”. În secolul al XVII-lea, „părinții care vor supune feciorii lor” străinilor pentru curvie, „se vor pedepsi cu moarte”¹⁶.

La începutul secolului al XX-lea, „puterea părintească” era mai larg enunțată în legea Codului Civil, promulgat la 1865. Indiferent de vârstă, „copilul este dator să onoreze și să respecte pe tatăl și pe mama sa”, fiul sau fiica neputând „părăsi casa părintească fără voia tatălui”, care „singur exercită această autoritate”. Fapt care certifică împingerea femeii în planul secund al responsabilității familiale atunci când tatăl nu este mort sau nu suferă de vreo infirmitate.

Dacă tatăl „va avea motive de nemulțumire foarte grave asupra purtării copilului său”, va putea face uz de câteva tipuri de pedepse prevăzute de Codul Civil. Dacă este vorba de un copil mai mic de 16 ani, „tatăl îl va putea pune într-o casă de arest pentru o lună cel mult”, iar dacă avem un copil mai mare de 16 ani, „până la majorat, tatăl va putea numai să ceară arestarea copilului său, pe timp cel mult de șase luni, adresându-se pentru aceasta la președintele tribunalului”, însă tatăl este obligat „a plăti toate cheltuielile” și să dea „arestatului alimentele cuviincioase”.

Arestul va putea fi repetat, în cazul recidivei necuviințelor față de părinți. Dar dacă avem un copil cu „propria lui avere” sau dacă acesta „va exercita vreo profesiune sau meserie”, atunci „nu va putea fi arestat chiar de va avea mai puțin de 16 ani”! Codul Civil recunoaște și mamei „drepturi de corecțiune asupra copiilor săi naturali, legalmente recunoscuți”, însă nu se detaliază precum în cazul tatălui. Și apoi, aceste drepturi „de corecțiune” dispar față de copiii proveniți dintr-o altă

¹⁴ *Îndreptarea Legii – 1652*, glava 130, p. 152.

¹⁵ „Cosmos Tănase, supranumit «Prințul Țiganilor», căutat în toată lumea prin Interpol, făcut scăpat de Poliția Iași la începutul acestui an (2005, n.n.), se pare că a revenit în dealul Copoului. Castelul, situat gard în gard cu Poliția Municipiului Iași, se renovează cu febrilitate, iar în fața porții a răsărit un Hummer nou-nouț. Numai că autoritățile nu știu nimic, nici usturoi n-au mâncat, nici gura nu le miroase. «Prinșorul» este căutat pentru sclavie, trafic internațional cu copii și rețele de cerșetorie în Germania, Franța și Spania. Poliștii din Europa se dau de ceasul morții să-l dibuiască, numai colegii lor români nu se sinchiesc, chiar dacă palatul princiar este lipit de sediul luxos, pentru renovarea căruia noua conducere a Poliției speră să obțină de la ministrul Vasile Blaga un milion de euro.” (Cătălin Dumitrescu, *Căutat în toată Europa „Prințul” Cosmos își renovează castelul sub ochii poliștilor*, sâmbătă, 24 septembrie 2005, www.romanalibera.ro).

¹⁶ *Îndreptarea Legii – 1652*, glava 130, p. 152.

căsătorie a soțului. Recunoaștem în Codul Civil al începutului de secol al XX-lea, la capitolul „despre puterea părintească”, multe dintre prevederile anterioare, din secolul al XIX-lea sau chiar mai vechi; și foarte puține modificări au fost aduse până la 1948.

Dintre obligațiile copiilor față de părinții lor la 1900, amintim aici selectiv: „copilul nu poate cere de la părinți vreo parte din averea lor spre a se căsători, sau a-și crea vreun stabiliment” și „sunt datori a da alimente părinților lor și celorlalți ascendenți care se vor afla în lipsă”.

Asemănări cu vechile pravile aflăm și în privința „privegherii copiilor mici”, dacă „tatăl este dispărut” și „a lăsat copii minori făcuți cu soția sa înaintea plecării sale”.

În acest caz, „mama va avea priveghere asupra lor și va exercita toate drepturile bărbatului, în privința educației și a administrației averii lor”.

În cazul decesului mamei, „privegherea copiilor se va încredința de către consiliul de familie la ascendenții ei mai apropiați, și în lipsa lor unui tutore provizoriu. Tot astfel se va urma și în cazul când unul din soți, dispărând ar fi lăsat copii minori din altă căsătorie”¹⁷. Din nou, mama vitregă nu are întâietate juridică în protecția copiilor din căsătoriile anterioare ale soțului.

De la „copilul de suflet” la copilul „întunecat”

În pravila lui Matei Basarab, „fecioria de suflet o fac unii care nu nasc copii, sau, zice, mulți nascu și mor și rămân fără coconi și, de ciuda lor, mișeii părinți iau coconi străini și și-i fac lor feciori sufletești cu sfintele molitve; și le sunt aceia ca și feciurii carii au născut trupeaște și întru rudenie și întru moștenire și întru spițe”.

Pentru a supraveghea armonia familiei, vechea pravilă interzice „amestecătura de sânge” cu „feciorul de suflet” astfel încât „nu poci să iau fata moșului-mi cea de suflet că e soră sufletească tatâni-mieu”. Tatăl nu are dreptul să ia „muiarerea fii-u-mieu celui sufletesc” și nici „feciorul cel sufletesc pre muiarea tatălui sufletesc”. „Niminea” din familia adoptivă „nu va putea să dea pre fie-sa feciorului său celui de suflet”.

Nu numai capii de familie puteau adopta un „copil de suflet”, dar și „călugărițele și muiarele ceale ce să țin curate, și eale-și fac feciori de suflet; dece și acei copii carii se vor face feciori de suflet să aibă de la dânsle pe dreptate și ei parte fără de nice o judecată”¹⁸.

Pentru secolul al XIX-lea, conceptul de „copil de suflet” nu mai avea conținutul juridic al secolului al XVII-lea. „Copilul de suflet” era primit „numai spre hrana și creșterea” lui, adulții neputându-se socoti părinți și „nu au dreptate a cere pe urmă de la dânsii cheltuielile făcute pentru hrana și creșterea lor”, adică, odată crescuți, acești copii nu aveau obligația să ofere binevoitorilor tutori alimente și ajutor la nevoie. Se putea întări legătura de suflet cu o înfiere.

La începutul secolului al XIX-lea, doar „persoanele ce nu au ales viața monahicească, pot înfii”, dar cu condiția „să fie cu cel puțin optsprezece ani mai mare la vârstă decât înfiitul”. Precum în epoca lui Matei Basarab, „înfiata trebuie legiuit să se săvârșească, nu numai prin singure cuvinte, ci și prin cetirea sfintelor molitve”. În cazul în care înfiitul sau înfiita „vor fi de sineși stăpâni și vor avea fiu și fiică, se socotesc aceștia de către înfiitorul tată sau cătră înfiitoarea mamă în treaptă de nepot sau de nepoată”.

¹⁷ Codul Civil (decret dat la 26 noiembrie 1864, promulgat la 4 decembrie 1864, pus în lucrare la 1 decembrie 1865), în C. Hamangiu, *Codul General al României (codurile și legile uzuale în vigoare 1860-1903)*, București, Editura Librăriei Leon Alcalay, 1903, vol. I, p. 145, pp. 153-154 și pp. 176-177.

¹⁸ „(...) Drept aceia dea avea neștine fecior trupesc și fecior sufletesc, nu pot să se împreune întru nuntă până la al optulea spiță. Rudenia aceii feciorie de suflet se numără și se socotește până la opta spițe, ca și a sfântului botez, numai spre ceale ce să sue și spre ceale ce se pogoară, adecă spre părinți și spre feciori, iară nu întru cei de laturi. Cei de laturi zicem frați și pre surori, carii n-au nice o rudenie într-acea rudenie sufletească a aceii feciorie de suflet; că un om ce va vrea să ia pre un feciur de suflet, de-acia apoi frate-său sau nepotu-său pot de o iau muiare.” (Îndreptarea Legii – 1652, glava 195, pp. 192-193).

Dacă copilul înfiat era minor și îi trăiau părinții, înfierea se realiza cu învoiala tatălui, „iar de nu va avea tată, nu numai cu primirea mamei, ci și cu a episcopilor și a judecătoriei”. Dacă era înfiat un copil „sărac” de părinți, înfierea se realiza prin „comisia episcopicească”, care cerceta cu „de-amănuntul, de se cerea înfiiala aceasta supt cuviincioase pricini și de este după toate împregiurările spre folosul acelor copii”. Prin actul înfierii, tatăl adoptiv „dobândește puterea pârintească asupra înfiitului”, care-i putea fi și rudă mai îndepărtată sau mai săracă. În acest caz, tatăl înfiitoriu era obligat să ceară învoiala fiului sau a fiicei „întru a cărora nume voește să iae pe cineva în stare și treaptă de nepot și de nepoată, și atunci trebuie să fie înfiitoriu cu treizeci și șase ani la vârstă mai mare decât înfiitul”¹⁹.

De la mijlocul secolului al XIX-lea și până dincolo de 1945, nu puteau adopta copii „decât persoanele de ambele sexe, și care la epoca adopției nu vor avea nici copii, nici descendenți legitimi, pe lângă aceasta trebuie să fie cel puțin 18 ani mai mare decât acela pe care-și propun a adopta”. De această dată, „un soț nu poate adopta fără consimțământul celui alt soț, sarcina juridică nemai fiind doar asupra capului de familie”²⁰.

Dacă, la 1810, copilul înfiat putea prelua, sau nu, numele capului de familie²¹, după 1865, „adopțiunea va da celui adoptat numele adoptatului pe care-l va adăuga la adevăratul său nume, putând însă pune numele de familie al adoptatorului și înainte de adevăratul său nume de familie, dacă astfel va urma tocmeala”²².

Copilul înfiat avea „drituri întocmai ca între cei din naștere legiuți și fii”, însă numai din partea capului de familie. Cu alte cuvinte, copilul adoptat nu avea dreptul să moștenească averea „cătră celelalte mădulări a familiei înfiitorilor părinți, iar din împotrivă, înfiitul nu se lipsește de driturile familiei născătorilor săi părinți”²³ în cazul în care aceștia erau cunoscuți.

Peste mai bine de cincizeci de ani, „cela dotat nu v-a dobândi nici un drept de moștenire asupra bunurilor rudelor adoptatului, dar va avea drepturi ca și copiii născuți din căsătorie, chiar dacă în urma adopției s-ar naște asemenea copii din căsătorie”²⁴.

Institutorul M.C. Străinescu considera, la 1900, că „adopțiunea” nu intrase „încă pe deplin în moravurile noastre. Rarele adopțiuni, care se fac la noi, au mai mult scopul de a da copiilor naturali drepturile copiilor legitimi”²⁵, deși scopul ei „era să procure persoanelor înaintate în vârstă și care au pierdut speranța de-a mai avea copii, o mângâiere”²⁶.

Și la începutul secolului al XX-lea „adoptatul rămâne în familia sa, conservându-și toate drepturile. Noile legături de rudenie pe care le crează adopțiunea nu-l leagă de familia adoptatorului, ci numai de el”²⁷. În ciuda faptului că nu erau permise diferențe de vârstă mai mici de 18 ani între adoptator și adoptat, „o persoană la noi poate face o adopțiune de îndată ce este majoră”²⁸.

Adoptatorului i se cerea ca „la epoca adopțiunii să nu aibă nici copii, nici descendenți legitimi căci altfel s-ar atinge drepturile copiilor legitimi sau al descendenților lor. Dacă însă, în urma adopțiunii se nasc adoptătorului copii legitimi, adopțiunea rămâne valabilă”. De asemenea, este

¹⁹ Codul Calimach – ediție critică, pp.139-143.

²⁰ C. Hamangiu, op. cit., p. 169.

²¹ „... dacă înfiitori părinți vor dori ca să-și mute a lor evghenie și marca neamului cătră înfiitul de dânsii, sunt datori a cere la aceasta slobozirea stăpânirii.” (Codul Calimach – ediție critică, p. 141).

²² C. Hamangiu, op. cit., p. 169.

²³ „(...) Spre pildă, înfiitoarea persoană nu poate să deie înfiitului copil dritul moștenirii asupra averii soției sau a altei rudeni a lui, care nu s-au unii la înfiiala aceia.” (Codul Calimach – ediție critică, p. 143).

²⁴ C. Hamangiu, op. cit., p. 169.

²⁵ M.C. Străinescu, *Despre adopțiune în dreptul român*, Teză pentru licență, București, Tipografia „Speranța”, 1900, p. 2.

²⁶ George Ricci, *Adopțiunea în dreptul civil român*, București, Tipografia Lucrătorilor Asociați Marinescu & Șerban, 1902, p. 7.

²⁷ M.C. Străinescu, op. cit., p. 2.

²⁸ George Ricci, op. cit., p. 8.

necesar consimțământul ambilor soți, iar adoptătorul „*să se bucure de o bună reputație*”, fapt apreciat „*de către tribunal*”²⁹. Dacă copilul adoptat „*moare*” înaintea părintelui său adoptiv, acesta din urmă „*nu vine la succesiunea sa, dacă n-ar avea descendenți legitimi; ci această moștenire trece la familia firească, ca și cum adopțiunea nu ar fi avut loc, pentru cuvântul că legiuitorul a avut în vedere considerațiunea că adopțiunea să face numai în interesul copilului adoptiv*”; părintele adoptiv are însă dreptul la moștenirea lucrurilor oferite de el adoptatului.³⁰

Potrivit modificărilor aduse Codului Civil la 1944, adopția putea fi revocată „*în termen de 6 luni de la data când a luat cunoștință de faptul pe care se întemeiază cererea*:

– *când unul din ei a vrăjmășit viața celuilalt sau a persoanelor apropiate acestuia;*

– *când unul din ei a fost osândit la muncă silnică sau la temniță grea;*

– *când unul din ei prin grava încălcare a îndatoririlor ce decurg din adopțiune, prin cruzimi sau purtări nedemne sau imorale, face continuarea acesteia de nesuferit pentru celălalt. Termenul nu curge împotriva minorului și interzisului. În timpul adopției copilului lor, părinții frești «păstrează dreptul de a supraveghea întreținerea și educațiunea adoptatului»*³¹.

Modificări majore nu vor exista privind legea adopției nici la începutul puterii populare. Decretul nr. 131 din 1949, articolele 309-313, se referă la adopție. Deși se reia ideea că adoptatorii „*sunt cu cel puțin 18 ani mai în vârstă decât acei pe care voiesc să-i adopte*”, „*Ministerul Justiției va putea totuși încuviința adopțiunea chiar dacă diferența de vârstă nu este îndeplinită*”. Copilul adoptat „*capătă numele adoptatorului*”, având însă posibilitatea, „*când devine major*”, să-și adauge și vechiul nume. Începând cu 1949, potrivit articolului 314 din Codul Civil, „*în termen de un an de la majorat, adoptatul poate cere desfacerea adopțiunii*”, iar „*drepturile și îndatoririle părintești față de adoptat trec asupra adoptatorului*”.

Cu ajutorul adopțiilor, al înfierilor sau al obiceiului de a lua în grijă sau sub tutelă prin înțelegere mutuală sau printr-un act juridic ulterior un „*copil de suflet*” se rezolva într-un mod să-i spunem rezonabil situația cea mai nefericită a copiilor „*întunecați*”, născuți în afara căsătoriilor, fără să se cunoască cine le este tatăl. Acești copii erau crescuți în familia mamei, care, cel puțin în mediul sătesc sau în mahalalele orașelor, devenea proscrisă în comunitate. Proscrise erau și cele care nășteau copii din flori, însă, cunoscându-se tatăl, erau într-o situație relativ mai ușoară față de femeile care nășteau copii fără să aibă „*protecția*” unui bărbat. Evul Mediu avea însă câteva circumstanțe atenuante față de aceste femei în cazul violului pe urma invaziilor sau a robirilor îndelungate. Dacă o femeie căsătorită era răpită în urma unui raid și se întorcea peste câțiva ani cu un copil, bărbatul era obligat să o primească în casa sa, deoarece acel copil s-a născut fără voia femeii.³² Modernitatea a rătăcit pe undeva această cutumă care oferea o rezolvare unor situații nefericite. Desigur, invaziile au dispărut, dar au rămas celelalte tipuri de agresiuni masculine asupra tinerelor venite la oraș să-și găsească o slujbă și care erau supuse unor compromisiuri nu tocmai legale.

Copilul „*întunecat*” era, la rândul său, un proscris, purtând stigmatul toată viața, era cel mai nefericit dintre bastarzi. De multe ori, femeia și copilul său, și chiar adesea familia ei, păreau comunitatea pentru a scăpa de rușine, de proscriere. Pentru că aerul orașului te face liber, cum spunea un proverb medieval, multe astfel de situații nefericite s-au stins în tumultul târgurilor urbane. De multe ori cronicile nescrise ale mahalalelor mai amintesc de câte o femeie cu un copil care apărea din

²⁹ „*În caz când o persoană are un copil legitim de care nu mai știe ce s-a făcut, dacă mai trăește, legea oprește adopțiunea până ce se va dovedi că acel copil a murit.*” (Ibidem, pp. 9-10)

³⁰ Al. Bellianu, *Despre adopțiune în dreptul roman și român*, Teză pentru licență, București, Imprimeria Statului, 1901, pp. 41-42.

³¹ *Norme pentru desființarea adopțiunii*, Legea 286/1944, *Curentul*, nr. 5837, 18 mai 1944.

³² „*Poruncește tocmitrea legeri (...) că muiarea carea se va spurca de silnicii sau de prădătorii carii o vor robi și-apoi va scăpa, sau se va slobozi și va veni la bărbatu-ș, aceeaia nu se cade să o dosădească cineva, nice el să o gonească, pentru că fără de voia ei i s-au făcut aceia și în silă.*” («Pentru muiarea carea va fi fost roabă și o vor hi spurcat, să nu o despartă bărbatul», *Îndreptarea Legii – 1652*, glava 223, p. 227).

neant și se aciua pe la cineva, mama lucrând cu ziua pentru a-și câștiga existența. Situația lor se va îmbunătăți treptat prin reglementări legale începând cu secolul al XX-lea, îndeosebi după Primul Război Mondial. Pentru lumea satului avem o prelungire de cutumă până dincolo de anii '70 ai secolului al XX-lea. Urbanizarea progresivă a grupurilor de vârstă tânără din mediul rural a adus cu sine și schimbări de mentalitate privind întemeierea unei familii. Desigur, planurile difereau, iar copiii, adolescenții sau tinerii jucau roluri diferite, în funcție de decor: orașul cu unele libertăți neîngăduite la casa părintească, iar la polul opus, lumea satului natal unde, în vacanțe, respectau codurile comunității, ascunzând „progresele” cucerite în celălalt peisaj. Bariera dintre cele două spații comportamentale a explodat după 1990: copiii, legitimi sau nu, copiii de suflet sau „întunecați” au deopotrivă drepturi recunoscute prin lege, iar societatea și-a schimbat atitudinea față de interdicțiile și catalogările nefirești venite din pravile. Dar s-a născut o lume nouă, pe care societatea modernă nu a reușit să o digere juridic și nici să o supună mecanismelor asistenței sociale: copiii subteranului, numiți în folclor „auroiaci”. Se pare că sintagma de „*copil întunecat*” își schimbă geografia, iar simbolurile ei capătă un conținut nou.

Paternitate și legitimitate

Codul lui Calimach, de la 1816, prelua din pravile mai vechi responsabilitatea tatălui de a recunoaște copilul său, însă „*juridica presumpție se luptă spre apărarea legiuitei nașteri a copiilor, carii se nasc la sfîrșitul lunii a șasea sau a zecea, socotindu-se din ziua zămisirii; slăbește însă când s-au născut copilul sau mai înainte de împlinirea a șase luni întregi, socotindu-se din ziua cununiei sau din ziua întoarcerii bărbatului din străinătate ori după împlinirea lunii a zecea, socotindu-se de la dezlegarea însoțirii prin moarte sau prin carte de despărțenie, ori prin alte chipuri*”³³.

Astfel, dacă bărbatul ar avea dubii mai ales în cazul unei nașteri „*mai în înaintea sau după hotărâutul termen*”, atunci bărbatul va putea „*tăgădui părintimea în fața judecătii, cel mult în trei luni, după ce s-au înștiințat de nașterea copilului*”. Acesta „*poate cel mult în trei luni, după ce au aflat de nașterea copilului, să pornească jalbă împotriva legiuitei nașteri și să dovedească, că zămisirea copilului n-au fost cu puțință a fi de dânsul*”. Dar, potrivit legiuirii de la începutul secolului al XIX-lea, „*nici precurvia mamei*” dovedită de martori, „*nici mărturisirea ei, că nașterea copilului nu este legiuită, nu sunt dovezi, spre a rădica de la copil driturile legiuitei nașteri*”.

În cazul copiilor născuți în urma „*neputernicelor însoțiri*”, iar nu și din „*cele oprite*” cum ar fi legături între soți înrudiți, „*se socotesc ca niște legiuiți, dacă se va ridica împiedicarea, adecă dacă se vor împăca părinții cu însoțirea*”³⁴.

Fiul „*nelegiuit*”, nerecunoscut de tată deși este al lui, făcut în afara căsătoriei în concubinaj, are dreptul „*să ceară de la părinții săi cheltuieli pentru hrană, creșterea și căutarea boalelor sale, potrivit cu starea lor; așadar și driturile părinților pân la atâta numai se întind asupra acestui feliu de copil, încât cere neapărat scoposul creșterii lui*”. Tatăl copilului „*nelegiuit*” are obligația „*să-l hrănească*”, iar de nu o va putea face, obligația îi revine mamei. Și interesant, dacă mama are posibilitate să-l crească, în mod „*potrivit cu starea ei*” materială, „*nu are dreptate tatăl a-l lua de la dânsa, ci se îndatorește a da cheltuielile creșterii*”, ceea ce se aseamănă foarte mult cu actuala „*pensie alimentară*”. Dacă mama se dovedește a fi „*nevrednică, ca să-l crească, ori neputincioasă*”

³³ „(...) Cea mai scurtă vreme de la zămisire până la naștere sunt șase luni întregi, adică una sută optzeci și două zile (precum se cuprinde în Vasilicale) după cercarea celor ispitiți vechi și noi bărbați, iar cea mai îndelungată vreme este zece luni întregi, adică trei sute zile, pentru că lunile în legi s-au numărat de cătră cei mai noi câte treizeci de zile, precum se număra și cătră eleni.” (Codul Calimach – ediție critică, pp. 124-125).

³⁴ „... spre pildă, dacă vreun străin, având soție legiuită în patria sa sau aiure, viind aice, s-au cununat cu alta ce nu avea știință de aceasta, și au făcut cu dânsa copii, se socotesc aceștia legiuiți, căci se agiută de cătră cea cu bună credință însoțire a mamei lor, dacă însă, după ce va afla femeia această neînștiințare a însoțirii sale, nu se va despărți, ci stăruind în această nelegiuită însoțire, va naște și alți copii, atunce aceștia nu se socotesc legiuiți.” (Ibidem, pp. 131-133).

sau cu totul desfrânată”, deși ar avea posibilități de a-l crește, atunci tatăl are dreptul a depărta copilul „de la ea și a-l crește însuși el sau a-l da la alt loc sigur și cuviincios”. În cazul decesului ambilor părinți, sau a mamei naturale și a tatălui nelegitim, „îndatorirea pentru hrana și purtarea de grijă a nelegiuitului fiu, trece ca o altă îndatorire deopotrivă părintească la moștenitorii părinților lui”³⁵.

Potrivit primului Cod Civil al epocii moderne, cel aplicat începând cu anul 1865 și rămas în vigoare, cu mici modificări, până la începutul puterii populare, „bărbatului nu-i va fi iertat să nu recunoască pe al său copil, sub cuvânt de nepuțință trupească, nu va putea a nu-l recunoaște nici chiar pentru cauză de adulter (prea-curvie), afară numai când nașterea i se va fi tănuțit”. Cât în privința copiilor naturali, „născuți sau concepuți afară din căsătorie”, aceștia „se vor putea legitima prin căsătoria făcută după naștere între mamă și tatăl lor, când aceștia îi vor fi recunoscut, chiar prin actul lor de căsătorie”³⁶.

Legea nr. 445, din 10 iulie 1943, aduce modificări articolelor 304, 305, 307 și 677 din Codul Civil în privința paternității asupra copilului natural, născut în afara căsătoriei, deoarece războiul crease realități puțin cunoscute anterior. Astfel, copilul natural „născut din părinți creștini, necăsătoriți, poate fi recunoscut de tatăl său printr-un act autentic sau prin declarațiunea făcută în acest scop la Ofițerul Stării Civile al locului nașterii lui, în prezența a doi martori”, iar „recunoașterea copilului natural major nu se poate face decât cu consimțământul său dat prin act autentic”. Se consfințează prin modificările din 1943 legitimitate egală între copiii legitimi și cei naturali ai tatălui, copilul natural preluând „numele și naționalitatea tatălui”. Rămâne interzisă recunoașterea copiilor „adulterini și incestuoși”³⁷.

Punerea pe o linie apropiată a copiilor naturali cu cei legitimi de către Codul Civil al lui Alexandru Ioan Cuza a reprezentat o premieră juridică și socială, care a determinat o revoltă a unor juriști din lumea bună. Apropierea de interdicție și dizolvând-o prin legi, părea un act nebunesc. Nicolai Rosetti Rosnovano scria, despre primul cod civil modern al României, că-l citea „când cu indiferență, când cu dezgust. (...) Deja, eram deprinși cu contra-sensurile, cu falsificațiunile, cu imposibilitățile morale și materiale; și cu toate acestea ereziile juridice și sociale ale reformatorilor ne lăsau impasibili. Așteptam. Dar când am ajuns la capitolul ce tratează despre succesiuni, noi am fost cuprinși de spaimă! Am citit și recitit acest capitol și ne refuzam de a crede chiar aceea ce vedeau ochii noștri. Ne-am pus să-l citim și cu alte persoane și ne-am convins, că de azi înainte, în România, în virtutea codicelui Cuza, nu numai copiii naturali simpli, dar chiar copiii adulterini și incestuoși sunt puși pe aceeași linie cu copiii legitimi. În tot cazul, îi pot fi recunoscuți și legitimați de către autorii lor”. Astfel, „nu numai bastardul va veni să spolieze copilul născut din unirea solemnamente consacrată de lege și religione, dar, cu fruntea ridicată, el va intra în familie pentru a o de brava; el va profana încă, prin prezența sa, sanctuarul pe care nașterea sa l-a fost mântjit și –

³⁵ *Ibidem*, p. 135.

³⁶ „(...) Bărbatul nu va tăgădui paternitatea copilului născut mai înainte de 180 de zile de la data căsătoriei, dacă a știut mai înainte că femeia e însărcinată.” Doar „legitimitatea copilului născut după 300 de zile de la desfacerea căsătoriei va putea fi contestată”. (Codul Civil, decret dat la 26 noiembrie 1864, promulgat la 4 decembrie 1864, pus în lucrare la 1 decembrie 1865, în C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 169).

³⁷ În expunerea de motive a ministrului de justiție din vara anului 1943, I.C. Marinescu, s-a dorit, în ideea „dreptății sociale”, căutarea paternității pentru o serie de cazuri, precum:

- viol sau răpire, dacă aceste întâmplări coincid cu data concepției;
- în caz de seducție prin promisiuni de căsătorie sau abuz de autoritate;
- dacă paternitatea copilului rezultă din scrisori ori alte scripte emanând de la tată și cuprinzând mărturisirea lui neîndoielnică asupra paternității ce i se atribuie.

Nu s-a acordat dreptul de căutare a paternității în cazul concubinajului.

codicele Cuza în mână – fără de nici o teamă, – prin gura legilor, – el va striga către familia înspăimântată: «Muma mea este adulteră!»³⁸

Codul Civil intrat în vigoare la 1865 a rămas valabil cu mici modificări aproape o sută de ani, deși, potrivit lui Nicolai Rosnovanu, acest Cod Civil „nu recunoaște decât o singură clasă de copii naturali. După dânsul tot copilul născut afară din căsătorie este natural. Asfel el nu mai face sub-diviziunea copiilor naturali, în copii naturali simpli, copii incestuoși (sau „hireși” după vechile pravile, n.n.), și copii adulterini (sau „întunecați”, potrivit legilor din vechime, n.n.)³⁹”.

La începutul secolului al XX-lea, optica s-a schimbat foarte mult, juriștii, prin „legitimarea copiilor naturali”, considerau că este o „binefacere a legei, căci părinții pe cât le stă în putință, pot să repare neregularitatea unirii din care s-a născut copilul natural și legea îi socotesce ca copii eșiți din căsătorie”. Continuă să fie totuși o „mare deosebire” între „condiția” copiilor naturali și aceea a copiilor legitimi. Deosebirea constă în faptul că „aceștia din urmă au o familie pe când primii nu au altă familie decât cea a părinților care i-au recunoscut”, deosebire cauzată de actul de filiațiune existent doar pe linia paternă sau maternă. Actul de recunoaștere fiind doar „o manifestare de voință, ea nu poate să aibă efectul decât cu privire la acela de la care emană, adică, la tatăl și mama copilului natural”⁴⁰.

Mult mai departe merge C. Georgescu, grefierul Tribunalului Ilfov, în teza sa de licență în Drept, de la 1903. El considera copilul natural pe acela născut „din o împreunare fără căsătorie, din adulter, din incest sau după cum se exprimă Codul Caragea din curvie”. Există așadar tendința de a unifica tipologiile nefericirii într-una singură, considerându-se, pe bună dreptate, că numai așa se poate găsi o soluție coerentă pentru rezolvarea lor socială, dar și juridică. Iar în Codul Civil al începutului de secol al XX-lea, „toți copiii dar fie ei incestuoși, sau adulterini, pot fi legitimați prin această căsătorie, posteroară nașterii copilului, și cestiunea aceasta nu mai suferă nici o discuțiune în legislația noastră”. Legitimarea era definită la 1903 ca fiind „actul prin care se atribuie copiilor născuți în afară de căsătorie drepturi alipite la calitatea de copii legitimi”. În cazul în care părinții nu se căsătoresc după nașterea copilului natural, „legitimarea se mai poate face și prin formele de adopțiuni”.

Legitimarea putea fi anulată în câteva cazuri legate de starea de demență a părinților, necompetența ofițerului public, recunoaștere făcută doar de persoane neutre fără prezența părinților

³⁸ *Despre dreptul de succesiune a copiilor naturali după codicele civil Alexandru Ioan Cuza*, editor Nicolai Rosetti Rosnovanu, Cernăuți, Tipărit la Rudolf Eckhardt, 1865, pp. V-VI. Pentru alte detalii, vezi *Codicele Civil Alexandru Ioan Cuza*, art. 652, 677, 679, 304, în Monitorul Oficial al României, nr. 271 din anul 1864.

³⁹ Nicolai Rosetti Rosnovanu, *op. cit.*, p. 18.

Iată cum face autorul de mai sus compartimentarea cea mai potrivită a tipurilor de copii în funcție de naștere, după legea franceză din epocă:

1. copiii legitimi erau „copii concepuți sau născuți în timpul căsătoriei tatălui și mamei lor”;

2. copiii legitimați erau aceia care, „fiind simpli copii naturali în momentul concepției lor, devin în urmă legitimi prin căsătoria tatălui și mamei lor”;

3. copiii naturali simpli reprezintă pe copiii născuți „afară din căsătorie. Se numește natural simplu, când relația din care este născut nu constituie nici adulter și nici incest, adică când el este ieșit din două persoane care, în momentul concepției sale, erau libere de ori ce legământ conjugal și între care nu exista nici un legământ de înrudire sau de alianță (cunscric) susceptibil de a forma un obstacol la căsătoria lor”;

4. copiii naturali adulterini erau acei copii „născuți din două persoane care, în epoca concepției sale, n-ar fi putut să se căsătorească împreună, sau pentru că una din ele sau pentru că amândouă erau deja legate prin legămintele unei alte căsătorii nedesfăcute încă și prin urmare existente”;

5. copiii naturali incestuoși erau considerați acei copii ai căror „tată și mamă erau, în epoca concepției lor, uniți prin un legământ de înrudire sau de alianță susceptibil de a face obstacol la căsătoria lor”;

6. în sfârșit, să amintim aici și copiii adoptivi, care, potrivit legii franceze, erau aceia a căror „filiațiune avea sorgintea sa într-un contract solemn intervenit între dânsii și persoana care-i primește de copii”.

Un studiu mai amplu este acela semnat de C.C. Săvoiu, *Despre copiii naturali în dreptul român*, Teză pentru licență, București, Tipografia Corpului didactic „C. Ispășescu & G. Brătăsescu”, 1898.

⁴⁰ Nicolae Al. Farră, *Condițiunea juridică a copiilor naturali în dreptul român și român*, teză pentru licență susținută la 2 decembrie 1903, București, Stabilimentul de Arte Grafice „Universala”, 1903, pp. 31-32.

naturali, sau fără să aibă procură specială sau autentică, sau actul nu era autentificat, căci „*sub-semnătura privată*” nu era suficientă.

O altă inovație adusă Codului Civil îi privea pe copiii incestuoși, rezultați în urma căsătoriilor dintre rude, care, „*după o prealabilă dispensă dobândită de la șeful statului, regele, legitimează copiii născuți înainte*”. În ceea ce-i privește pe copiii adulterini, deși Codul Civil oprea „*pe soțul vinovat de adulter de a se căsători cu complicele său*”, împiedicarea era doar „*prohibitivă*”. De aici rezultă „*că asemenea căsătorie legitimează copii anteriori născuți din relațiuni adultere, chiar dacă a urmat o condamnare penală pentru adulter*”⁴¹.

Interesant de cunoscut este faptul că, la începutul secolului al XX-lea, „*la înștiințarea despre nașterea unui copil natural, ofițerul de stare civilă nu va înscrie numele tatălui decât dacă acesta însuși o cere, în persoană sau prin împuternicit cu procură în regulă. Numele mamei nu-l va înscrie, decât dacă declarantul și martorii vor afirma că cu învoirea ei îi declară numele, făcându-se mențiune despre această afirmare în registrul de stare civilă. Altfel, copilul va fi înscris ca din părinți necunoscuți, cu numele și prenumele ce le vor arăta declarantul*”⁴².

Dreptul la o familie

Pricinile pentru care relația de cuplu se deteriora erau multiple și riguros discutate în pravile. Nu acesta este însă subiectul pe care dorim să-l abordăm, ci cum erau rezolvate custodiile copiilor. În *Dritul căsătoriei* din Codul Calimach se regăesc soluții venite din vechile pravile privind custodia copilului, care era rezolvată în funcție de situație. Dacă bărbatul dovedea, prin judecată, că soția îi este adulteră, și având copii cu ea, el „*dobândește zestrea ei numai în venit*”. Iar dacă „*s-au dezlegat căsătoria din pricina tatălui, se dau copiii la muma lor, de nu va lua alt bărbat, îndatorindu-se el a da cheltuielile pentru cuviincioasa hrană și creșterea lor*”. Dacă însoțirea se desfăcea din pricina mamei, copiii erau dați tatălui, însă el fiind sărac și mama bogată, „*copiii erau dați iarăși mamei spre hrană și creștere*”.

Exista și posibilitatea despărțirii din pricina amândurora. În acest caz, părinții se vor despărți cu învoială, fără carte de despărțenie, urmând a merge amândoi la mănăstire sub purtarea de grijă a arhierului. Dacă au copii, legea nu spune ce se va întâmpla cu ei, ci doar că beneficiau, fiecare, de două treimi din averea mamei și din averea tatălui. Dacă, într-un asemenea caz, bărbatul ar avea copii și din altă însoțire, iar se retrage în penitență la vreo mănăstire, averea lui urmând să se împartă între toți copiii, „*asemine urmându-se și pentru averea femeii care va avea copii și cu alt bărbat*”⁴³.

Codul Civil din 1864, intrat în vigoare un an mai târziu și nemodificat substanțial până în anii puterii populare, cuprinde multe din elementele proteguitoare față de copii, din Codul Calimach, adăugând și extinzând aria problemelor. La capitolul „*despre efectele despărțeniei*”, aflăm că minorii vor fi încredințați „*soțului care a obținut despărțenia, afară numai de când tribunalul după cererea familiei sau a ministerului public, va regula spre binele copiilor ca cu toți sau în parte, să fie încredințați soțului, în contra căruia s-a promulgat despărțenia, sau a uneia sau a treia persoane*”. Indiferent de persoana desemnată pentru custodia copilului, părinții lui naturali „*vor avea fiecare dreptul de a priveghea asupra lor și îndatorirea de a-i întreține și de a le da creștere, în proporțiune cu mijloacele lor*”.

⁴¹ C. Georgescu, *Despre pozițiunea juridică a copiilor naturali în dreptul român și legitimarea lor*, București, Tipografia „Viitorul”, Nicolae N. Voicu, 1903, pp. 9-16.

⁴² Și aceasta în timp ce articolul 43 din Codul Civil cerea „*ca actul de naștere să arate deslușit ziua, ora, locul nașterii, sexul copilului, prenumele ce i se va da la botez, precum și numele de familie, profesiunea sau meseria și domiciliul tatălui, mamei și al martorilor*”. Era o problemă chiar și „*chestiunea dacă numele mamei naturale trebuie arătat, fără voia ei, în actul de naștere al copilului*”. (George N. Nedelcu, *Înscrierea numelui mamei naturale în actul de naștere al copilului*, București, Tipografia „Gutenberg”, Joseph Göbl S-sori, 1910, p. 3 și p. 14.

⁴³ *Codul Calimach – ediție critică*, pp. 107-111.

Dacă despărțenia va fi prin consimțământ mutual, jumătate din averea femeii și jumătate din averea bărbatului, „*va fi considerată ca deplină proprietate a copiilor născuți din căsătorie chiar din ziua celei dintâi declarațiuni de despărțenie*”. Părinții vor păstra dreptul de uzufruct al acelei părți de avere „*până la ajungerea copiilor în vârstă legiuită*”, având totodată obligația de a-i întreține și crește pe copii „*după mijloacele și după poziția lor socială*”.

Când divorțul se pronunța pentru o cauză determinată, „*o treime din averea soțului declarat vinovat prin hotărârea de despărțenie pentru cauză determinată se cuvine copiilor ieșiți din această căsătorie*”. Dar soțul vinovat „*își păstrează pentru toată viața uzufructul asupra averii trecute în patrimoniul copiilor*”⁴⁴. Toate aceste referiri din Codul Civil Român, privind situația copiilor, vor fi abrogate de art. VI din Legea 18, publicată în Monitorul Oficial nr. 35, din 12 februarie 1948.

Emanciparea

Geografia trecerii de la adolescență la maturitatea primei tinereți a fost destul de schimbătoare de-a lungul secolelor. În Evul Mediu, *Îndreptarea Legii* de la 1652 absorbea o realitate probabil mai mult decât seculară. De pildă, în cazul căsătoriei fetelor, vârsta potrivită era începând cu 12 ani, iar a băieților, de la 14 ani. Nu se acceptau diferențe mari de vârstă, cum ar fi „*bărbatul de 50 de ani și muiarea de 12 sau 15 ani, sau muiarea de 50 și bărbatul de 20*”⁴⁵.

În ciuda căsătoriei la 14-16 ani, tinerii căsătoriți nu intrau pe deplin în lumea adulților. De pildă, în cazul isprăvniciei copiilor, adică a tutelei, aceasta nu era eliminată dacă copilul nu împlinea 25 de ani sau 30 de ani, „*că atunci e în vârstă deplină. Și deaca vor trece acei 25 de ani, iaste volnic să-și ceară lucrurile lui, adecă ce va avea, de la ispravnic; și atunci să izbăvește ispravnicul de isprăvnicie*”⁴⁶.

Codul Calimach considera că „*părinteasca putere*” înceta la împlinirea de către copii a vârstei de 25 de ani. Judecătoria putea extinde puterea părintească peste această vârstă în cazul în care copiii „*nu erau vrednici a se hrăni de sineși sau a-și ocărmiu lucrurile sale, pentru metehne trupești sau sufletești*”. Băieții puteau ieși de sub tutela părintească și înainte de împlinirea vârstei de 25 de ani, „*dacă tatăl cu hotărâre le va da slobozenie prin învoirea judecătoriei, sau de va îngădui unui fiu la vârstă de douăzeci de ani, ca să-și aibă a sa deosebită iconomie sau gospodărie*”.

Pentru fete, singura speranță de a ieși de sub puterea părintească era căsătoria. Până când ajungea și ea la vârsta de douăzeci de ani, deși măritată între timp și intrată „*supt puterea bărbatului*”, tatăl păstra încă „*driturile și îndatoririle unui curator ocărmiutoriu asupra averii sprevrâsnice*”⁴⁷.

⁴⁴ „... soțul condamnat va avea dreptul să ceară de la tribunal răscumpărarea porțiunii cuvenită copiilor în nudă proprietate, oferind de 10 ori venitul acelei porțiuni. Acest capital se va depune la Casa de Depuneri sau se va păstra de soț, luându-se pentru garantare o inscripțiune ipotecară.” (Colecția legilor României, nr. 127, sub îngrijirea d-lui Profesor univ. George Alexianu, *Codul Civil Român din 4 decembrie 1864*, cuprinzând toate modificările survenite până la 1 iulie 1943 cu trimiteri la textele de legi complimentare, Editura Socec & Co., S.A.R., 1943, s.l., pp. 22-24).

⁴⁵ *Îndreptarea Legii – 1652*, glava 198, p. 195. Pravila mai spune că „*blagosloviță iaste vreamea logodnei și a nuntei, când iaste bărbatul de 14 ani și muiarea de 12. Iară mai înainte de 14 ani ai bărbatului și de 12 ai muierei, dă se vor face logodnele și legăturile cruciș și sărutările, aceastea logodne nice sunt, nice să chiamă adeverie*”. (*Ibidem*, glava 173, p. 174).

⁴⁶ *Ibidem*, glava 200, p. 211.

⁴⁷ Mai erau și alte pricini de decădere din drepturile părintești. De exemplu, dacă capul familiei „*își va eși din minte, dacă se va vesti ca un desfrănat, sau dacă pentru vreo vinovăție se va osândi cu închisoare mai mult de un an, sau dacă se va înstrăina de bună voia sa, sau dacă va lipsi mai mult de un an și nu va înștiința unde se află, atunci cade stăpânirea părintească (...)* și se orânduiește epitrop în locul lui”. Apoi dacă părinții „*care nicidecum nu se îngrijesc pentru hrana și buna creștere a fiilor, pierd puterea părintească*”.

„*Reaua întrebuintare*” a puterii părintești era un alt motiv pentru decăderea din drepturile părintești ale părinților: „*Reaua întrebuintare a puterii părintești se face atunci, când tatăl vatămă prin faptă trupeasca siguranță a fiului, firescul drept, cinstea, curățenia năravurilor, averea lui sau alte drepturi cuvenite fiului către însuși tatăl său. Acest fel de fapte sunt: vrăjmășirea împotriva fiului sau îndemnarea către năravuri rele, pedepse nemăsurate, silnicia spre însurare sau către alegerea chipului viețurii lui*”. (*Codul Calimach – ediție critică*, pp. 135-139).

Logodna și căsătoria vârstelor era similară cu aceea de la 1652 și la 1810! Astfel, aflăm că „nu este ertat a se face desăvârșită logodna, mai înainte de împlini partea bărbătească al 14-lea an al vrâstei și partea femeiască al 12-lea an, iar cea nedesăvârșită nu este slobod a se face mai înainte de 7 ani a vrâstei celor ce se logodesc”⁴⁸.

În primul Cod Civil, la capitolul dedicat emancipării, aflăm întreaga radiografie juridică prin care un minor intra în drepturile sale recunoscute de legea civilă. Astfel, „minorul se emancipează de drept prin căsătorie”. Dacă se întâmplă să fie necăsătorit după 14 ani, minorul „putea fi emancipat de către tatăl său, sau în lipsa tatălui, de către mama sa, când va fi îndeplinit 18 ani ai vârstei sale”. În cazul unui tutorat, minorul putea fi declarat emancipat „numai după ce va fi împlinit vârsta de 20 de ani, și dacă consiliul de familie va găsi de cuviință”.

Emanciparea nu însemna și majorat. Acesta din urmă se socotea la vârsta de 21 de ani, pentru ambele sexe. Această vârstă a fost confirmată pentru majorat și de Legea din 30 aprilie 1949, lege care însă desființa capitolul emancipării.

Minorul emancipat avea și unele drepturi față de minorii de astăzi, pentru vârstele de la 14 la 21 de ani, înainte de 1949. Emanciparea îi oferea dreptul de a face chiar și comerț, „socotindu-se ca major, pentru faptele câte privesc la comerțul său”. El va putea arenda sau închiria nemișcătoarea sa avere pe maximum cinci ani. El avea dreptul să-și strângă veniturile sau să „facă orice act privitor numai la o pură administrare a averii sale, întocmai ca un major”.

Minorul emancipat nu era totuși de capul lui, tutela părintească, sau a tutorelui, era înlocuită de un curator numit de consiliul de familie, curator care-l va supraveghea pe minor până la vârsta majoratului.⁴⁹

Protecția mamei și a copilului

Problema protejării mamei și copilului are un punct de plecare în cutumele și obiceiurile tradiției și imaginarul colectiv, care au structurat și ierarhizat legământul căsătoriei de-a lungul secolelor. Gradul de toleranță acceptat în familie pentru mamă și copil s-a reflectat în modul de protejare a lor. Dacă proiecția familială a rămas exclusiv masculină până dincolo de mijlocul secolului al XX-lea, societatea a încercat să schimbe această situație, prin Codul Civil și Codul Penal.

În interbelic, când ofițerul stării civile citea faimosul articol de cod, privind îndatoririle soțului față de soția și copilul său, „soțul ia un aer încurcat și mireasa strânge buzele, ca să nu pufnească de râs”. Aceasta pentru că una spunea legea, alta era realitatea de pe teren. Și în anii '30, „soțul retrograd are legea cu el: soția reformistă are pentru ea moravurile. Aceasta fiind totul cel mai bun, femeia îl poate plăti cu puțină modestie”. Bărbatul vine în noua sa familie cu o mentalitate osificată pe dreptul său de „cap de familie” și trăiește bovaric, închipuindu-și că „este suficient să-și îmbrace soția după ultima modă, s-o ducă la spectacole; dar nu se gândește de loc la hrana sufletească, adică la punerea de acord a tovarășiei lor, în care femeia să aibă cuvântul său, ce poate fi totuși cel mai bun. Meșteșugul în căsătorie este ca femeia să recunoască superioritatea bărbatului, – când acesta o are – dar din convingere, nu forțată”⁵⁰.

⁴⁸ „(...) Dacă un sprevrânic, aflându-se supt stăpânirea părintească sau supt epitropie ori curatorie, va fi oprit a lua pe aceia ce el voește, sau că fără binecuvântată și dreaptă pricină nu i se dă voie a se căsători, atunce el, tânărul, se cuvine a fi ajutorat, mai întâi de către duhovniceasca dicasterie prin chipuri sfătuitoare și, cerând trebuința, și de către politiceasca judecătorie, spre împlinirea scoposului lui. Asemene se va urma și pentru acel din legiuita vrăstă, când s-ar afla oprit de către părintele său, spre a nu se căsători.” În privința fetelor „sprevrânice”, în situații limită, legea spunea cam așa: „Primirea spre căsătorie, când va fi de silă și frică, nu are legiuita putere; însă frica trebuie să se judece după mărimea primejdiei și după apropierea către adevăr și după starea trupului și a inimei acei îngrozite persoane”. (Ibidem, pp. 91-93).

⁴⁹ *Colecția legilor României*, nr. 127 ..., pp. 44-46.

⁵⁰ Dr. Aura Săchelarie, *Căsătoria*, în „Sănătatea și Viața fericită”, București, Tipografia Curierul Judiciar, anul XXXII, nr. 15-16, octombrie 1932, pp. 309-310.

Femeia, alături de copilul său, nu s-a bucurat de prea multe libertăți în spațiul românesc. Cât de mult putea să suporte o femeie, la 1652, pentru a obține oficial „*despărțenia*” de bărbatul ei? Dacă o bătea, așa, la supărare sau la vreo beție, adică „*de nu va fi fost bătaia așa tare, să nu se poată despărți*”. Femeia va putea cere separare de bărbatul ei „*de va nebuni bărbatul*” sau „*de-ș va băga muiarea în hiară sau o va închide undeva ca într-o temniță*”, sau, de o va bate strașnic, „*într-acela chip să vie lucrul să stea în cumpănă cum de n-ar fi fugit oare ar fi ucis-o de tot*”; sau, în cazul unei bătai atât de grave, încât „*să o facă să nu poată grăi cătră judecătoriu, să nu-și poată spună jalba*”. Rănille bătailor nu erau luate în considerare decât cu o singură excepție, acelea realizate cu vreun pumnal sau un topor. Aceste realități crude cuprinse în glavele de la 1652 au fost trecute la pedepse tocmai pentru că ele reflectau o realitate atât de întâlnită în lumea valahă, încât s-a simțit necesitatea punerii lor sub interdicție. Ne putem închipui cum supraviețuiau copiii, martori muți ai acestor cruzimii, despre ei pravila nomenționând nimic pentru protecția lor imediată, în afară de decesul unuia sau al ambilor părinți.⁵¹

Faptul că femeia avea o poziție decorativă în societatea masculinizată o dovedește felul cum era chemată în familie. În spațiul balcanic, fie în zonele creștine sau în comunitățile musulmane, femeia „*pare mai degrabă victimă decât tovarășa bărbatului. Ea nu este chemată niciodată prin nume, nici la turci, nici la creștini*”⁵². Dacă sârbii și bulgarii i se adresează cu „*ea*”, românii folosesc apelativul „*fa*” sau „*fă*”. Am putea vorbi și de o depersonalizare a substantivului comun, când ne gândim la cât de folosite sunt și astăzi paleativele de adresare sau identificare cu „*ai*”, „*ăla*”, „*ăia*” etc.

Vremurile s-au mai schimbat și în cel de-al XIX-lea secol, Calimach a decis prin codul său opt pricini pentru care femeia poate să ceară despărțenia de bărbatul ei, printre care: patima beției cu vătămare „*în buna orânduială și casnica economie*”, fapta criminalicească, împreunarea nefirească la care ar fi supusă femeia printre care și sodomia, vinderea cinstei și curățeniei ei către alți bărbați sau dacă bărbatul îndrăgostit de o alta, va pleca după aceea.⁵³

Situația nu era îmbunătățită foarte mult de Codul Civil de la 1865 în privința protecției mamei și a copilului, care ar fi necesitat o lege specială și tocmai de aceea a supraviețuit folclorul prin care orice bărbat, cu minte mai multă sau deloc, se trezea vorbind: „*Ce poate ști o femeie! Așa își închipuie atât țaranul incult, care nu știe să citească; așa judecă și intelectualul, care are pretenții că s-a adăpat la izvorul civilizației și culturii moderne*”. Mentalitatea bărbatului „*de a face cum vrea el și autoritatea dusă până la absurd*”⁵⁴ au rămas și azi deziderate pe care legislația încearcă să le elimine, tocmai din cauza agresivității lor imediate. Dar soluția a venit dintr-o direcție neașteptată.

Organizarea sanitară a statului român a fost temeinic făcută începând cu anul 1910, cu ajutorul Legii Sanitare inițiate de dr. Cantacuzino. Urmare a acestei legi a fost înființat Ministerul Sănătății. Acesta din urmă „*a luat asupra sa toată organizarea sanitară, dând toată atențiunea mamei și viitorului nou născut*”. Dar nu era suficient. Trebuia intervenit și cu o legislație atașată ideii de protejare a mamei și copilului, prin intermediul asigurărilor sociale. Primele nuclee organizate ale asigurărilor sociale s-au înființat în anul 1912, punându-se astfel o „*barieră, într-o măsură oarecare, valului de mortalitate a mamelor și noilor născuți, ce luase proporții în vremea aceea*”. Anul 1925 aduce o altă lege administrativă, care a lăsat „*din nou în grija administrațiilor locale, problema sanitară*”⁵⁵.

⁵¹ *Îndreptarea Legii – 1652*, glava 183, pp. 180-182.

⁵² Paul H. Stahl, *Triburi și sate din sud-estul Europei. Structuri sociale, structuri magice și religioase*, București, Editura Paideia, 2000, p. 71.

⁵³ *Codul Calimach – ediție critică*, pp. 105-107.

⁵⁴ Dr. Aura Sachelarie, *loc. cit.*, p. 310.

⁵⁵ Evdochia Simionescu-Gergian, *Protecția mamei și a copilului în cadrul asigurărilor sociale*, Conferință ținută la „Casa Femeii” din București, în ziua de 20 februarie 1934, București, Institutul Grafic „Arta”, 1934, pp. 6-7.

În anul 1937 (30 decembrie) este promulgat un *Regulament pentru ocrotirea mamei și copilului*, cuprins în *Regulamentul pentru înființarea Casei de Credit și Ajutor a invalizilor și văduvelor de război*.

Noul Minister al Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale a căpătat îndatoriri pentru protecția mamei și a copilului. Le prezentăm mai jos, așa cum erau cuprinse în lege:

- consultații prenatale în maternități, cămine de mame, dispensarii de copii mici, adăposturi de zi, leagăne, centre de ocrotire, birouri de ocrotire urbane, municipale și județene, spitale de copii, echipe de puericultură, servicii sociale, colonii la munte și la mare, preventorii și orice alte așezăminte;

- preocuparea de fonduri pentru ajutorarea copiilor lipsiți de mijloacele necesare care frecventează dispensarul;

- vizitarea la domiciliu a copiilor pentru aflarea necesităților medicale sau sociale; vizita se realiza săptămânal și era gratuită.

- consultațiile de specialitate se vor face minuțios cu răbdare și bunăvoință, pentru a stimula interesul și dragostea pentru copii și ea se va extinde nu numai asupra laturii igienice sanitare, ci va conta să îndrepteze după necesitate întreaga ambianță a copiilor (din punct de vedere moral, material, cultural și sanitar);

- pe lângă dispensarii se vor organiza bucătării de lapte (biberonerie) cu scopul de a împărți celor lipsiți lapte și alimente preparate în condiții igienice, gratuit, sau cu plată, după starea părinților;

- copiii săraci vor fi ajutați materialmente după putință, cu alimente, articole de igienă, îmbrăcăminte și tratamente fortifiante, cu ajutorul echipelor de puericultură care vor merge pe teren;

- gravidele vor fi supravegheate prin surori de ocrotire, asistente sociale, moașe etc.;

- femeile lipsite de mijloace materiale și primite în căminele de gravide vor face servicii ușoare, compatibile cu starea lor; ele vor fi instruite în privința igienei gravidității și a îngrijirii copilului și când e posibil, vor fi inițiate într-o meserie după aptitudini;

- autoritățile locale vor organiza, în colaborare cu societățile de binefacere, cantine pentru mamele gravide sau care alăptează, lipsite de mijloace materiale – hrană igienică și substanțială, gratuit sau sumă minimă;

- orice copil prezentat pentru primire, trebuie primit în orice oră din zi sau din noapte; după primire copilul va fi examinat medical și numai după acest examen poate fi repartizat într-una din secții, eventual, dacă starea copilului reclamă, într-un spital de specialitate.

- asupra copiilor nelegitimi se va încheia, la dorința mamei, un Proces-Verbal, în vederea pensiei alimentare pentru copil, acolo unde dispozițiile legilor civile prevăd acest drept, care se va trimite instanței tutelare; pentru aflarea identității copiilor găsiți, la nevoie se va cere concursul autorităților polițienești și tutelare;

- copiii sănătoși se vor plasa fie la crescătorii în grupe, formând colonii sau în mod excepțional, în afară de colonii, fie la institute închise (internate, cămine, colonii de vacanță, institute de corecție, institute medico-pedagogice etc.);

- pentru crearea unei colonii de copii trebuiau adunați cel puțin zece copii; la crearea coloniilor de copii, fie în mediul urban sau în cel rural, era luat în seamă climatul comunei, starea materială, igienică și morală a populației locale, căile de comunicație, tratamentul medical al copiilor (câți medici lucrau în apropiere);

- părinții crescători (numiți azi asistenți maternali) trebuiau să fie sănătoși și rezistenți la boli infecțioase, acute sau cronice, să nu aibă vicii de ordin fizic sau moral, alcoolism, viață familială imorală, să posede locuință corespunzătoare, sub raport igienic, să aibă o stare materială acceptabilă și să nu fi fost în familie mortalitate și morbiditate mare;

– pentru copiii trecuți de 24 ani nu se mai plătesc taxe, decât în cazuri extreme: continuarea școlii, infirmitate, scăderi psihice etc., pe baza deciziei medicului primar director – 1% din totalul efectivului;

– toți copiii plasați în colonii în vârstă de 7-14 ani sunt obligați să frecventeze școala primară;

– copiii asistați de centru nu pot urma școli secundare decât în cazuri excepționale prin aprobarea Ministrului Sănătății pentru copiii cu dotație excepțională.

Regulamentul pentru protecția mamei și a copilului se ocupa și de alegerea carierei copilului trecut de 14 ani. Astfel, la împlinirea acestei vârste, la care se obținea oficial emanciparea, „fiecare copil va trebui îndrumat spre o carieră. În acest scop revizuirea de colonii va cere de la supraveghetorele coloniei până la finele lunii Iunie un tablou asupra stării fizice și mintale a copiilor și propunerile lor (ale supraveghetorelor și a medicului de colonie) privitor la profesiunea pe care copiii o vor putea învăța. Copiii cu defecte fizice sau mintale care, după 15 ani, nu sunt capabili să învețe o meserie, vor rămâne mai departe la părinții lor crescători, dacă aceștia se obligă să-i îngrijească”. Iată ce mai cuprindea acest regulament în privința alegerii carierei copiilor de 14 ani împliniți:

– plasarea băieților se va face fie la agricultori, fie la meseriași; la plasare se va încheia un contract cu patronul agricultor sau meseriaș asupra condițiilor de ucenicie; principiul călăuzitor în alegerea carierei este ca la vârsta de 18 ani (eventual 21 de ani pentru cei plasați în agricultură), copiii plasați la meserie să aibă brevetul de meseriaș, iar cei plasați la agricultură să aibă asigurată o avere imobilă cât de mică (maximum un hectar de pământ) sau măcar un mic inventar agricol: o pereche de boi, plug, grapă etc., și o sumă oarecare de bani, care se va plăti lunar și va fi administrată până la 16 ani de administratorul centrului, iar peste această vârstă de autoritățile tutelare competente;

– fetele vor fi plasate cu preferință la institute închise, la meserii potrivite (cămine cu ateliere, școala de gospodărie) cu contract de înzestrare, analog contractelor pentru băieți la părinții crescători, dacă aceștia au dovedit că înțeleg să dea fetelor și o creștere morală. Fetele vor fi îndrumate și la școală de infirmiere, moașe, educatoare etc.; numai în cazuri excepționale, fetele vor putea fi plasate la meserii, în mediu complet străin cu garanții morale suficiente;

– în contract se menționa ca acești copii să nu presteze servicii prea grele pentru vârsta lor sau munci care ar avea efect dăunător asupra dezvoltării fizice sau mintale a copiilor; copiii plasați cu contract vor fi cercetați de supraveghetorii de colonii cel puțin o dată pe lună; copiii plasați în afara coloniilor vor fi controlați cel puțin o dată pe an;

– liberarea copiilor se face la împlinirea vârstei de 16 ani de sub administrarea centrului, totuși erau ținuti într-o evidență specială până la 18 ani;

– înainte de 16 ani vor fi eliberați doar printr-o decizie a secției tutelare; liberarea poate fi cerută de părinții copilului, reprezentanții legali, rudeni, părinteștele crescător, asociațiile de binefacere;

– în cazul decesului, pentru înmormântare se va cere, după caz, asistența preotului de confesiunea căreia i-a aparținut copilul.

Îngrijitoarele pentru coloniile de copii erau pregătite de Institutul de Puericultură din București, centrul de îndrumare, coordonare și control tehnic al tuturor centrelor pentru ocrotirea copiilor; acestea din urmă, alături de serviciile publice și particulare care se ocupau de protecția materno-infantilă, erau obligate să se preocupe îndeaproape de „întreaga problemă a asistenței mamei și copilului, ocrotirea familiei, combaterea morbidității și mortalității infantile, igiena școlară, propaganda igienei infantile, organizarea școlară, propaganda igienei infantile, organizarea și armonizarea instituțiilor și societăților care se ocupă de această problemă”⁵⁶.

⁵⁶ *Regulamentul pentru ocrotirea mamei și copilului din 30 decembrie 1937*, în C. Hamangiu, *Codul General al României (codurile și legile uzuale în vigoare 1860-1903)*, vol. XXV, partea a II-a, București, 1938, pp. 2381-2402.

În același regulament s-a hotărât, tot în sprijinul protecției mamei și copilului, înființarea unor servicii sociale „pe lângă spitalele de copii, maternități, sanatorii și orice instituții cu caracter medical”. Atribuțiile acestor servicii sociale erau următoarele:

- să realizeze anchete sociale cu diagnostic social al bolnavului privind mediul în care a trăit și ce a contribuit la îmbolnăvirea lui;
- realitatea unei anchete sociale cu diagnostic social și pentru copiii și adolescenții problemă, vicioși etc., pentru care s-a aprobat internarea;
- trebuia să păstreze legătura cu familia celui internat, să constate nevoile lui și să ia toate măsurile pentru înlăturarea lor;
- obligația de a păstra legătura cu părinții și familia copilului internat chiar după ieșirea din spital.

Cu același prilej era organizat și preventoriul, „o instituție destinată copiilor tuberculoși atinși de forme incipiente, latente și curabile fără febră, fără leziuni deschise sau supurate și care nu au necesitate de tratament chirurgical”. Copiii urmau să fie supuși unei igiene și cure speciale constituite din supra-alimentație, cură de aer și soare, precum și repaus, asociat cu învățare și educație fizică moderată, oferite progresiv, după aprecierea medicului și a unui pedagog. Erau primiți copiii între 3 și 15 ani împliniți și erau grupați, „pe cât posibil” pe vârstă și sex.

Pe durata tratamentului (6 și 12 luni), copiii trebuiau tratați „cu blândețe”; erau strict oprite orice fel de pedepse corporale, orice restricțiuni la mâncare sau odihnă. „Se va căuta a li se ridica moralul prin povește blânde, povestiri educative. Vor fi deprinși cu disciplina vieții, cu curățenia, cu ordine și respectul corpului și avutului său și al altora.”⁵⁷

Aceasta este radiografia cea mai completă legată de protecția mamei și a copilului din perioada 1850-1950. În cazul tulbure al Primului Război Mondial, a existat un decret excepțional, pentru „ocrotirea familiei și averii demobilizaților”, cu referire indirectă la mamă și copil. Astfel, pentru cei plecați pe front, în interiorul familiilor lor se petrec schimbări substanțiale în sensul că „exercițiul puterii părintești trece de la tată asupra mamei”. Iar în cazul de deces al mamei, „judecătorul de ocol sau tribunalul se vor investi din oficiu cu atribuțiile atât ale tutorelui cât și ale consiliului de familie”⁵⁸.

Dreptul la educație

Dreptul la educație pe teritoriul României de azi a fost cerut pentru prima oară, în sensul modern pe care-l cunoaștem astăzi – acela al învățământului organizat de stat –, în proiectul de constituție al revoluției valahe, proiect publicat și tradus în limba germană și franceză, la Craiova, de L. Fayenza. Ceea ce s-a numit „bases de la nouvelle constitution en Walachie” decidea, la art. 16, ca „înscripția să fie egală și întreagă pentru tot românul de amândouă sexele”. Aceasta a fost situația la 1848 și respectivul articol a rămas un deziderat până în vremea lui Cuza.

Primul act constituțional care a impus acest drept la scara întregului spațiu locuit de români a fost acela din 1923. La art. 24 din Titlul II, *Despre drepturile românilor*, aflăm că „învățământul este liber în condițiunile stabilite prin legile speciale și întrucât nu va fi contrar bunelor moravuri și ordinii publice. Învățământul primar este obligator. În școlile Statului acest învățământ se va da

⁵⁷ *Ibidem*, pp. 2408-2410.

⁵⁸ *Decret pentru ocrotirea familiei și averii demobilizaților din 15 august 1917*, în G. Alexianu și C.St. Stoicescu, *Codul General al României (codurile, legile și regulamentele în vigoare) 1856-1937*, întocmit după textele oficiale, vol. XXIV, coduri, legi și regulamente cuprinzând prima parte din legislația anului 1936, partea I, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, București, Imprimeria Centrală, 1937, pp. 14-15.

gratuit. Statul, județele și comunele vor da ajutoare și înlesniri elevilor lipsiți de mijloace, în toate gradele învățământului, în măsura și modalitățile prevăzute de lege”⁵⁹.

Constituția din 1938, impusă de regele Carol al II-lea, relua în linii mari prevederile constituției precedente privind educația. La Titlul II, *Despre datoriile și drepturile românilor*, art. 21, se specifica: „Învățământul este liber în condițiunile stabilite prin legi speciale și întru cât nu va fi contrar bunelor moravuri, ordinii publice și intereselor de stat. Învățământul primar este obligator. În școlile statului acest învățământ va fi gratuit”⁶⁰.

În Constituția Republicii Populare Române din 1948, la Titlul III, *Drepturile și îndatoririle fundamentale ale cetățenilor*, sunt cuprinse libertăți noi. Articolul 21 consfințează în premieră faptul că „femeia are drepturi egale cu bărbatul în toate domeniile vieții de stat, economic, social, cultural, politic și de drept privat. La muncă egală femeia are drept de salarizare egală cu bărbatul”. În R.P.R., toți „cetățenii au drept la învățatură”, iar statul „asigură îndeplinirea acestui drept prin organizarea și dezvoltarea învățământului primar obligatoriu și gratuit, prin burse de stat acordate elevilor și studenților merituoși”. Abia acum „mama, precum și copiii până la vârsta de 18 ani, se bucură de protecție socială deosebită, stabilită prin lege”, iar „părinții au aceleași îndatoriri față de copiii născuți în afara căsătoriei, ca și pentru cei născuți în căsătorie”.

Pentru prima oară într-o constituție se făceau referiri explicite la problemele de asistență socială. Articolul 25 al Constituției din 1948, spunea: „Statul asigură ocrotire socială și asistență medicală pentru boală, accidente și invaliditate, rezultate din muncă”. Deși „predarea limbii și literaturii române este obligatorie și în școlile de orice grad” de pe teritoriul României, în circumscripțiile locuite și de populații de altă naționalitate decât cea română se va „folosi oral și scris și limba naționalității respective sau din altă naționalitate, care cunosc limba populației locale”, în administrație și chiar justiție.⁶¹

Constituția din 1952, care a înlocuit-o pe aceea din 1948, cuprinde drepturile și datoriile fundamentale ale cetățenilor abia la capitolul VII. Este păstrat „dreptul la învățatură” pentru întregul sistem de educație, de la școală primară la universitate. Învățământul elementar general este „obligatoriu și gratuit”, iar elevii și studenții merituoși „din școlile învățământului superior, mediu și elementar” primeau burse de Stat. Obligativitatea cunoașterii și învățării limbii române dispărea pentru raioanele locuite și de populații de altă naționalitate decât cea română, unde „toate organele și instituțiile vor folosi oral și scris și limba naționalităților respective și vor face numiri de funcționari din rândul naționalităților respective”.

Art. 83 din constituție păstra pentru femei drepturi egale cu bărbatul „în toate domeniile vieții economice, politice, de stat și culturale”. Mai mult, „statul ocrotește căsătoria și familia și apără interesele mamei și copilului. Statul acordă ajutor mamei cu mulți copii și mamelor singure, concedii cu plata salariului femeilor însărcinate; organizează maternități, creșe și cămine de copii”⁶². Constituția din 1952 a fost abrogată expres la data de 21 august 1965, când a fost înlocuită de un alt act constituțional.

Separat de constituțiile României moderne dintre 1850 și 1950, dreptul la educație a fost consfințit de legile învățământului din perioada amintită.

În Evul Mediu existau în țările române patru tipuri de școli: mănăstirești, episcopale (pentru rangurile înalte bisericești), cele pentru diaci (aveau un caracter particular) și apoi cele străine din coloniile săsești, ungurești, polone etc. Pentru cei mulți, pentru copiii prostimii, „de la trei ani în sus”,

⁵⁹ *Constituția Nouă* votată de Adunarea Națională Constituuantă în ședințele de la 26 și 27 martie anul 1923, Editura Scrisul Românesc, Craiova, s.a., p. 9.

⁶⁰ Vezi Monitorul Oficial din 27 februarie 1938.

⁶¹ Vezi Monitorul Oficial, partea I, nr. 87 bis din 13 aprilie 1948.

⁶² Vezi Buletinul Oficial al Marii Adunări Naționale a Republicii Populare Române nr. 1, 27 septembrie 1952.

în București de pildă, puteau merge să învețe „catechismul la Sf. Nicolae, la Sf. Vineri și la Sf. Sava”. Pentru Evul Mediu, până la mijlocul secolului al XIX-lea, „obligativitatea învățământului pentru copiii prostimei nu este indicată pe cât timp are a fi, iar pentru copiii de mazil (boier scos din slujbă și supus la dări, n.n.), de neguțător, și de alte bresle de cinst, obligativitatea va fi de nouă ani, adică de la 3 la 12. Pentru feciorii de preoți, obligativitatea va dura 17 ani, adică până la vârsta de 20 de ani”⁶³.

La cumpăna secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, pedagogia românească înregistrează un succes din perspectiva cunoașterii și respectării copilului. Acesta „nu mai este considerat ca om, cu aceleași puteri, ci i se recunoaște specificitatea, psihologia lui specială”⁶⁴.

Până la 1864, în aceeași școală unde învățau copiii de mazili, neguțători și boieri, alături de copiii prostimii, existau multe bariere. Una dintre ele era foarte prezentă în organizarea încă „aristocratică” a internatului. Astfel, „fii de boier, numiți «alumnii», locuiau în catul de sus al internatului, fii claselor de jos, numiți «stipendiști», locuiau catul de jos. Mâncau la două mese deosebite: «alumnii» în tacâmuri aduse de acasă de la ei, «în blide de faianț sau cositor, cu față de masă așternută înaintea lor, cu șervete, gărafi de apă și pahare de băut». «Stipendiștii» mâncau pe scândura goală «în strachini de lut și cu linguri de lemn, iar apa lor sta în putina din care își luau de băut cu o ulciacă». În casă apoi, «alumnii» ocupau băncile dintâi, iar «stipendiștii» erau relegați în cele de la fund”⁶⁵. Aceasta era o reglementare hotărâtă prin Regulamentul Organic din 1831-1832.

Între 1850 și 1864, Barbu Știrbey, în Muntenia, și Grigore Ghica, în Moldova, aduc îmbunătățiri sistemului școlar și educației în general, învățământul fiind împărțit în școli primare, apoi colegii sau gimnaziile. Școlile primare erau de patru ani, iar colegiile sau gimnaziile aveau șase ani. Urmau apoi facultățile.

În Moldova aceleași perioade, Regulamentul Școlar din 1850 prevedea o grilă educațională puțin diferită de aceea a Munteniei. Urmau să fie în lumea rurală școli elementare de trei ani. Astfel de școli sătești s-au înființat pe moșiile mânăstirești, dar și pe moșiile boierești, „cărora nu li se mai dau hrisoave de târguri sau iarmaroace, decât după ce proprietarul moșiei va fi înființat școală elementară”. Pentru lumea orașului, școlile elementare erau de patru ani, „mai complectă, mai teoretică”. Venea apoi treapta învățaturii secundare, bifurcată în școli reale pe 5 ani, pentru „tinerii plecați către cunoștinți practice” și apoi școli gimnaziale, cunoscutul liceu teoretic, de șapte ani. Învățăturile „înalte” erau predate în cadrul a patru facultăți: filosofică, juridică, teologică și medicală.⁶⁶

Profesorul Gheorghe Costa-Foru a publicat, în 1857, un raport asupra organizării și legiurii școlare din țările apusene pe care le-a vizitat în acest scop în 1857-1858. Materialul rezultat a servit la întocmirea Legii din 1864, promulgată la 25 noiembrie 1864, de ministrul instrucțiunii de atunci, doctorul Nicolae Crețulescu.

Gheorghe Costa-Foru a introdus trei elemente fundamentale, cu ancorare în social și în planul educațional imediat, care ar fi fost de mare necesitate în țările române. Cele trei principii stabilite la 1860 de Gheorghe Costa-Foru erau:

1. Dreptul copilului la învățământ, „fără altă restricțiune decât aceea a fireștilor limite ale aptitudinilor individuale”.

⁶³ Nicolae Conț, *Școala și mișcarea pedagogică în vechiul regat*, în *Probleme ale învățământului românesc*, buletinul no. 4 și Programul de Activitate pe 1928-1929 al Seminarului de Pedagogie Teoretică condus de G.G. Antonescu și Buletinul Bibliotecii Pedagogice a Casei Școalelor, București, Editura Casei Școalelor, 1928, pp. 168-169 și p. 185.

⁶⁴ „(...) Mitropolitul Știmate recomandă ca dascălii să predea materiile de învățământ școlarilor «câtre care pogorându-se oareșicum dascălii și făcându-se și ei ca dânșii începători, metahiriresc mințile ucenicilor ca niște trepte și merg înainte de la cele știute și-i învață pe cele neștiute». Ca un corolar, și metodele disciplinare se modernizează, bătaia fiind oficial interzisă în școală.” (*Ibidem*, p. 199).

⁶⁵ *Ibidem*, p. 223.

⁶⁶ *Ibidem*, pp. 232-242.

2. Pentru că „între femeie și copil este o strânsă legătură”, se cerea imperios „eliminarea tiraniei bărbatului”, căci „femeia singură știe a ceti în ochii copilului și a transforma lectura cărților în lecțiuni vii, plăcute și simpatice. Să lăsăm dar femeii rolul său de educatoare. Pentru aceasta trebuia ca și ea să fie cultivată în școli speciale de toate gradele”.

3. Instrucția predată în familie trebuia completată cu instrucția școlară.⁶⁷

Legea învățământului de la 1864 a adus sistemului școlar românesc nu numai un caracter unitar, alături de obligativitate și gratuitate pentru primii patru ani de școală, ci a reglementat măsurile prin care urma să se realizeze unitatea școlii elementare de la sat și oraș, deși au continuat să existe discuții cu privire la acest aspect și la începuturile secolului al XX-lea. Prin această lege „pentru prima oară în legislația noastră se făcea loc unei depline egalități la învățatură a fetelor în raport cu băieții”⁶⁸.

Până la următorul punct legislativ de amploare privind modernizarea sistemul școlar, la 1898-1899, prin legile Haret, au existat multe încercări de modificare a legii instrucțiunii publice din 1864, și anume: proiectele semnate de I. Strat (1866), Alexandru Crețescu (1869), Petre Carp (1870), Christian Tell (1872) și Titu Maiorescu (1876). Noile încercări de reformă școlară au adus o serie de completări legii din 1864. Amintim, selectiv, proiectul lui Vasile Conta din 1880, proiectele lui V.A. Urechia din 1881, proiectul de reformă școlară a lui D.A. Sturdza din 1886 sau proiectele similare inițiate de C. Boerescu în 1889 și Titu Maiorescu la 1891.

Legea învățământului normal-primar a suferit modificări prin proiectele lui Petru Poni din 1891, legea învățământului normal-primar din 1893, cu modificări aduse la 1896. Reperetele generale din proiectul Haret au cuprins toate formele de învățământ. Școala secundară de cultură generală pentru băieți era împărțită în opt ani, pe două cicluri de câte patru ani. Gimnaziul sau cursul inferior de liceu, cu o programă cu caracter utilitar, și liceul propriu-zis, sau cursul lui superior, „cu o programă de cunoștințe comune pentru toți elevii fiecărei clase, dar și cu cunoștințe diferite pe secții”. Acestea erau în număr de trei: clasică, reală și modernă. Dacă gimnaziul „avea o existență de sine-stătătoare”, iar elevii îl alegeau printr-un „examen special”, în urma căruia obțineau un „certificat de capacitate”, elevii intrați la liceu „se împărțeau pe secții, la alegere începând cu clasa a V-a”. În clasa I de gimnaziu se dădea un concurs de admitere.

Învățământul pentru fete cunoaște însă un recul, el fiind pliat doar pe „aptitudinile și trebuințele fetelor ca viitoare mame și gospodine în familie”, și pentru simplul motiv că fetele „nu sunt destinate a suporta aceleași greutăți ca și băieții” în decursul vieții. Apoi bacalaureatul a fost suprimat, fiind înlocuit cu un „examen general de liceu cu un juriu examinator format din profesorii școlii, cu un singur președinte luat din afară, pentru a se da autorității superioare un mijloc de control”⁶⁹.

După marele război, noua lege a învățământului inițiată de dr. Angelescu era considerată „nu numai competentă, dar cuprindea și instrucțiuni care traduc în dispoziții legale principii pedagogice dintre cele mai avansate”, inclusiv „ideia regionalistă” a învățământului. Cele mai importante „preciziuni” ale Legii din 1924 erau mai mult de ordin administrativ.⁷⁰

A urmat apoi proiectul de lege pentru reforma învățământului primar, al ministrului Instrucțiunii Publice din 1933, profesorul Dimitrie Gusti. Proiectul său era adaptat „în primul rând pe crearea unei școli, care să fie în serviciul omului cu o mentalitate adaptată mediului în care el trăiește”. Școala primară urma să devină „o ramură de sine stătătoare a învățământului. (...) va fi o instituție la

⁶⁷ George Costa-Foru, *Studii asupra instrucțiunii publice*, București, 1860, pp. 252-253.

⁶⁸ Ilie Popescu Teiușan, *Contribuții la studiul legislației școlare românești. Legea Instrucției Publice din 1864*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1963, pp. 57-77.

⁶⁹ *Ibidem*, pp. 186-189. Pentru evoluția învățământului românesc în secolul al XIX-lea, vezi și Nicolae Iorga, *Istoria învățământului românesc*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Ilie Popescu Teiușan, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971.

⁷⁰ Stanciu Stoian, *Reforma învățământului primar. Considerațiuni pe marginea noului proiect de lege*, București, Tipografia Bucovina, 1933, pp. 4-5.

*îndemâna celor mulți, ca o poartă deschisă pentru ei spre un învățământ superior adaptat nevoilor lor și deci nevoilor sociale*⁷¹.

Regimul puterii populare se confrunta, în toamna anului 1953, cu situații nu tocmai ușoare în organizarea noului an școlar, iar hotărârea cu privire la pregătirea școlilor în vederea deschiderii anului școlar obliga o serie de instituții de stat, de la ministerul de resort la Sfaturile Populare raionale, să se ocupe de cuprinderea în școală „a tuturor copiilor de vârstă școlară și a celor rămași neșcolarizați din anii precedenți, până la vârsta de 14 ani”. Toate instituțiile decizionale, locale sau regionale, erau obligate „să intensifice munca de lămurire a părinților asupra responsabilității ce o au față de îndeplinirea prevederilor legii cu privire la învățământul elementar general obligatoriu, mobilizând în acest scop întreaga masă a salariaților din învățământ și a contribuției obștești”. Apoi, pentru elevii care locuiau la mare distanță de școală, „trebuia asigurată transportul comun” pentru a-i ajuta să meargă cu regularitate la școală. Hotărârea amintită rezolva, printr-un capitol separat, problema atât de actuală a „terminării construcțiilor și reparațiilor școlare, înzestrarea și aprovizionarea școlilor și internatelor din sistemul Ministerului Învățământului Public”, lucru de care se ocupa în mod special Comitetul De Stat al Planificării, Ministerul Construcțiilor și al Industriei Materialelor de Construcții, Ministerul Gospodăriei Comunale și Industriei Locale, alături de alte variate ministere precum cel al metalurgiei, industriei chimice, lemnului, hârtiei și celulozei, industriei ușoare, comerțului interior și acela de resort.⁷²

Dacă Constituția prevedea învățământ obligatoriu și gratuit pentru toți cetățenii României, pe teren lucrurile stăteau diferit în cazul elevilor care urmau învățământul de stat al școlilor medii de zece ani. Se plăteau taxe școlare, precum în repudiatul regim burghezo-moșieresc, taxe școlare calculate în funcție „de rezultatele obținute la învățătură și de veniturile părinților sau susținătorilor legali” și pe baza altor criterii, de origine sănătoasă. Da, chiar și aceștia plăteau taxe în statul muncitorilor și țăranilor, adică 100 lei anual, pe când studenții plăteau 200 lei anual. Erau scutiți de taxe bursierii, cei care obțineau la majoritatea obiectelor nota cinci, care era pe atunci nota maximă (la 1953, pe o grilă de la 1 la 5), copiii stahanoviștilor, ai ilegaliștilor, ai mamelor eroine, copiii profesorilor și învățătorilor emeriti, copiii decoraților cu ordinele R.P.R., copiii de mineri, de țărani colectivști, copiii oamenilor artei, științei și culturii, care obținuseră titlul de emerit. Ceilalți, copiii stigmatizaților, fără origini sănătoase și eventual cu rude prin lagăre forțate, închisori sau fugari prin țări străine, copii de „foști chiaburi” și alți reprezentanți ai vechiului regim, plăteau 300 lei anual pentru clasele școlilor medii de 10 ani, pe când studenții aflați în aceeași situație a originii sociale, plăteau 500 lei pe an.⁷³

Și pentru ca să ne dăm seama de valoarea sumelor, un interpret (la ședința de judecată sau cu ocazia interogărilor efectuate de către organele de urmărire penală) era plătit cu patru lei pe oră. Apoi, alți specialiști cu pregătire superioară, experții, de pildă, primeau între 4 și 6 lei pentru fiecare oră de muncă! În cazul unei expertize de înaltă calificare, cum ar fi cea medico-legală, plata putea urca, fără a depăși 12 lei pe oră.⁷⁴

⁷¹ *Ibidem*, p. 6 și pp. 28-29.

„(...) Structura sufletească specială a majorității poporului nostru, structura sufletului țărănesc, reclama o școală care să nu se mai adreseze unui element psihologic abstract și deci inexistent, ci unuia concret, variat de la loc la loc.” (*Ibidem*, pp. 6-7).

⁷² Hotărâre cu privire la pregătirea școlilor în vederea deschiderii anului școlar 1953-1954, în „Colecția de hotărâri și dispoziții ale Consiliului de Miniștri al Republicii Populare Române”, anul II, nr. 53, 29 august 1953, pp. 943-952.

⁷³ Hotărâre privind stabilirea taxelor școlare în școlile medii (de 10 ani), pedagogice, medii tehnice și în instituțiile de învățământ superior, în „Colecția de hotărâri și dispoziții ale Consiliului de Miniștri al Republicii Populare Române”, anul II, nr. 60, 22 septembrie 1953, pp. 1016-1018.

⁷⁴ Colecția de hotărâri și dispoziții ale Consiliului de Miniștri al Republicii Populare Române, anul II, nr. 76, 9 decembrie 1953, pp. 1257-1260.

Pentru a rămâne puțin în sfera salarizărilor, la 1 decembrie 1953, crescuse salariul tarifar în sistemul sanitar. Astfel, în afara salariului de bază existent, urmau câteva creșteri semnificative: medicii cu grad științific ridicat, adică acela de doctor, primeau 500 lei în plus, iar cadrele doctorande primeau un adaus de 250 lei pe lună. Medicii încadrați în mediul rural primeau 100 lei în plus la salariu, iar aceia care conduceau în mediul rural stații cu minimum 10 paturi și având cel puțin 25 internări pe lună primeau 150 lei lunar în plus. Dentiștii care conduceau servicii de stomatologie primeau și ei 100 lei lunar în plus.⁷⁵ Probabil că salariile variau între 300 și 700 lei, poate mai mult, în astfel de cazuri. Dacă aveau copii la gimnaziu, la liceu sau la facultate, nu fără greutate, părinții le puteau plăti taxa de școlarizare, dar, de regulă, copiii care plăteau taxe școlare între 300 și 500 lei pe an aveau părinți proscriși și care, deși poate unii erau medici de carieră, nu aveau voie să profeseze decât meserii necalificate pe vreun șantier de construcții.

⁷⁵ *Colecția de hotărâri și dispoziții ale Consiliului de Miniștri al Republicii Populare Române*, anul II, nr. 84, 30 decembrie 1953, pp. 1410-1427. Iată alte detalii: un medic director de spital primea între 1100 și 1500 lei pe lună, un medic primar între 920 și 1200 lei pe lună, un inspector sanitar de stat primea între 1000 și 1350 lei pe lună; o soră șefă primea între 420 și 580 lei pe lună, o soră medicală, cu studii sanitare medii, primea între 360 și 500 lei pe lună, o infirmieră de copii, de spital, primea între 260 și 390 lei pe lună, iar o îngrijitoare în sistemul sanitar, între 220 și 300 lei pe lună.

George ANCA

DEȘTEPTARE ȘI CNUTĂ VIA ANDREI MUREȘANU

Anagnostis

Am adormit și am fost în vedenie. (1)

I se părea că vede oameni spânzurați, cu limbile ieșite afară din gură, pline de sânge, și femei slabe și urâte la față, mâncându-și copiii și dându-i și lui să guste din cărnurile lor reci și putrede, ca unui pricinuitor al morții lor. (2)

(Cnută?) Parastisim, jucăm șatrangă.

Lindini, păduchi, lipitori, cârcei – streinii și care nu sunt de țară. (3)

Andrei Mureșanu a scris multe versuri, dar a făcut o singură poezie: *Deșteaptă-te, române*. (4)

Lui Titu Maiorescu nu i s-au destăinuit aproape niciodată marile mistere ale acestui popor. (5)
Eminescu, negreșit, promitea ca poet, dar minten trebe să studieze pe Mureșan, care acela este cel mai mare poet. /.../ Poezia când nu e de jeniu, ca la Mureșan, e o aberațiune, o emasculațiune. (6)

Și în loc de înjurături/Cântăm imnuri și scripturi. (7)

Nu știa mare lucru despre ursuline, carmelite, benedictine. (8)

Înviază și sufletele noastre, scoate-ne din întunericul mahnirii. (9)

(Deșteptare?). Piper cu unt și ouă de furnică pe gâtul puilor de curcă.

A văzut antipatul pe Sfânta Eufimia: nu-mi vei îndulci mie lumea asta amară.

Anangheon ieste de anagnostis.

Magna urăște răsplata albilor.

Nu e dumnezeirea suprema disperare? (10)

1. Viețile sfinților 2. Nicolae Filimon 3. Dimitrie Cantemir 4. Titu Maiorescu 5. Octavian Goga 6. E. Lovinescu 7. N. Cimpoca 8. Nicolae Neagu 9. Acatistier 10. Vasile Voiculescu.

Trei motive la Andrei Mureșanu: pelerinul imaginar, cnuta și icoana creșterii rele

Pelerinul Mureșanu se imaginează astfel, nu pentru a evada din propria condiție, ci pentru a și-o pune în lumină sau a și-o denunța. Pelerin înseamnă un creștin tânjind să vadă locurile sfinte (*Cuvântul unui pelerin*), un poet atras de locuri clasice (*Scrisoare către S. Bărbuțiu*), evrei împinși a „pelerina” din Palestina (articole despre educație).

L. Blaga, peste mode și timp, extinde și-n spațiul religios indian noțiunea: „Pelerini prin Indii sunt” (*Pelerinii*). În ce-l privește pe Andrei Mureșanu, locurile sale – Bistrița, Blaj, Brașov, Sibiu – poartă într-un pelerinaj dimpreună. În acest sens am spus și la Cluj, la sărbătorirea Bibliotecii Centrale Universitare, că ne aflăm în pelerinaj. Pelerinajul este pelerinul însuși.

Un Resunet:

„N-ajunse iataganul barbarei Semi-Lune,

A căruia plăgi fatale și azi le mai simțim:

Acum se vără cnuta în vetrele străbune,

Dar martor ne e domnul, că vii nu o primim”.

În transcrierea acestei strofe din Imnul Național pe zidul dinspre Teatrul Național al Universității bucureștene, în loc de „cnută” se pune forma curentă, masculină, oarecum gorbacioviană: „cnutul”. În poezia lui Mureșanu, „cnuta” mai apare în ultimul titlu, *Ducesa*

Paluchin, din secțiunea care încheie ediția princeps (1862) *Versiuni și imități de fabule și istorioare în metru*: „Olga generoasă suferi-n tăcere/Fioroasă cnută, până la finit”.

În prefața necrolog a ediției a doua a *Poesiilor* (1863) se consemnează: „Încă pe la anul 1852 a dat la lumină unul dintre cele mai necesare opuri pentru buna creștere în cercul familiei sub titlul: «Icoana creșterii» din care a împărțit gratis la ambele regimente de români câte o sută exemplare”. Această carte, *Icoana creșterii rele cu mijloace de a o face și mai rea*, Brașov, 1848, parte pierdută, parte distrusă, nevânzându-se, spre înnebunirea traducătorului editor, citată fără a fi fost citită, poate candida printre marile șanse risipite ale educației familiale în țara noastră. Ce business va trece peste deprimarea lui Andrei Mureșanu și va produce un tiraj astăzi?

Icoana creșterii rele cu mijloace de a o face și mai rea. Cu un îndreptariu pentru oricare părinte înțelept. După principiile renumiților bărbați: Kr.F. Salțman și Carol Han, tradusă și prelucrată pentru români de Andrei Murășanu. Profesor în reg. Gimnasiu r. catolic din Brașov. Brașov. În tipografia lui Johann Gutt 1848. Dramatizată de George Anca și Keith Hitchins

Un cerșetoriu orb, care cerșește la respântiile căilor și nu vede tesaurul sau comoara ce este lângă sine.

Un călătoriu, ce șezând pe țermul unui isvor limpede, care prin linul său murmur îl invită să bea, se plânge că moare de sete.

Frați români! Trăim într-un timp, în care bărbații cei cultivați din toate națiunile se silesc a înființa însoțitori pentru emanciparea sclavilor, ba și a vitelor, ca să nu mai fie răutate de către tiranii cei nepricepuți. Este însă în mijlocul nostru o plasă de ființe însuflețite, care prin un prezidiu vechiu și ruginit, e condamnat a suferi mai greu de cât sclavul din America și de cât vita necuvântătoare de care ne folosim în toate zilele.

Născuții sunt pururea icoana părinților. Creerii, sângele, oasele și carnea copilului e împrumutată din părinți. Deci fiind părinții stricați la trup sau la suflet, ori la amândouă deodată, după legile naturii toate aceste neajunsuri trebuie să se străplante în fructul trupului lor, după vorba comună „din oaie răioasă răioasă să naște. Aplecarea spre anumite crime cum: beție, răutate, caprii, arțag, desfrânare, supărare, cum se văd la cei mai mulți băieți îndată la fașă: nu e altceva decât o înzestrare din partea părinților.

În esemplul sau pilda lor... În lipsa inspecțiunii sau a privegherii... În greșelele creșterii...

Aceste toate mă îndemnară pe mine, care de zece ani de când mă copriam cu tinerimea, avuiu prilejiu a mă convinge deplin despre adevărul celor zise, a mă folosi de principiile renumitului Salțman și a prelucra de pe a lui cărticica aceasta.

Cartea este scrisă într-un ton glumețu, nu că doar ași fi fost de părere cumcă nebuniile și prezidiile pe care îmi propuseu a le combate n-ar merita un ton cât de serios, ci cu atât mai mulți să aibă răbdare a o citi, știind că mulți n’au gust a citi un ce serios.

Vor fi poate și de aceia carii se vor mira de titlul ei zicând că nu trebuie citită, de oră ce nu ne învață a face bine, ci a face rău. Pentru aceia adaog numai atâta, că omul mai curând se îndreaptă din principii negative, decât din positive; apoi principiul acestei cărți este: „Nu face așa, că nu e bine”.

Alții își vor zice poate că de ce nu o scriești într-un stil reformat, cu cuvinte noă și nu o tipariu cu litere străbune? Răspund că scopul meu fu a scrie cât se poate mai popular, ca să fii înțeles și de cel mai depre urmă dăscălaș, apoi de și mă folosiiu ici, colea câte de un cuvânt nou, nu lipsiiu a' l spica cu altul vechiu și cunoscut. Cât pentru litere, n-am să zic nimic, căci scopul mă desviniue deplin.

1. Mijloace de a se face urgisit înaintea pruncilor
2. Mijloace de a face ca pruncii să piardă încrederea în tine
3. Mijloace de a te face desprețuit înaintea fiilor tăi
4. Mijloace de a insufla de timpuriu oră și pismă asupra celorlalți frați și surori
5. Mijloace de a stârpi la băieți iubirea de oameni
6. Mijloc de a deprinde pe copii la tirănie
7. Mijloace de a face pe copii poftitori de răsbunare
8. Mijloc de a'ți învăța copiii să pismuiască
9. Mijloc de a-ți învăța copiii să se bucure de paguba altora
10. Mijloace de a sădi la copii un feliu de frică și greață de către unele animale
11. Mijloace de a insufla pruncilor un feliu de ură în contra oamenilor ce sunt de altă lege (religie)
12. Mijloace de a face pe copii nesimțitori de frumusețele naturei
13. Mijloace de a învăța pe copii cum să se spărie de năluce
14. Mijloace de a învăța pe copii să se teamă de vreme grea
15. Mijloc de a insufla fiilor o frică de moarte
16. Mijloace de a face copiilor religia urâtă sau cel puțin indiferentă
17. Mijloc de a face pe copii capricioși
18. Mijloace de a învăța pe copii a minți
19. Mijloc de a învăța pe copii din vreme să clevetiască
20. Mijloace de a face pe copii nemulțumiți cu soarta lor
21. Mijloace de a aduce pe prunci la înrăutățire sau încănire
22. Mijloc de a învăța pe prunci să fie arțăgoși
23. Mijloc de a face pe fii neharmonici pentru lume și lipsiți de desfătările lor
24. Mijloace de a învăța pe fii de mici să fure
25. Mijloc de a face pe prunci mândrețioși
26. Mijloc de a face ca băieții să cerce supărare și în bine
27. Mijloace de a face pe copii negliobi, sau stupizi
28. Mijloc de a face pe copii inepti, neharmonici
29. Mijloc de a învăța pe copii la neorânduială
30. Mijloace de a-i face pe copii deșărți
31. Mijloc de a însăma fiilor un gust la lenevire
32. Mijloc de a învăța pe băieți să fie sgârțiți (avari)
33. Mijloc de a face pe copii nesimțitori pentru învățăturile cele bune
34. Încă câteva mijloace de frunte spre a învăța pe prunci la feliuri de necuviințe
35. Mijloace comune pentru stricarea sănătății și scurtarea vieții pruncilor
36. Un mijloc frumos de a'ți face copiii invalizi (schilavi)

George: Principii negative. De import, de nevoie. Atunci din Germania, acum din America – vezi sclavii. Primii creștini. Mijloace (means) cu nemiluita, nel mezzo del camin. Dear Keith, have you any choice? I have Joyce, but Andreiu. Nedramatic, neactual?

Keith: (some "means" in own American education; seeing Romanians and their history through stories borrowed from German then, from America now)

Adaos la cartea lui Saltman de către Carol Han

II. Privește-ți copiii în anii cei dintâi ai tinerețelor lor de o jucărie a ta, și prin aceea vei presera semințe la multe rele.

III. Râde, când îi înfrunți.

V. Părinții trebuie să se certe între sine pentru pedeapsa carea a fi a se da pruncilor, căci numai în chipul acesta se poate perde ascultarea pentru de-a pururea.

VIII. Nu da drept copiilor tăi nici atunci când știi că ei au dreptate!

IX. Amărăște pe pruncii tăi râzând și bătându-ți joc de planurile lor.

X. Fă-ți copiii mincinoși înaintea altor oameni străini.

XI. Apără copiii tăi în contre altora când știi că n-au drept.

XIV. Necăjește-te pentru că dascălii ți-au pedepsit copiii.

XV. Judecă de rău în ființa de față a copiilor tăi.

XVII. Fă-ți copiii preaîndresneți, atoate știutori și limbuți.

XVIII. E sfat bun a te arăta nepricepătoriu când se fac întocmiri nouă în privința creșterii.

Keith: (nepricepătoriu, unproficient?)

George: in Eminescu: N-a fost lume pricepută și nici minte s-o priceapă.

Keith: (Ion Budai-Deleanu in my English, still older-newer)

George: Lui Andrei i-au murit toți copiii de tuberculoză, apoi el.

Lucian Blaga: Îmi închipuiam că stafia de brumă fosforescentă a lui Andrei Mureșanu ar fi putut să mă cuprindă odată cu brațele, pe la spate, și o senzație de atingere sepulcrală cu lumea de dincolo își făcea pârție pe șira spinării mele. O țineam săgeată până acasă.

Keith: (Can our play be staged in the cemetery Groaveri?)

George: He and his children are there and Susana died ages after, in other century.

Smaranda: Spune-mi frate, te rog, de ce să mă apuc cu Marghioala mea? Naiba a mai văzut o copilă așa împielită? Dacă o înfrunt, îmi răspunde zece în contră. Dacă îi poruncesc să facă ceva, atunci îmi întoarce niște ochi, încât ai socoti, că vrea să mă stingă într-o lingură de apă. Măcar de m'ar scăpa Dumnezeu de o astfelu de viperă.

(Dupe puține zile, cocoana Smaranda, mama Marghioalei, strânsese alte cocoane cu lucru, între acestea se afla și cumnată'sa cu fratele ei. Când se cinsti cu cafea, trebuiră să vie și băiețele sale în casă. Acelea era trei.)

Adunarea cocoanelor: O Doamne ce fetițe frumoase.

Smaranda: Nu vă pot spune cocoanelor, ce deștepte sunt broșuțele acestea. Închipuiți-vă numai ce comedie îmi făcu eri ast'mare Zoița, apoi Carolina, o aceea e diavolă și jumătate. (Astfelu povesti cocoana Smaranda mai bine de o jumătate oară. Dar la Marghioala nu cugeta nime. Aceea stetea într-un unghiu, ca și când ar fi fost o streină. Ea de rușine sermana își puse ochii în pământ și și număra unghiile de la degite, sau își înnodea baiera de la șurț, până când mai pe urmă împlându'i se pâharul necazului, se trase pe ușă afară, dar la eșire o isbi binișor.)

Vezi frate (zise mama către frate-său) ce pui de șerpe e aceea?

(Dar frate-său își perduse tot cumpătul, încât tremura din mâini și din picioare. În urmă se văzu silit a se depărta și a se trage într-o cameră alăturată, unde se aruncă pe un scaun)

Și ce te atinge? (îl întrebă sora, văzându-l în o astfelu de stare)

Spune'mi frate, te rog, de ce să mă apuc cu Marghioala mea? Naiba a mai văzut o copilă așa împielită? Dacă o înfrunt, îmi răspunde zece în contră. Dacă îi poruncesc să facă ceva, atunci îmi întoarce niște ochi, încât ai socoti, că vrea să mă stingă într-o lingură de apă. Măcar de m'ar scăpa Dumnezeu de o astfel de viperă.

Fratele: Lasă-mă, tirană de mamă!

Smaranda: Eu tirană?

Fr.: Da. Acea ești tu.

S.: Către cine mă port tirănește?

Fr.: Către însuși fiii tăi și anumit către sermana Marghioala.

S.: Eu nu știu ce fleacuri vorbești tu. Deslușește-mi mai chiar! Au doar aceea e tirănie, că n-am apucat de loc varga și să'i trag câteva, căci mi-a trântit ușa?

Fr.: O Doamne, cum de vorbește așa fără cuvânt o femeie, care vrea să treacă de înțeleaptă! Marghioala nu e așa frumoasă ca surioarele sale: dar ea nu'i de vină. Acum tu, în loc să-i faci nește hăinuțe, care să o despăgubiască câtvași de ceea ce i-a negat natura, îi arunci trențele, care le-ai lepădat tu, iar celelalte două le îmbraci păpușă, ca toată lumea să aținte la ele și pe Marghioala să o treacă cu vederea. Tot ce latră acelea doăă cățelușe, fie și fără gust, este priimit cu mirare și încântare. În loc ca tu să deștepți luarea aminte a streinilor, carii nu cunosc bunele însușiri ale Marghioalei, asupra ei, pășești la mijloc și cerci toate mijloacele ca să le ridici pe acelea și să apeși pe aceasta. Ori că doar Marghioala nu e a ta? Aceasta pe ea să nu o supere? Au nu o faci încățălită și înrăutățită? Nu faci tu ca ea să'ți jure o veșnică ură, să prinză încă de tineră un feliu de pismă și jaluzie asupra surorilor sale?

Scurt soră! eu voiu să ieau pe Marghioala la mine.

George: Archaic language may or may not suit the director, would you make now and again some sentences in American?

Keith: (Să deștepți luarea aminte... that is:...)

Regizorul: Thank you, professor Hitchins.

Keith: Do you trust George?

Regizorul: I trust Mureșanu.

George: Chiar?

Regizorul: Mi-ar trebui și originalul german.

George: Acum american-Mureșan.

Regizorul: Via Ghiță.

Ghiță: Of course.

Regizorul: Nu cimitir, tovarăși, un teren de baschet, o sală în Urbana, o poiană pe Tâmpa repetând cu copiii „Deșteaptă-te ro...”

Keith: Îmi pare bine de premieră.

ROSTIREA LUI ONISIFOR GHIBU

Scrisul de tumultuoasă limpezime al lui Onisifor Ghibu, ca în tăietura directă brâncușiană, oricum expresia unei gândiri directe concurând natura, scapă clasificărilor stilistice obișnuite. De la Lazăr și Eminescu, la Pârvan și Goga, analogiile posibile țin de tonalitate, patetic gravă și lucid virulentă, însă cineva ar putea deduce o retorică originală, o revelatoare panoplie a formelor genului

didactic, sau, cu un termen pe cât de vechi pe atât de nou – o *kaironomie* proprie, ale cărei ethos, logos și pathos se îngemănează într-o rostire unică. Preluăm conceptul de rostire în accepția lui Constantin Noica nu atât pentru o parafrază de genul „rostirea pedagogică românească”, dar și amintindu-ne că filosoful se stabilise, înainte de Păltiniș, la Avrig. Or, un editor s-ar vedea în fața unei vaste păduri de simboluri și numai antologând scrierile despre Gheorghe Lazăr ale lui Onisifor Ghibu, inclusiv postume, din care reținem un portret contrastiv, de amurg (1963), ca un autoportret răsturnat: „*Grație caracterului său, pe cât de complex și de vulcanic, pe atât de dezordonat, el n-a reușit să realizeze, în întreaga sa carieră, nimic concret, în sensul propriu al cuvântului, sesizabil material. Astfel: la Viena el nu și-a terminat studiile în regulă; multele lui lucrări originale, compilate sau traduse când din nemțește, când din ungurește, n-au ajuns să vadă lumina tiparului, excepție făcând doar unele lucrări tipărite sub diferite pseudonime și făcute probabil și cu colaborarea altora pentru a putea fi tipărite în tipografia Universității ungurești din Buda; activitatea lui profesorală de la Sibiu a trecut dintr-o criză într-alta, ca și avânturile sale în domeniul politicii; la București, școala lui, nimbătă după el de o aureolă legendară, n-a reușit să se «organizeze» ca o instituție bine încheagată, capabilă să înfrunte obstacolele ce era firesc să i se pună în cale; din multele manuale de școală, toate de o stringentă necesitate, nici unul n-a ajuns să se tipărească, nici în cursul vieții lui, nici curând după moartea lui. Dacă ar fi să judecăm deci activitatea lui Lazăr în lumina unor criterii strâns «realiste», ea ar putea fi considerată că a reprezentat ceva aproape insignifiant.*

Dar valoarea lui Lazăr nu trebuie privită sub un asemenea unghi. El n-a fost un simplu organizator după planuri rigide, dinainte stabilite până în amănunte, el a fost un Prometeu, care a coborât focul din cer, el a fost un arhanghel care a despicat zărilor, un prooroc care a aprins în suflete credințele cele mari, atotbiruitoare, în legătură cu ideile de dreptate, adevăr, drept, lumină, idei care nu e permis să rămână simple abstracțiuni sau privilegii ale anumitor favoriți ai sorții, ci trebuie să devină bunuri obștești, ale tuturor. El a fost un apostol al acestor credințe și idei, care nu s-a mărginit numai la enunțarea și la propovăduirea lor, ci s-a aruncat cu întreaga sa ființă în lupta pentru înfăptuirea lor, jertfind totul pentru ducerea lor la izbândă – în măsura în care o asemenea dăruire își putea găsi corespondentul în forțele sale fizice destul de măcinate și în ființa sa morală, biciuită de multele înfrângeri pe care a fost nevoit să le încresteze pe răbojul permanentului său martiriu”.

Portretul de mai sus face parte dintr-un eseu aproape nuvelistic, nu lipsit de mister și suspans, început în Avrig (în 1943) printr-un foc aprins în sobă cu cărți din biblioteca lui Lazăr: 13 sunt salvate de norocosul vizitator. Printre acestea, una, intitulată *Praelectionum in Jus ecclesiasticum universum*, de Ioan Nepomuc Pehemm, partea I, Viena, 1791 (760 p.), are următorul autograf pe coperta a doua: „*Die 22 Febr. 1821 visus est cometa magnus valde versus Crajovam, cum essemus Bukurestinni, cum esset revolutio Thodoriana, ante adventum principis Calimachi. Lazăr”*. Semnătura în alfabet chirilic („*în ziua de 22 februarie 1821 s-a văzut o cometă foarte mare spre Craiova, când eram la București, când era revoluția todoriană, înainte de sosirea principelui Calimachi. Lazăr*”). Pe o altă carte din biblioteca lui Lazăr – *Der Römisch-Orientalisch-Deutschen Kayser merkwürdiges Leben und Thaten... /Viața și faptele remarcabile ale împăraților români-orientali-germani...*, Lipsca, 1716, 1415 p.) –, la pagina 65, se află următoarea inscripție autografă a lui Lazăr, în limba germană: „*Der 22-ten Februar 1821 etv Bukarest gegen Crajova ist ein Komet gesehen worden*” („*la 22 februarie 1821 s-a văzut o cometă cam din București spre Craiova*”). Un astrofizician amator ar observa că e vorba despre cometa Halley. Ghibu investighează, însă, într-un strălucit scenariu, sensurile conspirative ale celor două inscripții, întorcerea de către Lazăr – Ghibu a înțelesului de nenorocire al cometei într-unul de izbândă și fericire; sensul ascuns al manuscriselor de aritmetică și de trigonometrie (redactarea amândurora

„încheiată” în aceeași zi, la patru zile după inscripțiile în latină și germană, de fapt, încă un alibi asupra ocupațiilor sale reale): descrierea steagului lui Tudor, o capodoperă de heraldică, unde sfinții Teodor Tiron și Gheorghe se dovedesc a fi Vladimirescu și Lazăr.

Concluzia parțială, obiectivând rece cvasificțiunea critic-heraldică: „Documentele” care ne vorbesc despre această strânsă colaborare sunt până în momentul acesta încă puține: informațiile cu caracter general ale lui Heliade, Poenaru și ale altor apropiați sau contemporani ai lui Lazăr, care, prin însăși natura lucrurilor, nu puteau cunoaște mai îndeaproape activitatea secretă a acestuia, apoi însemnările de pe cele două cărți, cele de pe manuscrisele manualelor de matematică și simbolurile de pe steagul lui Tudor, se însumează concluziei generale a savantului istoric: „*Sunt pe deplin încredințat că cercetările istorice viitoare vor aduce și mai multe lumini cu privire la acest capitol atât de important, care până acum a inspirat atât de puțin și în mod atât de unilateral pe istoricii noștri. Ele vor aduce, nu ne îndoim de acest lucru, o serioasă corectură în istoria noastră modernă, așezându-l pe Gheorghe Lazăr pe un alt pedestal decât acela al unui dascăl entuziast, și anume pe pedestalul unui erou național de cea mai pură speță, luptător pentru dreptate și libertate, dublat în același timp de aureola unui neobosit luptător pentru umanitate și pentru «pacea eternă» între oameni*”.

Biblioteca lui Lazăr a ars, în parte, salvată fiind de Ghibu, care avea să-și sprijine viziunea, în continuitatea gândirii lui Lazăr, pe o altă bibliotecă, extensibilă asemeni flăcărilor. Propria-i bibliotecă, deci, i-a fost confiscată în timpul Primului Război Mondial de statul maghiar (Curtea marțială maghiară îl condamnase la moarte); în 1919, în trenul de București-Sibiu, i s-a furat o ladă cuprinzând cărți achiziționate în timpul „neutralității” României din anii 1914-1916; o ladă mare cu cărți și manuscrise i s-a pierdut în 1940, în urma „Arbitrajului de la Viena”, în drum spre Sibiu, ca refugiat; alte trei lăzi de cărți și documente i-au fost confiscate în 1949.

Și totuși, cu învedereare la senectute, gândul întru Lazăr îi rodește în universul bibliotecii, precum Archaeus al lui Eminescu. De altfel, una dintre ultimele opere postume însemnate, apărută la Sibiu în 1944, *Dictatură și anarhie* – fragmentar republicată în *Pentru o pedagogie românească. Antologie de scrieri pedagogice*, E.D.P., 1977 – se află sub semnul lui Eminescu (Mottoul): „*Nu alegem vorbele după cum îndulcesc sau înăspresc, ci după cum acopăr mai exact ideea noastră... Când suntem aspri, nu vorbele, ci adevărul ce vroim a-l spune e aspru. De aceea nu prea întrebuițăm eufemismele. Ne pare rău că în țara aceasta nu s-au aflat pururea destui oameni cari să aibă curajul de-a numi lucrurile cu numele lor propriu, nu cel figurat*”.

„*Cu aceste cuvinte ale lui M. Eminescu dau drumul în largul lumii românești paginilor ce urmează*” (VI).

Un alt gând al lui Eminescu – „*Cărțile de citire ar trebui să fie un obiect de îngrijire națională, ca și textul Bibliiei*” – îl citase, nedecorativ, de două ori, în articolele *Scrisori din Ardeal* („Viața românească”, 1910) și *Spre o literatură didactică bună* („Tribuna”, 1911), incluse în antologia *Nu din partea aceea. Studii și articole 1904-1914*, Editura Eminescu, 1985, 424 p. Să nu uităm, apoi, că, în iunie 1902, elevul Ghibu își susținuse lucrarea de bacalaureat la limba română cu titlul *Trecutul și prezentul în poezia lui M. Eminescu*, asupra căreia Virgil Onițiu – cel din viitoarele *Portrete pedagogice* ale viitorului Ghibu – referise: „*Candidatul este stăpân pe materie. Cunoaște bine toată poezia lui Eminescu și o judecă cuminte și adânc. Stilul clar, ușor și sigur. Foarte bine*”.

În *Cercetări privitoare la situația învățământului nostru primar și la educația populară*, Sibiu, 1914, și în marea-i sumă *Prolegomena la o educație românească*, Cluj, 1940, drept o altă dublă cheie, Ghibu reținuse același motto, din Carlyle: „*Omul să nu se plângă în contra vremii în care i-a fost dat să trăiască. Sunt rele vremurile? Ei bine, de aceea suntem noi aici, ca să le facem bune*”.

Bibliografiindu-și cele peste 1000 de cărți cuprinzând dedicații autografe de la autorii lor, adresate lui, între anii 1903 și 1966, Onisifor Ghibu nota, ca în trecut: „*Adeseori, dedicațiile prezintă un interes ce trece dincolo de barierele unor simple gesturi convenționale sau de politețe. Ele sunt veritabile documente de importanță culturală, socială, uneori chiar politică, care își păstrează și pentru mai târziu valoarea lor, chiar și dacă ea ar fi mai mult de natură muzeală sau de arhivă*”.

Este, mai degrabă, o introducere în autografologie cu chei ce rămân de găsit, după propria-i metodă. La 105 ani de la nașterea lui, este viu încă marele ecou al dialogului dintre el, contemporani și poporul său, câteva aproximări-semnal de encomion fulgurant de prietenie, colegialitate, devotament, admirație, venerație, stimă (a lui Blaga), omagiu, dragoste (a lui Goga), recunoștință, simpatie, amintire, *donum auctoris*, sentimente mărginești, atâtea sentințe evocatoare pe o bibliografie dublu personalizată:

- Multă stimă și afecțiune sinceră. (Gr. Antipa)
- Răscolitorul bunurilor culturale etnice și fondator al unei pedagogii românești. (Petru Gherman)
- Marele campion al reintrării românilor în drepturile lor. (C. Kirîțescu)
- Veteranul luptător pe câmpul istoriografiei național-bisericești. (Gh. Lițiu)
- Eminentului pedagog, românului integru și luptătorului înțelept al idealului național.

(Constantin Lucaciu)

- Cu ocazia zilei de 31 mai 1943, românului adevărat activ, neobosit și cu deosebire învățat.

(Nicolae Lupu)

- Luptătorul neobosit pentru cultură, naționalism și religie românească. (I. Manolescu)
- Valorosului educator al generației tinere. (Grigore Marcu)
- Opera sa de om de cultură, de român, de ortodoxie. (Mihail Manoilescu)
- Harnicului publicist național și creștin. (I. Merlos)
- Cel dintâi cercetător al literaturii didactice la români. (Constantin Moscu)
- Inimosului luptător pentru cauzele românești. (Marțian Negrea)
- Vechiului luptător ardelean, cărturarului și animatorului. (Vasile Netea)
- Prof. al Univ. Cluj, vajnic apărător al intereselor naționale românești. (Necodem Băcăoanul)
- Admirație pentru puternica sa personalitate. (C. Narly)
- Descălecatului său pedagogic în zilele marelui război. (I. Nisipeanu)
- Harnicului îndrumător cultural al fraților de peste munți. (Ioan Nistor)
- Marele luptător antirevizionist. (Stela Noaghea)
- Propovăduitorul aprig al unității neamului nostru. (Emil Panaitescu)
- Iubitor de versuri sfinte din satul nostru. (D.St. Pătruț)
- Deschizător de drumuri în cultura românească și cel mai bun tălmăci al comorilor spirituale ale neamului nostru. (Atanasie Popa)

- Om de inimă și mare curaj. (Grigore Popa)
- Pentru lupta românească și eroică. (Grigore Popa)
- Negoii pedagogiei românești. (Grigore Popa)
- Îndrumătorul meu în problemele culturale ale Transilvaniei. (Gh. Popovici)
- Român neaoș, mare patriot, care pe unde a trecut a lăsat urme de neșters. (M. Racoviță)
- Pentru opera pedagogică și națională a D-sale. (Ilie Sulea-Firu)
- Admirație pentru opera D-sale de pedagog și de neîntrecut animator al educației naționale.

(Simion Radu)

- Prof. Univ. organizatorul și îndrumătorul învățământului ardelean în epoca de după Unire.

(Gheorghe Tulbure)

- Apostol al școlii și al neamului românesc. (Simion Radu)
- Frumoasa activitate culturală de bun român. (Mariana Rarincescu)
- Cercetătorul atât de adânc și de entuziast al întregului nostru trecut. (Petre Sergescu)

Laura MOLNAR

ȘTEFAN BACIU, PROFESORUL UNIVERSITAR

Résumé: Ștefan Baciu, écrivain (poète, mémorialiste, journaliste roumain) né à Brașov, est parti de Roumanie en 1946. Il commence sa carrière universitaire à Seattle dès 1962, après avoir vécu treize ans au Brésil. Du 1946 jusqu'à sa retraite, à la fin de 1990, il enseigne à l'Université de Honolulu la littérature et la civilisation latino-américaine. Il parle dans sa correspondance et ses mémoires de son activité (de ses oraires, matières enseignées, de ses cours préférées, des conférences soutenues), en nous aidant de cette manière à faire une image plus claire de sa vie la-bàs. Très apprécié, un des pionniers de l'université américaine, il a enseigné mille étudiants du monde entier pendant vingt-six ans, mais il n'a jamais oublié ses origines et son pays natal.

În această lucrare ne propunem să reconstituim o parte din activitatea atât de vastă a poetului care a fost Ștefan Baciu, cariera sa universitară. Ni s-a părut interesant să adunăm date pentru a realiza o imagine cât mai clară a carierei brașoveanului ajuns în lumea universitară americană, dar și să reconstituim un tablou fidel al acestei lumi pe care scriitorul, preocupat să redea universul în care a trăit, o conturează. Acest lucru ne-a fost posibil datorită mărturiilor din opera sa cu caracter memorialistic, din corespondența pe care o întreținea cu familia din țară și datorită fotografiilor ilustrative în acest sens.

În 1962, brașoveanul care se afla în Brazilia de treisprezece ani cu o interesantă carieră în publicistică (era șef de politică internațională la *Tribuna da Imprensa*, cel mai important cotidian din țară) primește o ofertă pentru un post de Visiting Lecturer la Seattle (în statul Washington).

La vârsta de patruzeci și patru de ani are loc debutul său universitar în Seattle, urmând ca, după doi ani, să predea literatură și civilizație braziliană la Universitatea din Honolulu – Hawaii, de unde, după o carieră prodigioasă de douăzeci și șase de ani, se pensionează la sfârșitul anului 1990.

Cum cele mai importante momente din viața sa sunt surprinse în *Mira*, romanul dublu biografic, am selectat aici episodul în care primește oferta universitară, relatat cu mult umor: „*La un moment dat Rodrigues-Alcala având un debit verbal extrem de mare, și în afară de aceasta, încerca să-și «vândă marfa» (to sell the merchandise), cum obișnuiește să se spună în Statele Unite, indiferent de ceea ce «vinzi»: cremă de ghete sau mașini, cultură sau spaghetti, reviste sau... un post universitar. Ceea ce vindea, era un post de Visiting Lecturer pentru literatura și cultura braziliană la Universitatea din Seattle, Washington, cu contract pe un an de zile, de care mă asigură că era «excellent»*”¹. Predă în Seattle doi ani în speranța de a se întoarce în a doua sa patrie, Brazilia. Despre activitatea din aceasta perioadă, Ștefan Baciu nu face foarte multe referiri, iar când o face, este doar pentru a arăta diferența de viață și concepții între cele două lumi – cea latino-americană, caldă și prietenoasă, și lumea mult mai austeră, total opusă spiritului latin, din Seattle, în care s-a adaptat mai greu.

Cum munca la catedră s-a desfășurat în paralel cu cea a Mirei, soția sa, Ștefan vorbește de cele mai multe ori de activitatea lor împreună.

În 1964, fostul coleg James S. Holton, numit șeful secției de spaniolă la Universitatea din Hawaii, îi propune pentru un an un post de Assistant Professor de literatură hispano-americană, iar Mirei unul de Lecturer pentru cursuri intermediare de spaniolă. În martie, primesc oferta oficială de la

¹ Ștefan Baciu, *Mira*, București, Editura Albatros, 1998, p. 176.

șeful Departamentului de Limbi Europene. Vor accepta pentru că în Brazilia situația se înrăutățește din punct de vedere politic. După cum singur recunoaște în *Mira*, aceste contracte erau „mai modeste din punct de vedere financiar, universitatea din Hawaii fiind mai săracă decât aceea la care lucrasem, însă, ținând seama de ceea ce era să se desfășoare în Brazilia, un provizorat de un an de zile, chiar în condiții mai modeste, sub soarele Pacificului, în Arhipelagul Sandwich, nu ne putea strica”². Primele impresii legate de facultatea din Hawaii sunt înregistrate, de asemenea, în *Mira*: „În campus, am fost întâmpinați de colegii care ne așteptau. Departamentul de Limbi Europene se afla în «Webster Hall», o clădire cu patru etaje în care funcționau mai toate facultățile de limbi și liere. Era o clădire relativ nouă, destul de simplă, și întreg «campusul» ni se părea mai modest decât cel din Seattle, lucru explicabil, dat fiind ca Universitatea din Hawaii a început să se dezvolte abia după 1964, anul sosirii noastre, sub administrația președintelui (rector) Thomas Hamilton...”³.



Din corespondența către familie aflăm mai multe date despre activitatea sa, despre programul de studii, perioada de vacanță sau de cursuri, despre examene și conferințe. Menționăm că am selectat doar informațiile care ni s-au părut demne de luat în considerație, cele omise neaducând date suplimentare, ci fiind doar simple notații referitoare la orare, vacanțe sau examene. Primele vești legate de universitate datează din 26 septembrie 1964, când, proaspăt sosit în Honolulu, spune: „Am început un nou an universitar, în care mă voi ocupa mai cu seamă de literatură și civilizația latino-americană, cursurile pe care le dau în – spaniolă! pe care am învățat-o singur (și fără să știu cum) în ultimii zece ani”⁴.

Încă de la venirea în noul colectiv se confruntă cu o problemă pe care nu omite să o menționeze. Până și în Honolulu se pune în discuție nepotismul: „Cum atât eu cât și Mira făceam parte din secția spaniolă, ni se atrase atent atenția că, eventual, ar fi existat problema «nepotismului», se putea «interpreta» cum ai fi vrut: când în favoarea când în defavoarea celor vizați, depinzând din ce «unghi» se analiza cazul! În același timp fuseserăm însă asigurați că din cauza «înalțelor noastre calificări» și a «calității intelectuale» a muncii noastre, o asemenea ipoteză era îndoielnică, așa că, pentru un an, n-aveam de ce să ne facem griji”⁵.

Din ilustrata datată 20 februarie 1965 putem vedea că Ștefan a privit poziția sa cu foarte multă seriozitate: „Am foarte mult de lucru, caut să mă pot ține la curent cu totul”⁶.



² *Ibidem*, p. 217.

³ *Ibidem*, p. 265.

⁴ Muzeul „Casa Mureșenilor”, secția Casa „Ștefan Baciu” (în continuare MCM – CȘB), Depozit Documente, dos. 4, nr. inv. 371, ilustrată, original.

⁵ *Mira*, p. 267.

⁶ MCM – CȘB, Depozit Documente, dos. 6, nr. inv. 564, ilustrată, original.

Tot din corespondența către mama sa aflăm mai multe date despre activitatea sa de conferențiar. Primele conferințe le va susține încă din 1965. În 15 aprilie anunță: „*În iunie plec pentru 20 de zile în America Centrală (țări pe care le iubesc atât și unde am foarte mulți prieteni) ca să dau o serie de conferințe; invitat de Universitățile de acolo!*”⁷, iar în mai vine cu informații suplimentare referitoare la limba de susținere: „*Conferințele în Mexico și America Centrală le voi ține în... spaniolă!*”⁸. În august, același an 1965, își înștiințează familia despre următoarele prezențe din State: „*De la 5 la 15 septembrie plec la Boston și New York, la un colocviu portughezo-brazilian, invitat de Harvard și Columbia, unele din cele mai mari universități din lume. Am să cetesc o comunicare despre poezia în viitorii 20 de ani în Brazilia! Subiect frumos, greu și riscant. Ca tot ceea ce e frumos!*”⁹, iar în august 1969 este invitat de Universitățile din Costa Rica și Honduras. În Honduras, însă, aflăm că nu va ajunge din cauza conflictului izbucnit în acea perioadă între Honduras și San Salvador.

Inceputurile în Honolulu sunt sub semnul incertitudinii până la definitivarea situației sale în 1967. În 27 ianuarie 1965, anunță prelungirea contractului și oferă o descriere a noului spațiu de lucru: „*Pentru anul 65-66 Universitar cel puțin, am să fiu tot aici, unde mi s-a oferit un excelent contract. Chiar în aceste zile, în vacanța dintre cele 2 două semestre m'am mutat în noul birou singur, «un pateu», grădina interioară de stil tipic local, plină de o floră abundentă, radioasă, un birou în care să pot lucra în voie*”¹⁰. Ține să sublinieze acest fapt fiind o împlinire personală și o mare fericire în situația în care, la venirea sa în universitate, el și Mira au fost nevoiți să împartă același birou.

Nesiguranța rămânerii în Honolulu, în 1966, reiese și din ilustrata în care prezintă perspectivele în ideea în care nu vor rămâne: „*După Septembrie 1966, nu știu precis ce vom face, e foarte posibil să mai stau aici, dar nu e nimic sigur. Și – ca să vedeți cum e lumea – am primit invitații (teoretice) pentru a preda spaniola în Seoul (Coreea de Sud) sau un curs de literatura braziliană în America Centrală, lucru – care pe scurt termen m'ar interesa*”¹¹.

În 1967, după numai trei ani de catedră, i se definitivează situația și este avansat la gradul de profesor-asociat. Față de Mira care, fiind farmacistă de profesie, este nevoită să urmeze cursurile Facultății de Litere pentru a putea avansa, Ștefan este mai norocos după cum declară: „*Mi se adusese*



la cunoștință că la propunerea decanului, rectorul Thomas H. Hamilton acceptase să-mi «echivaleze» licența în drept, cele câteva zeci de cărți și sutele de eseuri, articole și poeme, cu un doctorat”¹².

O preocupare constantă a lui Ștefan Baciuc în corespondență a fost de a descrie lumea în care trăiește: „*Acesta e locul unde lucrez și de unde îți scriu de obicei – și acum. Săgeata arată mica clădire cu biroul meu «cancelaria» cum zicea bunica. Sunt în plin examen. E cald. Altă vară*”¹³, prilej cu care face o următoare descriere: „*Pe verso, faimosul «EWC»,*

⁷ *Ibidem*, dos. 6, nr. inv. 566, ilustrată, original.

⁸ *Ibidem*, dos. 6, nr. inv. 567, ilustrată, original.

⁹ *Ibidem*, dos. 6, nr. inv. 570, ilustrată, original.

¹⁰ *Ibidem*, dos. 6, nr. inv. 563, ilustrată, original.

¹¹ *Ibidem*, dos. 6, nr. inv. 569, ilustrată, original.

¹² *Mira*, p. 269.

¹³ MCM – CȘB, Depozit Documente, dos. 3, nr. inv. 275, ilustrată, original.

unde mănânc des, o facultate pentru studenți din toate părțile lumii. E în campus și e plină de mișcare și de un ciudat aer oriental”¹⁴. Universitatea, în ansamblul ei, este văzută: „Acest institut de «educație internațională» e în felul ei o școală unică în Occident”¹⁵.

Pentru a reda cât mai sugestiv cosmopolitismul lumii americane, într-o ilustrată din 17 iulie 1966, scrie: „Azi am venit în autobuz lângă un călugăr budist, și pe lângă masa mea la EASTWESTCENTER mănâncă un grup de studenți din Birmania, Ceilon, Cambodja, Pakistan. Lângă ușa mea, în celălalt birou, bate la mașină un coleg din Indonezia și un student din Tailanda stă de vorbă cu logodnica lui, în timp ce o studentă japoneză mă întreabă ceva din gramatica portugheză”¹⁶.

În Mira arată cum se desfășura programul de lucru: „Diminețile ne erau ocupate cu diferitele cursuri, ore de birou, adunări și corectarea de examene...”¹⁷. Familia este ținută la curent cu noutățile din orarul său: „Noul an 66-67, mie îmi dă destul de lucru, am un seminar de licență despre «cuento» (short story) în America-Latină, cu un număr de studente... care îmi place extrem de mult printre altele”¹⁸.

Ilustrata din 16 februarie 1968 „raportează”, după cum îi plăcea să spună, „cursuri 4, 2 antologii, am avut șansa de a mi se da o secretară”¹⁹.

În mai, își prezintă proiectele pentru anul în curs: „Ne apropiem de finele unui nou an școlar... la 30-V-a se termină anul, apoi vacanță până în 17 VI și apoi curs de vară intensiv: apoi iar vacanță, în care însă am extrem de multă muncă cu cele 2 antologii”²⁰. În august spune: „La 26.7.1968 se termină cursul de vară, care m-a obosit mult. M-am înhâmat la el fără să-mi dau seama că un curs de 1 (2 ore și zece minute zilnic) este cu totul stupid; seminarul în schimb compensează”²¹.

Uneori, prezentul îi rememorează trecutul studenției sale, când timpurile se aflau sub semnul liniștii și al calmului. În prezent, viața universitară este agitată și plină de stres: „Am început un nou an școlar, și când mă gândesc la liniștea (!!!) începuturilor de an de liceu și (chiar) universitate, nu-mi vine să cred; și totuși Planeta e încă aceeași: cursuri puține și ușoare, o să pot lucra”²².

Pe anul 1969 relatează, în 14 mai: „Acum suntem în push de fine de an până în 22, apoi, o săptămână de examene și multă agitație”²³.

În memorialistică observăm, de asemenea, preocuparea de a immortaliza fiecare moment din existența sa didactică: „Sosesc dimineața în biroul meu din Valea Manoa, unde se află campusul central al Universității Statului, mă așez la masa de lucru și încep să prepar lecția pentru cursul de



¹⁴ *Ibidem*, dos. 5, nr. inv. 424, ilustrată, original.

¹⁵ *Ibidem*, dos. 5, nr. inv. 425, ilustrată, original.

¹⁶ *Ibidem*, dos. 6, nr. inv. 594, ilustrată, original.

¹⁷ *Mira*, p. 266.

¹⁸ MCM – CȘB, Depozit Documente, dos. 7, nr. inv. 603, ilustrată, original.

¹⁹ *Ibidem*, dos. 6, nr. inv. 579, ilustrată, original.

²⁰ *Ibidem*, dos. 4, nr. inv. 386, ilustrată, original.

²¹ *Ibidem*, dos. 4, nr. inv. 394, ilustrată, original.

²² *Ibidem*, dos. 5, nr. inv. 401, ilustrată, original.

²³ *Ibidem*, dos. 5, nr. inv. 422, ilustrată, original.

civilizație latino-americană, pe care îl dau de trei ori pe săptămână. E vorba de un capitol sintetic, analizând opera scriitorilor din Peru, Ecuador, Chile, Bolivia și Paraguay”²⁴.

În trecut adaugă, pe un ton distrat, despre activități diverse: „*Fac parte din comitetul de lectură care va citi poezii scrise în spaniolă de studenții și studentele din anul I*”²⁵, sau o epistolă în care o fostă studentă îi cere o scrisoare de recomandare pentru o universitate din Spania.

La începutul lui 1970 vorbește de programul anului: „*În semestrul care începe la 26 I-26 V am (numai) 2 cursuri: portugheză (literatură) anul III și un seminar de poezie contemporană din Nicaragua*”²⁶. În 27 iulie 1970 anunță: „*Vacanța mare s’a dus; în 28 încep un curs de «summer school», spaniolă elementară; care merge până la 3-9 și la 8-9 încep cursurile care merg până la Crăciun. În iulie 1971 începe «sabaticul», 6 luni*”²⁷, iar în august explicitează orarul: „*Cursul de spaniolă elementară mă face să petrec dimineața la Universitate, clasă + birou*”²⁸. În toamnă, relatează cu vădite nostalgii românești, dar și într-o manieră comparativă: „*Destul de curând va bate la ușă o altă toamnă hawaiiană, cu cărți școlare nu ca pe timpul lui Dragomir Nedelcovici*”²⁹.

În ilustrata din 11 septembrie 1970 doarește să redea pulsul începuturilor de an universitar: „*Am început un nou an școlar: 21 de mii de studenți; o primă săptămână de agitație în ceea ce privește noile activități*”³⁰, pentru ca apoi, în aceeași ilustrată, să semnaleze prezența acolo a unui conferențiar român, însă nu pare foarte interesat să afle mai multe date despre acesta: „*În săptămâna care vine ne vizitează un d. Ștefănescu Drăgănești, profesor de la București, va da conferințe*”³¹. În corespondența imediat următoare nu mai pomenește nimic de trecerea acestui domn pe acolo.

În State profesorii beneficiază de an sabatic, „*concediul acordat de universitățile americane din șase în șase ani profesorilor, cu scopul de-a uni investigațiile și odihna*”³². În sabatic, pe care îl petrece împreună cu Mira în Europa, Ștefan intră doar în 1972, perioadă în care studiază un subiect legat de elaborarea *Antologiei poeziei surrealiste latino-americane*.

Munca la catedră este dublată de proiectele personale, pe care le menționează cu fiecare ocazie. Vorbind despre orarul personal, remarcă, uneori, trecerea timpului: „*Zilele trec în zbor printre teze, examene, invitații și corecturile Antologiei care trebuie să apară până la finele acestui an*”³³.

După cum singur conștientizează, menirea unui profesor la catedră este de multe ori mult mai complexă: „*Deseori, profesorul are ocazia să asculte «cazuri speciale», ca un fel de amestec de duhovnic, avocat și psihiatru*”³⁴.

În întreaga activitate la catedră desfășurată de Ștefan Baciu, putem afirma că a predat cu pasiune și seriozitate. Există însă și o materie pe care a fost obligat să o predea și care nu i-a făcut în mod special plăcere: gramatica portugheză, un domeniu mai arid, care nu convenea foarte mult poetului. Vorbește despre acest lucru în câteva ocazii: „*Peste o lună «se găte» semestrul, dar la primăvară, tot am un curs de.... gramatică, fain frumos, exact pe cel de acum! Plus un seminar 18 studenți, și introducerea literatură Americii Latine, anul III*”³⁵; „*la mine cursurile încep la 24-8, anul... de gramatică și asta nu e o bucurie!*”³⁶. La 28 august 1984 anunță: „*În ultima clipă mi s’a luat gramatica (!) în schimb mi s’a impus un curs de poeme graduat, cu volume ce nu-mi convin 100%*”³⁷,

²⁴ Ștefan Baciu, *Un brașovean în arhipelagul Sandwich-Hawaii*, București, Editura Eminescu, 1994, p. 68.

²⁵ *Ibidem*, p. 70.

²⁶ MCM – CȘB, Depozit Documente, dos. 5, nr. inv. 475, ilustrată, original.

²⁷ *Ibidem*, dos. 5, nr. inv. 453, ilustrată, original.

²⁸ *Ibidem*, dos. 5, nr. inv. 452, ilustrată, original.

²⁹ *Ibidem*, dos. 5, nr. inv. 454, ilustrată, original.

³⁰ *Ibidem*, dos. 5, nr. inv. 455, ilustrată, original.

³¹ *Ibidem*, dos. 5, nr. inv. 455, ilustrată, original.

³² Mira, p. 288.

³³ MCM – CȘB, Depozit Documente, dos. 6, nr. inv. 529, ilustrată, original.

³⁴ *Un brașovean...*, p. 35.

³⁵ MCM – CȘB, Depozit Documente, dos. 1, nr. inv. 85, ilustrată, original.

³⁶ *Ibidem*, dos. 3, nr. inv. 255, ilustrată, original.

³⁷ *Ibidem*, dos. 2, nr. inv. 109, ilustrată, original.

ca apoi, la 12 septembrie, să exclame fericit: „În toamna asta, se pare că, în mod excepțional, scap cu bine de cunoscutul curs de gramatică! Voiu preda: conversație, civilizație, poezie, ultima la nivel gradat”³⁸. Revine ulterior cu o știre autoironică: „Facultatea a intrat în ritm normal și am aflat că la primăvară iar am un curs de gramatică. Specialitatea mea!”³⁹.

Anii '80 sunt anii în care se plânge și de scăderea calității studenților: „Eu mă lupt cu libienii mei, în semestrul următor am o clasă de literatură. Mi-am tocmii o asistentă pentru corectat o-i, oi”⁴⁰. În septembrie 1981: „Eu continui marile mele creații cu libienii... E o jalnică scădere de nivel nu numai «la noi» ci și în general. Anii seminariilor se pare că s-au dus ca și Baba cu colacii. O amicică mă consola «e mai ușor» și apoi «c'est la vie!»”⁴¹. În 1983 menționează despre o situație de criză care afectează bunul mers al lucrurilor: „La universitate e jale: s'au mai tăiat 8 milioane din buget și se invită lumea să iasă la «penzie» early. Deocamdată se fac mari economii la cumpărarea de cărți, bibliotecă etc. Vremurile de aur din anii '60 s'au dus”⁴², pentru ca, în septembrie 1984, să regrete că nu se poate retrage: „Aici e un mare balamuc de care eu încerc să mă țin cât mai în lături. Dacă viața mea ar fi «acuma» aranjată în alt fel, m-aș «semi-pensiona» ca să mă dedic alor mele și «uneori» câte o scurtă călătorie. Dar nu e așa...”⁴³.

Din corespondența anului 1987 se poate observa o modificare de atitudine. Cum are deja o vârstă înaintată (șaizeci și nouă de ani), se face vizibilă o oarecare oboseală, pe care o menționează din ce în ce mai des: „Caut să țin un ritm normal, dar obolesc repede, mai ales la cursul de 1.15 minute (75 minute) care e de 2 ori pe săptămână, altfel decât cel de 50 minute. Dacă nu aș fi singur, aș renunța, căci nu «face». Multă muncă și multă oboseală”⁴⁴. „Cursurile încep la 24-8, mi s-a aprobat reducerea (!!!). Predau un 202 un subjonctiv și un 471 introducere în literatura hispano-americană. Orar 10 treizeci și 2.30, 9.45 și mă întorc cu Tedd la 5. Să vedem cum o să fie cam obositor.”⁴⁵

În același sens continuă și la 25 octombrie 1989: „Cursul merge bine, dar greu, în sensul că obolesc ușor ... Orar nou care se va schimba la anul. (So Gott will)”⁴⁶. La scurt timp se manifestă boala Parkinson, care îi va afecta restul existenței.

1990, ultimul an la catedră, aduce vești legate de lucrul cu studenții și de pensionare: „Azi (31 ianuarie 1990) am primit comunicare oficială de la Decan, cum că finele contractului meu este... final”⁴⁷. În 9 septembrie 1990 spune: „Acum lucrez cu studenții pentru dizertații de MR (licențe) individual”⁴⁸, iar peste câteva zile constată, într-o atitudine de resemnare, în mod firesc, schimbarea de generație și trecerea timpului văzută într-o manieră specific românească: „La Universitate multă lume nouă, căci de la 1964 până azi, mai toți colegii «s'au pensionat». De fapt, așa e normalis, oricât am



³⁸ *Ibidem*, dos. 2, nr. inv. 113, ilustrată, original.

³⁹ *Ibidem*, dos. 2, nr. inv. 104, ilustrată, original.

⁴⁰ *Ibidem*, dos. 1, nr. inv. 62, ilustrată, original.

⁴¹ *Ibidem*, dos. 1, nr. inv. 63, ilustrată, original.

⁴² *Ibidem*, dos. 1, nr. inv. 90, ilustrată, original.

⁴³ *Ibidem*, dos. 2, nr. inv. 103, ilustrată, original.

⁴⁴ *Ibidem*, dos. 4, nr. inv. 363, ilustrată, original.

⁴⁵ *Ibidem*, dos. 3, nr. inv. 255, ilustrată, original.

⁴⁶ *Ibidem*, dos. 3, nr. inv. 265, ilustrată, original.

⁴⁷ *Ibidem*, dos. 4, nr. inv. 360, ilustrată, original.

⁴⁸ *Ibidem*, dos. 3, nr. inv. 296, ilustrată, original.

dori noi să fie ca'n basmele lui Petre Ispirescu"⁴⁹.

Încă din mai 1965 vorbește despre colaborările pe care le are la revistele universităților americane: „În ultima vreme am avut satisfacția ca reviste universitare de mare prestigiu aci, să primească eseuri ale mele”⁵⁰. La editurile universităților publică lucrări importante: în 1974, la New York University, îi apar cele 2 volume ale *Antologiei Poeziei Latino-americane*, cea mai importantă lucrare a lui; aceasta și aceea a *Poeziei Surrealiste Latino-americane* sunt, după cum aprecia, „cărți devenite între timp, lucrări de text obligatorii, lucrări de text, editate și reeditate, apoi din nou epuizate”⁵¹. Universitatea din Veracruz publică, în 1986, placheta de poezie braziliană tradusă în spaniolă *Las Pistas de Ledo Ivo*, iar Academia Panamena de la Lengua din Panama îi editează, în 1988, *Poemele lui Ivan Goll*, traduse din germană.

Studentii sunt menționați în nenumărate ocazii, ceea ce demonstrează o preocupare pentru tinerii care îi trec prin mână, cât și pentru viitorul lor. În *Un brașovean în arhipelagul Sandwich Hawaii* dedică un capitol unei studente vietnameze, Bach Mai Pham, despre care își amintește: „Avea nu numai un talent special pentru limbile străine ci se distingea printr-o muncă aș zice îndârjită, făcând progrese zi de zi”⁵², fostă studentă pe care o regăsește cu plăcere după mai mulți ani. Cu mulți dintre ei are o relație foarte apropiată: uneori este invitat la masa de Crăciun, sau studenții sunt prezenți la aniversările lui etc.

La ora bilanțurilor, face un tablou al universității și al schimbărilor la care a fost martor în îndelungata sa carieră: „Când, în 1964, am sosit la Universitatea din Honolulu, erau pe cale să se stingă ultimile reminescente ale tihnitei vieți rustice din Campus: astăzi, Honolulu are duioasa «cîste» de a fi, ca număr de locuitori, al unsprezecelea oraș al Statelor Unite. Universitatea are peste 27 de mii de studenți și pe locul unde se afla primul meu birou, se ridică o clădire de zece etaje, beton armat și sticlă, destinată studiilor sociale”⁵³.

În același context, surprinde instantanee din viața studentescă americană, văzute dintr-o perspectivă a viitorului: „Se vor umple sălile de curs și seminare. Se vor lua cu asalt amfiteatrele și cele cinci biblioteci vor fi ocupate din zori până în noapte. Numeroasele restaurante și coffee shop vor fi pline până la refuz timp de 12 ore pe zi, iar la umbra palmierilor se vor improviza picnicuri la care vor participa și cei ce și-au adus de acasă așa numitul «Brown bag», punga de hârtie cafenie conținând un sandwich, un fruct, sau, dacă sunt vegetarieni, legume și nuci, pe care le vor ronțai cu burta la soare sau moșăind zece sau cinsprezece minute înainte de a se îndrepta spre o altă sală de cursuri în clădirile ale căror ascensoare urcă și coboară fără încetare”⁵⁴.

În mod evident, face o comparație între lumea universitară românească (unde nu își putea închipui familiaritatea cu profesorii) și cea americană, unde ține a sublinia aspectele democrației americane: „Democrația americană începe în școli. Fiecare individ are dreptul să își exprime părerea, chiar dacă este aceea a unei așa-zise «minorități a unui singur». Studenții și studentele au învățat să prețuiască aceste valori încă din clasele primare și de la liceu [...]”⁵⁵.

„Fiecare universitate din Statele Unite publică un ziar, redactat, scris și întocmit exclusiv de studenți, apărând o dată, de două sau de trei ori pe săptămână, distribuit gratis în Campus [...] și care se caracterizează printr-o absolută libertate de expresie. În felul acesta poate fi criticată administrația universitară, dacă redacției i se pare că rectorul (numit aici «președinte») nu are

⁴⁹ *Ibidem*, dos. 4, nr. inv. 300, ilustrată, original.

⁵⁰ *Ibidem*, dos. 6, nr. inv. 568, ilustrată, original.

⁵¹ *Un brașovean...*, p. 44.

⁵² *Ibidem*, p. 59.

⁵³ *Ibidem*, p. 73.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 44.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 51.

dreptate. Pot fi discutate metode de predare, cursuri care nu sunt populare și cei criticați (profesori, conferențieri sau lectori) au dreptul de a răspunde în mod clar și concis.”⁵⁶

Memorialist înăscut, evocă cu plăcere chipuri ale celor care i-au fost aproape: „Aveam biroul lângă cel al frumoasei tailandeze Sumitra Tavorabutr, vecinii noștri fiind cubanii Yara și Matias Montes, indonezianul R. Roosman, cunoscuta folcloristă japoneză Hiroko Ikeda, specialistul de limbă și literatură sanscrită Walter Maurer”⁵⁷. „Încă îmi aduc aminte de mica mea asistentă Tokuko Nanto de la Tokio, care avea obiceiul, de câteva ori pe săptămână să se oprească în fața ușii deschise, uitându-se cum băteam (ca și acuma) la mașina de scris cu două degete, pentru că lucrăm zilnic cu foc și spor...”⁵⁸.

Cu ocazia unui tur organizat pentru turiști în campus, vedem și modul în care se percepe pe sine, vorbind cu demnitate de originea sa: „Cel care se îndreaptă spre clădirea principală – adaug eu – cu o pălărie de pai Panama pe cap – este poetul brașovean, autorul «Poemelor poetului tânăr» apărute în 1935 la București și al culegerii de poeme hawaiiene «Ukulele», tipărită în anii '60 în Hawaii”⁵⁹.

Referitor la practica universităților americane, unde studenții fac evaluări profesorilor, Ștefan ține să explicitizeze modul în care este perceput de studenți: „În ceea ce mă privește, evaluările au fost, îndeobște, din cale-afară de pozitive fiind «criticat» pentru «intransigența ideologică» lucru ce mă cinstește”⁶⁰. În continuare, afirmă pe un ton distrat: „Anul acesta un student (sau să fie o studentă?) a găsit că sunt atât de drăguț («cute») că Universitatea ar trebui să facă «păpuși Ștefan Baciu» spre a fi distribuite ca «suvenir» de Departamentul de Limbi Europene”⁶¹.

Pentru a contura cât mai cuprinzător personalitatea profesorului Baciu, am înregistrat și imaginea pe care au avut-o alții despre el. De aceea am ales cea mai sensibilă și completă evocare a acestuia, ce aparține lui Theodore J. Stepp, unul din studenții cei mai apropiați și care, în „Mele”, numărul 90, dedicat memoriei lui Ștefan Baciu, îl prezintă astfel: „Eu apreciez în mod special contribuția profesorului Baciu la învățământul contemporan pentru că am avut privilegiul de a îl avea ca profesor și mentor dar a îi fi și prieten. Ca tânăr student la Universitatea de Spaniolă, am fost impresionat de larga experiență în problemele latino-americane pe care o aducea la clasă. Cursurile de literatură braziliană au revelat într-un mod special calitățile extraordinare de predare ale profesorului Baciu: fiecare material avea un grad de dificultate care în același timp menținea interesul nostru și ne provoca să ne formăm abilitățile în limba și istoria literaturii Portugaliei și a Braziliei. Au trecut mai mult de douăzeci de ani de atunci; totuși, influența, învățătura sa, începută în timpul zilelor mele de facultate, continuă să fie puternică pentru mine și azi, ca profesor la Maryknoll High University”⁶².

Pentru poetul care a fost Ștefan Baciu nu este surprinzător ca lumea în care a trăit să constituie o sursă de inspirație pentru poezia sa. În acest sens a scris mai multe poezii. Noi am selectat din volumul *Ukulele* poezia intitulată *Carte poștală din cetatea universitară*, care pune în evidență în modul cel mai plăcut această temă de creație:

„caiete de franceză
de tagalog
dicționare de buzunar-galben, alb
și negru, în pătrate uriașe-afișe vorbind fiecare
în altă limbă

⁵⁶ *Ibidem*, p. 50.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 75.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 45.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 83.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² „Mele”, Honolulu, Ianuarie, 1994, nr. XXX/ 90, p. 63.

*fete desculțe
cu o năframă 'n vânt
la gât
săli respirând
din oră în oră
cu plămâni
cosmopoliți
fiecare respirație
o altă limbă
un alt obraz
cărți lăsate
pe iarbă
par foi
dintr'un copac necunoscut
un câine trece pe gazon
în timp ce păsări
încep un curs
de aerodinamică”⁶³*

Ștefan Baciuc s-a bucurat de o largă apreciere în munca de la catedră. Cosmopolit, și-a dedicat mai mult de un sfert din viață predând literatura și civilizația latino-americană; prin mâna sa au trecut mii de studenți din toate părțile lumii. A fost unul din pionierii Catedrei de Limbi romanice la Facultatea de Limbi romanice din Honolulu și a lăsat în urma sa o operă de referință pentru iubitorii poeziei latino-americane, însă nu și-a uitat niciodată originile, fiind un reprezentant de seamă al culturii române și al românilor din diaspora.

⁶³ Ștefan Baciuc, *Ukulele*, Madrid, Colecția Destin, 1967, p. 11.

Steffen SCHLANDT

APORTUL FAMILIEI SCHNEIDER LA DEZVOLTAREA MUZICALĂ A BRAȘOVULUI

Zusammenfassung: Drei Mitglieder der Familie Schneider sind zwischen den Jahren 1772 und 1875 mit der Orgelmusik und dem Orgelbau in Kronstadt verbunden.

Diese sind: **Martin** Schneider – Cantor und Organist

Petrus Gottlieb Schneider – Organist und Orgelbauer

Carl Schneider – Orgelbauer

Martin ist der Vater von Petrus Gottlieb, und dieser wiederum der Vater von Carl **Martin Schneider** wurde im Jahr 1748 als Sohn des Campanators in Weidenbach geboren und besuchte ab dem Jahr 1761 die Oberklassen des Gymnasiums in Kronstadt. Im Alter von 22 Jahre zog er nach Pressburg um die Musik zu studieren. Nach seiner Rückkehr nach Kronstadt wird er im Jahr 1772 Concantor an der Schwarzen Kirche und ab dem Jahr 1774 dann Cantor (Director chori), gleichzeitig "collega" am Gymnasium.

Am 6.7.1773 heiratete er Agnetha Lang, mit der er 10 Kindern hatte. Martin Schneider war bis zum 1792 an der Schwarzen Kirche angestellt, danach wurde er Prediger an der Blumenauer Kirche und ab dem Jahre 1799 Oberprediger in St. Bartholomae. Er starb in Kronstadt an der Wassersucht am 8.2.1812.

Martin Schneider bearbeitete im Jahr 1779 das evangelische Choralbuch für Kronstadt und veränderte etliche Choräle. Danach fand das durch ihn veränderte Choralbuch eine grosse Verbreitung in der weiteren Umgebung und wurde erst im Jahr 1900 durch das neue Choralbuch von Rudolf Lassel und J.L. Bella ersetzt.

Ein interessantes Werk ist seine Matthäus Passion, ein erstes oratorisches Werk größeren Ausmasses, geschrieben in Kronstadt im Jahre 1774.

Die Besetzung enthält 6 Solisten, Chor und Orgelbegleitung. Nach dem eigentlichen Werk folgen noch Einlagesätze (in lateinischer Sprache), in denen Blasinstrumente eingesetzt werden.

Sein vielleicht wichtigstes Werk ist ein vierbändiges Compendium: "**Grundlage zur Praktischen Tonkunst** für jeden Liebhaber, insonderlich für den angehenden Violinspieler, Singer, Klavierspieler und Orgelspieler, der zugleich die Musikalische Composition lernen will" begonnen am 18. Januar 1803, in "Kronstadt in Siebenbürgen." Dieses Werk ist nach dem Tabulaturbuch von Daniel Croner (aus den Jahre 1681-1709) ein weiteres wichtiges Werk der Musiktheorie in Kronstadt. Durch diese beiden wichtigen Manuskripte können wir vieles über das gespielte Repertoire erfahren, über die technischen Möglichkeiten und das Niveau der gebotenen Musik.

Martin Schneider ist auch ein Gründungsmitglied des **COLLEGIUM MUSICUM**, einem Verein zur Pflege der Musik ausserhalb der gewohnten Orte (Kirchen und Militärkapellen). Dem Verein gehörten Mitglieder des Gymnasiums (Lehrer und Schüler) sowie auch interessierte Laien an. Es wurde zweimal pro Woche geprobt und meistens Samstagnachmittag öffentlich in der Aula des Gymnasiums gespielt.

Durch seine Schriften und Kompositionen sind uns wichtige Zeugnisse musikalischer Praxis des späten 18. und frühen 19. Jahrhunderts erhalten geblieben. Diese Zeit war für die Orgelmusik von einem Schattendasein hinter den viel effektvolleren orchestralen Kompositionen geprägt.

In der Musik von Martin Schneider ist einiges von den barocken Vorbildern zu spüren, anderes wiederum atmet den klassischen Geist und hat mehr Eleganz und "Galanterie". Ein glücklicher Zustand war vielleicht die Aufbruchstimmung im Burzenländer Orgelbau des ausgehenden 18.

Jahrhundert. Martin Schneider hatte vermutlich ein reges Interesse an den neuen Orgelbauten von Johann Prause (baute Orgeln ab 1780-1800) oder an denen von Johann Thoïs. Diese (damals) neuen Instrumente eignen sich hervorragend zur Wiedergabe dieser Musik. Interessanterweise wurde die Musik von Martin Schneider nach 200 Jahren zu einem Zeitpunkt wiederentdeckt wo genau diese Orgeln restauriert und in ihren Ursprungszustand zurückversetzt werden.

Petrus Gottlieb und Carl Schneider haben keine Kompositionen hinterlassen, dafür einige sehr schöne Orgelwerke. Petrus Gottlieb Schneider war erst Organist an der Schwarzen Kirche und danach Orgelbauer. Er übernahm einige optische Anregungen von Johann Prause in der Gestaltung der Orgelprospekte. Carl Schneider baute ca. 30 Instrumente nach dem Muster der grossen Buchholz Orgel der Schwarzen Kirche und gilt als einer der besten Orgelbauer des 19. Jahrhunderts in Siebenbürgen. Er restaurierte auch die meisten der Orgeln im Burzenland und übernahm den Respekt seines Meisters Buchholz vor den alten Orgelwerken, indem er sie sehr behutsam instandsetzte und altes historisches Material sicherte.

Contribuția muzicală a familiei Schneider (originară din Ghimbav) este până în acest moment prea puțin cunoscută, chiar și în rândul muzicienilor, și oferă unele surprize foarte plăcute prin prisma tratatelor muzicale, dar și a repertoriului și inventarului de instrumente păstrate.

Primul reprezentant și din punct de vedere componistic, cel mai important este **MARTIN SCHNEIDER**. Născut în anul 1748 la Ghimbav, ca fiu al unui campanator (clopotar), Martin Schneider frecventează, din anul 1761, cursurile Gimnaziului Honterus, unde absolvă clasele superioare. La vârsta de 22 de ani pleacă la Pressburg/Posonium, astăzi Bratislava (Slovacia), pentru a studia muzica. După întoarcerea la Brașov, Martin Schneider devine, în anul 1772, Concantor la Biserica Neagră și, din anul 1774, Cantor (Director chori) și totodată „Collega” la gimnaziu. La data de 6.7.1773 se însoară cu Agnetha Lang, cu care va avea 10 copii, născuți între anii 1774 și 1799. Unul dintre acești copii este PETRUS GOTTLIEB SCHNEIDER, cel care va deveni organist și constructor de orgi.

Martin Schneider îndeplinește activitatea muzicală la biserica parohială (Biserica Neagră) până în anul 1792, când devine predicator la biserica evanghelică din Blumăna. În anul 1799 devine predicator superior (Oberprediger) la biserica Bartolomeu. Martin Schneider moare la data de 8.2.1812, la Brașov, de un edem.

Îi putem analiza activitatea muzicală datorită compozițiilor și tratatelor muzicale păstrate la diferitele arhive din Brașov și Sibiu. Sunt păstrate următoarele compoziții și lucrări teoretice:

- 1774 Cantată funerară *Ei du frommer Knecht*, Arhiva Bisericii Negre (ABN)
- 1774 *Patimile după Matei* – oratoriu, ABN
(*Passions Historie* wie sie abgesungen wird mit neuen Chorälen)
- 1802 *Cantata pentru Vinerea Mare*, ABN
- 1803 *Praktische Tonkunst/Principii de bază ale artei muzicale*, Arhiva Națională Sibiu,
4 volume; incluse în aceste volume sunt și piese demonstrative, care pot fi folosite
și în afara contextului: 4 prelucrări de coral, 14 piese libere (Preludii, Sonate, Fugi)
- 1808 Motet funerar *Die Blume pranget und fällt ab*, găsit la Râșnov și păstrat astăzi la
Arhiva Bisericii Sibiu (ABSB)
- s. a. 5 preludii pentru orgă, ABSB
1 vals

Următoarele lucrări sunt date dispărute:

- 1776 Cantata *So schlafe denn selig*
 s. a. Cantata *Vater unser Felder Hoffen*
 s. a. Cantata *Lobsinget dem Herrn ihr Glücklichen Beyde*

Martin Schneider a fost și cel care a prelucrat **cartea de corale** a bisericii evanghelice din Brașov în anul 1779. Această carte nouă de corale a avut o răspândire deosebită în toată zona și există și astăzi în arhivele diferitelor biserici. De abia în anul 1900 a fost înlocuită de cartea de corale elaborată de J.L. Bella (Sibiu) și R. Lassel (Brașov).

De interes deosebit este lucrarea sa amplă **Passions Historie** adică *Patimile după Matei*, scrisă în anul 1774, o primă lucrare oratorică compusă la Brașov. Distribuția este formată din 6 soliști (evangelist, Iisus, Petru, Iuda, Pilat, servitoare), cor și orgă. După Patimi, mai apar instrumente de suflat și coarde, dar acest pasaj se pare că este o inserție în slujba de Vinerea Mare și limba folosită este latina (spre deosebire de restul lucrării, care este în germană).

Cea mai amplă lucrare este însă tratatul în patru volume *Grundlage zur Praktische Tonkunst für jeden Liebhaber, insonderlich für den angehenden Violinspieler, Singer, Klavierspieler und Orgelspieler, der zugleich die Musikalische Composition lernen will*.

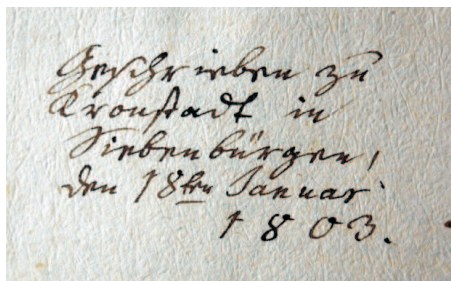
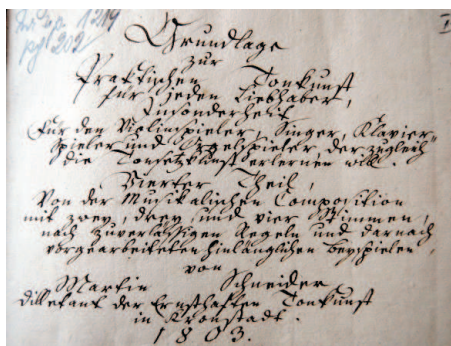
Acest manual de teorie muzicală urma să fie de folos aceluia care doreau să înceapă cu primele noțiuni de muzică și, gradual, să progreseze până la compozițiile pentru patru voci. Pentru aceștia, Martin Schneider a scris acest *Compendium*, după cum ne relatează în prefața primului volum. Autorul încheie prefața volumelor cu dorința ca această lucrare să le ajute multora, care, din amatori, vor deveni cunoscători, și semnează la data de „18 ianuarie 1803, Kronstadt in Siebenbürgen”.

Este o lucrare foarte amplă și riguroasă, cu o abordare a tuturor domeniilor de interes pentru amatorul de muzică, dornic să învețe un nou limbaj – cel muzical.

Interesant ni se pare folosirea unui termen care apare în perioada clasică, urmând să devină, mai ales în Romanticism, un termen foarte des folosit: *geniu* – compozitorul se dezvoltă de la un „meșteșugar” (J.S. Bach), la un „copil minune” (Mozart) și apoi devine un geniu...

După caietele teoretice copiate de Daniel Croner (1656-1740), acest *Compendium* – tratat de muzică – este primul manuscris muzical important scris la Brașov. Astfel, avem deja două tratate muzicale din Brașov, care reliefează mai bine nivelul de pregătire al dascălilor și poate al aceluia care doreau să se inițieze în această artă.

Exemplele muzicale din interiorul tratatului sunt poate cele mai interesante, datorită faptului că ne oferă un repertoriu, despre care nici nu am știut că există (muzică de orgă din Brașov la cumpăna dintre secolele XVIII și XIX). Nivelul general al acestor compoziții pentru orgă nu este unul foarte ridicat, și totuși putem găsi printre aceste compoziții cel puțin 5 lucrări instrumentale care pot fi





ășezate lângă orice altă lucrare din acel timp din Europa. Muzica de orgă a suferit un declin puternic odată cu reducerea influenței Bisericii și cu secularizarea – și acest lucru s-a schimbat doar la venirea lui Mendelssohn.

Martin Schneider a fost până acum un ilustru necunoscut și aceasta pe nedrept. Cu activitatea și lucrările sale, a lăsat o mărturie a vieții muzicale din Brașov la cumpăna dintre veacuri. Tot de numele său se leagă și prima instituție muzicală care aduna benevol membrii săi în scopul interpretării muzicii: Collegium Musicum. Această asociație s-a constituit din amatori și profesioniști, care se întâlneau de două ori pe săptămână, în auditoriul Gimnaziului, pentru a studia

un repertoriu care, ulterior, era prezentat și în public, de obicei sâmbăta de la ora 16 la ora 19.

Protocolul de început al activității s-a semnat pe 24.10.1767, la Brașov, și a cuprins următorii semnatari: Lucas Hermann (organist), 5 gimnaști orașenești, prefectul Gimnaziului, 5 coriști, 5 elevi ai Gimnaziului, 4 persoane fără funcție deosebită și un constructor de orgă. Printre cei cinci coriști îl întâlnim și pe tânărul de 19 ani Martin Schneider. Dacă această asociație a activat până la desființarea ei (în anul 1784) nu putem ști, însă este important să consemnăm activitatea unei grupări muzicale care avea ca scop prapagarea repertoriului valoros. S-au achiziționat partituri și știmate la oratorii, 35 de simfonii, s-au primit note – în regim de donație – pentru numeroase lucrări ale compozitorilor: Hasse, Dittersdorf, Telemann, C.Ph.E. Bach, Hertel, Graun, Bernasconi, Paganelli, Thessarini, Stölzel.

Martin Schneider a fost cantor la catedrală (Biserica Neagră) doar între anii 1772 și 1792. Apoi a devenit predicator la două biserici evanghelice din oraș. Faptul că a compus mai departe și mai ales că a scris tratatul muzical pe vremea când era predicator la Blumăna, ne demonstrează că interesul său pentru muzică a rămas neschimbat și că probabil a activat mai departe și pe plan muzical. În orice caz, a reușit să predea această tradiție fiului său, Petrus Gottlieb Schneider.



PRESSBURG – POSONIUM 1787 – astăzi Bratislava – a fost, în vremea în care Martin Schneider a studiat acolo muzica, unul dintre cele mai importante orașe din Regatul maghiar, un loc în care micul Mozart a cântat la vârsta de 6 ani (1762), la fel și Haydn. Acolo, în anul 1778, s-a născut compozitorul Johann Nepomuk Hummel. Dezvoltarea orașului a atras multe personalități și putem afirma că Martin Schneider a beneficiat de deschiderea înspre marea lume.

PETRUS GOTTLIEB SCHNEIDER

Despre fiul lui Martin Schneider sunt păstrate mult mai puține date, nici măcar datele nașterii și decesului nu sunt deocamdată descoperite. Prima mențiune o aflăm la cununia sa, la data de 25.11.1812, cu Juliana Devai, din Apața. În matricolele de nuntă, la funcția sa, apare titulatura: Stadt

Organist – organistul orașului – o referire clară la Biserica Neagră. Alte referiri despre el nu s-au putut afla din documentele cercetate.

El va avea doi copii: Juliana Emilie Schneider (n. 1814) și Carl Schneider (n. 1817).

Paralel cu profesia de organist, se pare că a învățat și construcția de orgi, deoarece îl vom găsi ca meșter al unor orgi:

- ucenic la orga din Cața 1803
- orga din Șercaia (distrusă 1917)
- reparația orgii din Avrig
- orga din biserica evanghelică maghiară din Brașov 1836
- orga din Rodeș 1838
- orga din Hălmeag 1838-1845 (!)

Alte instrumente despre care se presupune că le-ar fi făcut sunt cele din Martinești și Zălan (jud. Covasna).

Pentru alte date din biografia lui Petrus Gottlieb Schneider mai trebuie să așteptăm noi descoperiri din arhive. Orga din biserica maghiară din Brașov este prețuită într-o descriere a unui vizitator, cunoscător al muzicii, care îi laudă curățenia intonației, sunetul plăcut și soliditatea materialului.

În orice caz, Petrus Schneider a fost constructorul de orgă care l-a cunoscut pe C.A. Buchholz la venirea sa la Brașov, în anul 1836. Pe atunci fiul său avea 19 ani. Îl recomandă lui Buchholz pentru a-l ajuta la construcția orgii.

CARL SCHNEIDER (31.3.1817-18.3.1875)

Este fiul lui Petrus Gottlieb și nepotul lui Martin Schneider.

În anul 1836 intră în contact cu maestrul de orgi Carl August Buchholz și participă la construcția mării orgi din Biserica Neagră între anii 1836 și 1839. După terminarea ei, participă la construcția orgii din Stralsund (Germania), unde o va întâlni pe Friederike Eggerts, viitoarea sa soție. În anul 1841 se întoarce și dezvoltă o activitate foarte prolifică de constructor de orgă. În decurs de 34 de ani construiește cel puțin 20 de orgi cu unu și două manuale. Din punct de vedere artistic și stilistic, sunt în totalitate în tradiția constructorului berlinez. Atât calitatea lucrăturii, cât și valoarea artistică sunt de o certă importanță europeană. Avem orgi foarte valoroase cu două manuale și 18-25 de registre la Agnita, Seleuș, Laslea Mare și Livezile. Celelalte instrumente sunt cu doar un manual, dar cu aceeași calitate, mult peste nivelul altor constructori de orgă din Transilvania.

Schneider a construit și la mai mare depărtare de Brașov, a devenit un constructor cunoscut în toată Transilvania și a fost chemat și la Iași pentru a confecționa o orgă.

Carl Schneider a fost cel mai prolific constructor de orgi din Brașov din secolul al XIX-lea. În ultimii ani ai vieții sale îi va lua locul Jozsef Nagy, venit din Budapesta – care va da ștafeta mai departe lui Carl Einschenk. Așa, tradiția construcției de orgi se păstrează la Brașov din anul 1780, când Johann Prause a devenit primul constructor de renume, care își mută atelierul în orașul nostru.

Carl Schneider a murit la data de 18.3.1875, de febră tifoidă.

Constantin CATRINA

**PRELIMINARIILE LA O PROBLEMĂ DE MUZICOLOGIE:
ÎNVĂȚĂMÂNTUL MUZICAL PARTICULAR
ÎN BRAȘOVUL ȘECOLULUI AL XIX-LEA
ȘI PÂNĂ ÎN PRIMA JUMĂTATE A ȘECOLULUI AL XX-LEA**

Résumé: Un aperçu sur l'étude de la musique dans des établissements publics et privés de l'espace culturel et religieux de Brașov, au 19^e siècle et dans la première moitié du 20^e siècle, nous relève des données de musicologie importantes, telles que des noms de professeurs, des réunions musicales et des méthodes qui ont concouru, pendant cette période, à la formation et au perfectionnement des jeunes de talent, de même qu'au développement d'une culture musicale d'esprit européen.

L'auteur y développe quelques thèmes: les préoccupations pour l'étude de la musique vocale et instrumentale dans le cercle des musiciens allemands, la prédilection pour l'étude du piano, la musique dans les pensionnats du temps (*l'Institut de jeunes filles* d'Henriette Vautier), les réunions de profil et l'éducation musicale de leurs membres, l'activité de la *Société Musicale «Armonia»* (1922) et du *Conservatoire de Musique «Astra»* (1928).

Une attention spéciale est accordée à George Ucenescu et à son *École de «psaltichie»/musique vocale des églises orthodoxes/*, de Șcheii Brașovului.

Voilà des idées préliminaires qu'on devrait continuer et approfondir, pour faire ressortir l'expérience de nos prédécesseurs dans les champs de l'enseignement musical privé de l'ancienne ville de Brașov.

1. Cântarea monodică și armonică în școala românească din Brașov

Începând cu secolul al XIX-lea, învățământul românesc aflat sub oblăduirea Mitropoliei Ortodoxe din Transilvania va avea în atenție, în mod prioritar, și cultivarea și exersarea cântărilor monodice de tradiție bizantină, integrate, evident, rânduielilor tipiconale bisericești. În *Instrucțiune pentru directorii școalelor populare și capitale* din 1865, Mitropolitul românilor Andrei Șaguna (1809 st.n.-1873) preciza astfel în paragraful 6: „... așisderea este, ori nu este parohul locului și director școlariu, el este datoriu a priveghia, ca școlarii fără deosebire de sesu (băieți sau fețițe) să se deprindă în cântări bisericești...”¹.

Cum după prima jumătate a secolului al XIX-lea se avea în vedere și o educație muzicală în spirit european, atât cântarea corală armonică, cât și muzica instrumentală, apoi exercițiile teoretice și practice ale muzicii devin tot mai insistent discutate de către corpul profesoral al Gimnaziului Românesc din Șcheii Brașovului.

Și astfel, după 1860, profesorii Pantelimon Dima și Nicolae Pop (Popp) sunt cei dintâi care susțin în mod direct și participă, desigur, la înființarea primului cor de muzică vocală armonică din respectivul gimnaziu²; în același timp, dar fără succes, aceiași profesori întreprind stăruitoare demersuri și pentru introducerea muzicii instrumentale în școală³.

¹ *Instrucțiune pentru directorii școalelor populare și pentru directorii și inspectorii școalelor capitale și pentru inspectorii districtuali de școale din arhidieceasa greco-răsăriteană din Ardeal, Sibiu, Tipografia Arhidieceșană greco-orientală, 1865, p. 5.*

² Constantin Catrina, *Privire asupra unui capitol de învățământ muzical la Brașov (1850-1918)*, în „Studii de musicologie”, București, Editura Muzicală, 1985, vol. XIX, pp. 217-220.

³ Constantin Catrina, *Studii și documente de muzică românească*, București, Editura Muzicală, 1994, vol. 2, pp.102-116.

Desigur, pentru a da un răspuns și în direcția evaluării acelor forme și modalități de instruire particulară (privată) privind educația muzicală în spațiul cultural și religios din Brașovul secolului al XIX-lea și până la jumătatea secolului al XX-lea, încercăm, deocamdată, să punctăm măcar o parte din rezultatele obținute în această direcție timp de mai bine de un veac. Evident, învățământul românesc de după 1918 dispunea de numeroase documente școlare și de o bibliografie extinsă de specialitate – ambele surse oferind, desigur, lectorului o imagine completă, cât și posibilitatea de a se formula, în mod adecvat, alte direcții opționale față de studiul și importanța acordată muzicii în ansamblul mijloacelor de educație estetică generală.

2. Cursuri particulare de muzică vocală și instrumentală organizate de muzicienii sași din Brașov.

Studii și o biografie de specialitate răspund adesea, poate și numai la o parte din astfel de evenimente, fie despre „*înființarea unui conservator*” la Zlatna (1838), fie despre *introducerea „cântului și declamației” în școlile latine din Brașov (1840)*, sau cu privire la „*Progresele muzicii în Transilvania*” – atunci când se au în vedere asociațiunile și școlile de muzică din Brașov, Zlatna, Sibiu (1840) etc.⁴

De fapt, despre succesele muzicienilor sași din Brașov s-au făcut aprecieri speciale încă din secolul al XVIII-lea. În acele timpuri, notează F.J. Sulzer (1735-1791), Alexandru Ipsilanti, domn al Țării Românești în anii 1774-1782 și 1796-1797 cerea îngăduință Magistratului din Brașov ca să vie în Cetatea lui Bucur (București) câțiva „*muzicanți sași pentru muzica curții prințului și pentru învățământul fiilor săi*”⁵: Constantin, Dumitru și Ralu.

Începând cu jumătatea secolului al XIX-lea se înmulțesc însă și ofertele privitoare la studiul muzicii, atât din punct de vedere practic, cât și în ramura teoretică. O lectură a ziarului „*Kronstädter Zeitung*” întreprinsă de muzicologul Gemma Zinveliu (1931-1999) ne înfățișează, pentru anii 1849-1869, următoarele „școli de muzică”, împreună cu profesorii lor, ce urmau să-și deschidă cursurile programate: *Școală de canto pentru fete și băieți* (Friedrich Lutz, 1849); *Curs (ore) de pian, canto și vioară pentru începători și avansați* (Ed. Mayer, 1852); *Curs de canto și chitară* (Charlotte Kotasek, n. Wagner, 1855); *Curs de canto pentru fete între 10-12 ani* (H. Mauss, 1857). Pentru acest din urmă curs se menționează că „*elevul învață și elementele muzicii și citirea (solfegierea)*”; *Curs de canto între 10-14 ani*, pe care H. Mauss îl conduce de 12 ani (din 1853), iar talentatul Karl Weywar (Erster Chormeister, 1864-1871), după desăvârșirea studiilor la Viena, revine la Brașov, unde va preda *ore de canto și pian*⁶.

Ne este clar, desigur, și cu aceste exemple că Brașovul secolelor din urmă a fost îndeaproape legat de viața muzicală din vestul Europei, mai ales de Germania și Viena. Studiile de perfecționare personală, relațiile directe ale muzicienilor apuseni cu ținutul Transilvaniei, turneele de cea mai bună calitate au contribuit, de bună seamă, la o susținută afirmare a muzicii apusene în chiar mediul cultural și artistic al Brașovului, precum și în unele orașele (târguri) ca Agnita, Sebeș, Sighișoara, Mediaș, Rupea etc.

Ca perspectivă a timpului, cultura muzicală germană, după cum vom mai și sublinia, va contribui și la expansiunea culturii franceze în chiar mediul cultural și artistic al românilor transilvăneni, iar la Brașov în mod special.⁷

⁴ Aceste note de presă le-am extras din lucrarea în două volume semnată de Iosif Pervain, Ana Ciurdariu și Aurel Sasu, *Românii în periodicele germane din Transilvania, 1778-1840*. Bibliografie analitică cap. *Teatrul și Muzică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977 și vol. 2 (1841-1860), 1983.

⁵ *Franz J. Sulzer în Dacia cisalpină și transalpină*. Traducerea și îngrijirea ediției de Gemma Zinveliu, București, Editura Muzicală, 1995, p. 152.

⁶ Gemma Zinveliu, Ms. *Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Brașov*, în „*Kronstädter Zeitung*”. Bibliografie.

⁷ Andrei Radu, *Cultura franceză la românii din Transilvania până la Unire*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1982, pp. 16-18.

3. Preferințe pentru studiul pianului

Încă de la sfârșitul veacului al XVII-lea (1687-1693) se știe că în casa brașoveanului Geissinger se cânta la „*clavir*”⁸. Mai târziu, comerțanții acestei cetăți, precum Paciurea, Zapaniotti, Atanasie, Persu și alții, expediau prin firma lui Constantin Gebauer⁹ (1846-1920) – cel mai mare magazin de specialitate din București – „*tot felul de instrumente*”, cu accesoriile lor, către unități similare din Iași, Craiova și, evident, București. Aceste instrumente fiind importate, în principal, din Viena, Praga sau Budapesta.¹⁰ În acea vreme pianul (mai târziu și pianina) reprezenta instrumentul cu cea mai mare căutare între amatorii de muzică instrumentală.

Desigur, există pentru Brașov mai multe mărturii privind prezența pianului în familie sau în viața de concert. Astfel, la 19 martie 1787 a avut loc și „*un reușit concert cameral organizat de contesa Bornemisa care a cântat ea însăși la forte piano*”¹¹. De asemenea, în preocupările melomanilor din Transilvania, Țara Românească și Moldova „*Preludiile și fugile lui J.S. Bach, sonatinele și sonatele lui Haydn, Mozart și Beethoven, cele ale lui Clementi, Cramer și Diabeli, piesele miniaturale ale lui Schubert dețin un loc tot mai însemnat în repertoriul celor care știu sau învață să cânte la pian*”¹², iar brașoveanul Martin Schneider deține primul loc în elaborarea (în limba germană) a acelor *Principii de muzică pentru orice amator, în special pentru orice începător violonist, cântăreț, pianist și organist, care vrea ca, în același timp, să învețe compoziția*¹³.

Într-o convorbire, acordorul de pian și reparatorul de orgi Otto Einschek, acum aproape 35 ani în urmă, în 1975, ne confirma că *pianul* a reprezentat în secolul al XIX-lea cel mai important mijloc de instrucție muzicală pentru copiii și tinerii pasionați de a cânta la pian. Din același dialog cu Otto Einschenk am notat și faptul că, în urmă cu 50-60 de ani față de data discuției noastre, au existat în Mediaș cca. 350 de pianе; în Sighișoara 550; în Făgăraș și Sebeș (împreună) 300, iar la Rupea 100 de pianе (împreună cu pianinele locului).¹⁴

A mai existat un interes special și pentru instrumentele muzicale destinate muzicii de fanfară. Astfel, elevii Gimnaziului Românesc din Șcheii Brașovului, seria 1904-1905, devin martorii achiziționării unui set de 24 de asemenea instrumente, cumpărate cu 1014 coroane de la Firma Carol Müller din Schönbach (Boemia).¹⁵

Evident, prezența instrumentelor muzicale în Cetatea Brașovului, precum pianul, vioara, chitara sau alte instrumente (aerofone), a însemnat în același timp și mai multe cursuri de pregătire practică și teoretică, de inițiere muzicală pentru fiecare caz în parte.

4. Muzica în pensiunile vremii

Cultura franceză, un segment ce animă viața culturală și de învățământ a brașovenilor de la mijlocul secolului al XIX-lea, a obținut pecetea integratoare datorită, în primul rând, și legăturilor noastre tradiționale cu Germania și Franța, cât și, în mod firesc, cu Principatele Române (București și Iași). „*Încă din 1831 – apreciază Nicolae Iorga – în Moldova și Țara Românească se înființează mai multe școli private pentru băieți și fete în cari se învață franțuzește, nemțește, grecește, muzica și dansul ș.a. Numai în București, în 1856 – se spune în același context – existau 80 de școli private*”¹⁶ în sensul celor mai menționate înainte.

⁸ D.J.A.N. Brașov, *Acte grecești*, vol. 1, pp. 1122-1221. Pentru această dată nu putea fi vorba de un pian adevărat, ci de strămoșul direct al acestuia, și anume: *clavicordul* sau *clavecinul*.

⁹ Viorel Cosma, *Muzicienii români*. Lexicon, vol. 3 (F-G), București, Editura Muzicală, 1965, p. 134.

¹⁰ Cristian C. Ghenea, *Din trecutul culturii muzicale românești*, București, Editura Muzicală, 1965, p. 134.

¹¹ Rodica Oană Pop, *Creația pianistică românească – secolul XIX*, București, Editura Muzicală, 1980, p. 13.

¹² *Ibidem*, p. 29.

¹³ *Ibidem*, p. 31.

¹⁴ Constantin Catrina, *Handwerk mit Kunst. Zum Wirken der Orgelbauer Karl und Otto Einschenk*, în „Kärntenrundschau”, Brașov, nr. 30, 1975.

¹⁵ Constantin Catrina, *Secvențe muzicale din trecutul școlii brașovene*, în „Almanahul Coresi '84”, Brașov, Asociația Scriitorilor Brașov, 1984, pp. 72-73.

¹⁶ Nicolae Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, Editura Casa Școalelor, 1928, p. 278.

Din această perspectivă, cele mai multe „anunțuri” publicate în „Gazeta Transilvaniei” sau în „Kronstädter Zeitung” susțin cu insistență posibilitatea că românii pot studia limba franceză apelând la amabilitatea doamnelor și domnilor: A. Friedmann, profesor extraordinar de limba franceză la Colegiul din Brașov; Johann Faff, fost cancelar al Consulatului General al Austriei la București care și „*deschide un pensionat pentru coconași*”¹⁷; o altă doamnă din Elveția „*dorește un post de institutoare*”¹⁸ ș.a. Pentru toate aceste oferte se avea în vedere, în primul rând, însușirea limbii franceze (gramatica și conversația) și, în paralel, studiul muzicii, dansului și producțiile artistice publice – un prilej de exercițiu și probă de însușire a principalelor date ale culturii și artei de sorginte franceză.

Fie că vom lua în studiu Pensionul de Fete „Lazaro – Oteteleşanu” din Craiova (1853)¹⁹, sau pe cel de la Iași de pe strada Sărării – un „pansione de nobile demoazele” unde se preda „*piano și ghitara*”²⁰ –, vom constata că muzica era nelipsită din programul de educație al acestor instituții. Cine erau profesorii? Cei mai mulți cu studii de specialitate la Paris, Viena, Lipsca (Leipzig) etc. sau ca invitați, de aceeași calitate, de la Brașov, Sibiu.

5. Pensionul (Institutul) Henriette Vautier

Încă din anul 1852 exista la Brașov Institutul de Fete²¹ din strada Târgului, nr. 306, al doamnei Henriette de Vautier, în care „*evele se cultivează cât se poate mai bine în gramatică și conversațiune*”. Și nu doar limba franceză vor exersa copilele brașovenilor, ci și dansul, muzica (pianul) și caligrafia, iar producțiile artistice întruneau o largă și recunoscută apreciere. Seratele muzicale (și de teatru), conduse de profesorul de muzică Wilhelm Humpel (1831-1899), vor fi anunțate cu regularitate de către „Gazeta Transilvaniei” și „Kronstädter Zeitung” etc. Cu fiecare reuniune artistică, vor aprecia cronicarii, s-a observat și „*o bună înțelegere între fetele germane, maghiare, române și grece*”²². Muzica de pian și piesele corale fiind cel mai adesea programate. Se mai cântau și lucrări camerale (piese scurte) de Beethoven, Chopin, Saint-Saëns, Haydn, Weber, Rubinstein, Mendelssohn-Bartholdy, Abt, precum și unele momente scenice din operele *Miss Robinson* (în l. franceză) și *Marché aux Servantes* de Ch. Bordes²³.

Institutul doamnei Vautier își încheia anul de învățământ particular cu „*Esamene și producțiuni*” care erau, evident, cercetate cu interes de către părinți și asistența doritoare de evenimente artistice.

Mai exista la Brașov, din 1869, și Institutul Particular condus de Maria Joanelli, Philippine Barrou, Emilia Humpel. Dintre toate, cel mai de renume a fost însă al doamnei Henriette Vautier (1854-1899)²⁴.

Demersurile și reușitele pensioanelor doamnelor Henriette Vautier, Maria Joanelli și cele ale domnilor A. Friedmann, Johann Faff ș.a. se vor regăsi, începând cu anul 1867, atât în acțiunea de „*introducere a limbii franceze în învățământul școlilor române din Transilvania*”²⁵, cât și în insistența repetată în presa locală că: „*În Brașov, la gimnaziu, încă s-ar putea introduce muzica instrumentală facultativ, că problema gimnaziului e de a da cultură muzicală*”²⁶.

¹⁷ Apud Andrei Radu, *op. cit.*, p. 79.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Nicolae Andrei și Gheorghe Bârnuță, *O prestigioasă instituție școlară. Liceul de Filologie-Istorie din Craiova*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1985, p. 96.

²⁰ Mihail Gr. Postușnicu, *Istoria muzicii la români*, București, Editura Cartea Românească, 1928, p. 175.

²¹ Silvia Popa, *Institutul de Fete Henriette Vautier. Contribuții la istoria învățământului brașovean*, în „Cumidava”, V, Brașov, Muzeul Județean Brașov și Muzeul Bran, 1971, pp. 703-715.

²² „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, nr. 35, 23 martie/4 aprilie 1884.

²³ „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, 3 mar./11 apr. 1885; 29 oct./10 nov. și 1/13 nov. 1892; 16/28 ian. 1893; 4/16 și 10/22 dec. 1897.

²⁴ Silvia Popa, *loc. cit.*

²⁵ Andrei Radu, *op. cit.*, p. 79.

²⁶ „Telegraful Român”, Sibiu, nr. 22, 23 feb./7 mar. 1891.

Dar, se recunoaște, desigur, că atât pensioanele, cât și alte inițiative locale specifice secolelor XIX și XX nu vor putea acoperi interesul tot mai larg față de obiectul muzicii. Școala va deveni în timp instituția cu cea mai largă posibilitate de cuprindere a celor interesați față de obiectul muzicii. O astfel de perspectivă artistică o va remarca și George Barițiu, în articolul său din 1871, când aprecia că „... sașii au în școlile lor 13 profesori de științe (științe) și limbi din care 3 sunt pentru muzica vocală și instrumentală iar ortodocșii și romano-catolicii câte un profesor de cântări”²⁷. Desigur, mai există în această perioadă și câteva forme extrașcolare de educație estetică, precum societățile literar-muzicale, corurile și fanfarele (altele decât cele ale adulților).

De asemenea, la nivelul societății timpului, cultura franceză se regăsește în organizarea de concerte, spectacole de teatru și operă, în traduceri literare și arte plastice.²⁸

De așteptat că, de-a lungul anilor, vom întâlni printre elevele Institutului doamnei Hariette Vautier și românce, precum: Maria Baiulescu, Maria Boambă (viitoarea soție a lui Valeriu Braniște), Cecilia și Elvira Diamandi-Manole, Maria și Ortensia (ficele profesorului Șt. Iosif și surorile poetului Șt.O. Iosif).²⁹

6. Reuniunea Femeilor Române și Școala practică pentru eleve

După modelul timpului, încă din anul 1868, Reuniunea Femeilor Române din Brașov deschidea și ea „*un fel de școală practică pentru eleve*”. Școala aceasta era frecventată de șapte fete care, la rândul-le, erau îndrumate de profesoara Elena Wagner, în ceea ce privește gospodăria și lucrul de mână, iar din anul 1910, sub președinția Mariei Baiulescu, se vor lua în studiu atât limba și literatura română, cât și maghiara, germana etc.³⁰

La rândul ei, Maria Bogdan, încă din anul școlar 1895-1896, îl angajează pentru viitoarele activități artistice pe învățătorul Nicolae Stoicovici, menționând că leafa profesorului de muzică s-a plătit „*din mica mea remunerațiune*”³¹.

După câțiva ani buni de activitate muzicală (programe artistice cuprinzând coruri și scenete teatrale), învățătorul Nicolae Stoicovici este astfel apreciat într-o corespondență ce i se adresează personal: „*Comitetul Reuniunii Femeilor Române din loc. (alitate) se simte îndemnată a vă exprima și pe această cale adâncă sa mulțămită pentru succesele frumoase ce le-ați arătat în anul școlar 1905-1906 cu elevele Internatului nostru de fete...*”³².

Au mai colaborat la această idee atât Cornelia, cât și Ștefan Emilian, profesorul de desen de la Liceul „Andrei Șaguna” Brașov³³.

7. Reuniunile muzicale și perspectivele unui învățământ de specialitate

Încă înainte de jumătatea secolului al XIX-lea asociațiile muzicale germane (după modelul din vestul Europei) anunțau periodic că dispun chiar de mai multe școli particulare pentru instruirea vocală a membrilor lor activi și de perspectivă. Astfel, aceste școli se derulau pe patru trepte și urmăreau: o școală elementară de cânt, școală de cor, de vioară și școală superioară de cânt.³⁴ Aceste „școli” și-au asigurat prestațiile adecvate fie în cadrul Reuniunilor de cântări germane și românești, fie în cel al Orchestrei Stadtkapelle. Anton Brandner (1840-1900), de pildă, și urmașii săi – Max Kraus (Krausse) – organizau anual câte un concert de „școală preparatorie”, un motiv artistic,

²⁷ G.(orge) B.(arițiu), *Date statistice asupra instrucțiunii publice și private în Brașov...*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, nr. 16, 8 mar./24 febr. 1871, p. 1.

²⁸ O amplă retrospectivă în această direcție vezi la Vasile Tomescu, *Histoire des relations musicales entre la France et la Roumanie*, București, Editura Muzicală, 1973.

²⁹ Silvia Popa, *loc. cit.*, pp. 703-715.

³⁰ *Dare de seamă. Jubileul de 50 de ani al Școlii, 1886-1936*, Brașov, Tipografia „Astra”.

³¹ D.J.A.N. Brașov, *Fondul Reuniunea Femeilor Române din Brașov*, doc. 6082/1095; Nicolae Iorga, *Ce învățau odată fetele la noi*, în „Floarea Darurilor”, Piatra Neamț, nr. 3, 1907, p. 139.

³² D.J.A.N. Brașov, *Fondul Reuniunea Femeilor Române din Brașov*, doc. nr. 6539/2352.

³³ Maria Bogdan Popescu, *Istoricul Școlii Reuniunii Femeilor Române din Brașov*, în „Țara Bârsei”, Brașov, nr. 6, 1937, p. 538.

³⁴ „*Archiv des Vereins...*”, Brașov, 1847, nr. 2, p. 209.

desigur, de a pune în evidență drumul parcurs de către învățăceii instrumentiști³⁵. Și Societatea Filarmonică/Kronstädter Philharmonische Gesellschaft avea acum un veac și mai bine o „școală preparatorie”. În 25 mai 1903 își încheia anul școlar printr-o „repetiție generală”³⁶.

Ca violonist, Anton Brandner a excelat și prin felul a „depista lacunele elevului și încerca prin exerciții să le înlăture... A reușit în acest fel să pregătească mulți violoniști redevabili”³⁷. Irine Brennerberg a fost unul din elementele de mândrie ale dascălului ei.

Experiența și modelul reuniunilor muzicale amintite se vor regăsi și în programul de perspectivă al celor mai redevabile înjghebări corale românești din Brașov, și anume: Reuniunea de Gimnastică și Cântări (Reuniunea Română de Cântări). Ca susținători și interpreți ai unui repertoriu de anvergură (lucrări corale de amploare, pagini vocal-simfonice și de operă etc.), membrii acestei reuniuni (dirijor G. Dima) se văd mereu în situația, începând cu anul 1910, de a-și dovedi cu fiecare concert gradul lor de cultură muzicală. Și, astfel, la Adunarea Generală proiectată pentru ziua de 19 februarie 1910, sub președinția prof. dr. Alexandru Bogdan (1881-1914), se aprobă în deplină înțelegere că pentru toți membrii „care doresc și au voce, se va înființa o școală de canto cu menirea să-i pregătească pentru corul Reuniunii. Și această școală va fi condusă de Dl. Dima”³⁸. Evident, „școala” proiectată, precum și alte metode de instruire din cadrul unor formații vocale și instrumentale, vor avea în vedere doar pe membrii lor componenți și activi.

S-a spus peste ani că dirijorul și profesorul G. Dima nu le cerea coriștilor săi „cunoștințe de teoria muzicii, nici nu făcea examen de primire, la intrarea lor în cor. Pe unii însă îi invita la lecții speciale, făcând cu ei solfeji din Concone”³⁹.

Astfel de „școli vocale” sau instrumentale au fost, desigur, semnalate mai tot timpul, inclusiv după anul 1948.

8. Un „mic conservator particular”⁴⁰ înainte de 1928

Cu dată de înființare la 1 ianuarie 1922, Societatea de Muzică „Armonia”⁴¹ s-a constituit din inițiativa „unui grup de tineri iubitori de arta muzicală”⁴² din Șcheii Brașovului. Prin înseși statutele de funcționare, această societate avea în vedere: a) cultivarea artei muzicale în toate ramurile ei; b) înființarea unei școli de muzică pentru copii și fetețe de școală și pentru tineri amatori, iar ca mijloace de realizare: o școală de muzică teoretică și practică; înființarea unui cor reprezentativ, orchestră și organizare de conveniri colegiale, producțiuni artistice și concerte.⁴³

Eforturile organizatorilor din Șcheii Brașovului, mai ales între anii 1922 și 1937, s-au concretizat în câteva spectacole de teatru, serate muzicale, petreceri de societate, dar și în deschiderea cursului de muzică pentru copii de clasa I. De fapt, se aprecia la momentul respectiv că „Armonia” „nu urmărește o primă adunare de fonduri, ci mai cu seamă răspândirea muzicii în cercurile poporului nostru”⁴⁴.

Pe parcursul activității ei, Societatea Muzicală „Armonia” s-a impus, în primul rând, prin activitatea corului de peste 100 de persoane, dirijat de Mihail Munteanu și Constantinescu Dragomir.

³⁵ *Cursul preparator de sub oblăduirea Societății Filarmonice* – v. „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, nr. 206, 1905: „s-a creat cu scop de a introduce pe amatorii de muzică care cântă la vreun instrument, în ansamblul societății”.

³⁶ „Anuarul Societății Filarmonice din Brașov” (în l. germană), 1900-1901.

³⁷ *Ibidem*, 1900-1901.

³⁸ Constantin Zamfir, *George Dima – muzician și om de cultură*, București, Editura Muzicală, 1974, p. 130; Ana Voileanu Nicoară, *G. Dima – viața și opera*, București, Editura pentru Literatură, 1957, p. 107.

³⁹ A.P. Bănuț, *George Dima. Contribuții...*, București, 1955, p. 31. (Paolo Giuseppe Gioachino Concone – 1801-1861 –, profesor de canto și autorul celor cinci caiete de vocalize).

⁴⁰ D.J.A.N. Brașov. Fondul *Primăria Brașov*, dosar nr. 491/1927.

⁴¹ D.J.A.N. Brașov. Fondul *Primăria Brașov*, 1926. Adunarea generală de constituire a Societății Muzicale „Armonia” a avut loc la data de 15 ian. 1923 („Gazeta Transilvaniei”, Brașov, nr. 10, 14 I 1922, 1922), iar Statutele ei de funcționare s-au tipărit în anul 1924.

⁴² D.J.A.N. Brașov. Fondul *Primăria Brașov*, 18 și 21 febr. 1937.

⁴³ D.J.A.N. Brașov. *Statutele Societății de Muzică „Armonia”*, 1922. Cota de inv. I/9897.

⁴⁴ D.J.A.N. Brașov. Fondul *Primăria Brașov*, dosar 11949/1934.

Repertoriul interpretat de această formație muzicală a fost unul de cele elevate: I.Cr. Danielescu – *Voința Neamului*; A.L. Ivela – *Păstori și plugari*; Ion Vidu – *Lugojana, Negruța, Peste deal, Vraja* (cor bărbătesc); Nicolae Oancea – *D-azi mândro*; Aurel Popovici-Racovița – *Rapsodia română* (cor mixt cu solo și orchestră). Un moment special l-a constituit interpretarea lucrării lui Tiberiu Brediceanu – *La șezătoare*, în colaborare cu Societatea Filarmonică (6 martie 1937).⁴⁵



9. Conservatorul „Astra” – cea mai înaltă formă de organizare a învățământului muzical la Brașov (1928-1949)

Acumulările de experiență cu multe reușite în pregătirea muzicală particulară a copiilor și tinerilor din Brașov și împrejurimi vor conduce, iată, și la înființarea celei mai prestigioase instituții muzicale cu specific pedagogic din perioada interbelică: Conservatorul de Muzică „Astra”. Evident, inițiativa și demersurile organizatorice pe mai departe au fost aprobate cu „însușețire și unanimitate” de către Despărțământul „Astra” Brașov.

Cu o scurtă perioadă de popularizare a respectivei instituții (adrese oficiale către forurile importante ale urbei, anunțuri de presă, concerte camerale cu participarea viitorilor profesori), Conservatorul brașovean își deschide primul său an de învățământ în ziua de 8 noiembrie 1928, urmând să fie frecventat de către 310 elevi cu 14 profesori de cea mai înaltă calificare. Comitetul de direcție era alcătuit din Dr. Tiberiu Brediceanu, Dr. Ioan Hozan, Prof. Paul Richter și Prof. Leo Blum.



Primul stat de plată⁴⁶ al Conservatorului „Astra” nominalizează în fapt următoarele cadre și specializări ale începutului: Paul Richter, director⁴⁷ și profesor de teorie, armonie, contrapunct, fugă, compoziție, Königliches Konservatorium für Musik din Leipzig; Pian: Imanuel Bernfeld, Conservatorul din București, Schola Cantorum din Paris; Victor Bickerich, Academia de Muzică din Berlin; Ilona Weiss, Conservatorul de Muzică din Budapesta; Elena Dima, Conservatorul de Muzică din Cluj; Veturia Mureșan, Conservatorul de Muzică din București; Walter Schlandt, Conservatorul de Muzică din Viena și Leipzig. Violină: Constantin Bobescu, Schola Cantorum din Paris; W. Teutsch, Conservatorul de Muzică din Viena; Samuel Biemel. Violoncel: A. Moldrich, fost profesor la Conservatoarele

⁴⁵ „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, 18 și 21 febr. 1937. Deocamdată nu se cunosc alte date cu referire la partea didactică, așa cum se anunțase la început de către inițiatorii Societății Muzicale „Armonia”.

⁴⁶ D.J.A.N. Brașov, Fondul Conservatorului de Muzică „Astra”, 1928.

⁴⁷ Constantin Catrina, *Contribuții documentare privind învățământul muzical din Brașov*, Universitatea „Transilvania” Brașov – Facultatea de Muzică, 1996, p. 50. Din toamna anului 1929 este numit ca director al Conservatorului de Muzică „Astra” din Brașov „virtuozul la vioară”, profesorul, dirijorul și compozitorul Constantin Bobescu (1899-1992). După 7 ani petrecuți la Brașov, C. Bobescu este numit dirijor al Orchestrei de Studio din București (1935-1972). Odată cu reclama ziaristică, *Ultimile 3 concerte la Brașov ale violonistului C. Bobescu*, „Gazeta Transilvaniei” (Brașov, nr. 21, 14 mar. 1935, p. 3), va mai sublinia: „Aceste 3 concerte date de un artist român în sala liceului «Saguna» – vor uni pe adevărații săi admiratori. Să-i urăm succes deplin în viitoarea sa carieră artistică ce va înscrie încă un nume pe firmamentul artistic românesc”.

de muzică din București, Viena, Berlin, Leipzig; Canto: Lucia Cosma, profesoară la Conservatorul de Muzică și Artă Dramatică din București; Mihail Munteanu, Schola Cantorum din Paris.

După doi ani de activitate didactică, în 1930, Dr. Tiberiu Brediceanu, în numele Eforiei Conservatorului de Muzică „Astra” era în măsură să aprecieze: *„Necesitatea întemeierii unui asemenea așezământ la Brașov, unde cultul muzicii alege la toate națiunile conlocuitoare are o veche tradiție, s-a simțit de multă vreme. Ceea ce a prestat Brașovul pe teren muzical a fost din vechi timpuri o adevărată pildă pentru alte orașe de provincie și e sigur – între altele – că acest sincer entuziasm pentru muzică i-a hotărât pe locuitorii acestui oraș de înaintea de aceasta cu 100 de ani să pună bazele Orchestrai orașenești (subl.n.), care există până în zilele noastre și fără de care multe din manifestările muzicale frumoase în decursul timpului ar fi fost irealizabile”⁴⁸.*

Timp de 20 de ani (1928-1949), Conservatorul de Muzică „Astra” a reprezentat o înaltă tribună de manifestare artistică de cea mai aleasă calitate. Concertele Orchestrai simfonice (dirijor, Constantin Bobescu), cele peste o sută de recitaluri de muzică de cameră susținute de maestrul și dascălul acestei instituții, audițiile de sfârșit de an ale cursanților au marcat de fiecare dată un succes pe măsura studiului și repertoriului abordat de către tinerii și vârstnicii interpreți.

La scurt timp după încheierea celui de al Doilea Război Mondial, Conservatorul „Astra” a trecut printr-o neașteptată criză provocată chiar de Comisia Locală a Sindicatelor Unite a Confederației Generale a Muncii. Astfel, în 5 octombrie 1947, adică la 20 de ani de activitate muzicală neîntreruptă, membrii Eforiei conducătoare, în frunte cu Dr. Tiberiu Brediceanu, adresează Despărțământului „Astra” Brașov, următoarea petiție: *„Ne luăm voie a vă face cunoscut că, în urma hotărârei luate de profesorii instituției noastre de a trece cu toții în serviciul Conservatorului de Muzică și Artă Dramatică al Sindicatelor Unite din Brașov, Conservatorul de Muzică „Astra”, întemeiat sub egida și în mare parte prin concursul material și moral al Despărțământului Asociației Culturale „Astra” din Brașov în anul 1928, – în mod provizoriu a încetat a mai funcționa”. Astfel, „... până la o eventuală nouă reluare a activității așezământului nostru de artă și cultură [se obligă], să predea, pe lângă inventar, întreaga sa avere, constatătoare din instrumente muzicale, mobilier, note muzicale și arhivă, Despărțământului D-voastră, care, după cea mai bună chibzuire a conducătorilor săi, să ia cuvenitele măsuri pentru asigurarea și păstrarea în bune condițiuni a acestui valoros patrimoniu și pe mai departe”⁴⁹.*



⁴⁸ Biblioteca Muzeului Bisericii „Sf. Nicolae” din Șcheii Brașovului, Fondul Tiberiu Brediceanu, dosar nr. 25.

⁴⁹ Constantin Catrina, *Contribuții documentare privind învățământul muzical din Brașov*, Brașov, Universitatea „Transilvania” – Facultatea de Muzică, 1996, p. 65.

Cu oarecare pendulare între Conservatorul „Sindicatelor Unite” și noua formulă impusă de frământările timpului, și anume: Conservatorul de Muzică „Astra” – „Muncă și Lumină”, prestigioasa instituție cu act de înființare din 1928, va trece acum, definitiv, din decembrie 1949, într-o nouă schemă: Școala Populară de Artă.

Ultimele pâlpâiri ale instituției conduse de dr. Tiberiu Brediceanu, președintele Eforiei, și de Augustin Moldrich, director, se vor regăsi în cea din urmă producție artistică a elevilor Conservatorului de Muzică „Astra”: 8 iunie 1947.

10. Școala de psaltichie din Șcheii Brașovului

După ce își încheie stagiul de studiu sub îndrumarea lui Anton Pann de la București (febr. 1851 – martie 1853), George Ucenescu (1820-1896) își reia activitatea de protopsalt la strana bisericii Sf.

Nicolae din Șcheii Brașovului, cât și pe aceea de profesor de muzică bisericească în cadrul Gimnaziului Românesc din localitate.

Avându-se în vedere contractul încheiat cu Comitetul Parohial din Șchei, George Ucenescu se obliga la această dată „să aleagă din clasa a 2-a, a 3-a, a 4-a de normă și din clasa 1 – i gimnazială 24 de tineri, din carii să aibă vers puternic și curat 8 inși, 8 tineri să fie cu glasul domol și 8 inși să fie cu glasul schimbat în bărbătesc și toți aceștia să aibă de la natură 16 tonuri după glaso-metro... Cursul pentru desăvârșirea acestor 24 de tineri va fi în trei țându-să pe toată ziua câte un ceas de-a rândul, fără deosebire de duminică și sârbătoare”⁵⁰.

Cum tinerii de la „școlile noastre” nu se lăsau a frecvența cele progamate de George Ucenescu „... am jeluit la protopopul des pomenit (Ioan Popasu) și îndată a mers cu mine în clasele gimnaziale și împreună cu direcția au obligat strâns pe studenții ceruți de mine ca în toată ziua o oră să învețe cântarea. Așa am înscris la învățătură pe George Ionescu, fiul preotului de la Budila, pe Nicolae Popp, fiul preotului de la Ghimbav,

pe Dimitrie Nann, pe Ioan Crețiu, Ioan Moldoveanu, George Moldoveanu, pe frații Constantin și Dimitrie Irimie, pe Florea Roncea și I. Ciurea.

Mergând la Săcele la examene, la protopopul – am adus la Brașov pe orfanii Bucur Cristea și Alexandru Odoru, pe care i-am ținut în cvartir și cu victu gratis.

De la Făgăraș am adus pe Ioan Petrașcu și pe Iacob Adam. Din Târlungeni am adus pe Ioan Jantea și din Turcheș pe Ioan Babeșiu și cu aceștia am urmat regulat doi ani de zile făcând progres mulțiamitor, cu aceștia țineam strana a doa – fără să impute cineva despre vreo disordine și nemulțiamire. Acum cu atâția cântăreți împrejur fiind, am voit a arăta în faptă că eu am împlinit datoria mea din contract sub punctul 5”⁵¹.

Folosindu-se de cărțile de psaltichie semnate de Macarie Ieromonahul și de cele ale dascălului său, Anton Pann, în primul rând de *Bazul teoretic și practic al muzicii bisericești sau Gramatica*

⁵⁰ *Acte, documente și scrisori din Șcheii Brașovului*. Text ales și stabilit, note de Vasile Oltean. Prefață de Alexandru Duțu, București, Editura Minerva, 1980, p. 239.

⁵¹ *Ibidem*, p. 249.

melodică (București, 1854)⁵², George Ucenescu „se va dovedi un vașnic continuator și apărător al muzicii psaltice tradiționale, compunând sau scurtând, pentru elevii săi, numeroase cântări cu aplicabilitate directă, atât în procesul de învățare, dar mai ales pentru practica de strană. Astfel, în perioada 1853-1880, paralel cu elaborarea lucrării personale «Tractatu teoreticupracticu de musica eclesiastica gr. orientală»⁵³. G. Ucenescu compune câteva zeci de cântări diverse (heruvice, axioane, stihiri, tropare, irmoase, svetelne, polielee etc.), caligrafiate îngrijit și în spiritul vestițiilor copiiști din secolele ce l-au precedat; tuturor acestor „opusuri” miniaturale, ca și cântărilor selecționate din cărțile lui Macarie Ieromonahul, Anton Pann, Petre Lampadarie, Grigore Protopsaltul, George Ucenescu le va aplica, în principal, „delăturarea greutăților de natură ritmică și melodică”⁵⁴ precizând cu claritate: „Anti-acșionul Adormirii Maicii Domnului. Scurtat pentru școlarii miei, la anul 1856, în 30 iulie etc; Anti-acșionul Întrării în Biserică compus astfel pentru școlarii mei. 20 Noem. [brie], 1858”.

De la George Ucenescu ne-au rămas, iată, nu numai aceste însemnări cu caracter didactic, ci și câteva documente școlare, sub formă de *Atestat*, pe care le-a atribuit elevilor săi, așa cum Anton Pann i-a înmănat elevului său, George Ucenescu, documentul cu pecete prin care se aprecia că susnumitul merită „să i se dea cinstea cea cuviincioasă de cântărețiu desăvârșit și de profesor al acestei arte”⁵⁵.

*

Ideea de a consemna în câteva date instituțiile și inițiativele private, cu privire la studiul muzicii în spațiul cultural și religios din Brașovul secolului al XIX-lea și până în prima jumătate a secolului al XX-lea, ne-au adus în atenție nu numai unele evenimente de factură didactică ci și o îndelungată preocupare a predecesorilor noștri față de perfecționarea tinerelor talente, de dezvoltare a unei culturi muzicale de spirit european.

Evident, aceste sublinieri de ordin preliminar trebuie continuate și încă adăugite pentru a concretiza o experiență extrasă dintr-un veac și jumătate și închinată, după cum am subliniat în mai multe rânduri, învățământului muzical privat din cetatea Brașovului.

⁵² Constantin Catrina, *Cartea muzicală în Muzeul primei școli românești din Șcheii Brașovului*, în „Studii de Muzicologie”, vol. XV, București, Editura Muzicală, 1980, pp. 239-252.

⁵³ Vasile D. Nicolescu, *Manuscrisul Ucenescu. Cânturi*, București, Editura Muzicală, 1979, pp. 31-32.

⁵⁴ Constantin Catrina, *Muzica de tradiție bizantină în Șcheii Brașovului*, Brașov, Editura Arania, 2001, pp. 80-87.

⁵⁵ *Acte, documente și scrisori din Șcheii Brașovului...*, p. 230.

Adrian SOLOMON

SERBĂRILE ȘI CONCERTELE MUZICALE ALE ELEVILOR BLĂJENI

Abstract: The music teachers who taught in Blaj had always focused on the practical side of their teaching, avoiding excessive theory, which usually kept students away from music. Due to the classes of choir, musical instruments, orchestra and later brass band, the students endowed with musical talent involved themselves in the organization of school performances that were characterized by a varied repertoire and high class interpretation. Everything was achieved with little effort, both from the teachers and from the students, fact which proved the passion for the noble art, music.

The first and oldest artistical production (theatre and music) from Blaj and Transylvania was *Comedia Ambulatoria Alumnorum*, organized by the great monk, priest and teacher Grigore Maior in 1756.

There followed the school festivals organized in relation to January 30th (February 12th), when the Three Hierarchs were celebrated, Saint Vasile the Great being the saint patron of the schools in Blaj. The festivals were initiated by the same Grigore Maior.

The 1848 Revolution from Transylvania played an important role in the history of the Romanian people. The day of May 3rd/15th, when the Great Assembly took place in the Liberty Field, is held sacred for the Romanian nation and for the people of Blaj, that is why the students in all the schools used to celebrate it every year through special performances which included musical shows along with sport competitions and folk dances parades.

The music education acquired in the schools of Blaj would always be put into practice after graduation, thus serving the future generations.

Profesorii de muzică care și-au desfășurat activitatea didactică la Blaj au avut întotdeauna în centrul atenției partea practică a acestei discipline de învățământ, evitând teoretizarea excesivă, care îi îndepărta pe elevi de arta sunetelor. Datorită orelor de ansamblu coral, instrument muzical, orchestră și mai târziu fanfară, elevii care dovedeau talent muzical deosebit se implicau în organizarea serbărilor școlare, care se caracterizau printr-un repertoriu variat și o interpretare de o înaltă ținută artistică. Totul se realiza cu puțin efort, atât din partea profesorilor, cât și din partea elevilor, ceea ce dovedea pasiunea cu care se învăța nobila artă.

Serbările școlare erau organizate cu diferite ocazii și evenimente istorice. Înainte de Marea Unire, autoritățile austriece au impus sărbătorirea unor zile precum: *4 octombrie* – ziua onomastică a Majestății Sale, *11 aprilie* – aniversarea legilor liberale, *8 iunie* – aniversarea încoronării Împăratului Franz Josef I etc. După 1 Decembrie 1918, serbările școlare erau închinatelor unor evenimente din istoria poporului român: *24 ianuarie* – Unirea Principatelor Române, *10 mai* – Ziua Regelui, *15 mai* – Revoluția de la 1848 din Transilvania și Marea Adunare de la Blaj, *1 decembrie* – Marea Unire, sau unor serbări religioase: *30 ianuarie* – sărbătoarea celor Trei Ierarhi, care era și ziua școlilor blăjene, *Înălțarea Domnului* – ziua eroilor națiunii.

Prima și cea mai veche producție artistică (teatralo-muzicală) din Blaj și din Transilvania a fost *Comedia Ambulatoria Alumnorum*. La numai doi ani de la înființarea școlilor, înaintea Crăciunului anului 1756, părintele Grigore Maior, dascălul Zaharia și Vasile Orbul au organizat o reprezentație teatrală religioasă, în care personajele erau: un rege, patru servitori, doi episcopi latini, doi îngeri, un „timpanator”, un stegar și doi țigani. Școlarii care interpretau aceste personaje s-au costumat,

folosind drept garderobă haine împrumutate de la locuitorii de frunte ai Blajului. Această producție a constat din *cinci cântece românești și două „perorațiuni”* rostite de un rege care era așezat pe niște bețe ce închipuiau tronul. Alaiul era însoțit de un „timpanator” și de un „cursor” cu goarnă. Producția artistică s-a bucurat de un succes deosebit, dovadă fiind cei 80 de florini cu care s-au întors școlarii la Bobotează, după turneul ce a cuprins orașele Sebeș, Alba Iulia și satele Vințu de Jos, Cut și altele. Pretutindeni au fost întâmpinați cu admirație de orășeni și săteni. Și astfel, după cum remarca, în cartea *Evocări din viața Blajului*, scriitorul Alexandru Lupeanu-Melin, „... școlarii din Blaj au fost aceia care, sub îndrumarea unor dascăli precum Grigore Maior, Zaharia cel fără alt nume de la Școala Latinească și Vasile Caecus (regizor), au pornit corul Thaliei române din Transilvania, fie și în singura formă posibilă atunci, a comediei ambulatoarea”.

Șirul spectacolelor teatrale avea să continue. Despre „teatrul de elevi” povestește George Barițiu care, elev fiind, a asistat în anul 1825 la piesa în limba latină *Aularia*, de Plautus, prezentată în sala de mese a seminarului blăjean: „*Cei care pricepeam bine latina râdeam și aplaudam cu frenezie, chiar și fără entuziasm, însă cu multă plăcere*”. După locul unde s-a jucat piesa, se presupune că actorii au fost tineri studenți de la Seminarul Teologic. Tot de la George Barițiu aflăm despre un alt moment, în care un grup de elevi, sub supravegherea profesorilor lor, au încercat o nouă punere în scenă a unei piese de teatru. Iată ce notează acesta în memoriile sale: „*În anul al II-lea (1831), ce le plesnește prin cap la câțiva clerici, ca ei să înființeze un teatru de diletanți; se pun frumușel pe lângă trei profesori mai apropiați de a lor etate și câștigă învoirea, încă și conlucrarea lor... Spesele pentru scenă și decor sunt acoperite dintr-o colectă făcută printre protopopi, în sumă de 160 de Rf.*”¹. Simion Bărnuțiu, care era vice-rectorul seminarului, și cu George Barițiu au plecat la Sibiu, unde au comandat profesorului de pictură Neuhausser două cortine, urmând ca la serbările Crăciunului scena să fie gata. Abia în anul următor, pânzele pictate de Neuhausser au fost utilizate, cu prilejul instalării Episcopului Ioan Lemeny, când a fost prezentată drama pastorală în două acte *Ecloga*, de Timotei Cipariu. A urmat o piesă de teatru, scrisă de Ioan Rusu, numită *Mureșeanul*, cu un prolog în versuri de George Barițiu, care precizează că reprezentațiile date de seminariști au continuat încă cinci ani. Ștefan Moldovan, protopop al Mediașului între 1847 și 1852, își amintește numele altor producții teatrale: *Artella și Semeția umilită* și comedia *Regele Sedechiu*, în traducerea probabilă a profesorului Ioan Rusu. Se poate observa din aceste exemple faptul că, la început, serbările școlare se realizau prin punerea în scenă a unor piese de teatru, explicația constând în absența profesorilor de muzică, ce puteau impune introducerea în cadrul serbărilor școlare a unor momente muzicale.

Primele serbări școlare organizate la Blaj au fost legate de ziua de 30 ianuarie (12 februarie), când se sărbătoreau cei Trei Ierarhi. Explicația alegerii acestei sărbători este dată de profesorul Ștefan Manciuța, în prefața *Anuarului Liceului de Băieți Sfântul Vasile* pe anul școlar 1936-1937: „*Episcopului Aron i se datorește orânduirea întregii vieți a mănăstirii, după canoanele și poruncile cinului Sfântul Vasile. Probabil că pe timpul păstoririi episcopilor Aron și Rednic se va fi introdus obiceiul de a prăznui școlile Blajului și pe patronul lor și al cinului călugăresc, Sfântul Vasile cel Mare. Știri și însemnări istorice despre anul când va fi început această sărbătorire nu s-au păstrat. Se presupune că patronul liceului n-a putut fi sărbătorit în ziua de 1 ianuarie (Sfântul Vasile), deoarece elevii se aflau în vacanță. Așa ne lămurim dispoziția testamentară a lui Grigore Maior, care lăsa o fundațiune de 120 galbeni, din al cărei venit se vor premia trei din cei mai sănguincioși elevi ai liceului, care vor declama și rosti panegerice de ziua Sfinților Trei Ierarhi, când va avea loc serbarea patronului acestei școle*”. Elevilor care se distingeau cu ocazia serbărilor li se distribuiau fie bani, fie rechizite școlare și, tot cu același prilej, se acordau ajutoare în bani elevilor săraci

¹ Apud Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania 1800-1867*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971, p. 25.

merituoși. Serbările școlare date în fiecare an de ziua Sfinților Ierarhi au fost interzise de autoritățile maghiare după anul 1876, fiind reluate mai târziu, în anul 1897. Ele erau organizate de societățile de lectură ale elevilor și studenților în cadrul unor ședințe festive. Iată cum arată **programul ședinței festive a Societății de Lectură a elevilor gimnaziști din anul 1897**

- *Marș* – orchestra gimnaziului
- *Reîntoarcerea* de I. Teodorescu – cor bărbătesc
- *Uvertura* – orchestra gimnaziului
- *Defilir-marș* – orchestra gimnaziului
- *Pe Tine Te laudăm* – cor
- *Pas de quatre* – orchestra gimnaziului
- *Polca* – orchestra gimnaziului

Dirijorul corului și al orchestrei era profesorul Iacob Mureșianu.

Programul ședinței festive din anul 1913

- *Marș festiv* de Franz Liszt – orchestra gimnaziului
- *Capela* – cor cu cvartet solo de C. Kreutzer
- *Cântecul orbului* de Iacob Mureșianu – orchestra gimnaziului
- *Hora* de Iacob Mureșianu – orchestra gimnaziului
- *Marș final* – orchestra gimnaziului

Programul ședinței festive din anul 1914:

- *Sânge de soldat* de Blom – orchestra gimnaziului
- *Cântec vânătoresc* de Vorobchievici – cor
- *Uvertura* de Iacob Mureșianu
- Cor bărbătesc din *Mănăstirea Argeșului*
- *Ciobanul din Ardeal* de Iacob Mureșianu – cor
- *Valsul Serpentin* de Matra – orchestra gimnaziului
- *Marș final* – orchestra gimnaziului

Programul ședinței festive din 1915

- *Marșul defilării* de Komzak – orchestra gimnaziului
- *În pământ* de Iacob Mureșianu – cor
- Moment orchestral cu solo flaut executat de M. Borgovan, cl. a VII-a
- *Vals* de Iacob Mureșianu – orchestra gimnaziului
- *Suflă vântul de la öst* de Bönik – cor
- *Marș final* – orchestra gimnaziului

La ședințele festive din anii amintiți a participat, ca invitat de onoare, Mitropolitul Victor Mihaly de Apșa.

În anii de după Marea Unire, s-a păstrat tradiția acestor serbări școlare care se țineau pe data de 30 ianuarie a fiecărui an. Programul ședinței festive a *Societății de Lectură* a elevilor de la Liceul Sfântul Vasile din data de **30 ianuarie 1942**, a fost închinat comemorării a 25 de ani de la moartea compozitorului Iacob Mureșianu. Ședința s-a ținut la Institutul Recunoștinței, în prezența P.S.S. Episcopul dr. Valeriu Traian Frențiu, și a avut următorul program:

- *Imnul Regal* de E. Hübsch – cor
- *Iacob Mureșianu* – disertație susținută de elevul Ioan Băban, clasa a VIII-a
- *Uvertura* la balada *Erculeanu* de Iacob Mureșianu – corul și orchestra liceului
- *Brumărelul* de Iacob Mureșianu – baladă executată de corul mixt al Liceului Teoretic de Fete și Băieți și orchestră
- *Hora* de Iacob Mureșianu – cor mixt și orchestră

Punctele orchestrale au fost susținute cu concursul Școlii Tehnice Aeronautice din Mediaș. Conducerea muzicală a aparținut profesorului Sigismund Toduță. În același an și cu același prilej, a fost instituit *fondul Iacob Mureșianu* pentru premiarea elevilor de liceu, în suma de 19.240 lei, depuși la Banca Patria, cu libretul nr. 4133.

Revoluția de la 1848 din Transilvania a jucat un rol important în istoria poporului român. Ziua de 3/15 mai 1848, când a avut loc pe Câmpul Libertății Marea Adunare, constituie pentru națiunea română o zi sfântă, de aceea școlarii din Blaj și-au propus să o aniverseze în fiecare an prin serbări deosebite. Pentru elevii tuturor școlilor blăjene, amintirea marelui eveniment contribuia la o continuă înprospătare și înviore a sentimentului național. Sărbătorirea acestei zile, care exalta sentimentele patriotice ale sutelor și sutelor de elevi, nu a fost pe placul autorităților vremii, Ministrul Culturii și Instrucțiunii Publice din Budapesta interzicând-o în anul 1878, sub amenințarea închiderii instituțiilor școlare din Blaj. În anul 1920, tradiția se reia ca urmare a scrisorii Consistoriului din 17 aprilie, care preciza: „*Considerând însemnătatea specială din punct de vedere educativ a sărbătoririi evenimentelor importante din trecutul neamului nostru, considerând mai departe, că unul din cele mai hotărâtoare evenimente pentru neamul nostru – Adunarea Națională din ziua de 3/15 Mai 1848 – este strâns legată de trecutul orașului Blaj și de trecutul școlilor noastre din Blaj, încât aniversarea acelei mărețe adunări s-a sărbătorit în mod tradițional an de an de către cetățenii Blajului și de către elevii școlilor din Blaj, până când nu fuseseră opriți de regimul ungar, ca să dăm exprimare chiar și unei dorințe a noastre, de altă parte ca să oferim prilejul de înălțare sufletească generațiilor tinere ce se cresc la școlile noastre, decretăm aniversarea măreței adunări din ziua de 3/15 Mai 1848 de sărbătoare națională școlară pentru toate instituțiile noastre de învățământ*”².

În timpul prigoanei ungurești din perioada amintită, elevii au făcut legământ, consfințit într-un proces-verbal semnat de toți, să sărbătorească cu orice preț această zi. În ciuda opreliștilor, în zilele aniversare apărea un steag tricolor pe una din instituțiile blăjene, mulți elevi riscând eliminarea din toate școlile Imperiului ca urmare a acestui act de curaj. Pregătirea pentru marea sărbătoare începea încă de la intrarea elevilor în școală, când începeau să-și noteze în caietele personale cântecele naționale: *Deșteaptă-te, române, Trei culori, Marșul lui Iancu, Românie, mamă dulce* și să deprindă pașii dansurilor populare: *Călușerul* și *Bătuta*. Devizele înscrise pe tablourile de absolvire ale diferitelor promoții erau îndemnul la lupta pentru emanciparea națională a românilor din Transilvania. Astfel, deviza promoției absolvenților Gimnaziului Superior a anului 1888 era:

„*Prin școală la lumină*

Prin lumină la unire

Prin unire la tărie și mărire”.

Ziua de 3/15 Mai era aniversată prin serbări școlare, întreceri sportive, defilări ale elevilor din Blaj și invitați din țară. Punctul culminant al serbărilor era concertul dat de diferite formații muzicale ale elevilor, sub conducerea maștrilor lor. Prezentăm mai jos programele unor astfel de serbări școlare și unele cronici ale acestora, preluate din ziarele vremii:

Programul serbării din 3/15 Mai 1922

- *Imn Regal* de E. Hübsch – cor mixt cu acompaniament de orchestră, dirijor Heinz Heltman
- *Potpuriu Românesc* de Aurel Popovici – cor mixt cu șase soliști, dirijor Eugen Hopârtean
- *Primăvara* de Heinz Heltman – *hora opus 52* – cor mixt pe 12 voci cu soliști și orchestră, dirijor compozitorul
- *Brâncoveanu Constantin* de Iacob Mureșianu – baladă dramatică pentru cor, soliști și orchestră

² Apud Ștefan Manciuș, *Episcopul Ioan Inochentie Micu Clain și spiritul Blajului*, Blaj, Editura Arhidiecezană, 1997, p. 39.

– *Turtucaia Balcic* de Iacob Mureșianu – marș pentru orchestră

În orchestră și-au dat concursul și patru studenți de la Conservatorul din Cluj: Paul Schuller, Celestin Cherebețiu, Alexandru Grama și Iuliu Mureșianu.

În anul 1924, cu același prilej, a avut loc un concert mai puțin obișnuit, susținut de un cor din Beiuș, cu acompaniamentul unui cvintet instrumental, sub conducerea profesorului Francisc Hubic. Ziarul „Patria” (16 mai 1924) din București a comentat evenimentul artistic astfel: „*Serbările ne-au dat prilejul să facem cunoștința unui nou apostol pe tărâmul muzicii bisericești, care este dl. Francisc Hubic din Beiuș. Liturghia sa corală, care se cântă la biserica Domnița Bălașa din București, i-a asigurat un loc între compozitorii de muzică bisericească. Necunoscut a fost pentru mulți numai Hubic, care vine cu o inovație îndrăzneată: introducerea în biserică a acompaniamentului orchestral. La Blaj, Hubic s-a prezentat cu câteva încercări, cum le numește el însuși, cântate de un cor de amatori din Beiuș și acompaniament de cvintet (vioara I, vioara a II-a, viola, violoncel și harmoniu). S-a cântat «Hristos a înviat», «Heruvicul», «Cu vrednicie», «Pe Tine Te laudăm» și «Îngerul a strigat». Din punct de vedere al evoluției în direcția artistică, superioară muzicii noastre bisericești, îndrăzneala plină de singurătate a d-lui Hubic semnalează poate un început de epocă”.*

În anul următor, pe data de 15 mai, a avut loc un concert extraordinar, cu participarea unor soliști de la Opera Română din Cluj: Lya Pop, Cornel Pavel și Ana Voileanu de la Conservatorul de Muzică din același oraș, care au evoluat alături de formațiile școlare din Blaj. Programul a fost următorul:

– *Imn Regal* de E. Hübsch

– D-na Lya Pop:

– *Arii din Samson și Dalila*

– *Arii din Carmen*

– *Doine* de Tiberiu Brediceanu

– Dl. Cornel Pavel:

– *Arii din Carmen*

– *Arii din Lohengrin*

– *Doine românești*

– D-șoara A. Voileanu a executat la pian:

– *Fantezie* de Fr. Chopin

– *Idilă de la țară* de Marțian Negrea

– Lya Pop și Cornel Pavel – duet din opera *Aida* de Giuseppe Verdi

– *Brâncoveanu Constantin* de Iacob Mureșianu, baladă dramatică pentru cor, soliști și orchestră

– *Anotimpurile, op. 35* de Heinz Heltman – vodevil cu preludiu și patru tablouri

La această serbare a participat ca invitat special I.P.S.S. Mitropolit dr. Vasile Suciuc.

Serbările din ziua de 15 mai 1926 s-au desfășurat în sala de gimnastică a Liceului de Băieți.

Programul a fost următorul:

– *Imn Regal* de E. Hübsch – cor mixt dirijat de Octavian Pop

– *Maeștri și plugari* de Augustin Bena – cor mixt cu orchestră, dirijat de Celestin Cherebețiu

– *Oratoriul Elias, cor 20* de Felix Mendelssohn-Bartholdy – cor mixt cu orchestră, dirijor

Octavian Pop

– *Dichter und Bauer* de F.v. Suppé – uvertură orchestră, dirijor Celestin Cherebețiu

– *Sania* – pastel pentru cor mixt și orchestră de Iuliu Mureșianu, solo alt Claudia Gruian, dirijor Celestin Cherebețiu

– *Brumărețul* de Iacob Mureșianu, baladă pentru cor mixt cu soliști și orchestră, solo soprana Virginia Grama, solo bariton S. Avram, teolog an. III, dirijor Eugen Hopârtean

– *Marș festiv* de Iacob Mureșianu – orchestră, dirijor Eugen Hopârtean.

La unele festivități participau ca invitați personalități importante ale vieții politice din acele vremi, cum a fost la serbarea din anul 1925 când, alături de 3.000 de studenți și studente, se aflau Nicolae Iorga, Iuliu Maniu, I.G. Duca. Cronică serbării apărută în *Anuarul Instituțiilor de Învățământ din Blaj* pe anul școlar 1924-1925 consemna: „*La ora 9 în sala de gimnastică ticsită de public ales, s-a dat concertul sărbătoreț al instituțiilor de învățământ din Blaj cu un program bogat și foarte bine reușit. Însemnăm aici cu laudă frumoasa bucată de cor cu orchestră «Înșiră-te Mărgărite» de Leonida Domide sub măiastra conducere a profesorului de muzică Heinz Heltman. I-a urmat minunata și fermecătoarea feerie în versuri «Fetița orfană» a d-lui profesor Alexandru Lupeanu-Melin, cu muzica profesorului Nicolae Oancea și sub măiastra conducere a profesorului Octavian Pop de la Liceul de Fete. Întreg programul a reușit peste așteptări și a stârnit furtunoase aplauze din partea tuturor celor de față”.*

Serbarea școlară prezentată pe 15 mai 1927 a avut ca punct culminant un concert muzical sub conducerea profesorilor Heinz Heltman și Octavian Pop, cu participarea corului Reuniunii Greco-Catolice „Sfânta Maria” din Cluj, sub conducerea maestrului Augustin Bena, directorul Conservatorului din același oraș, fost elev al Gimnaziului Superior din Blaj.

Programul serbării școlare din 15 mai 1940

– *Imn Regal* de E. Hübsch

– *Vraja Banatului* de Schumsky – orchestra Școlii Normale de Băieți, dirijor Celestin Cherebețiu

– *Ana Lugojana* de Ion Vidu – corul Școlii Normale de Băieți, dirijor Celestin Cherebețiu

– *Aleluia* de Fréderich Haendel, din Oratoriul *Mesia* – corul Liceului Teoretic și Comercial de Fete și Academia Teologică, acompaniat de orchestra Școlii Normale de Băieți, dirijor Octavian Pop

– *Imnul nostru* – orchestră

Programul serbării școlare din 15 mai 1942

– *Imn Regal* de E. Hübsch – orchestră

– *Odă ocazională* de Francisc Hubic – cor și orchestră

– *Imnul nostru* – cor și orchestră

– *Cu noi este Dumnezeu* – cor

– *Sfânt* de Celestin Cherebețiu – cor și orchestră

– *Doina Iancului* de I.O. Pop – cor

Dirijorul corului și al orchestrei a fost profesorul Celestin Cherebețiu.

De ziua Sfinților Arhangheli Mihail și Gavril, elevii sărbătoreau onomastica M.S. Regele Mihai I. *Anuarul Școlii Normale de Învățători* din Blaj pe anul școlar 1940-1941 surprinde într-un articol desfășurarea acestei activități: „*Ziua de 8 noiembrie s-a serbat printr-un program comun al școlilor secundare din Blaj. După Liturghia Arhierescă din Catedrală, la care a cântat corul bisericesc al școlii noastre și după Te Deum, a avut loc defilarea școlilor în fața autorităților postate pe balustrada Catedralei. Fanfara școlii noastre a cântat la defilare. După masă a avut loc în Palatul Cultural un festival dat de școlile secundare din Blaj. Școala noastră a executat următoarele:*

– «*Imn Regal*» de E. Hübsch

– «*Sună buciul de alarmă*» de I. Simionescu

– *Cor dirijat* de Celestin Cherebețiu

– «*Drapelul*» de Iuliu Mureșianu – cvartet de alături”.

Un spectacol deosebit a fost realizat de elevii școlilor secundare din Blaj în anul 1942, cu ocazia semicentenarului morții Mitropolitului Ioan Vancea, considerat a fi cel de-al doilea ctitor de școli, după Episcopul Petru Pavel Aron, prin construcțiile ridicate în timpul păstoririi sale.

Programul a fost următorul:

– *Imn Regal* de E. Hübsch – corul mixt al Școlii Normale de Fete și Băieți, dirijor Celestin Cherebețiu

– *Psalm I* de Celestin Cherebețiu – cor mixt, dirijor compozitorul

– *Măriți pe Domnul* – corul Liceului Comercial de Fete „Regina Păcii”, acompaniat de orchestra Școlii Normale de Băieți, dirijor sora Gertruda

– *Doamne Te-am auzit* de Sigismund Toduță – cor mixt Școala Normală de Fete, Academia Teologică, Liceul „Sfântul Vasile”, dirijor compozitorul.

În cadrul serbărilor școlare, nu de puține ori, profesorii deveneau interpreți vocali sau instrumentali, fiind exemplu pentru elevii lor. În acest sens, amintim cvartetul de coarde format din profesorii Iuliu Mureșianu – vioara I, Radu Pilu – vioara a II-a, Celestin Cherebețiu – violă și Heinz Heltman – violoncel.

Profesorii de muzică blăjeni foloseau adesea propriile formații pentru a prezenta auditoriului creații muzicale personale. Ca exemplu, amintim lucrarea *Psalm 123* de Sigismund Toduță, dedicată Excelenței Sale dr. Alexandru Niculescu, *Imnul Școlilor din Blaj* pe un text de Radu Brateș, creația aceluiași compozitor, *Cantata Anotimpurile* de Heinz Heltman ș.a.m.d.

Marea diversitate de manifestări artistice dovedește, pe de o parte, temeinicia pregătirii elevilor din punct de vedere muzical, pe de altă parte, dorința de a omagia activitatea înaintașilor și evenimentele importante din istoria poporului român din Transilvania și din România. Elevii, sub îndrumarea profesorilor, au reușit să realizeze producții artistice prezentate la un înalt nivel, au pus bazele unei activități muzicale permanente, care s-a bucurat de aprecierea publicului local într-o perioadă în care viața muzicală a orașelor mici lipsea aproape în totalitate.

Învățătura muzicală dobândită în școlile pe care le urmau elevii era pusă în practică după absolvire, astfel că de ea vor beneficia generațiile următoare.

Mihai-Gavril GORBONOV

RELAȚIA DINTRE TEXT ȘI MUZICĂ ÎN CREAȚIA LUI IACOB MUREȘIANU

Zusammenfassung: Das musikalische Werk des in Kronstadt geborenen Komponisten Iacob Mureșianu (1857-1917) ist zum größten Teil während seiner Tätigkeit in Blasendorf (Blaj) entstanden und umfaßt vor allem Vokalmusik. Ein großer Teil seiner musikalischen Arbeiten: Opern, Operetten, Vaudevilles, Oratorien, Balladen, Chorgesänge, Kunstlieder und Kinderlieder, haben literarische Texte als Vorlagen. Auf Grund deren Konstruktion gewinnen die Musikstücke Dynamik und Dramatik. Die musikalischen Dialoge aus den umfangreichen Werken oder aus den kleineren Chorstücken bilden eine kennzeichnende Besonderheit für das Schaffen des “Meisters von Blasendorf”.

Von den Stücken mit großer Besetzung (Das Kloster Argesch, Brancoveanu Constantin, Erculeanu) bis zu den Werken mit nur zwei Solisten-Personen (Brumarelu, Naluca – Das Gespenst, Doina iubirii – Liebeslied, Șoimul și floarea fragului – Der Falke und die Erdbeerblüte, Muierușca din Braseu – Das Kronstädter Weibchen, die beiden Duett-Kanons u.a.) verwirklichen die musikalischen Arbeiten von Iacob Mureșianu dramatische Situationen, sie beschreiben Personen, sie verbinden und entbinden die den die Handlung erzählenden Teil Auch die beschreibenden Passagen, die sich meist am Anfang der Werke befinden, bringen zusätzliche Farbe, sie tragen bei zur Festlegung des Rahmens der Handlung und führen den Zuschauer in die allgemeine Atmosphäre des vom Komponisten geschaffenen Schönen.

Die von Iacob Mureșianu für seine musikalischen Werke verwendeten Texte haben folgende Herkunft:

- bekannte Dichter (Vasile Alecsandri, George Coșbuc, Carmen Sylva), weniger bekannte Dichter und auch unbekannt Dichter;
- Volksdichtungen aus verschiedenen Sammlungen und aus eigener Feldforschung.
- eigene Verse
- Texte für religiöse Musik, Liturgien, biblische Texte, Psalmen, Abendmahlslieder, Weihnachtslieder.

Iacob Mureșianu achtete bei der Auswahl seiner Textvorlagen darauf, daß sie von unbezweifelbarer Qualität waren, die dem Komponisten dazu verhelfen, originelle Werke von wahren künstlerischen Wert zu schaffen. Die Verse seiner musikalischen Schöpfungen können leicht im Gedächtnis behalten werden und so kann seine Musik den Zuhörern leicht vermittelt werden.

Domeniul în care Iacob Mureșianu s-a dovedit a fi maestru neîntrecut este cel al muzicii corale, în care predomină o scriitură de factură polifonică. Talentul său viguros, solida-i pregătire universitară, cât și bogata sa fantezie creatoare ne-au lăsat un valoros patrimoniu de muzică corală, vocal-simfonică și vocală, memorabile opusuri concretizate în lucrări de operă, operete (vodeviluri), oratorii, balade, piese corale, lieduri și cântece pentru copii. Toate acestea au la bază texte literare culte, în versuri sau în proză, librete dramatice sau versuri populare. Sarcina dificilă a lui Mureșianu a constat tocmai în selecționarea celor mai potrivite texte literare pentru demersul său creator, pentru contopirea firească a acestora cu muzica. Datorită acestei construcții, lucrările sale capătă unitate, dinamism și dramatism. Dialogurile din lucrările mai ample sau din piesele corale de dimensiuni reduse creează o particularitate definitorie pentru creația „maestrului de la Blaj”. De la distribuții numeroase (*Mănăstirea Argeșului, Brâncoveanu Constantin, Erculeanu*) la creații cu doar două

personaje solistice (*Brumărelul, Năluca, Doina iubirii, Șoimul și floarea fragului, Muierușca din Brașeu*, cele 2 canon-duete ș.a.), lucrările lui Mureșianu realizează situații dramatice, conturează personaje, leagă și dezleagă șirul narativ al acțiunii. Chiar și pasajele descriptive, pe care le găsim, de obicei, la începutul lucrărilor sau al părților, aduc un plus de culoare, contribuie la stabilirea cadrului de desfășurare al acțiunii, introduc ascultătorul în atmosfera generală a frumosului artistic creat de compozitor.

Să analizăm câteva dintre situațiile enunțate. Latura descriptivă este bine reliefată muzical. Desigur că și suportul literar este generos. De obicei, aceste introduceri descriptive sunt repartizate corului, care realizează și rolul de narator.

Exemple:

- Mănăstirea Argeșului:** „*Pe Argeș în jos,
Pe un mal frumos...*”
- Erculeanul:** „*Plecat-au în zori, trei surori la flori,
Sora cea mai mare s-a dus înspre mare,
Sora cea mezină, pe mal, în grădină,
Sora cea mai mică și mai sălbățică,
S-a dus, mări, s-a dus, pe Cerna în sus...*”
- Brumărelul:** „*Într-o verde grădiniță,
Șade-o dalbă copiliță
Pe-așternut de calomfiri,
La umbră de trandafiri...*”
- Într-o vale lată:** „*Într-o vale lată, cu flori semănată
Trece-un fluturel, mic și sprintenel...*”
- Năluca:** „*Frunză verde alunică,
Mircea suie pe potică
Și-ntâlnește o fetică
Ce purta cofița-n mână
Cu apă, de la fântână.*”

În privința dialogurilor din creațiile corale de tip „Baladă”, deși acestea sunt în general scurte, concentrate în minimum de cuvinte, sunt sugestive, edificatoare, pline de sensuri.

Exemple:

- Brumărelul:** Duet Sopran – Tenor
„– *Spune-mi, dragă copiliță, cu rumena ta guriță,
Ești nevestă, ori ești fată, ori zână din cer picată?
– Nici nevestă sunt, nici fată...*
*Ci sunt floarea garofiță, răsădită-n grădiniță.
Dar tu voinicele, spune: ești însurat ori ești jun?*”
- Muierușca din Brașeu:** Duet Sopran – Bariton
„– *Oh! drăguț bărbatul meu, ajuta-ți-ar Dumnezeu,
Eu toți munții i-am călcat, mură-albastră n-am aflat...*
– Muierușcă din Brașeu, mură-albastră-i ochiul tău...”
- Șoimul și floarea fragului:** Duet Tenor 1 – Tenor 2
„– *Florică de la munte, eu sunt șoim-șoimuț de frunte...*
– Du-te-n cale-ți, mergi cu bine, fără-a te gândi la mine...”

În alte creații corale și vocale, între care și cele două canon-duete pentru care a obținut, în anul 1882, la Leipzig, „Premiul Mendelssohn”, găsim considerații de natură existențial-filosofică:

Exemple:

- Ce-a fost a fost:** „– *Ce-a fost a fost și nu mai este
E ce am azi și stăpânesc,
Ce o să fie e poveste
Și ca s-o știu nu mă muncesc.*”
- Cum n-ar fi fost:** „– *Cum n-ar fi fost tu ai uitat
Speranțele ce mi-ai dat,
Cum n-ar fi fost s-au stins, s-au dus
Cuvintele ce mi-ai spus...*”
- Doina iubirii:** „*Trece vara cea-nflorită
Trece vara cea iubită
Și cu dânsa-n altă lume
Se duc florile din lume.*”
- Floarea-n câmp când veștejește:** „*Floarea-n câmp când veștejește
Altă-n locu-i înflorește,
Dar în pieptul omenesc
Florile când veștejesc
Cade roua în zadar
Alte-n loc nu mai răsar.*”

Creația populară a jucat, de asemenea, un rol important în opera lui Iacob Mureșianu. Texte populare, mai ales în versuri, cunoscute de compozitor de la diverși interpreți vocali ai timpului (rapsozi populari), fiindu-i astfel „împărțășite”, sau prin culegere directă, au o frumusețe deosebită, un parfum specific, sunt ușor de localizat, mai ales datorită limbajului dialectal de proveniență:

Exemple:

- Dorule, odorule:** „*Către mine te jurai,
Dorule, odorule,
Că pe nimeni nu mai ai,
Dorule, odorule.
M-ai făcut de te crezui,
Dorule. Odorule,
Dar cu altul te văzui,
Dorule, odorule.*”
- Jelui-m-aș și n-am cui:** „*Jelui-m-aș și n-am cui,
Jelui-m-aș codrului,
Codru-i jalnic ca și mine,
Că nici frunza nu-i rămâne.*”
- Cucușor:** „*Cucușor ce cânti prin nuci,
Vara vii, vara te duci,
Mă mir, iarna ce mănânci...*”
- Sub răchită:** „*Sub răchita rămurată
Șade-o babă supărată,
Și-mprejur iarbă uscată.*”

Între creațiile literare proprii ale compozitorului, realizate din lipsă de material didactic corespunzător, găsim producții adresate cu precădere școlărilor. Acestea se înscriu, în general, în poetica vremii.

Exemple:

- Copilul și părinții:** „Doamne cât este de bine
Când e mama lângă mine.
Doamne cât este de rău
Când nu-l văd pe tatăl meu.
Tata, mama, mă iubesc, mă îmbracă, mă hrănesc,
Și-mi dau tot ce eu doresc.”
- Om, om eram:** „Om, om, om, om eram eu, om.
Om eram eu mai-nainte, sănătos și-ntreg la minte,
Om, om, om, om eram eu, om.”
- Vinovatul:** „Cât de dulce armonie dormia cândva-n pieptul meu,
Cum știa toate să ție nesmintit acordul său.”

În ceea ce privește creația religioasă, textele folosite sunt cele canonice pentru muzica liturgică (*Liturgia Sfântului Ioan Gură de Aur*), psalmi, priceșne, colinde religioase, colinde laice, texte populare ș.a.

Exemple:

- Cu vrednicie:** „Cu vrednicie și cu dreptate este a ne închina
Tatălui și Fiului și Spiritului Sfânt...”
- Imnosul Sf. Maria Mari:** „Neamurile toate te fericesc pe tine,
una de Dumnezeu născătoare, Maria.”
- Troparul Nașterii, vers IV:** „Nașterea ta Cristoase Dumnezeul nostru
răsărit-au lumii lumina cunoștinții,
că prin dânsa ceia ce serveau stelelor,
de la stea s-au învățat să se închine Ție...”
- Ochiul inimii mele:** „Ochiul inimii mele îl ridic către tine, Doamnă;
Nu trece cu vederea puțina mea suspinare
în ora când va judeca Fiul tău, lumea.”
- Colindă:** „La nunta ce s-a-ntâmpat în Cana Galileii,
Fost-a și Isus chemat, în Cana Galileii...”

Am putea concluziona că, după proveniența textelor literare, de obicei în versuri, în creația lui Iacob Mureșianu, distingem:

1. Autori de versuri (poeți consacrați) – Mureșianu a manifestat o afinitate deosebită, o atenție specială față de lirica românească și germană de calitate, față de poeți care s-au consacrat în țară și în străinătate: Vasile Alecsandri, George Coșbuc, Ioan Nenițescu, Dimitrie Bolintineanu, Andrei Bârseanu, Carmen Sylva ș.a.

Compozitorul a apelat, într-o măsură mai mică, și la creații ale unor poeți de restrânsă circulație, mai puțin cunoscuți, în principal pentru lucrări ocazionale: Maria Pruncul, Emanuel Geibel, E. Sabo, Carol Scrob, Petre Dulfu ș.a.

2. Versuri populare. Iacob Mureșianu a folosit versuri populare preluate identic din creația populară (*Dorule, odorule, Doină din Bihor, Trecui valea* ș.a.) sau versuri „arangiate” de către el,

după necesitățile estetice ale momentului și ale structurii muzical-dramatice a lucrării (*Murgulețul, Întoarcerea rândunelei, Cucușor* ș.a.).

3. Versuri proprii. Compozitorul a apelat și la acest mijloc de creație, deși mai rar. Exemple: *Cântec de vară* și cântecele pentru școlari.

4. Texte pentru muzica religioasă: liturgice, biblice, psalmi, pricesne, colinde, texte proprii. Exemple: *Liturgia în sol major, Lăudați, Plâng și mă tânguiesc, Îngerul a strigat, Ochiul inimii mele, Colind de Florii, Colindă, Imn pentru arhiereu*, ș.a.

De remarcat faptul că Iacob Mureșianu notează de obicei, în revista sa „Musa Română”, numai numele poetului (Exemple: Poesia de Negruzzi, Poesia de Bolintineanu), alteori numele și prenumele prescurtat (Exemple: Poesia de V. Alecsandri, Poesia de C. Boliac) și în mai puține cazuri numele și prenumele complete (Exemple: Poesia de Iosif Vulcan, Poesia de Carol Scrob).

Index selectiv de proveniență a textelor literare din creația muzicală a lui Iacob Mureșianu

Autori de versuri (poeți)

Vasile Alecsandri, 21 iulie 1821, Bacău – 22 aug. 1890, Mircești (Iași)

Mureșianu a folosit cu precădere volumul de care a putut face rost în acel timp:

Poesii populare ale românilor, ediția 1866, de Vasile Alecsandri, a cărui creație o aprecia în mod deosebit. Volumul acesta îl considera a fi un adevărat giuvaer, un dar de mare preț. Creația poetico-dramatică a lui Alecsandri este dominantă în muzica de operă, operetă (vodevil), vocal-simfonică, camerală, vocală și în aceea pentru copii.

- *Mănăstirea Argeșului*, operă
- *Erculeanul*, oratoriu
- *Brâncoveanul Constantin*, oratoriu
- *Brumărelul*, baladă¹
- *Năluca*, baladă
- *Muierușca din Brașeu*, baladă
- *Șoimul și floarea fragului*, baladă
- *Doina iubirii*, baladă
- *Doină*, cor bărbătesc
- *Dor de călătorie*, cântec²
- *În ce loc, unde se duc?* cântec
- *Rodica*, cor pentru copii
- *Soare și flori*, cor mixt
- *Peneș Curcanul*, cor mixt
- *Flori de nufăr*, lied
- *Întoarcerea în țară*, lied
- *Surorii mele*, cântec
- *Scrânciobul*, lied
- *Două suflete*, lied
- *Pilotul*, lied
- *Maiblumen/Flori de mai*, lied

¹ Balada, gen muzical pentru soliști, cor și orchestră (pian), creat și impus în muzica românească de către Iacob Mureșianu.
² Cântece pentru școlari, de obicei pentru o singură voce.

- 7 operete: *Milo, director* (cu orchestră mare), *Rusaliile, Florin și Florica, Nunta țărănească, Rămășagul, Cinel-cinel, Scara mâții* (cu pian);
Ioan Nenițescu, 11 apr. 1854, Galați – 23 febr. 1901, Buzău
– *Ce-a fost a fost*, Canon-duete pentru soprană și tenor
– *Cum n-ar fi fost*
– *În grădină*, cântec
– *De când*, lied
– *Nu plânge*, lied
– *Dor de mare*, lied
– *Tu n-ai iubit*, lied
– *Departa clopotul răsună*, lied
– *Cântec de fericire*, lied
George Coșbuc, 20 sept. 1866, Hordou (Bistrița-Năsăud) – 9 mai 1918, București
– *Drapelul*, cor bărbătesc
Matilda Culger-Poni, 2 aprilie 1851, Iași – 9 octombrie 1931, Iași
– *Floarea-n câmp când vestejește*, 2 voci egale
– *Întoarcerea rândunelei*, 3 voci egale
– *Fluturașul*, cor bărbătesc³
– *Iarna*, cor de femei
Andrei Bârseanu, 17 octombrie 1858, Dârste (Brașov) – 17 august 1922, București
– *Imnul Astei*, cor bărbătesc
Dimitrie Bolintineanu, 1819, Bolintin Vale (Giurgiu) – 20 august 1872, București
– *Într-o vale lată*, cântec
– *La o rândunică*, 2 voci egale
– *Viorica*, 2 voci egale
Ion Pop-Reteganul, 10 iunie 1953, Reteag (Bistrița-Năsăud) – 3 aprilie 1905, Reteag (Bistrița-Năsăud)
– *Neică, neiculiță*, cor de femei⁴
Carmen-Sylva, pseudonim literar al Reginei Elisabeta a României, 29 decembrie 1843, Neuwied, Germania – 2 martie 1916, București (Curtea de Argeș)
– *Ciclu de 6 lieduri*.
– *Wehmuth/Melancolie*, lied
– *Du wunderschone Megdlein/Tu, fetiță minunată*, lied
R. Torceanu (date neidentificate)
– *Traum/Vis*, lied
Th. Șerbănescu, 29 decembrie 1839, Tecuci – 2 iulie 1901, Brăila
– *Windeswehen/Adiere de vânt*, lied
Ioan A. Lapedatu, 6 iulie 1844, Colun (Sibiu) – 6 aprilie 1878, Brașov
– *Primăvara*, terțet pentru soprană, tenor și bas
Maria Pruncul (Rudă a compozitorului, stabilită la București. Date neidentificate.)
– *Ein bescheidener Wunsch/O dorință modestă*, lied
– *Die Vogel/Pasărea*, lied
Emanuel Geibel, poet german, 17 octombrie 1815, Lubeck – 6 aprilie 1884, Lubeck
– *Herbstgefühl/Sentiment de toamnă*, lied

³ Cor scris pentru 4 voci de bărbați.

⁴ Cor scris pentru 4 voci de femei.

- Cezar Boliac, 23 martie 1813 – 25 februarie 1881, București
 – *Rândunica*, cântec
- Vasile Cârlova, 4 februarie 1809, Buzău – 18 septembrie 1831, Craiova
 – *Un păstor tânăr*, cântec
- Tăutu (date neidentificate)
 – *Primăvara*, cor mixt
- E. Sabo (Profesor la Blaj. Contemporan cu I. Mureșianu. Date neidentificate.)
 – *Adio de vacanță*, 3 voci de femei
 – *Imn*, cor mixt
- Gheorghe Sion, 22 mai 1822, Cernăuți – 1 octombrie 1892, București
 – *Răsăritul soarelui*, cântec
- Iosif Vulcan, 31 martie 1841, Holod (Bihor) – 8 septembrie 1907, Oradea
 – *Răsplata*, cântec
- Vasile Bumbac, 7 februarie 1837, Cernăuți – 14 februarie 1918, Cernăuți
 – *Cântecul școlarilor*, cor bărbătesc
- Petre Dulfu, 10 martie 1856, Tohat (Sălaj) – 1953
 – *Mi-e dor de satul meu*, cor bărbătesc cu solo de bas
- Iacob Negruzzi, 31 decembrie 1842, Iași – 6 ianuarie 1932, Iași
 – *Vântul muge*, cântec
- A. Domâi (date neidentificate)
 – *Furnica îngâmfată*, cântec
- Carol Scrob, 21 iulie 1856, Săbăoani (NT) – 17 ianuarie 1913, Săbăoani (NT)
 – *Plin de jale privesc cerul*, 2 voci egale
- N. Ionescu (date neidentificate)
 – *Țiganca*, 3 voci egale
- Sever Sepeșan (Profesor la Blaj. Contemporan cu I. Mureșianu. Date neidentificate.)
 – *Colindă* (culegător), cor mixt

Versuri populare (Preluat identic sau aranjate de către muzician)

- *Dorule, odorule*, cor mixt
- *Trecui valea*, cor mixt
- *Murgulețul*, lied
- *Sub răchită*, cor mixt
- *Cucușor*, cor bărbătesc
- *Jelui-m-aș și n-am cui*, cor bărbătesc cu solo de tenor
- *Doină din Bihor*, cor mixt

Creații cu autor necunoscut

- *Reîntoarcerea acasă*, cor bărbătesc
- *Soarele juniei mele*, cântec
- *La mijloc de codru des*, 2 voci egale
- *Corb, corb*, 3 voci egale
- *Călușelul*, cântec
- *Puișorul*, cor de femei
- *Muzică de scenă la piesa de teatru Moise Păcurariu*, pian

În creația lui Iacob Mureșianu textul și muzica formează un tot unitar. Importanța sau prevalența variază de la piesă la piesă, în funcție de morfologia construcției muzicale, de caracter și mesaj. Variația și numărul mare de autori de versuri sau texte dramatice abordate de compozitor relevă permanenta căutare a unui suport literar capabil să se constituie în vector pentru muzica sa și invers. Valoarea creației sale se bazează, așadar, și pe originalitatea versurilor, pe modul de alegere a celor mai potrivite, în funcție de scopul estetic propus.

Iacob Mureșianu a fost bun cunoscător al creației literare populare și culte a timpului său, de care s-a folosit cu mult talent și măiestrie componistică.

Petre-Marcel VÂRLAN

TUDOR CIORTEA – IPOSTAZĂ PEDAGOGICĂ

Abstract: Tudor Ciortea (1903-1982), the musician born in Brașov, had a special period in his life and activity as a university professor appointed at "Ciprian Porumbescu" Music Conservatory of Bucharest (nowadays it is called The National University of Music). Among other aspects of his preoccupations, the one mentioned above shows his fully commitment to the principles of a modern musical education, dedicated to the development of the national and international music and to its future leaders – the students.

The evidence left behind shows the accuracy that Tudor Ciortea, the professor, showed in perceiving the process of the young musicians' development in general and of the composers' in particular. His pedagogical approach on the musical composition was based on the conviction that, unlike other subjects, *"the composition is not «an encoded subject»"*, without any books or treatises.

His didactic preoccupations were equally based on the improvement of the curriculum meant to teach the young music composers the classical composition technique as a basic step of their education. He was aware that the limited period of time reduced the possibility of applying a complete education process and therefore T. Ciortea considered that the design of an educational programme meant to cover the great stylistic periods and the new contemporary music trends was highly important. He supported the study of the latter ones by founding an electronic laboratory which was necessary in order to experiment the possibilities of collaborating music with the electro-acoustics.

The musician had also in view the design of some special collections of examples which were useful when teaching some subjects like the history of music, the musical forms, composition and the art of conducting orchestra, theory of music and others. He knew by intuition what the role of the modern audio-visual means was important and envisaged the use of the visual magnetic tape (video-tape) as well as *"the use of the new projection systems of the music graphics («overhead» system) for the theory of music, score reading, etc."*

The study also makes reference to T. Ciortea's students and colleagues' appraisals who appreciated his prestigious personality because *"he loved his students and did the best for them, he was a genuine model [...]"*.

Un capitol aparte al vieții și activității muzicianului brașovean Tudor Ciortea (1903-1982)¹ îl reprezintă cariera didactică universitară, ca profesor al Conservatorului de Muzică „Ciprian Porumbescu” din București (care astăzi poartă titulatura Universitatea Națională de Muzică). Ca și celelalte coordonate ale preocupărilor sale, aceasta ilustrează atașamentul deplin la principiile unui învățământ muzical modern, plasat în slujba devenirii muzicii naționale și universale și a viitorilor corifei ai acestuia – studenții săi.

Mărturiile rămase demonstrează acuratețea cu care profesorul Tudor Ciortea percepea procesul formării tinerilor muzicieni, în general, și compozitori, în special. Demersul său pedagogic în direcția compoziției muzicale pornea din convingerea că, spre deosebire de alte discipline, „*compoziția nu*

¹ Compozitor român – brașovean prin naștere –, Tudor Ciortea (1903-1982) a fost o figură marcantă a muzicii românești din a doua jumătate a secolului al XX-lea, atât din postura de compozitor și muzicolog, cât și din aceea de profesor universitar. Din cele peste o sută de lucrări muzicale compuse, aproape două treimi sunt lieduri, ceea ce – numeric, dar și valoric – îl plasează, alături de Mihail Jora, între cei mai de seamă creatori români ai acestui gen. În ceea ce privește creația muzicologică, Tudor Ciortea este autorul a peste 150 de studii de mai restrânsă sau mai amplă întindere, critică muzicală, diferite articole muzicologice și conferințe pe diverse teme.

este o «disciplină codificată»”, neexistând manuale sau tratate. „*Meșteșugul – aprecia compozitorul – se învață practic sub îndrumarea profesorului, pe baza unor principii generale ale compoziției muzicale, valabile oricând, în toate epocile de creație de diferite stiluri*”². Totodată, sesiza ca pe o carență a învățământului muzical faptul că „*nu există în acest sector o acțiune de depistare și îndrumare a tinerelor talente încă din faza ciclului mediu de învățământ, așa cum se face cu o deosebită grijă, de pildă, pentru viitorii instrumentiști. Ne pomenim astfel la conservator cu tinere elemente (fără îndoială bine intenționate), care au trecut examenul de admitere la secția teoretică cu cel puțin nota limită 5 și vor să urmeze specialitatea compoziție fără să știe prea bine ce înseamnă aceasta, și fără să aducă cu ei nici cea mai mică mărturie a vreunui talent, cât de firav ar fi el*”. Totodată, manifestă disponibilitate pentru încurajarea studenților altor specializări (*Pedagogie muzicală, Interpretare instrumentală*) „*care și-au descoperit între timp înclinația lor spre compoziție, aducând cu ei câteva lucrări – unele de cea mai promițătoare calitate*”³.

O preocupare permanentă manifesta pentru îmbunătățirea programei analitice, ca baza învățământului să urmărească însușirea de către elevi a meșteșugului clasic de compoziție. În acest scop recomandă analiza „*cu sârguință*” a lucrărilor celor mai valoroși creatori (I. Stravinski, G. Enescu, B. Bartók, P. Hindemith, A. Honegger, D. Șostakovici ș.a.) și – abia spre finalul școlirii muzicale superioare – încercarea puterilor creatoare ale discipolilor cu sisteme muzicale intonaționale moderne: „*În ultima fază de lucru socot necesar ca elevul să-și încerce priceperea și în realizarea unor lucrări bazate pe structuri de tip mai nou, modale și seriale etc.*”⁴ – destăinua Tudor Ciortea. Conștient că timpul limitat reduce posibilitatea aplicării unui proces de învățământ complet, apreciază ca fiind cu atât mai importantă alcătuirea unui plan de învățământ care să parcurgă marile epoci stilistice până la noile curente muzicale contemporane. Pentru studiul acestora din urmă, a susținut înființarea unui laborator electronic, necesar experimentării posibilităților colaborării muzicii cu electro-acustica.⁵

Câteva idei, notate de T. Ciortea într-o schiță de probleme⁶ destinate ședinței Consiliului Profesorat din 28 octombrie 1972, stau mărturie pentru orizontul larg al pedagogului muzical, unele dintre mijloacele didactice preconizate plasându-se chiar în avangarda învățământului muzical mondial. Printre altele, T. Ciortea avea în vedere întocmirea unor colecții speciale de exemple utile predării unor discipline ca istoria muzicii, formele muzicale, compoziție, dirijat orchestră, teoria muzicii ș.a. Intuind rolul mijloacelor audio-vizuale moderne⁷, își exprimă convingerea că „*de un deosebit interes ar fi banda magnetică vizuală (video-bandă)*”, într-un timp când aceste mijloace erau departe de utilizarea pe scară largă pe care au cunoscut-o în deceniul nouă al secolului al XX-lea, chiar și în Occident. În același timp, preconizează „*folosirea noilor sisteme de proiectare a graficei muzicale (sistem «overhead») pentru teoria muzicii, citirea de partituri etc.*”. De asemenea, menționează faptul că, la un Congres al Consiliului Muzicii din R.F.G., „*s-a preconizat [...] fixarea pe benzi de magnetofon a anumitor cursuri privind îndeosebi teoria muzicii, compoziția etc. Asemenea benzi (în diferite limbi străine de circulație universală) ar putea să fie achiziționate (sau împrumutate) de diferite instituții superioare de muzică*”. Între problemele avute în vedere, se înscriseră și „*cercetările asupra influenței pe care o are folosirea mijloacelor tehnice moderne*

² Document dactilografiat, aflat în arhiva Muzeului Bisericii Sf. Nicolae din Șchei, Brașov (în continuare, M.B.Sf.N.).

³ *Ibidem*.

⁴ Document dactilografiat, aflat în arhiva M.B.Sf.N., Brașov.

⁵ Laboratorul de muzică electronică a fost înființat mai târziu de Sorin Vulcu – apud O.L. Cosma, *Universitatea Națională de Muzică București. Privire istorică*, București, Editura Universității Naționale de Muzică, 2004, p. 29.

⁶ Document dactilografiat, aflat în arhiva M.B.Sf.N., Brașov.

⁷ Aceasta era o preocupare permanentă a compozitorului. Într-o ședință a Comitetului U.C., din 30 ianuarie 1971, „*recomanda adoptarea unui regulament strict de consultare a materialelor, după exemplul marilor biblioteci străine, folosirea copiilor microfiliate (s.n.) apărându-i ca o măsură necesară*” – O.L. Cosma, *op. cit.*, p. 412.

audio-vizuale asupra pedagogiei învățământului muzical și care ar fi sporul de receptare și însușire a idiomelor /?/ (sic!) muzicale”.

Caracterul novator al concepției sale didactice reiese și dintr-un interviu în care, conștient că principiile compoziției se studiază printr-o serie de discipline predate în virtutea unor tratate devenite tradiționale, sugera revizuirea acestora, pentru adaptarea lor la nivelul muzicologiei timpului.⁸ Și nu în ultimul rând, avea în vedere propria formare continuă, prin achiziționarea unor idei și mijloace uzuale în muzicologia și compoziția mondială, mai ales prin filiera limbii germane. În fișele sale bibliografice se află liste de lucrări de muzicologie, mai ales germane, care tratează probleme aplicate de formă muzicală sau de stil și scriitură.⁹

Unele dintre principiile activității sale didactice, pedagogul T. Ciorța le-a devoalat la anii senectuții, atunci când era de mult timp retras din activitatea didactică. Ele au fost destăinuie în diferite interviuri. Astfel, considera că „*în desfășurarea primelor etape pentru însușirea de către studenți a unui bun meșteșug componistic abordarea cântecului, dar mai ales a scriiturii corale, este foarte necesară... Pentru că scriitura corală pentru patru voci egale sau mixte cere din partea ucenicului cea mai mare grijă și autocontrol atunci când cuvântului rostit în viers trebuie să-i dai o rezonanță adecvată. Este evident că genul instrumental, care se abordează în mod curent, permite o mai largă desfășurare a fanteziei, folosind posibilitățile tehnice mai ample alături de resursele inepuizabile ale improvizației*”¹⁰.

Cerea elevilor săi „*să-și însușească temeinic o cultură generală pe lângă cea de specialitate, «citind» și analizând partituri de muzică clasică și modernă*”. Înveți mereu la toate vârstele – aprecia Tudor Ciorța.¹¹ Și ca memento artistic propunea: „*Crezul meu artistic este simplu, îl am de la Enescu; consider că este cel mai bun. Dacă ai ce spune în muzică, în artă, în orice, nu poți reuși decât prin muncă. Să muncești, să muncești și iar să muncești. Să nu te preocupe gloria; dacă muncești, va veni de la sine. Și să-ți vezi de treaba ta. Să muncești cu dăruire, cu sinceritate, neprecupețit. Acesta este crezul meu, pe care îl recomand tineretului*”¹². Aplica acest crez în primul rând în viața sa – în compoziție, dar și în activitatea de muzician formator: „*Socot că aceștia (studenții săi, n.n.) au învățat câte ceva din lecțiile pe care le predam; la rândul meu, sunt sigur că am profitat din schimbul didactic de păreri în legătură cu procesul formării în muzică. Mai ales atunci când studenții mai răsăriți îmi puneau întrebări neașteptate, la care trebuia să-mi concentrez toată atenția și priceperea pentru a da un răspuns adecvat, uneori cu soluții noi, neprevăzute în tratatele de specialitate. Desigur, analiza unei forme muzicale își are criteriile și legile ei specifice, dar peste acestea tronează, superbă și inepuizabilă, muzica însăși*”¹³. Aceasta nu înseamnă nonconformism sau improvizație, ci respectarea unui raport corect între ceea ce propune muzica însăși și eventualele precepte apriorice operii analizate.

Atitudinea civică, de repunere în discuție a educației muzicale generale și a rolului acesteia în societate, se manifestă prin solicitarea pe care o face de a se realiza o activitate muzicală susținută în cadrul etapei liceale, dând ca exemplu situația landurilor germane. Arătând că „*cu o oră de practică corală și una pentru buchisirea teoriei muzicii nu se face cultura muzicală a elevilor de la liceele generale*”, T. Ciorța afirmă cu tărie necesitatea efectuării audierii masive a muzicii și practicarea acesteia, „*după posibilitățile lor, solistic sau în grupe mici camerale (...). Departe de a adânci breșa*

⁸ Interviul, nedatat (probabil 1969) și fără notarea interlocutorului, aflat în arhiva M.B.S.F.N., Brașov.

⁹ Din aceste liste, cităm câteva lucrări provenind din Marea Britanie: *New Oxford History of Musik*; Deryk Cooke, *The Language of Music*; Norman Demuth, *A course in Musical Composition*.

¹⁰ Anton Dogaru, Tudor Ciorța: „*Primul atribut al accesibilității este valoarea*”, în „*România literară*”, București, 18 nov. 1971.

¹¹ Tanța Diaconescu, *Cu Tudor Ciorța*, în „*România literară*”, 29 ian. 1981.

¹² Boris Buzilă, *Profiluri în dialog*, în „*România liberă*”, București, 6 ian. 1982.

¹³ Apud D. Petecel, *Compozitorul Tudor Ciorța*, în vol. *Muzicienii noștri se destăinuie*, București, Editura Muzicală, 1990, p. 103.

care desparte și pune în grea cumpănă pe de o parte științele pozitive și artele pe de alta, socot că progresul uimitor al tehnicii trebuie să fie pus în slujba promovării educației acelor arte care odinioară stau cu cinste alături de principalele științe ale umanității”. Față de importanța conferită educației muzicale în sistemul de învățământ românesc al timpului său, „... este regretabil – afirma Tudor Ciortea – faptul că muzica nu și-a găsit locul convenit în învățământul mediu de la noi. Tocmai astăzi, când în întreaga lume se pune accentul pe promovarea științei și a tehnicii, rolul muzicii ca mijloc de coordonare a speculației abstracte cu noianul de afecte și sentimente care caracterizează profilul etic și estetic al individului trebuie grădinarit cu îngrijire. Humanismul (sic!) – și noi trăim astăzi o nouă Renaștere – pretinde această integrare”¹⁴.

Afectul era prezent în considerațiile sale analitice, asigurând astfel – într-un parcurs altfel tehnicist – suflul superior al trăirii estetice. În cadrul analizelor sale muzicale, T. Ciortea strecura mici, dar elocvente, considerații privind expresia unor trasee funcțional-armonice. Astfel, prezentând forma de lied tripartită compusă, pe exemplul liedului **Ihr Bild** (*Chipul ei*) de Fr. Schubert, după ce prezintă traducerea versurilor poetului H. Heine și schema formală, profesorul încheie cu ideea: „Frumoasă tranziție de sentiment (tonal), de la majorul destinului implacabil la minorul durerii finale”¹⁵.

De altfel, profesorul de forme muzicale se întrezărește printre rândurile diferitelor sale scrieri, istoriografice sau de critică muzicală, prin considerațiile pe care le face stilului fiecăruia dintre compozitorii comentați, așa cum am putea cita, ca exemplu, câteva dintre aprecierile la adresa muzicii lui Rimski-Korsakov.¹⁶ George Breazul menționa, în februarie 1959, faptul că, „prin stăruitoarea sa activitate didactică”, T. Ciortea – de la numirea sa ca profesor la Catedra de Forme muzicale (1949) – a izbutit „să impună în cadrul învățământului și în practica criticii muzicale importanța disciplinei pe care o predă”¹⁷.

Ca activități complementare, necesare formării complexe a creatorului, Tudor Ciortea a susținut formarea de cercuri științifice studențești și a cenaclurilor în care să se prezinte lucrările discipolilor, dar și ale compozitorilor români contemporani, cu expuneri asupra concepției creatoare și a tehnicii utilizate.¹⁸ În această strădanie se înscrie participarea cadrelor didactice ale specializării compoziției la sesiunile de comunicări științifice, ca și ciclurile de conferințe – în legătură cu care îl numește pe mai tânărul colaborator Aurel Stroe. Pentru o mai bună evaluare a progresului studenților, a militat pentru înregistrarea lucrărilor prezentate la examenele de sfârșit de an și – mai ales – la examenul de stat. Cele mai bune lucrări au fost promovate în concerte publice.

Putem obține o schiță de portret din aprecierile pe care membrii corpului didactic al Conservatorului bucureștean le-au făcut la adresa profesorului Tudor Ciortea, cu ocazia avansării acestuia la gradul de profesor universitar¹⁹:

- „– **Tov. Toduță** citește referatul Comisiei.
- **Tov. Eftimescu** citește referatul Decanatului.

¹⁴ Document dactilografiat, aflat în arhiva M.B.Sf.N. Brașov.

¹⁵ Note de curs, document dactilografiat, aflat în arhiva M.B.Sf.N. Brașov.

¹⁶ Conferință susținută la Conservator în 1948, document dactilografiat aflat în arhiva M.B.Sf.N., Brașov. „Logica lui de construire este precisă și aici, dar motivele sale muzicale nu au rol evolutiv, ca în simfonie, ci sunt mai degrabă desene figurative, astfel cum le cere genul epic și povestirea. Numai drama, numai zbuciumul lăuntric permite ideii muzicale să se dezvolte, să se arcuiască într-o mare respirație sonoră. Rimski-Korsakov nu are dialectica marilor simfoniști – mă gândesc, tot pe linia muzicii rusești, la un Ceaikovski, Borodin și, mai nou, la un Miaskovski, Șostakovici.”

¹⁷ George Breazul, *Muzica românească* (articol pentru un Lexicon), în vol. *Pagini din istoria muzicii românești*, București, Editura Muzicală, 1966, p. 127.

¹⁸ T. Ciortea, *Raport general asupra planului de lucru al Catedrei de compoziție, forme și orchestrație pe anul 1967/1968*, 30 ianuarie 1968, p. 2 – document dactilografiat, aflat în arhiva M.B.Sf.N., Brașov.

¹⁹ Document dactilografiat, aflat în arhiva M.B.Sf.N., Brașov.

În plus față de cele expuse nu mă pot opri de a nu vă împărtăși faptul că într-o ședință avută cu anul V am fost rugat de absolvenți să transmit maestrului Ciortea mulțumirile lor pentru felul în care i-a ajutat, subliniind că cel mai interesant curs din toate câte li s-au ținut a fost acela al d-sale.

– **Tov. I. Dumitrescu:** *Mă alătur cu tot entuziasmul celor două referate citite în această ședință de azi.*

Cunosc de mult pe profesorul, compozitorul și activul muzician Tudor Ciortea, atât în calitate de coleg la Conservator – unde excelează la o materie destul de dificilă, la care a făcut un adevărat pionierat –, cât și la Uniunea Compozitorilor, unde este prețuit atât pentru activitatea sa creatoare, cât și pentru activitatea sa neobosită de mare ajutor în îndrumarea creației.

În afară de această latură, trebuie subliniat și aportul adus de Tudor Ciortea prin articolele sale de muzicologie, atât de competente. Este un om cu o deosebită cultură generală și muzicală, cu o deosebită sensibilitate, un om deosebit de cinstit, un bun coleg, un bun tovarăș și – deși cam târziu pentru o personalitate ca aceea a profesorului Ciortea – atestarea sa vine ca o răsplată a numeroaselor sale contribuții în viața noastră artistică.

– **Tov. Mendelsohn:** *În calitate de șef de catedră, vreau să dau citire recomandărilor făcute. (citește)*

În plus vreau să adaug contribuția și activitatea sa pe linie obștească, în cadrul Universității populare de cultură muzicală. Mă alătur din tot sufletul propunerii făcute atât de călduros ca profesorul Tudor Ciortea să fie atestat în acest titlu.

– **Tov. Acad. M. Jora:** *Mă alătur cu tot entuziasmul referatelor citite, precum și cuvântului luat de colegul nostru Ion Dumitrescu.*

Tudor Ciortea este unul din cei mai dragi colaboratori ai Uniunii Compozitorilor și unul dintre cei mai eminenți reprezentanți ai artei compoziției din această Uniune.

Sunt convins că în calitate de profesor trebuie să fie tot așa de înalt în concepțiile sale, așa cum este omul, compozitorul și subscriu cu caldă emoție la această atestare.

– **Tov. O. Varga:** *Mă asociez cu aceeași convingere aprecierilor făcute în referat și în luările de cuvânt în legătură cu propunerea de atestare a tov. Tudor Ciortea.*

Vreau să adaug la calitățile deja enumerate – de om cu bogat orizont muzical și cultural, de om cu deosebită sensibilitate, de bun coleg și bun prieten – aceea a modestiei care îl caracterizează în toate manifestările sale.

Cred că aceste calități, concentrate într-un singur om, fac de necontestat adeziunea noastră a tuturor la propunerea de atestare a profesorului Tudor Ciortea.

– **Tov. Avachian:** *Maestrul Ciortea a predat ani de-a rândul și la secția instrumentală. De fapt noi cunoaștem competența unui profesor de la studenții noștri cu care lucrăm zi de zi. Modul în care a predat d-sa a avut un puternic răsunset în mintea și evoluția studenților noștri și ajutorul său în înțelegerea muncii pe tărâmul practic a fost evident întotdeauna. Nu pot să spun decât că regretăm plecarea sa de la această secție.*

Mă alătur cuvintelor spuse de prevorbitorii mei și sunt cu totul de acord cu această atestare.

– **Tov. R. Negreanu:** *Începând prin a spune că sunt cu totul de acord cu aprecierile făcute în cadrul acestui Consiliu Științific, vreau să arăt că îl cunosc pe profesorul Ciortea ca un intelectual distins, care cu mult devotament și cu generozitate și-a împărtășit studenților cunoștințele sale, reușind să le ridice nivelul de înțelegere a muzicii, atât în specialitatea pe care o predă, dar mai ales în ceea ce privește aprecierea fenomenului muzical privit sub toate aspectele lui. Aș vrea să mai subliniez un lucru pe care am avut ocazia să-l constat la tov. Ciortea: permanenta străduință de a se îmbogăți pe sine însuși în cunoașterea complexului social-istoric, permanenta dorință de a se depăși continuu atât în predarea disciplinei sale, cât și în însușirea cunoștințelor și pătrunderii problemelor*

muzicii. Este un lucru care, după părerea mea, merită să fie subliniat și apreciat, pentru că un adevărat intelectual nu poate fi conceput în stagnare. Pentru aceste motive salut cu bucurie și entuziasm propunerea de atestare a profesorului Tudor Ciortea.

– **Tov. Vicol:** În acest an universitar am fost împreună în același cerc de studii ideologice cu profesorul Ciortea. Trebuie să subliniez cu plăcere faptul că lua în aproape toate ședințele cuvântul, aducând o reală contribuție la elucidarea unor probleme, probleme care aveau legătură și cu pregătirea profesională, ca și cu cea ideologică. Prof. Tudor Ciortea a făcut dovada unei bune orientări în cadrul acestor discuții, dovedind competență și entuziasm.

– **Tov. Rector Giuleanu:** Personalitatea profesorului Tudor Ciortea este atât de bine conturată încât cu greu s-ar mai putea spune ceva peste aprecierile făcute de dv. Aș vrea să subliniez câteva aspecte în legătură cu comportarea sa ca profesor.

Tov. prof. Ciortea este de o colegialitate rar întâlnită, de o modestie ieșită din comun, un profesor care se bucură de prestigiu față de studenții și profesorii noștri și care face deosebită cinste corpului nostru didactic. Îmi aduc aminte de o convorbire a mea cu dânsul, în legătură cu redactarea manualului de forme. Rar am văzut atâta simț de răspundere în ceea ce privește înscrierea pe hârtie a cunoștințelor sale. Cursul d-sale este la un adevărat nivel universitar, dar din modestie și exigență față de sine însuși nu este de acord să se multiplice sub forma în care se găsește, deși știm cu toții că și în acest stadiu ar primi acel «bun pentru tipar».

Bun coleg, profesor cu o pregătire deosebită, omul de prestigiu, omul care își iubește studenții și se străduiește pentru ei, un adevărat exemplu pentru noi toți. Subscriu cu căldură pentru atestarea sa ca profesor”.

Îndeosebi ultimele aprecieri circumscriv darurile deosebite cu care Tudor Ciortea venea în fața studenților săi și în cadrul corpului profesoral al Conservatorului bucureștean din care făcea parte. Ele reprezintă o sinteză, dar și chintesența unei personalități ideale a dascălului, întrupată – spre șansa studenților săi – de compozitorul și muzicologul Tudor Ciortea.

Claudia POP

PAUL RICHTER, CONTEMPORANUL LUI MAURICE RAVEL ȘI ARNOLD SCHÖNBERG

Abstract: Paul Richter, the contemporary with Maurice Ravel and Arnold Schoenberg, is a very sophisticated and orphic composer, with a contorted musical writing, full of passion, imaginative, stimulating feelings in a very special way, both for the musician and for the audience. Paul Richter has a preference for the drastic approaches of the feeling which ails, making the music very chromatic and dramatic, affirmed also by the piano accompaniment. His music cannot have only one-dimensional approach, but must have deepness and profundity, passion and dolour, delight and beatitude, through personal and a very close-up view of the whole: music and lyrics.

Acest studiu își propune să găsească o unitate, ce rezultă din tema noastră fundamentală, *compozitori ai sfârșitului de secol al XIX-lea*, născuți în jurul aceluiași an, dar cu destine și stiluri de compoziție total diferite, unitate menită să trezească o conștiință istorică despre simptomul important pentru regenerarea Europei în actuala ei năzuință spre asociere. Astfel, despre Paul Richter¹ (28 august 1875, Brașov-16 aprilie 1950, Brașov) se știe că a fost compozitor, dirijor, pianist, organist și pedagog sas. A urmat cursurile Liceului „Johannes Honterus” din Brașov, debutând în studiile muzicale cu profesorul și compozitorul Rudolf Lassel. Paul Richter se orientează inițial către medicină însă, în final, intră la Conservatorul din Leipzig. Se întoarce la Brașov în 1900 și conduce „Asociația corală bărbătească”. În 1904 ajunge *capel-maistru* al Orchestrei orașului și dirijor al Societății Filarmonice, cu care efectuează mai multe turnee prin Transilvania și România. Cu aportul său, Richard Strauss, Felix Weingartner și George Enescu concertează în orașele transilvănene. O perioadă Paul Richter activează și la Sibiu. A compus șase simfonii, poeme simfonice, suite și fantezii pe motive populare săsești și românești, uverturi, lucrări camerale, concertante, instrumentale, vocal-simfonice și corale.

Joseph-Maurice Ravel² (7 martie 1875-28 decembrie 1937), compozitor și pianist francez impresionist, este cunoscut în special pentru subtilitatea, bogăția și varietatea melodică a compozițiilor sale. A studiat la Conservatorul din Paris compoziția cu Gabriel Fauré, fiind influențat în primele sale compoziții de Modest Mussorgsky, de compozitorul Claude Debussy, cu care va lega o prietenie pe viață, creând ceea ce se va numi mai târziu, școala avant-garde de compoziție franceză, și de Robert Schumann.

Arnold Schoenberg³ (13 septembrie 1874-13 iulie 1951), compozitor austriac prin naștere și american prin voință proprie, este asociat cu mișcarea expresionistă germană, fiind *lieder* al Second Viennese School, ce a fost creată în jurul lui și al elevilor lui, Alban Berg și Anton Webern, la începutul secolului al XX-lea, la Viena. Prima școală de compoziție vieneză este centrată pe stilul clasic al sfârșitului de secol al XVIII-lea și începutului de secol al XIX-lea, în special în jurul compozitorilor Wolfgang Amadeus Mozart, Joseph Haydn, Ludwig van Beethoven și Franz Schubert.

Dintre cele două mari ramificări ale așa-numitului „*expresionism radical*” aflat timp de aproximativ un deceniu și jumătate în avangarda muzicii europene – aceste două ramificări putând fi

¹ După informațiile date de *Wikipedia, the free encyclopedia*.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

personificate, la nivelul protagoniștilor, de Arnold Schoenberg (în etapa sa atonală) și, respectiv, de „folcloricul”, de „barbarul” Igor Stravinski.

Departate de a se naște, asemeni expresionismului școlii dodecafonice vieneze, în condițiile unei „neputințe crescânde a subiectivității”, cum spunea Arnold Schoenberg și, implicit, ale unei crize de sistem muzical, care să impună disoluția tonalității și a tematismului (ducând la „nonfigurativul” muzical, propriu artei lui Schoenberg și a elevilor săi), celebra Școală de compoziție de la Leipzig, unde a studiat Paul Richter, înființată în 1843 de către compozitorul și pedagogul Felix Mendelssohn-Bartholdy, unde au predat și compozitorii Robert Schumann și Max Reger, promovează genul cult de lied, adoptându-se o scriitură polifonică pentru creația laică și bisericească, dezvoltându-se în același timp și o școală de cânt și de maeștri cântăreți.

Sfârșitul de secol al XIX-lea (după 1870-1915) a fost o perioadă de mari efervescențe estetice și stilistice, unde patru direcții stilistice principale, complexe și cuprinzătoare în planul tematicii și al mijloacelor de expresie, își fac loc în peisajul componistic:

1. direcția *clasic-romantică-expresionistă* (germană și austriacă);
2. direcția *clasic-romantică impresionistă* (franceză);
3. direcția *romantică-veristă* (italiană);
4. direcția *național-folclorică* (rusă, cehă, norvegiană, spaniolă, finlandeză, română, poloneză etc.).

Aceste orientări stilistice, regăsite atât în culturile franceză, italiană, germană, cât și în culturile naționale de la cumpăna secolelor al XIX-lea și al XX-lea, marchează începutul unor alte trasee de evoluție stilistică, de diverse profiluri, cu orientări și tendințe diferite, fără a le oferi întotdeauna demarcații precise.

Una din trăsăturile remarcate în domeniul liedului acestei perioade este gruparea în cicluri cu sau fără unitate literar-muzicală. În legătură cu relația de parteneriat dintre voce și pian în cadrul miniaturii vocale germane a perioadei amintite, după studiile făcute de lect. univ. dr. Paulina Ciocchină⁴, există următoarele situații:

- *pianul este subordonat vocii*, însă prezintă elemente de autonomie, în următoarele ipostaze:

1. – pianul este susținătorul armonic, în principal, cu momente autonome;
2. – pianul este acompaniator cu caracter autonom, având și momente de ușoară virtuoziție în preludii și postludii;
3. – pianul este comentator al discursului vocal, având în diferite ipostaze momente de independență;

- *pianul este un partener de dialog*, cu rol important în ilustrarea imaginii muzicale cerute de text, și anume:

1. – are rol în caracterizarea personajelor și a atmosferei din cadrul miniaturii;
2. – are rol onomatopeic;
3. – are rol psihologic, prin sublinierea sau redarea unor profunde trăiri interioare, exprimate de interpret;

- *pianul este un personaj independent* în desfășurarea discursului muzical, putând exista următoarele situații:

1. – pianul este total independent față de voce;
2. – pianul este exponent al unui acompaniament suplimentar;
3. – pianul este generator al discursului muzical.

⁴ Rezumat Teză de doctorat: *Vocalitate și instrumentalitate în evoluția liedului german la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, Iași, Universitatea de Arte „George Enescu”, 2006.

Se remarcă, la Joseph-Maurice Ravel, o preocupare pentru îmbogățirea coloristică a acestui gen miniatural, în timp ce Arnold Schoenberg propune o legătură simbiotică între cele două personaje participante la actul discursiv.

Din punct de vedere arhitectonic, creația de lieduri aparținând perioadei analizate cunoaște o evoluție ondulatorie la Joseph-Maurice Ravel, în timp ce Arnold Schoenberg alege constant miniatura liberă, aproape indivizibilă frazic (existența frazelor fiind remarcată arareori pe considerente de scriitură sau melodie).

La Arnold Schoenberg se remarcă autonomia dintre textul poetic, partitura vocală și cea pianistică, fără a se baza pe un schelet tonal, toate alterațiile regăsindu-se pe parcursul discursului muzical. Astfel, pianul, nemaivând rolul de a cadența sau de a urmări inflexiunile vocii, are o partitură care, deși nu susține vocea, participă la realizarea imaginilor artistice. Compozitorul nu caută nici măcar să ilustreze textul, ci se mulțumește să aleagă *un cuvânt* sau o *imagine-cheie a poemului* pe care o lasă să rezoneze, fiecare dintre elementele discursului muzical contribuind la întregirea actului artistic.

La Maurice Ravel, legătura dintre text și muzică este deliberat făcută și într-o strânsă interdependență. Ceea ce are în plus muzica franceză este pronunția, care implică numeroase *liaisons*, acea strategie eufonică de evitare a hiatusului (de exemplu: **je aime – j'aime*), și *elision*, ce implică omiterea unui sunet sau a mai multor sunete dintr-un cuvânt sau frază, având ca rezultat ușurarea pronunției în cânt sau în vorbire, ambele concepte aparținând phonoesteticii discursului vorbit sau cântat.

Pierre Bernac⁵ vorbește despre interpretarea muzicii franceze astfel: „*Arta marilor compozitori francezi este o artă a sugestiei, mai mult decât a explicitării sentimentelor exprimate*”, fiind „*necesară o anumită flexibilitate în tempo, iar pauzele ar trebui să fie parte integrantă a muzicii și nu opriri ale discursului muzical*”.

În liedurile scrise de Arnold Schoenberg, mai ales în cele din perioada tonală, sunt momente de cantabilitate, dar cea mai mare parte a compozițiilor sale vocale prezintă trăsături ale vocalității ce tind spre *Sprachgesang*.

Avem acum elemente suficiente pentru a înțelege metodologia „misterioasă”, care l-a fascinat pe Paul Richter când își concepea liedurile despre care facem vorbire. Lucrările, cifruri ale misterului său muzical, există: nu trebuie să le creăm, ci doar să pătrundem relația dintre ele. Spectrul tonal în care Paul Richter își plasează cântecele este ceea ce, în arta actorului, sunt costumele și mimica. Introducerea unei tonalități anunță întotdeauna apariția unui nou moment în desfășurarea textului, fie el de origine narativă, dar mai ales emotivă. Paul Richter intuiește caracterul expresiv-vizual și resursele pe care tonalitățile le oferă în acest scop compozitorului. Sub acest aspect, se remarcă preferința compozitorului pentru tonalitățile cu 3, 4 și chiar 5 alterații (diezi sau bemoli) la armură, ce conferă o tensionare a discursului muzical, pe parcursul piesei apărând, și nu numai o dată în cadrul aceluiași lied, elemente de scriitură cu bemoli, becar, în tonalitățile cu diezi și invers, având ca rezultat deplasarea centrului tonal prin diverse procedee modulatorii (modulație cromatică sau enarmonică, salturi tonale) folosite ca un procedeu de exploatare a temporalității.

Paleta metrică circumscrie tipuri de măsuri uzuale, având cel mai frecvent unitatea de timp pătrimea: 2/4, 3/4, 4/4 sau, mai rar, optimea, în măsura de 6/8. Schimbarea metrului reprezintă una dintre tehnicile compozitorului Paul Richter de a crea contrast între anumitele segmente ale liedurilor sau pentru a schimba caracterul imaginii poetico-muzicale. Arhitectura muzicală definește la rândul ei atributele textului poetic îngemănat cu cel muzical, dând naștere concepției compoziționale. În

⁵ Pierre Bernac (Pierre Bertin, 12 ianuarie 1899-17 octombrie 1979), bariton francez, recunoscut drept un mare interpret de muzică franceză, a scris două cărți: *Francis Poulenc: The Man and His Songs* și *The Interpretation of French Song* (Referințe: *Wikipedia, the free encyclopedia*).

cea ce privește soluțiile arhitecturale adoptate de către compozitor, apar cele caracteristice liedului romantic târziu, de tipul A-B-B variat-A variat-coda, forme muzicale întâlnite atât la Robert Schumann, Franz Liszt, Max Reger, Richard Strauss, dar și la compozitorii care au fost adepții școlii de la Leipzig în ceea ce privește atât activitatea interpretativă, cât și cea de creație. Paul Richter a fost reprezentantul unui romantism temperat, al „inovațiilor” în cadrul respectării tradițiilor.

Fuziunea mijloacelor de expresie cu formele clasice, în spiritul și maniera discursului romantic, rămâne una dintre trăsăturile esențiale ale stilului său componistic. Din Clasicism el reține perfecțiunea și logica strictă a arhitectonicii, echilibrul întregului și claritatea ideilor. De Romanticism îl apropie sensibilitatea acută, ce se revarsă într-un flux melodic abundent, puternic cromatizat, contorsionat, folosind toate mijloacele muzicale imaginabile. Discursul muzical este dens și sonor, impregnat cu numeroase proeminențe melodice de largă respirație, cu modulații neașteptate, menite să trezească, în interpret, stări de conștiință particulare, prin pura sonoritate a limbajului. Tempo-ul se încadrează în spectrul de mișcare specific stilului romantic, notat cu scrupulozitate de către compozitor. Întâlnim indicații tradiționale, preluate din repertoriul terminologic, atât din limba italiană (*andante, allegro moderato*), dar și din limba germană (*langsam, stürmish bewegt, mässig bewegt*). În general, tempo-ul la Paul Richter este unitar pe parcursul unei piese, parcursul discursului muzical fiind, în general, în combinație cu utilizarea termenilor de expresie. Există însă și exemple în care sunt indicații de tempo ce aduc variații și schimbările de tempo, chiar și în cadrul aceleiași fraze.

Gândirea armonică a lui Paul Richter, care devine un substitut tulburător al cuvântului, duce la o instabilitate tonală continuă, corelată cu diferite niveluri de cromatizare ale discursului muzical. Incertitudinea tonală este realizată fie prin inflexiuni modulatorii succesive, fie prin dominantizarea acută a funcțiunilor, fie prin modulații realizate, de obicei, la tonalități foarte îndepărtate.

Cât despre acompaniamentul pianistic, acesta dă culoare și prin complexitatea scriiturii, scoțând în evidență multiplele sensuri ale melodiei din partida vocală. Fenomenologia compoziției pare nelimitată: ilustrarea sonoră a ideilor poetice își are răspunsul în adâncirea, prin sunetele acompaniamentului, a semnificațiilor cuvintelor. În general, pianistica liedurilor compuse de Paul Richter se caracterizează fie printr-o scriitură arpeggiată, de figurație armonică, fie prin ostinato-uri armonico-ritmice, cu irizări cromatice care subliniază melodia vocală. Gradul de complexitate a scriiturii variază de la pasaje acordice omofone, puternic cromatizate, până la momente de virtuoziitate cu întindere largă pe claviatură.

Să nu trecem însă cu vederea că „*sufletul este alcătuit din vocale pure*”, că „*limba este un instrument muzical*”, iar „*muzica are de-a face cu analiza combinatorie*” și că, de aceea, e nevoie de o întregă „*artă a descifrării*” acestora, luate individual.⁶

Vom vorbi, pe scurt, despre liedul *Tal am abend (Valea, seara)* pe versuri de Anna Blum-Erhard, făcând mai multe referiri interpretative asupra muzicii lui Paul Richter. Linia melodică poate fi caracterizată ca una în care răsfațul armonic se împletește cu frazarea lirico-muzicală. Sunt anumite momente-cheie ale discursului muzical, când Paul Richter dorește să exprime momentele de lăsare a nopții, ce aduc melancolie, singurătate și suferință, din cauza lipsei persoanei iubite, pe care le prevede cu o extraordinară forță afectivă și o plasticitate fascinantă a muzicii și cuvintelor. Momentele de început și final, într-o formă de A-B-B1-A variat a liedului, aduc proștepime, inedit, o dorință de evadare în infinit, cu persoana iubită, evidențiind planul vocal în intensități ce cuprind întreaga paletă dinamică, de la *pp* la *f*.

Modalitatea spiritualizată de a cânta, redarea elaborată, profundă a partiturii prin pătrunderea în cele mai fine detalii ale textului și analizarea, cântărirea fiecărei nuanțe a limbajului muzical,

⁶ Novalis (pe numele adevărat Friedrich Leopold von Hardenberg) (2 mai 1772-25 martie 1801) a fost unul dintre cei mai mari poeți și prozatori germani, considerat cel mai de seamă reprezentant al Cercului romanticilor de la Jena. Influențat de Fichte, căruia i-a fost discipol, cultivă idealismul magic și extazul mistic (Referințe: *Wikipedia, the free encyclopedia*).

realizate prin naturalețea gestului și rafinamentul sunetului – aceasta este preocuparea permanentă a interpretului care se gândește să abordeze o partitură a lui Paul Richter. Descoperirea *cantabilității*, a modului de a construi o linie melodică, în special a științei de a articula expresiv cuvântul, de a fraza, de la primul atac al sunetului până la încheierea acestuia și până la ultimul cuvânt articulat al liedului. Interpretarea liedurilor lui Paul Richter trebuie înțeleasă ca o re-creare, o împlinire vie, sensibilă a discursului poetic-muzical. Îmbinarea fericită dintre capacitatea interpretului de a transmite mesajele desprinse de el în muzica studiată și prezentată în fața publicului și perceperea acestora de către receptor duc nemijlocit la formule magice ale frumuseții muzicii, exprimate prin talent, agerime a minții, știință, intuiție, spirit de observație și o întreprinzătoare capacitate de a trăi muzica.

Ajunși la încheierea studiului nostru, apreciem că muzica lui Paul Richter nu poate fi abordată unidimensional, ci ea trebuie să aibă profunzime și adâncime, prin elemente subtile, subiective, personale, susținute din interior de un întreg eșafod sonor, străbătând această alchimie de sunete și cuvinte, pentru a da frâu liber fanteziei, care se va adresa senzorialității auzului într-un sens încântător și magic, descoperindu-se expresivitatea sunetului.

Carmen SOLOMON

PREOCUPĂRILE CELOR DINTÂI PROFESORI ȘI ELEVI BLĂJENI PENTRU FOLCLOR ȘI VALORIFICAREA LUI

*„Folclorul nostru nu numai că este sublim, dar te face să înțelegi totul.
E mai savant decât toată muzica așa zisă savantă, și asta într-un fel
cu totul inconștient, e mai melodic decât orice melodie,
dar asta fără să vrea, e duios, ironic, vesel, grav”*

George Enescu

Abstract: The spiritual dowry of the villagers was kept and transmitted from generation to generation until the dawns of the Romanian education in Transylvania, when the teachers of the schools in Blaj began to put it into light and make it known by the whole world. The folk creations: literary and musical, the customs and traditions, the folk dances were for the Romanians who fought for the recognition of the Romanian nation, a starting point and a definite argument. The Romanians in Transylvania survived the danger of Magyarization, in a great measure due to their folklore, which enriched and embellished the Romanian language. The popular creation as a form of manifestation of the people, which reflected the material and spiritual existence, came to focus the attention of the teachers in Blaj ever since the foundation of the schools.

It all started with the great scholar Timotei Cipariu, who had the intuition of the importance of the folklore in preserving the Romanians as a nation in Transylvania, continued with Nicolae Pauletti, the first folklore specialist in Transylvania, with the monk, priest, teacher and member of the Romanian Academy Ion Micu Moldovan who, together with his students, published the first collection of *Doine și strigături din Ardeal*, Ion Pop Reteganul, Enea Hodoș, Margareta Pop Hodoșiu, and culminated with Iacob Mureșianu and his brilliant students: Tiberiu Brediceanu, Nicodim Ganea, Celestin Cherebețiu.

The role played by the folklore in the education of the students of the schools in Blaj after their foundation in 1754 is a special one. It helped them express, no matter the times, their pride in being Romanians, in a Romanian province – Transylvania.

Transilvania, pământ binecuvântat de Dumnezeu și, de aceea, jinduț de-a lungul timpului de numeroase popoare mai mult sau mai puțin nomade, a fost locuit de români încă de la apariția lor. În negura veacurilor, prin putere și nemernicie, s-au statornicit pe pământul răbdător al Transilvaniei și alte nații, înrobindu-i pe întâi stătătorii locului, aducându-i într-o jalnică sărăcie și cruntă mizerie materială. Cu cât sărăcia era mai mare, cu atât creștea bogăția spiritului românesc; cu cât dorința străinilor de a transforma românii în vorbitori de alte limbi era mai acerbă, cu atât înflorea și se îmbogățea limba română. Încercarea de deznaționalizare nu a avut efect, ea neputând trece peste cuvintele rostite de români de-a lungul timpului: „Am fost și-om fi!”

Zestrea spirituală a locuitorilor satelor a fost păstrată și transmisă din generație în generație, până în zorii învățământului românesc din Transilvania, când cărturarii școlilor din Blaj încep să o scoată la lumină și să o facă cunoscută lumii. Creațiile populare: literare, muzicale, obiceiurile, dansurile au constituit pentru luptătorii români, care militau pentru recunoașterea națiunii române, un punct de plecare și un argument decisiv. Românii din Transilvania au supraviețuit primejdiei maghiarizării și datorită folclorului, care îmbogățea și înfrumuseța limba română. Creația populară,

ca formă de manifestare a poporului și în care se reflecta existența materială și spirituală a acestuia, a ajuns în centrul atenției dascălilor blăjeni încă de la citorirea școlilor.

Prima mențiune referitoare la valorificarea unor cântece și obiceiuri populare este legată de *Comedia Ambulatoria Alumnorum*, organizată în iarna anului 1756 de către elevii blăjeni. Aceștia au introdus în această reprezentație, care se axa pe scene de inspirație religioasă, și cinci cântece românești („*cinqe cantionibus valachies*”), ceea ce ne face să presupunem că producția era de fapt o formă a teatrului popular *Irozii*, lucru întărit și de faptul că a fost pregătită în perioada Crăciunului, iar reprezentațiile au fost date între 24 decembrie și 6 ianuarie. Grigore Maior, unul dintre călugării basilitani care i-a susținut pe elevi în realizarea a ceea ce s-a numit *Comedia Ambulatoria Alumnorum*, a organizat și întreceri „*în salt*” (dans), între călușari și unii alumnii din Blaj, după cum aflăm din „*Observatoriulu*” (1878, II, pg. 367).

Primul profesor care a intuit necesitatea culegerii și notării acestui inestimabil tezaur de cultură a fost Timotei Cipariu (1805-1877), care a intrat în contact direct cu producțiile populare în anii copilăriei. Iată ce nota marele cărturar în jurnalul său, la data de 27 octombrie (8 noiembrie) 1855: „*Maică-mea era o bună cântăreață și știa o mulțime de balade, care acum nu se mai aud. Când eram prunc, în toate serile – mai ales de iarnă, când nopțile sunt lungi și muierile au mult de a toarce, maică-mea ședea până târziu, torcând la foc și, de nu era altul eram io pe lângă dânsa, ascultând-o cântând cântecul lui Manu-tâlhariul, al lui Petru din Luncă și altele mai multe care le-am uitat... Pe atunci nu știam ce valoare au asemeni cântări, încă și după ce am crescut mare nu am știut prețui să le adun din gura ei, iar când am știut a le prețui, acea gură armonioasă era amuțită sub pământ*”¹. Reproșul pe care și-l face Timotei Cipariu de a nu fi notat cântecele mamei sale devine un îndemn pe care, mai târziu, îl va face către toți elevii săi, care vor împlini „*pofta și porunca cinstit domniei sale*”, după cum va nota Nicolae Pauletti (1818-1848), primul folclorist din Transilvania. Sprijinit și îndrumat de Timotei Cipariu, Nicolae Pauletti a fost preocupat încă din perioada când era student teolog la Blaj, în anul 1838, de culegerea folclorului din zona Secașelor. O parte din cele trei sute de cântece și strigături a fost publicată de Alexandru Lupeanu-Melin, în culegerea *De pe Secaș. Cântece și strigături de cari cântă fetele și feciorii și strigă la joc* (1927) și, într-o ediție științifică, de Ion Mușlea, *Cântări și strigături de care cânta fetele și feciorii jucând, scrise de Nicolae Pauletti în Roșia, în anul 1838* (1962).

Ioan Micu Moldovan (1833-1915), marele cărturar blăjean, membru al Academiei Române, a avut preocupări intelectuale multiple, printre care s-a aflat timp îndelungat folclorul și, îndeosebi, poezia populară. Alexandru Lupeanu-Melin, în cartea sa *Evocări din viața Blajului*, amintește de o colecție de basme și graiuri dialectale din ținuturile Transilvaniei, care, la vremea respectivă, rămăsese în manuscris. Începând cu anul 1863, cu ajutorul elevilor săi, a strâns un număr însemnat de creații populare literare, din care Ian Urban Jarnik și Andrei Bârseanu au realizat culegerea *Doine și strigături din Ardeal*, publicată în anul 1885, cu ajutorul Academiei Române.

Aceeași dragoste pentru creația populară și culegerea ei a avut-o Ion Pop Reteganul (1853-1905), care a funcționat un timp ca învățător la Sâncel și care a publicat numeroase culegeri de folclor: *Chiuituri de care strigă feciorii la joc* (1887), *Povești ardelenesti culese din gura poporului* (1888), *Poezii populare* (1900) și altele.

Ștefan Cacoveanu (1843-1936) a fost unul din prietenii apropiați pe care poetul Mihai Eminescu i-a avut la Blaj în timpul popasului său din anul 1866. A rămas în istoria folclorului românesc prin culegerile de povești și balade pe care le-a realizat. O parte a creațiilor populare adunate de-a lungul timpului le-a oferit profesorului Ioan Micu Moldovan. Opera lui literară a fost reeditată în anul 2000, într-o ediție de *Scrieri*, apărută la editura Dacia (Cluj-Napoca) și îngrijită de Ion Buzăși și Ion Mărginean.

¹ Timotei Cipariu, *Jurnal*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1972, p. 62.

Enea Hodoș (1858-1945) a fost un apreciat profesor și folclorist. În timpul anilor de studii la Blaj, îl are ca profesor pe Ioan Micu Moldovan, de la care împrumută metoda de culegere a folclorului, devenind unul dintre cei mai apreciați folcloriști români ai momentului, activitatea sa concretizându-se în culegerile: *Poezii populare din Banat*, volumul I și II (1892, 1906), *Balade. Frunzulițe din război* (1918) și altele. Activitatea rodnică depusă în acest domeniu i-a fost recunoscută și apreciată prin alegerea sa ca membru corespondent al Academiei Române în anul 1904.

Considerată a fi prima femeie din Transilvania care a avut preocupări legate de cercetarea folclorului românesc, Margareta Pop Hodoșiu (1891-1953), născută și școlită la Blaj, după terminarea Facultății de Limba Română și Istorie din Budapesta, realizează lucrarea de doctorat cu titlul *Poezia populară românească din zona Blajului* (1915), tipărită în același an la Tipografia Seminarului Teologic.

O altă personalitate care a avut pentru creația folclorică un respect deosebit a fost Elena Râșniță Buzea. Devenită învățătoare în urma studiilor efectuate la Școala Normală de Învățătoare din Blaj, face o adevărată pasiune pentru culegerea și interpretarea creațiilor folclorice muzicale. A desfășurat o activitate fructuoasă în cadrul Astrei, publicând în anul 1916, la Blaj, culegerea *Dor de pe Târnave*.

În lupta pentru recunoașterea națiunii române din Transilvania, un rol însemnat l-au jucat intelectualii români, care au valorificat creația populară în producții artistice cu caracter cult. Această idee reprezintă una din caracteristicile școlilor muzicale naționale, care au apărut în Europa începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Reprezentanții acestor școli considerau creația populară drept condiție de bază în realizarea unui repertoriu cu profund caracter național, iar culegerea și valorificarea folclorului în creații culte, o obligație, dar și o mare mândrie.

O dorință a intelectualilor români din Transilvania a fost să impună un dans care să constituie echivalentul național al unor dansuri la modă în acea vreme. În anul 1850, marele om de cultură care a fost Iacob Mureșianu-tatăl, școlit la Blaj, de unde a preluat ideile luptei pentru libertatea națională a românilor transilvăneni, a realizat dansul *Romana*, care adapta, sub o formă avansată, figurile coregrafice ale unor jocuri populare românești. După o mai veche tradiție, toate balurile organizate de intelectualii români se deschideau cu o horă și se încheiau cu sârba bărbaților, iar după pauza pentru muzică, se continua cu dansul *Romana*, care era executat de 10-15 perechi, folosindu-se o melodie populară românească, adaptată pentru salon de Iacob Mureșianu. Nu după multă vreme, dansului *Romana* îi urmează dansul *Românul*, care cuprindea 12 figuri preluate din dansul Călușarilor, precum și din dansul *Bătuta*.

Dacă, la început, cei care s-au aplecat asupra folclorului au fost atrași îndeosebi de folclorul literar, care era ușor de notat, mai târziu, primii profesori de muzică, școliți la academiile din Europa, vor începe să culegă și să noteze creațiile muzicale populare, chiar dacă scriitura nu respecta întocmai ritmul și melodia acestora. În această categorie se înscrie Iacob Mureșianu-fiul, care devine profesor de muzică la Blaj în anul 1885. Cunoscător al folclorului, Iacob Mureșianu nu se va îndepărta niciodată de cântecul popular românesc, pe care-l va valorifica în creațiile sale vocale, instrumentale și vocal-instrumentale. „*Voi să adun toate cântecele populare... Ah, ce frumoase sonate și simfonii voi croi din ele*”², acesta era crezul său, exprimat în scrisoarea adresată tatălui său, din Leipzig, la 14 iunie 1881. Dragostea sa pentru melosul popular va fi transmisă elevilor săi de-a lungul celor 32 de ani de activitate didactică la Blaj. Articolul *Muzica românească*, apărut în revista „Musa Română”, nr. 1 din ianuarie 1889, semnat de Iacob Mureșianu, surprinde starea folclorului muzical la acea dată: „*Mulți, mai cu seamă străini, susțin că noi românii nu avem muzică națională. Și ce-i face să exprime un asemenea adevăr? Împrejurarea că noi românii, deși avem muzica noastră populară ca ori care alt popor, ba încă mai bogată și mai frumoasă, nu ne putem încă bucura de*

² Gheorghe Merișescu, *op. cit.*, p. 181.

avantajul ca alte popoare de a avea cântecele noastre populare culese în ordine și bine aranjate după toate regulile armonice... În popor trebuie să căutăm originea acelor nenumărate cântece, doine, salturi și hore din popor, trebuie ele culese bine și studiate după caracter și datini”. În același articol, Iacob Mureșianu precizează că aceste creații populare pot fi salvate de la uitare doar dacă compozitorii se vor apleca asupra lor „*prelucrându-le după regulile armoniei și date publicității*”. În felul acesta se poate realiza un dublu deziderat: păstrarea, conservarea tezaurului folcloric și posibilitatea ca străinii să cunoască frumusețea și bogăția acestuia. Iacob Mureșianu sublinia realizarea unui repertoriu muzical, sub formă de fantezii, capricii, rapsodii, ca singurul mijloc de răspândire a muzicii noastre naționale.

Influența muzicii populare o simțim în majoritatea creațiilor muzicale ale compozitorului Iacob Mureșianu, începând cu lucrările corale, continuând cu cele pentru voce și pian, baladele pentru cor, soliști și orchestră, piesele pentru pian și încheind cu operele sale. În revista „Musa Română” a publicat, alături de creațiile sale originale, și diverse prelucrări ale unor melodii populare românești, aparținând lui și elevilor săi, contribuind în acest fel la răspândirea muzicii românești în toată Transilvania, și nu numai, această propagandă constituind un factor important în educarea clasei mijlocii și întărirea conștiinței naționale.

Dintre elevii pe care Iacob Mureșianu i-a avut la Blaj, mulți au urmat îndemnul maestrului lor de a culege și valorifica folclorul muzical românesc. Dintre aceștia, se impune Tiberiu Brediceanu, care și-a dedicat întreaga viață culegerii, cercetării folclorului muzical și valorificării lui în creații culte. A cutreierat Ardealul în lung și-n lat, rezultatul muncii de pe teren concretizându-se în lucrări ca: *170 Melodii populare românești din Maramureș* (1910), *810 Melodii populare din Banat* (1921-1925), lucrare premiată de Societatea Compozitorilor Români în anul 1925. A fost colaborator folclorist al Arhivei Fonogramice, președinte al Comisiei pentru culegerea și publicarea cântecului românesc (1928-1930), adunând, între anii 1891 și 1941, 2.045 de melodii populare (214 cilindri de fonograf). O parte din melodiile populare culese le-a prelucrat pentru voce și pian (9 caiete), pentru pian (8 caiete) sau le-a folosit în realizarea vestitelor *Icoane de la țară*. Prin creația sa, Tiberiu Brediceanu îi aduce un omagiu mentorului său de la Blaj, în revista căruia a debutat, în anii când era încă elev, cu primele sale prelucrări populare.

Coborând din Munții Apuseni, unde și-a petrecut copilăria înconjurat de cântecele, dansurile și obiceiurile specifice zonei Bistra, Nicodim Ganea ajunge la Blaj, loc în care marele șlefuitor de talente, Iacob Mureșianu, îl îndrumă în descoperirea secretelor muzicii, susținându-i pasiunea pentru folclor. În timpul vacanțelor sale, Nicodim Ganea străbătea satele și cătunele Țării Moșilor ascultând și notând cu atenție cântecele auzite de la țărani și ciobani. O parte din caietele sale s-a pierdut, totuși, din cercetarea manuscriselor rămase, se poate trage concluzia că Nicodim Ganea avea nu numai o capacitate deosebită, dar și știința de a nota melodiile populare în toată complexitatea lor. Pasiunea pentru folclor a lui Nicodim Ganea este sesizată de marele folclorist și compozitor maghiar Béla Bartók, ce i-a fost profesor de pian la Conservatorul de Muzică din Budapesta, unde Ganea și-a continuat studiile muzicale între anii 1908 și 1910. Interesul pe care i-l trezește interpretarea cântecelor de către rapsodul moș (unele înregistrate la fonograf) îl determină pe marele folclorist maghiar să facă o călătorie în zona folclorică a Apusenilor pentru a culege folclorul muzical românesc. Creațiile muzicale populare culese de-a lungul timpului Nicodim Ganea le va valorifica, mai târziu, în multe lucrări corale: *Țarina*, *Du-te dor*, *Din Poiana Vadului*, *La fântână* și altele. Cel dintâi folclorist al Țării Moșilor, cum este considerat Nicodim Ganea, a fost și un neîntrecut cântăreț la fluiet, în perioadele de întuneric spiritual fluierul fiindu-i singurul prieten.

Asemeni celor doi elevi ai lui Iacob Mureșianu deja prezentați, și ceilalți urmează învățăturile dascălului lor în ceea ce privește folclorul, acesta fiind o permanentă sursă de inspirație pentru lucrările lor.

În secolul al XX-lea, culegerea folclorului capătă noi valențe, folcloriștii folosind metode științifice pentru studierea lui, în timp ce compozitorii depășesc faza prelucrării și armonizării cântecelor populare. Ei au urmat exemplul lui George Enescu, pentru care folclorul a fost un punct de plecare în realizarea celor mai importante compoziții.

Profesorii de muzică care îi urmează lui Iacob Mureșianu la școlile din Blaj vor străbate drumul deschis de acesta în ceea ce privește folclorul muzical. Celestin Cherebețiu, profesor de muzică la Blaj între anii 1928 și 1946, a fost pasionat de prelucrarea unor cântece populare, rezultatul fiind o serie de piese corale de mare valoare artistică: *Joc bărbătesc, Cântec de nuntă de pe Someș, Harțag din Cojocna, La cea masă rotilată, Flori dalbe de măr, Masă rotilată galbenă de piatră*. Repertoriul formației de fanfară pe care profesorul Cherebețiu a condus-o cuprindea, de asemenea, numeroase prelucrări populare: *Chindia, Hațegana, Învărtita, De pe Someș*.

Sigismund Toduță, profesor de muzică la Liceul Sfântul Vasile, s-a simțit atras mai mult de muzica simfonică, domeniu în care excelează, dovadă fiind *Premiul II George Enescu*, primit în anul 1940 cu lucrarea sa *Variațiuni simfonice*. Cu toată această rețineră, întâlnim și în creația lui unele lucrări în care citatul folcloric este prezent: *Suita de cântece și dansuri românești* și prelucrări de colinde, în culegerea *15 Coruri* etc.

Un loc cu totul aparte în domeniul culegerii și prelucrării folclorului muzical îi revine lui Ion Blăjan (1912-1972). Provenind dintr-o zonă folclorică deosebit de bogată, zona Secașelor, Ion Blăjan se remarcă atât ca instrumentist (cânta la vioară și fluiet), cât și ca interpret vocal, repertoriul său fiind deosebit, prin autenticitate și bogăție. A cules și interpretat un număr mare de creații muzicale populare, aparținând unor genuri diferite: *doine, balade, colinde, cântece propriu-zise, cântece de joc*, multe dintre ele fiind înregistrate pe discuri, bandă magnetică și difuzate la Radio. A fost colaborator permanent al Institutului de Etnografie și Folclor din București.

Elevii școlilor din Blaj veneau din toate colțurile Transilvaniei, aducând cu ei cele mai frumoase melodii populare, pe care le făceau cunoscute colegilor și profesorilor interesați de folclor. Până la Marea Unire, prezentarea cântecelor populare în cadrul unor serbări era un act de curaj, dar și semnul apartenenței la națiunea română, care nu era recunoscută oficial. De aici și mândria elevilor de a-și prezenta cântecele în orice manifestare culturală: serate literar-muzicale, festivități, serbări școlare. În cadrul activităților legate de sărbătorirea zilei de 3/15 Mai, elevii mari și mici încingeau hore în Piața Inochentie Micu Klein (astăzi Piața 1848), înainte de a porni spre Câmpul Libertății. Jocurile populare, îndeosebi Călușarul, erau învățate de toți elevii și executate cu orice prilej. Elevii blăjeni au fost cei care au mobilizat țărani din jurul orașului pentru a reprezenta satele la marea sărbătoare din anul 1911, când a avut loc aniversarea a 50 de ani de la înființarea Astei: „*Sapte săptămâni alergat-au bravii noștri tineri din Blaj, în frunte cu Dr. Justin Nistor, prin celea 40 de sate aparținătoare despărțământului Blaj, să pregătească tineretul pentru defilarea măreață*” (ziarul „Unirea”, 28 septembrie 1911).

După anul 1918, când Revoluția de la 1848 se aniversa cu mult fast, defilarea cortegiilor populare constituia un punct important din program. Date despre aceste activități, care puneau în evidență bogăția și frumusețea costumului țărănesc, originalitatea obiceiurilor, aflăm din *Anuarul Instituțiilor de Învățământ din Blaj*, pe anul școlar 1926-1927: „*Au defilat astfel o mulțime de sate din județul Alba, apoi plasa Dicio-Sânmartin și Dumbrăveni, Valea Lungă, Bahnea și Blaj din județul Târnava Mică, dintre care mândri și frumoși au fost călăreții din Cergăul Mic, după care a urmat satul tot cu boul ferecat, șezătoarea din Tiur, secerătoarele din Biia, apoi o nuntă veselă cu*

mire și mireasă și cu nuntași. Au fost toate satele ca la 20.000 de oameni, toți în haine de sărbătoare cum se cade la prilej ca acesta”.

În preajma Crăciunului, în toate școlile din Blaj se organizau conferințe despre obiceiurile de iarnă din zona folclorică a Târnavei și serbări școlare în care se cântau cântece tradiționale legate de aceste sărbători, după cum aflăm din anuarele vremii:

„Pe data de 18 decembrie 1938 a avut loc în sala de festivități serbarea datinilor strămoșești de Crăciun, care a cuprins coruri de colinde, Irozii, Plugușorul” (1938).

„Pe data de 12 decembrie 1939 dl. Gheorghe Cernea publicist conferențiar a ținut la Liceul Sfântul Vasile o conferință despre folclorul din județul Târnava Mare și a cântat câteva colinde” (1939).

„Pe 17 decembrie a avut loc serbarea datinilor de Crăciun. Pe lângă colindele executate de corul, orchestra și fanfara Liceului Sfântul Vasile s-a citit lucrarea «Obiceiuri de Crăciun» de P. Munteanu, clasa a VIII-a literară și s-au prezentat Irozii” (1940).

„Elevii Școlii Normale de Învățători au susținut pe 16 decembrie 1939 serbarea de Crăciun, executându-se în prima parte 9 colinde executate de corul școlii, urmate de piesa de teatru «Povești de Crăciun» de Victor Eftimiu și conferința «Obiceiuri și datini de Crăciun» susținută de Ioan Crăciun din clasa a VIII-a” (1939).

„Pe aceeași dată elevii Liceului Sfântul Vasile, sub conducerea profesorului Sigismund Toduță, au prezentat următorul program:

- Sabin Drăgoi: «Coborât-o coborât
- Pe plai înflorit
- Junelui bunu»
- Ioan D. Chirescu: «Cetinele cetioară»
- «Despre colinzi», conferință de Nicolae Comșa
- Iacob Mureșianu: «Colo-n sus și mai în susu»
- Gheorghe Dima: «Astăzi proorocirile»
- Georges Bizet: «Marșul Regilor Magi”.

Sub îndrumarea profesorilor lor, elevii au achiziționat obiecte populare: ceramice, textile, din lemn și metal, organizând o secție de etnografie care se alătura, astfel, celorlalte secții ale muzeului școlar aflat în custodia profesorului Alexandru Lupeanu-Melin.

Dragostea studenților pentru muzica și dansul popular românesc este surprinsă cu multă măiestrie artistică de scriitorul Alexandru Lupeanu-Melin în schița *Clericii la cules de vii* din lucrarea *Evocări din viața Blajului*:

„Hoțomanul de Oprea a simțit plecarea teologilor la cules și iată-l cu zmeii lui că răsare sub dunga răzorului, întinzând grumajii negri pe trupul diblei. Un prălău cu ochii vicleni se îndoiaie de spate sub greutatea contrabasului. Trupa se așează pe o muchie de răzor și se înfiripă lin, ca o adiere de vânt, o doină potoliță, trecând ușor peste creștetul vițelor grele de rod... De la o vreme, băieții nu mai au astâmpăr și Oprea le înțelege gândul. Zmâcește odată din grumajii lungi ca înțepat de viespe, strânge cu putere arcușul între degetele noduroase și din ceteră izbucnește o Ardeleană focoasă și strașnică. Berți făcu contra și gurdunașul trage aspru pe coardele bârâitoare... Băieții se alătură, se închiagă și se pornește o roată mare pe pașiștea netedă! Reverenzile se învălurează în rotirea jocului domol. Brăiele de lână flutură în vânt într-o nevinovată horă de arhangheli tineri”.³

Rolul jucat de folclor în educația elevilor de la școlile din Blaj, după înființarea lor în anul 1754, este deosebit, ajutându-i să-și exprime, indiferent de vremuri, mândria de a fi român într-o provincie românească – Transilvania.

³ Al. Lupeanu-Melin, *Evocări din viața Blajului*, Blaj, Editura Arhidiecezană „Buna Vestire”, 1999, pp. 145-148.

Petruța-Maria MĂNIUȚ

**MONUMENTELE TEORETICO-MUZICALE
ALE ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ROMÂNESC DIN SECOLUL AL XX-LEA:
VALENTIN TIMARU – Conștiința de gen și conștiința de formă în tratatele sale analitice,
în contextul general al analizei secolului al XX-lea**

MOTTO: „Profesorul de istorie: *De unde-I cunoști dumneata pe Alexandru cel Mare?*

Studenta: *L-am întâlnit în vis...*

Profesorul: *Sunteți cam exaltată... Ei bine, eu nu mă întâlnesc noaptea în vis cu Alexandru cel Mare.*

Studenta: *Cum, nu vă întâlniți noaptea în vis cu Alexandru cel Mare?*

Atunci cum puteți preda despre el?... ”

(Mihail Sebastian – *Ultima oră*)

Abstract: ”Days pass by, years pass by... and I am still looking for the unfound form, which always eludes me...”: this is how Constantin Brâncuși describes his attitude towards the form he moulded in his art, up to the essences, and with this words we consider appropriate to start the present work on maestro Valentin Timaru’s view on the architectonic structure of the art works, as it is represented in his treaties: *The Morphology and Structure of the Musical Form, The Musical Conscience between the Genre Conscience and the Form Conscience, The Stave Principle, Compendium of Musical Form and Analysis, Dictionary of Terminological Words, The Enescu’s Symphonies.*

The evolution of the musical analysis in the 20th century leads us towards acknowledging the originality of the process as seen by maestro Timaru and of his exceptionally philosophical substantiation of the ideas expressed by music. The work astounds the majority of the European and American trends in this analytical field and, in this elevated context, the theory of maestro Valentin Timaru achieves its well-deserved place by being elaborated with the accuracy of a great analyst but also with the conscience of a man who takes responsibility for his ideas, even if those elapse the common ground of activity used by the most part of the other convenient theorists. ”*Valentin Timaru obstinately believes in the calling of an individual to be himself and to express himself accordingly, no matter what are the esthetical trends or the socio-political environment in a certain moment. This is why I have the certitude that Valentin Timaru can be fully considered as being one of the moral and civic points of reference of the last decades of the 20th century*” (*Despina Petecel Theodoru*).

Maestro Timaru proves us that the musical analysis is also a matter of spirituality, not just a technical problem: all those aspects can be correlated with an important idea of the Enescu’s confessions where one can find, in the last series of his interviews, a question that is constantly asked for by his words, uttered or not, referring to the meaning of our existence – *from knowledge to love* (thus as many indolent men consider in their sentiments) or *from love to knowledge*... Music justified him by the second meaning... ”*I have bound down my heart to penetrate wisdom and knowledge, madness and stupidity, but I have understood that even this is chasing the wind and that, wherever there is a lot of wisdom there is also a lot of bitterness and the one that multiply his knowledge increases also his suffering.*”

”*Knowledge puts somebody on airs, but love builds up*” (Holy Scripture).

„Trec zilele, anii... și tot caut încă forma de negăsit, care-mi fuge mereu printre degete...”¹: așa își rostuieste Constantin Brâncuși atitudinea față de forma pe care a modelat-o, în arta sa, până la esențe. „*Arta este expresia interiorității umane*”², iar „*a înțelege înseamnă a pătrunde sensul, a lua integral în «posesie spirituală» conținutul*”³; „*metafora este descoperirea unei legi a universului*”⁴. Poate tocmai de aceea ne-am oprit la unul dintre cele mai semnificative monumente teoretice ale muzicii românești din veacul al XX-lea – *Analiza muzicală între conștiința de gen și conștiința de formă* – al compozitorului, muzicologului și profesorului Valentin Timaru. Volumul Domniei Sale nu este izolat în cadrul activității sale pedagogice, fiind doar una din valențele unei preocupări profunde, care include alte titluri personale, precum: *Morfologia și structura formei muzicale, Principiul stroficității, Compendiu de forme și analize muzicale, Dicționar noțional terminologic, Simfonismul enescian*.

Evoluția analizei muzicale în secolul al XX-lea ne conduce spre constatarea originalității procesului în viziunea maestrului Timaru și la recunoașterea excepționalei fundamentări filosofice a ideilor exprimate despre muzică. În debutul veacului al XX-lea putem constata apariția și dezvoltarea tehnicilor analitice reducționiste aplicate partiturii muzicale și analizele stilistice ale acestora. Forma muzicală era văzută ca model morfologic, cu un important potențial de unitate, de sinteză. Psihologia gestaltică era interesată de descrierea și evoluția formei muzicale, așa cum fuseseră, în veacul anterior, J. Herbart și E. Hanslick, care au accentuat capacitatea mentală a omului de a organiza obiectele și situațiile în termeni formali. În anul 1906, istoria analizei avea să înregistreze unul dintre cele mai importante momente ale evoluției sale, datorită publicării cărții lui Schenker, *Teoria armoniei*, în care segmentele lucrării muzicale erau văzute ca prolongații ale unor structuri arhetipale. În anul 1911, G. Adler a fost autorul epocalei lucrări *Stilul în muzică*. În perioada 1920-1945 s-a dezvoltat teoria tensiunilor și a nivelurilor structurale. E. Kurth este cel care a redactat lucrarea *Fundamentele contrapunctului linear* în anul 1917, precizând trei niveluri de activitate creația muzicală: al voinței, cel psihologic și nivelul evenimentului sonor, al „formei exterioare”. În prima jumătate a secolului al XX-lea, A. Lorenz a scris *Secretul formei muzicale la R. Wagner*, rezultatul analizei fiind o formulă grafică: diagramele planurilor tonale; pentru Lorenz, configurarea formală are trei factori care o determină: armonia, ritmul și melodia. O altă contribuție importantă la studiul formei o reprezintă apariția a trei numere din „Capodopera muzicală” a lui Schenker, în perioada 1920-1930. În cartea sa de introducere în studiul compoziției, P. Hindemith explică, în anul 1937, un nou sistem de notare armonică – ce contribuia la înțelegerea viziunii personale a muzicii autorului. Schonberg a fost autorul unui „manual de armonie” care ar fi trebuit să dobândească limitele mai extinse ale unui curs de compoziție; anul 1911 avea să deschidă seria publicațiilor care se încheia, după trecerea sa la cele veșnice, cu volumul *Funcțiile structurale ale armoniei* din anul 1954. Pentru Schonberg, forma este aceea care decide asupra comprehensibilității unei compoziții muzicale: ea garantează logica și coerența acesteia.

În perioada 1945-1960, lingvistica și cibernetica guvernează principiile analizei muzicale, care primește tot mai frecvent idei noi din profunda gândire contemporană. Cibernetica a acționat în muzică pe coordonata teoriei informației și a sistemelor de control; pentru această direcție, menționăm lucrarea lui N. Wiener, *Cibernetica* (1948), și *Teoria matematică a comunicării*, semnată de C. Shannon în 1949. Și esteticianul L. Meyer – în anul 1956 – se apropie de teoria informației, definind stilul ca un sistem de așteptări culturale condiționate, iar semnificatul muzical, ca produs al satisfacerii sau înșelării acestor așteptări. Structuralismul și teoria mulțimilor au fost susținute, în

¹ Constantin Brâncuși, *206 dodii*, Bistrița, Editura Aletheia, 2002, p. 63.

² Jose Ortega y Gasset, *Dezumanizarea artei*, București, Editura Humanitas, 2000, p. 170.

³ *Ibidem*, p. 221.

⁴ *Ibidem*, p. 169.

planul gândirii secolului al XX-lea, de către Levi-Strauss, J. Piaget și R. Barthes. Lingvistica (fondată, ca știință, de către Saussure) a avut maxim impact asupra artei sunetele în anii '50-'60 ai secolului al XX-lea, fiind sincronizată cu tendințele structuraliste și semiotice ce se manifestau în înțelegerea capodoperei muzicale. R. Reti este autorul lucrării *Elaborarea tematică în muzică* (1951-1958), în care analizează legătura între tematism și structura fundamentată pe un anumit tematism. H. Keller a introdus „*principiul analizei funcționale*” imediat după jumătatea secolului al XX-lea, postulând faptul că „*contrastele sunt doar diverse aspecte ale unității «nivelului fundamental»*”. Între 1960 și 1975 s-a constatat influența analizei computerizate în cadrul analizei tradiționale.

Fenomenologia – promovată de Ansermet – s-a distins în plan analitic ca disciplină filosofică ce are note comune cu arta muzicală. În anii '60, Boulez a publicat mai multe scrieri asupra procesului de creație muzicală. În anii '60-'70, A. Forte este cel care a analizat *sintaxa compoziției muzicale*. Studiul matematico-muzical cel mai semnificativ aparține lui I. Xenakis care, în anul 1963, a fost autorul lucrării *Muzicile formalizate*. P. Schaeffer a scris, în 1966, *Tratat despre obiectele muzicale*, în tentativa de a prezenta tipologia completă a tot ceea ce înțelege prin „material sonor”. Grupul de cercetare în semiotica muzicală al Universității Montreal, condus de către J. J. Nattiez, s-a manifestat, în plan teoretic, prin publicarea lucrării *Metode de analiză în muzicologie* (1966), ce susținea analiza structurii frazeologice echivalente unei sintaxe a melodiei. Anul 1966 a fost martorul publicării lucrării *Istoria stilului muzical* a lui R. Crocker, fiind urmată, în anul 1970, de *Direcții ale unei analize stilistice* de La Rue. Anii '80 au fost cei care au înaintat ideile unor gramatici muzicale prin care se dorea extinderea analizei muzicale la tehnici neconvenționale. În anul 1983, Lerdahl (compozitor) și Jackendoff (lingvist) au publicat lucrarea *Teoria generativă a muzicii tonale*, vorbind despre o „*gramatică muzicală*”.

În acest context elevat, teoria maestrului Valentin Timaru își dobândește locul binemeritat prin faptul că este elaborată cu precizia unui mare analist, dar și cu conștiința omului care își asumă ideile, chiar dacă ele părăsesc zona comună de manifestare a celor mai mulți teoreticieni comozi. „... *Valentin Timaru crede cu obstinație în vocația individului de a fi el însuși și de a se exprima ca atare, indiferent de curentele estetice sau de conjuncturile socio-politice ale unui moment anume. De aceea, am certitudinea că Valentin Timaru poate fi considerat, fără rezerve, ca unul dintre reperatele morale și civice ale ultimelor decenii ale secolului XX*”⁵.

Într-una din scrierile sale, John Cage mărturisea: „*Structura este controlată mental, dar forma aparține inimii*”⁶, contrazicând ideea comună despre clasică și imprecisa diferențiere dintre conținut și formă. Forma dobândește valențe expresive și nu mai este doar ambalajul esenței fenomenului sonor. „*Ce se înțelege prin a înțelege muzica?*”⁷ se întreba Ștefan Niculescu, precizând faptul că trebuie descoperită *originea interioară* a fiecărei lucrări muzicale. „*O compoziție semnificativă introduce o realitate nouă în real: propria sa realitate, indispensabilă realului. Ea sporește, transformă și determină realul*”⁸. În această direcție s-au concentrat eforturile de înțelegere logică și expresivă a capodoperei muzicale din perspectiva maestrului Timaru. „*Arhitectura muzicală*” este fidelă actului componistic în cursul căruia se naște forma muzicală cu toate aspectele sale complexe; forma nu este o înlănțuire de structuri prestabilite, ci se con-formează chiar în autenticitatea și spontaneitatea actului creator. Interconținerea structurilor care interacționează în cadrul suflului operei muzicale este de natură arhitectonică în sensul că opera, de la un moment dat încolo, se determină pe sine însăși cu forța unui organism viu și autonom. Opera muzicală trebuie abordată în

⁵ Despina Petecel-Theodoru, *Valentin Timaru*, în „Actualitatea muzicală”, I/ian. 2001.

⁶ John Cage, *Silence* (Lectures and Writings), Middletown, Connecticut, Wesleyan University Press, 1961, p. 62.

⁷ Ștefan Niculescu, *Reflecții despre muzică*, București, Editura Muzicală, 1980, p. 295.

⁸ Adrian Iorgulescu, *Timpul și comunicarea muzicală*, București, Editura Muzicală, 1991, p. 296.

primul rând din perspectiva cea mai caracteristică ei – chiar dacă ne aflăm în spațiul unei dimensiuni analitice a actului muzical, căci timpul muzical (în interiorul căruia se organizează opera) are o „psih-estetică”⁹ a sa – de care muzica nu poate și nu trebuie să încerce să facă abstracție, fiindu-i integrată.

FORMA MUZICALĂ este, conform definiției maestrului Timaru, „modul de organizare a evenimentelor sonore care, prin *derularea și organizarea lor în timp*, se pliază pe anumite tipare arhitectonice. La nivelul formei muzicale se urmărește «organizarea timpului muzical» în linearitatea sa discursivă, analiza structurală a compoziției fiind jalonată de legile morfologiei și ale sintaxei muzicale”¹⁰. „Forma muzicală este criteriul fix de organizare a timpului muzical”¹¹, „structura (designul) compoziției”¹² după **principii formale** ce solicită o înțelegere din ce în ce mai aprofundată, criteriul cel mai important fiind cel al **contrastului**/varietății. Forma muzicală reprezintă „structura «formală» a lucrării muzicale, structură ce depinde de «conținut», dar în egală măsură este și un «mijloc de expresie», o anumită «tehnică de construcție» a enunțului muzical, o «schemă arhitectonică». Forma este rezultatul procesului de «generare și coordonare a elementelor» operei de artă”¹³.

Deosebit de complex este și contextul în care maestrul Timaru analizează nu doar forma, ci CONȘTIINȚA DE GEN ȘI CONȘTIINȚA DE FORMĂ ce circumscriu analiza muzicală: „**forma** este concepția asupra unității lucrării”¹⁴, „relația dintre structuri, relație care unifică organic diversitatea lor posibilă”¹⁵. „Forma este conținutul expresiv”¹⁶, „continuitatea”¹⁷, iar fraza este o structură muzicală delimitată de cezuri/cadențe, care are în general două motive și două accente principale. Într-o altă formulare a maestrului, fraza este un „segment de o independență relativă în cadrul discursului muzical”¹⁸. **CORRESPONDENȚA** dintre **MICROSTRUCTURĂ** și **MACROSTRUCTURĂ** este decisivă în măsura în care înlesnește corelarea planului major cu cel de detaliu al operei de artă, „permițând mobilitatea formei de ansamblu”¹⁹. Analistul Valentin Timaru consideră că există **patru principii de formă**²⁰, care doar se nuanțează expresiv în diferite genuri:

A. Formele strofice/de lied: monopartite, bipartite, tripartite, tripentapartite;

B. Formele cu refren: caracterizate de alternanța dintre o idee muzicală de referință și două (mai multe) idei muzical episoalice;

C. Formele variaționale: rezultă din multiplicarea variațională a unui segment de referință;

D. Formele tematice complexe: bazate pe expoziția unui material tematic.

Fiecare formă poate fi redată, la nivel grafic, prin anumite scheme care pun în evidență – în mod ierarhic, pe dimensiunea verticală – organizarea interioară a operei de artă în substructuri (sau secțiuni interioare), dar nu trebuie să se confunde *schema unei forme* cu *forma propriu-zisă*. Schema unei forme poate fi obținută prin evidențierea locurilor comune din toate formele de același fel, dar și pentru acestea s-au găsit adeseori soluții contradictorii²¹; dar fiecare formă este unică, nu se identifică cu o alta de același gen. În ciuda imperfecțiunilor formulării ei abstracte, schema unei forme rămâne

⁹ *Ibidem*, p. 19.

¹⁰ Valentin Timaru, *Analiza muzicală între conștiința de gen și conștiința de formă*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2003, p. 11.

¹¹ *Ibidem*, p. 88 și p. 197.

¹² *Oxford Concise Dictionary of Music*, Oxford University Press, 2007, p. 268.

¹³ *** *Dicționar de termeni muzicali*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 189.

¹⁴ Ștefan Niculescu, *op. cit.*, p. 84.

¹⁵ *Ibidem*, p. 328.

¹⁶ John Cage, *op. cit.*, p. 35.

¹⁷ *Ibidem*, p. 62.

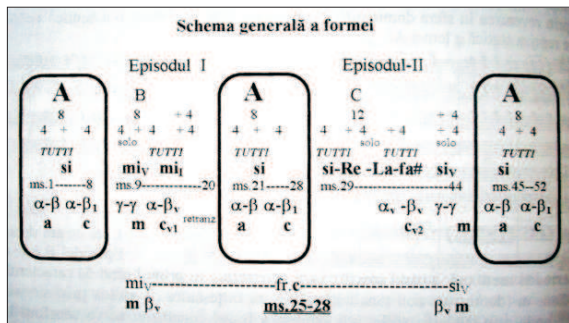
¹⁸ Valentin Timaru, *op. cit.*, p. 57.

¹⁹ *Ibidem*, p. 306.

²⁰ *Ibidem*, pp. 82-83.

²¹ Spre ex., pentru forma de fugă: Riemann, Busoni, Czaczkes.

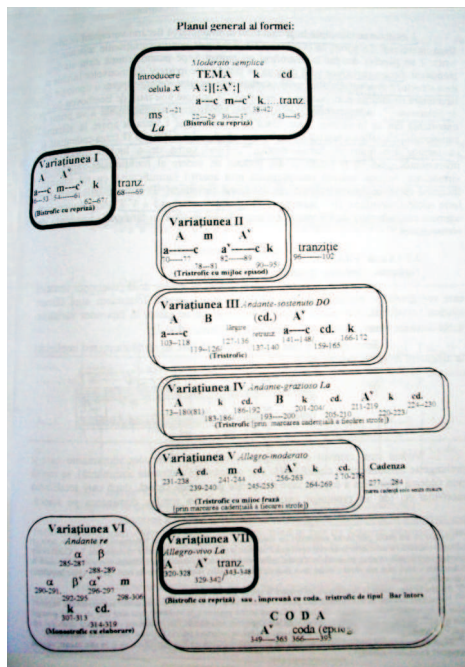
un instrument de recunoaștere globală a formelor. Schema abstractă a formei poate fi *descoperită* într-o formă sau în mai multe forme.



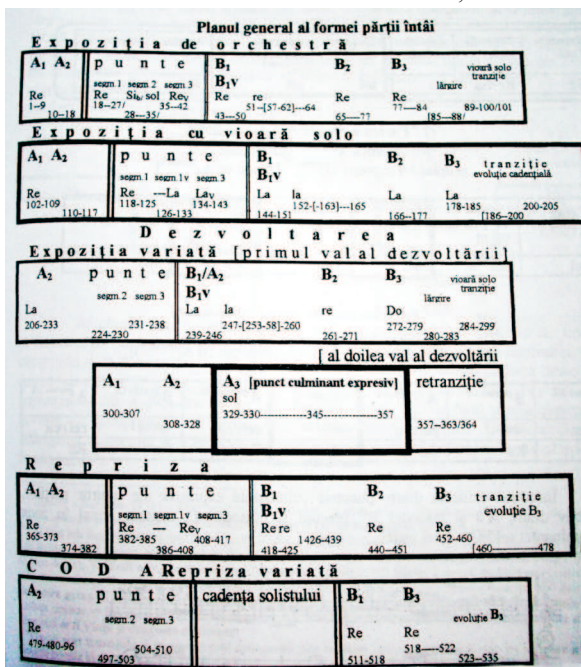
Exemplul 1 – Forma de rondo

Schemele promovate de maestrul Valentin Timaru cu scopul contextualizării unei situații concrete de analiză muzicală sunt dintre cele mai complexe promovate în acest domeniu. Ele nu mai sunt doar scheme arborescente, ci adevărate planuri abstracte de analiză, care pun în evidență nu doar segmentele interioare ale formei, ci înțelegerea întregului fenomen în cadrul căruia este angrenată forma respectivă.

Relația între conținut și formă în actul muzical este foarte profund analizată de către maestrul Valentin Timaru, Domnia Sa



Exemplul 2 – Tema cu variațiuni



Exemplul 3 – Forma de sonată

vorbind adesea despre aspecte de proporționalitate și organizare interioară cu consecințe importante asupra expresivității operei muzicale, despre simbolurile matematice care amprentează anumite capodopere ale artei sonore și despre semnificațiile lor, despre corelații complexe între lucrări aflate în zone diferite ale istoriei muzicii, despre sinteze stilistice petrecute la nivelul anumitor aspecte formale (ex. Ciaccona-passacaglia). Valentin Timaru acordă mare importanță legăturii dintre formă și materialul tematic ce stă la baza formei, acestea interconținându-se. Relația idee – material se suprapune fără să se confunde cu raportul conținut – formă: ideea se materializează într-o formă, dar

numai în sensul potențialităților materialului; deși tensiunea inițială dintre idee și material poate fi mare, în forma finală a operei tensiunea se anulează. Adecvarea unui material dat la o idee sau a unei idei la un material conduce la structurarea naturală (nu artificială) a materiei în formă: în operele reușite, forma are un conținut unic, iar conținutul – o materializare formală unică. O intervenție asupra formei modifică automat și conținutul. Nu există conținut muzical în sine, independent sau separat de o anumită formă sau care să se exprime în forme diferite. Nu există formă în sine, ruptă de un anumit conținut sau în care să se manifeste conținuturi distincte. Opera muzicală este individuală, unitară, unică atât sub aspectul formei, cât și sub aspectul conținutului. Conținutul muzicii nu se dezvoltă decât într-o formă. Forma nu se opune conținutului, iar conținutul nu se opune formei. Conținutul și forma sunt noțiuni corelative, care constituie cele două componente indisolubil legate și convențional detașabile ale unei opere de artă. Pentru muzică, disocierea formei de conținut și descrierea lor ridică dificultăți mai ales în planul teoretic. Există însă în muzică ceva intraductibil, dar acest intraductibil nu e incomunicabil: el se transmite tocmai și în mod exclusiv prin arta sunetelor. Structura și semnificația muzicii nu pot fi descrise decât într-o formă verbalizată, cea a analizei și a constatărilor acesteia. Cercetările asupra formei și conținutului muzicii au mers până la instituirea unei hermeneutici muzicale; cunoașterea prin concepte nu înlocuiește audierea muzicii, dar o îmbogățește incomparabil.

Contextul modern al analizei muzicale ne conduce însă și la concepții și mai nuanțate, cum ar fi aceea a lui John Cage care afirma, în legătură cu definirea formei muzicale la nivel filosofic: „*forma este conținutul expresiv*”²², „*conținutul, continuitatea*”²³; Cage deosebea în mod clar forma de structură, astfel încât putea să considere că „*structura este controlată mental, dar forma vrea să fie liberă: ea aparține inimii*”²⁴. Richard Kostelanetz consideră forma lipsită de ierarhie ca fiind cea mai importantă moștenire a tehnicilor aleatorii ale lui Cage, deși puțini compozitori au adoptat-o ulterior.²⁵

Legătura dintre interpretare, analiză și actul componistic a fost pusă în evidență și de către George Enescu, ale cărui simfonii maestrul Timaru le-a analizat cu un deosebit profesionalism. „*A interpreta înseamnă a recrea din tine ceea ce a vrut altul să creeze*”²⁶ – spune Maestrul muzicii românești; „*lucrările de mare complexitate se studiază pe probleme (considerații asupra limbajului și particularizarea locului pe care îl ocupă acest limbaj în ansamblul artei muzicale)*”²⁷, iar „*orice muncă de interpretare începe printr-o cunoaștere rațională, de detaliu, a structurii operei: numai astfel se poate revela «forma sensibilă» (n.a.) a muzicii, în perfectă concordanță cu forma scrisă, rațională a operei*”²⁸.

Maestrul Valentin Timaru nu vorbește despre formă, ci despre PRINCIPII DE FORMĂ, astfel încât noțiunile arhitectonice dobândesc alte valori încă de la început. Concepția sa despre organizarea structurii muzicale este una atât de originală, de profundă, de diferită și de bine argumentată, încât nu poate fi decât convingătoare, invitând la asumarea fiecărei noțiuni învățate, la filtrarea ei prin conștiința și gândirea proprie și la folosirea ei cu responsabilitate, nu doar în virtutea unor cunoștințe dobândite, dar negândite. Sensibil și organizat, pedagogic și plin de vitalitate, profund și firesc, Valentin Timaru se impune ca una dintre cele mai remarcabile personalități care au investigat vreodată domeniul formei și genului muzical în arta pedagogică românească. Plasarea sa într-un context mult mai larg nu ne-a permis aprofundarea noțiunilor sale în această lucrare de mici

²² John Cage, *op. cit.*, p. 35.

²³ *Ibidem*, p. 62.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Lucia-Cristina Măniut, *Poetica muzicală a lui J. Cage*, teză de doctorat, 2008.

²⁶ Enescu, apud Bernard Gavoty, *Les souvenirs de Georges Enesco*, București, Curtea Veche Publishing, 2005.

²⁷ Vide supra.

²⁸ *Ibidem*.

dimensiuni, dar pregătim un material mult mai amplu care să evedențeze – ca omagiu – arta acestui excepțional analist, muzician și Om.

„E dificil să rostești în cuvinte ceea ce muzica spune fără ele”, spunea G. Gershwin. Și totuși, lucrarea dedicată maestrului Timaru ne prilejuiește mărturisirea crezului muzical: ne bucurăm de muzică indiferent de situația în care ea ne iese în cale și ne face viața mai frumoasă, din colțul umbrat al unei săli imense de concert sau de la catedra cursului de... Forme și analize muzicale, preluate indirect de la maestrul Timaru. Mărturisim că noi înșine am inclus întotdeauna dimensiunea analitică formală în *contextul mai larg și inevitabil al unei analize cât mai complete* (care cuprinde o perspectivare a tuturor parametrilor operei de artă), în care aspectul arhitectonic să funcționeze ca un element de vehiculare și înțelegere a *expresivității* operei de artă; emoția estetică se manifestă la nivelul stărilor sufletești, fiind o „*reacție afectivă intensă*”²⁹, manifestată puternic și în cadrul structurii arhitectonice. Îmi dau seama de faptul că vorbim, la acest nivel, despre „mijloace” componistice, și tocmai de aceea simțim obligația și responsabilitatea de a nu ne limita la aspectul arhitectonic, modular, fragmentat al abordării lucrărilor sonore. Rămânem datori maestrului Timaru cu acea cultivare a unei viziuni personale asupra fenomenului muzical, păstrând în memorie generozitatea și originalitatea sa, înțelegerea dificultăților de început de carieră pedagogică, bunătatea și profunzimea părintească investită în fiecare discuție pe care am avut bucuria să o purtăm.

Încheiem aceste scurte remarci cu o idee importantă a mărturisirilor enesciene în care am întâlnit, în seria ultimelor sale interviuri, o întrebare care respiră obsedant printre cuvintele sale, rostite sau nerostite, aceea referitoare la sensul existenței: *de la cunoaștere la iubire* (așa cum cred cei mai mulți oameni comozi în sentimentele lor) sau *de la iubire spre cunoaștere*... Muzica i-a dat dreptate în cel de-al doilea sens...

„*Mi-am silit inima ca să pătrund înțelepciunea și știința, nebunia și prostia, dar am înțeles că și aceasta este vântare de vânt, că unde este multă înțelepciune este și multă amărăciune și cel ce își înmulțește știința își sporește suferința*”³⁰.

„*Cunoștința îngâmfă, iar dragostea zidește*”³¹.

²⁹ Marie Renoue, *Semantique et perception esthetique*, Pulin, s. a., p. 42.

³⁰ Sfânta Scriptură – Vechiul Testament, *Ecclesiastul*, 1, 17-18.

³¹ Noul Testament, *I Corinteni*, 8, 1.

Liliana IACOBESCU

MAEȘTRI AI PEDAGOGIEI MUZICALE BRAȘOVENE – MIRA POPESCU

Résumé: Mira Popescu est née le 3 avril 1928, en Russie. Elle a fait ses études à Sverdlovsk. Son mariage avec Pompiliu Popescu, qu'elle a connu en Russie, l'a emmenée à Brașov, où elle s'est établie en 1955, comme professeur de piano, à l'École Populaire d'Art et puis au Lycée de Musique. Elle avait des qualités exceptionnelles: science, patience, amour pour les enfants, altruisme. Elle a eu des élèves très distingués, comme Radu Lupu et Cristian Mandeal, et elle a présenté souvent ses disciples à des compétitions, où ils ont gagné des prix importants. Elle est «partie» le 1^{er} mai 2005 (la nuit des Pâques), en laissant un souvenir merveilleux.

Înainte de a ne ocupa de o personalitate de seamă a pedagogiei pianistice brașovene, credem că ar fi oportun să amintim pe cei care, de-a lungul timpului, au pus câte o cărămidă la realizarea acestui edificiu. Deținem un document important legat de această problemă, și anume, o scrisoare a muzicologului Gemma Zinveliu, adresată pianistei și profesoarei Ioana Minei, de la Conservatorul din București, care-i solicitase informații despre învățământul brașovean. Redăm în întregime scrisoarea, datată 27 nov. 1979:

„*Dragă Ioana,*

Trimit cu întârziere aceste rânduri, deoarece arhiva celei mai importante instituții de învățământ muzical brașovean, din prima jumătate a secolului XX (Conservatorul Astra), nu poate fi cercetată, singurele surse utilizabile fiind presa și câteva broșuri apărute de-a lungul anilor. Pe baza lor, am putut stabili următoarele:

1. *Pedagogia pianului are la Brașov o bază solidă, stabilită în secolul XIX, când remarcabili pianiști și organiști din străinătate s-au stabilit la Brașov, întemeind școli muzicale particulare și desfășurând o intensă activitate pedagogică (HENRI MAUSS, I. HUMPEL ETC).*

2. *În cursul secolului XX, pe prim plan s-a situat Conservatorul Astra, înființat în 1928, prin reunirea celor mai valoroși interpreți și pedagogi locali, indiferent de naționalitate. Planul de învățământ al Conservatorului prevedea predarea, în cadrul secției instrumentale, a pianului, viorii și violoncelului. Durata studiilor era de 7 ani, dintre care un curs preparator de un an, un curs inferior de 3 ani și un curs superior, tot de 3 ani. În cazul unor elemente foarte talentate, durata studiilor se putea prelungi cu o perioadă de specializare. La înființarea Conservatorului, catedra de pian era formată din profesorii: ELENA DIMA – nepoata compozitorului Gheorghe Dima, absolventă a Conservatorului din Cluj, clasa prof. Ana Voileanu; IMANUEL BERNFELD - absolvent la „Schola Cantorum” din Paris (fost student și al Conservatorului din București); WALTER SCHLANDT – absolvent al Conservatorului din Leipzig, clasa prof. Robert Teichmüller; VETURIA MUREȘIANU – absolventă a Conservatorului din București (era fiica medicului militar Iuliu Mureșianu, văr cu compozitorul Iacob Mureșianu).*

3. *În deceniul cinci, au fost incluși în catedra de pian a Conservatorului Astra și profesorii: ILONA WEISSZ – absolventă a Conservatorului din Budapesta, clasa prof. Dohnany; LIA BUSUIOCEANU – absolventă a Conservatorului din București, clasa prof. Snegiu; MARGA ALEXANDRESCU – absolventă a Conservatorului din Cluj, clasa prof. Ecaterina Fotino-Negru (avea numai câteva ore de pian, restul ore de acordeon); SIDONIA ELLENBOGEN – absolventă a Conservatorului din Cernăuți, clasa prof. Paul Jelescu. Printre absolvenți, au fost și pianiști de renume internațională, ca Radu Lupu și Theodor Paraschivescu.*

4. *Un merit deosebit revine profesorilor Conservatorului pentru faptul că, pe lângă producțiile organizate împreună cu elevii, au desfășurat o bogată activitate concertistică. Au fost interpretate concerte cu acompaniament de orchestră (Ilona Weissz), cu acompaniament de pian (Elena Dima), s-au organizat recitaluri la două pianе (Bernfeld și Schlandt) și festivaluri, precedate de conferințe (Festival Beethoven, C. Franck, Chopin, Debussy).*

5. *Paralel cu activitatea desfășurată în cadrul Conservatorului, au dat ore particulare de pian: RUDOLF LASSEL – studii la Conservatorul din Leipzig, PAUL RICHTER – absolvent al Conservatorului din Leipzig, clasa prof. Karl Reinecke și Cocius; VICTOR BICKERICH – absolvent al Conservatorului din Berlin; KLARA STROMF – absolventă a Conservatorului din Budapesta, clasa prof. P. Kadossa; GABRIELA DIMA – fiica compozitorului Gheorghe Dima, absolventă a Conservatorului din Cluj, clasa prof. Ana Voileanu; EMIL HONIGBERGER, absolvent al Conservatorului din Berlin, prof. Paul Gustav; MARGIT HÜBNER, EMMA FAFLIK, MIȚI SZARVAS.*

În ceea ce privește materialul predat, se începea cu metoda Bayer, se făceau multe studii, preclasicii figurau mai rar; în schimb, clasicii și romanticii ocupau un loc important în repertoriu.

Cam asta este tot ceea ce am putut să adun. Dacă dorești mai multă informație cu privire la o problemă, te rog foarte mult transmite-mi și am să încerc să mai caut material.

*Cu toată dragostea,
Gemma”*

După cum se poate observa, învățământul pianistic brașovean avea o bază solidă, pe care se putea așeza o construcție valoroasă. O contribuție însemnată la dezvoltarea acestui domeniu a adus-o profesoara Mira Popescu, a cărei viață și activitate vom încerca să le analizăm.

Mira Popescu s-a născut la 3 aprilie 1928, la Cropotkin, localitate din Munții Ural – Rusia. Numele ei de familie era Voznesenski, ceea ce înseamnă „Înălțare”, cuvânt semnificativ pentru întreaga ei viață. Tatăl era profesor universitar de latină și greacă veche, iar mama, profesoară de liceu, preda limba germană. Avea o soră – Eleonora, mai mare cu trei ani, de asemenea profesoară, și un frate – Apolon, mai mic cu un an, pilot de încercări, care a murit de tânăr.

Între anii 1944 și 1947, Mira a urmat cursurile Școlii de Muzică din Sverdlovsk. Această școală se afla la o mare depărtare de casă, așa încât era obligată să parcurgă o distanță de 10 kilometri dus și 10 kilometri întors, înfruntând tot felul de încercări. Iarna era foarte frig; uneori, din cauza viscolului, drumul nu se mai vedea, și atunci trebuia să se țină de un cablu așezat pe margine, ca să nu se rătăcească. Deși risca mult, făcea semn șoferilor care treceau pe acolo și se urca în diferite mijloace de transport, ca să mai scurteze drumul. Și nu era numai frigul, ci și foamea care trebuia învinsă. Bunica făcea supă de rădăcini și se hrăneau cu lapte de capră zilnic, până la saturație. Ca toți intelectualii, tatăl ei a avut de suferit odată cu venirea comuniștilor la putere. Părinții trebuiau să-i boteze pe copiii pe ascuns, astfel că ea nu știa dacă fusese sau nu botezată.

Conservatorul – secția pian – l-a urmat tot la Sverdlovsk, între anii 1947 și 1953. Cu un an înainte de absolvire, s-a angajat ca profesor de pian la Școala de Muzică din același oraș (1952-1955). Între timp, l-a cunoscut pe Pompiliu Popescu, care era student la Politehnică (1950-1955) la Sverdlovsk. S-au căsătorit la 23 iunie 1955, la Brașov, din acel moment ea stabilindu-se definitiv aici.

La început, a fost profesor de pian la Școala Populară de Artă (1956-1962), pentru ca apoi să fie angajată, tot ca profesor de pian, la Liceul de Muzică din Brașov, unde a rămas până la pensie. Datorită calităților ei, a fost numită șefă de catedră la pian.

Ca profesor de pian, a dat dovadă de însușiri excepționale, de o rară măiestrie, împletită cu o răbdare, o știință și o dragoste pentru copii ieșită din comun. S-a aplecat cu o dăruire fără margini

asupra fiecărui elev, încercând și reușind să-i înțeleagă sufletul și frământările. Cu bunătatea ei îngerească, cu devotamentul, cu blândețea glasului și cu harul dat de Dumnezeu, a reușit să câștige afecțiunea și respectul, atât al copiilor și tinerilor pe care i-a îndrumat, cât și al colegilor muzicieni, drept dovadă recunoștința arătată de aceștia, chiar după zeci de ani. De Crăciun, de Paști, cât și de ziua ei de naștere, de altfel pe tot parcursul anilor, a primit zeci de telefoane, scrisori, felicitări, atât din țară, cât și din străinătate, de la prieteni și foști elevi.



Printre cei mai deosebiți elevi ai Mirei Popescu, se află pianistul de talie mondială Radu Lupu, care-i poartă o frumoasă amintire. De câte ori s-a aflat în Brașov, a vizitat-o și a invitat-o la concertele și recitalurile lui, în Brașov, dar și la București. De altfel, mama lui Radu Lupu se afla într-o strânsă relație de prietenie cu Mira.

Un alt elev deosebit a fost Cristian Mandeal, care și-a început cariera ca pianist, pentru ca, în cele din urmă, să ajungă unul din dirijorii cei mai valoroși ai României. Și el își amintește cu respect de profesoara lui. Unul din momentele cele mai de preț din viața Mirei a fost acela în care Vlad Dimulescu a cântat sub bagheta lui Cristian Mandeal *Concertul pentru pian și orchestră* de Ceaikovski.

Printre alți elevi ai Mirei, se numără: Dana Nigrim, Vlad Dimulescu, Ana și Ioan-Andrei Szilagyî, Paul Cristian, Steffen Schlandt, Rodica Greavu, Cornelia Lescinschi, Dorina Popescu, Mirela Franz, Rosaura Borgovan.

Acești elevi și mulți alții au fost cu grijă pregătiți pentru audițiile și examenele din școală, dar și pentru diferite competiții, cum ar fi Concursul de la Suceava „Ciprian Porumbescu”, „Cântarea României”, olimpiadele zonale și naționale, festivaluri, emisiuni Radio și TV etc. De multe ori, acești elevi, pregătiți cu atâta dragoste și minuțiozitate, s-au întors cu premii, spre cinstea profesorului lor și a școlii de care aparțineau.

Un alt aspect, care merită tot respectul și admirația din partea noastră, îl constituie asistența Mirei Popescu la cursurile de perfecționare de la Cluj și București. La Cluj, a asistat la cursurile maestrului Harald Engliurliu. Cel mai mult, însă, a fost prezentă la cursurile ținute de profesoarele Ana Pitiș și Ioana Minei, la Conservatorul din București. Mai ales Dana Nigrim, Vlad Dimulescu și Rodica Greavu au fost elevii care au beneficiat de această specializare. Se păstrează caietele în care, cu conștiințiozitate, Mira nota toate indicațiile primite.

În anul 1982, a fost editat de Editura Muzicală din București *Tratatul de artă pianistică*, scris de Ana Pitiș și Ioana Minei, lucrare ce aduce multe și prețioase clarificări în arta interpretării pianistice. Odată cu aceste descoperiri, cele două Maestre au fost invitate în câteva orașe din țară, pentru a explica pe viu concluziile la care au ajuns. Mira Popescu s-a arătat din capul locului foarte interesată de aceste lucruri. Cu timpul, relația cu „Doamnele Profesoare” s-a transformat într-o frumoasă prietenie, Mira mergând constant la București cu elevii săi. Desigur că sfaturile neprețuite pe care le-a primit au fost aplicate în predare, nivelul profesional fiind astfel din ce în ce mai înalt.

Ca om, Mira Popescu se remarcă printr-o mare modestie, nemărginită iubire și dragoste de frumos, sensibilitate, generozitate și dăruire. Iubea natura ca nimeni altul și făcea deseori plimbări prin împrejurimi. Colinda împreună cu credincioasa prietenă Edda Togănel „Drumul vechi”, pe la „Pietrele lui Solomon”, de câte ori avea puțin timp liber, și simțea cum toate problemele se diluau în

foșnetul frunzelor și în ciripitul păsărilor. O acompania la pian pe Edda, care era violoncelistă, dar și cântăreață. Avea mulți prieteni, care o înconjurau cu dragostea lor. La rândul ei, dăruia fiecăruia ceva din sufletul ei bun și frumos. Rudele erau departe și, deși a fost în Rusia de vreo 10 ori, pentru a-i vedea pe cei dragi, dorul de ei o mistuia. Din fericire, rudele din partea soțului s-au comportat minunat cu ea, apreciind-o și fiindu-i aproape până în ultima clipă.

Cu toate că avea un trup fragil, o forță extraordinară emana din ființa ei. Orice frământare și durere aveai, găseai în ea sprijin și alinare, cât și un sfat înțelept.

Nu numai oamenii au iubit-o, ci și Dumnezeu, care a luat-o la El în noaptea de Înviere, la 1 mai 2005, pregătită spiritual (spovedită și împărtășită), lăsând în urmă totul orânduit, pentru a ușura sarcina celor rămași. Cei care i-au stat alături în ultimele clipe au fost foarte impresionați de precizia cu care ea și-a anunțat plecarea. Trecerea ei în lumea spirituală a fost cu adevărat o „Înălțare”, care ne-a dus cu gândul la numele ei dinainte de căsătorie...

Maria-Cristina BOSTAN

**REPERE ȘI CONFLUENȚE MUZICALE ÎN CADRUL
MUZEULUI „CASA MUREȘENILOR” ȘI AL OPEREI BRAȘOVENE.
RECITALUL DE LA ORA CINCI ȘI PARADIGMA SALONULUI MUZICAL**

Zusammenfassung: Das Gedenkmuseum der Familie Muresianu ergriff die Initiative, in seinen Räumen periodische musikalische Veranstaltungen mit Künstlern der Kronstädter Oper zu veranstalten, die beim Publikum großen Anklang fanden.

Seit dem Jahre 2005 bestehen die Fünf-Uhr-Konzerte am Mittwoch und daneben der Musiksalon. Bisher gab es etwa 130 künstlerische Veranstaltungen, bei denen die Musikfreunde in der Stadt vokale Kammerkonzerte genießen konnten, die von Solisten der Kronstädter Oper geboten wurden.

Das Repertoire dieser Veranstaltungen umfaßt Werke verschiedener europäischer und rumänischer Komponisten aus allen Zeiten: von Antonio Vivaldi, Johann Sebastian Bach, Wolfgang Amadeus Mozart, Franz Schubert, Carl Maria von Weber, Robert Schumann und Johannes Brahms bis zur modernen Musik französischer Künstler und anderen Komponisten der nationalen musikalischen Schulen. Die Solisten der Kronstädter Oper brachten auch viele rumänische Musikwerke aus dem 19. Jahrhundert und bis zur Gegenwart in diesen Veranstaltungen zu Gehör im Rahmen der Musiksalon-Nachmittagskonzerte.

Avându-și originile în veacul al XIX-lea și în moștenirea aristocratică vest-europeană a preocupărilor și manifestărilor artistice și literare, *Salonul* pătrunde și în cultura românească a aceluiași secol, prin filieră pariziană, ca o reflectare a fenomenelor artistice occidentale. Așa iau naștere – în primele decenii ale secolului al XIX-lea – dezbateri literare cu substrat filosofic, social și politic, vizând emanciparea concepțiilor și a gustului artistic, prilej de abordare de către amatori sau profesioniști și a unui repertoriu muzical *la modă* în acea perioadă, prin intermediul tinerilor care studiau în Occident.

Tocmai această tradiție vine să o întâmpine deja recunoscutele și mult așteptatele *Recitaluri de la ora cinci*, în care se păstrează o aură de nostalgie romantică cu parfum boieresc printr-o uimitoare simbioză – peste veacuri – a valorilor muzical-artistice vocale și instrumentale.

Inaugurat la 30 noiembrie 2005, la inițiativa Muzeului „Casa Mureșenilor” – prin mentorul renașterii Salonului românesc, domnul Mihail Gorbonov – și a Operei brașovene, *Recitalul de la ora cinci* a refăcut traseul interesant al manifestărilor artistice închinat iubitorilor de muzică de operă, operetă și lied, dar și de dans de salon. Până la data de 26 noiembrie 2008, *Salonul muzical* din „Casa Mureșenilor” a reunit **100 de recitaluri** vocal-instrumentale; numărul este deja cu mult depășit astăzi (în jur de 130), dovedind continuitate și totodată justificând obiectivele propuse prin prezența numeroșilor soliști vocali, artiști dramatici și a unui număr din ce în ce mai impresionant de iubitori de muzică și artă.

Printre țintele care se desprind la o cercetare mai amănunțită ce privește organizarea *Recitalurilor* în cadrul *Salonului Mureșenilor* sunt cele ce iau în calcul instaurarea unei tradiții în cadrul *neconvențional* în care soliștii Operei pot afla o „alternativă de manifestare” artistică.

Salonul oferă nu numai un spațiu intim de manifestare muzicală, ci și un alt mod de raportare la spectatori prezenți care – în marea lor majoritate – au devenit *oameni ai casei*, nelipsiți ai seratelor. Prin intermediul sponsorului permanent Bistro dell’Arte comunicarea dintre artiștii Operei și

spectatori (precum și atmosfera de comuniune) se prelungește în mod fericit și după terminarea *Recitalului*.

Urmărind, din unghiul de vedere al unei retrospective, repertoriul abordat de către artiști și numărul participanților la realizarea seratei muzicale din cadrul *Salonului*, trebuie să specificăm diversitatea tematică a recitalurilor care s-au așezat firesc în contextul unor momente specifice ale anului calendaristic și al sărbătorilor laice și religioase de peste an. Repertoriul muzical universal a cuprins lucrări ale compozitorilor din diferite perioade istorice, pornind din Baroc și ajungând până în prima jumătate a secolului al XX-lea – de la *Vivaldi* la *J.S. Bach*, *Haendel*, *Beethoven*, *C.M. von Weber*, *Schubert*, *Schumann*, *Wagner*, *Verdi*, *Rossini*, *Donizetti*, *Bizet*, *Gounod*, până la *Glinka*, *Musorgski*, *Ceaikovski*, *Dvořak*, *Grieg*, *Mahler*, *Rachmaninov*, *Saint-Saëns*, *Massenet*, *Mascagni*, *Puccini*, *Debussy*, *Ravel*, *Fauré*, *Kalman*, *Offenbach* și *Lehar* – fără a ocoli însă muzica românească. Dimpotrivă, repertoriul muzical românesc a pus în valoare atât lucrări ale compozitorilor din epoca pionieratului *Școlii românești de compoziție*, cât și ale compozitorilor moderni și contemporani: *Eduard Caudella*, *Ciprian Porumbescu*, *George Enescu*, *George Stephănescu*, *Nicolae Bretan*, *T. Brediceanu*, *Mihail Jora*, *Aurel Eliade*, *Gherase Dendrino*, *Doru Popovici*, *Dumitru Capoianu*, *Vasile Spătărelu*, *Pascal Bentoiu*, *Carmen Petra Basacopol*, *Felicia Donceanu*, *Dan Bălan* și *Dan Dediu*. Un loc aparte îl ocupă aici compozitorii brașoveni puși în valoare prin alegerea repertoriului și a tematicii adecvate – *G. Dima*, *Tudor Ciortea*, *Norbert Petri*, *Radu Odeșteanu* și *Virgil Mihăilescu*.

Printre temele abordate (care au dat de cele mai multe ori și numele *Recitalului de la ora cinci*) selectăm câteva, pentru a înțelege orientarea artiștilor: 2007 – *Caleidoscop muzical*, *Time for Love*, *Armonii de toamnă*, *Canțonete*, *Forța Destinului*, *Efemeride*, *La gura sobei*, *Poveste de Crăciun*, *Armonii de primăvară*, *Flori de mai...*; 2008 – *Opereta*, *dragostea mea*, *Dor*, *Facerea Lumii*, *Exerciții de trăire*, *Despre iubire*, *Fără cuvinte*, *Muzică și păcăleli*, *Cuvinte despre necuvinte*, *Seară de iunie*, *Șoapte*, *Antic și Romantic*, *Călătorie spre locul inimii...*; 2009 – *Caleidoscop muzical-umoristic*, *Etern romantic*, *Scrisori de dragoste*, *Vreme trece... vremuri vin*, *Așadar, pentru a suta oară...*, *O călătorie spre Mediterana*, *Cadouri muzicale*, *Povești și Colinde...*, *55 de ani de operă la Brașov*, *Seară romantică*, *De dragoste...*

Soliștii-interpreți – artiști ai Operei brașovene – au acoperit aria vocilor, de la sopranele *Anda Pop*, *Maria Petcu*, *Ioana Mărgărit*, *Valentina Mărgăraș*, *Cristina Radu*, *Corina Klein*, *Lăcrămioara Schuller*, *Nicoleta Chirilă*, *Simona Manole-Mărcan*, *Meda Nemeș-Oprea*, *Tina Munteanu*, *Mihaela Pleșa*, *Claudia Pop* și *Doina Curelaru* la mezzo-sopranele *Gabriela Hazarian*, *Carmen Topciu*, *Sonia Hazarian*, *Asineta Răducan*, *Bianca Brașoveanu*, *Mariana Tomescu*, *Cristina Roșu* și *Iulia Igna*; vocile bărbătești au fost reprezentate prin tenorii *Valentin Popescu*, *Mihai Irimia*, *Nicolae Zaharia*, *Daniel Vălcoci* și *Antoni Boldan*, baritonii *Adrian Mărcan*, *Valentin Marele*, *Dumitru Vitalii*, *Cristian Fieraru* și *Marian Rește*, precum și basul *Dan Popescu*.

Interferențele artistice și tematica propusă de artiști în colaborare cu organizatorii s-au manifestat și prin prezența unor actori care au recitat versuri înrudite ca factură artistică, estetică, psihologică și spirituală cu lucrările muzicale propuse – mai cu seamă în serile care au avut în prim-plan liedul (însă nu numai). Au recitat versuri actorii: *Nora Vlad*, *Attila Török*, *George Custură*.

Tradiția *Salonului* pune în valoare și prezentările realizate cu scopul de a familiariza auditoriul cu limbajul muzical, cu atmosfera estetică sau cu latura istorică a manifestărilor artistice. În acest context au prezentat: dr. *Cristian Mihăilescu*, Prof. univ. dr. *Ilie Dumitrașcu*, conf. univ. dr. *Petruța-Maria Măniuț...*

Am observat că artiștii care au evoluat în cadrul *Salonului „Casei Mureșenilor”* au preferat continuarea repertoriului de operă și adaptarea acestuia la intimitatea spațiului ambiental. Cu toate

acestea, există destul de importante exemple de abordare a lucrărilor muzicale camerale: *liedul – cântecul*. Așadar, continuând selecția și consultând programele *Recitalurilor*, am constatat orientarea soliștilor spre *cântecul* aparținând muzicii franceze în recitalul susținut de soprana Ioana Mărgărit cu lucrări vocal-camerale de Francis Poulenc și Maurice Ravel (17 octombrie 2007). Câteva recitaluri s-au axat pe repertoriul muzicii românești: *Puișor canar* (10 octombrie 2007) și aportul artistic al sopranei Maria Petcu, acompaniată de pianista Inna Oncescu (de la Universitatea de Muzică din București), în lucrări de Tiberiu Brediceanu, Felicia Donceanu și Dan Dediuc; *Recital de Muzică românească* (16 mai 2007), concretizat prin interpretarea sopranei Nicoleta Chirilă și a pianistei Sena Ducariu. *Cântecele* compuse de Eduard Caudella, Ciprian Porumbescu, George Stephănescu, Tiberiu Brediceanu, Nicolae Bretan, Norbert Petri și Mansi Barberis s-au împletit cu poezii de George Coșbuc, George Topârceanu, Mihai Eminescu. De asemenea, trebuie amintit și recitalul de muzică românească *Șoapte* (27 februarie 2008), susținut de Ioana Mărgărit cu lucrări de Tiberiu Brediceanu, Filaret Barbu, Doru Popovici, Dumitru Capoianu și Virgil Mihăilescu. Repertoriul românesc a fost pus în valoare și în cadrul recitalului închinat aniversării a *55 de ani de Operă la Brașov*, în cadrul căruia au fost interpretate lieduri și arii din operă și operete de G. Dima, C. Porumbescu, Tiberiu Brediceanu, Gherase Dendrinu și Norbert Petri.

Câțiva dintre soliștii Operei brașovene au avut inspirația de a reliefa și bogăția muzicală și de idei a muzicii ruse. Aș numi aici cel puțin două dintre recitalurile reprezentative în acest sens: *Vis* (18 iunie 2008), protagonistă fiind soprana Cristina Radu, acompaniată la pian de regretata pianistă Carolina Caia. Recitalul a cuprins cântece și romanțe compuse de M. Musorgski, P.I. Ceaikovski și S. Rachmaninov. Versurile au fost alese în mod firesc din literatura rusă – A. Pușkin, S. Esenin, F. Tiutcev, M. Lermontov, V. Briusov – și recitate de către actorul Attila Török. De muzica rusă s-a apropiat în mai multe rânduri și basul Dan Popescu (acompaniat de aceeași pianistă Carolina Caia), punând în valoare nestematele muzicii ruse și dezvăluind, în ciuda opțiunilor sale (mai mult sau mai puțin subiective), o apropiere firească și plină de proșpețime față de lucrările compozitorilor ruși romantici și post-romantici.

Dintre temele poetice sau narative ale recitalurilor aș aminti și câteva orientări interesante, cum a fost aceea a mezzo-sopranei Carmen Topciu care, în *Armonii de Primăvară* (25 aprilie 2007), a avut spontaneitatea de a aduce în *Salonul Mureșenilor* un repertoriu foarte valoros din opera lui Manuel de Falla: *Siete canciones populares espa olas*, alături de liedurile de Gustav Mahler, Richard Strauss și Ottorino Respighi. Un repertoriu vocal cameral de mare anvergură și mare rafinament muzical. Un *recital* de asemenea interesant prin abordarea tematică a fost și acela al mezzo-sopranei Gabriela Hazarian – *Inimă de țigan* (19 martie 2008) –, în care iubitorii de muzică au putut asculta *Cântece populare spaniole* de M. De Falla și *Cântece țigănești* de J. Brahms.

Interesantă a fost și abordarea muzicală și interpretativă a sopranei Valentina Mărgăraș în recitalul din 4 iunie 2008, intitulat sugestiv *Fără cuvinte* (titlu preluat și din repertoriul pianistic, fiind cunoscute *Cântecele fără cuvinte* ale lui F.M. Bartholdy). Lucrările alese de soprana au pus în evidență *sunetul* muzical, piesele interpretându-se prin *vocalize*. Tomaso Albinoni – *Adagio*, Miguel Sandoval – *Lament*, vocaliză, C. Saint-Saëns – *Le Rossignol et la Rose*, S. Rachmanonov – *Vocaliza* op. 34 pentru voce și pian și Hector Villa-Lobos – *Bachianas Brasileiras* nr. 5, cantilena pentru soprană și chitară, iată câteva dintre lucrările alese pentru a înfățișa posibilitățile cantabile și tehnice ale vocii. Alături de Valentina Mărgăraș au evoluat la pian Sena Ducariu și la chitară Laurențiu Mara.

Un recital mai puțin obișnuit a fost și acela care a propus un repertoriu în care s-au regăsit elementele melodico-ritmice specifice muzicii de *jazz*, reflectate în lucrările lui George Gershwin și în *Opt romanțe* ale compozitorului român Dan Mizrahy. Au interpretat la pian Liliana Iacobescu și

pianista și soprana Camelia Pavlenco. De fapt, acest recital a venit în întâmpinarea unui alt proiect promovat în cadrul *Salonului Mureșenilor*, proiect ce a dorit să promoveze și muzica instrumentală. În acest sens s-au conturat recitalurile instrumentale prin colaborările dintre Muzeul „Casa Mureșenilor” și instituțiile brașovene ale Filarmonicii și Operei pentru a promova, de data aceasta, repertoriul cameral instrumental (în Recitalul de *miercuri*, dar mai cu seamă în cel de *marți seara*).

Recitalul închinat memoriei marelui poet și gânditor creștin Vasile Voiculescu (16 februarie 2008) – *Călătorie spre locul inimii* (parafrazând unul dintre poemele poetului martir) – a reunit lucrări din repertoriul romantic și post-romantic francez (*Debussy, Fauré, Massenet, Duparc*) german, rus (*R. Strauss, Schumann, Ceaikovski, Rachmaninov*) și italian (cu salt în epoci stilistice – *Vivaldi, Cherubini, Puccini*), între ariile și liedurile interpretate fiind inserate poeme de Vasile Voiculescu. Interpretarea a aparținut sopranei Cristina Radu, pianistei Sena Ducariu și actorului Silviu Duică.

În memoria poetului și gânditorului Lucian Blaga (13 mai 2009), soprana Anda Pop, mezzosoprana Asineta Răducan, pianista Sena Ducariu și actorul George Custură au propus un moment artistic emoționant sub greutatea versului poemului *Eu nu strivesc corola de minuni a lumii. In memoriam Lucian Blaga* – un popas încântător și relevant prin intermediul resurselor și disponibilităților artistice ale interpreților, o întoarcere către sinele propriu prin meditație și cufundare în ambianța muzicală aleasă, marcând cu atât mai mult continuitatea proiectului și *depășirea numărului 100* (al 127-lea recital).

Recitalul de la ora cinci a găzduit și oaspeți – soliști vocali și instrumentiști – din Elveția (clarinetistul Felix Andreas Genner) și Franța (soprana Marie Atger).

Muzeul „Casa Mureșenilor”, în colaborare cu Opera și Filarmonica din Brașov, a participat prompt prin concerte camerale în cadrul edițiilor *Zilelor Brașovului* organizate de Primăria Brașov.

De-a lungul acestor aproape cinci ani s-a format un public aparte pentru genul manifestărilor camerale promovate în cadrul *Salonului*, care a întâmpinat cu entuziasm real și curiozitate vie întreg repertoriul diversificat, cultivând o atracție pentru vocile tinere prezente în recitaluri și bogăția lucrărilor muzicale care au acoperit întregul spectru al compozițiilor muzicale, din perioada Barocului, trecând prin Clasicismul vienez și Romantismul vest- și est-european, până la cele ale compozitorilor moderni și contemporani universali și români.

Recitalul de la ora cinci reprezintă, astfel, o atracție vie pentru iubitorii de muzică de cameră, dar și de muzică lirico-dramatică, vădind experiența organizatorilor de a atrage tot mai mulți soliști. Un lucru aparte și care nu trebuie neglijat este acela al interacțiunii dintre auditoriu și artiști printr-o continuare a *comuniunii* în spiritul *bunei găzduiri* concretizat și prin aportul substanțial al sponsorului – deja amintit – „Bistro dell’Arte”; un aspect de loc neglijabil, care vine să susțină un proiect cultural, cu toate aspectele lui psihologice, reflexive și emoțional-sentimentale.

Proiectul *Recitalului de la ora cinci* a depășit, așadar, cu mult cifra 100..., fapt care susține cele enunțate mai sus, precum și o foarte bună integrare în comunitatea brașoveană, care tinde astfel să păstreze *vie* atât memoria înaintașilor culturii noastre, cât și cea a intimității *Salonului* literar-artistic, renăscut și prin intermediul repertoriului contemporan.

Autorii din acest număr:

Șerban DRAGOMIRESCU – cercetător științific principal, profesor asociat, membru al Comitetului Național Român de Geografie.

Astrid TUFESCU-GIONEA – fiica academicianului Victor Tufescu.

Dan BĂLTEANU – academician, directorul Institutului de Geografie al Academiei Române, profesor universitar doctor la Facultatea de Geografie, Universitatea din București, președinte al Comitetului Național Român de Geografie.

Marcian BLEAHU – geolog, geograf, ecolog, speolog, profesor universitar doctor, fost senator de București și Brașov, ministru al Mediului și director al Institutului Geologic al României, întemeietor al Muzeului Național de Geologie.

Theodor POPA – doctor în Geografie, profesor la Colegiul Național „Unirea”, Brașov.

Ion NICOLAE – doctor în Geografie, profesor universitar, Facultatea de Geografie, Universitatea din București.

Nicolae BĂCĂINȚAN – doctor în Geografie, pedolog expert la Oficiul de Studii Pedologice și Agrochimice Brașov.

Ana-Maria Roman-Negoi – doctor în Istorie; cercetător în cadrul Centrului de cercetări istorice și politologice „Iuliu Maniu” – Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia.

Laurențiu VLAD – Profesor universitar doctor la Facultatea de Științe Politice București.

Constantin BĂJENARU – șef de secție la Muzeul „Valer Literat” Făgăraș.

Valer RUS – doctor în Istorie, director al Muzeului „Casa Mureșenilor” Brașov.

Livia IORGA – muzeograf la Muzeul Național Cotroceni.

Mirela ANDREI – doctor în Istorie, cercetător la Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca.

Ionela-Simona MIRCEA – muzeograf la Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.

Nicolae TEȘCULĂ – doctor în Istorie, director la Muzeul Sighișoara.

Gheorghe FARAON – conservator la Muzeul „Valer Literat” Făgăraș.

Gherghina BODA – doctor în Istorie; șef birou Relații cu publicul în cadrul Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva.

Felicia-Aneta OARCEA – doctorand în Istorie, muzeograf la Complexul Muzeal Arad.

Ioana VASILESCU-COȘEREANU – muzeograf, șef departament Relații publice la Complexul Național Muzeal „Moldova” Iași.

Valentin HĂNULESCU – muzeograf la Memorialul „Nicolae Bălcescu” Vâlcea.

Doina IONESCU – muzeograf la Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva.

Lucia BUNACIU – economist și jurist, director onorific al Muzeului „Casa Mureșenilor” Brașov; nepoata compozitorului Iacob Mureșianu.

Lavinia-Dacia GHEORGHE – doctor în Istorie, muzeograf la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța.

Ciprian GLĂVAN – muzeograf la Muzeul Banatului din Timișoara.

Marinela-Loredana BARNĂ – muzeograf la Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov.

Gernot NUSSBÄCHER – istoric și arhivist.

Mariana BORCOMAN – doctor în Istorie, lector universitar la Facultatea de Drept și Sociologie – Catedra de Sociologie-Filosofie – Universitatea „Transilvania” din Brașov.

Cristina TĂNASE – muzeograf la Muzeul Județean de Istorie Brașov.

Ionuț TĂNASE – profesor de istorie la Liceul „George Moroianu“ Săcele.

Lucian ROBU – doctorand, profesor, cercetător la Casa Corpului Didactic.

Ana-Maria STAN – doctor în Istorie, cercetător III la Muzeul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.

Adrian MAJURU – istoric, doctor în Geografia Umană, scriitor, cercetător la Muzeul Municipiului București.

George ANCA – scriitor, membru al Uniunii Scriitorilor din România, profesor asociat la universități din București, Târgoviște, Oradea și Constanța.

Laura MOLNAR – muzeograf la secția Casa „Ștefan Baciuc” a Muzeului „Casa Mureșenilor” Brașov.

Steffen SCHLANDT – organist și dirijor la biserica evanghelică luterană „Biserica Neagră” Brașov.

Constantin CATRINA – doctor în Muzică, coordonator al Sucursalei Brașov a Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor din România.

Adrian SOLOMON – profesor la Colegiul Național „Inochentie Micu Klein” din Blaj.

Mihai-Gavril GORBONOV – muzicolog, muzeograf la Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov.

Petre-Marcel VÂRLAN – doctor în Muzică, conferențiar universitar la Facultatea de Muzică – Universitatea „Transilvania” din Brașov.

Claudia POP – doctor în Muzică, conferențiar universitar la Facultatea de Muzică – Universitatea „Transilvania” din Brașov.

Carmen SOLOMON – profesor la Școala Generală „Toma Cocișiu” din Blaj.

Petruța-Maria MĂNIUȚ – doctor în Muzică, lector universitar la Facultatea de Muzică – Universitatea „Transilvania” din Brașov.

Liliana IACOBESCU – doctor în Muzică, Profesor universitar la Facultatea de Muzică – Universitatea „Transilvania” din Brașov.

Cristina BOSTAN – doctor în Muzică, conferențiar universitar la Facultatea de Muzică – Universitatea „Transilvania” din Brașov